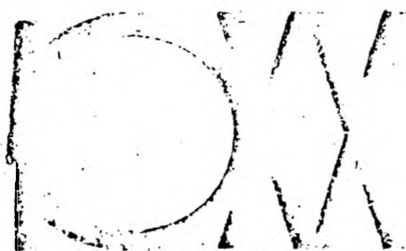

Gordon W. Allport (1897–1967), licențiat în economie și filosofie de la Universitatea Harvard (1919), doctor în psihologie al aceleeași universități (1922) ; studii de perfecționare la universitățile din Berlin, Hamburg și Cambridge (Marea Britanie) (1922–1924). A fost instructor la facultatea de etică socială de la universitatea Harvard (1924–1926), profesor asistent de psihologie la Dartmouth College (1926–1930) și profesor de psihologie la universitatea Harvard (1930–1967). Unul dintre principalii promotori ai mișcării interdisciplinare care a dus la formarea în cadrul universității Harvard a unei facultăți de relații sociale, în încercarea de a efectua o integrare parțială a psihologiei, sociologiei și antropologiei. A fost președinte al American Psychological Association, Eastern Psychological Association, Society for Psychological Study of Social Issues. A editat timp de 12 ani „Journal of Abnormal and Social Psychology". În 1963 primește medalia de aur a American Foundation of Psychology, iar în 1964 premiul decernat de American Psychological Association pentru valoroasele sale contribuții științifice.

Opera sa reflectă interese foarte variate în domeniul psihologiei : **Studies in Expressive Movement** (cu P. E. Vernon, 1933), **The Psychology of Radio** (cu H. Cantril, 1935), **The Use of Personal Documents in Psychological Science** (1942), **The Psychology of Rumor** (cu L. Postman, 1947), **The Individual and His Religion** (1950). **The Nature of Prejudice** (1954).

Elaborează două teste larg utilizate : **The A-S Reaction Study** (cu F. H. Allport, 1928) și **A Study of Values** (cu P. E. Vernon, 1931 ; ediția revizuită, cu P. E. Vernon și G. Lindzey, 1951).

Lucrările sale de bază în domeniul personalității : **Personality : A Psychological Interpretation** (1937), **The Nature of Personality : Selected Papers** (1950), **Becoming : Basic**

GORDON W. ALLPORT

STRUCTURA ŞI DEZVOLTAREA PERSONALITĂŢII

Traducere şi note de IOANA HERSENI

EDITURA
DIDACTICĂ
ŞI PEDAGOGICĂ
Bucureşti, 1991

Traducerea s-a făcut după:
Gordon W. Allport, Harvard University
Pattern and Growth in Personality
Holt, Rinehart and Winston
New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London

Colecția „Pedagogia secolului XX", inițiată
de NADIA NICOLESCU, este coordonată
de dr. VIOREL NICOLESCU
și MIRELA CONSTANTIN

ISBN 973-30-1151-7

Redactor: **Ștefan Westfried**
Tehnoredactor: **Elena Stan**
Coperta colecției: **Constantin Guluță**

STUDENȚILOR MEI

M-am străduit neîncetat să nu ridiculizez, să nu deplîng și nici să disprețuiesc acțiunile umane, ci să le înțeleg.

SPINOZA

Prefață

Deși într-un sens acest volum este revizuirea lucrării mele *Personality : A Psychological Interpretation* (1937), în alt sens el reprezintă o lucrare complet nouă.

Ca și volumul anterior, cel de față prezintă o trecere în revistă a celor mai importante rezultate ale cercetărilor despre personalitate. De asemenea, oferă o teorie pentru a coordona rezultatele acestor cercetări. Concepția, scopul și accentul nu s-au schimbat prea mult.

Totodată, prezentul volum este incontestabil diferit. Numai cîteva fraze și paragrafe sînt retipărite identic. Cercetările citate aici sînt, în cea mai mare parte a lor, de dată recentă. Spre deosebire de lucrarea precedentă, cartea de față este destinată studenților care au puține sau nici un fel de cunoștințe de psihologie.

Ediția anterioară pleda pentru o psihologie a persoanei normale și integrate. Majoritatea școlilor de gîndire existente apăreau ca fiind inadecvate, indiferent dacă susțineau teoria stimul-răspuns, psihanaliza, psihologia diferențială, tipologia sau analiza factorială. Inadecvările există încă într-o măsură considerabilă și sînt subliniate din nou.

Totuși, în acest interval s-a produs un progres binevenit. Mulți autori de dată recentă ni s-au alăturat pentru a susține că psihologia nu trebuie să se mulțumească cu studierea unui om artificial, ci trebuie să descrie și să explice omul real. În ultimii ani cîteva mișcări noi au avut o influență binefăcătoare — printre ele existențialismul, fenomenologia, terapia centrată pe client și așa-numita psihologie a eului.

Datorită acestora, unor noi cuceriri științifice și, de asemenea, criticilor mei, sper că mi-am îmbunătățit expunerea. Capitole noi privesc rolul factorilor culturali implicați în formarea personalității, cogniția, eul. Am revizuit argumentarea privitoare la autonomia funcțională. Atîtea lucruri s-au produs în domeniul învățării, evaluării și în „percepția persoanei“ încît am pregătit o expunere complet nouă despre aceste probleme.

Problema de bază a rămas neschimbată. Această problemă, așa cum o văd eu, este aceea de a descoperi echilibrul adecvat între factorii comuni și factorii morfogenetici individuali ai personalității. Să explic ce înțeleg prin aceasta, referindu-mă la știința biologiei. Biologia moleculară relevă tot mai mult că substanțele vieții sînt identice indiferent de specii. Elementele de construcție ale vieții — vegetale și animale — se dovedesc uimitor de uniforme în termeni de acizi nucleici, molecule de proteine și reacții enzimatice. Totuși, o vrabie se deosebește de un pin, un om de o vrabie, iar un om este foarte diferit de alt om. Problema morfogenezei (care explică structura) devine din ce în ce mai acută pe măsură ce descoperim elementele comune de la baza vieții.

Același fenomen se produce și în psihologie. Cu cît cercetăm mai mult și descoperim ceea ce este uniform în natură, cu atît explicarea unicității formei și structurii întregului devine mai urgentă. Așa cum biologia morfogenetică rămîne în urma biologiei analitice și moleculare, tot astfel psihologia morfogenetică rămîne în urma psihologiei analitice și moleculare. Un obiectiv important al acestui volum este să atragă atenția asupra acestui decalaj și asupra căilor posibile de a-l elimina.

Prin urmare punem accent pe organizarea internă a motivelor, trăsăturilor și a stilului personal. În ciuda unor vii atacuri din partea criticilor, stărui în credința mea că individualitatea structurată ar trebui să fie și poate fi un dat pentru știința personalității. Această convingere mă face să mă opun teoriei care reduce personalitatea la elementele comune constatate la toți oamenii.

Mă face, de asemenea, să mă opun modalității obișnuite în științele sociale, care ar reduce personalitatea la o manifestare de roluri, la relații interpersonale, la incidente în cadrul sistemului sociocultural. Oricît de importante ar fi cultura și societatea, nu ar trebui să li se permită să eclipseze sistemul intern coerent care constituie esența personalității. Este adevărat, desigur, că personalitatea este modelată de mediul social și se exprimă pe sine în cadrul acestuia. Totuși, ea este și un sistem în sine și merită să fie studiată ca atare.

Această carte se depărtează și într-o altă privință de tendințele curente. Ea este indiferentă față de modelele care traduc personalitatea în termeni specifici calculatoarelor uriașe, constructelor matematice și statistice și ai altor simulatoare. Nu obiectez împo-

triva utilizării unor asemenea modele pentru cercetarea explorativă. Prejudiciul apare numai cînd partizanii acestora pretind că abordarea lor permite evaluări „mai fundamentale" decît abordarea empiric-umanistă. De exemplu, statistica poate să ofere un instrument valoros pentru simbolizarea unor argumente temeinice; dar dacă un argument nu este în mod fundamental valabil (sau lipsește) prelucrarea statistică nu face decît să mărească confuzia.

În ciuda acestor rezerve, sper și cred că cititorul va găsi în aceste pagini o expunere cuprinzătoare a studiilor științifice asupra personalității. În momentul de față nu avem dreptul că îngrădim sau să descurajăm nici o cale de abordare a investigației naturii umane. Dogmatismul îngust este deplasat. În același timp este legitim pentru un autor să testeze contribuțiile pe care le aduce dintr-un punct de vedere sistematic. Prezintă aceste contribuții, ne întrebăm, o legătură clară cu personalitatea concepută ca *sistem structurat și în dezvoltare?*

Sînt deplin conștient că domeniul cel mai slab al cercetării empirice actuale este acela pe care acest volum îl subliniază în special, adică studiile asupra structurii concrete interne a unei personalități unice. Multe din ceea ce trebuie afirmat despre acest subiect rămîn de domeniul viitorului. Și totuși acest lucru nu este în întregime adevărat. În majoritatea capitolelor putem să atragem atenția asupra unor rezultate ale cercetării care vizează structura și dezvoltarea internă și avînd de aceea o legătură cu viața umană concretă, care reprezintă singurul mod în care viața umană este trăită.

Toate lucrările de psihologia personalității sînt în același timp lucrări de filozofia persoanei. Nu ar putea fi altfel. Un autor care decide că o teorie a învățării sau a motivației este mai bună decît alta, adoptă astfel o anumită concepție despre natura umană în defavoarea altor concepții. În majoritatea textelor psihologice, filozofia este totuși ascunsă. Numai un cititor abil o poate detecta. În această privință, volumul de față este mai sincer. El invită pe cititor să observe consecințele filozofice ale susținerii unei anumite interpretări psihologice și nu a alteia. Părerea mea este că, în ansamblu, dovezile de care dispunem nu descriu omul ca pe un robot reactiv. Ele demonstrează mai curînd o concepție asupra omului ca ființă cu un potențial unic de creștere. Majoritatea potențialităților omului nu sînt realizate niciodată, și pînă cind nu le înțelegem mai bine, ele nu pot fi puse în mișcare.

Originile acestei lucrări se află în cercetările întreprinse acum patruzeci de ani. Chiar de atunci a început procesul scrierii sau revizuirii ei. Ediția din 1937 a fost, în general, bine primită și poate că a ajutat la definirea științei psihologice a personalității. După publicarea ei multe probleme speciale mi-au reținut atenția.

Rezultatul a fost o serie de cărți, privite corect ca suplimente ale volumului originar : *The Use of Personal Documents in Psychological Science (Utilizarea documentelor personale în știința psihologici,* 1942), *The Individual and his Religion (Individul și religia sa,* 1950), *The Nature of Prejudice (Natura prejudecății,* 1954), *Becoming : Basic Considerations for a Psychology of Personality (Devenirea : criterii fundamentale pentru o psihologie a personalității,* 1955). În plus, multe articole, din care unele au fost retipărite într-un volum de eseuri, *Personality and Social Encounter (Personalitatea și conflictul social,* 1955). În volumul de față am încercat să reformulez într-un mod simplificat esența tuturor acestor scrieri, in lumina cercetării și teoriei psihologice contemporane.

Materialul a fost prezentat de multe ori studenților mei. Prin interesul lor și prin discuții, precum și prin participarea la experimente, studenții au contribuit la forma și conținutul actual al cărții mai mult decît ei înșiși o știu. De aceea le dedic lor acest volum, și, de asemenea, studenților din toată lumea, care în viitor vor căuta să rezolve enigmele personalității umane.

Pentru un ajutor special in pregătirea prezentului volum doresc să mulțumesc următoarelor persoane : Ada L. Allport, Katherine F. Bruner, James H. Laue, Carol C. Seltzer, Doris C. Simpson, Harold E. Allport, Renato Tagiuri și Luberta H. McCabe. Sînt în mod special indatorat lui Theodore Newcomb, care a citit întregul manuscris și a făcut observații critice valoroase și lui Eleanor D. Sprague al cărei sfat și ajutor practic au fost mereu indispensabile.

Cambridge, Massachusetts
1 iulie 1961

G.W.A.

Cuprins

8

PARTEA I

UN MOD DE ABORDARE A Personalității

CAPITOLUL 1

Psihologie şi individualitate

EREDITATE ● INDIVIDUALITATE BIOCHIMICĂ ● INDIVIDUALITATE STRUCTURATĂ ● ŞTIINŢĂ ŞI UNICITATE : DILEMA ● SEMNIFICAŢIA „LEGII" ● SOLUŢII PROPUSE ● TREI SERII DE NORME ● PSIHOLOGIE DIFERENŢIALĂ ● TIPURI ● PSIHOLOGIE CLINICĂ ● REZUMAT

Să începem prin a compara două enunţuri : (1) „Ce personalitate interesantă are Walter" şi (2) „Ce lucru interesant este personalitatea".

În primul enunţ îi exclud pe Sam, Jim şi Ruth ; îmi îndrept atenţia spre structura psihologică singulară care-l caracterizează pe Walter ca individ. În cel de-al doilea enunţ îi includ pe Walter, Sam, Jim, Ruth şi pe oricare altul din lume.

Cele două enunţuri sînt polare în ceea ce priveşte sfera lor de cuprindere : un om şi milioane de oameni. Însă ambele enunţuri sînt adevărate în egală măsură. Termenul *personalitate* se referă atît la psihic-în-particular, cît şi la psihic-în general. Dacă dorim să studiem personalitatea în mod integral trebuie să ne îndreptăm rapid atenţia de la particular la general, de la persoana concretă la persoana abstractă şi invers. Acest dù-te-vino este util. Ceea ce aflăm despre Walter ne ajută să cunoaştem omul-în-general ; şi ceea ce ştim despre omul-în-general este în parte aplicabil la Walter.

Paginile acestei cărţi conţin multe exemple de acest fel. Scopul nostru este să descoperim principiile generale ale dezvoltării, or-

ganizării și exprimării personalității, chiar atunci cînd subliniem faptul că *principala caracteristică a omului este individualitatea sa.* El este o creație unică a forțelor naturii. Nu au existat niciodată doi oameni la fel și nici nu vor mai exista. Să ne amintim de amprentă, chiar și ea este unică.

Toate științele, inclusiv psihologia, tind să neglijeze acest fapt fundamental al individualității pentru motive pe care le vom examina în continuare. Pe de altă parte, în viața cotidiană nu ne aflăm în pericol să uităm faptul că individualitatea este indiciul suprem al naturii umane. De-a lungul întregii noastre vieți conștiente și chiar în visele noastre, recunoaștem și avem de-a face cu oameni ca indivizi separați, distincți și unici. Știm că s-au născut și mor în momente diferite și că în decursul vieții își manifestă structura lor specifică, proprie, de trăsături fizice și mentale. Și nici nu ar putea fi altfel, atîta vreme cît ereditatea și mediul fiecărei persoane sînt unice.

Ereditate

Metoda de reproducere sexuală a naturii garantează la modul superlativ un echipament genetic nou pentru fiecare muritor care se naște. Teoretic, jumătate din ceea ce se transmite ereditar provine de la mamă și jumătate de la tată. Să ne gîndim mai întîi la unicitatea împreunării. Un mascul distinct din peste un miliard de masculi se unește cu o femelă distinctă din peste un miliard de femele. Nici o altă combinație nu ar produce această dublă sursă, distinctă a eredității.

Fiecare celulă somatică umană conține 46 de cromozomi. Fiecare celulă posedă aproximativ 30 000 de gene. E nevoie de una sau mai multe gene pentru o trăsătură moștenită. Într-un anume stadiu de dezvoltare celulele somatice suferă o „fisiune de reducere“ și apar celule cu numai 23 de cromozomi (gameți), înlăturînd astfel multe posibilități ereditare, deoarece cromozomii posedă combinații diferite de diverse gene. Ulterior hazardul — unul enorm — afectează șansa ca un anumit spermatozoid (din cei 300 000 000 depozitați în vagin în cursul actului sexual), conținînd propriile sale variante specifice de gene, să se unească cu un ovul dat pentru a da naștere unei vieți noi. Este absurd să presupui că doi indivizi de pe pămînt (cu excepția numai a gemenilor monozigoți, formați din același ovul și același spermatozoid) pot avea o structură ereditară comună. Numărul de combinații posibile de gene umane cu mutațiile lor posibile este apreciat de Dobzhansky ca fiind „cu mult mai mare decît numărul atomilor din întregul

univers. În mod evident numai o fracțiune infinitezimală de combinații posibile de gene este, sau chiar poate fi, realizată oriunde în lume... Fiecare ființă umană este, în consecință, purtătoarea unui genotip unic“[1].

Pe baza acestor fapte impresionante conchidem că nu există două ființe omenești (cu excepția posibilă a gemenilor monozigoți) care să aibă exact același potențial de dezvoltare, mai ales dacă la toate aceste diferențe genetice adăugăm diferențele care se vor produce în cadrul mediului și al experiențelor fiecărui muritor.

Totuși, revenim și încercăm să nu uităm că genele creează pentru toți reprezentanții speciei *Homo sapiens* anumite trăsături caracteristice globale comune. Toți au postură verticală, doi ochi și două urechi, mîini și picioare, sînt simetrici bilateral (mai mult sau mai puțin). Ei au aceleași elemente chimice în corp și capacitatea de a simți și gîndi, de a vorbi și imagina, de a-și aminti și a reproduce. Excepțiile sînt rare.

Individualitate biochimică

Știm că glandele cu secreție internă au un efect profund asupra temperamentului, asupra cursului creșterii, asupra motivației. Variația lor în greutate și mărime este mare, chiar în limite normale. Williams ne redă următoarele exemple[2] :

glanda pituitară	greutatea variază de la 350 la 1 100 mg ;
tiroida	greutatea variază de la 8 la 50 gr ;
paratiroidele	greutatea variază de la 50 la 300 mg ; numărul lobilor variază de la 2 la 12 ;
testiculele	greutatea variază de la 10 la 45 gr ;
ovarele	greutatea variază de la 2 la 10 gr ; conțin (la naștere) 30 000—400 000 de ovule ;
adrenalinele	greutatea variază de la 7 la 20 gr ; variație de 10 cute în stratul cortexului.

Factorul de variație nu se limitează la glande. Normele metabolice ale indivizilor fluctuează mult, ca și reacția lor la droguri.

[1] T. Dobzhansky, *The biological basis of human freedom*, New York, Columbia Univ. Press, 1956, p. 56. Dunn și Dobzhansky adaugă : „Biologul trebuie să susțină unicitatea absolută a fiecărui individ uman. Aceeași afirmație tradusă în termeni metafizici și politici este fundamentală atît pentru etică, cît și pentru democrație“.

L. C. Dunn, T. Dobzhansky, *Heredity, race and society*, New York, Penguin, 1946, p. 46. Vezi și C. J. Herrick, *The evolution of human nature*, Austin, Univ. of Texas Press, 1956, p. 115.

[2] R. J. William[illegible] *individuality*, New York, Wiley, 1956.

consumul de apă, nevoia de potasiu, sodiu, calciu, iod și aminoacizi. Cerințele de vitamine sînt, de asemenea, variabile; la aceeași dietă un marinar face scorbut datorită carenței de vitamina C și altul nu. Susceptibilitatea la boală variază foarte mult, ca și efectele deprivării de oxigen și capacitatea de a gusta diferite substanțe. Într-un experiment s-a testat cantitatea de clorură de mercur necesară pentru a produce iritația pielii. Din 35 de subiecți, 1 a prezentat iritația pielii cînd s-a utilizat o soluție de o parte la 100 000; 5 au reacționat la 10 părți; 11 la 30 părți; 4 nu au reacționat la nici una din concentrațiile încercate[3].

Morfologia sistemului nervos nu este mai puțin variabilă. Mulți oameni au, în mod obișnuit, trei serii de nervi splanhnici în loc de două; structurile nervilor faciali sînt aproape tot atît de diferite ca și sistemul de rîuri de pe diferite continente. Cam 15% din oameni nu au traiecte directe de nervi piramidali în măduva spinării. Unii indivizi au nervul sciatic atît de încastrat încît e bine apărat, în timp ce la alții este relativ expus. Atît anatomia macro, cît și cea microscopică a creierului dezvăluie mari diferențe. După ce a examinat această problemă, Lashley scrie: „chiar dovezile limitate, aflate la îndemînă, arată că indivizii încep viața cu creiere care diferă enorm între ele ca structură; diferență care se referă atît la numărul, mărimea și dispoziția neuronilor, cît și la trăsături mai grosiere"[4].

Timp de 12 ani Dearborn și Rothney au măsurat anual ritmul de creștere al unui număr de peste 3 000 de copii. Deși toți copiii *creșteau* și majoritatea prezentau un puseu preadolescent în ritmul creșterii, totuși indicii difereau atît de mult de la un copil la altul încît autorii conchid că „nu s-au constatat două cazuri care să aibă exact aceeași schemă de dezvoltare"[5].

Cu un asemenea evantai de variabilitate genetică, structurală și biochimică ne putem aștepta ca temperamentul și motivația, ba chiar fiecare funcție psihologică cunoscută să varieze foarte mult. Unii indivizi par predestinați să considere viața drept o povară chinuitoare; pentru alții ea poate fi la fel de amețitoare ca șampania. Formele personale de inteligență, precum și intensitatea și direcția diferitelor motive se vor distribui într-o largă varietate, de-a lungul întregului peisaj uman. Studii bine cunoscute despre sexualitate indică o variație în intensitatea și expresia impulsului

[3] R. J. Williams, *Biochemical individuality*, New York, Wiley, 1956, p. 110.

[4] K. S. Lashley, *Structural variation in the nervous system in relation to behavior*, în „Psychol. Rev.", 1947, 54, 325—334.

[5] W. F. Dearborn și J. W. M. Rothney, *Predicting the child's development*, Cambridge, Mass., Sci-Art, 1941.

sexual care surprinde pe acei care au crezut că uniformitatea prevalează în acest domeniu al motivaţiei[6].

Să ne gîndim un moment la implicaţiile acestei variaţii foarte mari a individualităţii pentru terapie — fie chirurgicală, medicală sau psihologică. Terapeutul nu poate urma cu succes numai metodele empirice. Nimeni nu este normal (în sensul mediei) cu excepţia cîtorva atribute. Evident că e sigur să spui că nimeni nu se încadrează în valoarea medie prin *toate* capacităţile sale endocrine, anatomice, nervoase, corticale şi motivaţionale.

După ce a examinat problema pe care o discutăm, Goethe a exclamat : „Natura pare să fi mizat totul pe individualitate"[7].

Individualitate structurată

Astfel, fiecare persoană individuală deviază în mii de feluri de la omul mediu ipotetic. Dar individualitatea sa nu este suma tuturor acestor deviaţii separate. Acest lucru este de extremă importanţă — şi pînă cînd nu e înţeles, cititorul nu va reuşi să sesizeze esenţa acestei cărţi.

Să luăm pentru o clipă plămînii — ai dumneavoastră şi ai mei. Nu există o relaţie directă între plămînii dumneavoastră şi plămînii mei, nici între metabolismul dumneavoastră cortical şi al meu. Dar plămînii mei influenţează metabolismul *meu* cortical şi la fel ai dumneavoastră. Nevoia mea de potasiu interacţionează cu nevoia mea de sodiu. Aceste necesităţi chimice pot fi *comparate* cu ale dumneavoastră, dar ele nu au o *relaţie* organică *de funcţionare* cu necesităţile dumneavoastră. Ereditatea mea, experienţa mea primară, temperamentul meu, capacitatea creierului, emoţiile, frecvenţa pulsului, memoria, biografia culturală şi imaginaţia sînt cele care sînt unite laolaltă într-o funcţionare individuală ; ele alcătuiesc un sistem, construit din diverse subsisteme.

Din nefericire, ştiinţa studiază în primul rînd ritmul pulsului meu în comparaţie cu al dumneavoastră, emoţiile mele ca diferite de ale dumneavoastră, înălţimea mea ca deviantă de la normă ; ea studiază arareori înălţimea mea, pulsul meu, emoţiile mele, ca implicate într-o *structură* cu valori interacţionale.

De aceea sînt cu totul împotriva unui punct de vedere care este curent în psihologie. Eysenck îl declară după cum urmează :

[6] A. C. Kinsey et al., *Sexual behavior in the human male*, Philadelphia, Saunders, 1948 ; A. C. Kinsey et al., *Sexual behavior in the human female*, Philadelphia, Saunders, 1953.

[7] Afirmaţia *Sie scheint alles auf Individualität angelegt zu haben* apare în fragmentul intitulat *Die Natur*.

Pentru omul de ştiinţă individul unic este numai punctul de intersecţie al unui număr de variabile cantitative[8].

Ce semnifică această afirmaţie? Exprimă faptul că savantul nu se interesează de interdependenţa reciprocă a subsistemelor din cadrul sistemului total al personalităţii. El este interesat numai de dimensiuni separate prin care poate să compare multe persoane. Este interesat de inimi (a dumneavoastră şi a mea) sau de plămîni (ai dumneavoastră şi ai mei) dar nu de interacţiunea reciprocă a inimii mele cu plămînii mei sau a inimii dumneavoastră cu plămînii dumneavoastră. Este interesat de unele trăsături (de exemplu, introversiunea) ale dumneavoastră şi ale mele; dar nu-l interesează modul în care introversiunea dumneavoastră interacţionează cu alte trăsături ale dumneavoastră, cu valorile dumneavoastră, cu planurile vieţii dumneavoastră. Conform acestei viziuni, omul de ştiinţă nu este interesat cîtuşi de puţin de sistemul personalităţii, ci numai de dimensiunile comune. Persoana este considerată numai ca „punct de intersecţie", fără nici o structură internă, coerenţă sau viaţă. Nu pot fi de acord cu acest punct de vedere.

Ştiinţă şi unicitate: dilema

E uşor de văzut însă că sîntem în faţa unui impas. Individul, orice altceva ar mai putea fi, este o organizare unică şi cu consistenţă internă a unor procese fizice şi mentale. Dar întrucît el este unic, ştiinţa îl consideră un impediment. S-a spus că ştiinţa se ocupă numai de legi generale, de preferinţă universale. Adică, ştiinţa este o disciplină *nomotetică*. Individualitatea nu poate fi studiată de ştiinţă, ci numai de istorie, artă sau biografie, ale căror metode nu sînt nomotetice (nu caută legi universale), ci idiografice[9]. Chiar şi scolastica medievală a perceput problema şi a declarat *Scientia non est individuorum*.

[8] H. J. Eysenck, *The scientific study of personality*, New York, Macmillan, 1952, p. 18. E greu de înţeles cum poate autorul să împace această concepţie a individualului cu propria sa definiţie a personalităţii ca „organizarea mai mult sau mai puţin stabilă şi durabilă a caracterului, temperamentului, intelectului şi fizicului unei persoane, care determină adaptarea sa unică la mediu". *The structure of human personality*, London, Methuen, 1953, p. 2.

[9] Aceşti termeni au fost iniţial stabiliţi de W. Windelband, dar azi sînt larg răspîndiţi. *Geschichte und Naturwissenschaft*, ed. a III-a, Strassburg, Heitz, 1904 şi R. Eisler, *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Berlin, Mittler, 1904, p. 512.

Atragem atenţia cititorului asupra ortografiei termenului *idiografic*. Originea sa se află în grecescul ιδιος (care înseamnă propriul, specificul). Aceeaşi rădăcină se găseşte la *idiom*, *idiosincrazie*. Nu trebuie confundat cu *ideografic*, care, ca şi ideologie, derivă din ιδέα — idee (ceea ce este văzut, o formă). Termenul nomotetic vine din νομοθετικός — nomothetikos (promulgarea legii).

Dacă acceptăm această dogmă privind scopul și limitele științei va trebui să abandonăm persoana ca persoană. Totuși, nu sîntem încă descurajați. Că individul este un sistem al unicității structurate este un fapt. Că știința înclină spre universal și nu spre particular este, de asemenea, un fapt. Totuși, personalitatea însăși este un fenomen universal, deși se găsește numai în forme individuale. Întrucît ea este un fenomen universal, știința trebuie să o studieze, dar nu o poate studia corect dacă nu cercetează individualitatea structurării ! Aceasta este dilema.

Putem să nu spunem, ca unii oameni de știință, că particularul este ceea ce este în virtutea faptului că este o combinație complexă de universale ? Chiar dacă ignorăm faptul că expresia „combinație complexă" presupune problema la care ne referim, afirmația însăși induce în eroare. Ea afirmă că toți oamenii sînt alcătuiți din aceleași calități (universale), dar combinația lor se îndreaptă spre unicitate. Să luăm numai două universale și să vedem cum se realizează aceasta :

	Calitatea A	Calitatea B
Individ	Inteligență	Dominanță
John	90%	10%
Henry	10%	90%

Ni se spune că John este un individ foarte inteligent, dar obedient. Henry este prost, dar dominant. Pînă aici toate bune. Dar nu poate calitatea A să interacționeze cu calitatea B în așa fel încît să se formeze un nou element ? Nu poate fi John un discipol inteligent, Henry un agresor stupid ? Și specificul conduitei lor va fi ulterior modificat de alte calități care le aparțin, în așa fel încît structura emergentă nu este predictibilă pornind de la universale. O moleculă de apă și una de peroxid au aceleași elemente universale — hidrogen și oxigen ; ele diferă numai cantitativ (H_2O și H_2O_2), dar o mică diferență cantitativă duce la produse total neasemănătoare. Încercați-le pe părul dumneavoastră și veți vedea.

Atunci problema individualității nu este modul în care se compară inteligența sau dominanța lui John cu aceleași calități abstrase de la alți oameni, ci modul în care inteligența lui John este legată de dominanța sa, de valorile sale, de conștiința sa și de restul personalității sale. „Sistemul intern" este cel care răstoarnă știința convențională a universalelor.

Semnificația „legii"

Știința convențională este zdruncinată deoarece nu poate vedea modul în care organizarea internă a particularului se poate insera în cercetarea nomotetică a legilor generale. Dar cîteva idei pot fi aici de ajutor.

În primul rînd, o afirmație universal adevărată, și de aceea cu valoare de lege, este aceea că structurile personale ale individualității sînt unice. Psihologia personalității ar face bine să admită această afirmație ca *prima* sa lege.

În al doilea rînd, putem căuta plini de speranță printre multele principii generale ale biologiei și psihologiei dinamice acele procese care generează unicitatea. Principiile generale ale geneticii, de exemplu, sînt legi care evidențiază modul în care se produce unicitatea.

În al treilea rînd, comportamentul fiecărui individ are propriile sale legi. Nu trebuie să studiem fiecare existență pentru a descoperi regularitățile legice ale vieții. Dacă aveți un prieten apropiat, puteți ști foarte bine de ce se comportă așa cum se comportă și, de asemenea, puteți să prevedeți, și parțial să controlați, comportamentul său în viitor, numai pentru că ați ajuns să cunoașteți acele regularități din viața sa care sînt raportabile la lege. Nu aveți nevoie de cunoașterea naturii umane în general pentru a face acest lucru.

Acest ultim punct este important, căci el ridică problema regularităților statistice în raport cu regularitățile legice ale unei persoane individuale. Știința nomotetică, așa cum am spus, tinde să favorizeze pe cele dintîi și să le neglijeze pe celelalte. Măsurătorile sale cu semnificație statistică sînt raportabile la o populație mare de indivizi, nu la un singur caz.

> Presupuneți că un grup de o sută de delincvenți dintr-o închisoare aud pe directorul închisorii spunînd aceste cuvinte : „Viața voastră în închisoare este o pregătire pentru întoarcerea în societate". Și presupuneți, așa cum pare probabil, că 99 de deținuți rîd pe tăcute de banalitatea acestor cuvinte și imediat le uită. Psihologii statisticieni ar spune că este o lege ca acest îndemn pios să nu aibă efect. Și într-un anume sens au dreptate.
>
> Dar presupuneți că pentru un singur om se întîmplă ca la aceste cuvinte să „sune un clopoțel" și să-l îndrepte pe calea unei transformări adevărate. Ce va spune statisticianul ? Că acest fapt „se datorează hazardului" sau că acest eveniment nu este „semnificativ statistic" ? Un asemenea răspuns ar fi absurd. Chestiunea e că în acest caz există o relație cau-

zală importanță. Poate fi o întîmplare rară (chiar unică), dar este în întregime legată de lege — adică este un eveniment inevitabil, dată fiind structura internă a persoanei pentru care cuvintele respective au avut rezonanță.

În felul acesta conchidem că nu trebuie să fim speriați de definițiile înguste ale „legii" sau, în această privință, de definițiile înguste ale științei. Este datoria științei să explice ceea ce *este*, nu numai ceea ce este convenabil sau tradițional. Cu mult înainte ca metoda științelor naturii să atingă poziția sa predominantă, cu psihologia vîslind pe urmele sale, exista un înțeles străvechi al termenului *scientia*. Acesta nu prescria o metodă, nu stabilea limite ; semnifica pur și simplu *cunoaștere*.

Soluții propuse

După cum este de așteptat, mulți autori sensibili au remarcat această dilemă ce ține de raportul dintre știință — unicitate. Desigur că soluția cea mai clară este aceea de a declara că generalitatea aparține științei, iar individualitatea artei. Această propunere vizează de fapt admiterea unor limite ale științei. Prin însăși natura sa, știința nu poate face niciodată dreptate individualului intact — numai drama, poezia, biografia pot s-o facă. Știința este neîndurătoare în ceea ce privește excluderea particularităților. În consecință, știința este, în cazul cel mai bun, „numai un accesoriu al înțelepciunii"[10]. O asemenea soluție este acceptată de mulți savanți și probabil de toți umaniștii.

Totuși, această propunere reprezintă o soluție disperată. Psihologia este o disciplină tînără și în mod ideal ar trebui să tindă spre stăpînirea desăvîrșită a fenomenelor, atît abstracte, cît și concrete. Este prematur a o circumscrie exclusiv la un mod nomotetic de gîndire. Trebuie să păstrăm individul în cadrul științei.

O asemenea opinie a avut Samuel Bailey care acum un secol critica psihologia pentru că acorda aproape în întregime atenție la ceea ce este „comun omenirii" și pentru că se interesa de caracterul individual „numai în mod incidental și pe scurt — prea pe scurt pentru importanța subiectului"[11].

[10] H. A. Murray et al., *Explorations in personality*, New York, Oxford, 1938, p. 716. Vezi și G. W. Allport, *Personality a problem for science or for art ?*, în *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. I.

[11] S. Bailey, *Letters on the philosophy of the human mind*, London, Longmans, Green, 1855—1958, II. 265.

O altă soluție este să te declari în favoarea a două psihologii separate și distincte — una devotată poziției nomotetice, cealaltă poziției idiografice. Aceasta din urmă ar lucra, desigur, mînă în mînă cu istoria, biografia, literatura și poate nu s-ar deosebi de ele. Mulți scriitori germani au favorizat această opinie, atribuind psihologia nomotetică științelor naturii *(Naturwissenschaften)* și psihologia idiografică științelor spiritului *(Geisteswissenschaften)*. Prima este o psihologie a „elementelor", a doua o psihologie a „structurii". Prima utilizează metoda analizei și a explicației cauzale, a doua metoda „înțelegerii *(Verstehen)*. „Noi *explicăm* natura (prin analiză sau lege)", spun ei, „dar *înțelegem* oamenii" (în individualitatea lor structurată)[12].

Propria mea poziție privind această soluție poate fi enunțată pe scurt. Separarea psihologiei, în două ramuri opuse este prea abruptă. Sînt de acord cu psihiatrul francez Azam, care cu mulți ani în urmă a scris că știința caracterului „nu poate proceda prin generalități, așa cum face psihologia, nici prin individualități, așa cum face arta. Ea ocupă o poziție intermediară"[13]. Nu avem nici un motiv pentru care să nu învățăm, dacă putem, din fiecare generalizare despre natura umană. În același timp trebuie să fim atenți la conceptele și metodele care ne dau posibilitatea să înțelegem individualitatea structurată. După cum am văzut, individul reprezintă în natură o ordine logică. Trebuie să utilizăm *toate* căile de abordare în dezvoltarea științei psihologiei personalității.

Nu am examinat încă toate soluțiile dilemei știință-unicitate. Să privim mai îndeaproape cîteva sugestii suplimentare.

Trei serii de norme

Cum cunoaștem o persoană ? Parțial pentru că îi comparăm caracteristicile cu trei serii de standarde (norme). Kluckhohn și Murray pun problema în modul următor :[14]

[12] Acest punct de vedere este prezentat de E. Spranger, *Types of men*, transl. by P. Pigors, Halle, Niemeyer, 1928.

În mod esențial aceeași distincție este susținută și de Bergson. El pune puternic în opoziție metoda analizei prin care imobilizăm anumite relații elementare și ignorăm fluxul sau continuitatea vieții, cu metoda „intuiției" care ne dă posibilitatea să unim aspectele înrudite ale unei persoane în sensul dezvoltării lor continue. H. Bergson, *Introduction to metaphysic*, New York, Putnam, 1912. Vom reveni asupra acestei probleme în capitolul 21.

[13] E. Azam, *Le caractère dans la santé et dans la maladie*, Paris, Alcan, 1887, p. VI.

[14] C. Kluckhohn, H. A. Murray, D. M. Schneider, *Personality in nature, society and culture*, New York, Knopf, 1953, p. 53.

Norme universale
Psihologie generală

Psihofizică
Psihofiziologie
Psihobiologie.

Norme de grup
Ştiinţe socioculturale.

Norme individuale
Idiodinamică

Psihologia personalităţii

Figura 1. Trei serii de norme utilizate în psihologia personalităţii

Fiecare om este în anumite privinţe :
a. ca toţi ceilalţi oameni (norme universale) ;
b. ca unii oameni (norme de grup) ;
c. ca nici un alt om (norme idiosincratice).

Această afirmaţie este adevărată şi utilă pînă la un punct. În curînd vom lua în considerare o capcană pe care ea o conţine pentru cel imprudent. Este, totuşi, adevărat că psihologia personalităţii utilizează toate aceste norme precum indică figura 1.

Norme universale. Cînd spunem că o persoană este înaltă sau iute, sau energică, sau veselă, sau că are un coeficient de inteligenţă de 110, o comparăm cu populaţia generală de fiinţe umane pe care am cunoscut-o (sau măsurat-o). Remarcăm că Sam se situează la valoarea medie, sau deasupra, sau sub medie în ceea ce priveşte o anumită însuşire. Pînă aici toate bune. Într-un sens, personalitatea lui Sam este o problemă de conformitate cu, sau de deviaţie de la fiinţa umană medie.

Norme de grup. Strict vorbind, normele universale sînt greu de atins. Dacă Sam este american e mai probabil că-l vom judeca în comparaţie cu alţi americani, nu în comparaţie cu englezi sau chinezi. Dacă C.I. al lui Sam este de 110, considerăm în mod real că el se situează puţin peste media grupului care a fost examinat cu anumite teste, probabil teste naţionale americane. Dar această distincţie nu trebuie să ne tulbure : remarcăm numai în trecere că normele universale se atenuează prin normele de grup.

Normele de grup sînt importante în special cînd spunem că Sam reprezintă ceva tipic : un om de afaceri tipic, un baptist intransigent tipic, un intelectual, un tip maniaco-depresiv, un tip sportiv sau un om din sud tipic. Asemenea afirmaţii semnifică faptul că Sam posedă un grup de calităţi care-l fac să nu difere foarte mult de majoritatea membrilor grupului căruia îi aparţine sau cu care este comparat. Sau, invers, putem spune că Sam este deviant în cadrul propriului său grup : el *nu* este un doctor sau un fermier tipic. Am putea spune, „E greu de crezut că el este învă-

tător". Dar fie că este asemănător sau nu cu ceilalți din grupul său, noi folosim norme de grup pentru a-i aprecia propria natură.

Norme individuale. După ce ne-am familiarizat cu Sam, ne fixăm propriile noastre anticipări în ceea ce-l privește. Trăsăturile sale proprii, structura sa personală de interese, organizarea personalității sale constituie un standard pentru apreciere. Dacă un act se potrivește cu așteptările noastre spunem, „Cît îi este de caracteristic" ; dacă nu, spunem : „Nu-i stă în fire", sau „Azi nu e el însuși". Rosenzweig a utilizat în studiul acestei structuri personale termenul de *idiodinamică*[15].

Remarcăm că normele universale și de grup constituie preocuparea științei nomotetice. Normele individuale ne conduc din nou înapoi la concepția științei idiografice. Argumentul nostru, cum se arată în figura 1, este acela că psihologia personalității nu poate proceda numai prin generalități sau numai prin individualități, ci „ocupă o poziție intermediară".

Deși acceptăm formula celor trei serii de norme, trebuie să ne ferim de o capcană. Această abordare ar putea implica în mod eronat faptul că individul ca atare este numai o mînă de indiosincrazii reziduale și poate neglijabile, un rest rămas după ce am explicat cea mai mare parte a comportamentului său în funcție de norme universale sau de grup. Lucrurile stau altfel. Desigur că Sam are multe atribute caracteristice ale speciei umane și multe care seamănă cu ale confraților săi culturali : *dar el le împletește pe toate într-un sistem specific unic.* Personalitatea sa nu conține trei sisteme, ci numai unul. Individualitatea nu este un sac de zdrențe aruncate după ce științele nomotetice au spus ce au avut de spus. Organizarea vieții individuale este în primul rînd, în ultimul rînd și tot timpul, un fapt principal al naturii umane.

Psihologie diferențială

Psihologia diferențială este un alt nume pentru psihologia diferențelor umane. Ea a apărut la începutul acestui secol și încă înflorește.[16] De fapt, mulți psihologi ar considera această disciplină ca fiind coextensivă cu psihologia personalității.

Să presupunem că la o mie de oameni s-a testat acuitatea auditivă, inteligența mecanică, dominanța, tendința nevrotică, inte-

[15] S. Rosenzweig, *The place of the individual and of idiodynamics in psychology : a dialogue*, în „J. indiv. Psychol.", 1958, 14, 3—21.

[16] Un important volum deschizător de drumuri a fost W. Stern, *Die differentielle Psychologie*, ed. a III-a, Leipzig, Barth, 1921. Un reprezentant modern este A. Anastasi, *Differential psychology*, ed. a III-a, New York, Macmillan, 1958.

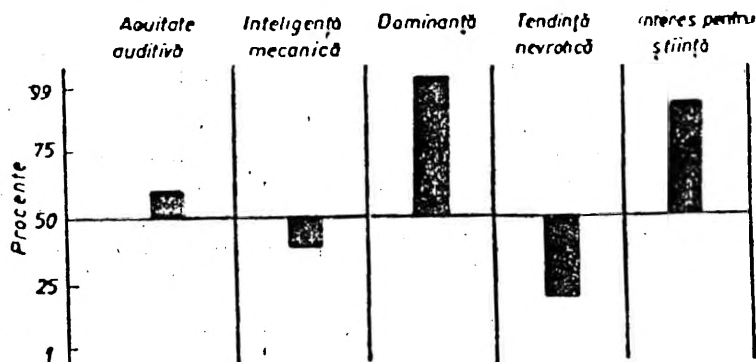

Figura 2. Profil reprezentativ pentru Sam.

resul pentru știință (sau alte dimensiuni măsurabile). Este util să știm unde se situează Sam sau Jane în relație cu *normele de grup* astfel obținute.

Cînd cunoaștem rezultatele putem să le reprezentăm într-un profil (sau într-o psihogramă). Figura 2 ilustrează procedeul, în cazul lui Sam, pentru variabilele menționate mai sus.

Una din calitățile acestei abordări este aceea că centrează atenția asupra lui Sam în relație cu o populație extinsă. Vor exista puține profiluri sau niciunul exact la fel cu profilul lui Sam. Cu ajutorul acestuia îl putem sfătui și informa ; îl putem îndruma spre un anume post dacă rezultatele corespund cerințelor noastre. Îi observăm forțele și slăbiciunile. Un profil ne aduce aproape, dar nu foarte aproape de scopul nostru — individualitatea.

Metoda are limite notabile. În primul rînd, nu aflăm nimic despre Sam care să nu fi fost anterior ales de investigator pentru testare. Sam poate avea o trăsătură personală cardinală care să nu fie înregistrată deloc — poate el este mai întîi de toate un chirurg prin predilecție și aptitudine, fapt pe care bateria de teste îl omite.

O altă limită principală este faptul că un profil nu ne spune nimic despre *organizarea* calităților în discuție. Cum interacționează dominanța lui Sam cu interesul său pentru știință ? Care este structura care rezultă din faptul de a avea un interes pronunțat pentru știință dar nu și o inteligență mecanică puternică care să-l sprijine ? Îl face această opoziție o persoană nefericită și în conflict, sau un ajutor administrativ mulțumit al vreunui inginer ? Despre toate profilurile putem spune „Trăsăturile sînt acolo, dar organizarea lipsește".

Pe cînd psihologia diferențială era la începuturi, un experimentalist francez, Toulouse, a încercat metoda psihogramei cu faimosul matematician Henri Poincaré. El a spus că nu a fost satisfăcut de normele universale, deoarece ele exprimă numai ceea ce

este „comun unui imbecil și lui Aristotel"[17]. De aceea el l-a testat pe Poincaré pentru a stabili deviațiile de la medie în scopul de a descoperi secretul geniului său. El a constatat că Poincaré avea un volum al memoriei de 11 unități, imaginație auditivă superioară, dormea prost, îi plăcea muzica, dar nu vînătoarea, era obsedat de munca sa și așa mai departe. Urmărindu-i eforturile, Toulouse admite nenorocit că geniul lui Poincaré era, oarecum în mod provocator, absent din profilul său psihologic. Problema este că psihograma *nu poate* să sintetizeze. Ea nu poate decît să înșire mărgele.

Tipuri

Tipologia, ca și psihologia diferențială, este o abordare limitată a individualității, care se oprește la jumătatea drumului și nimic mai mult. Un tipolog, ca și psihologul diferențialist este nesatisfăcut de „ceea ce este comun unui imbecil și lui Aristotel". El preconizează o clasificare mai limitată și mai discriminatorie a naturii umane.

Doctrinele tipologice, totuși, nu susțin nimic mai mult decît că anumiți oameni se aseamănă cu alții *într-o anumită privință*. Cineva poate spune pe drept că există patru tipuri de oameni, cei care 1) utilizează periuță de dinți convexă, 2) utilizează una care e concavă, 3) utilizează una dreaptă și 4) nu utilizează deloc — și, desigur, tipul mixt, care utilizează uneori o formă, alteori alta. Aceasta este o tipologie validă dacă cineva se interesează de periuțele de dinți. În mod similar, există oameni extrovertiți, introvertiți și de ambele tipuri. Aceasta este, de asemenea, o tipologie validă dacă cineva se interesează de extroversiune și introversiune. Dar presupuneți că sînteți interesați atît de periuța de dinți utilizată, cît și de extroversiune. Schema nu mai funcționează pentru că nu toți cei care folosesc un tip de periuțe de dinți sînt și introvertiți. Prietenul nostru Sam, care este o persoană, ar trebui să fie clasificat în *două* tipuri.

Există atît de multe *criterii* după care putem clasifica oamenii, fizic și mental, încît vom constata cu ușurință că l-am situat pe Sam în sute de tipuri posibile, nereușind totuși să surprindem structura sa internă unică de organizare.

Desigur, multe teorii tipologice urmăresc adîncimea și extensiunea. Să numim cîteva la întîmplare. Spunem că o persoană este liberală, sau narcisistă, sau cerebrotonică, că este autoritară, e beatnik, că are o personalitate banală, că este apolinică, orientată

[17] E. Toulouse, *Henri Poincaré*, Paris, Flammario, 1910.

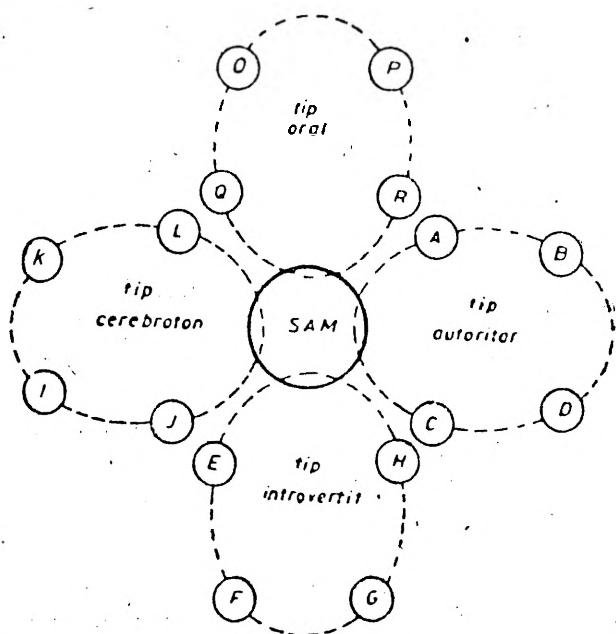

Figura 3. Tipologie versus individualitate (Elipsele cu linie întreruptă semnifică tipurile; cercurile cu linie continuă, indivizii)

spre altul, că aparține tipului anal sau tipului oral sau tipului genital. Astfel de propuneri clasificatorii și multe altele au fost făcute în speranța unei categorisiri largi și valide a ființelor umane. Fiecare indică o grupare (sindrom) de atribute care de obicei (dar nu întotdeauna) coexistă.

Dar fie că baza clasificării este largă sau îngustă, tipurile sînt insuficiente pentru a zugrăvi individul în totalitate. Figura 3 prezintă dilema.

Sam se potrivește tipului autoritar, ca și alți indivizi A, B, C și D. Dar el poate fi clasificat și împreună cu persoanele O, P, Q și R, dacă îl considerăm în raport cu sindromul freudian al trăsăturilor „orale". Fiecare clasificare este corectă, dar Sam ca individ rămîne necaracterizat. Calitățile sale au fost corelate cu calitățile similare ale altor indivizi, fără a fi însă corelate reciproc în cadrul cîmpului organic al propriei sale naturi. Cum interacționează oralitatea cu autoritarismul său? Nu știm. În felul acesta multe domenii ale vieții sale nu sînt explicate. Tipologiile sînt comode și seducătoare, dar nici una nu a fost inventată vreodată pentru a explica individul în totalitate.

Înainte de a părăsi acest subiect, vom atrage atenţia asupra unei forme speciale de doctrină tipologică. Unii autori susţin utilizarea *tipurilor ideale*. Această concepţie scapă criticii noastre, pentru că ea nu intenţionează să cuprindă persoane reale. Tipurile ideale nu au fost elaborate prin studiul exact al oamenilor concreţi. Ele sînt derivate prin metode raţionale şi nu *empirice*. Tipurile ideale sînt, în termenii lui Spranger, simple „scheme de comprehensibilitate"[18]. Astfel, putem descrie un italian tipic, un om de afaceri american, un John Bull, un creştin sau un personaj ideal cu consistenţă teoretică, estetică sau politică, fără să presupunem că în realitate există vreun reprezentant perfect al tipului respectiv. Asemenea scheme comprehensive îşi au probabil utilitatea lor, mai ales în studiul „caracterului naţional". Unii oameni, desigur, se apropie in diverse grade de tipul ideal. Şi acest fapt ne poate fi de ajutor cînd ajungem la evaluarea personalităţii. Dar tipurile ideale sînt inventate în bibliotecă şi nu în laborator.

Psihologie clinică

Mulţi psihologi lucrează astăzi în „domeniul clinic". Ei lucrează în spitale, centre de asistenţă socială, şcoli, închisori, fabrici, biserici şi armată. Munca lor e numită „clinică" deoarece, ca şi medicii, au de-a face cu indivizi singulari, cărora speră să le faciliteze o adaptare mai bună şi o sănătate mentală ameliorată. Deşi psihologul clinician are nevoie de o pregătire în domeniul psihologiei generale, fiziologice, experimentale şi sociale — toate acestea ocupîndu-se cu norme universale sau de grup — atenţia sa principală se îndreaptă spre persoana concretă care se află în faţa sa.

Nu rezultă oare de aici că soluţia dilemei noastre despre unicitate este simplă ? Nu este psihologul clinician un specialist idiografic, în opoziţie cu toate celelalte tipuri de psihologi care sînt nomotetici ? Acest lucru este parţial adevărat, dar situaţia este mult mai complexă. Mulţi psihologi clinicieni nu depăşesc stadiul psihologiei diferenţiale. Ei testează şi transformă rezultatele într-un profil, iar individul ca atare este lăsat de o parte. El este redus la o simplă aglomerare de procente. Dacă psihologul clinician lucrează într-un spital de psihiatrie, el poate să transmită rezultatele sale unui psihiatru, care încercă să le potrivească în tabloul clinic, să aşeze piesele împreună pentru a vedea ce reprezintă cu adevărat sistemul şi capacităţile interne ale pacientului.

[18] Spranger, *op. cit.*, nota 12 supra.

Procesul de ponderare a rezultatelor fragmentare, de confruntare a unei dovezi cu alta și, în final, de sintetizare a ceea ce se cunoaște pentru a descoperi structura personală este extrem de complex. Din păcate nu știm încă în ce mod și cît de bine îndeplinim această sarcină. Presupuneți că vreți să alegeți un coleg de cameră sau o soție ori un soț, sau numai să alegeți un dar potrivit pentru ziua de naștere a mamei dumneavoastră. Cunoștințele dumneavoastră despre omenire în general nu vă vor ajuta prea mult, și nici chiar cunoștințele despre normele de grup.[19]

În acest caz e clar că psihologii „științifici" au multe probleme. Le-ar plăcea să considere că înțelegerea idiografică nu este mai bună decît rezultatele obținute prin date statistice (adică prin referire la normele universale sau de grup).

> Meehl, de exemplu, a revenit asupra rezultatelor unor cercetări utilizînd atît date statistice (scoruri pe scale obținute prin metoda psihologiei diferențiale), cît și predicții idiografice („intuitive") ale comportamentului. În aproximativ jumătate din studii cele două metode au avut succes aproape în mod egal ; în cealaltă jumătate, modul de predicție (nomotetic) statistic era superior.[20]

Există acum teste și scale accesibile care s-au bucurat de un oarecare succes în ceea ce privește predicția reușitei sau eșecului în colegiu, în prevederea delincvenței și chiar în predicția fericirii în căsătorie. Să luăm un exemplu din domeniul delincvenței.

[19] Un antagonism vehement față de poziția idiografică (pur clinică) este exprimat de mulți autori, printre care W. Seeman, E. Galanter, *Objectivity in systematic and „idiodynamic" psychology*, în „Psychol. Rev." 1952, 59, 285—289 ; G. W. Lundberg, *Case-studies vs. statistical methods — an issue based on misunderstanding*, in „Sociometry", 1941, 4, 379—383 ; H. J. Eysenck, *The science of personality : nomothetic!* în „Psychol. Rev.", 1954, 61, 339—342 ; T. R. Sarbin, R. Taft, D. E. Bailey, *Clinical inference and cognitive theory*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1960.

Acești autori (și alții) sînt sincer scandalizați de problema pe care îndrăznesc s-o ridic aici. Lor li se pare de la sine înțeles că teoria epistemologică dominantă în psihologie este sacrosantă. Legile generale conducînd la inferențe (ajutate de statistică) explică toate cunoștințele noastre despre persoane individuale. Acești autori sînt apărători adevărați ai tradiției anglo-americane a asociaționismului și empirismului. Deși nu mă îndoiesc că unele cunoștințe de acest gen există și sînt de mare importanță cînd sînt aplicate unui caz singular, totuși susțin în același timp că ele pot duce la o codare grosolană și rutinieră, nu la o cunoaștere autentică a personalităților individuale. Tristul adevăr este acela că psihologii nu au un succes evident ca judecători ai personalității. Necazul poate rezida în viziunea lor unilaterală asupra naturii cunoașterii umane. Problema este complexă și discutarea ei va fi amînată pentru cap. 21.

[20] P. E. Meehl, *Clinical vs. statistical prediction*, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1954.

Despre băieţii care vagabondează, care au o viaţă de familie dezorganizată, şi alte deficienţe, se poate spune în mod sigur că 85% vor intra în conflict cu autorităţile. O asemenea predicţie statistică ne aminteşte de succesul recomandărilor privind prevenirea accidentelor de circulaţie care se produc într-o vacanţă de sfîrşit de săptămînă. Companiile de asigurări sînt maestre în asemenea predicţii statistice.

Dar aici există o greşeală. A spune că 85 din 100 de băieţi provenind din cutare sau cutare mediu vor deveni delincvenţi nu înseamnă să spui că Jimmy, care are o asemenea origine, are şansa de 85% să devină delincvent. Nu se poate admite aşa ceva. Jimmy, ca individ, va deveni sau nu delincvent. Nu există nici o şansă de 85% care să-l privească direct. Numai o cunoaştere completă a lui Jimmy ne va da posibilitatea să facem o predicţie sigură. Faptul că şi clinicienii care utilizează o metodă „intuitivă“ pot greşi în predicţia lor iese din discuţie. Dacă îl cunoaştem complet pe Jimmy şi mediul său vom fi capabili să îmbunătăţim previziunea statistică, care se aplică numai unor grupuri de indivizi şi nu indivizilor.

> Problema în discuţie a fost exprimată odată de Sherlock Holmes, care i-a spus prietenului său, dr. Watson : „În timp ce fiecare individ este o enigmă insolubilă, în grup el devine o certitudine matematică. Niciodată nu poţi prezice ce va face un individ, dar poţi să spui cu precizie ce va face un număr mediu de persoane. Indivizii variază, dar procentajele rămîn constante“.

Adevăratul scop al psihologiei clinice nu este să elaboreze predicţii ce privesc grupul, ci să prezică „ce va face un individ“. În atingerea acestui ideal, uneori predicţia statistică poate ajuta, normele universale şi de grup sînt folositoare, dar ele nu acoperă întreaga distanţă pînă la atingerea lui.

Concluzia noastră este că dilema unicităţii bîntuie domeniul psihologiei clinice. Pînă astăzi metodele psihologice diferenţiale au prevalat. Devierile de la normele universale sau de grup sînt instrumentul principal al clinicianului pentru studiul individului. Totuşi, mulţi clinicieni simt că fiinţele umane vii nu pot fi cunoscute exclusiv prin legi statistice. Persoana este mai mult decît „un punct de intersecţie“ al acestor legi. Ea este o structură cu legi în sine şi prin sine. Înainte ca dilema să fie rezolvată va fi nevoie de noi metode şi de noi teorii. Vom reveni asupra acestei probleme în capitole ulterioare.

Rezumat

Individualitatea este o caracteristică principală a naturii umane. Pentru a dezvolta o știință a personalității trebuie să acceptăm acest fapt. Dar este mai ușor să construiești un om artificial din norme universale și de grup decît să ai de-a face în mod adecvat și științific cu un om real.

Într-adevăr, psihologia generală și socială sînt rădăcina și tulpina din care crește psihologia personalității. Avem nevoie de legi ale învățării, percepției, cogniției și avem nevoie de o cunoaștere a culturii și societății pentru a explica dezvoltarea și creșterea individului. Dar avem nevoie, de asemenea, de un punct de vedere special pentru a face ca aceste principii generale să conveargă spre individualitatea structurii care alcătuiește personalitatea.

Psihologia personalității nu este exclusiv nomotetică, nici exclusiv idiografică. Ea caută un echilibru între cele două extreme. Dacă în acest capitol inclinația noastră este să subliniem aspectul idiografic, aceasta se explică prin încercarea noastră de a redresa unilateralitatea actuală a psihologiei. Multe manuale elementare de psihologie oferă un capitol de concluzii intituat „Personalitatea". Năzuința aceasta spre completitudine este lăudabilă. Constatăm însă adesea că se oferă un tablou al personalității care este un mozaic necimentat de elemente și scoruri de teste, sau de procese fragmentare, niciodată interrelaționate în mod vital. Un asemenea tablou lipsit de viață este distonant pentru cineva care simte că individualitatea omului, elanul îndreptat spre viitor al existenței sale și întrepătrunderea sistematică a calităților sale cheie constituie trăsăturile caracteristice centrale ale propriei personalități.

CAPITOLUL 2

Personalitate, caracter, temperament

EFECTUL EXTERN ● ORIGINILE TERMENULUI „PERSONALITATE" ● STRUCTURA INTERNĂ ● PUNCTUL DE VEDERE POZITIVIST ● O DEFINIȚIE PENTRU LUCRAREA DE FAȚĂ ● O OBIECȚIE FILOZOFICĂ ● CARACTERUL ● TEMPERAMENTUL ● REZUMAT

Se pare că toată lumea știe ce este personalitatea, dar nimeni nu poate să o descrie precis : sute de definiții sînt disponibile. Vorbind în sens larg, acestea se grupează în trei categorii pe care le vom numi definiții prin *efect extern*, prin *structură internă* și *pozitiviste*. Vom discuta pe scurt prima definiție și apoi, după examinarea originilor termenului, pe celelalte două.[1]

Efectul extern

Spunem despre o cunoștință „Nu are personalitate" și despre alta „E plină de personalitate". Înțelegem prin aceasta, desigur, că persoana pe care o cunoaștem produce sau nu un efect asupra altor persoane. Adesea un formular de recomandare ne va cere

[1] Întrucît cercetătorul care se ocupă de personalitate nu este interesat în primul rînd de problemele etimologice și istorice, problema definiției este condensată în capitolul de față la un minimum ireductibil. Cititorul care e interesat de o analiză mai completă poate consulta lucrarea mea : *Personality : a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, cap. 2.

să evaluăm un candidat în funcţie de „personalitate". De obicei ceea ce se doreşte este o estimare a eficacităţii sociale sau a atracţiei solicitantului.

Un cercetător şi-a asumat sarcina de a determina care sînt calităţile necesare unei aprecieri superioare a „personalităţii" printre învăţătoare. O învăţătoare cu „multă personalitate" se dovedeşte a fi o persoană care pare să prezinte pentru ceilalţi opt calităţi atractive : „Ea este interesantă în conversaţie, e competentă, are interese largi, este inteligentă, atletică, bună sportivă, şi este atît sinceră, cît şi adaptabilă".[2]

Astfel, concepţia populară despre personalitate se referă la un mănunchi de trăsături care sînt atrăgătoare şi eficiente, din punct de vedere social. Cei care se ocupă cu reclama şi care pretind să vă ajute „să vă dezvoltaţi personalitatea" au ca scop să întărească acest mănunchi de trăsături, cu ofertele lor de instruire în ceea ce priveşte vorbirea în public, postura, dansul, conversaţia ; chiar şi mijloacele lor cosmetice pretind acest lucru. Despre un anumit ruj de buze sau o rochie modernă se spune că „conferă personalitate". În acest caz personalitatea nu este chiar superficială.

Nu putem accepta afirmaţia că o persoană are „mai multă" sau „mai puţină" personalitate decit alta. Cei lipsiţi de farmec sînt, în sens psihologic, la fel de bogat dotaţi ca şi cei care îl au, şi sînt întrutotul interesanţi pentru ştiinţă.

Ceva mai sofisticate, dar totuşi de aceeaşi inspiraţie sînt definiţiile oferite de anumiţi psihologi care, de asemenea, împărtăşesc o viziune socială sau „exterioară" asupra personalităţii[3]. Personalitatea este :

suma totală a efectului produs de un individ asupra societăţii ;
deprinderi sau acţiuni care influenţează cu succes alţi oameni ;
răspunsuri date de alţii unui individ considerat ca stimul ;
ce cred alţii despre tine.

Există un argument favorabil acestor definiţii bazate pe „efect extern". Numai prin judecăţile altora despre noi, personalitatea noastră este cunoscută ca atare. Dacă nu *influenţăm* oamenii, cum putem fi noi cunoscuţi ? Acest lucru e adevărat, dar ce se întîmplă dacă influenţăm oameni diferiţi în moduri diferite ? Înseamnă că avem mai multe personalităţi ? Oare nu înseamnă mai curînd că un

[2] E. G. Flemming, *The „halo" around „personality"*, în „Teachers College Record", 1942, 43, 1—6.
[3] Acestea şi alte definiţii „biosociale" (exterioare) sînt înregistrate în *Personality : a psychological interpretation*, pp. 39—43.

judecător poate avea o impresie corectă despre noi și altul una proastă ? Dacă e așa, trebuie să existe ceva înlăuntrul nostru care constituie „adevărata" noastră natură (deși aceasta poate fi variabilă). Definițiile în funcție de efectele externe confundă personalitatea cu *reputația ;* și cineva poate avea multe reputații.

Ce se poate spune despre ermitul solitar sau despre copilul sălbatic (trăind printre lupi), sau despre Robinson Crusoe înainte de apariția tovarășului său Vineri ? Sînt acești izolați lipsiți de personalitate, deoarece nu produc efecte asupra celorlalți ? Părerea noastră este că asemenea creaturi excepționale dispun de calități personale care nu sînt mai puțin fascinante decît ale acelora care trăiesc în societatea omenească. Un actor de televiziune poate exercita influență asupra milioanelor de persoane, dar poate avea o personalitate mai puțin complexă decît un individ retras care trăiește în obscuritatea unei mansarde.

Desigur că impresia pe care o facem asupra altora și reacția lor față de noi sînt factori importanți în dezvoltarea personalității noastre. Acestea sînt probleme la care vom reveni în capitole viitoare. Dar faptul de a confunda efectele externe ale personalității cu însăși structura internă ar amăgi mințile noastre.

Originile termenului „personalitate"

Cuvintul *personalitate* și rădăcina sa *persoană* au fascinat îndelung pe cercetătorii limbii. Max Müller, de exemplu, este entuziasmat de abstracțiunea acestor termeni și de larga lor utilitate :

> Să luăm un cuvint ca *persoană*. Nimic n-ar putea fi mai abstract. Nu e nici mascul, nici femelă, nici tînăr nici bătrîn. Ca substantiv nu reprezintă mai mult decît reprezintă *a fi* ca verb. În franceză poate ajunge chiar să însemne nimeni. Căci dacă întrebăm portăreasa la Paris, dacă ne-a căutat cineva în lipsa noastră, ea va răspunde „Personne, monsieur", ceea ce înseamnă „nimeni, domnule".
>
> Dar acest cuvint *persona* a circulat între granițe uimitoare, bătînd în stînga și-n dreapta, sugerînd noi idei, stimulînd nenumărate controverse, și ocupînd pînă în zilele noastre un loc de frunte în toate discuțiile despre teologie și filozofie, deși puțini din cei care-l folosesc știu cum a apărut[1].

Termenii *personality* în limba engleză, *personnalité* în franceză și *persönlichkeit* în germană se aseamănă mult cu *personalitas* din latina medievală. În latina clasică era utilizat numai *persona*. Toți savanții sînt de acord că acest cuvînt înseamnă la origine *mască*. (Acest fapt poate da oarecare satisfacție acelora care preferă să

[1] F. M. Müller, *Biographies of words*, New York, Longmans, Green, 1888, p. 32.

definească personalitatea în funcţie de efectul extern. Aparenţa şi nu organizarea internă este subliniată.) Dar *persona*, chiar în antichitate, a ajuns să semnifice altceva, inclusiv actorul din spatele măştii, adică adevărata reunire a calităţilor interne şi personale. A ajuns, de asemenea, să semnifice o persoană importantă (de unde personaj, paroh). Termenul era utilizat şi pentru a desemna cele trei persoane ale Treimii. Şi dacă aceste *personae* reprezentau trei măşti ale unui singur Dumnezeu sau trei persoane egale a devenit o dispută teologică de lungă durată. Poate cea mai faimoasă definiţie a termenului *persona* a fost dată de Boethius în secolul al VI-lea : *Persona est substantia individua rationalis naturae* — persoana este o substanţă individuală de natură raţională.

Şi astfel vedem că termenul a avut chiar în latina clasică semnificaţii variate. Unele din ele anticipau definiţiile actuale prin „efect extern", altele — definiţiile prin „structura internă".

Structura internă

Majoritatea filozofilor şi psihologilor (cu excepţia pozitiviştilor moderni, pe care îi vom lua curînd în considerare) preferă să definească personalitatea ca o entitate obiectivă, ca ceva care există „cu adevărat". Ei admit că persoana este deschisă lumii înconjurătoare, că este influenţată de aceasta şi o influenţează la fiecare pas. Totuşi, o personalitate îşi are propria sa istorie şi propria sa existenţă ; nu trebuie confundată cu societatea şi nici cu percepţiile pe care alţi oameni le au despre ea. Astfel, William Stern, care era atît filozof, cît şi psiholog, vorbeşte despre personalitate ca o „unitate multiformă dinamică". El adaugă că nimeni nu dobîndeşte vreodată o unitate perfectă, ci doar tinde mereu spre acest scop[5].

Unii autori adaugă o notă de „valoare" acestui tip de definiţie. Personalitatea este ceva ce trebuie apreciat. Astfel, Goethe vorbeşte despre personalitate ca despre singurul lucru din lume care are o „valoare supremă". Iar filozofia morală a lui Kant se bazează pe aceeaşi convingere. Orice în viaţă poate fi folosit de oameni ca mijloc în vederea unui scop — în afară de personalitate. Nimeni nu poate exploata pe celălalt. Integritatea personalităţii trebuie respectată pentru totdeauna. Etica iudeo-creştină a iniţiat această linie de gîndire.

Deşi, de obicei, psihologii occidentali acordă o mare valoare şi integrităţii personalităţii (întrucît ea este, în definitiv, crezul

[5] W. Stern, *Die menschliche Persönlichkeit*, Leipzig, Barth, 1923, pp. 4, 20.

democrației), definițiile lor sînt mai puțin exaltate. Ei suprimă orice încercare de evaluare și dau un simplu enunț descriptiv. Un exemplu tipic este următorul. Personalitatea este :

> suma totală a tuturor dispozițiilor, impulsurilor, tendințelor, dorințelor și instinctelor biologice înnăscute ale individului, precum și a dispozițiilor și tendințelor dobîndite prin experiență[6].

Deși această definiție privește personalitatea ca un dat accesibil studiului, ea nu reușește să sublinieze integrarea în structură a numeroaselor părți componente înregistrate. Definiția e reprezentativă pentru ceea ce putem numi definiții ale personalității de tipul omnibus sau „sac de cîrpe". Următoarea definiție e mai „structurală" :

> Personalitatea este întreaga organizare mentală a ființei umane în orice stadiu al dezvoltării sale. Ea îmbrățișează fiecare aspect al caracterului uman : intelect, temperament, abilitate, moralitate și fiecare atitudine care s-a format în cursul vieții cuiva[7].

Asemănătoare este și următoarea definiție :

> Personalitatea este ansamblul organizat al proceselor și stărilor psihologice aparținînd individului[8].

Unele definiții subliniază factorul cognitiv subiectiv care participă la organizarea internă, afirmînd că personalitatea este :

> o schemă unificată a experienței, o organizare de valori care sînt compatibile între ele[9].

Propria mea definiție va fi, de asemenea, formulată în termeni de structură internă. (Unii autori ar numi definițiile de acest tip „esențialiste".) Dar mai întîi trebuie să examinăm o abordare opusă.

Punctul de vedere pozitivist

Unii psihologi contemporani obiectează energic împotriva definițiilor esențialiste. Ei argumentează că „structura internă" este inaccesibilă științei. Nu putem cunoaște „unitatea multiformă dina-

[6] M. Prince, *The unconscious*, 2 nd. ed. rev. ; New York, Macmillan, 1924, p. 532.
[7] H. C. Warren and L. Carmichael, *Elements of human psychology*, rev. ed. ; Boston, Houghton Mifflin, 1930, p. 333.
[8] R. Linton, *The cultural background of personality*, New York, Appleton — Century — Crofts, 1945, p. 84.
[9] P. Lecky, *Self-consistency : a theory of personality*, New York, Island, 1945, p. 90.

mică" care există „cu adevărat acolo". Structura internă, dacă există într-adevăr, pur şi simplu nu poate fi studiată direct.

Ceea ce cunoaştem despre personalitate sînt numai „operaţiile" noastre. Dacă administrăm un test de personalitate şi obţinem cutare şi cutare scor, acestea sînt operaţiile noastre, adică metoda noastră. De aceea, din punct de vedere pozitivist, personalitatea internă este un mit, „un simplu construct legat de un nume propriu". Cel mai bun lucru pe care-l putem face este să încercăm să formulăm ipoteze despre ea — să o „conceptualizăm". Conceptualizarea nu trebuie să treacă dincolo de metodele ştiinţifice pe care le utilizăm.

Un exemplu de asemenea definiţie operaţională este următorul. Personalitatea este :

conceptualizarea cea mai adecvată a comportamentului unei persoane în toate detaliile sale, pe care omul de ştiinţă o poate da la un moment dat[10].

Notăm aici o asemănare cu definiţiile prin „efect extern". Personalitatea nu este ceea ce cineva are, ci este percepţia altcuiva, în cazul acesta, a omului de ştiinţă. Cu alte cuvinte, personalitatea este un „construct", ceva gîndit dar care nu există realmente „colo undeva".

Pentru a împinge lucrurile şi mai departe, există psihologi care spun că ar trebui să nu folosim niciodată conceptul de personalitate. Dacă am şti destul despre „stimul" şi despre „răspuns" (aşa-numita psihologie S-R) nu ar trebui să ne batem capul cu vreo „variabilă intermediară", ca personalitatea. Aceasta este viziunea behaviorismului pozitivist extrem. Numai operaţiile externe, vizibile, manevrabile sînt tolerate. Personalitatea ca atare se evaporează în negura metodei.

Deşi acesta este scopul unor psihologi, este problematic dacă ei urmează pilda ştiinţelor mai vechi. Un astronom care studiază Arcturus consideră steaua un construct legat de un nume ? Puţin probabil ; pentru acest astronom ea este un corp ceresc, care există cu adevărat şi are o compoziţie şi o structură pe care va încerca să le înţeleagă în mod ştiinţific. Cînd un biolog disecă o plantă, el nu crede că structura şi fiziologia plantei constă numai în operaţiile sale.

Personalitatea este chiar mai dificil de studiat decît stelele sau plantele, dar situaţia este aceeaşi. Nici un psiholog şi nici un profan nu vor înţelege vreodată pe deplin vreo personalitate singulară, nici chiar pe a lor proprie, dar acest fapt nu neagă existenţa personalităţii. Ca şi astronomul sau biologul, *încercăm* să înțele-

[10] D. Mc Clelland, *Personality*, New York, Sloane, 1951, p. 69. Problema în discuţie este studiată de C. S. Hall and G. Lindzey, *Theories of personality*, New York, Wiley, 1945, p. 9.

gem un fapt existent din natură. Trebuie să ne adaptăm pe cît posibil mai mult metodele la obiect şi nu să definim obiectul în funcţie de metodele noastre imperfecte.

O definiţie pentru lucrarea de faţă

Nu există desigur definiţii corecte sau incorecte. Termenii pot fi definiţi numai în modalităţi care sînt folositoare pentru un scop dat. Pentru scopurile prezentului volum pretindem o definiţie a personalităţii care este „esenţialistă“. Vom trata personalitatea ca o unitate existentă „acolo undeva“, posedînd o structură internă specifică. Toate exprimările sînt pline de capcane, dar, orice s-ar întîmpla, iată definiţia noastră :

> PERSONALITATEA ESTE ORGANIZAREA DINAMICĂ ÎN CADRUL INDIVIDULUI A ACELOR SISTEME PSIHOFIZICE CARE DETERMINĂ GÎNDIREA ŞI COMPORTAMENTUL SĂU CARACTERISTIC.

Putem examina acum pe scurt conceptele-cheie din această definiţie :

Organizarea dinamică. Am văzut că definiţiile de tip omnibus sau „sac de cîrpe“ nu sînt adecvate. Problema centrală a psihologiei este organizarea mentală (formarea structurilor sau ierarhiilor de idei şi deprinderi care ghidează în mod dinamic activitatea). Integrarea şi alte procese organizaţionale sînt necesare pentru a explica dezvoltarea şi structura personalităţii. De aceea „organizarea“ trebuie să apară în definiţie. Termenul implică şi procesul reciproc de *dezorganizare*, mai ales la acele personalităţi anormale care sînt marcate de o dezintegrare progresivă.

Psihofizic. Acest termen ne aminteşte că personalitatea nu este nici exclusiv mentală, nici exclusiv nervoasă. Organizarea sa atrage după sine funcţionarea atît a „spiritului“, cît şi a „trupului“ într-o unitate inextricabilă.

Sisteme. Un sistem (orice sistem) este un complex de elemente într-o interacţiune reciprocă. O deprindere este un sistem, la fel şi un sentiment, o trăsătură, un concept, un stil de

comportare. Aceste sisteme există în mod latent în organism chiar cînd nu acționează. Sistemele sînt „potențialul nostru de activitate"[11].

Determină. Personalitatea *este* ceva și *face* ceva. Sistemele psihofizice latente motivează sau direcționează o activitate și o gîndire specifică atunci cînd intră în acțiune. Toate sistemele care compun personalitatea trebuie considerate ca *tendințe determinante*. Ele exercită o influență directoare asupra tuturor actelor adaptative și expresive prin care personalitatea ajunge să fie cunoscută.

Caracteristic. Orice comportament și orice gîndire sînt caracteristice persoanei, și, precum a fost argumentat în primul capitol, sînt unice pentru aceasta. Chiar actele și conceptele pe care în mod aparent le „împărtășim" cu ceilalți sînt la bază individuale și caracteristice. Este adevărat că unele acte și concepte sînt mai idiosincratice decît altele, dar nici unul nu poate fi considerat ca fiind lipsit de un iz personal. De aceea, într-un sens este redundant a se folosi termenul *caracteristic* în definiția noastră. Totuși, redundanța nu este în mod necesar ceva rău ; ajută la sublinierea ideii.

Comportament și gîndire. Acești doi termeni constituie o etichetă pentru a desemna tot ceea ce poate un individ să facă. Ceea ce el face în principal este să se adapteze mediului său. Dar nu ar fi înțelept să se definească personalitatea numai în funcție de adaptare. Noi nu ne adaptăm numai la mediul nostru, dar și reflectăm asupra lui. De asemenea, ne străduim să-l stăpînim și uneori reușim. De aceea comportamentul și gîndirea înlesnesc atît supraviețuirea, cît și creșterea. Ele sînt moduri de adaptare și desfășurare provocate de situația ambientală în care ne aflăm, totdeauna selecționate și conduse de sistemele psihofizice care alcătuiesc personalitatea noastră.

Se poate pune problema dacă, după această definiție, animalele au personalitate. Răspunsul este un „da" prudent. Fără îndoială animalele posedă forme rudimentare de sisteme psihofizice moștenite și învățate care conduc la o activitate caracteristică (unică). (Nu știm nimic despre gîndirea lor.) Dar această concesie nu ne duce prea departe. Individualitatea psihofizică a animalelor

11. R. R. Sears definește personalitatea ca „potențial de activitate" în *A theoretical framework for personality and social behavior*, în „Amer. Psychologist", 1951, 6, 476—483. Aforismul este lăudabil. Dar defectul său constă în eșecul de a admite criteriul necesar al organizării. Un neuron are un potențial de activitate, dar nu putem considera o astfel de structură izolată ca avînd personalitate.

inferioare este extrem de primitivă şi nu poate servi drept prototip util al personalităţii umane. Riscăm să afirmăm că diferenţa dintre oricare două specii de vertebrate submarine nu este atît de mare ca diferenţa dintre două fiinţe umane. Complexitatea enormă a creierului omenesc, în contrast cu creierele mai simple ale altor vertebrate, pare să îndreptăţească această afirmaţie.

O obiecţie filozofică

Un termen din definiţia noastră nu a fost încă explicat — acela de „individual". Unii filozofi ar spune că noi comitem păcatul de neiertat de a considera problema rezolvată dinainte. Cine este acest „individ" în care rezidă personalitatea ? Oare nu admitem în mod secret un organizator — un „ego" ? Nu avem în inimile noastre o entitate neexplicată care creează cumva o unitate a personalităţii ? Această obiecţie vine în special din partea filozofilor personalişti care consideră că în toate definiţiile personalităţii este implicat (sau este necesar) un factor de continuitate şi unificare. Unul din aceşti filozofi, Bertocci, ar modifica definiţia noastră după cum urmează :

Personalitatea unui ego este organizarea dinamică a dorinţelor şi abilităţilor psihofizice unice, proprii acelui ego, care face ca adaptările acestuia la mediul său să fie unice[12].

Ne grăbim să admitem că există o problemă presantă în a raporta *ego*-ul la *personalitate*. Vom reveni la această problemă dificilă în capitolul 6. Dar pentru moment e suficient a spune că obiecţia prezintă greşit utilizarea de către noi a termenului *individ*. Cînd spunem că organizarea dinamică se află înăuntrul individului, înţelegem mai ales că ea rezidă în organism, adică „în piele". Este modalitatea noastră de a nega faptul că personalitatea este numai o problemă de „efect extern".

În ceea ce priveşte conceptul de *ego*, nu vedem necesitatea de a-l include în definiţia noastră. Ego-ul cuiva este desigur un important (fără îndoială, cel mai important) sistem psihofizic în cadrul personalităţii, cum vom arăta mai tîrziu. Totuşi, pentru moment, această problemă nu este necesar să ne reţină atenţia.

[12] P. A. Bertocci, *Personality*, în P. L. Harriman (Ed.), *Encyclopedia of psychology*, New York, Philosophical Library, 1946, p. 458.

Caracterul

Nu mai puţin fascinant decît termenul *personalitate* este termenul *caracter*. Ambele sînt adesea folosite unul în locul celuilalt, deşi primul derivă din latină, al doilea din greacă. Χαρακτὴρ înseamnă gravare. Este pecetea unui om — sistemul său de trăsături sau stilul său de viaţă. Theofrast, un elev al lui Aristotel, a fost autorul cel mai celebru care a utilizat acest termen în Grecia antică. A scris multe schiţe de caracter din care au supravieţuit treizeci. În capitolul 3 vom examina interesanta sa metodă.

Azi, cum am spus, cei doi termeni sînt adesea utilizaţi în mod sinonim. Totuşi, psihologii europeni par să aibă preferinţă pentru termenul *caracter*, în timp ce psihologii americani preferă pe cel de *personalitate*. Există un motiv interesant pentru a justifica diferenţa. *Persona* însemna, la origine, mască ; χαρακτὴρ, gravare. Primul termen sugerează aparenţă, comportament vizibil, calitate de suprafaţă, al doilea sugerează o structură adîncă (poate înnăscută), fixată şi de bază. Acum psihologia americană are preferinţă pentru environmentalism ; înclinaţia sa behavioristă o conduce la sublinierea mişcării exterioare, a acţiunii vizibile. Psihologia europeană, pe de altă parte, tinde să pună accent pe ceea ce este înnăscut în natura omului, pe ceea ce este adînc gravat şi relativ neschimbător. Freud, de exemplu, vorbeşte adesea despre structura caracterului, dar rareori de personalitate. În Europa, termenul *caracterologic* este folosit în mod obişnuit, dar rareori în America. Psihologii americani au elaborat multe lucrări intitulate *Personalitatea*, dar puţine intitulate *Caracterul*. Astfel, diferenţa antică de tonalitate dintre cei doi termeni pare să explice preferinţele regionale actuale[13].

Termenul *caracter* a dobîndit o conotaţie specială dincolo de sensul său originar de gravare. Cînd spunem că cineva are „caracter bun“ ne referim la desăvîrşirea sa morală. (Dacă spunem că are o „personalitate bună“ înţelegem mai ales că este eficient social — utilizare populară pe care am discutat-o la începutul acestui capitol.) Astfel, de cîte ori vorbim despre caracter mai mult ca sigur implicăm un standard moral şi emitem o judecată de valoare. Această complicaţie îngrijorează pe acei psihologi care doresc să apere structura reală şi funcţionarea personalităţii de judecăţile cu bază morală. În special pentru acest motiv cartea de faţă favorizează termenul *personalitate*. (Cititorul perspicace poate spune : „Accentul dv. pe structura internă corespunde perfect la

[13] Pentru o discuţie mai completă asupra diferenţelor vezi G. W. Allport, *European and American theories of personality*. In H. P. David, H. von Bracken (Eds.), *Perspectives in personality theory*, New York, Basic Books, 1957, Cap. 1.

ceea ce grecii antici înțelegeau prin caracter". Și așa și este, dar adaosurile ulterioare ale judecății de valoare ne fac să ezităm în utilizarea lui.)

Desigur, cineva poate face o judecată de valoare privitoare la personalitate ca întreg, sau la orice parte a personalității : „El este un individ nobil". „Ea are multe calități care o fac să fie îndrăgită". În ambele cazuri spunem că persoana în cauză are trăsături care cînd sînt examinate după standarde sociale sau morale externe, sînt dezirabile. Faptul psihologic brut este acela că orice calități ale persoanei sînt pur și simplu ceea ce sînt. Unii observatori (și unele culturi) le pot socoti nobile și de îndrăgit ; alții nu. Din această cauză — și pentru a fi consecvent cu propria noastră definiție — preferăm să definim *caracterul* ca *personalitate evaluată* ; iar *personalitatea*, dacă vreți, drept *caracter neevaluat*.

În ceea ce privește termenul *caracteristic*, situația este diferită. L-am utilizat în definiția noastră despre personalitate, pentru că din fericire a scăpat de aura de valoare a cuvîntului înrudit. Nu se referă la vreo judecată morală. Deoarece este apropiat de sensul originar al caracterului, îl vom considera util. Va servi pentru a se referi la deprinderi, trăsături, atitudini și interese — orice semn important al individualității. E curios faptul că termenul „caracteristic" și-a păstrat sensul primitiv, în timp ce rădăcina sa a acumulat mult iz moral.

Înainte de a părăsi problema ar trebui să ne referim la încă o utilizare a termenului *caracter*. Unii psihologi îl consideră o parte specială a personalității. Astfel, cineva îl definește ca „gradul de organizare etică efectivă a tuturor formelor individului". Alții, ca „o dispoziție psihofizică durabilă de a inhiba impulsurile conform unui principiu reglator". Un anumit număr de cercetări a fost publicat sub titlul *Studii asupra caracterului* sau *Dimensiunile caracterului*[14]. Asemenea studii tratează despre onestitatea copiilor, autocontrol, solicitudine, credință religioasă.

Faptul că un copil sau un adult are idealuri morale, conștiință și credințe religioase este foarte important pentru studiul personalității sale, deoarece acestea sînt trăsături ale structurii sale interne. E, de asemenea, important a ști dacă o persoană are o „dispoziție de a inhiba impulsuri în conformitate cu un principiu reglator". Dar toate aceste tendințe sînt în cadrul *personalității*. Faptul

[14] Prima definiție citată este din W. S. Taylor, *Character and abnormal psychology*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1926, 21, 86. A doua, din A. A. Roback, *The psychology of character*, New York, Harcourt, Brace, 1927, p. 450. Seriile din *Studies in Character* sînt rezumate în H. Hartshorne, M. A. May, F. K. Shuttleworth, *Studies in the organization of character*, New York, Macmillan, 1930. Vezi și E. M. Ligon, *Dimensions of character*, New York, Macmillan, 1956.

că ele sînt percepute şi judecate favorabil nu schimbă situaţia. Şi astfel noi preferăm să nu considerăm caracterul ca un domeniu special al personalităţii. Ne putem baza pe simpla noastră definiţie a caracterului ca *personalitate evaluată.* Teoria etică este o ramură importantă a filozofiei, dar nu trebuie confundată cu psihologia personalităţii.

Temperamentul

Doctrina conform căreia temperamentul unei persoane este determinat în mare măsură de „umorile" (secreţiile glandulare) corpului s-a transmis din antichitate pînă azi. Termenul *temperament* a intrat în limba engleză în evul mediu o dată cu doctrina celor patru umori (capitolul 3). Însemna atunci, şi încă înseamnă, o „constituţie sau deprindere a spiritului, depinzînd mai ales de sau fiind legată de constituţia fizică". Cercetările privind temperamentul se fac azi sub numele de „psihologie constituţională".

Se poate spune că temperamentul, ca şi *inteligenţa* şi *constituţia fizică,* desemnează o clasă de „materie primă" din care este modelată personalitatea. Toţi aceşti trei factori se bazează foarte mult pe determinarea genetică şi de aceea constituie aspectele personalităţii care sînt cele mai dependente de ereditate. Temperamentul se referă la climatul chimic sau „vremea interioară" în care se dezvoltă personalitatea. Cu cît o dispoziţie este mai ancorată în solul constituţional nativ, cu atît se va vorbi mai mult despre temperament. „Temperamentul ei înnăscut este vesel". „El are un temperament lent şi apatic".

Cîţiva autori, mai ales din Marea Britanie, folosesc uneori termenul ca echivalent cu personalitatea — ca de exemplu cînd spun „teste de temperament" în loc de „teste de personalitate". Dar această utilizare este rară şi în declin. Iar unii autori care scriu despre subiectul limitat al temperamentului utilizează în mod greşit termeni mai largi, precum în următoarele titluri de cărţi : *Glande care reglează personalitatea, Fizic şi caracter, Baze biologice ale personalităţii.* În toate aceste cazuri termenul „temperament" s-ar potrivi mai precis subiectului cărţii.

Pentru a realiza necesarele progrese în studiul temperamentului avem nevoie de mult mai multe cercetări în genetica umană, biochimie, endocrinologie şi antropologie fizică. Ştim că personalitatea e în mare măsură condiţionată de temperament, dar nu cunoaştem sursele exacte ale temperamentului însuşi.

Ce include temperamentul? Nu este posibil un răspuns clar. Cînd spunem că o persoană se sperie uşor, că are impulsuri sexu-

ale puternice sau slabe, că are „o fire îngrozitoare“ ; cînd spunem că cineva este prin natură lent și letargic, că altul este excitabil, energic, sau că are o „dispoziție posacă“, descriem un temperament. Au existat diverse încercări de a analiza dimensiunile de bază ale temperamentului cu ajutorul testelor psihologice, dar încă nu s-a ajuns la o unitate finală de vederi.

Pare probabil ca un factor primar să fie legat de *forță* și *energie*, sau de opusul lor — *apatie*. Constituțiile intense în forță și energie pot avea ritmuri metabolice înalte și o funcționare puternică a tiroidei[15]. Dar cunoștințele noastre despre baza fizică nu sînt încă sigure, și nici nu știm de cîte dimensiuni suplimentare avem nevoie pentru a clasifica formele majore ale temperamentului[16].

Lipsind cunoștințele mai precise asupra acestui subiect oferim următoarea definiție ca reprezentînd corect accepția psihologică curentă și servind în mod adecvat scopurilor acestei cărți :

Temperamentul se referă la fenomenele caracteristice ale naturii emoționale a unui individ, incluzînd sensibilitatea față de o stimulare emoțională, forța și viteza sa obișnuită de răspuns, calitatea dispoziției sale predominante și toate particularitățile fluctuației și intensității dispoziției, aceste fenomene fiind considerate ca dependente de construcția constituțională, și deci în mare măsură ereditare ca origine.

Această definiție nu are intenția de a implica faptul că temperamentul este neschimbat de la naștere pînă la moarte. Ca și constituția fizică și inteligența, temperamentul poate fi modificat (în anumite limite) de influențe medicale, chirurgicale și nutriționale, ca și în cursul învățării și al experienței de viață. Temperamentul se poate modifica pe măsură ce personalitatea se dezvoltă. Totuși, rămîne faptul că, începînd de la naștere, în dotarea noastră există niveluri constituționale chimice, metabolice, nervoase care stabilesc pentru noi un capital de bază caracteristic. Modificarea este posibilă, dar nu nelimitată.

[15] Vezi C. J. Adcock, *The differentiation of temperament from personality*, în „J. gen. Psychol.“, 1957, 57, 103—112.

[16] O trecere utilă în revistă a stadiului actual al cunoștințelor se găsește în S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1957, cap. 5 și 8. Diamond e de părere că cercetările pe animale și analizele factoriale asupra temperamentului uman „conțin asigurări repetate asupra importanței dispozițiilor spre comportament *afiliativ, agresiv, de teamă* și *controlat* (sau impulsiv)“ (p. 171). Numeroșii autori pe care-i citează utilizează, desigur, termeni variați, dar Diamond consideră că denumirile lor indică aceleași dimensiuni de bază ale temperamentului. Critica pe care i-aș face-o ar fi aceea că denumirile sale sugerează mai curînd trăsături de personalitate, decît dispoziții constituționale (temperament veritabil), dar pot exista dispoziții fiziologice de bază care să sprijine clasificarea, sau ceva similar tendințelor în temperament. Cercetarea e necesară în continuare.

25

Rezumat

Voltaire scria odată : „Dacă doriți să discutați cu mine, mai întîi trebuie să vă definiți termenii“. Cuvinte foarte abstracte ca *personalitate, caracter* și *temperament* reclamă în mod special definirea, pentru a face discuția profitabilă.

Definiția mea despre personalitate este „esențialistă“. Personalitatea înseamnă ceea ce o persoană „este în mod real“, indiferent de modul în care ceilalți îi percep calitățile sau de metodele prin care le studiem. Percepțiile și metodele noastre pot fi eronate, tot așa cum un astronom poate să nu-și atingă scopul în studierea constituției unei stele. Dar steaua este încă acolo, un obiect care incită la studiu. Definiția mea nu neagă, desigur, că o persoană se modifică cu scurgerea timpului sau că comportamentul ei se poate schimba de la o situație la alta. Ea spune numai că persoana are o structură internă și o serie de caracteristici (variabile, cu siguranță, dar determinabile) și tocmai această structură sperăm s-o studiem.

Caracter este un termen de care ne putem lipsi în general, deoarece se referă (prin definiția noastră) la evaluarea personalității. Caracteristic, pe de altă parte, își păstrează sensul originar de gravare (o trăsătură în mod unic gravată) și de aceea este folositor pentru scopurile noastre.

Temperamentul, ca și inteligența și constituția fizică, se referă la „materii prime“ din care este modelată personalitatea. Dotarea temperamentală a cuiva nu este invariabilă, deși pune limite în dezvoltarea personalității. Capitolul următor se referă în continuare la problema temperamentului.

CAPITOLUL 3

Intuiţii din trecut

CELE PATRU TIPURI DE TEMPERAMENTE ● FIZIOGNOMIA ● CARACTEROLOGIA LITERARĂ ● FRENOLOGIA ● SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ● GALTON ŞI EXPERIMENTUL ● REZUMAT

Nu ne interesează aici un muzeu de antichităţi şi de ciudăţenii. De-a lungul epocilor eforturile omului de a formula o ştiinţă sau o pre-ştiinţă a personalităţii umane au ajuns destul de frecvent în puncte moarte şi la absurdităţi. Totuşi este, de asemenea, adevărat că şi secolele trecute au produs comoara lor de intuiţii. Sînt lecţii importante pe care nu ne putem permite să le trecem cu vederea. În acest capitol vom examina cîteva abordări instructive din epocile anterioare, subliniind semnificaţia lor pentru cercetarea şi teoria actuală.

Cele patru tipuri de temperamente

Teoria psihologică cea mai veche despre care avem o mărturie este în acelaşi timp teoria care a avut cea mai mare influenţă de-a lungul secolelor. În anumite privinţe ea mai este încă apropiată de spiritul şi descoperirile ştiinţei moderne.

Teoria începe cu credinţa grecilor antici, atribuită lui Empedocle în secolul al V-lea î.e.n., că întreaga natură este compusă din patru elemente : *aer, pămînt, foc* şi *apă*. A doua etapă în teorie a fost curînd adăugată de Hippocrate, „părintele medicinei", care

a susţinut că această formulă pentru natura luată ca întreg (macrocosmos) trebuie să se reflecte în construcţia proprie a omului (microcosmos). Cu mult înainte de epoca endocrinologiei, el a hotărît că aceste elemente sînt reprezentate în corpul omenesc sub forma celor patru „umori" (hormones). Dacă o umoare este predominantă în corp ne vom aştepta să găsim o predominanţă corespunzătoare a unuia din temperamente. Doctrina a fost mai tîrziu formulată de medicul roman Galen, în secolul al II-lea e.n. Galen a socotit umorile ca fiind nu numai rădăcina temperamentului, ci şi a bolilor. Prea multă bilă galbenă poate produce febră, prea multă bilă neagră, depresie şi slăbiciune.

Elemente cosmice	Proprietăţile acestora	Umori corespunzătoare	Temperamente corespunzătoare
Empedocles, cca 450 î.e.n.		Hippocrate, cca 400 î.e.n. Galen, cca 150 î.e.n.	
Aer	Cald şi umed	Sînge	Sanguin
Pămînt	Rece şi uscat	Bilă neagră	Melancolic
Foc	Cald şi uscat	Bilă galbenă	Coleric
Apă	Rece şi umed	Flegmă	Flegmatic

Deşi ştiinţa modernă a arătat că substanţele hormonale din corp sînt mult mai numeroase şi mai complexe decît ştiau anticii, totuşi fericita presupunere că temperamentul, fundamentul emoţional al personalităţii este condiţionat de chimia corpului a fost din ce în ce mai mult confirmată de cercetarea modernă.

În plus, în afară de norocoasa presupunere legată de chimia corpului, mai există încă una şi mai puternică care a făcut ca această teorie să aibă o viaţă îndelungată şi tenace. (Unii autori moderni, printre ei şi Pavlov, pretind că tipologia în patru părţi a anticilor nu poate fi îmbunătăţită.)[1]

Cele patru modele descrise de această teorie se potrivesc în aproape orice schemă dimensională modernă de clasificare a temperamentului.

Este adevărat că denumirea temperamentelor are un parfum calitativ: coleric înseamnă *irascibil*, sanguin — *optimist*, melancolic — *trist*, flegmatic — *apatic*. Descoperim însă imediat că aceste coloraturi calitative sînt conforme cu viziunea logică şi cantitativă asupra dimensiunilor posibile ale temperamentului.

Să presupunem că un autor, ca de exemplu Wundt, consideră că temperamentul variază în funcţie de *viteza* şi *intensitatea* reac-

[1] Vezi W. Sargant, *Battle for the mind*, New York, Doubleday, 1957.

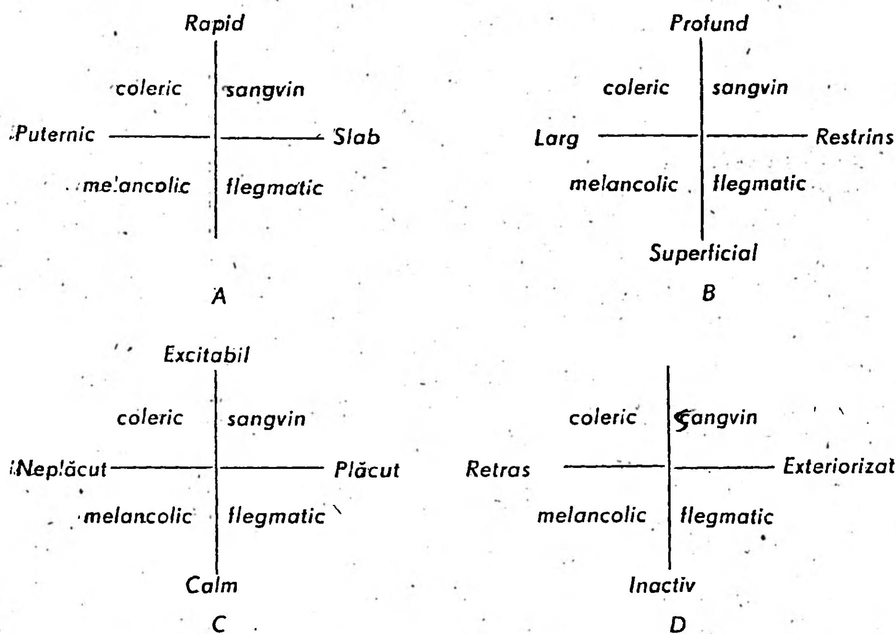

Figura 4. Cele patru temperamente adecvate la diferitele caracteristici ale răspunsului emoțional

ției emoționale. Figura 4 A arată că nu avem nici o dificultate în a stabili cvartetul antic conform acestei dimensiuni logice.

Să presupunem că un teoretician propune ca *lărgimea* și *profunzimea* să fie dimensiunile fundamentale ale temperamentului. Din nou cele patru tipuri se potrivesc (Figura 4 B).

Să presupunem că cineva dorește să pună accentul pe *excitabilitate* și *afect*, potrivirea este încă foarte bună (Figura 4 C).

O altă schemă dimensională plauzibilă consideră temperamentul în funcție de *puterea* și *slăbiciunea activității* și de tendința de *exteriorizare* sau *retragere* ca în figura 4 D[2].

În mod virtual toate componentele temperamentului, menționate în definiția noastră (pagina 46) se pot potrivi cu una din aceste scheme dimensionale, adaptîndu-se la cele patru tipuri umorale.

Nu e de mirare că nenumărați scriitori au utilizat cu convingere cele patru temperamente. Doctrina este la fel de elastică ca și platforma unui partid politic. Fiecare poate vedea în ea ceea ce do-

[2] Cf. S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1957, p. 129.

rește să vadă. Supletea ei ajută la explicarea influenței sale enorme și a longevității sale. Urmîndu-l pe Galen, atît medicina apuseană, cît și cea islamică au fost redactate aproape exclusiv în termenii acestei teorii. *Quattuor humores regnant in nostro corpore* suna un poem medical din secolul al XI-lea. Medicina lui Galen și-a păstrat supremația pînă cînd Harvey a descoperit circulația sanguină[3].

De-a lungul secolelor, artele frumoase au produs faimoase sculpturi, frize, portrete care proslăveau cele patru tipuri. *Anatomia melancoliei* de Burton se baza pe această doctrină ca și multe alte opere literare. Teoria era folosită în toate felurile. Ea explica patologia corpului, individualitatea omului, chiar și stadiile vieții : tinerețea era sanguină, maturitatea — colerică, maturitatea tîrzie — melancolică, bătrînețea — flegmatică. Printre psihologii care au utilizat pe larg împărțirea în patru tipuri de temperamente sînt Kant, Wundt, Höffding, Herbart, Külpe, Ebbinghaus, Klages, Pavlov. Multe manuale recente o acceptă favorabil.

Putem oare să nu ne întrebăm ce este cu asemenea teorie atît de robustă ? Da, meritele ei constau atît în recunoașterea chimiei corporale, cît și în flexibilitatea ei care este conformă unor dimensiuni logice ale analizei.

În același timp, ca la toate tipologiile, constatăm că ea nu reușește să acopere individualitatea structurii. Prietenii noștri flegmatici au momente colerice, iar prietenii sanguini pot prezenta trăsături de melancolie. Faptele specifice individualității biochimice fac dificilă acceptarea oricărei tipologii în raport cu o persoană concretă.

Destul de interesant este faptul că astăzi identificăm o distanțare de schema în patru părți în favoarea unei scheme în trei părți. Clasificarea tripartită (identificată cu numele lui Kretschmer și Sheldon) este descrisă în capitolul 4.

Fiziognomia

Fiziognomia este arta (și știința potențială) descoperirii caracteristicilor personalității — în special ale temperamentului pe baza aparenței exterioare, și mai ales din configurația, conformația sau expresia feței. Cel mai vechi tratat asupra acestui subiect este intitulat *Physiognomonica* și este atribuit lui Aristotel[4]. Deși antic, el

[3] Istoria medicală a doctrinei este bine prezentată de C. S. Sherrington, *Man on his nature*, 2 nd. ed., New York, Doubleday, 1953 și J. R. Irwin, *Galen on the temperaments*, în „J. gen. Psychol.", 1947, 36, 45—64.

[4] Acest tratat, cuprinzînd numai 24 de pagini, este tradus de T. Loveday și E. S. Forster și apare în „Opuscula", vol. VI, din *Works of Aristotle* (W. D. Ross, Ed. : Oxford. Clarendon, 1903).

se referă la sisteme de citire fiziognomică a caracterului practicate într-un trecut şi mai îndepărtat. Putem trece cu vederea presupunerea că dacă omul seamănă unui animal el trebuie să aibă şi calităţile animalului. De exemplu, un om care seamănă cu o vulpe trebuie să fie viclean. Mai valoroase sînt trei aserţiuni care îşi găsesc un sprijin în cercetarea şi teoria modernă : 1) Deşi judecăţile pot fi bazate pe orice trăsătură mobilă, cele mai revelatoare sînt *expresia facială, mişcările* şi *gesturile*. 2) „Este o prostie să te bazezi pe un singur semn ; vei avea mai mare încredere în concluziile tale cînd găseşti cîteva semne care împreună indică un singur drum". În capitolul 19 vom reveni la eroarea diagnosticului „monosimptomatic" pe baza actelor expresive. 3) Cea mai valoroasă dintre toate este sugestia că structura oaselor, ţesutul corpului şi corpul (constituţia) dezvăluie ceea ce este înnăscut şi relativ neschimbător (temperamentul), în timp ce structura musculară şi mişcarea dezvăluie trăsăturile dobîndite ale personalităţii. Mai ales acestea din urmă sînt de luat în considerare, deşi şi celelalte sînt importante.

Să examinăm această ultimă afirmaţie privind cîteva reprezentări fiziognomice foarte vechi ale celor patru temperamente. Majoritatea oamenilor (peste 80%) identifică corect tipurile desenate în figura 5. Nr. 1 ilustrează pe tradiţionalul poet bolnav de dragoste care are reputaţia de a fi *melancolic*. Asociaţii similare se ataşează celorlalţi. Numărul 2 pare să fie un luptător, dar înzestrat cu o fire *colerică* ; numărul 3 este somnoros, moale şi *flegmatic* ; numărul 4 datorită sugestiei de optimism este *sanguin*. Aceste judecăţi se bazează pe indicaţii fiziognomice. Aceste stereotipuri ni se dezvoltă din experienţa noastră de observare a structurii osoase şi musculare.

Care sînt indicaţiile pe care le folosim ? Remarcăm că desenele depind, în ceea ce priveşte efectul lor, atît de structura osoasă, cît şi de cea musculară. Zvelteţea şi structura delicată a tipului *melancolic* este dată de natură, dar ochii aplecaţi şi cutele verticale de pe frunte reflectă deprinderi dobîndite de renunţare şi gînduri neplăcute. La fel, faţa *colerică* trădează vigoare şi forţă naturală a fizicului (temperamentului), plus deprinderi dobîndite de reactivitate vigilentă faţă de mediu şi o ridare bogată datorită unui sentiment emoţional intens. Faţa *flegmatică* are o constituţie letargică şi neatentă ca deprindere ; liniile feţei se datorează mai curînd grăsimii, decît sentimentului. Faţa *sanguină* este destul de normală ca structură osoasă, dar nu este marcată de linii care să indice o experienţă emoţională profundă sau de durată. După cum spune documentul grec antic, obţinem indicaţii importante atît din construcţia anatomică, cît şi din configuraţiile musculare dobîndite.

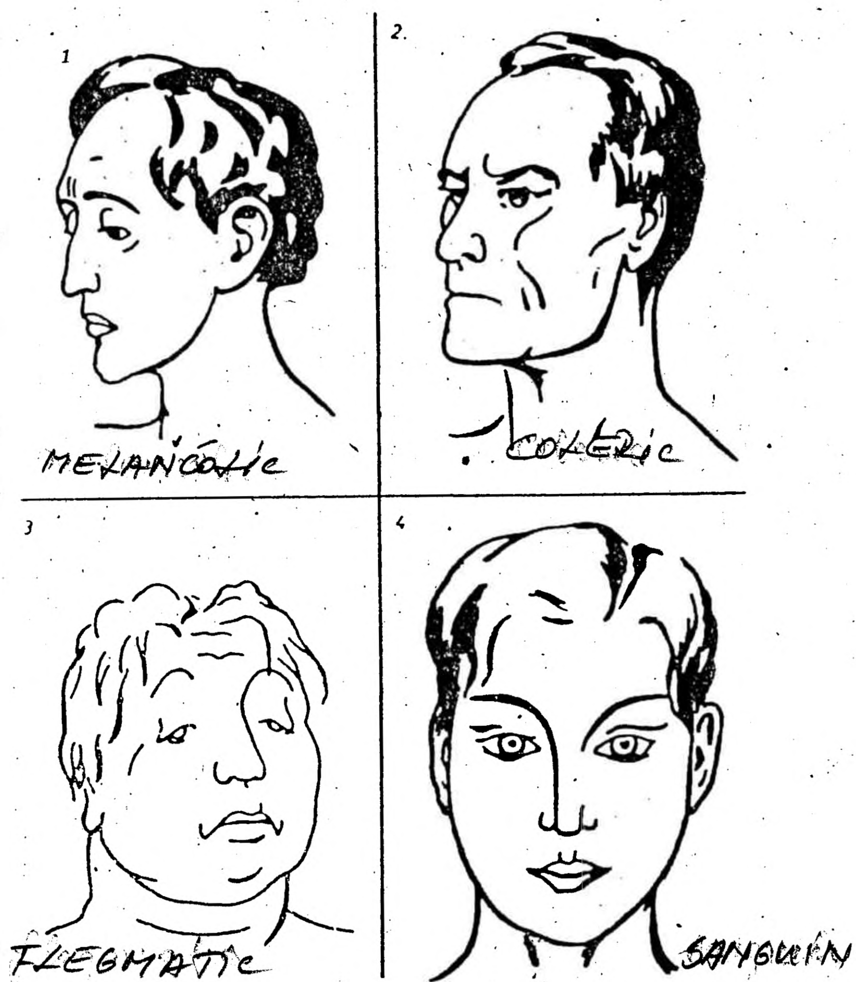

Figura 5. Reprezentări fiziognomice ale celor patru temperamente

O dată cu renașterea aristotelică din secolul al XIII-lea, fiziognomia a devenit populară și a avut o istorie neîntreruptă de atunci încoace. Cantitatea de literatură despre acest subiect este mult mai frapantă decît calitatea sa, căci natura practică a interesului ei a adus-o de timpuriu sub patronajul vracilor și șarlatanilor, unde din nefericire a rămas în mare măsură. Abuzurile sale au fost atît de mari încît în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea parlamentul britanic a pronunțat edicte pentru a condamna toate persoanele care pretindeau să aibă talent în fiziognomie, la a fi biciuite în mod public sau la a fi trimise în case de corecție. Chiar și azi apare curent

un gen ieftin de fiziognomie. Un „expert“ poate fi angajat de o firmă pentru a rezolva probleme de personal. Sfatul său este de obicei înregistrat şi uitat, dar fiziognomistul se îndreaptă spre următoarea slujbă cu un onorariu bogat în buzunar şi impresionează pe noul client cu reputaţia de a fi servit „cu succes“ prima corporaţie. Dar toate aceste practici obscure nu schimbă faptul că oamenii au găsit întotdeauna un ajutor — de un fel încă nu pe deplin înţeles — judecînd pe ceilalţi după indicaţii fiziognomice.

Cel mai faimos fiziognomist din toate timpurile a fost un elveţian, Johann Kaspar Lavater (1741—1801)[5]. El a fost un propagandist energic şi un moralist care şi-a practicat arta în rîndul mulţimii de pe stradă şi în biserici. Sistemul nu prezintă un interes special pentru noi, cu excepţia unui punct asupra căruia el insista puternic : el susţinea că toate trăsăturile corpului sînt în cele din urmă consistente unele cu altele. Ochii veseli, spune el, nu se întîlnesc fără o gură veselă şi dacă sîntem destul de ageri pentru a observa scrisul şi posturile corpului şi acestea vor reflecta dispoziţia veselă. Ceea ce este semnificativ pentru psihologia modernă este accentul pus de Lavater pe consistenţa personalităţii atît în aspectele ei interne, cît şi în expresia ei externă : „Unul şi acelaşi spirit se manifestă în toate“. Vom reveni la această problemă în capitolul 19.

Caracterologia literară

Căutînd din nou în Grecia antică, găsim primele descrieri literare ale personalităţii. În capitolul 2 am menţionat „Caracterele“ scrise de Teofrast, un elev al lui Aristotel. Uneori portretului *Omului generos* făcut de Aristotel însuşi i se atribuie inventarea stilului.

Un „Caracter“ reuşit este o descriere scurtă a unui tip comun de om care poate fi recunoscut şi apreciat de cititorii de orice vîrstă, din orice ţară ca o imagine simplificată dar în mod esenţial corectă. Cele treizeci de caractere ale lui Teofrast care s-au păstrat urmează un stil rigid de compoziţie. Fiecare începe cu o definiţie scurtă a trăsăturii dominante şi continuă cu exemple tipice ale acţiunii acestei trăsături. (De-a lungul timpului numeroşii imitatori ai lui Teofrast pornesc în diferite grade de la acest formalism rigid.) Este o particularitate a caracterelor lui Teofrast faptul că toate treizeci reprezintă tipuri vicioase sau cel puţin dezagreabile. Dacă el a considerat omul bun prea prost pentru a scrie despre el

[5] Lucrarea sa principală *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntniss und Menschenliebe*, apărută în 1783—1787 în trei volume, a fost de multe ori republicată. Totuşi primele ediţii ale acestei lucrări au apărut în 1772 şi 1775 sub diferite titluri.

sau dacă multe din schiţele sale s-au pierdut nu putem şti. Următorul exemplu demonstrează stilul său. Deşi scris acum peste două mii de ani, portretul este aplicabil şi astăzi unora din persoanele pe care le cunoaştem :

Zgîrcitul*

Zgîrcenia este o economie ce întrece orice măsură. Zgîrcit este omul care înainte de a fi împlinit luna bate la uşa datornicului şi-i cere dobînda, chiar dacă aceasta nu face măcar o jumătate de obol. Cînd se află la o masă pregătită pe socoteala celor ce iau parte la ea, zgîrcitul numără cîte pahare a băut fiecare, iar zeiţei Artemis îi jertfeşte mai puţin decît oricare altul dintre cei prezenţi. Dacă un cunoscut i-a procurat un obiect pe un preţ scăzut, zgîrcitul consideră că e îngrozitor de scump. Dacă sclavul i-a spart o oală ori o farfurie, îi scade din hrană. Dacă nevasta a pierdut un bănuţ, cotrobăie prin oale, răscoleşte paturile, lăzile, caută pînă şi în aşternuturi. Dacă are ceva de vînzare, pretinde un preţ atît de ridicat, încît cumpărătorul abia nu are nici un folos. Din grădina zgîrcitului nu poţi lua nici măcar o smochină. Nici pomeneală să te lase să treci prin livada lui sau să ridici de pe jos o smochină ori o curmală. Zi de zi este cu ochii pe semnele de hotar şi stă cu frica-n sîn să nu i le mişte careva din loc. Cum a trecut termenul dobînzii, începe să urmărească pe datornic şi-i pune la socoteală dobîndă peste dobîndă. Cînd are la masă invitaţi din acelaşi demos cu el, are grijă să taie carnea în bucăţi cît mai mărunte. Se duce în piaţă cu gîndul de a tîrgui, dar se întoarce cu mîna goală. Nu îngăduie nevestei să dea cuiva cu împrumut sare ori un căpătîi de fitil, un vîrf de chimion, măghiran ori orz ; el nu ţi-ar da nici cordeluţe pentru jertfă şi nici făină. Măcar că e vorba de nimicuri, îşi face socoteala că ele valorează mult la sfîrşitul unui an.

Casetele zgîrciţilor de felul ăsta sînt doldora de bani ! Mucegaiul stă prins pe ele, iar pe chei s-a pus rugina. Zgîrcitul poartă haina mai sus de genunchi, iar la baie aduce uleiul în sticle mititele ; se tunde la piele, îl găseşti desculţ şi la prînz, iar cînd dă haina la curăţat îndeamnă pe meşter să întrebuinţeze argilă din belşug, ca să nu se păteze prea repede[6].

În toate epocile şi în toate ţările au existat oameni zgîrciţi. Arta lui Teofrast constă în alegerea tipurilor vii, în alegerea întîmplărilor ilustrative şi în economia de metafore.

Deşi nu o spune explicit, Teofrast propune o teorie importantă a personalităţii ; într-adevăr, el prefigurează argumentul care va fi prezentat în capitolele 14 şi 15. Pentru el zgîrcenia este o trăsătură dominantă a unor oameni, o forţă dinamică şi directivă, un adevărat mobil esenţial al conduitei. Este stabilă, predictibilă, consecventă cu sine şi coercitivă. În cazul omului zgîrcit nouăsprezece mostre de conduită exemplifică împreună o trăsătură principală.

Fie că e cu afaceri sau acasă, fie că-şi primeşte prietenii sau

* Cf. Teofrast, *Caracterele*, traducere de Maria Marinescu-Himu, în La Bruyère, *Caracterele*, B.P.T., Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, vol. 1, X. Zgîrcitul, pp. 41—43. (Nota trad.)

[6] Reprodus cu permisiune din R. Aldington (Ed. and Transl.), *A book of characters*, New York, E. P. Dutton, 1925. Alte traduceri au fost realizate de R. C. Jebb, *The characters of Theophrastus*, 1909 ; C. E. Bernnett, W. A. Hammond, *The characters of Theophrastus*, 1902 ; F. Howell, *The characters of Theophrastus*, 1824 (ultimele două au schiţe fiziognomice).

își face toaleta, fie că are de-a face cu soția; cu servitorii, prietenii, datornicii, vecinii sau cu zeul, omul este mînat de trăsătura sa de zgîrcenie. Se poate prezice cu siguranță că în sitуții noi el va reacționa în același mod. Remarcați : omul nu are numai o „deprindere" de a-și purta tunica scurt și o altă deprindere de a examina stîlpii de hotar ai proprietății sale. Fiecare activitate este numai o manifestare a unui motiv central.

Într-un sens, Teofrast descrie un „tip ideal" (p. 30). O asemenea consistență perfectă este greu de întîlnit în viața reală. Și totuși, toate persoanele au trăsături centrale și stiluri personale. Tocmai această intuire o putem în mod sigur adopta, chiar dacă respingem exagerarea.

Lista imitatorilor lui Teofrast este lungă incluzînd scriitorii cu faimă ca Ben Johnson, John Donne, Samuel Johnson, George Eliot. Scriitorul francez din secolul al XVII-lea Jean de la Bruyère a schimbat oarecum metoda, deplasîndu-se de la tipuri la portrete. În cazul lui Giton, pentru a selecta un exemplu, el zugrăvește un stil individual de viață, o structură consistentă de trăsături și nu numai o singură dispoziție cardinală.

GITON*

Giton are tenul fraged, fața durdulie și obrajii bucălați, privirea fixă și sigură, umerii lați, pîntecul sus, umbletul energic și hotărît. Vorbește cu încredere, îl pune pe cel cu care stă de vorbă să mai spună o dată ceea ce i-a spus și nu-i apreciază cine știe cît spusele ; despăturește o amplă batistă și își suflă nasul cu mare larmă. Scuipă departe și strănută puternic. Doarme și peste zi, doarme și noaptea ca un butuc. Stai de vorbă cu el, doar ce-l auzi sforăind. La masă și la plimbare ocupă mai mult loc decît alții ; cînd se plimbă cu persoane egale în rang, el merge la mijloc. Se oprește dînsul, te oprești și tu ; pornește dînsul la drum, pornești și tu ; toți se adaptează după el. Îi întrerupe și îi muștruluiește pe cei care vorbesc. Nu-l întrerupe nimeni și toată lumea îl ascultă oricît ar avea el chef să vorbească. Toți sînt de aceeași părere cu el și cred veștile pe care le deapănă el. Dacă se așază, îl vezi cum se afundă în fotoliu, cum stă picior peste picior, cum încruntă din sprîncene și cum își trage pălăria pe ochi, ca să nu vadă pe nimeni, sau cum o ridică mai pe urmă și își descoperă fruntea, din mîndrie și din cutezanță. E hazliu, rîde în hohote, e nerăbdător, înfumurat, iute la mînie, liber-cugetător, îi place să discute politică și face pe misteriosul în legătură cu chestiunile la ordinea zilei. Crede că e înzestrat cu talente și cu duh. E bogat[7].

Un imitator american, Stark Young, l-a urmat îndeaproape în mod special pe Teofrast intitulîndu-și cartea de schițe *Encaustics*, o admirabilă traducere a Χαρακτήρ.

Deoarece literatura și psihologia asigură două metode foarte importante pentru studiul personalității, compararea lor este in-

* Cf. La Bruyère, *Caracterele*, traducere și note de Aurel Tita, prefață de N. N. Condeescu, B.P.T., București, Editura pentru Literatură 1966, vol. 1, VI. Despre bunurile materiale, 83, pp. 314—315. (Nota trad.)
[7] Aldington, *op. cit.*

structivă. Dramaturgii, biografii, romancierii au aptitudini speciale, psihologul însă înclină să fie sceptic în privința produsului muncii lor.

Omul de litere spune : „Mi se pare clar că psihologia se mulțumește să spună ceea ce literatura a spus întotdeauna, numai că o spune mai puțin artistic."

Psihologul replică : „Poate mai puțin artistic, dar mai exact."

„Poate mai exact, dar mai puțin adevărat ; un portret în ulei poate fi mai veridic decît o fotografie, căci portretul scoate în relief trăsături semnificative ; în timp ce fotografia prezintă în mod egal ceea ce este nesemnificativ și ceea ce este semnificativ. Arta este selectivă ; știința exactă este numai fotografică."

Și această discuție poate continua la nesfîrșit. Literatura are numai o singură cale de a „demonstra" potențialul său. Un portret trebuie să fie coerent, trebuie să constituie o unitate plauzibilă, chiar dacă e selectiv. Comentînd un „caracter" al lui Thackeray, G. K. Chesterton remarca odată „Ea *bea*, dar Thackeray nu știa asta". Această remarcă sarcastică reflectă cerința ca toate caracterizările bune să aibă virtutea „autoconfruntării". Dată fiind o serie de fapte despre o persoană, alte fapte relevante trebuie să urmeze. Nimeni nu pretinde să-l validăm pe Hamlet în mod științific. Acest portret puternic se validează prin el însuși și fiecare caracterizare reușită face la fel. Cînd toate trăsăturile „sînt coerente" vorbim de autoconfruntare.

Psihologia nu a învățat să utilizeze metoda autoconfruntării. A proceda astfel cere o dezvoltare suplimentară a abordării idiografice. Pînă acum avem puține tehnici pentru a descoperi modul în care un subsistem dintr-o personalitate stabilește raporturi cu alte subsisteme. Abordările nomotetice, după cum am văzut, riscă să piardă structura vitală a individualității. Și totuși psihologul are dreptate cînd dojenește literatura pentru lipsa ei de precauții. Biografii se găsesc într-o încurcătură specifică. Două relatări ale aceleiași vieți pot să difere foarte mult. Fiecare biograf realizează autoconfruntarea în portretul său, dar diferitele confruntări pot să nu corespundă. Un psiholog ar simți nevoia unor verificări exterioare asupra trăiniciei interpretării sale[8].

[8] Cf. J. A. Garraty, *The interrelations of psychology and biography*, în „Psycholl. Bull.", 1954, 51, 569—582. Vezi și G. W. Allport, *The use of personal documents in psychological science*, New York, Soc. Sci. Res. Council, Bull. nr. 49, 1942.

Efectele literaturii sînt obținute prin selecție abilă și prin exagerare. *Les petits faits vrais* sînt scoase în relief, nepotrivirile incomode sînt înlăturate. Psihologului, dimpotrivă, nu i se permite nici o subliniere artistică. *Exagération à propos* nu e admisă. Scriitorul se străduiește să fie amuzant, să comunice propriile sale imagini, să-și exprime propriile sale înclinații. Psihologului îi e permis numai să descopere și să înregistreze și trebuie să muncească din greu pentru a exclude preferințele sale. El nu-și poate asigura reușita numai prin aplauzele cititorului.

Liber de restricțiile științei, scriitorul poate fi îndrăzneț în atribuirea cauzelor. Unul din personajele sale poate avea „sînge servil în vinele sale", altul „un obraz subțire". O mînă poate ilustra „o minunată lăcomie crudă", iar un cap blond poate „iradia nestatornicie". Asemenea metafore nedisciplinate dau ritm și inspiră o credulitate blîndă. Dar nici un psiholog nu ar putea scrie astfel fără a fi sfîșiat bucățică cu bucățică de colegii săi.

Psihologia nu va înlocui literatura și nici disprețul artiștilor nu va împiedica dezvoltarea psihologiei. Cele două metode sînt distincte și complementare[9]. Dacă azi psihologia „descoperă numai ceea ce literatura a spus întotdeauna", totuși ea dă precizie vechilor adevăruri. Mai puțin plăcută, ea este mai disciplinată ; mai puțin subtilă, este mai verificabilă ; mai puțin artistică, este mai exactă.

Frenologia

Datorită lipsei unei științe adecvate a personalității, oamenii au fost totdeauna o bună pradă pentru ghicitori, numerologi, chiromanți, frenologi, astrologi și alți experți dubioși care au o schemă prefabricată pentru a vă spune ce sînteți sau cum se va comporta viitorul dumneavoastră angajat (sau logodnică). Șarlatania și superstiția înfloresc. Dar mahalalele psihologiei nu trebuie să ne rețină. Sîmburele de adevăr care zace în unele, deși nu în toate, scheme populare de „citire a caracterului" poate fi cu timpul eliberat printr-o abordare științifică. Unele indicații în acest sens vor fi date în capitolul 19.

Aici să luăm în considerare o mișcare care a fost extrem de populară acum un secol și numai cu greu și-a pierdut favoarea de

[9] O comparație mai completă a metodelor literare și psihologice se află în colecția mea de eseuri *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. 1.

Puțini psihologi au încercat să coreleze intuițiile literaturii cu cele ale psihologiei. Un important efort în această direcție îl reprezintă lucrarea lui H. Cantril, C. H. Bumstead, *Reflection on the human venture*, New York Univ. Press, 1960.

care s-a bucurat. Inițial enunțată de Franz Joseph Gall (1758—1828), frenologia sau, cum prefera el s-o denumească, organologia sau cranioscopia, a bîntuit lumea. Ca toate sistemele populare ea a avut latura sa dubioasă, fiind o escrocherie rentabilă pentru promotorii ei, care operau în birouri de afaceri, licee, cluburi, biserici și chiar în universități[10]. Dar frenologia are și o altă față, mai puțin cunoscută, dar mai semnificativă. Ea a început cu o încercare onestă de a descoperi elementele fundamentale care alcătuiesc personalitatea umană.

Gall era un spirit serios și un teoretician critic. El a fost și un precursor al psihologiei diferențiale. Argumentele sale sunau aproximativ precum urmează : sufletul și corpul sînt într-un fel în legătură. De aceea trebuie să ne așteptăm ca structura internă a personalității să aibă manifestări exterioare. Întrucît creierul este cel mai important „organ al spiritului" putem căuta semne de diagnostic în forma învelișului creierului, craniul. Această cale în „știința boselor" a fost marea greșeală a lui Gall. Este, din păcate, singurul aspect al doctrinei sale care este amintit.

Mai importantă a fost căutarea de către Gall a elementelor „primitive" care compun personalitatea. El a criticat sever psihologia epocii sale, care se baza pe principiul „facultăților" — deși și el a adoptat termenul *facultate* pentru a desemna cele douăzeci și șapte de elemente primare ale sale. El a obiectat că facultățile erau funcții mentale universale ca *percepția, voința, dorința, înțelegerea, imaginația*. „Fiecare om cu excepția unui idiot, spune el,

[10] Popularitatea frenologiei a început o dată cu primele conferințe ale lui Gall, în 1796. S-a răspîndit rapid prin dibăcia întreprinzătoare a asistentului lui Gall, Johann Gaspar Spurzheim (1776—1832), care, totuși, s-a despărțit de maestrul său în 1815 și a scris multe lucrări independente, conferențiind mult în Anglia și pe continent. Spurzheim, care a venit în America în 1832, a ținut conferințe unui public larg și a fost bine primit la Harvard. A murit la Boston.

Principala lucrare a lui Gall a apărut în patru volume între 1810 și 1819 și se intitula *Anatomie et physiologie du système nerveux en général, et du cerveau en particulier, avec observations sur la posibilité de reconnaître plusieurs dispositions intellectuelles et morales de l'homme et des animaux par la configuration de leur tête*. Între 1822—1825 Gall a publicat o ediție revizuită în șase volume sub titlul *Sur les fonctions du cerveau*. Ediția americană corespunzătoare *On the functions of the brain* a fost publicată în 1835.

Numele de „frenologie" a fost inventat de dr. Thomas Forster și a fost adoptat de Spurzheim în 1815. Gall însuși nu a folosit niciodată termenul, ci s-a referit la doctrina sa cu denumirea de „organologie", „cranioscopie" sau, mai des, „fiziologia creierului".

Expuneri interesante și pline de discernămînt oferă lucrările lui E. G. Boring, *A History of experimental psychology*, New York, Appleton—Century—Crofts, 1929, cap. 3 ; M. Bentley, *The psychological antecedents of phrenology*, în „Psychol. Monogr.", 1916, nr. 92 ; C. Blondel, *La psychophysiologie de Gall*, Paris, Alcan, 1913 ; McQ. De Grange, *The science of individuality*, Lyon, Bascou, 1923 ; H. D. Spoerl, *Faculties versus traits ; the solution of Franz Joseph Gall*, în „Charact. and Pers", 1936, 4, 216—231.

se bucură de toate aceste facultăți. Totuși nu toți oamenii au aceiași caracter intelectual sau moral". Avem nevoie, adaugă el, de o clasificare a puterilor primare, a trăsăturilor și capacităților care vor explica *diferențele individuale* ale personalității.

Căutările lui Gall, deși nu foarte fructuoase, se aseamănă foarte mult cu încercările științei psihologice de azi de a determina care „aptitudini mentale primare" sau care „trăsături sursă" formează cea mai bună schemă pentru a compara o persoană cu alta (cf. Capitolul 13).

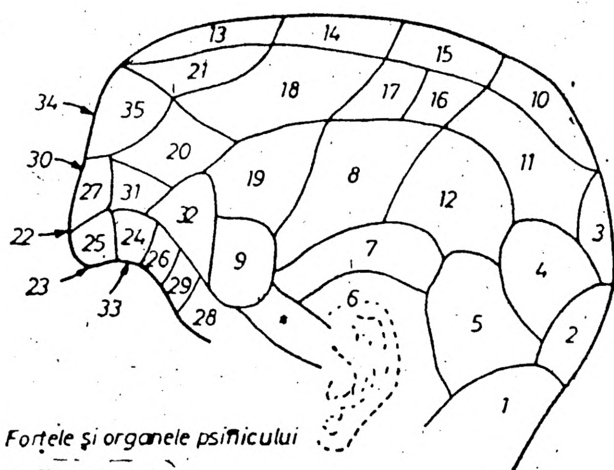
Lista lui Gall include un amestec de calități ca *respectul față de sine, bunătatea sufletească, fermitatea, aptitudinea mecanică, inteligența,* din care nici una nu apare printre facultățile universale ale predecesorilor săi (Christian Wolff, Thomas Reid, Dugald Stewart și alții). Totuși, trebuie admis faptul că întreaga sa listă de variabile caracterologice nu este în întregime diferită de lista tradițională a facultăților universale. Dar, în opoziție cu predecesorii săi, Gall era un empirist riguros, care studia atent oamenii, examinînd craniile lor și încercînd, pe baza unui bun spirit științific, să scrie o știință inductivă a personalității.

Nici lista sa de elemente primare, nici cranioscopia sa nu au supraviețuit criticii moderne, dar rămîne faptul că Gall, cu toate erorile sale, era un cercetător serios și influent și într-un fel unul din fondatorii psihologiei diferențiale și a psihofiziologiei. Cît de diferită este teoria sa despre localizările cerebrale față de viziunea modernă se vede în figura 6.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea

Curînd după epoca lui Gall, John Stuart Mill a propus elaborarea „unei științe exacte a naturii umane[11]. Ea trebuia să fie denumită *etologie*, un termen care, considera el, ar desemna caracterul uman într-un sens larg. (În ultimii ani a fost adoptat chiar acest termen, deși mai puțin adecvat, de către psihologi și biologi pentru a desemna știința comportamentului instinctiv.). Propunerea lui Mill elimina metoda experimentului ; căci un experiment adevărat, susținea el, ar pretinde creșterea și educarea copiilor într-o completă izolare, în așa fel încît toate influențele să poate fi controlate. (Cerințele sale pentru experiment erau mai riguroase decît cele din zilele noastre !) Lipsind metoda experimentului, etologia va trebui să se bazeze pe o analiză a proverbelor, maximelor și a altor expresii ale înțelepciunii tradiționale. Prin această metodă,

[11] J. S. Mill, *System of logic*, New York, Harper, 1846, Bk. VI, cap. 5.

Forțele și organele psihicului

1. **Emativitate**
2. Dragoste ptr urmași
3. Tendința de a locui mereu în același loc
4. Aderență
5. Combativitate
6. Destructivitate
7. Secretivitate
8. Dorință de acaparare
9. Inventivitate
10. Respect față de sine
11. Dorință de aprobare
12. Prudență
13. Bunăvoință
14. Venerație
15. Fermitate
16. Conștiință
17. Speranță
18. Caracter miraculos
19. Idealitate
20. Voioșie
21. Imitație
22. Individualitate
23. Configurație
24. Mărime
25. Greutate și rezistență
26. Colorit
27. Orientare
28. Calcul
29. Ordine
30. Eventualitate
31. Timp
32. Melodie
33. Limbaj
34. Comparație
35. Cauzalitate

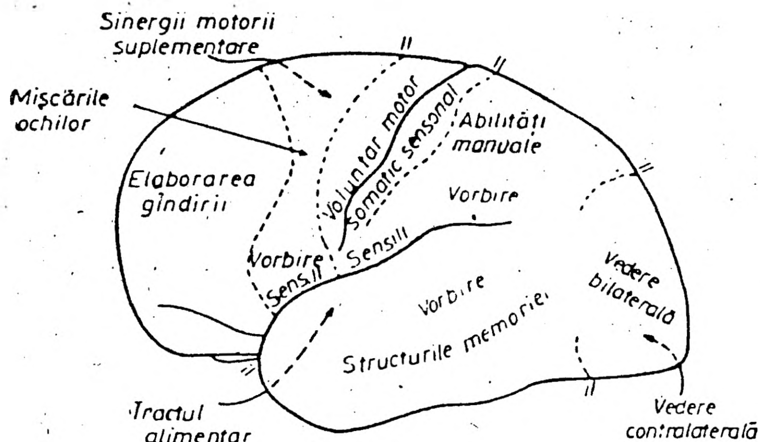

Figura 6. Două concepții asupra localizării cerebrale : secolul al XIX-lea și al XX-lea. Harta frenologică a fost utilizată de G. Spurzheim în *Phrenology, of the doctrine of the mind*, London, Treuttel, Wurtz and Richter, 1825. Expunerea sumară a principalelor regiuni funcționale ale cortexului uman este luată din W. Penfield, T. Rasmussen, *The cerebral cortex of man*, p. 221. Copyright 1950 by the Macmillan Company și utilizat cu permisiunea acesteia.

spera Mill, putem găsi adevăratele legi cauzale ale caracterului uman. Abordarea sa nu subliniază diferenţele individuale cum o făcuse Gall.

Mill este important pentru studiul personalităţii în principal prin influenţa pe care a exercitat-o asupra lui Alexander Shand, care la sfîrşitul secolului al XIX-lea a lansat doctrina *sentimentelor*[12]. Shand urmează sfatul lui Mill şi utilizează înţelepciunea proverbelor ca date (sau „premise pentru deducţie"). *Legea sa de bază* este aceea că „fiecare sentiment tinde să formeze un tip de caracter care îi este propriu". Apoi el prezintă 144 de legi speciale care privesc influenţa unor sentimente variate asupra comportamentului şi gîndirii. Astfel, o lege este : „Speranţa tinde totdeauna să facă viitorul să pară mai bun decît prezentul". El „a verificat" fiecare lege prin înţelepciunea vîrstelor. În sprijinul acestei legi particulare îl citează pe Shakespeare, printre alţii :

Speranţa adevărată este iute şi zboară cu aripi de rîndunică ;
Pe regi îi face zei, iar pe creaturile mai umile — regi.

Nu ne impresionează această metodă. Cineva poate alege din înţelepciunea proverbelor tot ceea ce sprijină propriul argument. Aproape nu există un proverb care să nu aibă un contrariu valid în egală măsură. Se spune „aşchia nu sare departe de pom" dar şi că „dracul cînd îmbătrîneşte se călugăreşte".

Goethe scria „Cel slab are adesea sentimente revoluţionare", în timp ce G. B. Shaw susţinea că „un om care nu e revoluţionar la 20 de ani este un om inferior".

Contribuţia pozitivă a lui Shand constă în recunoaşterea elementului pe care el îl numeşte *sentiment*. Cam pe la începutul secolului, termenul a fost adoptat cu entuziasm de McDougall[13]. Toţi oamenii, susţine McDougall, încep viaţa cu un set uniform de instincte (sau „înclinaţii"). Acestea includ instinctul de fugă, instinctul gregar, instinctul activităţii parentale, autoumilirea, autoafirmarea şi altele. Dar în cursul dezvoltării aceste instincte devin ataşate unor anumite obiecte. Astfel, instinctul parental determină la o persoană ataşarea de propria familie, la o altă persoană de copii neajutoraţi sau oameni bolnavi, la alţii de pudelul favorit. În consecinţă, aceşti oameni dezvoltă sentimente care diferă. Astfel, religia, patriotismul, respectul, ostilitatea şi mii de alte sentimente apar, fiecare cu culoarea sa proprie, în cazurile individuale. Teoria

[12] A. F. Shand, *Character and the emotions*, în „Mind", new ser., 1896, 5, 203—226. De asemenea, *Foundations of character*, London, Macmillan, 1914.

[13] W. McDougall, *Introduction to social psychology*, Boston, Luce, 1908. De asemenea, *Organization of the affective life : a critical survey*, „Acta psychologica", 1937, 2, 233—346.

ia în considerare o varietate nesfîrşită a individualităţii. Elementul structural este sentimentul. Unele din acestea sînt părţi majore, altele părţi minore ale personalităţii. În mod obişnuit toate sînt organizate în jurul unui sentiment principal, sentimentul „respectului faţă de sine", care ia forma unui devotament conştient de sine pentru anumite idealuri şi ţine sentimentele minore într-o ordine mai mult sau mai puţin sistematică conform cu natura acestui sentiment principal. Deşi teoria de bază a lui McDougall despre instincte nu este larg acceptată azi, conceptul de sentiment — şi el poate fi utilizat fără doctrina instinctelor — este evident folositor. Unii autori cred că sentimentul ne oferă elementul cel mai adecvat dintre toate elementele posibile pentru analiza personalităţii.[14]

Mai trebuie menţionat un autor britanic, Alexander Bain, care în 1862 a publicat *On the Study of Character* (Despre studiul caracterului). Acest volum reuneşte două din tendinţele pe care le-am descris. El include traducerea originală de către Bain a *Caracterelor* scrise de Teofrast. Îşi are, de asemenea, originea în propunerea de către Mill a unei „etologii", deşi Bain doreşte să aducă această propunere „mai în acord cu starea actuală a cunoştinţelor noastre despre constituţia umană". Totuşi, ceea ce a realizat el, este în principal o reformulare a unei foarte vechi teorii : aceea că natura omului e alcătuită din trei facultăţi primare : *emoţia, voinţa* şi *intelectul*. Această diviziune tripartită a sufletului omenesc a fost propusă de Platon şi se găseşte chiar şi azi în multe scrieri psihologice.

Bain a adăugat ceva doctrinei. El a propus (urmîndu-l pe Herbert Spencer) ideea că un om dat are o anumită cantitate de „energie". Dacă ea circulă de obicei prin canalele emoţionale, atunci nu este disponibilă pentru activităţi intelectuale ; sau, similar, dacă o persoană este puternic „voliţională", ea nu poate fi în aceeaşi măsură „emoţională" sau „intelectuală". „Natura umană fiind limitată, dacă vitalitatea cuiva se îndreaptă predominant spre organele active, atunci se va îndrepta mai puţin spre alte părţi". Şi astfel, se constată că acest flux de energie (ca un cazan de aburi cu supape) se finalizează într-o doctrină a tipurilor : oamenii tind să fie *mentali* (intelectuali), *motori* (voliţionali) sau *vitali* (emoţionali şi senzitivi). Devine uşor să popularizezi o asemenea concepţie şi chiar şi azi auzim adesea despre acestei trei „ultime" tipuri de caracter.

O trăsătură caracteristică a teoriei lui Bain merită o atenţie deosebită. El acordă o mare importanţă direcţiei fluxului de energie psihică a omului. Ca un cazan de aburi, omul are o anumită

[14] De exemplu, H. A. Murray, C. D. Morgan, *A clinical study of sentiments*, în „Genet. Psychol. M...

încărcătură sau presiune şi direcţia în care merge această energie depinde de care supape sînt de obicei deschise. E un pas mic de la această metaforă hidraulică la teoriile mai moderne ale psihanalizei. Libido-ul sau id-ul*, după Freud, este „plin cu energie". El poate fi stăpînit (prin represiune) sau poate scăpa în mod indirect (sublimare, substituţie). În teoria freudiană (capitolul 7) atît sexualitatea, cît şi agresivitatea se comportă foarte mult ca forţele cu presiune înaltă, iar canalizarea lor este problema principală a vieţii omului. Alţi reprezentanţi ai psihologiei dinamice vorbesc, de asemenea, în termeni de „energie" şi direcţie, drenaj, canalizare sau altă utilizare a acesteia. Şi astfel noi putem, într-un sens, să-l considerăm pe Bain ca unul dintre fondatorii psihologiei dinamice moderne.

Galton şi experimentul

În cursul secolului al XIX-lea literatura caracterologică a fost bogată în observaţii şi ipoteze, dar nici un autor înainte de 1884 nu a propus aplicarea metodei experimentale nou dezvoltate la studiul personalităţii. Interesul rapid ascendent pentru psihologia experimentală, care în 1879 s-a materializat în primul laborator de psihologie din Leipzig, nu s-a îndreptat la început spre personalitate. Interesul pentru diferenţele individuale începuse să apară, dar nu atît de dragul lor, cît pentru a indica direcţiile în care funcţiile nomotetice operează (de exemplu, timpul de reacţie).

Sir Francis Galton (1822—1911), pionier în atît de multe domenii psihometrice, a fost primul care a propus ca standardele experimentării să fie aplicate direct la studiul formelor personale de comportament: „Caracterul care modelează conduita noastră este «ceva» definit şi durabil şi de aceea... este raţional a încerca să-l măsori".[15] O metodă de măsurare recomandată de el a fost *evaluarea* calităţilor complexe. Învăţătorii, de exemplu, au o ocazie de invidiat de a calcula frecvenţa şi de a estima la elevii lor intensitatea răspunsurilor de frică, mînie, loialitate şi ambiţie. Trebuie stabilite norme pentru dezvoltarea personalităţii la vîrste succe-

* În terminologia psihanalitică utilizată în lucrările lui Freud traduse în limba română s-au adoptat termenii sine, eu, supraeu (vezi Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieţii cotidiene*, traducere, studiu introductiv şi note de dr. Leonard Gavriliu, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980). Opţiunea noastră pentru tripticul id, ego, superego, are la bază preferinţa lui G. W. Allport fondată credem şi pe necesitatea de a evita ambiguităţi terminologice în limba engleză. (Nota trad.)

[15] F. Galton, *Measurement of character*, în „Fortnightly Rev.", 1884, 42, 179—185.

34

sive. Metoda corelaţiei, indispensabilă în studiile moderne despre personalitate, îşi are originea la Galton. Toate acestea sînt contribuţii ştiinţifice de mare valoare. Iar propunerea lui Galton de a utiliza experimentul real este într-adevăr remarcabilă.

Observaţia, argumentează el, este un proces lent, mai ales cînd aştepţi apariţia perioadelor critice din viaţă. Dar „urgenţele nu trebuie aşteptate ; ele pot fi inventate ; capcanele, cum se spune, pot fi puse". El dă următorul exemplu :

Astfel, cînd două persoane au o „înclinaţie" una spre cealaltă, ele se înclină reciproc sau se apleacă vizibil cînd stau alături la o masă şi îşi lasă presiunea greutăţii lor pe picioarele apropiate ale scaunelor lor. Nu se cere prea multă pricepere pentru a monta un aparat de măsurat presiunea, înzestrat cu un indicator şi un cadran, care să indice schimbările în presiune, însă este dificil de a inventa un dispozitiv care să îndeplinească tripla condiţie de a fi eficient, de a nu atrage atenţia şi de a fi aplicabil la mobila obişnuită. Am făcut cîteva experimente rudimentare, dar fiind ocupat cu alte probleme, nu le-am dus la capăt, cum sperasem[16].

Această propunere amuzantă, dar nu mai puţin raţională marchează începutul experimentării în domeniul personalităţii. Problema specială de care se ocupă, mişcarea expresivă, începe abia acum să folosească instrumente de măsurare analoage dispozitivului propus de Galton. Presiunea scrisului, mersul, expresia facială au dus la măsurători mai mult sau mai puţin precise. Înclinarea inconştientă o corpului — subiect care l-a intrigat pe Galton — a fost măsurată în mod ingenios de Hull prin mijlocul simplu de a ataşa fire neobservabile de gîtul cuiva, cu ajutorul cărora se înregistra mişcarea corpului pe un kimograf — o invenţie şi mai simplă decît cea a lui Galton[17].

Deşi experimentarea este numai o metodă a abordării ştiinţifice a personalităţii (cf. capitolele 17 şi 18), ea este o metodă importantă şi originile ei merg fără întrerupere pînă la Galton.

Rezumat

Din trecutul îndelungat şi bogat am selectat numai cîteva doctrine care au o semnificaţie specială pentru studiul contemporan al personalităţii. În cîteva cazuri unele greşeli vechi şi persistente au prezentat interes pentru noi, dar în ansamblu au fost înregistrate contribuţii pozitive.

[16] *Ibid*, p. 184.
[17] C. L. Hull, *Hypnosis and suggestibility*, New York, Appleton Century-Crofts, 1933.

Psihologia umorală, cea mai veche din toate doctrinele despre natura umană, își datorează longevitatea, pe de o parte, pretenției sale necombătute că există o corespondență între chimia corpului și structura emoțională ; pe de altă parte, faptului că a anticipat analizele dimensionale ulterioare ale temperamentului.

Fiziognomia, de asemenea, pretinde că există o relație între temperament și structura scheletică și musculară, în special a feței. Lavater susținea că toate trăsăturile sînt compatibile una cu cealaltă — o ipoteză importantă de verificat cu metode moderne.

Teofrast pretindea că actele cotidiene ale omului sînt congruente în mod remarcabil unul cu celălalt. El a căutat *trăsătura dominantă* care conferea unitate comportamentului în multe situații. Mulți imitatori au extins metoda descrierii de caractere. Atît de artistice sînt producțiile lor, ca și cele de ficțiune, dramă, biografie, încît psihologia, prin contrast, pare greoaie și stupidă. Dar exactitatea greoaie este un antidot sănătos pentru o desfătare nedisciplinată. Fiecare, luată separat, este unilaterală ; dar luate împreună cele două abordări înzestrează pe cel ce studiază personalitatea cu un echipament complet.

Frenologia accentuează paralela dintre calitățile personale ale omului și structura sa craniană. Desigur că paralela nu este ceea ce s-a gîndit Galton să fie. Totuși, în căutarea elementelor primare ale personalității, Gall a anticipat atît disciplina viitoare a psihologiei diferențiale, cît și căutarea modernă a dimensiunilor primare din analiza personalității.

Propunînd etologia ca știință exactă a naturii umane, Mill a văzut clar interdependența psihologiei, literaturii și a bunului simț. Shand Mc Dougall, cu conceptul lor util de *sentiment*, au fost principalele roade ale efortului lui Mill. Bain a anticipat fluxul dinamic al energiei în canalele variate ale expresiei personale. Metafora sa hidraulică este o anticipare clară a teoriilor viitoare ale lui Freud.

Era experimentării, a evaluării, a măsurătorilor, a corelației a fost inaugurată de Galton. Mill a declarat experimentarea în domeniul personalității ca imposibilă, dar nu opinia lui Mill, ci a lui Galton a prevalat.

PARTEA A II-a

DEZVOLTAREA Personalității

CAPITOLUL 4

Fundamentele personalității

CONSTITUȚIA FIZICĂ ȘI TEMPERAMENTUL ● INTELIGENȚA ● EREDITATEA ● CONCEPȚIA BIOLOGICĂ ASUPRA PERSONALITĂȚII ● PERSONALITATEA ÎN PRIMUL AN DE VIAȚĂ ● PREDICȚIA DEZVOLTĂRII ● REZUMAT

E puțin probabil să se spună despre un nou-născut că are personalitate (deoarece îi lipsește o organizare caracteristică a sistemelor psihofizice — pagina 40). Dar în mod sigur putem spune că personalitatea începe la naștere; și, de asemenea, putem spune că sugarul are o personalitate *potențială*: anumite capacități și caracteristici sînt gata să se dezvolte. Dar pe ansamblu pare mai înțelept să considerăm copilul nou-născut mai curînd ca un „obiect psihologic" decît ca o persoană.

Am și sugerat deja faptul că *constituția fizică*, *temperamentul* și *inteligența* pot fi privite în mod justificat ca „materiile prime" ale personalității, chiar dacă ele se maturizează lent în timp. Le numim materii prime, deoarece ele depind enorm (deși nu exclusiv) de ceea ce este „dat" prin ereditate. Dintre cele trei, *constituția fizică* este cel mai vizibil legată de ereditate într-un mod complex, dar există dovezi puternice pentru a considera fundamentele *temperamentului* și ale *inteligenței* ca fiind, de asemenea, determinate genetic. Încă o dată e necesar să prevenim cititorul că noi nu negăm faptul că toți cei trei factori pot fi afectați în timpul vieții de nutriție, de sănătate și de boală, și de învățare — în cadrul unor limite.

Constituţia fizică şi temperamentul

In capitolul precedent am văzut că vechii greci erau convinşi că forma corpului unei persoane trebuie să ne ofere indicii importante despre temperamentul său. Demersul acestui raţionament este simplu şi, în principiu, este încă acceptabil pentru ştiinţa modernă. Figura 7 reprezintă logica elementară a acestei poziţii. Dacă glandele şi alţi agenţi biochimici reglează creşterea şi dacă au o oarecare influenţă asupra „vremii interne" a nivelurilor emoţionale şi ale activităţii, atunci ar trebui să fim capabili să inferăm din constituţia fizică temperamentul şi invers.

Să luăm un exemplu destul de frapant. Nu există nici o înregistrare a înfăţişării fizice a lui Isus contemporană cu el. Primele „portrete" cunoscute se află în catacombele Romei şi datează din secolul al II-lea sau al III-lea e.n. Atunci, de ce din cele mai vechi timpuri figura lui Hristos a fost zugrăvită în artă mai curînd slabă decît musculoasă sau grasă ? Un Hristos rotofei sau atletic ar părea oarecum nepotrivit. Dar de ce ? Oare nu datorită faptului că orice capacitate de interiorizare, de retragere din lume, de „introversie" aparţine în mod normal persoanelor slabe şi înalte ?

Convingerea că această legătură există a persistat de-a lungul epocilor. Ne amintim din Shakespeare că Iulius Caesar prefera în jurul său oameni care erau graşi şi binevoitori „ca somnul nopţii". Nu avea încredere în Cassius din cauza „înfăţişării sale uscăţive şi hămesite ; el gîndeşte prea mult"[1]. Nu este întîmplător că Falstaff este zugrăvit atît gras, cît şi blajin. Ideea că într-ade-

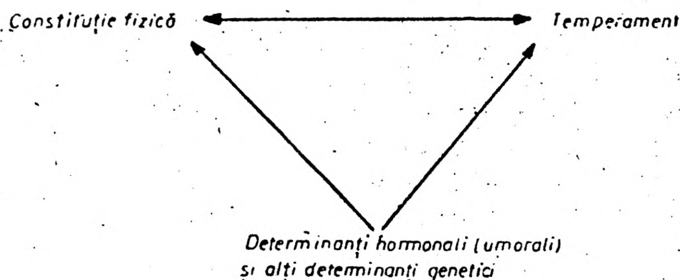

Figura 7. Derivarea constituţiei fizice a temperamentului dintr-o sursă comună

[1] *Iulius Caesar*, Act. I, Sc. 2.

văr există o oarecare bază pentru această credință fiziognomică tradițională este sprijinită de știința modernă. Ar putea fi citate un număr mare de studii care confirmă acest lucru.

Recent s-a acordat credit psihiatrului german Kretschmer, care a studiat unele categorii de boli mentale[2]. El a constatat că tulburările de dispoziție și emoție (de exemplu, psihoza maniaco-depresivă) pot fi identificate mult mai frecvent la persoane rotofeie (picnice) ; în timp ce tulburări ale vieții mentale (introversie extremă, schizofrenie) se asociau unor constituții zvelte (astenice). Dar Kretschmer nu avea o modalitate sigură de a măsura constituția fizică și a neglijat factorul vîrstă ; schizofrenia tinde să apară mai devreme în viață decît tulburările maniaco-depresive și într-un moment în care constituția fizică tinde să fie zveltă.

O metodă mai exactă a fost elaborată de Sheldon[3]. În primul rînd, el a imaginat o schemă pentru a determina în ce proporție fiecare din cele trei tipuri fizice (somatotipuri) se găsesc la o persoană dată. Măsurînd diverse lungimi, diametre și proporții putem da fiecărui individ un scor (de la 1 la 7) pentru fiecare din cele trei structuri corporale :

> *endomorful* (picnicul la Kretschmer) are organele digestive și alte cavități ale corpului mari, o constituție „rotunjită", dar este relativ slab ca dezvoltare a oaselor și mușchilor ; *mezomorful* (atletic) are oasele și mușchii mari și o constituție „pătrată" ; *ectomorful* (astenic) are extremități lungi, zvelte dar cavitățile corpului sînt mici, dezvoltarea musculară e deficitară — o constituție liniară".

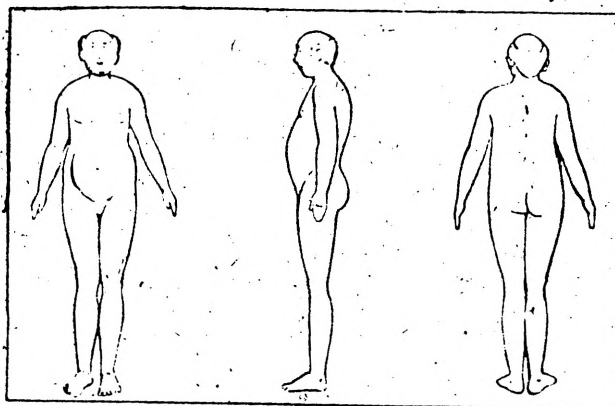
Dacă atribuim scoruri de la 1 la 7 fiecărui tip în aceeași ordine, atunci dăm fiecărui individ trei note : prima pentru numărul caracteristicilor endomorfe din constituția sa, a doua și a treia notă pentru caracteristicile mezomorfe și respectiv ectomorfe.

Sînt posibile multe combinații de scoruri, deși nu toate sînt constatabile. Evident că 7—7—7 sau 1—1—1 ar fi o imposibilitate. Există, totuși, multe constituții medii cu scoruri de, sau aproape de combinația 4—4—4.

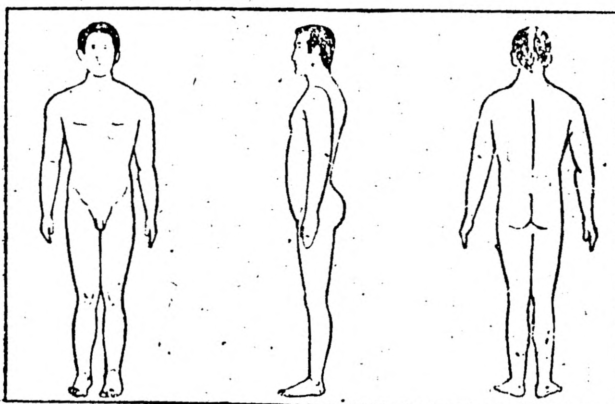
Pe lîngă această analiză de bază, Sheldon consideră că e importantă căutarea unor trăsături caracteristice speciale ale constituției corpului. De exemplu, unui bărbat i se pot da scoruri pen-

[2] E. Kretschmer, *Physique and character*, transl., London, Routledge and Kegan Paul, 1925.

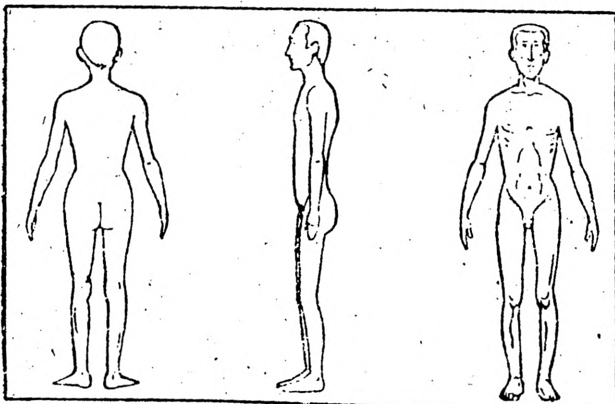
[3] W. H. Sheldon, S. S. Stevens, W. B. Tucker, *The varieties of human physique*, New York, Harper, 1940 ; W. H. Sheldon, S. S. Stevens, *The varieties of temperament*, New York, Harper, 1942 ; W. H. Sheldon, C. W. Dupertius, E. Mc Dermott, *Atlas of men*, New York, Harper, 1954.

Endomorf extrem

Mezomorf dominant

Ectomorf extrem

Figura 8. **Somatotipurile fundamentale după Sheldon**

tru asemănarea sa fizică cu constituţia feminină, iar unei femei pentru „virilitate". El numeşte această dimensiune *gianandromorfie*. De asemenea, diferite regiuni ale corpului pot prezenta diferite somatotipuri — un tors endomorf ar putea fi asociat cu picioare ectomorfe. Asemenea constituţii fizice sînt denumite displastice. Sheldon susţine că putem distinge în total peste 70 tipuri de structuri constituţionale.

Am analizat destul constituţia fizică. Ce putem spune despre temperament? Teoria susţine că fiecare somatotip major corespunde îndeaproape unui temperament de bază, precum urmează:

visceroton (de obicei asociat cu constituţia endomorfă): relaxare, dragoste pentru confort, reacţie lentă, dragoste pentru mîncare, sociabilitate, amabilitate, automulţumire, somn adînc, are nevoie de ceilalţi cînd e tulburat;
somatoton (în mod normal asociat cu constituţia mezomorfă): autoafirmare puternică, dragoste pentru aventură, energic, nevoie de exerciţiu, îi place să domine, dragoste pentru risc şi noroc, maniere directe, curaj, caracter zgomotos, nevoie de acţiune cînd are probleme;
cerebroton (în mod normal asociat cu constituţia ectomorfă): reţinut în postură de mişcare, reacţii rapide, încordat, anxios, ascuns, inhibat, somn uşor tulburat, introvertit în gîndire, nevoie de singurătate cînd are probleme.

În prima sa cercetare, Sheldon pretindea că există un grad foarte înalt de asociere între temperament şi tipurile constituţionale. (Coeficientul de corelaţie era de peste 0,80.)[4] Studii ulterioare au arătat că această pretenţie este excesivă. Cîteva cercetări nu au găsit nici o corelaţie semnificativă, deşi multe au constatat o corespondenţă moderată în direcţia aşteptată[5]. Cumpănind lucru-

[4] Coeficientul de corelaţie este o valoare statistică pe care vom fi nevoiţi s-o utilizăm în mod frecvent. El exprimă relaţia dintre două serii de măsurători (în acest caz între scorurile pentru constituţia corporală şi cele pentru temperament). O corelaţie sau o corespondenţă perfectă dă un coeficient (simbolizat prin r sau rho) de 1,00. Absenţa oricărei relaţii dă un coeficient de 0,00. Coeficienţi negativi mergînd de la — 1,00 la 0,00 indică o relaţie inversă, adică tendinţa ca un scor dintr-o pereche să fie mare în timp ce celălalt e mic. Urmează un ghid rudimentar pentru semnificaţia coeficienţilor:
0,90—0,99 = extrem de ridicat
0,75—0,89 = ridicat
0,50—0,74 = pozitiv
0,20—0,49 = apreciabil dar scăzut
0,00—0,19 = de obicei fără semnificaţie.

[5] Un raport serios asupra studiilor de validare se găseşte în S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1967, cap. 7. Vezi H. Winthrop, *Attitude consistency and body type*, în „J. Pers.", 1957, 25, 372—382.

rile, conchidem că există ceva adevărat în formularea lui Sheldon (un fapt care confirmă numai credința noastră tradițională în această paralelă fiziognomică).

Glueck prezintă un studiu minuțios al acestei teorii realizat în domeniul delincvenței juvenile. Constituția fizică a 500 de băieți delincvenți tindea spre mezomorfism cel puțin de două ori mai mult decît la 500 băieți nedelincvenți[6].

Această constatare ridică o problemă importantă. Oare autoafirmarea puternică, care după teoria lui Sheldon însoțește mezomorfismul, predispune băieții la delincvență ? Cu alte cuvinte, sindromul fizic înnăscut al temperamentului duce la delincvență ? Sau, pe de altă parte, delincvența este o problemă ce ține mai ales de condiții familiale nefavorabile iar predominanța mezomorfismului la delincvenți se datorează numai faptului că unii băieți sînt mai puternici și mai viguroși, ceea ce îi împinge la conflicte mai vizibile cu legea ?

Ducînd mai departe această concluzie, ne întrebăm dacă asociația fundamentală dintre constituția corpului și temperament este ea însăși o corelație înnăscută sau se datorează experiențelor de viață. Să luăm un băiat evident ectomorf ca fizic și mai fragil decît tovarășii săi. Nu e bun la sport și e învins în luptele cu pumnii. Atunci ce face ? Poate să nu dezvolte o natură care e încordată, ascunsă, inhibată, introvertită ? Precum Cassius, nu cumva „gîndește prea mult" ?. Copilul gras, ca și cel slab, învață că terenul de joc oferă recompense mezomorfului și nu lui. Nu putem dovedi că există numai o astfel de experiență de viață care explică corespondența dintre constituția fizică și temperament, dar probabil că ea joacă un anumit rol. Interpretarea opusă este susținută de un studiu care constată că copiii de 7 ani (care abia au avut de-a face cu lumea mai dură) prezintă deja constelația caracteristicilor pe care Sheldon le descrie. Ectomorfii la această vîrstă par mai anxioși, mai supuși, mai agitați și mai meticuloși decît alte tipuri constituționale[7].

Pentru a conchide, nu ne putem îndoi de faptul că constituția corporală și temperamentul se află într-o relație strînsă. Ele sînt materii prime perechi din care ne modelăm în parte personalitatea prin învățare. Știința geneticii, a biochimiei și a măsurătorilor antropologice și psihologice nu au progresat îndeajuns pentru a ne spune precis ce paralele există. Totuși, doctrina privind corelarea somatotipurilor cu temperamentul ne oferă un ghid promițător, deși încă imperfect.

[6] S. Glueck, E. Glueck, *Physique and delincvency*, New York, Harper, 1956.

[7] M. A. Davidson, R. G. McInnes, R. W. Parnell, *The distribution of personality traits seven-year-old children : a combined psychological, psychiatric, and somatotype study*, în „Brit. J. educ. Psychol.", 1957, 27, 48—61.

Inteligența

Este necesar să includem inteligența printre materiile prime ale personalității, deoarece ea este într-un fel strîns legată de sistemul nervos central, iar acesta este în aceeași măsură o problemă de înzestrare nativă ca și sistemul neuroglandular care se află la baza constituției corporale și a temperamentului.

Nimeni nu poate spune în cîte privințe la începutul vieții un sistem nervos central poate fi diferit de un altul. Există variații mari ale numărului de celule din creier : în structură, metabolism, conductibilitate, capacitatea de conexiune și posibilitatea generală de utilizare (cf. pagina 18). Cînd combinațiile sînt favorabile, o persoană este dotată cu o inteligență superioară ; cînd sînt nefavorabile, cu o inteligență scăzută și cînd condițiile sînt mixte, rezultatele sînt intermediare.

Inteligența este dificil de definit. Majoritatea autorilor o indică ca fiind potențialul înnăscut al unei persoane de a face judecăți adecvate, de a profita de experiență sau de a înfrunta adecvat probleme și condiții noi de viață. Desigur că există ceva care distinge un idiot de un geniu și denumim acest factor „inteligență generală" (uneori desemnat ca „g"). Se pare că există, de asemenea, inteligențe „speciale". Chiar și o persoană în general stupidă poate avea domenii limitate de aptitudini speciale *(savant idiot)* și multe genii sînt imbecili virtuali în anumite privințe. Un om aproape genial nu are simțul direcției și cu greu poate părăsi casa fără a se pierde fără speranță. Un băiat, altfel debil mental, este „as" la mecanică.

Cum știm modul în care capacitatea intelectuală, generală sau specială se bazează pe înzestrarea nativă ? Există multe indicii. Studiul istoriei unor familii arată că geniul sau cei apropiați de performanța genială apar frecvent într-o linie de rudenie, în timp ce în altă linie obtuzitatea și debilitatea mintală constituie regula. (Desigur că în acest caz mediul familial, ca și ereditatea, poate fi un factor.) Din cercetările pe animale rezultă cu claritate că liniile „inteligente" sau „stupide" de șobolani pot fi produse în cadrul cîtorva generații prin creștere selectivă[8]. Ereditatea animală și umană sînt probabil similare din acest punct de vedere. Studii pe gemeni monozigoți (avînd probabil o ereditate identică) arată o corelație a inteligenței în jur de 0,90 ; în timp ce inteligența fraților (avînd unele similitudini în ereditate) corelează în jur de 0,50 ; a unui copil și a unuia din părinții săi, în jur de 0,30 ; între copii neînrudiți corelația este de 0,00[9]. O altă dovadă provine din studierea unui copil din primii

[8] R. C. Tryon, *Genetic difference in maze-learning ability in rats*, în „Yearb. nat. Soc. Stud. Educ.", 1940, 39, 111—119.

[9] H. H. Newman, F. N. Freeman, K. J. Holzinger, *Twins : a study of heredity and environment*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1937.

săi ani pînă într-un stadiu mai avansat. În mod obișnuit se pare că un copil inteligent devine un adult inteligent, deși există excepții. Această problemă a „constanței coeficientului de inteligență" a fost studiată extensiv.

Pentru a da un singur exemplu, într-un studiu s-au măsurat aceiași copii an de an de la trei la doisprezece ani. Inteligența măsurată la trei ani nu a fost un indicator foarte bun de predicție a inteligenței de la doisprezece ani (r=0,46), dar toate corelațiile de la vîrsta de șase la doisprezece ani erau de 0,73 sau mai mari. Între măsurătorile C.I. la unsprezece și doisprezece ani, acordul era de 0,93. Autorii au constatat că 62% din copii își modificau C.I. cu 15 puncte între trei și zece ani. Conchidem că abilitatea intelectuală este relativ constantă, dar nu complet.

O trăsătură caracteristică interesantă a acestui studiu rezidă în căutarea cauzelor creșterii sau scăderii de C.I. Copiii al căror C.I. creștea s-au dovedit a avea o anumită constelație a trăsăturilor de personalitate: independență, spirit de inițiativă, spirit de competiție (un mănunchi de calități ce determină performanțe înalte). Copiii cu calități opuse celor de mai sus pierdeau teren. Coeficientul lor de inteligență la doisprezece ani era mai scăzut decît la vîrste mai mici[10].

Acest studiu demonstrează că inteligența nu este determinată exclusiv de textura țesutului nervos central. Motivele și trăsăturile modifică produsul. Și, mai departe, putem fi siguri că mediul familial, stimularea provenind din mediul înconjurător, recompensele și pedepsele cooperează în a determina un nivel mai înalt de funcționare în cazul unui copil decît la altul.[11]

Concentrîndu-se pentru o clipă asupra relațiilor dintre personalitate și C.I., putem fi siguri că ele interacționează, dar în aparență nu există nici un model standard. Analizînd 200 de studii relevante, Lorge nu a reușit să găsească vreo relație uniformă între măsurători ale inteligenței și măsurători ale trăsăturilor emoționale și personale[12]. Aceasta înseamnă că persoanele inteligente (sau proaste) au o șansă egală de a fi introvertite, anxioase, dominante, sociabile, nevrotice sau altfel.

[10] L. W. Sontag, C. T. Baker, V. L. Nelson, *Mental growth and personality development: a longitudinal study*, în „Monogr. Soc. Res. Child Developm.", 1958, 23, nr. 68.

[11] Pentru un studiu deosebit de clarvăzător al factorilor care intră în determinarea și modificarea inteligenței vezi: P. E. Vernon, *The psychology of intelligence and G*, în „Bull. Brit. psychol. Soc.", 1955, nr. 26, pp. 1—14.

[12] I. Lorge, *Intelligence and personality as revealed in questionnaires and inventories*, în „Yearb. nat. Soc. Stud. Educ.", 1940, 39, 275—281.

Deşi nu există corespondenţe uniforme între inteligenţă şi personalitate, există totuşi multe relaţii subtile între ele. Pentru a utiliza plenar „potenţialul înnăscut" este necesar sprijinul altor părţi ale personalităţii.

Într-un studiu longitudinal a 750 de copii foarte dotaţi, Terman şi Oden au constatat, după douăzeci de ani de la prima testare, că unii reuşiseră net în cariera lor, alţii nu. Se ştia că ambele grupuri sînt superioare în privinţa coeficientului general de inteligenţă, „g". Care este atunci diferenţa? Două trăsături sînt distinctive. Membrii grupului care reuşise sînt mai „interesaţi de munca lor"; ei sînt, de asemenea, apreciaţi de partenerii lor ca fiind mai perseverenţi, mai încrezători în sine şi mai bine integraţi în căile de realizare a scopurilor lor[13]. Ca atare, pentru o funcţionare intelectuală eficientă (oricare ar fi C.I.) sînt necesare calităţi de personalitate.

Aici apare o problemă de o importanţă considerabilă: *structura inteligenţei unei persoane este idiografică*, în mod fundamental unică, în parte din cauza eredităţii sale niciodată repetate şi în parte din cauză că inteligenţa este asociată în mod inextricabil cu personalitatea totală. Cînd spunem acest lucru, nu negăm faptul că pentru anumite scopuri o măsurare globală a lui „g" poate fi utilă. Dar măsurarea lui „g" sau chiar a „aptitudinilor speciale" nu indică unicitatea combinaţiei.

Cazul lui Peter, un băiat de la ţară, de 16 ani. Nu are rezultate bune la şcoală, mai ales la citire, limbi şi ortografie; scorurile sale la inteligenţa „verbală" sînt scăzute. La testele de inteligenţă „mecanică" se plasează la un nivel superior, repară cu succes întreg echipamentul din ferma tatălui său. Dar împărţirea aptitudinilor lui conform acestei scheme nomotetice obişnuite (inteligenţa verbală — inteligenţa mecanică) nu face remarcată structurarea specifică care este caracteristică pentru Peter. El are un interes special pentru mărci poştale şi nu are nici o dificultate cu limba, istoria sau alt material „verbal" cît timp acesta este legat de mărcile poştale. Mai departe, el este în mod special dotat în domeniul „inteligenţei sociale". Nu că ar fi simpatic şi săritor, căci nu e defel. Dar el îşi poate „forma o părere" despre oameni, furnizînd primele impresii pe care adulţii iniţial le resping dar

[13] L. M. Terman, M. H. Oden, *The giftted child grows up*, Stanford, Calif., Stanford Univ. Press, 1947.

ulterior își dau seama că sînt valide. El face acest lucru cu un curios cinism caracteristic — cu înțelegere, dar nu cu simpatie. Și putem adăuga faptul că acuitatea sa nu se extinde deloc la înțelegerea propriilor părinți. Dacă cineva îl cunoaște pe Peter, toate aceste aspecte curioase din inteligența sa au un sens și sînt congruente ; dar aptitudinile sale scapă metodelor grosiere de măsurare și structura sa ca întreg nu se supune unei comparații directe cu alți oameni.

Cazul profesorului Lowe. În acest caz, în anumite aspecte, aptitudinea „verbală" este ridicată. El conferențiază fluent despre psihologie — cel puțin în domeniul său, al psihologiei matematice și al măsurării. Cînd ajunge la alte domenii ale psihologiei el are „pete albe". De exemplu, nu pare să înțeleagă la ce se referă „psihologia dinamică", ci o confundă cu propria sa viziune favorită asupra măsurării. El lucrează bine ca amator mobilă fină, dar nu poate conduce o mașină fără să-i izbească aripile și să alarmeze toți pietonii. Este meticulos în ceea ce scrie și editează, dar face în așa fel încît se opune multor oameni în relațiile sale umane. E surprins cînd ei se opun comentariilor sale insultătoare — pe care nu le intenționează ca atare, dar a căror influență nu a fost capabil să o aprecieze dinainte. Joacă șah bine, dar este slab la bridge. Poate repara echipamentul electric stricat, dar nu și motoare.

Deci ceea ce găsim la oamenii reali este o structurare *personalistă* a inteligenței, strîns corelată cu interese, trăsături și o viziune asupra vieții. Uneori e util să cunoaștem nivelul lui „g" (C.I.) sau scorurile la aptitudinile speciale (de exemplu, verbale, mecanice), sau să avem un profil al „aptitudinilor primare" (limbaj, număr, gîndire spațială, principii mecanice, dexteritate, percepție, învățare, raționament)[14]. Dar oricît de fin am subdivide funcțiile intelectuale nu vom ajunge niciodată la structura personală. În general, psihologia abia a atins enigma organizării personale a inteligenței. Fiecare dintre noi este flexibil cu unii interlocutori, rigid cu alții. Avem domenii de creativitate, dar sîntem banali și conformiști în alte domenii. Aptitudinile noastre sînt neuniforme : putem cînta după ureche, dar nu după note sau invers, putem dansa rumba, dar nu un vals. Dar numai de un singur lucru putem fi siguri : *inteligența se mișcă prin canale care corespund destul de strîns intereselor,* deși nu putem spune clar care este cauza și care este efectul.

[14] Această enumerare a abilității mentale primare este luată din E. B. Greene, *Measurements of human behavior*, rev. ed., New York, Odyssey, 1952, p. 257.

Ocuparea unei poziţii înalte într-o profesie dată nu se datorează numai inteligenţei. Dr. Roe a studiat savanţi de prim rang. Deşi performanţa lor la testele de inteligenţă tindea să fie superioară (dar nu întotdeauna), scorurile lor ar putea fi atinse sau depăşite de mii de muritori obişnuiţi. Atunci, ce-i face să fie diferiţi ? Un factor important este un devotament susţinut şi interes pentru munca lor. De asemenea, cu o frecvenţă mare, aceşti oameni simţeau că sentimente timpurii de inferioritate le dăduseră un impuls iniţial. Majoritatea avuseseră cîteva experienţe reuşite în cercetarea creatoare ca tineri studenţi în colegii. Deşi nu există două structuri exact la fel, putem în mod sigur să conchidem că atît inteligenţa, cît şi factorii de personalitate se combină, pentru a realiza eminenţa[15].

Ereditatea

Fiinţele umane ca şi celelalte creaturi vii sînt supuse legilor eredităţii. Ce sînt aceste legi şi în ce grad determină ele constituţia fizică, temperamentul, inteligenţei şi personalitatea, de abia începem să aflăm. Procesul este infinit de subtil. La o creatură atît de inferioară ca musculiţa de oţet (drosophila) cincizeci de gene pot determina culoarea roşie obişnuită a ochiului. Jenings scrie :

> Prin schimbarea oricăreia din cele cincizeci de gene ale musculiţei de oţet care iau parte la producerea culorii ochiului, se modifică şi culoarea ; se produc ochi de altă culoare ; sau nu există deloc pigment în ochi ; sau ochiul este structural imperfect. Pentru toate caracteristicile se constată aceeaşi situaţie la musculiţa de oţet sau la noi înşine[16].

Cînd ajungem la ereditatea umană, şi mai ales la personalitate cu trăsăturile ei complexe de lene, ambiţie, curaj, putem numai să fim de acord cu Charles Darwin care exclama „Întregul subiect al eredităţii este minunat".

Cel mai important punct al acordului ştiinţific rezidă în faptul că nici o trăsătură sau calitate nu este exclusiv ereditară şi nici una nu este exclusiv ambientală la origine. Nimeni nu poate spune că ochii albaştri sînt moşteniţi, iar stratul de piele bronzată dobîndit, căci nutriţia în copilărie poate afecta culoarea ochilor, iar pielea bronzată nu se produce deloc dacă pigmenţii din piele nu sînt pregătiţi de natură pentru a răspunde razelor soarelui. Nu putem

[15] Anne Roe, *The making of a scientist*, New York, Dodd, Mead, 1953.

[16] H. S. Jennings, *The biological basis of human nature*, New York, Norton, 1930, p. 17. Un studiu recent de genetică legat de probleme psihologice este J. L. Fuller, W. R. Thomson, *Behavior*, New York, Wiley, 1960.

spune nici măcar că lătratul cîinelui e înnăscut şi că răspunsul său la un nume e învăţat. Crescut în izolare, un cîine poate să nu reuşească să latre ; şi dacă nu există o capacitate inerentă de instruire nici un cîine nu va învăţa să vină atunci cînd e chemat[17]. Deci, toţi par să fie de acord că următoarea ecuaţie e valabilă : *Personalitatea* sau oricare din subsistemele sale, ca deprinderea, trăsătura, sentimentul = f *(ereditate)*×*(mediu)*. Cei doi factori cauzali nu se adună, ci relaţia lor e de la înmulţitor la deînmulţit. Dacă oricare ar fi egal cu zero nu ar putea exista personalitatea.

Chiar dacă nici o trăsătură de personalitate nu este lipsită de influenţa ereditară şi de cea ambiantală, o întrebare persistentă se ridică : *cît de mult* din cutare sau cutare caracteristică se datorează determinării genetice şi cît de mult influenţei mediului ? Pare clar, de exemplu, că este mai uşor pentru cîine să înveţe să latre decît să răspundă la numele său. De asemenea, aşa cum am sugerat, pare că echipamentul nervos şi glandular înnăscut al unei persoane contribuie mai mult la inteligenţa, temperamentul şi fizicul său decît o face vocabularul, ideologia sau conformitatea sa culturală. Pe scurt, o parte din conţinutul personalităţii este mai mult, iar altă parte mai puţin supusă influenţei mediului şi învăţării. Învăţăm anumite atitudini şi practici culturale mai uşor decît o fac alţii, pur şi simplu pentru că avem aptitudini genetice care ne dau posibilitatea să facem aşa. De aceea o sugestie utilă este că *uşurinţa în învăţare* permite o definiţie satisfăcătoare a eredităţii. Nici o activitate nu este lipsită de oarecare învăţare, dar cînd învăţarea este foarte uşoară presupunem că din dotarea nativă ne vine un ajutor.[18]

Să luăm exemplul lateralităţii. În orice grup mare de oameni puneţi întrebarea : „Cîţi dintre dumnevoastră vă consideraţi stîngaci" ? Aproape sigur cam 10% îşi vor ridica mîinile. Acest grup a considerat că e mult, mult mai uşor să înveţe să utilizeze mai mult mîna stîngă decît dreapta (în ciuda tuturor presiunilor din mediu în favoarea contrariului). Nu e nici o îndoială că ereditatea este aproape în întregime responsabilă.

Dacă 10% sînt incorigibil stîngaci putem noi să nu inferăm că 10% sînt incorigibil dreptaci (datorită structurii creierului) ? Aceşti oameni ar rezista tuturor eforturilor de a-i face să se conformeze deprinderilor unei culturi stîngace — dacă ar exista o asemenea cultură.

Ce vom spune despre restul de 80% din dreptaci ? Probabil că aceştia sînt indivizi care prin natura lor sînt în mod

[17] T. H. Howells, *The obsolete dogmas of heredity*, în „Psychol. Rev.", 1945, 52, 23—34.
[18] *Ibid.*

potențial ambidextri. Structura creierului le permite să favorizeze oricare mînă. Dar cultura este dreptace[19]. De aceea părinții și societatea învață copilul să-și favorizeze mîna dreaptă.

Dacă această analiză este corectă, atunci putem spune că ereditatea este determinantul major al lateralității la 20% din populație, iar învățarea din mediu, pentru 80%.

Ilustrarea este utilă în sublinierea faptului că o persoană poate datora o trăsătură dată în primul rînd eredității, altă persoană în primul rînd învățării. O persoană poate fi singuratică și retrasă mai ales datorită temperamentului său, o alta datorită conflictului cu mediul său. Unul poate fi iritabil mai ales din motive genetice ; altul, din cauza suprastimulării și frustrațiilor din experiența sa de viață.

Cunoștințele noastre despre determinarea genetică provin în principal din trei surse : 1) studii pe animale ; 2) o comparație a însușirilor persoanelor care au grade variate de apropiere ereditară (comparații între gemeni monozigoți, între frați, între părinți și copii) și 3) un studiu asupra gemenilor monozigoți separați de timpuriu și crescuți separat.

Din studiile pe animale aflăm că putem crește specii pentru a produce în generații succesive variații de mărime, de inteligență mai mare sau mai mică, anxietate, cruzime sau blîndețe, agresivitate, rapiditate a reacției și chiar preferință pentru temperatură[20]. Această informație este suficientă pentru a ne convinge că trăsăturile caracteristice ale constituției fizice, inteligenței și temperamentului tind să „rămînă în familie". Dar noi știam deja acest lucru.

Întorcîndu-ne la studiile asupra înrudirii umane constatăm că natura ne-a dat un tip special de ajutor. Gemenii monozigoți sînt produsul aceluiași spermatozoid și aceluiași ovul. Din acest motiv echipamentul lor genetic este mult mai asemănător decît cel ce se găsește la gemeni obișnuiți sau la frați obișnuiți[21]. Din punctul de vedere al similitudinii genetice se păstrează următoarea ordine :

[19] De ce toate culturile cunoscute au lateralitatea orientată pe dreapta este o problemă la care nu putem răspunde. O teorie susține că inima fiind pe stînga trebuie protejată. Luptătorii primitivi, de exemplu, țineau scutul în dreptul inimii, lăsînd mîna dreaptă liberă pentru mișcări agile. Desigur există și posibilitatea opusă : la rasa umană în ansamblu, emisfera stîngă a creierului este de obicei dominantă, facilitînd astfel pentru majoritatea oamenilor favorizarea mîinii drepte. Dacă aceasta ar fi situația, analiza noastră este desigur eronată.

[20] C. S. Hall, *The genetics of behavior*, în S. S. Stevens (Ed.), *Handbook of experimental psychology*, New York, Wiley, 1951, pp. 304—329.

[21] Nu îndrăznim să afirmăm totuși că gemenii monozigoți au o identitate absolută a eredității. Williams scrie : „Nu există două ființe umane care să aibă aceleași gene. Chiar la gemenii monozigoți, deși genele sînt teoretic identice, inițial ele se găsesc într-un număr atît de mare și posibilitatea mu-

gemeni monozigoți
frați
părinte — copil
indivizi neînrudiți

Multe studii arată că gradul de corelație al măsurătorilor inteligenței urmează această ordine în mod exact. Relația este atît de strînsă încît un cercetător al determinanților inteligenței pretinde că genele sînt „de patru sau de cinci ori" mai importante decît mediul cînd acesta este uniform.[22]

Au fost studiate asemănările și dintre multe alte caracteristici.[23] Rezumînd cît mai bine rezultatele, putem ajunge la următoarea concluzie. Membrii familiei manifestă cele mai mari asemănări mai întîi în ceea ce privește constituția fizică iar apoi în planul aptitudinilor măsurate (inteligență, timp de reacție, aptitudini motorii, discriminări senzoriale). Ei sînt întrucîtva asemănători în privința caracteristicilor emoționale, calităților temperamentului, ale dispoziției sufletești și ale nevrotismului ; dar se pare că sînt prea puțin asemănători (deși încă similari) în ceea ce privește atitudinile, valorile și interesele. La toate aceste atribute gemenii monozigoți sînt cei mai asemănători, mai ales în privința constituției fizice.

Toate studiile despre asemănările dintre membrii familiei își pun problema dacă educația similară din familie nu poate fi parțial responsabilă pentru asemenea rezultate. Frații și surorile sînt tratați aproximativ la fel. Gemenii monozigoți sînt adesea îmbrăcați la fel și tratați în același mod. Mai tîrziu, în viață, gemenii monozigoți cîștigă atenție și recompense manifestîndu-și similaritatea. Von Bracken constată ca o regulă faptul că gemenilor monozigoți le place să nege orice diferență dintre ei. „Care din voi poate alerga mai repede ?" întreabă străinul. „Oh, sîntem egali. Știți, noi sîntem gemeni monozigoți", este o replică obișnuită. Gemenii dizigoți, pe de altă parte se angajează adesea într-o competiție aprigă unul cu celălalt[24].

tațiilor genetice somatice este suficientă (mutațiile minore pot fi extrem de obișnuite), încît metabolismul la gemeni «identici» complet dezvoltați, probabil că nu este identic în nici o privință". R. Williams, *Biochemical individuality*, New York, Wiley, 1956, p. 11.

[22] E. L. Thorndike, *Heredity and environment*, în „Eugenical News", 1944, 29, 39—45.

[23] Sursele reprezentative sînt următoarele : M. N. Crook, *Intra-family relationship in personality test performance*, în „Psychol. Rec.", 1937, 1, 479—502 ; Newman, Freeman, Holzinger, *op. cit.* (Nota 9 supra) ; H. J. Eysenck, D. B. Prell, *The inheritance of neuroticism : an experimental study*, în „J. ment. Sci.", 1951, 97, 441—465.; Anne Anastasi, *Differential psychology*, 3rd ed., New York, Macmillan, 1958, cap. 9.

[24] H. von Bracken, *Mutual intimacy in twins*, în „Charact. and Pers.", 1934, 2, 293—309.

Ca atare, a separa influența genelor de cea a mediului este într-adevăr greu. Singura metodă cunoscută este aceea de a găsi cazuri de gemeni monozigoți care au fost separați de timpuriu și au fost crescuți în medii diferite. Dacă genele sînt atotputernice ne putem aștepta la o asemănare strînsă chiar și atunci cînd educația și experiența de viață ar fi foarte diferite. Din păcate, numai cîteva perechi de gemeni monozigoți separați în acest mod au putut fi studiați. Din aceste cîteva cazuri a reieșit că gemenii separați se aseamănă totuși unul cu celălalt aproape perfect în ceea ce privește caracteristicile anatomice. La boli și la tulburări glandulare există cîteva similitudini izbitoare. Testele de inteligență oferă o evidență neclară ; în cele mai multe cazuri asemănarea este mare, dar în cîteva cazuri educația diferită determină o diferență apreciabilă. În ceea ce privește personalitatea, există asemănări persistente, dar nu într-un asemenea grad încît să acorde tot creditul genelor[25]. Pentru moment, rezultatele par să confirme pretenția noastră că ereditatea joacă un rol mai mare în modelarea „materiilor prime" ale personalității decît în modelarea personalității dezvoltate.

Să specificăm un avertisment final. Ereditatea poate explica atît diferențele de personalitate manifestate în cadrul unei familii, cît și asemănările. Întrucît fiecare genotip personal este unic (pagina 16), trebuie să acceptăm o asemenea poziție. Genele unui copil pot determina un temperament plăcut ; cele ale fratelui său pot conduce, din contră, la o abordare încordată și rigidă a vieții. Să examinăm următoarea conversație între cei doi frați. Ea arată cît de diferit reacționează aceștia față de viața lor comună de familie, în special față de tatăl lor.

„Tatăl meu, spunea Ora, este un vagabond bătrîn, murdar, leneș și bețiv iar maică-mea nu știe prea multe în afară de gătit, fiind prea ocupată pentru a-mi acorda atenție, și copiii pe care-i cunoșteam erau o șleahtă de haimanale spurcate la gură care dădeau tîrcoale vagabonzilor de lîngă rezervorul de apă și nu am avut niciodată ocazia de a merge la școală și am fost lăsat în voia mea de cînd eram mic. Firește că astfel am devenit un soi de vagabond care nu poate fi plictisit de gînduri despre «datoriile» sale față de niște negustorași păduchioși, și cred că sînt înclinat spre lenevie și nu sînt prea scrupulos în ceea ce privește femeile și băutura. Dar educația mea timpurie a avut un rezultat grozav. Crescut atît de neconvențional, voi fi întotdeauna un antipuritan. Nu voi nega niciodată plăcerile fizice și sfințenia Frumuseții".

„Și tatăl meu, spunea Myron, era foarte agreabil și totdeauna îi plăcea să bea și să stea de vorbă cu băieții, și mama mea era foarte împovărată de grija noastră și auzeam o mulțime de porcării de la vagabonzii de lîngă rezervorul de apă. Poate tocmai ca o reacție la toate astea am devenit aproape

[25] Newman, Freeman, Holzinger, *op. cit.*; vezi și B. S. Burks, A. Roe, *Studies of identical twins reared apart*, în „Psychol. Monogr.", 1949, 63, nr. 5. Vezi și J. Shields, *Twins brought up apart*, în „Eug. Rev.", 1958, 45, 213—246.

maniac în ceea ce privește plătirea datoriilor și pedant în munca mea și eram speriat de băutură și de femei. Dar educația mea a avut un rezultat grozav. Tocmai prin contrast, am ajuns să fiu nu bun puritan, consecvent și de modă veche din Noua Anglie"[26].

Același foc care topește untul întărește și oul.

Concepția biologică asupra personalității

Ființa umană, asemenea altor organisme, are o natură biologică. Sistemul corporal este compus din umori, oase, piele, din țesut muscular, conjunctiv și nervos. Funcționarea acestor materiale separat sau împreună, reprezintă *fiziologia* organismului.

Majoritatea psihologilor ar spune acum că nu există proces psihologic (și nici personalitate) fără un proces fiziologic corespunzător (teoria „paralelismului psihofizic"). Unii spun că cele două tipuri de procese sînt numai două aspecte ale aceluiași proces organic de bază (teoria „aspectului dublu"). Numai cîțiva ar susține că funcțiile mentale și funcțiile corporale sînt de tip complet diferit și că ele se pot influența reciproc dar nu sînt totdeauna legate unele de celelalte (teoria „interacționistă").

Nimeni nu știe în mod sigur care teorie este corectă, dar există o mulțime de dovezi despre strînsa interdependență între „suflet" și „corp". Cînd creierul este lezat, sau cînd mici părți din el sînt îndepărtate există o anumită perturbare a personalității, deși adeseori mai puțin decît ne-am aștepta. Cu o generație în urmă, atenția era concentrată asupra corespondenței strînse dintre glandele cu secreție internă și anumite funcții paralele ale personalității (mai bine zis, *temperament*). Azi, există un interes viu pentru ritmurile electrice ale creierului ca substrat posibil al diferențelor dintre oameni[27]. Mulți autori ne constrîng să menținem teoria personalității în pas cu progresul din anatomie, neurologie și fiziologie[28].

Un punct de vedere contrar susține că științele biologice nu pot să ofere destule date despre funcționarea psihologică complexă pentru a fi utile. E mai bine să examinăm numai *comportamentul* și să nu încercăm în mod constant să interpretăm comportamentul în

[26] S. Lewis, *Work of art*, New York, Doubleday, 1934, pp. 310 ff. Retipărit cu permisiune.

[27] Vezi W. C. Walter, *The living brain*, New York, Norton, 1953. De asemenea, D. B. Lindsley, *Electroencephalography*, în J. Mc V. Hunt (Ed.), *Personality and behavior disorders*, New York, Ronald, 1944, cap. 33.

[28] De exemplu, D. O. Hebb, *The role of neurological ideas in psychology*, în D. Krech, G. S. Klein (Eds.), *Theoretical models and personality theories*, Durham, N. C., Duke Univ. Press, 1952, pp. 39—55. Volumul conține și alte discuții despre modelul psihologic și biologic.

funcție de faptele ascunse și adesea speculative ale țesutului nervos și/sau ale funcționării fiziologice[29].

Părerea mea despre această problemă este că studiul *psihologic* al personalității este în mod considerabil mai avansat decît este studiul *biologic* al personalității. (O spun cu toată modestia, căci în psihologie încă șovăim). Știm că ereditatea este importantă, dar avem cunoștințe puține despre mecanismele de bază ale geneticii. Știm ceva despre legile învățării, dar puține lucruri despre neurologia învățării. Putem studia trăsături, atitudini, concepții despre viață, fără să cunoaștem echivalenții lor nervoși și fiziologici.

Credem că mai tîrziu, în viitorul îndepărtat, se vor descoperi fapte bine demonstrate privind personalitatea care să se îmbine cu fapte bine demonstrate ale biologiei umane. Pînă atunci considerăm că „modelul psihologic" este în general ghidul cel mai sigur de urmat în construirea științei personalității umane. Într-o zi, „modelul biologic" poate să-l ajungă din urmă.

Știința biologică, deși nu este atît de utilă pe cît am dori, conține un punct de vedere fundamental, de o profundă semnificație pentru teoria personalității — punctul de vedere evoluționist. Așa cum organismele se grupează în *specii*, fiecare reprezentînd un mod reușit de supraviețuire în lupta evolutivă, tot astfel indivizii în cadrul speciei umane ajung la *personalitate* ca forma de supraviețuire cea mai convenabilă pentru nevoile lor specifice din cadrul unei structuri ambientale particulare. Astfel, personalitatea mea este unicul *modus vivendi* la care am ajuns în lupta mea personală pentru supraviețuire. *Personalitatea* este pentru individ ceea ce *specia* este pentru toate tipurile biologice vii.

Să expunem teoria mai complet: personalitatea unui individ este modul de adaptare sau supraviețuire care rezultă din interacțiunea trebuințelor sale organice cu un mediu atît favorabil, cît și ostil acestor nevoi, prin intermediul unui sistem nervos central plastic și modificabil[30].

Conform acestei viziuni trebuințele organice apar în glandele și în viscerele corpului implicînd în primul rînd sistemul nervos autonom (vegetativ). Aceste trebuințe întîmpină o satisfacere potențială sau un pericol, sau obstacole din partea mediului. Sistemul nervos central realizează atunci un tip de adaptare învățată sau neînvățată, care de obicei satisface trebuințele. Personalitatea este astfel un executor a cărui funcție este să garanteze supravie-

[29] B. F. Skinner, *The behavior of organisms: an experimental analysis*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1938.

[30] O prezentare timpurie, dar încă etalon, este E. J. Kempf, *The autonomic functions and the personality*, în „Nerv. and ment. Dis. Monogr. Ser.", 1921, nr. 28.

Sistem nervos autonom	→ *Sistemul nervos central*	← *Mediu*
Sediul impulsurilor	Sediul personalității	Sursa gratificării și a pericolului
incluzînd organe inervate de acest sistem :	care include diverse niveluri ale structurilor adaptative :	satisfacții potențiale :
toate glandele	reflexe	oxigen
inimă	reflexe condiționate	soare
diafragmă	deprinderi și priceperi	apă
ficat	trăsături	hrană
stomac	dispoziții expresive	obiecte sexuale
artere viscerale	atitudini	obiecte ale interesului etc.
intestine	credințe	
rinichi	compensări	
colon	sentimente	pericole potențiale :
vezică	concepția depre viață	stimuli dureroși
rect	sublimări	stimuli amenințători
organe genitale	apărarea nevrotică a eului	bariere
	etc.	situații de frustrare
		situații umilitoare
		etc.

Figura 9. Teoria biologică a personalității.

țuirea. Sistemul nervos autonom și mediul sînt „tirani“, iar personalitatea este un fel de depanator obișnuit. Figura 9 reprezintă această concepție.

În liniile sale generale această teorie biologică a personalității este acceptabilă. Personalitatea reprezintă modul de supraviețuire pe care individul l-a elaborat conștient sau inconștient pentru sine. Nu toate adaptările sale sînt reușite, unele din trăsăturile sale pot fi dăunătoare, dar ele pot fi explicate ca *încercări* ratate de a găsi structuri potrivite pentru a trăi într-o interacțiune complexă de forțe.

Schema este totuși suprasimplificată. Nu toate dorințele noastre se nasc în țesuturile corpului. Multe din ele sînt intelectuale (de exemplu, *curiozitatea)* sau spirituale (de exemplu, *idealurile)*. Și nici nu este adevărat că personalitățile noastre sînt simpli slujitori la doi tirani. Adesea îi controlăm și îi stăpînim. Și nici nu putem spune că subsistemele care compun personalitatea constau numai în sistemul nervos central. Tot ceea ce știm despre organizarea nervoasă arată că ambele sisteme nervoase sînt implicate în structurarea personalității.

În general, simpla concepție biologică asupra personalității este mai potrivită atunci cînd se aplică la prima copilărie, decît la vîrsta adultă.

Personalitatea în primul an de viață

Sugarul nu se deosebește foarte mult de foetus. Respirația independentă constituie principala sa realizare. Altfel, este mult mai asemănător unui foetus decît copilului care va fi. Din acest motiv nu putem căuta semne ale personalității la nou-născut. El este dotat cu multe potențialități sau, mai bine zis, cu *serii* de potențialități, datorită genelor sale. Dar nu i s-au dezvoltat încă „moduri caracteristice de gîndire și comportament“.

Nașterea este un eveniment dramatic căci marchează primul pas spre independență și individualizare. Dacă luăm în considerare cît timp din viața unei persoane este dedicat eliberării sale de dependența de mamă, familie și prescripțiile culturale, se poate spune că nașterea declanșează procesul de autonomie și independență mereu crescînde.

Ar fi inutil să discutăm despre stadiul precis în care personalitatea apare pentru prima dată. Un sugar de două săptămîni poate să fie învățat să-și oprească plînsul și să întoarcă capul spre sînul mamei. Acest fapt ar fi un mod caracteristic de adaptare și de stăpînire a mediului său — așadar un început de personalitate. Primul zîmbet social la vîrsta de două luni sau mai devreme este un eveniment atît de captivant, încît sîntem tentați să datăm personalitatea în această perioadă. La vîrsta de 4 luni încep să apară modalități distincte în gîngurit, în stilul de a întinde mîna și de a mînca. În a doua jumătate a primului an aceste stiluri sînt mai marcate. Dar simțul eului nu este încă prezent. Sugarul se comportă într-un mod pur „senzorimotor“, lipsindu-i simbolurile limbajului și neștiind prea bine dacă el este cel care se mișcă sau obiectele din jurul său[31].

Ceea ce este foarte clar este că sugarii se deosebesc evident în ceea ce privește *temperamentul*. Marquis constată că copiii nou-născuți manifestă modalități diferite de a răspunde la frustrarea de hrană, un sugar prezentînd de cinci ori mai mult protest corporal decît altul[32]. Sugarii diferă prin plîns, modul de supt, reacția la sti-

[31] Cf. D. E. Berlyne, *Recent developments in Piaget's work*, în „Brit J. educ. Psychol.“, 1957, 27, 1—12.

[32] D. Marquis, *A study of frustration in newborn infants*, în „J. exper. Psychol.“, 1943, 32, 123—138.

muli neașteptați și frustranți, dispoziția pentru zîmbet și rîs, nivelul general de energie și vigoare și prin multe alte aspecte specific temperamentale[33].

Stone și Church oferă un tablou rezumativ :

Unii oameni sînt presto, alții andante, alții largo. Unii sînt staccato, alții legato. Unii sugari își golesc biberonul dintr-o singură înghițitură, alții nu se grăbesc și rămîn chiar indiferenți în timpul hrănirii. Unii sugari sînt nerăbdători să se miște, alții par mulțumiți să stea confortabil într-un loc. Chiar dacă e probabilă existența unei baze ereditare pentru ritm, părinții și copiii lor nu se mișcă în același pas, după cum nu se armonizează în mod necesar în alte trăsături ereditare. Iar o mamă care se mișcă rapid făcînd pereche cu un copil care se mișcă lent, sau invers, pot atrage după sine frustrare reciprocă, exasperare și conflict[34].

Cît de important este primul an de viață? Dacă este adevărat că „după cum este înclinată ramura se înclină și copacul" trebuie să ne așteptăm ca orientarea inițială a sugarului să aibă efecte importante cu rază mare de acțiune asupra personalității sale ulterioare. Dovezile pe care le avem în această privință par la prima vedere că sînt contradictorii, deși nu ireconciliabile.

Mărturia negativă provine din studii care testează efectele cu rază lungă de acțiune a practicilor *specifice* de îngrijire a copilului. După poziția freudiană, unii psihologi ar spune că pentru a avea ulterior o personalitate sigură, nonnevrotică, copilul trebuie să se bucure de a) hrănire la sîn ; b) o perioadă prelungită de alăptare ; c) înțărcare gradată, d) o schemă de hrănire la cerere ; e) o educare blîndă și tîrzie a controlului sfincterelor ; f) libertate față de constrîngere ; g) să nu fie pedepsit ; h) somn „sigur", adică să doarmă cu mama sa. Pentru a testa aceste ipoteze specifice, Sewell a comparat personalitățile unor copii de 6 ani care avuseseră și care nu avuseseră aceste experiențe în cursul primului an de viață. Rezultatele au fost negative.[35]. Singura constatare pozitivă era în legătură cu somnul alături de mamă. Copiii care în cursul primului an de viață au dormit cu mama lor au prezentat scoruri mai slabe de adaptare și relații familiale mai slabe decît alți copii — un rezultat în opoziție cu ipoteza inițială.

Așadar, în măsura în care aceste dovezi ne pot ghida, se pare că nu apare vreo diferență pentru personalitatea de mai tîrziu dacă

[33] Pentru o revedere a unor studii relevante vezi S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1957, pp. 96—105.

[34] L. J. Stone, J. Church, *Childhood and adolescence*, New York, Random House, 1957, p. 61.

[35] W. H. Sewell, *Infant training and the personality of the child*, în „Amer. J. Sociol.", 1952, 58, 150—159. Cîteva cercetari raportează rezultate negative similare. Vezi H. Orlansky, *Infant care and personality*, în „Psychol. Bull.", 1949, 46, 1—48 ; A. R. Lindsmith, A. L. Strauss, *Critique of culture-personality writings*, în „Amer. Sociol. Rev.", 1950, 15, 587—600.

sugarul este hrănit cu biberonul sau la sîn, dacă alimentarea este după program sau la cerere, dacă înţărcarea este bruscă sau gradată, sau ce metode de educare a sfincterelor pot fi folosite. Pare sigur a conchide că în timpul primului an de viaţă sugarul este atît de plastic şi mobil, încît nu se elaborează corespondenţe directe între modalităţile specifice de educare şi trăsăturile ulterioare.

Pe latura pozitivă ajungem la studii care nu privesc practici specifice şi amănunţite, ci un factor mult mai larg pe care l-am putea numi „stil de îngrijire maternă". Un copil care în primul an de viaţă este îndepărtat de mama sa şi nu găseşte un substitut corespunzător pare să fie afectat defavorabil — chiar pentru o perioadă lungă de timp, posibil permanent. Goldfarb a studiat două grupe de copii care au fost separaţi de mamele lor în prima lună de viaţă. Jumătate din aceşti copii au primit din momentul separării o bună îngrijire familială adoptivă; ceilalţi au trăit într-o instituţie. Cînd au fost studiaţi după mai mult de zece ani, s-a găsit o diferenţă importantă. Nu numai că aptitudinile intelectuale ale copiilor instituţionalizaţi erau mai scăzute, dar ei păreau relativ deficitari în ceea ce priveşte controlul emoţional şi adaptarea socială[36]. În mod esenţial aceleaşi efecte frenatoare şi nocive ale lipsei de îngrijire maternă adecvată — uneori fenomenul e numit „hospitalism" — au fost observate şi de alţi cercetători.[37] Asemenea dovezi l-au determinat pe Erikson să susţină că prima şi cea mai importantă criză din viaţă este dezvoltarea încrederii.[38] Încrederea, spune dicţionarul, este „certitudinea integrităţii celuilalt". Pînă cînd un copil, fiinţă în întregime dependentă, nu se poate încrede într-o persoană cu rol de mamă, startul său în viaţă este într-adevăr sărac.

Un copil nu trebuie internat într-o instituţie numai pentru că este lipsit de o îngrijire maternă adecvată. Unele femei îşi resping copiii. Ele acordă orice îngrijire în silă, iar tonul vocii şi mişcările fizice sînt de aşa natură încît mai curînd alarmează decît trezesc încrederea copilului.[39]

Recapitulînd, copilul în primul an de viaţă este mai plastic, mai mobil şi mai vegetativ decît va fi în oricare alt stadiu ulterior al vieţii. Nu are nici o noţiune de sine însuşi, nu are amintiri

[36] W. Goldfarb, *The effects of early institutional care on adolescent personality*, în „J. exper. Educ.", 1943, 12, 106—129.

[37] Vezi R. A. Spitz, K. M. Wolf, *Anaclitic depression*, în A. Freud et. al. (Eds.), 1946, II, 313—342. De asemenea, J. Bowlby, *Maternal care and mental health*, „Bull. World. Hlth. Organization", 1951, 3, nr. 3. Acest din urmă autor consideră că efectele reprivării materne sînt puternice în primii trei ani de viaţă, mai puţin importante (deşi încă serioase) de la trei la cinci ani şi mai puţin semnificative în cursul copilăriei mijlocii şi tîrzii.

[38] E. H. Erikson, *Childhood and society*, New York, Norton, 1955, cap. 8.

[39] Cf. D. M. Levy, A. Hess, *Problems in determining maternal attitudes toward newborn infants*, în „Psychiat.", 1952, 15, 272—286.

de durată, şi nici un suport ferm al deprinderilor. Din aceste motive putem spune că ceea ce i se întîmplă într-un mod detaliat — ce imagini îl înconjoară, cum e hrănit — îi lasă o impresie relativ slabă. Într-un sens, primul an este cel mai puţin important pentru personalitate, presupunînd că nu se produc prejudicii grave asupra sănătăţii sale.

În acelaşi timp rădăcinile sînt formate, în special rădăcina pivotantă a încrederii. Dovezile noastre cele mai bune par să indice faptul că o măsură adecvată a îngrijirii materne (neţinînd seama de practicile specifice) este un factor esenţial în stabilirea unui curs normal al dezvoltării psihice.

S-a spus că personalitatea progresează de la *dependenţă* în copilărie, trecînd prin *independenţă* crescîndă în adolescenţă la *încrederea* vîrstei adulte.[40] Problema primului an de viaţă este de a stabili dependenţa pe baze ferme şi naturale. Dacă această cerinţă e îndeplinită, atunci, în termenii lui Maslow, copilul se află într-o poziţie mult mai bună în anii următori pentru a intra în stadiul „autorealizării[41]. Dacă această cerinţă nu este îndeplinită, întreaga sa viaţă poate manifesta aviditate, posesivitate şi eforturi similare pentru a obţine condiţia unei dependenţe afectuoase de care individul a fost iniţial privat. În locul încrederii, viaţa este construită pe neîncredere. Există unele dovezi că acei copii lipsiţi de o încredere de bază la începutul vieţii lor sînt înclinaţi să dezvolte în copilăria tîrzie o natură suspicioasă, incluzînd prejudecăţi faţă de grupuri minoritare.[42]

Predicţia dezvoltării

Unul din scopurile ştiinţei este predicţia. Putem să precizăm printr-un studiu atent al copilului mic care va fi personalitatea sa ulterioară ? Dacă ereditatea şi învăţarea timpurie sînt importante trebuie să ne aşteptăm să avem un oarecare succes, deşi nimeni, desigur, nu poate să prevadă toate influenţele de mediu care vor fi întîlnite.

> Într-un experiment, peste treizeci de sugari au fost studiaţi timp de două pînă la opt luni. S-au emis multe predicţii cu privire la stilul lor probabil de comportare la vîrsta de

[40] O. H. Mowrer, C. Kluckhohn, *A dynamic theory of personality*, în J. Mc V. Hunt (Ed.), *Personality and the behavior disorders*, New York, Ronald, 1944, pp. 69—135.
[41] A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954.
[42] Cf. G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge, Mass. Addison-Wesley, 1954, cap. 18.

5 ani. Precauţiile au fost stricte : un psiholog a făcut studiul iniţial, un alt psiholog a făcut studiul la cinci ani şi alţii au apreciat corespondenţa celor două rapoarte.

Pentru exemplificare, extragem un fragment din cazul lui Roddie.

Predicţie (făcută la cinci luni) : „Nu mă aştept ca Roddie să fie un băieţel remarcabil de masculin, deşi acest lucru nu implică anticiparea «efeminării». Mai curînd îmi imaginez că va trece prin stadiul de cowboy şi de soldat, îl vor interesa mecanismele etc., exact ca şi pe alţi băieţi. Dar ţinuta, mişcarea şi atitudinea sa pot să nu aibă trăsătura agresivă masculină observată la mulţi băieţi de cinci ani".

Rezultat (la vîrsta de cinci ani) : „Ocazional a etalat fanfaronadă masculină şi bravură verbală. A împărtăşit interesele obişnuite ale băieţilor pentru Hopalong Cassidy, Superman şi excursiile la pescuit cu tatăl său. Totuşi, toţi observatorii au comentat o trăsătură «gingaşă» a comportamentului său... el nu s-a comportat realmente ca şi cum se simţea puternic... (aşa cum o făceau majoritatea băieţilor din eşantionul nostru).

Nu toate predicţiile despre Roddie au fost în egală măsură exacte. Astfel, *predicţia :* „Mă aştept ca Roddie să fie precoce în dezvoltarea vorbirii" ; *rezultatul :* „A obţinut scoruri medii scăzute la vocabular şi înţelegere verbală".

Prin această metodă — notată grijuliu — cam două treimi din toate predicţiile au fost corecte sau predominant corecte, o treime au fost false sau în majoritate false. În general vorbind, dispoziţiile temperamentale largi, durabile sînt cele care au putut fi prognosticate. De exemplu, s-a observat în mod corect că Roddie este un copil nervos, hiperactiv, sensibil atît la cinci luni, cît şi la cinci ani. Ceea ce nu a fost predictibil a fost tipul de control intern, ataşamentele personale, imaginea despre sine pe care ar fi elaborat-o mai tîrziu şi care i-ar fi afectat în mod inevitabil personalitatea[43].

Vedem încă o dată că temperamentul, motricitatea, şi într-o anumită măsură, inteligenţa, par să fie dotări durabile, dar nu putem şti dinainte ce structură îşi vor ţese ele în contact cu influenţele mediului.

Ce putem spune despre predicţii, cînd considerăm un interval de timp mai mare ? Descoperim şi aici că succesul predicţiei, deşi departe de a fi perfect, este mai mare decît hazardul.

[43] Adaptat după S. Escalona, G. M. Heider, *Prediction and outcome*, New York, Basic Books, 1959. Cazul lui Roddie e descris la pp. 221—232.

Shirley a elaborat schițe asupra personalității unui număr de 19 copii în timpul primilor doi ani de viață. Cincisprezece ani mai tîrziu, Neilon a fost capabil să identifice șaisprezece din acești copii, i-a testat din nou și independent de schițele inițiale a făcut noi descrieri ale personalității lor. S-a ridicat întrebarea — pot niște judecători din afară să îmbine schițele inițiale cu cele ulterioare ? Cu alte cuvinte, poate fi identificată o persoană tînără ca fiind aceeași la vîrstele de doi și șaptesprezece ani ? Evaluatorii au obținut rezultate superioare în special în ceea ce privește fetele. Ei au fost capabili să îmbine aproape toate schițele fetelor în vîrstă de șaptesprezece ani cu cele de la doi ani, dar într-un caz eșecul a fost complet. Aparent, deși unii copii suferă mari schimbări, constanța medie este considerabilă[44].

Prin acest fapt și din dovezi similare conchidem că structura personalității de mai tîrziu este într-o oarecare măsură decelabilă în frageda copilărie[45]. Procesul predictiv este evaziv și nu în întregime demn de încredere. Constanța nu este perfectă. În primul rînd, în prima copilărie, copilul este lipsit de amintiri ferme și nu are simțul eului sau imaginea de sine care să-i ghideze dezvoltarea. Freud afirmă că atunci cînd aceste capacități și altele se dezvoltă, la trei ani, atunci limitele directoare pentru o dezvoltare ulterioară sînt ferm stabilite. Structura caracterului este determinată la vîrsta de 3 ani. Părerea mea proprie este mai puțin fatalistă. Direcțiile se pot schimba drastic în copilăria tîrzie, în adolescență sau la vîrsta adultă. Dar nu putem nega complet faptul că într-o anume măsură copilul este părintele adultului.

Rezumat

De-a lungul multor secole oamenii au crezut că în constituția corporală se reflectă temperamentul înnăscut. Știința învață în sfîrșit cum să stabilească paralelele existente. Tipologia somatică este o metodă care prezintă unele promisiuni.

Nu numai somaticul și temperamentul, ci și inteligența alcătuiesc materiile prime ale personalității pe care educația și expe

[44] M. Shirley, *The first two years: vol. III, Personality manifestations*, Minneapolis, Univ. of Min. Press., 1933 ; P. Neilon, *Shirley's babies after 15 years*, în „J. genet. Psychol.", 1948, 73, 175—186.

[45] Studii longitudinale demne de încredere despre dezvoltarea personalității nu sînt numeroase și sînt dificil de realizat. O bibliografie parțială a studiilor existente o reprezintă A. A. Stone, G. C. Onqué, *Longitudinal studies of child personality*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press., 19[illegible]

rienţa ulterioară le vor modela pentru a ajunge la personalitatea complet dezvoltată. În general, capacitatea intelectuală se transmite ereditar de la înaintaşi la urmaşi, deşi nu trebuie să uităm că dotarea genetică explică atît neasemănările, cît şi asemănările dintre membrii familiei. Din nefericire psihologii tind să treacă cu vederea structurarea personalistă a aptitudinilor care în cazul fiecărui individ rezultă din combinarea unică a dotării native şi a intereselor şi trăsăturilor dobîndite.

Un genetician spunea odată: „Personalitatea umană este 100% de origine genetică", însemnînd că nici o trăsătură sau act nu este lipsit de o oarecare influenţă genetică. El avea dreptate. Dar în egală măsură este corectă afirmaţia „Personalitatea umană ţine 100% de mediu", însemnînd că influenţele mediului şi învăţarea îşi pun amprenta pe fiecare trăsătură şi act. Totuşi, cercetările ne ajută să decidem că influenţele genetice cîntăresc greu în înzestrarea constituţiei fizice, a temperamentului, a inteligenţei.

Deşi există în mod sigur un substrat biologic al personalităţii, se pare că în stadiul actual al progresului ştiinţific este mult mai util pe ansamblu să studiem fenomenele personalităţii din punct de vedere *psihologic* decît dintr-unul biologic. Putem totuşi să adoptăm ca aplicabilă în mare teoria biologică a evoluţiei, şi să considerăm personalitatea ca formula pe care un individ a elaborat-o pentru a-şi asigura supravieţuirea şi autoritatea în cadrul existenţei sale.

Personalitatea, definită ca organizare distinctă a structurilor de adaptare, nu este formată la naştere, dar se poate spune că începe la naştere. În primul an de viaţă, forme specifice de educaţie şi învăţare par mai puţin decisive decît stilul unei relaţii pline de încredere pe care copilul o stabileşte cu mama sa.

Cercetarea arată că în prima copilărie se pot face unele predicţii generale privind stilul personalităţii care se va dezvolta. Succesul acestor predicţii nu este destul de mare pentru a justifica credinţa că personalitatea este ferm fixată în primii ani de viaţă. Procesul devenirii continuă de-a lungul întregii vieţi.

CAPITOLUL 5

Principiile învățării

CONCEPȚII OPUSE ASUPRA MOTIVAȚIEI ● CONCEPȚIA CVASIMECANICISTĂ ● CRITICA CONCEPȚIEI CVASIMECANICISTE A MOTIVAȚIEI ● FACTORI CVASIMECANICIȘTI ÎN ÎNVĂȚARE ● DIFERENȚIERE ȘI INTEGRARE ● ÎNVĂȚAREA COGNITIVĂ (ORGANIZAȚIONALĂ) ● PARTICIPAREA (ÎNVĂȚAREA BIOGRAFICĂ) ● REZUMAT

După cum am văzut, ereditatea exercită o influență universală în formarea personalității — mai ales în domeniul constituției fizice, al aptitudinilor de bază și temperamentului. Și totuși, luînd în considerare cursul dezvoltării în ansamblu, sîntem tentați să spunem că *învățarea* este un factor de o importanță și mai mare. Poate că nu este profitabil să estimăm proporțiile în acest mod. Un horticultor nu se întreabă niciodată „cît" din valoarea crizantemei sale se datorește semințeі și „cît" solului și îngrijirii. Oricum ar fi, e clar faptul că omul este extrem de modificabil în comparație cu toate celelalte organisme. Materiile prime pe care le moștenește pot fi modelate în foarte multe feluri.

Să ne gîndim o clipă cîte *tipuri* de învățare se produc în cursul vieții. Învățăm să mergem, să vorbim și să dansăm ; să conducem mașina, să înotăm și să cîntăm la pian ; să pronunțăm, să scriem și să citim ; memorăm fapte, numere de telefon și poeme. Învățăm ce să mîncăm, de ce anume să ne temem, ce să evităm și ce obiecte să dorim din punct de vedere sexual. Dobîndim o morală, valori și interese. Ajungem să îmbrățișăm religii, credințe, ideologii. Ni se dezvoltă preferințe, prejudecăți și maniere. Învățăm noi concepte, sensuri și conduite, precum și limbi străine. Învățăm noi motive,

ambiţii şi speranţe. Învăţăm semne, indici şi simboluri. În mod treptat dobîndim propriile noastre trăsături şi direcţii ale personalităţii şi se elaborează o conştiinţă personală călăuzitoare şi o filozofie mai mult sau mai puţin cuprinzătoare asupra vieţii. Învăţăm chiar şi cum să învăţăm.

Înainte de a întreprinde o trecere în revistă a cîtorva din principalele principii ale învăţării, trebuie făcute două afirmaţii :

1. Mulţimea lucrurilor învăţate este atît de vastă încît nu trebuie să ne aşteptăm ca o simplă teorie a învăţării să fie suficientă. Nici o problemă din psihologie nu a inspirat atîtea cercetări experimentale ca învăţarea. S-au descoperit multe lucruri. Totuşi, dacă ar fi să criticăm rezultatele obţinute pînă în prezent, ar trebui să spunem că teoriile curente tind să fie unilaterale şi înguste. Sînt lipsite de anvergura necesară pentru a îmbrăţişa multitudinea formelor de învăţare.

2. Teoriile învăţării (ca multe altele în psihologie) se bazează pe concepţia cercetătorului asupra *naturii omului*. Cu alte cuvinte, fiecare teoretician al învăţării este un filozof, deşi s-ar putea să nu ştie acest lucru. Ca să spunem lucrurile şi mai concret, psihologii care cercetează (şi teoretizează) învăţarea pornesc de la o viziune preconcepută asupra naturii motivaţiei umane. Această chestiune *(filozofia motivaţiei)* este atît de importantă încît trebuie s-o examinăm direct acum şi să revenim la ea în capitolele 9 şi 10.

Concepţii opuse asupra motivaţiei

De la fereastra unei ferme văd un grajd vechi uzat de vreme, în paragină şi incapabil de a se repara singur, ruinîndu-se treptat. În preajma grajdului sînt lăstari puternici de bambus mereu în dezvoltare, tufe de zmeură şi cireşi sălbatici. Ei se întind peste o fîneaţă şi în acelaşi timp concurează între ei pentru pămînt bogat şi pentru spaţiu în scopul de a se extinde.

Natura neînsufleţită se supune celei de-a doua legi a termodinamicii. Materia fără viaţă descreşte în gradul său de organizare, devenind din ce în ce mai întîmplătoare, mai degradată. Procesul e denumit *entropie*. Pietrele se erodează, soarele îşi pierde căldura, grajdurile cad în paragină.

Prin contrast, viaţa este în mod inerent sintetică. Din substanţe atît organice, cît şi anorganice ea fabrică noi compuşi organici de o varietate tulburătoare. Cheia procesului este *organizarea*, opusul dezorganizării entropice. Capacitatea de organizare a vieţii nu se limitează la sintezele sale chimice. Organismele se *adaptează*, se *reproduc*, *in*[illegible]*tează* şi *cresc*, într-un mod necunoscut naturii ne-

însuflețite. Această creativitate este mai marcată la animale decît la plante și mai marcată la ființele umane. Orice altceva ar fi personalitatea, trebuie să spunem că ea este un exemplu care încoronează principiul organizării în expansiune. Personalitatea este un sistem deschis și în creștere.

Filozofii științei sînt uimiți de acest canal dublu din natură. Îndată ce un organism moare, corpul său începe imediat să se dezintegreze sub influența vremii și a bacteriilor, cărora le rezistase cu succes și pe care le utilizase în favoarea sa în cursul vieții. Persoana vie sintetizează continuu alimente, oxigen, acțiune bacteriană, experiență trecută, nevoi prezente și imagini ale viitorului. Procedînd astfel ea nu numai că supraviețuiește ca ființă independentă, ci și se dezvoltă și crește într-un asemenea mod încît devine din ce în ce mai caracteristică pentru ceea ce ea este. Bambusul și cireșul sălbatic își împlinesc cu îndîrjire destinul lor. Personalitatea umană face mai mult : ea avansează spre împlinirea planurilor și speranțelor. Autorealizarea este un termen folosit adesea. Filozofii științei denumesc acest aspect al creșterii *teleologic*, semnificînd faptul că ea este marcată de o înaintare spre realizarea unor scopuri.

În același timp toate tipurile de determinanți mecanici acționează asupra organismelor vii. Dacă ne ardem mîna într-o flacără arsura care rezultă are o cauză mecanică, deși procesul de autorefacere care începe imediat nu este mecanic. Ca și natura neînsuflețită ființele vii sînt supuse efectelor căldurii, umidității, gravității și (cel mai sensibil) radiației ; totuși, faptele noastre de organizare sînt în mod normal cele care ne apără de efectele lor fatale. Inventăm aerul condiționat, construim adăposturi, macarale și descoperim antidoturi pentru otrăvuri.

În termeni filozofici trebuie să luăm în considerare atît *determinismul mecanic*, cît și *teleologia*. Un cercetător al problemei, după ce a examinat dovezile, conchide : „Nu rămîne decît să admitem că enigma ne depășește și să conchidem că opoziția dintre mecanicism și teleologie este însă baza ordinii din natură, care trebuie întotdeauna privită din două puncte de vedere complementare"[1].

În același timp — și aici ne apropiem treptat de problema motivației — filozofii și oamenii de știință sînt neliniștiți în fața unor asemenea principii contradictorii. Nu este posibil, pretind ei, să găsim un tip comun de lege ? Ei doresc să realizeze mai curînd o „unitate a științei", decît două tipuri separate de știință sau două seturi de principii violent contrastante pentru a trata o știință unică a vieții.

[1] L. J. Henderson, *The order of nature*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1917, p. 209.

Succesele timpurii ale științei au privit numai natura fără viață. Chiar și astăzi științele naturii sînt de departe în fruntea științelor vieții, inclusiv știința personalității. Prin urmare, e ușor de înțeles de ce conceptul de determinism mecanicist este popular. Și e ușor de înțeles de ce mulți psihologi consideră că teoria personalității ar face bine să se limiteze la concepții *cît mai mecaniciste posibil.*

Astfel — și acum ajungem în sfîrșit la motivație — cercetarea și teoria personalității, mai ales în America, au elaborat serii variate de concepte cvasimecaniciste. Le numim „cvasi", deoarece ele nu sînt în întregime mecaniciste. Nici un psiholog nu poate să exprime complet conduita umană prin unități de măsură de tipul centimetri — grame — secunde ; și nici prin funcțiile descoperite în biochimie, electronică și „mașinile gînditoare", deși se fac dese încercări de acest fel.

Teoriile cvasimecaniciste încearcă pe cît posibil să descopere simple *impulsuri*, capabile să explice conduita umană. Ele încearcă să golească organismul de forțele teleologice interne (instincte, atitudini, intenții, scopuri). Această abordare de tip „organism vid" o numim psihologia stimulului și răspunsului. S (stimul) și R (răspuns) sînt la limita exterioară a persoanei. Ca atare ele par lipsite de iz teleologic.

Concepția cvasimecanicistă

Majoritatea cercetărilor care sprijină abordarea S-R se bazează pe experimente cu animale, în special șoareci. Șoarecii, ca orice creaturi vii, dau dovadă de organizare, dar ei sînt animale relativ simple și se speră că studiind șoareci în loc de ființe omenești se poate descoperi modul în care așa-zisa teleologie poate fi redusă la un tip mai mecanicist de cauzalitate. Argumentarea decurge precum urmează :

Impuls. Să presupunem că stomacul cuiva e gol : el se frămîntă și creează astfel un „stimul de deficit" care împinge organismul să facă mișcări continue. Faptul că foamea e cauzată și de deficiențe chimice în sînge complică, dar nu modifică, tabloul esențial. Un impuls — orice impuls — este definit ca o „schimbare în țesut" care provoacă o activitate nervoasă pînă cînd echilibrul țesutului e restabilit. Foamea și setea, lipsa de oxigen, și nevoia de zahăr sau sare sînt exemple de stimulare prin „deficit". Alte impulsuri, ca micțiunea, defecația și poate oboseala și nevoile sexuale pot fi concepute ca stimulări de „exces", apărînd din presiunea reziduurilor sau secrețiilor din corp. Întrucît o mare parte

din ceea ce face o persoană este în mod clar determinat de aceste „schimbări în țesuturi“, trebuie să admitem că apare aici un început simplu și irezistibil pentru o teorie a motivației. Trebuie observat că, pentru a fi cît mai aproape posibil de cauzalitatea mecanicistă, nu vorbim aici de „instincte“. Cu puține excepții, impulsurile de la începutul vieții par să ducă numai la o acțiune reflexă întîmplătoare, agitată sau mecanică. Desigur, copilul nou-născut pare să sugă în mod automat, să respire liber (după primul suflu) și să elimine automat. Dar nici una din aceste activități nu este atît de „intenționată“ pe cît se consideră de obicei a fi instinctele. Cu alte cuvinte, nu există scopuri propuse în mod clar așa cum ar exista dacă am presupune acțiunea unui instinct de unire, de autoconservare, de fugă sau a unui instinct gregar.

Reducerea tensiunii. Mergînd un pas mai departe în concepția cvasimecanicistă, psihologii S-R caută o lege care să definească acțiunea generală a impulsului. Întrucît toate impulsurile apar în mod clar dintr-un dezechilibru existent în țesuturi (stimulare prin exces sau prin deficit) pare limpede pentru acești psihologi că motivația impulsului este totdeauna un proces de reducere a tensiunii. Și dacă omul, ca alte animale, nu are alte motive esențiale decît impulsurile, urmează că *întreaga motivație reprezintă o presiune îndreptată spre reducerea tensiunii.*

Dacă întrebați cum este posibil ca întreaga motivație să conducă la reducerea impulsului, răspunsul este că *învățarea* (la care vom reveni în curînd) este responsabilă pentru aceasta. Învățarea ne înzestrează cu strategii comune care diminuează tensiunea noastră. Învățarea explică și faptul că nu toate motivele noastre par să fie bazate pe nevoi primitive ale țesuturilor. Astfel, dacă spuneți că unul din principalele dumneavoastră motive în viață este să faceți părinților dumneavoastră în vîrstă o existență tihnită, se dă explicația că acest motiv este pur și simplu o extensiune învățată și complexă a dorinței dumneavoastră primare pentru hrană. Dacă spuneți că sînteți concentrat asupra învățării unei profesii, din nou motivul este explicat în termeni de satisfacere a impulsurilor de hrană, sex, oboseală sau de alt gen.

Teoria reducerii tensiunii are antecedente istorice interesante. În Grecia antică, epicurienii susțineau că tot ceea ce omul face în viață este să încerce *să evite durerea* (tensiunea). Dacă sîntem înțelepți, încercăm să micșorăm dorințele noastre în așa fel încît să avem un minim de tensiune de redus. Unii filozofi au exprimat problema într-un mod mai optimist, spunînd că reducerea tensiunii provoacă plăcere și de aceea toate motivele omului trebuie considerate ca fiind o căutare a plăcerii. De-a lungul secolelor filozofi și psihologi au insistat, așa cum au făcut-o Jeremy Bentham asupra faptului că „durerea și plăcerea sînt stăpînii noștri suverani“. Concepția e denumită *hedonism psihologic.*

Psihologia modernă de tip S-R nu vorbeşte despre plăcere şi durere, pur şi simplu pentru că acestea sînt cuvinte care descriu stări conştiente, iar psihologii S-R simt că o teorie mecanicistă bună nu trebuie să utilizeze limbajul „sufletului". Nu există „suflet" în procesul mecanicist ; de aceea „reducerea tensiunii" este termenul preferat pentru hedonismul modern.

Unii psihologi, mai puţin extremişti în concepţiile lor, sînt îngrijoraţi de o formulă atît de simplă. Ei subliniază faptul că modul cel mai rapid de a reduce tensiunea este comiterea unei sinucideri. Totuşi, majoritatea oamenilor încearcă să rămînă în viaţă cu orice preţ, menţinînd şi mărind astfel dorinţele lor. A trăi pe deplin înseamnă a avea o tensiune. Kluckhohn şi Murray sugerează un compromis. Oamenii nu caută realmente o stare lipsită de tensiune, ci mai curînd *procesul* reducerii tensiunii. Ne place activitatea implicată în rezolvarea problemelor noastre, în căutarea odihnei, în ceea ce priveşte hrana, în urmărirea satisfacţiei sexuale, în muncă — deoarece, deşi nu lipsite de tensiune, asemenea activităţi ne îndepărtează de dorinţă şi încordare[2].

Homeostazia. O altă concepţie favorizată şi înrudită este împrumutată din fiziologie. Capacitatea corpului de a-şi păstra compoziţia chimică, temperatura, starea de sănătate la un nivel convenabil este complexă şi inspiră respect. Unii psihologi, împrumutînd conceptul, susţin că homeostazia este şi legea de bază a motivaţiei umane. Tindem să persistăm în a fi ceea ce sîntem într-o „stare constantă". Menţinem tonusul şi tensiunile necesare vieţii. Dorim echilibrul, conservarea fiinţei noastre.[3] Acest tablou al motivaţiei este evident ceva mai teleologic decît reducerea tensiunii. Viaţa are o tendinţă de a se conserva şi de a se reface ; ea nu este numai ceva îmboldit de stimularea prin exces sau prin deficit. Totuşi, homeostazia este o concepţie a imobilităţii. Ea este statică, neprogresistă, ţinînd seama în mod inadecvat de schimbare sau de creştere. Tabloul este cel al unui sistem semiînchis, nu al unui sistem pe deplin deschis spre lume, capabil de a se dezvolta şi de a deveni mai mult decît este.[4]

[2] C. Kluckhohn, M. A. Murray, D. M. Schneider, *Personality in nature, society, and culture*, rev. ed., New York, Knopf, 1953, p. 36:

[3] R. Stagner, *Homeostasis as a unifying concept in personality theory*, în „Psychol. Rev." 1951, 58, 5—17.

[4] Pentru o discuţie şi o critică mai completă asupra homeostaziei vezi : G. W. Allport, *The open system in personality theory*. În *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. 3. Vezi şi cap. 22 din volumul de faţă.

Studii recente asupra „sistemului reticular activator" din trunchiul cerebral al mamiferelor indică faptul că există un mecanism nervos pentru a menţine o activitate continuă, spontană în cursul stării de veghe. Organismul nu poate evit[illegible] a fi activ ; nu are nevoie să aştepte să fie îmboldit de sti-

Critica concepţiei cvasimecaniciste a motivaţiei

Adversarii acestor concepţii susţin că acestea explică numai în mică parte aspiraţiile, speranţele şi dorinţele arzătoare ale persoanei umane. Ei afirmă că e imposibil de redus motivele adulte elaborate la o simplă bază de impulsuri. Da, impulsurile există şi în cea mai mare parte ele tind să împingă organismul să caute o reducere a tensiunii. Dar ele constituie numai partea primitivă a motivaţiei umane, partea asemănătoare celei ce aparţine animalelor. Ele au o funcţie esenţială protectoare, contribuind la securitate, dar nu la creştere şi dezvoltare.

Această critică este în mod explicit dezvoltată de Maslow, care face distincţie între motivaţia de securitate şi motivaţia de creştere atît la copii, cît şi la adulţi. Securitatea apare mai întîi. Înainte de a putea creşte în sens psihologic, copilul trebuie să fi atins un stadiu în care să poată avea încredere în părinţi şi în mediul său pentru obţinerea satisfacţiilor de bază ce ţin de hrană, confort, siguranţă. Dacă nu depăşeşte cu succes acest stadiu, copilul creşte ca o persoană anxioasă, neîncrezătoare care este totdeauna fixată pe satisfacerea impulsurilor sale imediate. În spitale (dar şi în viaţa obişnuită) întîlnim oameni care par să nu aibă nici o capacitate de creştere dar sînt centraţi în întregime pe viaţa lor vegetativă, pe satisfacerea poftelor (impulsurilor) lor fragmentare.

Pe de altă parte, un copil care are o relaţie fundamentală de încredere cu mediul său este un copil care se deschide spre lume cu încîntare şi interes. El este literalmente încîntat de tot ceea ce găseşte : scoici pe malul mării, poveştile pe care le ascultă, priceperi noi pe care le dobîndeşte. E lipsit de teamă, de trebuinţe protective permanente, intrînd cu nesaţ în procesul devenirii.[5]

Copilul şi adultul sănătos construiesc continuu tensiuni sub forma unor noi interese şi depăşesc nivelul siguranţei de bază a homeostaziei. Experienţele noi pe care majoritatea dintre noi le aşteptăm cu nerăbdare nu pot fi exprimate în termenii reducerii tensiunii şi acelaşi lucru se poate spune despre dorinţa noastră de a dobîndi cunoştinţe de dragul cunoştinţelor, de a crea lucruri frumoase şi utile, de a da şi primi dragoste, căci dragostea implică tot felul de responsabilităţi şi tensiuni. Şi nici simţul datoriei — să faci tot ceea ce poţi cel mai bine în cursul vieţii — nu poate fi redus logic la psihologia impulsului. Istoria exploratorului arctic Roald Amundsen, indică dificultatea de a fundamenta o teorie a motivaţiei în întregime pe impulsuri sau homeostazie.

muli, nici să restabilească un echilibru tulburat. Organismul treaz este totdeauna „în mişcare". Vezi M. Arnold, *Emotion and personality*, New York, Columbia Univ. Press, 1960, 223.

[5] A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954.

În autobiografia sa el spune cum de la vîrsta de cincisprezece ani a avut o pasiune dominantă — aceea de a deveni explorator polar. Obstacolele păreau de netrecut, dar interesul și străduința au persistat. Cînd a reușit, el nu s-a relaxat prin reducerea tensiunilor. Și-a ridicat nivelul aspirațiilor în acord cu sarcina sa. După ce navigase prin Strîmtoarea de nord-vest, s-a angajat într-un proiect dificil care a dus la descoperirea Polului Sud. Descoperind Polul Sud, a făcut planuri ani de zile, în ciuda unei descurajări extreme, de a zbura peste Polul Nord, o sarcină pe care în cele din urmă a realizat-o. Obligația sa nu a fluctuat niciodată, pînă cînd în final și-a pierdut viața, încercînd să salveze de la moarte în Arctica un explorator mai puțin înzestrat, Nobile. Nu numai că a menținut fără încetare un stil de viață, dar motivul său central l-a făcut capabil să reziste tentației de a diminua tensiunile fragmentare create de oboseală, foame, ridicol și primejdie.[6]

Concepțiile cvasimecaniciste ne oferă un tablou al imboldurilor și impulsurilor. Ceea ce le lipsește în mod evident este încrederea anticipată sau viitoare care pare să caracterizeze totdeauna o motivație matură.

În ciuda acestor critici severe trebuie să acceptăm importanța impulsurilor ca factori motivatori de-a lungul vieții. Klineberg le denumește pe bună dreptate „motive absolut credibile" — care se întîlnesc la toți oamenii și în toate culturile.[7] Deși impulsurile nu pot explica toate motivațiile ulterioare, ele sînt încorporate în noi toată viața, iar în copilărie domină în mod complet scena motivațională.

Impulsurile, deci, formează *punctul de plecare* al teoriei noastre asupra dezvoltării. Nu numai că ele sînt cvasimecaniciste în esență, dar asupra lor acționează (modificîndu-le și controlîndu-le), mai ales în primii ani de viață, principii cvasimecaniciste ale învățării.

Factori cvasimecaniciști în învățare

Învățarea reprezintă modificarea caracteristicilor psihologice pe baza experienței. Teoreticianul cvasimecanicist, după cum am arătat, începe cu impulsurile. Următorul său pas este să caute o expli-

[6] Extras din R. Amundsen, *My life as an explorer*, New York, Doubleday, 1928.
[7] O. Klineberg, *Social psychology*, rev. ed., New York, Holt, Rinehart, and Winston, 1954.

cație a modului în care impulsurile se schimbă în cursul vieții în măsura în care se întîmplă acest lucru, și a modului în care mișcările devin mai elaborate în așa fel încît impulsurile să fie satisfăcute.

Modelul mecanicist intră îndată într-o oarecare dificultate. De ce un organism trebuie totuși să învețe rămîne o problemă. Natura neînsuflețită nu învață și nici nu are impulsuri. Zăpada este suflată în rafale, gheața va crăpa pietrele, dar forțele de schimbare sînt în întregime externe și nu există o organizare a efectelor lor într-un sistem continuu. Deci chiar o teorie mecanicistă a personalității trebuie să presupună că procesele vieții sînt, la urma urmelor, întrutotul mecanice.

În măsura în care sînt viabile, cîteva principii cvasimecaniciste sînt acceptabile și importante. Le vom revedea pe scurt.

Înregistrarea urmelor și întipărirea. O teorie mecanicistă, ca orice teorie, trebuie să admită că țesutul nervos e capabil să rețină o copie vagă a experienței originare. Toate impresiile stăruie — unele un timp scurt (ca postimaginea în ochi), altele de-a lungul întregii vieți (de un șoc emoțional intens, datorat unui accident, unei boli, sau pierderii unei persoane apropiate). În fapt, e sigur să presupui că nimic din ceea ce impresionează țesutul nervos nu este vreodată total pierdut. E lăsată o urmă care face mai probabilă excitația ulterioară datorată unui stimul similar. Și chiar cînd experiențele individuale sînt treptat contopite în deprinderi și atitudini în așa fel încît nici o amintire nu predomină, rezultatul întipăririi este încă acolo.

Unele cercetări recente sugerează că *prima* întipărire poate avea o importanță majoră. De exemplu, un boboc de gîscă poate urma orice obiect pe care l-au văzut în prima clipă ochii săi cînd a ieșit din găoace. De obicei acest obiect este gîsca-mamă, dar dacă obiectul se întîmplă să fie o ființă umană, atunci forma umană este cea pe care o va urma bobocul de gîscă[8].

Nu putem spune dacă în învățarea copiilor se produce ceva atît de primitiv. Este de conceput că mama sugarului, ca și alte trăsături ale mediului său, se întipărește în așa fel încît copilul ajunge curînd să se „identifice“ cu mama și ajunge, de asemenea, să privească mediul său familiar ca un cadru sigur și dezirabil de

[8] K. Lorenz, *Comparative behaviourology*, în *Proc. of W.H.O. Study Group on Psychological Development of the Child*, J. M. Tanner, B. Inhelder, (Eds.), New York, Int. Univ. Press, 1957, I, 108—131. De asemenea, pentru o introducere în „etologia“ modernă, vezi K. Lorenz, *King Solomon's Ring*, New York, Crowell, 1952.

viață. Se poate întîmpla ca în anumite „faze critice“ copilul să devină susceptibil de noi forme de întipărire.

Pentru moment, nu putem decît sugera că prima lege de bază a învățării este aceea că impresiile rămîn într-o formă oarecare ca urme nervoase. Pe măsură ce întipărirea continuă, rezultatul este un depozit din ce în ce mai bogat de material pentru a fi organizat și utilizat. Procesul prin care impresiile sînt absorbite în sistemele existente ale experienței este denumit *asimilare*.

Condiționarea. Copilul care s-a ars evită flacăra. Acest proverb familiar rezumă principiul condiționării. Pîlpîitul unei flăcări atrage întîi copilul, dar odată ce s-a ars, vederea unei flăcări va provoca evitarea. Legea reflexului condiționat poate fi formulată precum urmează : ori de cîte ori un stimul implică un răspuns motor, orice stimul care se produce simultan va tinde să dobîndească același răspuns motor ; după o repetare suficientă (uneori o dată e de ajuns), al doilea stimul va fi suficient să acționeze singur pentru a produce o descărcare sub forma acelui răspuns motor. Retragerea de la căldură intensă este un reflex necondiționat (înnăscut) ; retragerea provocată de *vederea* flăcării este un reflex condiționat.

Un psiholog S—R îndrăzneț ar putea spune că condiționarea este singurul (sau aproape singurul) principiu al învățării de care avem nevoie. Impulsul și condiționarea, ar putea argumenta el, explică întreaga personalitate. Dăm un exemplu de modul în care combinația ar putea funcționa.

Să presupunem că o femeie își decorează camera în albastru, îi plac rochiile albastre, sădește multe flori albastre în grădina ei. Are o puternică preferință generală pentru albastru. Scenariul dezvoltării în termenii condiționării poate fi expus ca în figura 10. La început hrana a provocat un răspuns de apropiere. Acesta este un răspuns înnăscut, necondiționat. Mama este un „stimul care se produce simultan“ ; conform legii, mama provoacă un comportament de apropiere (adică dobîndește „același răspuns motor“ ca în cazul hranei). La timpul cuvenit alte lucruri asociate cu mama (de

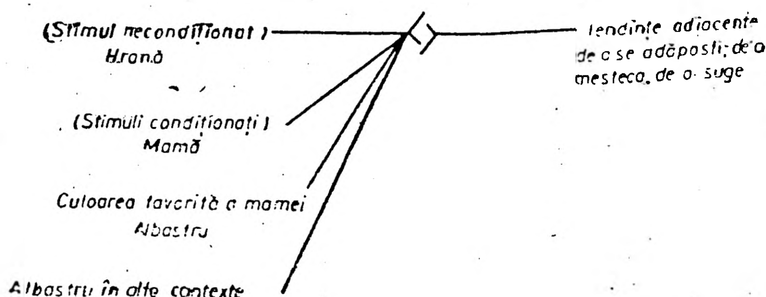

Figura 10. Dezvoltarea unui gust prin condiționare

exemplu, preferința ei pentru albastru) devin condiționări de ordinul al doilea. Mama este poate acum moartă, dar în orice context, culoarea albastră produce încă femeii noastre ipotetice „apropierea". Unele condiționări de acest fel ar putea fi invocate pentru a explica preferința unui adult pentru tablouri, profesii, biserici, alimente, rase de oameni, doctrine filozofice sau morale.

Deși legea are o validitate considerabilă, ea se aplică cel mai clar la animale și copii mici. Adulții reduc această validitate selectînd, respingînd, evitînd, sau sprijinind procesul de condiționare conform propriilor lor dorințe sau urmînd alte principii de învățare, poate contradictorii. Nimeni nu stă la cheremul multitudinii de stimuli posibili care ar putea în mod teoretic să condiționeze un proces impuls-răspuns. Astfel, mama din exemplul nostru se poate să fi purtat mereu ochelari, dar această trăsătură nu a căpătat o putere de condiționare.

O variantă a doctrinei condiționării trebuie menționată în mod special. *Reintegrarea* ne spune că o mică parte a unei experiențe originale, care are loc acum, poate reactiva întreaga experiență originară. Fotografia unui prieten poate trezi tot felul de amintiri și sentimente. Mirosul unei anumite flori ne poate face să retrăim un întreg capitol din copilăria noastră. Un student de colegiu, care se comportă ca un adult departe de familie, nu e în largul său în prezența părinților, pentru că ei erau o parte a copilăriei sale și în prezența lor se simte împins înapoi la rolul său juvenil. Observăm aici că accentul este pus pe relația parte-întreg, în timp ce în condiționarea simplă legătura este văzută ca o relație stimul-stimul. Dar principiul de bază este același[9].

Generalizarea stimulului. Un copil de un an a învățat cuvîntul „tată" și poate produce o oarecare jenă spunîndu-i oricărui bărbat adult „tată". Desigur că el are unele răspunsuri foarte speciale pentru propriul său tată, dar fondul său de cuvinte este mic la această vîrstă, reducîndu-se la cinci sau șase cuvinte. De aceea el le utilizează tot timpul. La 18 luni un copil și-a numit cîinele jucărie „toodle-oo" dar tot așa numește și negul de pe fața unei doamne bătrîne. Vorbind în mod pseudomecanicist, putem spune că stimulul unui răspuns devine generalizat ; multe obiecte diferite sînt tratate ca și cum ar fi unul singur. Un copil speriat de un cîine se poate teme de pisici, iepuri, găini și animale în general. Un fermier crud a încuiat un băiețel într-o cameră cu o vulpe. Băiatul a fost

[9] Aristotel a observat primul legătura asociativă dintre părți și întreguri (subordonatele reactivează supraordonatele). Ulterior principiul a devenit legea majoră a învățării în scrierile lui Sir William Hamilton și H. L. Hollingworth. Recent el a fost utilizat ca principiu de explicare principal într-o lucrare de teoria personalității : R. W. Leeper, P. Madison, *Toward understanding human personalities*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1959.

terorizat. În anii următori a uitat (a reprimat) incidentul, dar pentru o lungă perioadă de timp era încercat de o alarmă necontrolabilă dacă ușile camerei în care se afla erau închise. S-a vindecat de claustrofobie numai atunci cînd amintirea originară a revenit și a fost redusă la proporțiile juste, cu ajutorul unui psihiatru.

Adulții, de asemenea, se comportă conform cu generalizarea stimulului. Învățăm că ciupercile sînt otrăvitoare și astfel evităm toate ciupercile din păduri, inclusiv ciupercile comestibile. Știm că buruienile nu sînt bune de mîncat (o cantitate falsă de „cunoștințe") și le evităm pe toate, chiar și pe cele care sînt hrănitoare. Se poate să fi avut odată o experiență neplăcută cu un chinez, evreu sau negru. Pe baza acestei dovezi firave putem căpăta prejudecata împotriva unui întreg grup etnic.

Generalizarea *corectă* a stimulului este un lucru bun. Nu am putea trăi dacă ar trebui să învățăm să ne adaptăm la fiecare carte, floare, aliment, persoană în parte — la fiecare stimul posibil din spațiul nostru de viață. Dar generalizarea *incorectă* (tratarea prea grosolană a unui grup de stimuli ca fiind asemănători) este responsabilă de prejudecata de rasă, de clasificările false și de majoritatea erorilor de raționament.

Vom vedea în capitolele 14 și 15 că noțiunea de generalizare a stimulului este importantă pentru înțelegerea trăsăturilor care compun personalitatea. Însăși structura personalității noastre este determinată de orice serie de stimuli pe care îi considerăm „echivalenți".

Întărirea. Figura 10 arată faptul că condiționarea clasică este în întregime un principiu al modificării *aferente*, adică privește numai extinderea indicilor sau stimulilor care ajung să evoce un răspuns dat.

Dar ce e cu răspunsul însuși ? Doamna a cărei pasiune pentru culoarea albastră este indicată în diagramă nu suge sau se ghemuiește ca un șoarece adult atunci cînd culoarea albastră apare în cîmpul ei vizual. Mai curînd cumpără veșminte, își tapetează camera, privește cu încîntare cerul — toate acestea pentru a-și exprima dragostea pentru albastru. Cum ajunge ea să realizeze aceste acte adaptative adulte ?

Principiul *întăririi* (odinioară numit legea efectului) evidențiază, pe scurt, că la început impulsurile unui copil îl determină să dea tot felul de răspunsuri agitate și perceptibile (mișcări întîmplătoare). Cu timpul, unele din acțiunile sau strigătele sale sînt „recompensate". Astfel, dacă apucă corect biberonul poate să-l ducă la gură și să-și satisfacă impulsul foamei. Acest act corect (adaptativ) este astfel „întărit". Reușita îl întipărește (hedoniștii ar spune că „plăcerea" îl întipărește).

Să continuăm exemplul. Apucarea biberonului se dovedește a fi mult mai des recompensată decît simplul scîncet sau plîns. Mai tîrziu, mersul la frigider după sticla cu lapte este întipărit ca un mod reușit de a satisface impulsul. De asemenea, copilul învață că a cere politicos este o strategie bună — de obicei mult mai reușită decît să pretindă. Și mai tîrziu el descoperă că în majoritatea relațiilor umane o abordare plină de tact este recompensatorie. Diplomatul învață că limbajul înflorit și indirect servește mai bine scopurilor sale decît niște tactici mai aspre. Și astfel ajungem la principiul că învățăm acele moduri de acțiune care reușesc să reducă tensiunea.

Aici e vorba evident de o lege interesantă cu o aplicabilitate extrem de largă. Este atît de utilă încît constatăm că „întărirea" este salutată ca principala, dacă nu unica, lege a învățării. Deoarece „explică" modificarea eferentă (schimbarea acțiunilor), ea poate fi utilizată împreună cu condiționarea (modificare aferentă) pentru a elabora un întreg sistem al teoriei învățării de tipul S—R.[10]

Sînt multe puncte slabe ca și merite în această formulare. Desigur că pe baza acțiunii recompensei învățăm să facem mișcările „corecte" în vorbire, mersul pe bicicletă, vînzarea mărfurilor. Dar teoria nu explică de ce schimbăm sau variem atît de des un răspuns anterior reușit și riscăm un răspuns nou. Un om care în general cîștigă la șah cînd utilizează deschiderea cu pionul regelui va încerca totuși noi gambituri. Conform legii stricte a întăririi el nu trebuie să facă astfel. În binecunoscutul său poem „Dacă", Rudyard Kipling vorbește despre succes și eșec ca „impostori gemeni". Punctul său de vedere este că adevărata maturitate ne determină să facem ceva pentru rațiuni care nu sînt în mod mecanic înrobite principiului recompensei și pedepsei.

Frecvență, prioritate, noutate. Înainte de a părăsi enumerarea principiilor cvasimecaniciste trebuie să menționăm trei principii suplimentare familiare. *Frecvența* ne spune că „exercițiul e mama învățării" — cu cît o legătură e făcută mai frecvent, cu atît devine mai puternică. *Prioritatea* ne spune că, toate lucrurile fiind egale, într-o serie de impresii, prima e probabil să fie puternică (cf. imprimarea). Ne amintim primul vers dintr-o poezie sau un imn mult mai bine decît ultimele versuri. Experiențele noastre din prima copilărie ne-au făcut adesea o impresie de neșters. Principiul faptului *recent*, deși opus priorității, pare, de asemenea, să fie în general valid. Ne amintim micul dejun din această dimineață mai bine decît unul pe care l-am luat acum o săptămînă. Toate acestea sînt principii utile, deși găsim multe excepții în raport cu ele.

[10] Opera lui Clark Hull și a așa-numitei școli Yale din teoria învățării este de această natură.

Comentariu. Am văzut anterior că învățarea este un subiect complex — și expunerea noastră nu e deloc completă. Întrucît nu dorim să multiplicăm principiile fără a fi nevoie, vom fi sortiți eșecului dacă vom lăsa cazul dezvoltării personalității numai în seama principiilor cvasimecaniciste descrise aici. Ele au o utilitate reală, dar limitată.

Este important de notat că nici unul din aceste principii cvasimecaniciste nu face uz de vreun „intelect activ". Ele se referă mai curînd la proprietăți ale sistemului nervos care se presupune că intră în acțiune automat atunci cînd sînt impulsionate în mod adecvat. Ele omit asemenea factori ca intenția deliberată a unei persoane de a învăța, efortul ei, străduința și abilitatea de a percepe, potrivirea sau adecvarea unui act la scopuri. Nu există planificare și o imagine de sine călăuzitoare pentru a dirija și intensifica învățarea. Asemenea factori nu sînt luați în considerare, deși sînt de primă importanță în procesul învățării.

Dar înainte de a reveni la aceste principii suplimentare ale învățării, să descriem consecințele învățării (ale oricărei forme de învățare) pentru structura personalității.

Diferențiere și integrare

Mersul naturii, spunea Goethe, este să despartă ceea ce este unit, și să unească ceea ce e separat. El exprima corect cele două aspecte ale întregii creșteri. Procesul dezvoltării poate fi conceput în parte ca *diferențierea* progresivă a structurii și a comportamentului și în parte ca *integrarea* progresivă a comportamentului și structurii.

Diferențierea. Lewin subliniază că un copil este, în mai mare măsură decît adultul, o unitate dinamică. Copilul mic acționează la început cu întreg corpul și numai treptat dobîndește abilitatea de a executa acțiuni parțiale.[11] Copilul este la început capabil numai de mișcări în bloc, de retragere sau apropiere globală sau de răsuciri și contorsionări întîmplătoare ale întregului corp. Din această matrice amorfă se desprind treptat activități mai fine. Deprinderile vocale, capacitatea de a atinge, lateralitatea devin diferențiate ; mai tîrziu, capacitatea de a munci, gustul de a cheltui, spiritul de economie, tendința de a colecționa, abilitățile și interesele de toate felurile apar din întregul global originar. Putem

[11] K. Lewin, *Environmental forces in child behavior and development*, în C. C. Murchison (Ed.), *Handbook of child psychology*, 1-st ed., Worcester, Mass., Clark Univ. Press, 1931, cap. 4.

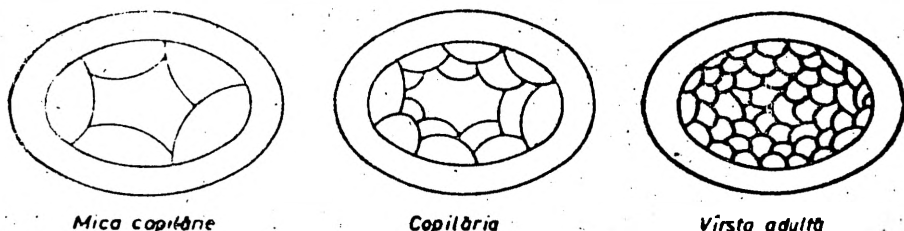

Figura 11. Diferențierea sistemelor funcționale

reprezenta această diferențiere progresivă a domeniilor în maniera lui Lewin, în figura 11.

Granițele dintre sistemele funcționale sînt slabe în primii ani de viață (dacă un impuls e trezit, copilul se trezește „în întregime"). De asemenea, bariera dintre copil și mediul său înconjurător este mai puțin trainică, lăsîndu-l pradă tuturor tipurilor de stimuli din mediu pe care mai tîrziu în viață va fi capabil să-i ignore. Slăbiciunea acestei bariere împiedică dezvoltarea unei conștiințe de sine precise în primul sau primii doi ani de viață. Copilul mic nu poate face distincție între sine și cele ce-l înconjoară.

Un exemplu bun de diferențiere provine din viața emoțională a copilului mic. La naștere este imposibil să distingem diferite sisteme de emoții ; există numai durere difuză sau excitație difuză. La sfîrșitul primului an de viață, după cum arată figura 12, copilul are încă mult mai puține sisteme emoționale decît adultul, dar el exprimă în mod diferențiat supărarea, teama, suferința, bucuria și afecțiunea.

Deși principiul diferențierii este clar mai ales în prima copilărie, mare parte din schimbarea treptată ce apare în viața ulterioară indică același curs. Întreaga cunoaștere poate fi privită prin prisma problemei de a face distincții din ce în ce mai fine. La o primă abordare a domeniului psihologiei, să spunem, constatăm că aceasta este un tablou extrem de confuz. Procesul învățării domeniului psihologiei este un proces de separare în teme componente, legi, concepte, teorii. Copilul care încearcă prima dată să „facă o barcă" este neîndemînatic ; el nu poate să execute mișcările separate necesare pentru a mînui ferăstrăul, ciocanul și cuiele. Precizia ulterioară a constructorului de bărci, a chirurgului, a pianistului, implică diferențieri din ce în ce mai fine.

Diferențierea este explicată în parte prin maturizare. Maturizarea înseamnă desăvîrșire fără învățare. Este clar că potențialitățile nervoase ale copilului nu sînt complete : creierul său nu este pe deplin echipat cu teaca mielinică. Dezvoltarea sa glandulară este incompletă. Glandele sexuale nu se maturizează înainte de pubertate. Observăm maturizarea cînd apar anumite coordonări motorii :

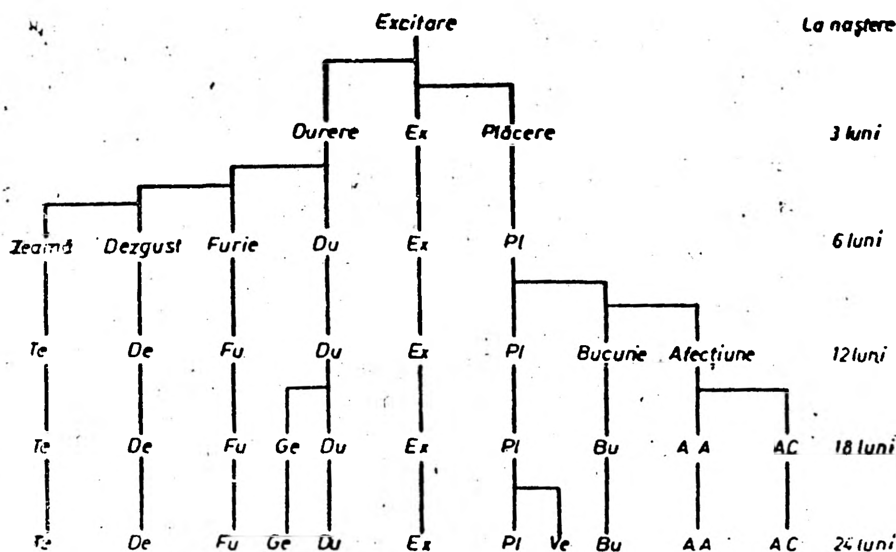

Figura 12. Diferenţierea vieţii emoţionale a copilului mic:
Legendă: A.A. = afecţiune faţă de adulţi. A.C. = afecţiune faţă de copii. Bu. = bucurie. De. = dezgust. Du. = durere. Ex. = excitare. Fu. = furie. Ge. = gelozie. Pl. = plăcere. Te. = teamă. Ve. = veselie (din K.M.B. Bridges, *Emotional development in early infancy,* în „Child developm.", 1932, 3, 340).

tîrîtul, mersul căţăratul, gînguritul, rîsul — din care nici una nu e posibilă la naştere. Unii autori (McDougall de exemplu) spun că unele „instincte" se maturizează tîrziu (instinctul de cuplare, instinctul de părinte, cel de a aduna); dar dificultatea în ceea ce priveşte această teorie constă în faptul că copilul a învăţat deja atîtea lucruri referitoare la aceste activităţi, încît nu putem afirma că este implicat un „instinct".

Diferenţierea este, de asemenea, explicată prin toate legile învăţării pe care le-am discutat şi le vom discuta. Nu este un principiu separat al învăţării, ci mai curînd un produs total al multor procese de dezvoltare. Acelaşi lucru e adevărat în legătură cu integrarea.

Integrarea. Semnificaţia noţiunii de integrare este înţeleasă cel mai bine prin referire la teoria celulară din biologie. Faptul iniţial este că corpul uman conţine trilioane de celule, din care peste nouă bilioane se găsesc în creier. Într-un fel oarecare din această mulţime astronomică de unităţi singulare se construieşte o personalitate relativ unificată. Celule nervoase separate funcţionează împreună în aşa fel încît îşi pierd independenţa. Din multe apare una; moto-ul integrării este *e pluribus unum.* Ne grăbim să adău-

găm că personalitatea nu este niciodată complet unificată (vezi capitolul 16), dar integrarea tinde spre acest scop.

Integrarea sugerează o organizare ierarhică a personalității. Cea mai simplă integrare posibilă ar fi cea a două celule nervoase (una senzorială și una motorie) funcționînd împreună ca un arc reflex simplu. Dacă există sau nu reflexe implicînd numai doi neuroni nu se știe. C. S. Sherrington, fiziologul care are cele mai mari merite în ceea ce privește noțiunea de integrare, consideră acest caz limită de integrare ca o „abstracție convenabilă, deși improbabilă". Similar, la extrema opusă, personalitatea complet integrată este, de asemenea, o abstracție convenabilă deși improbabilă. Dar între aceste cazuri limită există un spațiu amplu pentru acțiunea integrării reale. Am putea distinge, în ordine crescîndă, o ierarhie a nivelurilor integrative, precum urmează:

Reflexe condiționate, cele mai simple forme învățate ale comportamentului adaptativ. Reacția la un stimul substitut devine integrată într-un sistem reflex înnăscut.

Deprinderi, sisteme integrate de reflexe condiționate, implicînd în special răspunsuri „întărite".

Trăsături personale, dispoziții mai dinamice și flexibile, rezultînd, cel puțin în parte, din integrarea deprinderilor specifice. Acestui nivel îi aparțin dispozițiile denumite sentimente, valori, nevoi, interese.

„Euri", sisteme de trăsături care sînt coerente între ele, dar variază în diferite situații. (Cf. afirmația lui William James că un om „are tot atîtea euri sociale diferite cîte *grupuri* distincte de persoane există și la a căror părere se raportează cu interes".) Un exemplu extrem ar fi cazul „personalității multiple" prezentat în povestea lui Robert Louis Stevenson despre Dr. Jekyll și Mr. Hyde.

Personalitate, integrarea progresivă, dar niciodată completă, a tuturor sistemelor care privesc adaptările caracteristice ale unui individ la mediile sale variate.

Teoria integrativă a personalității poate fi sugerată, oarecum imperfect, în diagrama din figura 13.

Nu vom vorbi de copilul mic ca fiind bine integrat, în ciuda totalității răspunsului său. Prin diferențiere el trebuie mai întîi să învețe adaptări specifice și abile, cuvinte separate, răspunsuri condiționate singulare. Mai tîrziu el poate „pune împreună" ceea ce a învățat în forma structurilor proprii preferate de adaptare, generînd deprinderi și trăsături caracteristice, iar și mai tîrziu dispoziții pentru a juca anumite roluri în anumite împrejurări (numite în diagramă „euri").

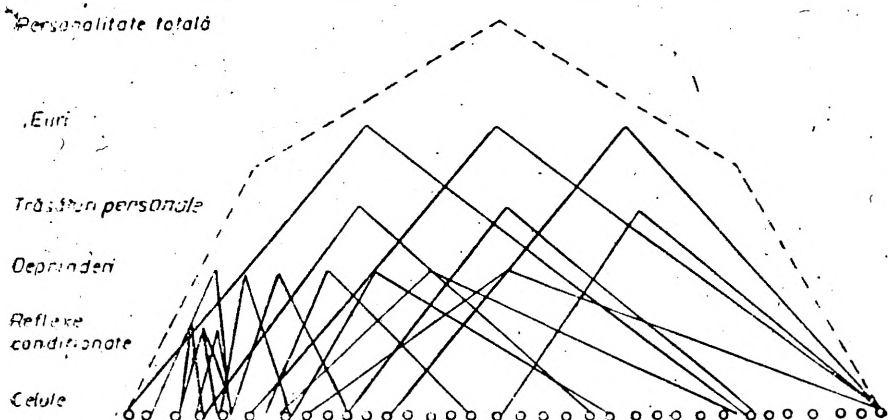

Figura 13. Reprezentarea schematică a integrării.

Nu vrem să spunem că persoanele mai în vîrstă au dobîndit o integrare perfectă sau chiar extensivă. Deși unitatea este un ideal (capitolul 16), totuși, în viața concretă, un adult este într-o oarecare măsură un simplu mănunchi de reflexe condiționate, deprinderi, trăsături, „euri", care adesea se războiesc între ele. Totuși, față de copilul mic, adultul prezintă sisteme mai largi de integrare. Un copil mic este un sistem biologic omogen, dar un adult este mai mult un sistem diferențiat și integrat psihologic.

Învățarea cognitivă (organizațională)

Integrarea și diferențierea sînt consecințele unor procese complexe de învățare. Deși principii cvasimecanice ca întărirea și condiționarea pot explica unele tipuri de învățare, ele nu explică pe deplin schimbările uimitor de bogate pe care experiența le produce în creșterea personalității. Principiile elementare pe care le-am descris oferă ceva mai mult decît un punct de plecare — și sînt mai aplicabile la învățarea animalelor și a copiilor mici decît la învățarea adultului uman. După cum spunea Razran, procesele cvasimecaniciste se aplică la nivelul „noncognitiv" al învățării.[12] Ele exclud rolul discriminării conștiente, înțelegerii, intenției și autorelației.

[12] G. Razran, *Conditioning and perception,* în „Psychol. Rev.", 1955, 62, 83—95.

Am şi atras atenţia asupra diversităţii lucrurilor care trebuie învăţate de personalitatea în dezvoltare, incluzînd abilităţi, cunoştinţe, atitudini, interese, trăsături, speranţe şi teamă, ură şi iubire, un simţ al umorului, o conştiinţă, cultura[13]. Probabil că nici o teorie singulară a învăţării nu va fi suficientă. Şi astfel continuăm sarcina de a enumera principii suplimentare necesare.

Atitudini de învăţare. Să luăm în considerare doi copii, Harry şi Joe, fiecare de 3 ani. Părinţii lui Harry sînt irascibili şi imprevizibili. Uneori ei îl pedepsesc sever, îl resping şi-l înfricoşează. Alteori îl copleşesc cu afecţiune, îi fac daruri şi-l mîngîie pe cap. Harry nu-şi cunoaşte niciodată poziţia. Acelaşi act care odată atrage recompensa, altădată duce la pedeapsă. Singura sa speranţă este să fie permanent în gardă, să nu se încreadă în general în părinţii săi şi să afle după mici indicii dacă ei sînt într-o dispoziţie de acceptare sau de respingere. Chiar dacă el încearcă să înveţe ce acte specifice trebuie să evite, nu poate fi sigur niciodată, deoarece e tratat atît de inconsecvent. Avem motive serioase să credem că acest stil de educare a copilului creează o concepţie temătoare, neîncrezătoare, suspicioasă asupra vieţii. El duce printre altele la prejudecăţi etnice, căci „atitudinea de învăţare" a lui Harry se generalizează spre a nu avea încredere în nici o fiinţă umană, mai ales în acelea care nu-i sînt cunoscute.[14] Tînărul Harry va deveni probabil antisemit, va fi împotriva negrilor şi împotriva a aproape orice.

Joe, dimpotrivă, are părinţi care sînt afectuoşi şi în întregime consecvenţi în recompense şi pedepse. Chiar cînd îl pedepsesc ei nu-şi retrag dragostea pentru el. El ştie că oricît de rău s-ar comporta, el este acceptat. De aceea creşte cu o încredere de bază. Generalizează din experienţa de acasă. Oamenii sînt consideraţi decenţi şi demni de încredere. Nu manifestă panică socială, ostilitate generalizată, prejudecăţi.

Folosim acest exemplu pentru a arăta cum anumite situaţii largi de învăţare pot influenţa întregul curs al dezvoltării. Încrederea şi neîncrederea sînt atitudini de bază care afectează învăţarea copilului privitoare la relaţiile umane.

Ar putea fi identificate multe atitudini de învăţare suplimentare. Un copil manifestă o ostilitate timpurie faţă de matematică. El nu o poate învăţa şi nu o va învăţa, iar activitatea sa şcolară este afectată în mod defavorabil din acest motiv. Un alt copil îşi for-

[13] Cf. şi J. J. Gibson, *The implications of learning theory for social psychology*, în J. G. Miller (Ed.), *Experiments in social process*, New York, McGraw-Hill, 1950, cap. 8.

[14] Pentru o discuţie mai completă asupra celor două stiluri de educaţie descrise aici, vezi D. P. Ausubel, *Ego-development and the learning process*, în „Child Developm.", 1949, 20, 173—190.

mează de timpuriu o atitudine foarte favorabilă față de profesiunea medicală. În cursul tinereții și al întregii sale vieți absoarbe cu sete toate cunoștințele medicale pe care le întîlnește. Poate fi obtuz în ceea ce privește arta, hobby-urile și religia, dar nu și în privința problemelor medicale. În acest domeniu de învățare el este ca un burete.

În afara unor asemenea atitudini cuprinzătoare de învățare există și intenții de învățare cu o rază mai redusă. Teoriile cvasi-mecaniciste nu reușesc să recunoască că puține condiționări sau recompense sînt eficiente dincolo de copilăria mică dacă copilul sau adultul nu vor să învețe. Chiar experiențe repetate e puțin probabil să fie înregistrate dacă cineva nu dorește acest lucru. Te poți uita la un număr de telefon de cincizeci de ori în agendă și totuși să nu ți-l amintești ; dar dacă îți pui în minte sarcina de a-l memora — atunci se fixează în memorie.

Înțelegerea intuitivă. Pentru a introduce acest principiu important, am luat cîteva exemple elementare din primii ani de viață.

> O fetiță de treisprezece luni, incapabilă încă să meargă, avea obiceiul de a se ridica în picioare sprijinindu-se de mașina de gătit și întorcînd butonul pentru gaz. Din cauza pericolului mama lovea repede, de fiecare dată, mîna vinovată, destul de tare pentru a provoca plînsul. Principiile cvasi-mecaniciste ale condiționării și întăririi ar spune că în curînd copilul va învăța să renunțe la mașina de gătit ispititoare. Cîtuși de puțin. Copilul persista în greșeală. Ceea ce a învățat totuși a fost să-și tragă de o parte mîna după fiecare greșeală pentru ca să nu fie lovită.

În acest caz copilul înțelegea existența unei legături vagi între fapta greșită și lovitură. El punea doi cu doi împreună, fără a obține rezultatul dorit de mamă. (Desigur că în multe cazuri lovitura de condiționare are efect conform intenției — dar nu întotdeauna.)

Un alt exemplu simplu, acesta din jurnalul părinților micului Andrew :

> *9 luni.* A. își privește concentrat tatăl care-și fumează pipa. Cînd tatăl îi oferă lui A. pipa (bine curățită), A. pune coada pipei în gură și *suflă* viguros.

Conform principiilor cvasimecaniciste, Andrew ar fi trebuit să *sugă* coada pipei (cum ar fi făcut cu biberonul sau cu suzeta). Dar Andrew încerca să-și imite tatăl suflînd fumul. El încerca în mod deliberat să recreeze situația așa cum o *înțelesese* el. Nu putea ști, desigur, că fumatul solicită și aspirat și suflat. Din nou alte aspecte din istoria lui Andrew :

14 luni. A. obiectează totdeauna cînd i se suflă nasul, dar ia batista din buzunarul şorţului mamei sale, îşi pune nasul în ea şi-l suflă.

20 luni. Medicul l-a incomodat pe A. apăsîndu-i limba cu o spatulă în timp ce-i examina gîtul, făcîndu-l pe A. să plîngă, să se agite şi să respingă obiectul. Cincisprezece minute mai tîrziu, lăsat în pace, A. ridică spatula şi şi-o pune în gît exact cum făcuse doctorul.

În aceste exemple îl vedem pe Andrew refăcînd deliberat situaţiile care i-au provocat supărare şi durere. Conform principiilor întăririi şi condiţionării el nu ar fi trebuit să facă astfel. Aici vedem în acţiune dorinţa de a înţelege, de a reproduce o structură a evenimentelor care au fost anterior încercate. Andrew încearcă să execute un act *cu sens*.

Înţelegerea intuitivă a fost definită ca procesul de formare a unei structuri mentale care corespunde unei structuri externe din natură. Cînd vedem deodată cum se îmbină părţile unui joc enigmatic chinezesc, avem intuiţie. Ea a fost uneori numită ca tipul „aha!" de învăţare.

Ultimele noastre trei exemple au fost legate de imitaţia intuitivă. Nu vrem să spunem că întreaga imitaţie exemplifică învăţarea prin intuiţie. Există cazuri în care se aplică principiile cvasimecaniciste. Astfel, un copil de doi ani poate rîde cînd aude adulţi rîzînd dar fără să ştie cauza. Aici e vorba în mod clar de un răspuns condiţionat simplu de imitaţie. Sau un copil mai mic poate învăţa că, făcînd ca fratele său mai mare, el capătă multe recompense (bomboana ascunsă, sărutul de la tata-care-vine-acasă) şi astfel prin întărire el îşi dezvoltă o „dispoziţie de a imita".[15] Pe de altă parte, unele imitaţii nu se datoresc condiţionării sau întăririi, ci copiază în mod deliberat actele altora pentru a rezolva probleme; ele sînt intuitive, nu oarbe. Concluzia noastră este că „imitaţia" nu este un principiu separat al învăţării, ci un tip reflectant de comportament ale cărui forme diferite reflectă diferite feluri de învăţare.[16]

Identificarea. O formă specială de imitaţie este identificarea emoţională. Un copil de nouă ani îl întreabă pe tatăl său: „Tată, ce sîntem *noi?*" Sîntem, întreabă el, republicani, democraţi, presbiterieni, metodişti, scoţieni, yankei, irlandezi, americani? Fiecare copil se consideră ca aparţinînd automat aceluiaşi grup ca şi părinţii săi. Copilul se identifică cu părinţii lui şi sub influenţa acestei atitudini cuprinzătoare de învăţare, cu tonalitate emoţională, el dobîndeşte multe din atitudinile, valorile şi formele sale de raţionament. Freud susţine că identificarea este aproape singurul

[15] Cf. N. E. Miller, J. Dollard, *Social learning and imitation*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1941.

[16] Pentru o analiză mai completă a formelor de imitaţie, vezi G. W. Allport, *Historical background of modern social psychology*, în G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 1.

principiu al învăţării de care avem nevoie pentru a explica dezvoltarea personalităţii. Deşi mare parte din ceea ce facem, gîndim, spunem şi simţim este afectat de identificare, nu putem acorda tot atîta pondere ca Freud acestui factor.

Identificarea funcţionează în moduri subtile. Imaginaţia unui băiat este aprinsă de isprăvile unui erou de base-ball. Acest erou este un fel de eu ideal pentru băiat. El ar dori să aibă îndrăzneala, statutul şi prerogativele de adult ale eroului său. În imaginaţia sa poate simţi că este acest erou. De aceea, sub influenţa acestei dispoziţii largi de învăţare, el este atent la fiecare detaliu, la modul de a vorbi al eroului său, la cravatele pe care le poartă, la ţinuta şi la mersul acestuia. Toate acestea şi alte semne ale îndrăznelii sînt imitate de băiat. El nu poate avea întregul statut al eroului său, dar va lua părţile pe care le poate lua.

Completitudinea. O mare parte din învăţare pare să fie în principal o problemă de rotunjire, de închidere a unei structuri incomplete. În termenii lui Bartlett, aproape întotdeauna facem un „efort spre semnificaţie". Învăţarea este o problemă de completare a ceea ce este incomplet. Psihologii gestaltişti vorbesc despre „tendinţa spre închidere". Jung se referă la „forţa de constelare a unui complex". Thorndike susţine că „apartenenţa" este un principiu central al învăţării. Orice termen am utiliza (şi sugerez că cel de completitudine exprimă ideea destul de bine), atragem atenţia asupra proprietăţii active, organizatoare a întregii cogniţii. De fapt spunem că procesele gîndirii conţin într-o oarecare măsură propria lor motivaţie : ele insistă în favoarea unor structuri mai ferme, în completarea unor acţiuni neterminate, în aşezarea părţilor şi pieselor experienţei în sisteme cu semnificaţie. Vom admite existenţa principiului completitudinii cînd discutăm grupul final de principii ale învăţării.

Participarea (învăţarea biografică)

Atenţia şi intenţia de a învăţa. Nimic nu e mai evident pentru simţul comun decît faptul că învăţarea pretinde concentrare, efort, atenţie susţinută sau interes care absoarbe. Dacă aceste condiţii sînt prezente într-un grad suficient, putem învăţa aproape orice. Dacă ele nu sînt prezente, se produce foarte puţină învăţare, iar acest puţin e denumit „învăţare întîmplătoare". Conform teoriei dezvoltate de Köhler şi Wallach, cînd atenţia e concentrată asupra

unui obiect procesele corticale electrice subiacente se vor intensifica.[17] Asemenea intensificări duc la claritate în percepție și reținere.

Atenția e atît de evident solicitată în învățare încît am putea risca să spunem că prima și cea mai importantă lege este că individul va învăța ceea ce este „dispus“ să învețe, „dispoziția“ fiind considerată ca participare prin centrarea atenției, efortului sau interesului asupra dobîndirii de abilități sau cunoștințe.

Niveluri de participare. Putem distinge două niveluri ale atenției și concentrării. Primul dintre acestea îl putem numi „angajare în sarcină“, semnificînd faptul că individul face în mod activ ceva cu obiectul atenției sale.

Un experiment clasic făcut de Gates asupra învățării în școală arată că copiii pot învăța de două ori mai mult dacă consacră mai mult timp relatării decît studiului pasiv.[18] Autorul acestei cărți a cerut cîtorva sute de studenți de colegiu să-și amintească de zilele din școala primară. Marea majoritate și-a amintit o povestire, un joc sau un eveniment la care participaseră ei înșiși în mod activ. Cîțiva au raportat întîmplări în care fuseseră pasivi, ca, de exemplu, ascultat, văzut, citit. Razran arată că stabilirea unei forme atît de simple de învățare cum e reflexul condiționat este grăbită dacă subiectul însuși *face* ceva în cadrul experimentului (de exemplu, sucește butonul care pornește soneria de condiționare).[19]

Rezumînd asemenea mărturii și adăugînd unele noi, Haggard și Rose formulează *legea participării*: „Cînd un individ are un rol activ într-o situație de învățare a), el tinde să dobîndească răspunsul care trebuie învățat mai repede și b) acest răspuns tinde să fie mai stabil decît atunci cînd individul rămîne pasiv.“[20]

De ce o asemenea *angajare* activă în sarcină produce o învățare mai rapidă și mai stabilă? În acțiune apare o angajare neurofiziologică mai completă. Pasivitatea înseamnă că există *impresie* pe sistemul nervos, dar nu *expresie*; nervii senzoriali și corticali sînt implicați, dar mai puțin nervii motori și mușchii. Pentru construirea unor urme consolidate și a unor deprinderi sistematizate este necesar întregul circuit senzoriomotor. (Desigur că acesta este motivul pentru care metodele active sînt de obicei de preferat meto-

[17] W. Köhler, H. Wallach, *Figural after-effects,* în „Proc. Amer. phil. Soc.“ 1944, 88, 269—367.

[18] A. I. Gates, *Recitation as a factor in memorizing,* în „Arch. Psychol.“, 1917, 6, no. 40.

[19] G. Razran, *Attitudinal control of human conditioning,* în „J. Psychol.“, 1936, 2, 327—337. De asemenea, *The dominance—contiguity theory of the acquisition of classical conditioning,* în „Psychol. Bull.“, 1957, 54, 1—46.

[20] E. A. Haggard, R. J. Rose, *Some effects of mental set and active participation on the conditioning of the auto-kinetic phenomenon,* în „J. exper. Psychol.“, 1944, 34, 45—59.

dei prelegerii). Filozoful italian Croce insistă asupra faptului că dacă nu ne angajăm într-o formă de *expresie* nu putem *cunoaște*. Uneori un student va spune profesorului său : „Știu răspunsul, dar nu-l pot exprima". Croce ar spune : „Îmi pare rău, băiatul meu, dar pînă nu-l poți exprima, nu-l știi".

Există însă un nivel și mai profund al participării pe care-l putem numi *angajarea eului*. Doi copii pot participa în mod egal la lecții de pian sau în studiul geografiei ; adică ei cheltuiesc o cantitate egală de timp pentru sarcină, fac aceleași mișcări, și aparent au o performanță similară. Ei sînt angajați în sarcină în același grad. Dar nu pot fi egali în ceea ce privește „angajarea eului". Participarea unuia poate fi la marginile personalității sale, ca să zicem așa ; a celuilalt este în centru. Pentru un copil activitatea este importantă, pentru celălalt nu e.

În mod evident acum vorbim despre *interes*. În acest capitol am întîlnit variate principii din care fiecare pretinde a fi „cea mai importantă" lege a învățării ; poziția interesului este însă cea mai puternică dintre toate. Interesul înseamnă participare angajînd cele mai profunde niveluri ale motivației.

Relevanța personală. Acest punct este atît de important încît riscăm să-l expunem din nou. După prima copilărie, întîlnim sisteme de interese parțial formate. Aceste sisteme disting părțile centrale și „calde" ale personalității de părțile care sînt la periferia ființei. Copilul își dezvoltă un simț al „eului" iar interesele sale se încadrează în acest sistem al eului. Un băiat de opt ani care se interesează de molii și fluturi va absorbi multe cunoștințe legate de aceste insecte și pentru moment va învăța mai puțin din sarcinile sale școlare. O adolescentă învață mai mult despre stelele de cinema și T.V. decît despre istoria predată în liceu. Cel mai mult învățăm din experiențele în care e angajat propriul nostru eu ; ele au o relevanță personală mai mare și deci o putere mai mare de a fi reținute. Împrumutînd un termen de la Razran, putem denumi acest proces de achiziție „învățare biografica"[21]. Orice are o relevanță pentru eul nostru este asimilat și reținut.

Comentariu. Din comoditate am separat descrierea principiilor învățării într-un grad nejustificat de mare. Trebuie să încercăm să le considerăm ca operînd simultan — oricît de dificil ar fi de făcut acest lucru. Poate în învățarea animalelor este posibil să se demonstreze o condiționare și o întărire pură. Dar în învățarea umană, un asemenea efort este condamnat eșecului. Pentru a explica modul în care o persoană dezvoltă un interes pentru chirurgie, o concepție politică liberală, o prejudecată sau un sentiment religios e nevoie în mod sigur de multe, dacă nu de toate principiile învățării funcționînd în acord.

[21] G. Razran, *Conditioning and perception*. Vezi nota 12 supra.

Rezumat

Modul în care se dezvoltă personalitatea este în esenţă o problemă de psihologia învăţării. Dar teoria noastră despre învăţare este legată de concepţia noastră despre natura omului. În mod concret, dacă considerăm omul ca un obiect, împins şi tras de forţe externe (sau chiar „gîndim pe jumătate" în felul acesta despre el) căutăm principii cvasimecaniciste de învăţare. Îmbrăţişăm o concepţie de tip stimul-răspuns care pune accent cît mai mult posibil pe forţe fiziologice simple (impulsuri) şi pe procese elementare ale ţesutului nervos. Ca rezultat, încercăm să explicăm dezvoltarea personalităţii în mare măsură în termeni de urme, condiţionare, reintegrare, generalizarea stimulului, întărire, frecvenţă, prioritate şi noutate. Toate acestea sînt principii valide — pînă la un punct. Ele par mult mai aplicabile la procesul de învăţare al animalelor şi copilului mic decît în stadiile mai avansate ale dezvoltării personalităţii.

Este util de a considera individul în creştere ca progresînd atît în diferenţiere, cît şi în integrare. Învăţarea produce ambele tipuri de modificări structurale şi conduce la o organizare marcată de articularea unor sisteme mai fine (diferenţiere) şi de dispunerea ierarhică a acestor sisteme în cadrul personalităţii totale (integrare).

Pentru a explica aceste sisteme sînt necesare principii de învăţare care să fie de tip „cognitiv", ca şi de tip S—R. Printre aceste principii descoperim importanţa remarcabilă a atitudinilor de învăţare, a intuiţiei, a identificării (şi a altor forme de imitaţie) şi, în sfîrşit a completitudinii.

În general, totuşi, principiile S—R par prea exterioare vieţii în dezvoltare, iar principiile cognitive par (în cea mai mare parte) prea intelectualiste. Este necesar să punem un accent suplimentar pe faptul că participarea este fundamentală pentru învăţare. Participarea se poate produce la un nivel simplu de atenţie ; la nivelul acţiunii motorii (angajarea în sarcină) ; iar la nivelul cel mai semnificativ dintre toate ea rezidă în angajarea eului şi relevanţa personală. Această „învăţare biografică" ne conduce în capitolul următor la o discuţie a individualităţii — care este baza întregii relevanţe personale.

Problema pe care am ridicat-o în acest capitol priveşte *organizarea*. Orice altceva poate fi personalitatea, înainte de toate ea are proprietăţile unui sistem (în care toate părţile se află în raporturi reciproce). Concepţiile cvasimecaniciste asupra învăţării subliniază achiziţia fragmentară. Ele nu ţin seama în mod adecvat de coerenţă şi de relevanţa eului. De aceea trebuie să acceptăm principii suplimentare pentru a explica mai complet structura şi organizarea din cadrul sistemului personalităţii totale.

CAPITOLUL 6

Elaborarea eului

MICA COPILĂRIE ● EUL CORPORAL ● IDENTITATEA DE SINE ● RESPECTUL DE SINE ● EUL TIMPURIU : REZUMAT ● DE LA PATRU LA ŞASE ANI ● DE LA ŞASE LA DOISPREZECE ANI ● ADOLESCENŢA ● PROPRIUM ● PROBLEMA CUNOSCĂTORULUI ● SENTIMENTELE DE INFERIORITATE ● CONŞTIINŢA ● CONCLUZIE ŞI REZUMAT

Psihologia personalităţii ascunde o enigmă teribilă — problema eului*. Eul este ceva de care sîntem imediat conştienţi. Îl considerăm ca regiunea caldă, centrală, strict personală a vieţii noastre. Ca atare, joacă un rol crucial în conştiinţa noastră (un concept mai larg decît eul), în personalitatea noastră (un concept mai larg decît conştiinţa) şi în organismul nostru (un concept mai larg decît personalitatea). Astfel, eul este un fel de nucleu al fiinţei noastre. Şi totuşi nu e un nucleu constant. Uneori nucleul ia amploare şi pare să comande întregul nostru comportament şi conştiinţa ; uneori pare să iasă complet din scenă, lăsîndu-ne fără sentimentul vreunui eu.

O teorie completă a personalităţii nu poate ignora această dificilă problemă a naturii subiective (simţite) a eului, ci trebuie s-o abordeze. Mai întîi, să vedem de ce problema este atît de dificilă şi evazivă. Par să existe trei cauze principale : 1) Termenul *eu* este utilizat în foarte multe feluri de o mulţime de teoreticieni. Adesea se foloseşte ca înlocuitor termenul *ego*. Întrucît nu s-a făcut nici o distincţie clară şi consecventă între *ego* şi *eu*, va trebui să le tratăm ca echivalente. 2) Deşi fiecare dintre noi are

* În original *self*. (Nota trad.)

o acută conştiinţă a eului, nu putem spune exact despre ce anume sîntem conştienţi. Unele gînduri şi acte ni *se par* mai „legate de eu“ decît altele, dar nu există o linie de demarcaţie netă. 3) Problema ridică dileme filozofice profunde privind natura omului, a „sufletului“, a libertăţii şi nemuririi. E uşor de înţeles de ce multe discuţii psihologice asupra personalităţii evită cu desăvîrşire problema.

Dar eludarea problemei nu este permisă. Se pot invoca din nou trei cauze. 1) Singurul criteriu sigur al existenţei şi identităţii noastre personale rezidă în simţul pe care îl avem despre eul nostru. A lăsa deoparte acest pivot subiectiv al personalităţii echivalează cu păstrarea învelişului şi aruncarea conţinutului problemei noastre. 2) După cum am văzut, teoriile despre învăţare, motivaţie, dezvoltare nu pot fi completate sau corecte fără a distinge între ceea ce este „legat de eu“ în personalitate şi ceea ce nu este. 3) Deşi psihologia nu poate spera să rezolve dilemele ultime ale filozofiei, ea e obligată să ofere o relatare faptică atentă a dezvoltării simţului eului pentru a sprijini filozofia în elaborările ce-i sînt specifice.

De aceea, prezentul capitol ia în considerare aspectele faptice ale problemei. Abordarea cea mai utilă constă în schiţarea dezvoltării simţului eului începînd cu mica copilărie.

Mica copilărie

Nu ştim cum ar putea fi experienţa conştientă a unui copil mic. Cu ani în urmă William James o denumea „o confuzie mare, înfloritoare şi zgomotoasă“ şi poate că avea dreptate. Un lucru e sigur : copilul mic nu e conştient de el însuşi ca eu. El nu separă pe „eu“ de restul lumii. Şi tocmai această separaţie constituie pivotul vieţii ulterioare. Conştiinţa şi conştiinţa de sine nu sînt acelaşi lucru nici pentru copilul mic, nici pentru adult. Copilului mic, deşi probabil conştient, îi lipseşte cu desăvîrşire conştiinţa de sine ; adultul le are pe amîndouă, dar ele nu sînt identice.

Conştiinţa de sine, după cum vom vedea, este o achiziţie treptată în cursul primilor cinci sau şase ani de viaţă, făcînd paşii cei mai repezi o dată cu apariţia limbajului în al doilea an de viaţă. Deşi procesul este treptat, fără îndoială că el reprezintă dezvoltarea cea mai importantă care se produce în timpul întregii vieţi a unei persoane.

Uneori spunem în mod greşit că un copil mic este egocentric, total „centrat pe eu“. Remarcăm cererile sale insistente, impulsurile necontrolate şi tirania nesocializată pe care o exercită asupra

mediului său, incluzînd desigur şi pe mama sa. Copilul mic nu ştie că îi e foame, că e ud sau că are dureri. El numai *este* şi urlă pînă cînd nu mai e. Am putea vorbi despre el ca fiind „uni-centrat" dar nu ca „centrat pe sine"*. Şi, repetăm, nu există nici o transformare din cursul vieţii atît de importantă ca trecerea gradată de la stadiul unicentrării absolute la stadiul în care copilul ştie despre sine că e diferit de ceilalţi, că e separat de mediu şi că e capabil să perceapă evenimentele ca semnificative pentru el însuşi ca fiinţă independentă.

Stadiul de la naştere la aproximativ un an şi jumătate este uneori numit stadiul *senzorimotor*. Copilul primeşte impresii şi reacţionează, dar nu există un eu mediator. El simte şi reacţionează la presiunile din corpul său sau de pe piele, ca şi la sunete calmante ; dar aceste reacţii senzorimotorii se pierd într-un „tot" fără formă, în ceea ce Piaget numeşte un „absolut nediferenţiat" al eului şi mediului.[1]

În a cincea şi şasea lună copilul îşi studiază degetele de la mîini şi de la picioare. El poate apuca obiecte dar nu le poate arunca intenţionat. Obiectele îi scapă din mînă sau le îndeasă în gură. Degetele şi obiectul pe care-l ţine în mînă sînt unul şi acelaşi lucru pentru copil. Cînd îşi priveşte picioarele poate să le apuce şi să-şi pună degetele în gură. Dacă îşi loveşte piciorul plînge, dar nu îşi dă seama deloc că *el* s-a lovit pe el *însuşi*.

La opt luni propria sa imagine în oglindă îl poate determina să se uite fix. Îşi recunoaşte părinţii în oglindă cu mult înainte de a-şi cunoaşte propria imagine. La zece luni va încerca să atingă şi să se joace cu imaginea, dar încă nu ştie că e propria imagine.

În tot acest timp se pare că se dezvoltă o distincţie vagă între „acolo afară" şi „aici înăuntru". Satisfacţiile vin din afară ; mama în care el de obicei „se topeşte" nu îi satisface imediat nevoile. Obiectele iubite pot să frustreze. Cînd copilul mic începe să se tîrască şi să meargă, el se izbeşte frecvent şi îşi face multe cucuie. Cu alte cuvinte el cunoaşte treptat o realitate exterioară dură. Există o lume născîndă a lui „non-eu" înainte ca simţul reciproc al „eu-lui" să se dezvolte complet.

La opt luni copilul plînge adesea cînd apar străini. Figurile familiare ale mamei şi tatălui, fratelui sau sorei, sînt acum recunoscute şi acest simţ al identităţii altuia precede simţul identităţii propriului eu. Din această cauză se spune „Tu este mai timpuriu decît eu". Un cercetător care a lucrat în mod extensiv cu copii mici ar data conştiinţa „eu-lui" aproximativ în luna a cincea.[2]

* În original „*self-centered*". (Nota trad.)

[1] D. E. Berlyne, *Recent developments in Piaget's work*, în „Brit. J. educ. Psychol.", 1957, 27, 1—12.

[2] R. A. Spitz, *No and yes : on the genesis of human communication*, New York, Int. Univ. Press, 1957, cap. 12.

Eul corporal

Probabil că primul aspect al identității proprii care se dezvoltă este simțul unui eu corporal. Copilul mic primește un flux continuu de senzații organice din organele interne ale corpului, din mușchi, articulații, tendoane. Există o tensiune posturală continuă ; mai ales regiunea capului resimte încordarea datorită poziției sale anatomice. Acest fapt, împreună cu importanța ochilor în orice adaptare spațială, are ca rezultat o tendință de a „localiza" eul în regiunea capului adesea în mijlocul frunții, puțin înapoia ochilor, într-un fel de ochi „ciclopic".[3] Cel puțin așa susțin majoritatea adulților cînd sînt întrebați unde simt că se află „eul".

Desigur că simpla senzație corporală a copilului nu va da naștere unui simț al eului — aceasta nu are loc la nou-născut — pînă cînd ea nu e recunoscută ca recurentă. Probabil că nu există o recunoaștere a periodicității înaintea producerii unei maturizări adecvate în cortex pentru reținerea „urmelor" experienței. Pare probabil pentru copilul mic existența unui echipament nervos pentru reținerea deprinderilor simple de răspuns înainte de a putea reține „amintiri" necesare unui simț al continuității eului.

Simțul eului corporal se dezvoltă nu numai din senzații organice recurente, ci și din frustrații care apar „acolo afară". Un copil care nu poate mînca cînd dorește, care se lovește la cap, învață curînd limitele trupului său atît de solid.

De-a lungul vieții simțul eului corporal este mărturia de bază a existenței noastre. Senzațiile și mișcările noastre ne hrănesc cu conștiința constantă că eu sînt eu.

Cercetări recente asupra deprivării senzoriale au arătat cît de mult depindem de fluxul nostru senzorial în ceea ce privește simțul eului. Subiecții care zăceau inactivi pe un pat timp de o zi sau mai mult, neprimind din afară absolut nici o stimulare, ci doar o stimulare internă minimă, se plîng că în mod virtual ei au pierdut orice simț al eului[4].

Simțul corporal rămîne pe toată durata vieții o ancoră a conștiinței de sine. Este adevărat că în stare sănătoasă, fluxul normal de senzații este adesea neobservat, în timp ce într-o stare de boală sau durere sau deprivare simțul corporal este viu configurat. Dar sprijinul subiacent al eului corporal este prezent tot timpul. Cît de intim este eul corporal se poate constata imaginîndu-vă următoarea situație. Gîndiți-vă mai întîi că vă înghițiți saliva din gură,

[3] E. Claparède, *Note sur la localisation du moi*, în „Arch. Psychol.", Genève, 1924, 19, 172—182.

[4] Cf. W. A. Bexton, W. Heron, T. H. Scott, *Effects of decreased variation in the sensory environment*, în „Canad. J. Psychol.", 1954, 8, 70—76.

sau chiar faceți astfel. Apoi imaginați-vă că o scuipați într-un pahar și că o beți. Ceea ce pare natural și „al meu“ devine deodată dezgustător și străin. Or, ca să continuăm pentru încă o clipă aceste gînduri neplăcute, imaginați-vă că sugeți sîngele dintr-o înțepătură în deget, apoi imaginați-vă că sugeți sîngele printr-un bandaj în jurul degetului. Ceea ce percepeți ca aparținînd intim corpului dumneavoastră este cald și binevenit; ceea ce percepeți ca diferit devine imediat rece și străin.

Oricît de important este simțul corporal, el nu reprezintă întregul eu al cuiva. Aceia care au suferit torturi foarte mari relatează că în timp ce simt durerea simt și o detașare. „Aceasta, spun ei, se întîmplă corpului meu, nu *mie*“. „Voi trece cumva prin asta și voi continua să fiu același eu care am fost întotdeauna“. Și astfel simțul eului depinde de ceva care nu este reductibil la eul corporal.

Identitatea de sine

Azi îmi amintesc unele din gîndurile mele de ieri și mîine îmi voi aminti unele din gîndurile mele de ieri și de azi; și sînt sigur că ele sînt gîndurile aceleiași persoane — ale mele. Chiar cineva de optzeci de ani este sigur că e același „eu“ ca la vîrsta de trei ani, deși totul în jurul lui — inclusiv celulele corpului și mediul său — s-a schimbat de multe ori. Acest simț al identității eului este un fenomen uimitor, deoarece schimbarea este altfel regula invincibilă a creșterii. Fiecare experiență pe care o avem ne modifică creierul, astfel încît e imposibil ca o experiență identică să se producă a doua oară. Din această cauză fiecare gînd, fiecare act se modifică cu timpul. Totuși, identitatea eului continuă, chiar dacă știm că restul personalității noastre s-a schimbat.

Această proprietate particulară a eului este uneori considerată ca fiind *totalitatea* problemei eului. Un dicționar de psihologie, de exemplu, dă următoarea definiție:

> eu* = un individ considerat drept conștient de identitatea sa proprie continuă și de relația sa cu mediul. *Syn.* = ego.[5]

Unii filozofi sînt atît de impresionați de acest sens al identității personale, încît ei argumentează că fiecare personalitate conține o substanță-suflet imuabilă și veșnică. Această substanță este ceea ce garantează unitatea unei vieți date de la naștere la

[5] H. C. Warren (Ed.), *Dictionary of psychology*, Boston, Houghton Mifflin, 1934.

* În original *self*. (Nota trad.)

moarte — şi probabil şi după aceea. Alţii neagă acest lucru, susţinînd că simpla suprapunere parţială a stărilor succesive de conştiinţă şi înlănţuirea şi retrospectiva amintirilor reprezintă tot ce ne este necesar pentru a explica sensul identităţii eului.

Oricum ar fi, putem indica un factor psihologic foarte important în stabilirea simţului identităţii în al doilea an de viaţă şi pe mai departe — factorul limbaj. Cînd copilul poate vorbi şi gîndi despre jucării, sau despre pantofii săi, sau despre tăticul său, el are instrumente pentru a le pune în legătură pe acestea cu eul său. Părăsind uneori obiectul şi revenind uneori la el şi pronunţîndu-i numele, se generează inferenţa după care eul este factorul continuu în această relaţie intermitentă.

Sprijinul lingvistic cel mai important dintre toate îl constituie propriul nume al copilului. El aude constant „Unde e nasul lui Johnny ?", „Unde sînt ochii lui Johnny ?", „Johnny e băiat bun", „Johnny e năstruşnic". Auzindu-şi mereu numele copilul se consideră pe sine treptat ca un punct de referinţă distinct şi recurent. Numele dobîndeşte semnificaţie pentru el în al doilea an de viaţă. O dată cu acesta apare şi conştiinţa unui statut independent în grupul social.

Pronumele personale, totuşi, sînt greu de înfruntat. Copilul de doi ani confundă adesea persoana întîi, a doua şi a treia. El poate fi auzit spunîndu-şi sieşi „Ai grijă. William e rănit. Nu, nu sînt rănit." Confuzia (care este obişnuită cel puţin pînă la vîrsta de doi ani şi jumătate) reflectă dificultatea pe care o are copilul în înţelegerea propriei sale identităţi.[6]

În legătură cu individualitatea incompletă există o mulţime de mărturii suplimentare. Copilul mic poate să nu fie conştient că îi e frig, că are febră sau se simte obosit sau că trebuie să elimine. El poate să se ude sau să se murdărească fără a fi conştient de acest lucru. El nu simte nici dezgustul, nici teama pe care un adult ar simţi-o privind lucruri străine sau dăunătoare. Graniţele între „acolo afară" şi „aici înăuntru" sînt încă vagi. De exemplu, emoţiile nu sînt întotdeauna ale lui. Va ţipa, va rîde, chiar va plînge fără alt motiv serios decît acela că cineva de lîngă el face astfel. În creşe apar adesea aceste valuri de emoţie contagioasă, dar falsă.

Chiar şi după ce identitatea de sine este parţial stabilită, copilul îşi abandonează uşor identitatea în joc. El o poate pierde atît de complet încît se supără dacă alte persoane nu reuşesc să-l recunoască ca urs, aeroplan sau orice altceva a fabricat fantezia sa. Visele sale nocturne sînt la fel de reale, ca şi experienţele

[6] Cf. L. B. Ames, *The sense of self in nursey scholl children as manifested by their verbal behavior*, in „J. Genet. Psychol.", 1952; 81, 193—232.

din timpul zilei. El nu poate încă separa complet ceea ce este „aici înăuntru" de ceea ce este „acolo afară". Tigrul din visul său este îngrozitor de real.

Pe lîngă numele copilului, variate obiecte pregătesc o stabilizare importantă a identității de sine. Îmbrăcămintea, podoabele și îngrijirea specială joacă un rol în acest proces. Copiii de doi sau trei ani își sporesc simțul identității cînd își etalează mîndri pantofii cei noi, o panglică pentru păr sau o jucărie. Îmbrăcămintea îl ajută pe copil să se delimiteze de mediul înconjurător. Unii psihologi au observat că copiii mici vorbesc mai liber și mai sincer cînd sînt goi. Este ca și cum conștiința eului ar fi o haină la fel de ușor de lepădat ca și o cămașă. Probabil că nudiștii speră că prin abolirea veșmintelor pot recîștiga ceva din libertatea copilului față de conștiința de sine asupritoare.

Am vorbit desigur despre identitatea eului în culturile apusene. Alte culturi nu insistă asupra unei separări atît de acute a eului de non-eu. Eul omului occidental se detașează puternic. În alte culturi el se unește mai ușor cu natura și cu societatea. Vraciul primitiv simte prin incantația sa că el „devine" ploaia; tatăl în falsa lehuzie* se identifică cu soția care suferă în chinurile facerii. Părți ale eului corporal, ca de exemplu părul sau unghiile, sînt uneori tratate ca echivalente cu întregul eu, ca în magia neagră sau alte practici vrăjitorești.[7]

Chiar și limbile altor culturi arată că separarea eului de acela sau de tu este mai puțin netă.

De exemplu, la indienii Wintu din California, granițele eului nu sînt aceleași ca la noi. Dacă o mamă Wintu spune că îi e foame copilului ei, cuvintele utilizate sînt „Mi-e foame — copilului meu". Dacă vrea să spună că și-a hrănit copilul: „Eu am mîncat — copilul meu". Un bărbat poate spune: „Eu sînt bolnav — calul meu". Orice angajează afecțiunea cuiva este inclus ca parte a conceptului de sine al acelei persoane. Indianul Wintu poate, dacă vrea, să vorbească într-un mod mai legat de sine, ca atunci cînd spune: „Eu singur am făcut aceasta". Dar în limbile europene eu reprezintă totdeauna o identitate îngustă și închisă[8].

Cea mai importantă consolidare a identității noastre de sine în cursul vieții rămîne propriul nostru nume. Shakespeare ne asigură că bunul nume al cuiva este averea noastră cea mai prețioasă:

* Falsa lehuzie — obicei primitiv în care bărbatul face pe lăuza cînd soția sa naște. (Nota trad.)

[7] H. Werner, *Comparative psychology of mental development*, rev. ed., New York, Int. Univ. Press, 1957.

[8] D. Lee, *Notes on the conception of the self among the Wintu Indians*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1950, 45, 538—543.

Furi punga-mi, furi un moft...
Un bun renume cînd mi-l șterpelești...
...într-adevăr mă lași calic.[9*]

Numele nostru e cald și central, un simbol al întregii noastre ființe. Cît de repede îl auzim din întîmplare cînd e pronunțat într-o cameră plină cu oameni care conversează ! Ne simțim ofensați dacă cineva îl uită.

Cît de strîns legate sînt numele și respectul pentru sine este arătat într-un studiu al lui Strunk. S-a cerut unor oameni să indice dacă le plăcea sau nu prenumele lor. S-a urmărit de asemenea să se determine gradul în care ei se acceptau (se plăceau) pe ei înșiși ca persoane. Un grad scăzut de auto-acceptare este definit prin expresia „extrem de nesatisfăcut de tipul de persoană care este". A rezultat că persoanele cărora le displăcea propriul prenume nu se plăceau în general nici pe ele însele[10].

În acest caz vedem din nou că numele, deși numai un simbol, este strîns legat de respectul pentru sine, ca și de simțul identității de sine.

Respectul de sine**

Înainte de a împlini doi ani, copilul vrea să-și împingă căruciorul, vrea să controleze lumea sa, vrea să determine lucrurile *să facă* lucruri. Dorește cu pasiune să manipuleze obiecte. Ce face cerneala ? Vopseaua ? Rujul de buze ? Lama de ras ? Ce se poate face cu dulapurile, sertarele de birou, chibriturile, aprinzătoarele electrice, pisicile, cîinii, peruca bunicii ? În cîteva minute, copilul curios de doi ani poate întoarce casa pe dos.

Această pasiune, o adevărată pacoste pentru orice părinte, nu este o reflectare directă a eului. Este numai relația normală dintre copil și mediu — „impulsul explorator", dacă vreți. Simțul eului apare cînd aceste activități sînt zădărnicite.

Un copil de doi ani s-a dus la baie cu tatăl său ca să-i fie spălată fața. Spunînd „Lasă-mă", s-a luptat ca să deschidă robinetul. A insistat fără succes. Un timp tatăl a așteptat

[9] *Othello*, Actul III, Scena 3.
* În rom. de Ion Vinea, în W. Shakespeare, *Teatru*, București, E.P.L.U., 1964. (Nota trad.)
[10] O Strunk, *Attitudes toward one's name and one's self*, în „J. indiv. Psychol.", 1958, 14, 64—67.
** În original *self-esteem*. (Nota trad.)

răbdător, dar în final „a ajutat" copilul. Izbucnind în țipete de protest copilul a fugit din baie și a refuzat să fie spălat. Tatăl său stricase totul.

Asemenea incidente sînt obișnuite la această vîrstă. Cînd tendința explorativă este frustrată, copilul simte aceasta ca pe o lovitură dată propriului respect față de sine. Eul suferă o înfrîngere, care rezultă din umilire și mînie. Copilul devine în mod acut conștient de sine ca eu. Acest comportament este atît de evident, încît unii psihologi spun că *nevoia de autonomie* este semnul principal al eului în al doilea și al treilea an de viață.[11]

Negativismul. Dezvoltarea conștiinței de sine atinge astfel un stadiu critic în jurul vîrstei de doi ani. Un simptom al acestei crize rezidă în izbucnirea refuzului de a fi hrănit, de a fi îmbrăcat, de a se supune — un refuz al aproape tuturor dorințelor părintelui. Levy a studiat acest tip de „comportament de opoziție" la aproape 1 000 de copii aduși la clinică pentru examinare și analiză medicală. Primele semne ale negativismului (de obicei strigătul „Nu ! Nu !") apar la jumătate din cazuri la vîrsta de optsprezece luni, dar modul negativ poate continua pînă la patru ani.[12] Un băiat, care încă nu împlinise trei ani, o vizita zilnic pe bunica lui, traversînd strada, pentru a o anunța (fără nici o legătură) „Bunicuțo, nu vreau".

Copilul de această vîrstă privește aproape toate propunerile adulților ca o amenințare potențială a integrității sale. Și astfel el dezvoltă o deprindere generalizată de a spune „nu", chiar dacă, gîndindu-se mai bine, vrea să spună „da". I se pare că e mai sigur să reziste dinainte la orice propunere adultă, pentru a proteja apariția respectului său față de sine. Întîmplător, putem arăta faptul că unii adulți par să fi conservat trăsătura infantilă a negativismului. Ei contracarează totul în mod cronic ; în franceză s-ar spune *contredisant*. Ei opun rezistență la orice propunere, la orice argument oferă un contraargument. Ca și copilul preșcolar, ei par să se teamă că dacă nu procedează astfel, vor fi oarecum „călcați în picioare".

Deși negativist, copilul de doi ani nu este încă competitiv. Numai la trei ani poate fi învățat să „o ia înainte". Între trei și patru ani, cam jumătate dobîndesc sensul lui „Am cîștigat". În cadrul culturii noastre putem spune că în mod sigur la șase sau

[11] De exemplu, E. H. Erikson, *Identity and the life cycle*, în „Psychol. Issues", 1959, 1, No. 1, New York, Int. Univ. Press.

[12] D. M. Levy, *The early development of independent and oppositional behavior*. În *Midcentury psychiatry*, Springfield, Ill., Charles C. Thomas, 1953, cap. 5. Vezi și D. P. Ausubel, *Negativism as a phase of ego-development*, in „Amer. J. Orthopshychiatr.", 1950, 20, 796—805.

șapte ani respectul față de sine capătă o nuanță competitivă. În alte culturi nu este așa. Antropologii ne spun că în timp ce în unele culturi competiția individuală este aprigă, în altele este imposibil să se producă rivalitate în cadrul grupului. Individul identifică stima față de sine cu stima față de grup.[13]

Totuși, în culturile occidentale, stima individuală față de sine și dragostea de sine constituie părți atît de pronunțate ale naturii noastre, încît unii autori occidentali au declarat că *egoismul* nestingherit este trăsătura supremă a omului. Filozofii întregi au fost construite pe această presupunere (Hobbes, Nietzsche, Stirner, Le Dantec și mulți alții). Unii psihologi moderni au pretins în același mod faptul că în toate acțiunile noastre scopul principal este să menținem „nivelul eului“ (adică respectul față de sine) cît se poate de ridicat.[14] William James spunea odată că ceea ce omul dorește cel mai mult este *lauda*.[15]

Să ne gîndim cît de mult se centrează viața noastră socială în jurul respectului față de sine. A face un om de *rușine* înseamnă să-i zdruncini respectul față de sine. Invers, a folosi *tactul* înseamnă a evita ofensarea eului. Dacă nu folosim tactul, rezultatul este *resentimentul*, care constituie afirmarea impulsivă a unui respect față de sine lezat. Strîns legată de cele de mai sus este experiența obișnuită a *stingherelii* (numită conștiință de sine) care înseamnă că eurile noastre sînt expuse. Tracul pe scenă este un exemplu ilustrativ. *Mîndria* este un sinonim obișnuit pentru respect față de sine, *dragostea față de sine*, altul.

Oricît de penetrant ar fi acest aspect al eului, el nu este suveran în toate cazurile. Și e departe de a acoperi întreaga problemă a eului.

Eul timpuriu : rezumat

Am spus că în cursul primilor trei ani de viață se dezvoltă treptat trei aspecte ale conștiinței de sine :

Aspectul 1 : simțul eului corporal.
Aspectul 2 : simțul unei identități de sine continui.
Aspectul 3 : respectul față de sine, mîndria.

[13] Vezi M. Mead, *Cooperation and competition among primitive peoples*, New York, McGraw-Hill, 1937.

[14] Cf. F. Hoppe, *Erfolg und Misserfolg*, în „Psychol. Forsch.“, 1930, 14, 1—62. Vezi și A. W. Combs, D. Snygg, *Individual behavior*, 2nd ed., New York, Harper, 1959.

[15] H. James (Ed.), *The letters of William James*, Boston, Atlantic Monthly, 1920, II, 291.

Există multe influenţe care contribuie la dezvoltare: maturizarea (anatomică şi fiziologică), senzaţiile corporale recurente, memoria ajutată de concepte verbale, propriul nume al persoanei ca un mod de ancorare în real, frustraţiile din timpul procesului de explorare şi manipulare a mediului înconjurător, o perioadă de negativism în care copilul exersează simţul în dezvoltare al eului. În acest stadiu copilul începe să se simtă autonom şi separat de ceilalţi. Dar chiar şi acum el se poate uşor „depersonaliza" în joc şi să se simtă obiect, animal sau o altă persoană.

Desigur, *oamenii* îl stimulează cel mai mult pe copil. El învaţă că actele lor şi răspunsul său, ca şi actele sale şi răspunsul lor, sînt totdeauna corelate. Eul şi celălalt se află implicaţi într-un joc continuu de interacţiuni — asemenea unui joc de tenis între adulţi. Există o continuă „conversaţie a gesturilor" între ei.

G. H. Mead, principalul autor care a descris acest proces, consideră că simţul originar al eului este constituit în mare măsură din atitudinile, cuvintele, gesturile celorlalţi pe care copilul le percepe, le imită şi cărora le răspunde. Acest simţ al eului este astfel un produs al comportamentului celorlalţi oameni faţă de el. Unii îl tratează ca pe propriul vlăstar, alţii ca pe un frate, alţii ca pe un tovarăş de joacă sau ca pe un străin. Aceştia sînt, ca să spunem aşa, „eurile-oglindă" sau rolurile sale din viaţă, şi în timp ce se dezvoltă un simţ al continuităţii şi identităţii, el nu se eliberează niciodată de faptul de a se vedea pe sine în funcţie de rolurile pe care le joacă, adică în funcţie de imaginile pe care ceilalţi oameni le au despre el. Mead spune că eul, sub toate aspectele sale, este în mod predominant un produs social.[16] Sîntem de acord, în general, cu Mead, deşi el înclină să-şi exagereze propriul punct de vedere.

De la patru la şase ani

Procesele pe care le-am descris continuă să se afirme în cursul perioadei preşcolare şi ulterior. Evoluţia eului este departe de a fi completă. După cum am spus, copilul preşcolar îşi pierde cu uşurinţă identitatea de sine. El este nefericit dacă nu-i recunoaştem transformările. Fantezia şi realitatea se contopesc. Ficţiunea domină viaţa jocului. Apar parteneri imaginari, de obicei un copil sau un animal. Circa 20% şi probabil chiar mai mulţi din copiii între patru şi şase ani au parteneri imaginari.[17]

[16] G. H. Mead, *Mind, self and society*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1934.

[17] L. B. Ames, J. Learned, *Imaginary companions and related phenomena*, în „J. genet Psychol.", 1943, 62, 147—167.

De la şase la doisprezece ani

Simţul identităţii copilului, imaginea sa de sine şi capacitatea extinderii eului sînt mult intensificate de intrarea în şcoală. Colegii săi de clasă sînt sinceri şi brutali în ceea ce priveşte slăbiciunile sau idiosincraziile sale. Ei îl numesc „ochelarist" sau „grăsan". Asemenea porecle critice pot răni, dar ele ajută şi la stabilirea unei identităţi şi fac ca simţul intern al individualităţii să fie şi mai ascuţit.

În curînd copilul învaţă că ceea ce se aşteaptă de la el în afara familiei este foarte diferit de standardele parentale. Standardele tribale (ale tovarăşilor săi) de îmbrăcăminte şi de vorbire sînt ceva nou. Un băiat poate învăţa curînd să treacă rapid de la discuţiile brutale şi obscene ale colegilor săi, la lumea mai politicoasă a părinţilor săi, şi, cumva, să incorporeze ambele lumi în propria sa fiinţă. Cînd copiii intră în societatea colegilor, ei capătă o lecţie aspră de „testare a realităţii". Ei învaţă într-adevăr să spună : „Acum trebuie să fac asta. Acum trebuie să fac aceea. Acum trebuie să am grijă. Acum pot să fac ce-mi place". Asemenea schimbări intensifică simţul eului.

Se ştie bine că copiii de această vîrstă devin moralişti şi legalişti. Regulile jocului trebuie urmate în mod rigid.

Regulile stabilite de părinţi sînt importante; dar regulile stabilite de grup sînt absolut obligatorii. Copilul încă nu se consideră pe sine ca un factor moral independent. Simţul eului său este comod numai dacă el adaptează regulile externe, dacă se extinde pe sine în cadrul grupului şi dezvoltă imaginea de sine a unui bun conformist, Copilul crede cu înverşunare că familia, religia, precum şi grupul de prieteni au totdeauna dreptate. Cu toate că poate simţi un conflict între părinţi şi prieteni, el este ferm loial acestor extensiuni distincte ale eului său. În această perioadă „identificarea" devine un important principiu al învăţării.

În tot acest timp, viaţa intelectuală a copilului se dezvoltă. În primii ani de şcoală el e înclinat spre ghicitori şi jocuri de cuvinte, şi ceva mai tîrziu spre coduri, criptograme şi cuvinte străine. Cunoaşterea obiectivă îl fascinează şi întrebarea „de ce ?" este mereu pe buzele lui. Începe să simtă o nouă putere, un nou aspect al individualităţii sale.

Aspectul 6 : Eul ca factor raţional.

Este adevărat că din primele luni de viaţă copilul a fost capabil, să rezolve probleme simple, dar abia acum el înţelege pe deplin că are o capacitate raţională de a le stăpîni. Mai întîi el *gîndea*, dar acum *gîndeşte* despre gîndire.

Eul ca „factor raţional" coincide destul de bine cu definiţia freudiană a ego-ului. Pentru Freud ego este partea conştientă a

personalității, a cărei datorie este să găsească o soluție pentru problemele create de impulsuri (id), de mediul extern și de interdicțiile puse de părinți și de societate (super ego) cuiva. Precum un călăreț, eul rațional încearcă să-și aleagă drumul pentru a evita capcanele puse de acești trei „tirani". Ego-ul, desigur, nu este întotdeauna complet rațional. Adesea, este numai „defensiv". Datoria sa include inventarea de scuze și „raționalizări", pentru a preveni rănirea respectului față de sine. Poate nega faptul că există obstacole și poate inventa evaziuni și strategii care constituie numai false soluții pentru problemele vieții.

Admitem că este oarecum arbitrară datarea evoluției acestui aspect al individualității în cursul perioadei de la șase la doisprezece ani, dar o facem pentru că tocmai în această perioadă copiii încep să gîndească reflexiv și formal. Ei știu acum bine că eul este un gînditor și această funcție devine pentru ei esențială și centrală, ca și toate celelalte aspecte ale individualității.

Adolescența

Erikson remarcă faptul că trăsătura principală în adolescență este căutarea reînnoită a identității de sine.[21] Ne amintim că copilul de doi ani a și trecut prin stadiul preliminar. Dar mai tîrziu el s-a pierdut pe sine, ca să spunem așa, în loialitatea față de familia și grupul său. În adolescență problema centrală a adolescentului devine „Cine sînt eu ?".

Întrebarea centrală este „Sînt un copil sau un adult ?" Părinții nu îl pot ajuta. Uneori ei îl tratează pe tînăr ca pe un copil, alteori așteaptă de la el să-și asume responsabilități mature. Inconstanța părinților poate fi cauza propriei ezitări. În timp ce tînărul păstrează multe atitudini specifice copilăriei, el este acum din punct de vedere fizic și sexual destul de matur pentru a juca roluri adulte. Tinerii de optsprezece ani pot fi recrutați dar în majoritatea statelor nu pot vota. Sînt maturi sau nu ? Anumite ritualuri, marcînd tranziția de la copilărie la maturitate, sînt fixate la vîrsta de doisprezece sau treisprezece ani : confirmarea, Bar Mitzvah*, absolvirea școlii elementare. Marchează într-adevăr aceste ritualuri intrarea într-o vîrstă a responsabilității ? Adolescentului i se poate permite să conducă o mașină la paisprezece, șaisprezece sau

[21] Vezi nota 11.

* Ceremonie de inițiere religioasă pentru băieții evrei în vîrstă de 13 ani. În ebraică termenul semnifică „fiul poruncii divine". (Nota trad.)

Şi copilul de această vîrstă mai poate avea probleme cu utilizarea pronumelor. Stone şi Church relatează un dialog între un copil dotat de patru ani şi învăţătoarea sa.[18]

Stuart : *Eu* este un nume, ştiţi. Numele meu.
Învăţătoarea : *Eu* este şi numele meu.
Stuart : Nu, este al meu. Cum poate fi al dumneavoastră ? Eu sînt *eu*.
Învăţătoarea : Şi eu sînt *eu*.
Stuart : Nu, Dumneavoastră nu sînteţi *eu*. Eu sînt *eu*. Dumneavoastră sînteţi dumneavoastră. (După o pauză) :
Eu sînt *eu* pentru mine, dar dumneavoastră sînteţi *eu* pentru dumneavoastră !

Acesta este un exemplu bun de învăţare prin intuiţie* (pagina 113). Schimbarea bruscă din punctul de vedere al lui Stuart este, de asemenea, un exemplu a ceea ce Piaget numeşte „reciprocitate". După o perioadă de timp copilul este în cele din urmă capabil să înţeleagă punctul de vedere al „celuilalt" şi făcînd astfel îşi perfecţionează propriul simţ al separării de ceilalţi.[19]

Simţul eului corporal devine în această perioadă mai fin. Un băiat de cinci ani înfruntînd o operaţie de amigdale spunea : „Nu îmi place să nu fiu eu însumi, şi acest lucru se va întîmpla chiar şi dacă cea mai mică amigdală mi se ia".[20] Freudienii ar denumi această teamă a băiatului un tip de anxietate de castrare. Toate părţile corpului, în special cele genitale, ajung să pară personale şi importante pentru copil. Unii adulţi imprudenţi care ameninţă copilul cu prejudicii fizice (poate pentru a „i-o tăia" cînd copilul se dedă la jocuri sexuale) îi insuflă acestuia o teamă profundă şi astfel îi ameninţă dorinţa crescîndă de autonomie şi integritate. Corpul nostru este un lucru căruia i se acordă preferinţă. Chiar cînd sîntem destul de în vîrstă pentru a-i cunoaşte limitele,

[18] L. J. Stone, J. Church, *Childhood and Adolescence*, New York, Random House, 1957, p. 124.
* În original *insight*. (Nota trad.)
[19] O reciprocitate completă nu e posibilă înainte de vîrsta de doisprezece ani, cînd copilul reuşeşte de obicei să înţeleagă că punctul de vedere al altei persoane poate fi la fel de bun şi de corect ca şi al său. Un studiu arată că copiii elveţieni sub doisprezece ani sînt siguri că francezii de fapt doresc să fie elveţieni. Abia la pubertate ei înţeleg că concepţia despre viaţă a unei alte persoane i se pare acesteia la fel de corectă şi de dorit precum i se pare copilului concepţia sa. Reciprocitatea completă este o achiziţie lentă. Chiar şi unii adulţi nu reuşesc să o atingă. Vezi J. Piaget, A. Weil, *The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries*, în „Int. soc. Sci. Bull.", 1951, 3, 561—578.
[20] L. J. Stone, J. Church, *Childhood and adolescence*, New York, Random House, 1957, p. 161.

chiar dacă avem complexe de inferioritate din cauza lui, sîntem totuşi de acord cu Touchstone : „Este un lucru urît domnule, dar este al meu".

Într-un sens copilul între patru şi şase ani este extrem de egocentric. El consideră că lumea există în folosul său. El crede că soarele îl urmăreşte ca să vadă dacă este un băiat bun. Pentru el Dumnezeu sau Moş Crăciun sînt Fiinţe a căror primă datorie este să-l servească. Copilul este în mod virtual inconştient de orice alt cadru de gîndire, diferit de al său propriu (există numai începuturi firave de reciprocitate). Îşi consideră punctul de vedere ca absolut, crede că alţii gîndesc precum gîndeşte el, şi nu simte nevoia să-şi explice afirmaţiile. Dar tot acest egocentrism nu este, strict vorbind, centrat pe eu ; el derivă numai din natura subiectivă a gîndirii copilului în această etapă. El nu ştie că acest mod de gîndire este numai al lui.

În cursul acestei perioade putem data apariţia a încă două aspecte ale individualităţii, în plus faţă de cele trei pe care le-am discutat anterior.

Aspectul 4 : Extensia eului.
Aspectul 5 : Imaginea eului.

Am spus că spiritul de competiţie apare abia după vîrsta de trei ani. O dată cu el apare şi simţul proprietăţii. Această minge este a *mea*. Eu posed tricicleta. Tăticul meu, fratele meu, cîinele meu, casa mea sînt simţite ca părţi calde ale eului. Desigur, copilul nu-şi poate extinde simţul proprietăţii pentru a cuprinde ţara sa, biserica sau cariera sa. Dar bazele sînt puse pentru această extindere importantă a individualităţii. La nivelul adult spunem uneori, „Un om este ceea ce el iubeşte" (vezi capitolul 12). Prin această afirmaţie înţelegem că putem cunoaşte cel mai bine personalitatea cunoscînd ce cuprinde eul extins. Dar copilul mic are numai rudimentele unei asemenea extensiuni a eului.

De asemenea, *imaginea de sine* este rudimentară. Copilul începe să ştie că părinţii săi vor ca el să fie un băiat „bun" şi, de asemenea, că uneori el este „neascultător". Printr-un proces de interacţiune el ajunge să cunoască ce aşteaptă părinţii de la el şi să compare această aşteptare cu propriul său comportament. Desigur, pînă acum, el nu are o conştiinţă clar dezvoltată şi nici o imagine a ceea ce ar vrea să fie la maturitate. Totuşi, copilul pune bazele intenţiilor, scopurilor, simţului responsabilităţii morale şi ale cunoaşterii de sine care vor juca mai tîrziu un rol dominant în personalitatea sa. În copilărie capacitatea de a gîndi despre sine cum este, cum vrea să fie şi ce ar trebui să fie este numai în germene.

optsprezece ani, în funcţie de locul său de rezidenţă. Cine poate spune unde începe maturitatea? Adolescentul nu ştie acest lucru; şi nici societatea.

Imaginea despre sine a adolescentului depinde de ceilalţi. El caută popularitatea şi se teme de ostracizare. Părul său, gusturile sale muzicale, chiar şi rabla sa de maşină sînt conforme standardelor grupului său. Adolescentul rareori sfidează obiceiurile vîrstei sale. Imaginea de sine şi simţul identităţii la adolescent nu sînt destul de ferme pentru a rezista.

Tînărul care are o maturizare fizică întîrziată este nefericit printre cei de vîrsta sa. Tînărul se poate chinui din cauza creşterii lente a bărbii sale sau din cauza constituţiei sale slabe şi a bicepşilor nedezvoltaţi. Sora sa poate zăbovi cu o privire plină de regret asupra reclamelor pentru furou cu sutien. În acelaşi timp, nici unui adolescent nu-i place să audă un adult spunînd „Vai, cît ai crescut!".

Binecunoscutul spirit de revoltă al adolescentului are o relaţie importantă cu căutarea identităţii. Este încercarea sa finală de a cuceri autonomia. Respingerea părinţilor, în întregime sau în parte poate fi un stadiu necesar, chiar dacă crud, în acest proces. Este pandantul adolescent al negativismului copilului.

Căutarea identităţii este dezvăluită de modul în care un adolescent încearcă diferite măşti. Mai întîi el adoptă un mod de a vorbi, apoi altul, un stil de a-şi aranja părul şi apoi altul (totdeauna în cadrul diapazonului permis de grupul său). El imită un erou, apoi pe altul. El caută încă o haină care să i se potrivească. Ceea ce el doreşte într-adevăr nu este totuşi în întregime prezent — personalitatea sa adultă. Întrucît părinţii sînt de obicei ironici în legătură cu aceste experimente tînărul le încearcă cu tovarăşii săi şi mai ales cu sexul opus şi adesea prin telefon, al cărui rob este. Adolescentul se află în căutarea asigurării că el poate atrage şi reţine şi că poate juca un rol acceptabil în problema serioasă a găsirii unui partener. Însuşi faptul de a se îndrăgosti este un mod de a testa imaginea de sine a cuiva. Partenerii din prima dragoste vor sta de vorbă la nesfîrşit, testîndu-şi astfel *persoana* şi apoi pentru a vedea efectul. Ei se ceartă, se împacă, discută mereu, sondează viitorul şi se îmbrăţişează. În general, se pare că preferă mai degrabă să vorbească decît să se îmbrăţişeze.

În acelaşi timp, conflictul legat de nevoile sexuale devine acut. Tînărul a şi învăţat interdicţiile stricte şi consideră că e dificil să armonizeze dorinţele carnale cu convenţiile. El speră să găsească o cale spre identitatea care îi va da posibilitatea să îmbine impulsuri contradictorii. Singurătatea, suferinţa, zbuciumul şi stresul adolescenţei (în cultura occidentală) sînt bine cunoscute.

Uneori conflictele duc la sinucidere, mai des la religie, iar în religie tînărul poate găsi soluţii care vor fi durabile sau, dimpotrivă, îi vor intensifica suferinţa.

Pentru adolescent nucleul problemei identităţii este alegerea unei ocupaţii sau a unui alt scop în viaţă. El ştie că viitorul trebuie să urmeze un *plan*, iar în această privinţă simţul identităţii capătă o dimensiune care lipsea total în copilărie. Adesea tînărul ţinteşte prea sus. Idealismul este o calitate frecventă şi plăcută. Multe idealuri adolescentine sînt atît de înalte încît le este rezervată o cădere brutală. Poate după douăzeci de ani tînărul va descoperi că el are mai puţin talent decît credea, că nu-şi va lăsa pecetea în lume şi că propria căsnicie este mai puţin perfectă decît sperase. Reducerea imaginii de sine şi a aspiraţiilor la dimensiunile vieţii este o sarcină pentru anii săi adulţi.

Dar elementul important este că în adolescenţă scopurile de largă perspectivă şi îndepărtate adaugă o nouă dimensiune simţului identităţii. De aceea vom vorbi despre :

Aspectul 7 : Efortul personal central.*

Diverşi autori susţin că liantul care menţine viaţa este „orientarea" sau „intenţionalitatea" sa. Pentru a fi normal un adolescent şi în special un adult are nevoie de un obiectiv definitoriu, o perspectivă în care să spere. Nu e necesar ca scopurile să fie fixate rigid, ci numai ca o temă centrală pentru efort să fie prezentă.[22]

Acest aspect important al eului nu este prezent în primii ani de viaţă. Copilul mic „doreşte", bineînţeles, să fie pompier sau pilot cînd va creşte, dar în această perioadă nu există un efort integrat. Pînă cînd tînărul nu începe să facă planuri, simţul eului nu este complet. Totodată, este adevărat că unii adolescenţi ajung la maturitate fără vreun simţ apreciabil al scopului. Cînd se întîmplă astfel, putem spune că personalităţile lor sînt „oportuniste" şi imature. Simţul individualităţii este încă rudimentar.

William James a definit odată eul ca „un luptător pentru scopuri". El accentua aici aspectul general (efortul central) al individualităţii. Totuşi, James era conştient de aspectele suplimentare pe care le-am descris. Prin denumirile sale de eu „corporal", „material" şi „spiritual", James a anticipat actuala noastră analiză, mai detaliată, în termenii de simţ corporal, identitate de sine, respect faţă de sine, imagine de sine, extensiune a eului şi efort central.[23]

* În original **propriate striving.** **(Nota trad.)**

[22] W. McDougall, *The energies of men*, London, Methuen, 1932. Vezi şi C. Bühler, *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipzig, Hirzel, 1933 ; rev. ed., Bonn, Hogrefe, 1959.

[23] W. James, *Principles of psychology*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1890, vol. I, cap. 10.

Proprium

Nu există oare un mod de a unifica aceste șapte aspecte ale individualității ? Toate sînt stări care ne privesc și pe care le *simțim*. Fiecare în felul său este o regiune întinsă a personalității implicată în probleme importante pentru viața emoțională organizată a individului. Împreună alcătuiesc eul, așa cum este acesta simțit și cunoscut.

Pare astfel firesc să unim aceste aspecte (chiar dacă ele sînt fenomenologic diferite, adică trăite în mod diferit) sub un singur nume. Să alegem termenul *proprium*. De ce nu pur și simplu termenul *eu ?* Din două motive : 1) Majoritatea autorilor, după cum am văzut, utilizează termenul *eu* sau *ego* numai pentru unul sau două din aspectele limitate pe care le-am tratat. Preferăm o denumire mai proaspătă și mai cuprinzătoare. 2) Există o problemă filozofică care ține de eu la care revenim acum, problema „cunoscătorului". Întrucît acest aspect al individualității este, de asemenea, corect denumit *eu*, sugerăm utilizarea termenului *proprium* pentru a acoperi eul „ca obiect" al cunoașterii și trăirii. Sîntem conștienți în mod direct de proprium, în timp ce niciodată nu sîntem direct conștienți de „cunoscător".

Înainte de a continua cu acest subiect, să explicăm de ce este necesar să acordăm în teoria personalității un loc proprium-ului cu variatele sale aspecte. În mod sigur, un motiv este acela că partea subiectivă (simțită) a personalității este cea pe care fiecare o cunoaște ; ar fi o nebunie s-o neglijăm, așa cum unii psihologi preferă s-o facă. Un alt motiv, foarte important, este acela că *comportamentul* oamenilor variază în mare măsură în funcție de faptul dacă ei se simt implicați personal în ceea ce fac sau numai implicați în sarcină. Astfel, în discuția noastră despre învățare din capitolul anterior, am văzut că învățarea este mult mai eficientă cînd prezintă un interes personal pentru individ decît atunci cînd e impersonală.[24] Și multe experimente psihologice dovedesc că nu numai învățarea, ci și aproape orice performanță este modificată în funcție de prezența sau absența implicării personale. Această diferență apare în măsurarea atenției, judecății, memoriei,

[24] Se poate face obiecția că supraimplicarea eului este dăunătoare pentru eficiența învățării. Acest lucru e adevărat : o implicare personală prea intensă poate submina (ca atunci cînd avînd trac pe scenă uităm rîndurile memorizate cu grijă). E necesar un echilibru astfel încît emoțiile care însoțesc implicarea să nu inunde mecanismul nervos integrator. Discuții despre această problemă se găsesc în R. M. French, *Goal, mechanisms and integrative field*, în „Psychosom. Med.", 1941, 3, 226—252. Vezi și în M. Scherer, *Problems of performance analysis in the study of personality*, în „Ann. N. Y. Acad. Sci.", 1946, 46, Art. 7, pp. 653—678.

motivației, nivelului de aspirație, a productivității și în acțiunea trăsăturilor de personalitate.[25]

De aceea considerăm că conceptul de proprium este nu numai justificat, dar și absolut indispensabil în teoria psihologică.

Este important de subliniat faptul că proprium-ul nu este permanent conștient. Într-adevăr, *derivăm* conceptul din experiențele eului de care noi sîntem complet conștienți. Dar urmele acestor experiențe sînt efective chiar și atunci cînd nu le observăm. În efortul central, de exemplu, „ne pierdem" în mod caracteristic, deoarece sîntem absorbiți profund în ceea ce facem. Dar nu este mai puțin adevărat că interesul implicat personal joacă totuși un rol persistent. Și așa cum am subliniat anterior, nu sîntem permanent conștienți de eul corporal, poate aproape deloc, pînă cînd durerea sau deprivarea senzorială nu ne forțează la o asemenea conștientizare. Totuși, toate cele șapte funcții joacă un rol, un rol important, în „funcționarea" personalității, uneori în mod conștient, dar adeseori inconștient.

Problema cunoscătorului

Această problemă dificilă apare cînd întrebăm „Cine este acest eu care cunoaște eul meu corporal, care are o imagine despre mine însumi și un simț al identității durabil în timp, care știe că dispun de eforturi centrale ?" Eu știu toate aceste lucruri și, mai mult, eu știu că eu știu aceste lucruri. Dar cine este acest eu care dispune de o asemenea cunoaștere de perspectivă ?

Nenumărați filozofi și-au frămîntat mințile cu această problemă. Nu intră în intenția noastră actuală să ne ocupăm de ea în detaliu. Ne mulțumim cu expunerea a două concepții contrarii.

Filozoful Immanuel Kant susținea că nu avem niciodată experiența eului cunoscător în același mod în care avem experiența eului-obiect (proprium). Eul cunoscător este un ego transcendental sau pur. Cunoscătorul sesizează, dar nu este el însuși sesizat. Îi întrezărim o clipă umbra, dar nimic mai mult.

Soluția opusă, oferită de William James și John Dewey, printre alții, susține că nu există un cunoscător independent, separat de procesul cunoașterii. Fiecare moment al conștiinței coincide parțial cu momentul precedent și cunoscătorul este oarecum incastrat în ceea ce se cunoaște. Numai atunci cînd oprim procesul normal al cunoașterii și reflectăm asupra problemei, ne imaginăm că problema există. Cunoscătorul nu este altceva decît organismul însuși.

[25] Cf. G. W. Allport, *The ego in contemporary psychology*, în „Psychol. Rev.", 1943, 50, 451—478.

Nu ne permitem aici să alegem între aceste două soluţii sau dintre altele care au fost oferite.[26] Există, de exemplu, opinia care susţine că eul este o *forţă* centrală în cadrul personalităţii. El cunoaşte, doreşte, se străduieşte, vrea. Eul este centrul energiei personale. Această aşa-numită psihologie a eului ia forme variate, dar poziţia generală este aceeaşi.[27]

Ea are meritul de a concentra atenţia, aşa cum am făcut-o şi noi, asupra unităţii şi coerenţei care marchează funcţiile proprii ale personalităţii şi de a le separa într-o oarecare măsură de echilibrul extins al funcţiilor pur organice şi nerelevante pentru ego.

Ea prezintă totuşi un pericol serios din punct de vedere ştiinţific. Dacă admitem eul ca o forţă separată care cunoaşte, vrea, doreşte şi aşa mai departe, nu sîntem oare în pericol de a crea o personalitate în cadrul personalităţii? Pare că postulăm „un omuleţ în piept". Dacă întrebăm de ce Jim munceşte din greu, nu explicăm nimic spunînd că „eul său o doreşte". Dacă întrebăm de ce acest pacient din spital este deprimat, nu e util să spunem că „eul are o imagine de sine greşită". A spune că eul face cutare sau cutare lucru, doreşte cutare sau cutare lucru, vrea cutare sau cutare lucru înseamnă a socoti rezolvate o serie de probleme dificile. Psihologului nu-i place să fugă de răspundere trecînd-o asupra unei forţe a eului.

Poziţia mea e aceea că în structura *personalităţii*, dacă e înţeleasă corect — incluzînd desigur structura centrală —, vom găsi explicaţiile pe care le căutăm. Este imprudent să încredinţăm problemele noastre unui factor intern care conduce din umbră.

În anumite scopuri filozofice poate fi justificat să privim eul ca pe o entitate continuă — poate dotată cu nemurire. Dar în psihologie e mai bine să evităm separarea netă a eului „ca factor" de funcţionare a sistemelor centrale din cadrul personalităţii.

Sentimentele de inferioritate

Multe probleme importante din psihologia personalităţii pot fi abordate numai pe calea simţului eului. Aşa-numitul complex de inferioritate este una din aceste probleme; conştiinţa, alta.

[26] Pentru o discuţie mai completă asupra problemei vezi G. W. Allport, *Becoming: basic considerations for a psychology of personality*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1955, pp. 36—62.

[27] Cf. P. A. Bertocci, *The psychological self, the ego, and personality*, în „Psychol. Rev.", 1945, 52, 91—99; J. Macmurray, *The self as agent*, London, Faber & Faber, 1957; şi M. B. Arnold, J. A. Gasson, *The human person: an approach to an integral theory of personality*, New York, Ronald, 1954.

„Adesea, fiecare suferim eșecuri. Realizările noastre nu corespund dorințelor noastre. Performanța noastră coboară mult sub respectul față de noi înșine și tulbură propria noastră imagine de sine. Cînd acest lucru se întîmplă, în mod normal ne intensificăm eforturile sau ne schimbăm obiectivul și încetăm de a ne mai face griji.

Totuși, adeseori, cînd eșecurile revin și au o semnificație personală, nu putem să le înlăturăm. Ele rămîn ca amintiri latente și obsedante. Și astfel un sentiment adînc înrădăcinat al unui deficit se poate dezvolta și poate fi mereu agravat. Acest sentiment al deficitului se poate datora unor cauze diferite : slăbiciune fizică, înfățișare neplăcută, impotență sexuală, neadaptare socială (sărăcie, lipsă de educație, neîndemînare, vocabular sărac, putere de judecată înceată). Sau se poate datora unor stări ce țin de lipsa de demnitate, vinovăție și păcat. Pe măsură ce eșecurile se înmulțesc „complexul" se adîncește. Dacă se dorește o definiție, putem spune că un complex de inferioritate este o tensiune puternică și constantă care apare dintr-o atitudine emoțională oarecum morbidă față de deficitul personal resimțit.

Majoritatea oamenilor cunosc acest tip de disconfort. Un studiu arată că mai puțin de 12% dintr-un grup de studenți de colegiu mărturisesc că nu știu ce înseamnă să sufere din cauza unor sentimente chinuitoare de inferioritate. După cum rezultă din tabel, par să existe patru tipuri principale. În ansamblu, fetele par să fie într-o poziție mai dezavantajoasă decît băieții. Proporția mai mare la fete reflectă fără îndoială dezavantajul pe care îl simt într-o „lume a bărbaților". În acest eșantion din colegiu incidența mare a sentimentelor de inferioritate intelectuală se poate datora faptului că numărul de băieți era cu mult mai mare decît cel de fete. În general, studenții din colegiu, de ambele sexe, afirmă că viața unui bărbat este mai de dorit ca aceea a unei femei și ei tind să atribuie calități mai favorabile sexului masculin.[28]. Astfel, se pare că și în Statele Unite emanciparea femeii nu este completă.

Tipuri de sentimente de inferioritate	Băieți 213	Fete 120
	Procentuaj care indică sentimente persistente de inferioritate	
Fizic	39	50
Social	52	57
Intelectual	29	61
Moral	16	15
Nici unul	12	10

[28] J. P. McKee, A. C. Sherriffs, *The differential evaluation of males and females*, în „J. Pers.", 1957, 25, 356—371.

E inutil să spunem că sentimentele de inferioritate nu pot fi luate drept un indicator al inferiorității reale. Fetele cuprinse în acest studiu erau selectate cu grijă ; nu se putea considera pe baza nici unui test rezonabil că jumătate sau mai mult din ele au în mod real aptitudini fizice, sociale sau intelectuale inferioare. Şi totuşi, faptele obiective nu par să creeze mari diferenţe. Boxerul situat pe locul al doilea sau şahistul de pe locul al doilea sau actorul de pe locul al doilea ar putea suferi de un sentiment adînc de inferioritate. Avem de-a face pur şi simplu cu un fenomen subiectiv care ţine de eu şi care se măsoară prin proporţia stabilită între *succesul* şi *aspirațiile cuiva* într-o direcţie dată.

Pare sigur să afirmăm că mulţi din aceşti studenţi aflaţi acum în adolescenţa tîrzie au depăşit sentimentele anterioare de neadaptare. Alte studii arată că în cursul adolescenţei timpurii majoritatea băieţilor mărturisesc o teamă obsedantă de inferioritate fizică. Statura mică, obezitatea, faţă cu coşuri constituie obstacole serioase în căutarea identităţii. Şi am putea să ne întrebăm dacă copiii mici, numai pentru că sînt mici nu încearcă un sentiment născind de inferioritate fizică. Recunoaşterea unei slăbiciuni organice autentice şi imaginare a dus la prima formulare a „complexului de inferioritate“ de către Alfred Adler în jurul anului 1912.[29]

Pentru scopurile noastre, ceea ce este în mod special important rezidă în calea prin care această rană cronică a stimei faţă de sine se dezvoltă uneori într-o trăsătură generalizată de personalitate. Un sentiment puternic al eşecului într-un domeniu al vieţii poate lăsa unei persoane un sentiment general de nesiguranţă şi lipsă de încredere.

Intr-o cercetare s-a cerut subiecţilor să spună cît de satisfăcuţi erau de trăsăturile lor fizice — păr, ten, nas, dinţi etc. ; de asemenea, li s-a cerut să se refere la aptitudinile lor intelectuale şi artistice precum şi la trăsăturile morale. Ulterior, aceloraşi persoane li s-au aplicat teste de „siguranţă socială“ care măsurau nivelul lor normal de încredere în sine. Corelaţia dintre sentimentele de inferioritate şi nesiguranţa generală a fost în jur de 0,50[30].

Alte studii arată că unii oameni tind în general să fie optimişti şi siguri de ei, chiar după un eşec, în timp ce alţii au o pă-

[29] A. Adler, *Organmirderwertigkeit und ihre psychische Kompensationen*, 1912, trad. 1917, în „Nerv. & Ment. Dis. Monogr. Series“, No 24. Vezi şi H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher (Eds.), *The individual psychology of Alfred Adler*, New York, Basic Books, 1956.

[30] S. M. Jourard, P. F. Secord, *Body-cathexis and personality*, în „Brit. J. Psychol.“, 1955, 46, 130—138.

rere deprimată și pesimistă despre aptitudinea lor.[31] Destul de interesant este faptul că persoanele din prima categorie tind să creadă că cetățeanul mediu poate influența mult sau cel puțin într-o „oarecare" măsură orientările politice guvernamentale importante prin vot, scrisori și așa mai departe, în timp ce persoanele care se simt inferioare și nesigure consideră că cetățeanul mediu are un efect mic sau nici unul asupra cursului evenimentelor din cadrul unei organizări democratice.[32] Aceste exemple ilustrează ce se înțelege printr-o trăsătură generalizată de personalitate (capitolele 14, 15). Sentimentele de inferioritate pot satura atitudinea cuiva față de viață în general.

Compensarea. Ce face cineva cu sentimente de inferioritate în afară de a suferi ? Mult timp nu poate scăpa de ele, deoarece sînt înrădăcinate în proprium. Se cere o formă susținută de luptă și această formă Adler a numit-o *compensare.*

Se pot distinge cîteva tipuri. *Acțiunea directă* (compensarea în speță) se produce cînd cel care suferă atacă în mod constant *sursa* unei inferiorități reale și o înlătură. Cînd slăbiciunea originală nu este înlăturată, ci transformată într-o sursă de forță, vorbim de *supracompensare.* Legenda ne spune că Demostene s-a străduit atît de mult să-și învingă bîlbîiala încît a devenit nu numai un vorbitor normal, ci și un mare orator. Theodore Roosevelt, a cărui debilitate timpurie constituia o povară, s-a străduit să-și reconstruiască fizicul și a sfîrșit prin a-l supracompensa. A devenit vînător de lei și Rough Rider* (nu numai un vînător de potîrnichi și un călăreț obișnuit). Autodidactul plin de succes din America se poate să fi început ca un imigrant torturat de sentimente de inferioritate socială. Printr-o muncă grea el a compensat — și poate a supracompensat — handicapul său.

Vorbim de *compensația prin substituție* cînd o persoană nu-și poate înlătura handicapul, dar în schimb descoperă alte satisfacții. Cocoșatul nu-și poate corecta diformitatea dar poate deveni puterea din umbră a unui tron. O fată simplă își poate cultiva în mod compensatoriu farmecul și inteligența, iar un tînăr neatletic poate excela în studiile sale.

Mecanismele de apărare sînt compensări menite să amăgească pe ceilalți. Adolescentul își poate ascunde nesiguranța în spatele unei strîngeri de mînă exagerate. Lăudăroșenia unui fanfaron

[31] J. Nuttin, *Tâche, réussite et échec, Louvain,* Editions universitaires, 1953.

[32] E. Douvan, W. M. Walker, *The sense of effectiveness in public affairs,* în „Psychol. Monogr.", 1956, 70, no. 429.

* Persoană care călărește foarte mult, călăreț foarte bun. Membru al regimentului voluntar de cavalerie înființat de Theodore Roosevelt în războiul americano-spaniol. (Nota trad.)

poate ascunde o slăbiciune interioară. Bărbile, pantofii cu toc mare, manierele îndatoritoare pot masca sentimente de inferioritate fizică sau socială.

Raționalizarea este o formă de compensare care înșeală mai mult pe sine decît pe ceilalți. Un individ palid, neatletic spunea: „Mi-e greață să aud de globulele roșii ale atleților. Globulele roșii nu trec niciodată prin creier". Asemenea raționalizări de tipul strugurilor acri sînt obișnuite la fel, ca și cele de tipul dulce-acrișor. Un om cu față cadaverică se consolează cu gîndul că acest lucru îl face să arate distins „ca Savonarola sau Dante". Raționalizarea este sprijinită de mass-media. Persoane cu sentimente de inferioritate intelectuală sau socială pot găsi o consolare citind sau vizionînd filme care descriu viciile înaltei societăți, grosolănia studenților din colegiu, nesăbuința „intelectualilor" și superioritatea virtuților domestice și a omului obișnuit.

Gîndirea autistă conține o compensare a imaginației. Putem reuși în visele noastre cu ochii deschiși. Un anumit tînăr, persecutat de colegii săi mai viguroși, se refugia în camera sa în fiecare după-amiază pentru a juca cele două jocuri favorite ale sale. Într-unul era învățător și administra pedepse corporale băieților robuști. În celălalt era milionar și completa cecuri substanțiale pentru favoriții săi și se întreținea cu oaspeți importanți. Cînd compensarea autistă este avansată întîlnim personalitatea puternic introvertită, poate chiar „schizoidă" (o stare care e la limita schizofreniei anormale în care individul trăiește aproape în întregime înșurubat în plasa propriilor fantezii).

Puțini oameni sînt feriți de una sau mai multe din formele de compensare pe care le-am descris. Dar pînă cînd procesul nu este deprins și adînc înrădăcinat, nu putem vorbi de compensare ca o *trăsătură* a personalității.

Conștiința

Conștiința, ca și sentimentele de inferioritate, reprezintă o structurare a cîtorva stări ale eului — în special respectul față de sine, imaginea de sine și efortul central. O conștiință „bună" nu pare să aibă o configurație precisă. Cînd conștiința noastră este „liniștită" sau „la odihnă" continuăm să funcționăm în felul nostru normal, bucurîndu-ne de un echilibru psihic și moral calm.[33] Dar o conștiință „rea" sau „ultragiată" ne sîcîie și ne spune că oarecum am violat stilul nostru preferat de a fi. Atunci trebuie fie s-o

[33] C. I. Jenkins, *The significance of conscience*, în „Ethics", 65, 261—270.

„salvăm" prin raţionalizare, fie să ne pocăim şi să ne îndreptăm. Adesea conştiinţa este întregită de un sentiment religios, dar uneori nu este; persoanele nereligioase au adesea conştiinţa acută. Intr-adevăr, putem spune sigur că, exceptînd cîteva „personalităţi psihopate", conştiinţa se dezvoltă în mod normal la fiecare fiinţă umană. Ea este un indicator — ceva asemănător unui termometru care măsoară febra — care ne spune că o activitate pe care o desfăşurăm scindează sau a scindat un aspect important al propriei imagini de sine.

Există două probleme centrale în psihologia conştiinţei: prima se referă la *dezvoltarea acesteia;* a doua — la *structura* sa la vîrsta *adultă.* În general, putem considera conştiinţa în curs de dezvoltare din perioada copilăriei ca fiind o conştiinţă care spune „*trebuie*", iar forma matură, adultă a conştiinţei ca una care spune „*ar trebui*". Fromm o numeşte pe prima „conştiinţa autoritară" şi pe cealaltă „conştiinţă umanistă".[34]

Conştiinţa lui *trebuie* — singura pe care copilul o posedă — se dezvoltă în mod sigur pe baza restricţiilor şi prohibiţiilor parentale. La vîrsta timpurie de optsprezece luni copilul devine temător şi frustrat cînd aude avertismentul părintesc „Nu! Nu!" Zaharniţa este „Nu!". Televizorul este „Nu!" Murdăria este „Nu! Nu!" Unele forme de pedeapsă însoţesc adesea aceste cuvinte. Pe măsură ce limbajul se dezvoltă, copilul învăţă cuvîntul „trebuie". El trebuie să se spele pe faţă şi nu trebuie să traverseze singur strada. Aceste cuvinte sînt semne ale puterii părinteşti: ele anunţă recompensele şi pedepsele ce vor urma. Desigur, copilul nu ştie de ce trebuie sau de ce nu trebuie. (Într-adevăr, motivele pentru „trebuie" şi „nu trebuie" sînt foarte complexe: în unele cazuri „trebuie" înseamnă „Ai să te arzi dacă te apropii prea tare de sobă" adică, natura te va pedepsi; în alte cazuri, „Eu, părintele tău te voi pedepsi pentru că mă superi"; uneori, „Oamenii din societate te vor pedepsi pentru cutare sau cutare comportament"; şi, în sfîrşit, sancţiunea din spatele lui *trebuie* îi poate rămîne lui Dumnezeu, care te va pedepsi dacă furi sau dacă nu te supui părinţilor tăi.)

Atunci, copilul — cu mare greutate — învaţă supunerea. El este cel mai supus, desigur, cînd părintele se află de faţă; dar treptat el „interiorizează" vocea externă a autorităţii şi se comportă (destul de bine) chiar atunci cînd e singur. Totuşi, cutia interzisă cu prăjituri reprezintă o ispită ani de zile — dacă mama care veghează nu e prezentă.

[34] E. Fromm, *Man for himself*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1947. O expunere instructivă a stadiilor dezvoltării conştiinţei se află în R. F. Peck et al., *The psychology of character development*, New York, Wiley, 1960.

Cam de la şase ani, moralitatea bazată pe cerinţe adulte este fixată ferm. Copilul devine un „realist moral“. (Piaget). Actele sînt în întregime evaluate în termenii conformării sau îndepărtării lor de la regulile stabilite. Deprinderea de a aştepta şi a se supune regulilor este acum atît de bine generalizată încît chiar în joc copilul (6—12 ani) se revoltă dacă acesta nu se desfăşoară conform regulilor.

Se pare că nu e nici o îndoială că acest stadiu timpuriu al conştiinţei se datorează, aşa cum argumentează Freud, interiorizării regulilor tribale şi parentale. Încălcarea lor produce anxietate şi vinovăţie chiar dacă o pedeapsă imediată nu e iminentă. Pentru un copil nu e neobişnuit să caute o pedeapsă externă după ce a făcut ceva rău, căci în acest fel speră să-şi restabilească echilibrul psihic şi moral. Şi adesea el se pedepseşte singur suferind mustrări de conştiinţă şi făcînd mici acte indirecte de reparare.

In adolescenţă tînărul suferă o nouă criză. Pe de o parte, el decide că majoritatea restricţiilor parentale sînt stupide. Se angajează în multe acte interzise — deşi poate să simtă încă o oarecare vină. În jur de paisprezece ani apar probleme de disciplină acasă şi la şcoală, deoarece tînărul vrea „să scape nepedepsit“ pentru faptele sale antisociale ; încă nu *vrea* să-şi plaseze armătura morală în interior ; preferă conducători şi supraveghetori puternici care să-l ţină la respect, chiar dacă în acelaşi timp se revoltă.

Dar treptat, pe măsură ce imaginea de sine se dezvoltă, şi tînărul îşi elaborează un ideal, aspectele negative ale conştiinţei care spune *trebuie* cedează unei conştiinţe complet diferite, care spune *ar trebui*. Spunem că este „complet diferită“, pentru că nu mai este susţinută de teama de pedeapsă, ci fuzionează cu structura pozitivă a efortului central. Tînărul care a ales o profesie ştie că trebuie să studieze pentru aceasta şi dacă nu reuşeşte acest lucru el îşi încalcă propriul stil de existenţă pe care l-a ales. Conştiinţa îşi deplasează treptat centrul de la deprinderi specifice de supunere spre proprium. „Sentimentul“ conştiinţei este la maturitate rareori legat de teama de pedeapsă, fie ea externă sau autoadministrată. Acesta este mai curînd un sentiment al obligaţiei.

În perioada adultă, rămîn mulţi „trebuie“ dar aceştia izvorăsc acum dintr-o recunoaştere raţională a consecinţelor şi rareori mai sînt resimţiţi ca probleme de conştiinţă. *Trebuie* să respect regulile de circulaţie. Trebuie să repar instalaţia electrică. Nu trebuie să-i arăt ei adevăratele mele sentimente. Dar, pe de altă parte, *ar trebui* să votez. Ar trebui să scriu scrisoarea aceea. Ar trebui să studiez mai mult. Ar trebui să urmez binele aşa cum îl văd eu. Acestea sînt judecăţi personale de valoare. Nimeni nu mă va pedepsi dacă nu reuşesc să trăiesc conform stilului meu preferat.

A susține că mi-e teamă de viitoare mustrări de conștiință înseamnă a confunda un posibil rezultat cu simțul pozitiv al obligației în ansamblu.[35]

Atunci, conștiința matură este un simț al datoriei pentru a menține imaginea de sine a cuiva într-o formă acceptabilă, pentru a continua liniile alese ale efortului central — pe scurt, pentru a construi (și nu a distruge) stilul de a fi al cuiva. Conștiința devine un fel de autoorientare generică. Accentul s-a deplasat de la controlul tribal și parental la controlul individual.[36]

Din păcate unele interpretări psihologice nu recunosc transformarea care se produce în mod normal de la *trebuie* la *ar trebui*. Unii autori susțin că „supraeul" unei persoane nu este nimic altceva decît un model pe viață al regulilor și avertismentelor parentale și tribale. Este adevărat că unii adulți suferă de o stagnare a dezvoltării morale. Ei continuă să sufere din cauza culpabilității infantile, a unor conflicte nerezolvate cu persoane autoritare (din copilărie). Dar această patologie a conștiinței — o suferință care nu este neobișnuită — nu modifică regulile care guvernează transformarea conștiinței din cursul său normal de dezvoltare.

Concluzie și rezumat

Acest capitol a fost dedicat *simțului* individualității, nu *naturii* sale. De aceea discuția noastră este în primul rînd de natură psihologică și nu filozofică. Așa cum spunea Moustakas, este mai ușor să *simți* eul decît să-l definești.[37] Definițiile ultime le lăsăm pe seama filozofiei.

Totuși, este un fapt psihologic acela că mintea omenească este capabilă să se privească pe sine ca pe un obiect în același mod în care privește obiectele din lumea externă. Ori de cîte ori stările personale sînt văzute ca fiind „specifice mie" simțul eului este prezent. Am arătat că în diferite stadii ale vieții apar diferite aspecte ale conștiinței de sine.[38] Deși cele șapte aspecte ale pro-

[35] Cf. P. A. Bertocci, *A reinterpretation of moral obligation*, în „Phil. & phenomenol. Res.", 1945, 6, 270—283; și Allport, *Becoming: basic consideration for a psychology of personality*, pp. 68—74. Vezi nota 26.

[36] Analiza prezentată aici este similară cu argumentarea mult mai completă a lui H. Bergson, în *The sources of morality and religion*, prima dată publicată în Franța în 1932; Garden City, Doubleday, Anchor, 1954.

[37] C. E. Moustakas (Ed.), *The self: explorations in personal growth*, New York, Harper, 1956, cap. 1.

[38] O reprezentare grafică utilă a acestei apariții este oferită de T. R. Sarbin, *Preface to a psychological analysis of the self*, în „Psychol. Rev.", 1952, 59, 11—22. În parte stadiile descrise se suprapun cu ale mele, dar în parte sînt diferite.

prium-ului par să apară în stadii succesive de viață, nu vreau să spun că ele funcționează separat. În experiența noastră cotidiană unele sau chiar toate aspectele coexistă.

Să presupunem că vă aflați în fața unui examen dificil și critic. Fără îndoială că sînteți conștient de ritmul rapid al pulsului și de senzațiile din stomacul dumneavoastră (eul corporal) ; de asemenea, de semnificația examenului în raport cu trecutul și viitorul dumneavoastră (identitatea eului) ; de implicarea dumneavoastră plină de mîndrie (respectul față de sine) ; de ceea ce ar însemna succesul sau eșecul pentru familia dumneavoastră (extensiunea eului) ; de speranțele și aspirațiile dumneavoastră (imaginea de sine) ; de rolul dumneavoastră ca rezolvitor al problemelor de examen (factorul rațional) ; și de semnificația întregii situații pentru scopurile dumneavoastră de perspectivă (efortul central). În viața reală, fuziunea stărilor personale este o regulă. Și dincolo de aceste stări trăite ale eului, prindeți licăriri indirecte ale eului dumneavoastră în calitate de „cunoscător".

Problema cunoscătorului apare atunci cînd întrebăm „Cine este eul care cunoaște aceste funcții ale eului ?" Nu sîntem numai conștienți de ceea ce ne este propriu, dar sîntem, de asemenea, conștienți că sîntem conștienți. Această problemă dificilă a dus la postularea unui factor special al eului (fie ca un cunoscător pur — un ego transcendental —, fie ca o combinație a celui care cunoaște — dorește — se străduiește — vrea). Acest ultim punct de vedere pare să plaseze un factor coordonator conducător în cadrul personalității, un omuleț în piept care trage sforile.

În ansamblu pare mai înțelept să privim funcțiile persoanle ale dorinței, strădaniei, voinței ca fiind îmbinate cu structura personalității totale. Ele sînt resimțite ca semnificative pentru sine, dar nu sînt produse de un factor separat din cadrul personalității. În ceea ce privește cunoscătorul, fie că rezidă numai într-o inferență pe care o facem la un nivel înalt de complexitate, așa cum susțin James, Dewey și alții, fie că este necesar să postulăm un cunoscător pur, un eu transcendental continuu, cum susține Kant, avem de-a face cu o problemă pe care nu am rezolvat-o.

Revenind la simțul eului, există două structuri familiare care au meritat atenția noastră specială — sentimentele de inferioritate și sentimentul conștiinței. Aceste structuri includ, în proporții variate, multe, poate toate, aspectele proprium-ului. Ele sînt condiții subiective importante care afectează funcționarea și structurarea personalității.

În final, ne întoarcem la discuția asupra principiilor învățării din capitolul anterior. Am argumentat că simțul eului este dobîndit

în mod treptat. (Nu e inconsecvent să spunem, dacă cineva dorește, că fiecare copil are o capacitate latentă înnăscută de a dezvolta un eu.) Deoarece eul este dobîndit, trebuie aplicate legile învățării. În mod specific, în primul an de viață, sau în primii doi ani — așa cum am explicat anterior — principiile cvasimecaniciste explică apariția individualității timpurii. Condiționarea, întărirea, repetiția sînt necesare în mod clar înainte ca micul copil să-și poată lega senzațiile, experiențele corporale și etichetele verbale (adică numele său) într-o identitate de sine pe cale de apariție. Această formă de învățare „oportunistă" precede formele învățării personale pe care le-am descris. Pe scurt, am argumentat că există o anumită discontinuitate în succesiunea învățării. Principiile cvasimecaniciste explică apariția proprium-ului ; dar odată stabilit, proprium-ul devine sursa principală a învățării ulterioare.

CAPITOLUL 7

Stratul inconştient

TEORIILE STRATURILOR ● CONCEPŢIA LUI FREUD DESPRE INCONŞTIENT ● NEVROTICUL ŞI NORMALUL ● MECANISMELE DE APĂRARE ● REZUMAT

Nu sîntem niciodată conştienţi de ansamblul naturii noastre şi chiar nici de o mare parte din ea. În orice moment cîmpul conştiinţei este extrem de îngust. Nu pare să fie ceva mai mare decît vîrful unui creion fără odihnă precipitîndu-se încolo şi încoace în marele edificiu al personalităţii, concentrat cînd în interior, cînd în exterior.

Totuşi, dincolo de toate slăbiciunile sale, conştiinţa ne oferă singurul test sigur legat de existenţa şi identitatea noastră personală. Într-un moment ne gîndim la vreun eveniment din copilărie ; în momentul următor avem o imagine a ceea ce se va întîmpla mîine ; apoi imediat sîntem conştienţi de un eveniment prezent. Simţul eului nostru, ca şi cunoaşterea noastră legată de lumea exterioară este în întregime dependent de această încrucişare a stărilor de conştiinţă.[1]

Dar deoarece cîmpul conştiinţei este în orice moment atît de firav, nu avem altă alternativă decît să spunem că cea mai mare

[1] Natura trecătoare şi nesigură a conştiinţei a făcut pe unii psihologi să-i nege vreun loc în ştiinţa psihologiei. Behaviorismul, pozitivismul, psihologia bazată pe „stimul şi răspuns" înclină să procedeze astfel. Şi totuşi metoda obiectivă preferată de aceşti psihologi depinde complet de mărturia propriei lor experienţe conştiente. La ce foloseşte indicatoarelor, dacă ele nu sînt percepute şi interpretate conştient ? Nu putem scăpa de faptul că conştiinţa joacă un fel de rol integrator în comportament.

parte din ceea ce se întîmplă pe planul personalității noastre aparține într-un anumit fel unui strat inconștient.

Fluxul de suprafață al vieților noastre conștiente izvorăște în mare măsură din conturu#ri ascunse și din pîrîiașe care circulă sub suprafață. Impresii de care nu sîntem conștienți pot totuși să-și lase pecetea. Acest fapt poate fi demonstrat prin experiment. Kolers a cerut subiecților săi să privească la un ecran aparent gol. Pe el era proiectată cu o lumină foarte slabă o figură geometrică. Era atît de slabă încît subiecții nu erau conștienți că „priveau" la ceva. După această experiență „albă", subiecților li s-a cerut să rezolve o problemă a cărei soluție includea utilizarea acestei figuri nepercepute. Subiecții au reușit să rezolve problema, deși erau total inconștienți că utilizau impresia inconștientă (subliminală) pe care o primiseră anterior.[2]

Acest principiu este aplicat în așa-numita reclamă subliminală. Se consideră că o imagine sau un mesaj tipărit slab care apare pe un ecran de cinematograf sau de televiziune au efecte inconștiente asupra cumpărătorului potențial chiar dacă el nu știe că a fost afectat. Faptul că în acest mod se poate provoca realmente impulsul de a cumpăra produsul este o problemă discutată. Dar asemenea indici nepercepuți pot pune în mișcare un șir de idei, pot trezi un interes latent sau pot porni un lanț de griji — și niciodată nu vom ști noi înșine raportul cauzal.

Teoriile straturilor

Cum vom considera inconștientul atunci cînd acesta intră în structura personalității ? Metafora nivelurilor sau a straturilor pare cea mai naturală. (În general, psihologii au predilecție pentru expresii spațiale în limbaj. Ei vorbesc de *lărgimea* emoției, *întinderea* atenției, *cîmp* de forță, *bariere*, o *divizare* a personalității ; iar despre inconștient spun că este *scufundat* și că e nevoie de o analiză în *profunzime* pentru a ajunge la el.)

O teorie descrie *straturi* mergînd dinspre exterior spre interior — ca la ceapă. Această teorie particulară (Lewin) nu este interesată atît de ceea ce este conștient și inconștient cît de structura totală a personalității.

Așa cum arată figura 14, pentru Lewin, persoana este un domeniu diferențiat, separat printr-o graniță permeabilă de mediul său înconjurător extern. (Vezi și figura 11, pagina 108.) În contact direct cu mediul se află anumite sisteme perceptiv-motorii anga-

[2] P. A. Kolers, *Subliminal stimulation in problem solving*, în „Amer. J. Psychol.", 1957, 70, 437—441.

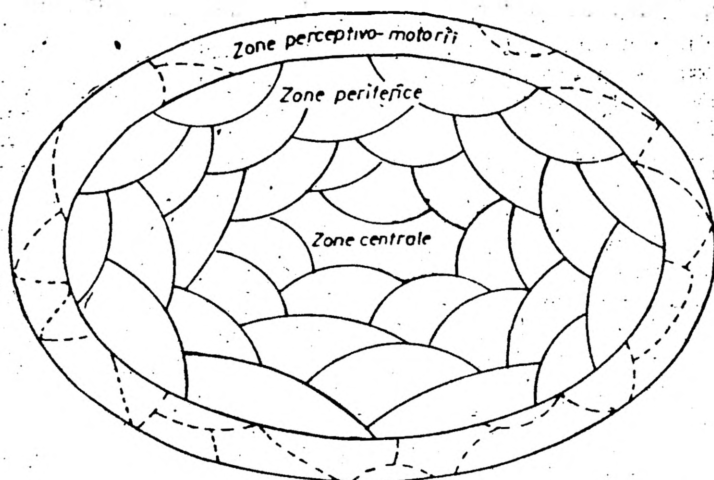

Figura 14. Concepţia tip „foi de ceapă" asupra structurii personalităţii (după Lewin)

ţate în perceperea stimulilor şi care acţionează direct asupra acestora. În majoritatea lor aceste sisteme sînt schimbătoare căci ele au nevoie de o adaptare rapidă la cerinţele mediului înconjurător şi nu reflectă dispoziţiile mai durabile ale personalităţii, deşi sînt afectate de acestea.

De la acest strat spre interior se află regiunile periferice ale personalităţii interne. Ele sînt structurate mai ferm decît regiunea perceptiv-motorie, însă nu conţin sistemele centrale (personale). Printre sistemele periferice putem include diferite deprinderi culturale — ca aptitudinea de a vorbi limba maternă. De obicei un asemenea sistem acţionează fără un simţ al implicării eului — deşi, ocazional, desigur (de exemplu, dacă un invadator ne-ar interzice să vorbim limba maternă), sistemul poate deveni central şi autoimplicat. Cu alte cuvinte, sistemele periferice pot deveni motivaţionale dacă sînt puse sub tensiune. Dar, de obicei, ele îşi urmează cursul fără conflict sau efort. Majoritatea deprinderilor noastre aparţin acestui grup.

Mai spre interior găsim regiunile mai centrale care reprezintă motive şi interese mai profunde, sentimente durabile şi prejudecăţi. Aceste regiuni centrale corespund conceptului nostru de *proprium*. Nucleul regiunii interne personale este zona cea mai intimă, cuprinzînd imaginile şi aspiraţiile noastre cele mai scumpe. Lewin numeşte această regiune profund internă *eu*.

O trăsătură preţioasă a acestei reprezentări este faptul că ţine seama de unicitatea structurii. Nu există două structuri care să se

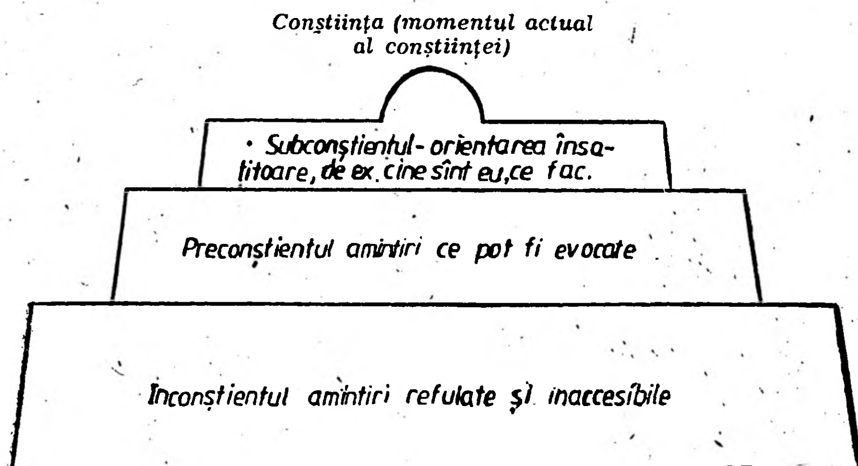

Figura 15. O reprezentare fundamentală a straturilor

diferenţieze exact în acelaşi mod. Afară de aceasta, ea ţine seam de schimbarea care se produce cu timpul, şi chiar din moment î moment, în graniţele regiunilor. O presiune dată din mediu poat pune una sau mai multe regiuni (trăsături) sub tensiune şi astfe să producă o forţă dinamică unică. Pe scurt, reprezentarea ţin seama atît de structură, cît şi de flexibilitate — două din atribu tele esenţiale ale personalităţii.[3]

Alţi autori sînt mai direct interesaţi de separarea stratulu conştient de cel inconştient şi preferă o imagine pe verticală cele concentrice. O concepţie tipică ar putea fi cea reprezentată îı figura 15.

Această figură,-îţi aduce în minte metafora familiară a iceber-gului. Cea mai mare parte a structurii personalităţii este cufundată sub suprafaţă, este subliminală. Momentul prezent al *conştiinţe* este în vîrf. *Subconştientul* este un strat care sprijină imedia vîrful. Totdeauna „ştim" cine sîntem, ce facem, care este orientarea noastră fizică. *Preconştientul* este ceva mai departe de suprafaţă, dar conţine toate amintirile şi asociaţiile care vor apare în conştiinţă dacă sînt evocate. Stratul cel mai profund, *inconştientul*, nu este de obicei accesibil, dar în condiţii neobişnuite (în vise, în terapie) poate să devină conştient.

Există multe variante ale acestui plan de bază. Cea mai veche este cea a lui Platon. Acest filozof antic ne asigura că natura omului are trei părţi, fiecare ancorată într-o regiune corporală. Abdo-

[3] Pentru o expunere mai completă vezi K. Lewin, *Principles of topological psychology*, New York, McGraw-Hill, 1936, pp. 166 ; şi *Dynamic theory of personality*, New York, McGraw-Hill, 1935, cap. 7.

menul este centrul poftelor şi al dorinţelor ; pieptul conţine strădania, curajul şi voinţa ; capul este sediul intelectual şi raţiunii. Am spus anterior că unele teorii moderne împart personalitatea în aceleaşi trei componente : *afectivitate, conaţie, cogniţie.* Totuşi această trihotomie particulară nu priveşte în mod direct problema inconştientului.

Majoritatea teoriilor straturilor arată că stratul inconştient are două funcţii. Este depozitul amintirilor ; şi, de asemenea, este o sursă de energie sau motivaţie neînţeleasă pe deplin de individ. Am putea spune că, precum la o casă, subsolul conţine atît o acumulare de obiecte în depozit, cît şi un sistem de încălzire.

O trăsătură atrăgătoare a unor teorii ale straturilor este nuanţa lor evoluţionistă. Anatomiştii fac distincţie între „creierul vechi" şi „creierul nou". Creierul vechi include talamusul şi hipotalamusul, care sînt, grosier vorbind, sediul emoţiilor. Creierul nou este cortexul cerebral, un factor de inhibiţie, control, inteligenţă. Un animal decorticat se va înfuria la cea mai mică provocare. Şi oamenii, de asemenea, dacă au o leziune corticală se comportă adesea în mod primitiv. Pare logic, atunci, să spunem că în fiecare din noi se află un „om cortical" şi un „om profund". Lersch îl numeşte pe al doilea „baza endotimică" a existenţei şi pe primul „suprastructura personală". Funcţiile vitale, vegetative, emoţionale ale vieţii sînt „endotimice", în timp ce puterea de control a raţiunii, a planificării, a deciziei rezidă în suprastructura mai puţin stabilă. Aceeaşi distincţie fundamentală constituie miezul teoriei expresiei personalităţii elaborată de Klages (scrisul, gestul, vocea şi altele), precum vom vedea în capitolul 19.[4]

> În special în Germania postbelică au fost propuse numeroase versiuni ale teoriei straturilor. Thomae se aseamănă cu Platon, distingînd trei straturi : un *ego impulsiv,* care conţine reflexe, instincte şi impulsuri ; un *ego propulsiv,* care conţine energie liberă şi aspiră la autorealizare ; un *ego prospectiv* care planifică, prevede viitorul şi coordonează cele două euri inferioare cît poate de bine. Ultimul ego este un factor intermitent, şi este capabil numai parţial să controleze impulsul şi propulsia.[5]
>
> O altă propunere — oarecum similară — pretinde cinci straturi : 1) un strat vital, prezent întreaga viaţă ; 2) un strat

[4] O trecere în revistă interesantă a teoriilor germane despre stratificare se află în A. R. G i l b e r t, *Recent German theories of stratification of personality,* în „J. Psychol.", 1951, 31, 3—19. Vezi, de asemenea, P. L e r s c h, *Der Aufbau des Charakters,* ed. I, Leipzig, Barth, 1938.

[5] H. T h o m a e, *Persönlichkeit : eine dynamische Interpretation,* Bonn, Bouvier, 1951.

vegetativ și nutritiv; 3) impulsuri și instincte animale; 4) emoții și însușiri specific umane; 5) stratul personal.[6]

O altă schemă mărește numărul nivelurilor la șapte: vitalitate, impuls, senzație, sentiment, imaginație, înțelegere și voință. Dar în acest caz nu există o ierarhie clară. Rolul fiecărui nivel este determinat de apropierea sau îndepărtarea sa de structura „nucleară" a personalității în dezvoltare.[7]

Un punct asupra căruia toate teoriile stratificării sînt de acord este acela că stratul cortical, sau personal sau prospectiv — oricum s-ar numi — nu reușește întotdeauna să domine nivelurile inferioare. Există un conflict între acestea. Cum spune Sf. Pavel — „Carnea se revoltă împotriva spiritului și spiritul împotriva cărnii". Mai ales în timp de război și de criză socială, straturile inferioare, emoționale, impulsive, arhaice, irup și pun stăpînire pe controlul personalității, altfel echilibrată rațional și moral — fenomen observat în Germania hitleristă.

Deși toate curentele de gîndire sînt de acord asupra faptului că într-un anumit sens straturile inconștiente tulbură conștientul și chiar ocazional pot să-l copleșească, există un punct foarte controversat pe care trebuie să-l ținem minte.

Această chestiune controversată este: Are stratul conștient (pe care Freud îl numește ego) o autonomie și funcție proprie sau *totdeauna* servește scopurile și motivele care sînt profund întipărite în inconștient? Demult, Schopenhaeur spunea că intelectul nu poate acționa prin el însuși dacă voința (straturile inferioare ale pasiunii și dorinței) este activă. Mai recent, Kempf s-a exprimat în același sens susținînd că sistemul nervos central este în esență slujitorul sistemului autonom (vegetativ și emoțional) (vezi pagina 85).

Asemenea concepții ca acestea (printre ele și a lui Freud) pledează pentru prioritatea inconștientului. „Suprafața psihică" a vieții este iluzorie, spun ei. Ea se datorește unei evoluții tîrzii și-i lipsește stabilitatea și forța dinamică necesare pentru a transforma conținuturile arhaice ale inconștientului în motive conștiente contemporane pe care „ego-ul prospectiv" să le aprobe. Omul bine îmbrăcat care locuiește în casă nu prea cunoaște și nici nu e capabil să controleze cazanele subterane, conductele și valvele care mențin edificiul în care locuiește.

Problema este centrală pentru teoria noastră. Întrebările sînt pur și simplu următoarele: Inconștientul (cu caracterul său pri-

[6] E. Rothacker, *Die Schichten der Persönlichkeit*, Bonn, Bouvier, 1948.

[7] A. Wellek, *Die Polarität im Aufbau des Charakters*, Bern, A. Francke, 1950.

mitiv şi arhaic) sau stratul conştient domină structura şi funcţionarea personalităţii ? Dacă ambele sînt efective, în ce condiţii şi în ce proporţie ia fiecare conducerea ?

Concepţia lui Freud despre inconştient

De obicei se spune că Sigmund Freud „a descoperit inconştientul". De asemenea, că din acest motiv contribuţia sa în psihologie este cea mai mare de la Aristotel (care a formulat primul o psihologie a vieţii mentale conştiente). Cu toate că afirmaţiile sînt prea extreme, ele sînt totuşi în mod fundamental juste. Freud a reuşit mai mult decît oricare alt autor în istorie să atragă atenţia asupra proceselor formative ascunse care adesea ne modelează personalitatea fără ştirea noastră. Datorită lui Freud, chiar şi omul de pe stradă ştie acum că adesea acţionăm din motive pe care nu le înţelegem şi că în noi se află sentimente care ne-ar surprinde dacă am şti că le avem.

După Freud, inconştientul, după cum am spus, îşi asumă o datorie dublă. Pe de o parte, înmagazinează amintiri uitate sau reprimate care au căzut sau au fost aruncate — ca să zicem aşa — ca într-o groapă adîncă. Pe de altă parte, conţine un cazan de aburi al energiilor de bază, „un cazan în clocot" al impulsurilor instinctive (în principal — impulsul sexual şi agresivitatea). Id-ul dinamic este sistemul originar al personalităţii din care se diferenţiază alte sisteme.

Id-ul nu cunoaşte realitate externă. El este avid, operînd numai pentru satisfacerea instinctelor. De aceea operează după „principiul plăcerii". Pentru a evita durerea şi a obţine plăcerea, el are numai două instrumente : *acţiunea reflexă* şi *procesul primar*. Copilul nou-născut, în virtutea echipamentului său reflex, poate strănuta, clipi, suge, elimina în scopul satisfacerii id-ului. Procesul primar se referă la tendinţa de împlinire a dorinţelor pe care o observăm în visele şi imaginaţia noastră. Noi ne imaginăm satisfacerea id-ului în mod direct. Instinctele noastre ne fac să ne gîndim (să halucinăm) la obiectele satisfacţiei dar nu pot face nimic pentru a realiza o asemenea satisfacere, cu excepţia a ceea ce va face acţiunea reflexă.

De aceea, ego-ul apare timpuriu în viaţă, în scopul de a servi id-ul. El operează prin „principiul realităţii", cu ajutorul *procesului secundar*. Funcţia ego-ului este de a rezolva probleme, de a gîndi şi planifica, de a se proteja pe sine şi id-ul. Este un factor de execuţie, care mediază între instincte şi lumea externă. Sarcina sa este dificilă şi în mod frecvent el nu poate realiza adaptările dificile cerute. Din cauza frustraţiei şi a conflictului adesea irupe

în anxietate. Anxietatea, dacă este prelungită şi nerezolvată, dă naştere unei forme de comportament nevrotic. Anxietatea, spune Freud, este „alfa şi omega nevrozei". Nevroza (termen ce acoperă o mare varietate de tulburări ale personalităţii) se datoreşte simplului fapt că ego-ul, împrumutînd energia de la id şi îndeplinind ordinele impulsive ale acestuia, consideră că lumea externă este prea rezistentă pentru a fi manevrată. Subterfugiile care rezultă de aici sînt „nevrotice".

Bietul ego este un sclav nu numai pentru cei doi tirani — impulsul id-ului şi realitatea externă —, dar, de asemenea, şi pentru un al treilea : superego. Acest tiran, conştiinţa şi ego-ul ideal al individului, este un grup de deprinderi învăţate de la părinţi şi de la societate, care pretind individului să-şi îndeplinească sarcina conform regulilor prescrise ale jocului. Este o conştiinţă de tipul „trebuie" (pagina 143).

Conceptul cheie în teoria psihanalitică a lui Freud este „procesul primar".[8] Id-ul are dorinţele sale. El refuză să fie socializat sau civilizat — şi totuşi societatea (prin părinţi) pretinde un comportament „corect". A satisface id-ul şi a fi totuşi „corect" în mod rezonabil este sarcina „proceselor secundare". Rezolvarea inteligentă a problemei ajută, dar nu poate reuşi fără ajutorul important al „reprimării".

Reprimarea forţează o idee sau o amintire periculoasă să iasă din conştiinţă şi o împiedică să revină — cel puţin într-o formă necenzurată. Unele dorinţe ale id-ului (de exemplu, dragostea sexuală pentru părinte) sînt în mod atît de profund tabu încît nu li se permite niciodată o recunoaştere conştientă, nici chiar de către copil. Pe măsură ce socializarea continuă, superego va veghea ca să se producă tot mai multe reprimări. În figura 16 se ţine seama de o „supapă de evacuare" prin care conţinutul reprimat al inconştientului poate să se strecoare — dacă este deghizat şi deplasat în mod corespunzător. Visurile, de exemplu, dezvăluie adesea procesul primar în ciuda reprimărilor care operează în timpul perioadei de veghe. De asemenea, *Lapsus linguae* şi *lapsus calami* trădează dorinţe sau animozităţi care sînt îngropate, dar nu moarte. O gazdă obosită şi nu prea binevoitoare spunea musafirilor ei care plecau : „Noapte bună, îmi pare rău că aţi venit". Gîndurile şi sentimentele ei ostile reprimate au ieşit la iveală.

[8] E. Glover, *The future of „dynamic" psychology*, în „Brit. J. med. Psychol.", 1957, 30, 219—229. Expunerile despre Freud sînt numeroase. Utile în special sînt C. S. Hall, *A primer of Freudian psychology*, Cleveland, World, 1954 ; şi W. Healy, A. F. Bronner, A. M. Bowers, *The structure and meaning of psychoanalysis*, New York, Knopf, 1930. Pentru a studia scrierile lui Freud, este bine să se înceapă cu *A general introduction to psychoanalysis*, ed. rev., New York, Liveright, 1935 şi *New introductory lectures on psychoanalysis*, New York, Norton, 1933.

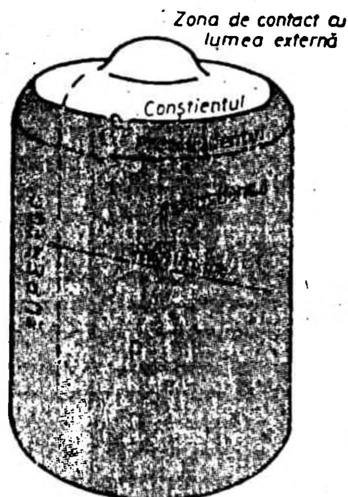

Figura 16. Structura personalității după Freud

Reprimarea este ca și cum ai pune într-un dulap un coș cu hîrtii aprinse și ai închide ușa. Uneori flăcările pot să se stingă de la sine, dar adesea produc pagube serioase.

Scopul psihanalizei este să permită unui pacient să-și întărească ego-ul lărgindu-i scopul. Revenind asupra gîndurilor și sentimentelor primejdioase și înfruntîndu-le, problemele vieții pot fi abordate în mod realist fără constrîngeri și anxietăți paralizante care sînt produsul unor reprimări repetate. Strigătul de luptă al psihanalizei, spune Freud, este „Acolo unde era id-ul, va fi ego-ul."

Să privim mai îndeaproape termenii proces *primar* și *secundar*. Făcînd această alegere a termenilor, Freud și-a trădat întreaga teorie despre natura umană. Ceea ce este instinctual, centrat orbește pe sine, cu cerințe imediate, și în general inconștient este *primar*. Ceea ce este rațional, controlat, adult este *secundar*. Desigur, termenii au, de asemenea, o nuanță nevinovată de timp: cerința primară a sugarului pentru satisfacție este mai timpurie decît toate construcțiile raționale secundare. Dar Freud vrea să spună mai mult decît aceasta. Nici chiar un adult nu scapă de *prioritatea* procesului primar în viața sa. Freud insistă asupra faptului că „ego-ul nu are o energie proprie".[9] El nu există pînă cînd energia nu este deviată de la id pentru a susține procesele secundare care constituie ego-ul.

Fără îndoială acesta este punctul discutabil al doctrinei freudiene. Mulți urmași regretă faptul că Freud a susținut această concepție; alții îl reinterpretează; alții spun că a murit înainte de a-și completa „psihologia ego-ului". Mulți psihanaliști se îndepărtează în mod radical de acest punct și au elaborat o psihologie neofreudiană a eului.[10]

[9] Vezi H a l l, *op. cit.*, p. 36.

[10] De exemplu, D. R a p a p o r t (Ed.), *Organization and pathology of thought*, New York, Columbia Univ. Press, 1951, mai ales capitolele scrise de Rapaport și H. Hartmann; E. E r i k s o n, *Identity and the life cycle*, Monogr. no. 1 din „Psychological Issues", New York, Int. Univ. Press, 1959 și E. K r i s, *Ego psychology and interpretation in psychoanalytic therapy*, în „Psychoanal. Quart.", 1951, 20, 15—30.

Problema, după cum am spus, este de cea mai mare importanță pentru teoria personalității. Dacă privim toate achizițiile unui adult (altruismul său, idealurile sale, gusturile sale mature și conștiința sa de tip „ar trebui") ca „secundare" sau, cum spunea Freud, ca „sublimări transparente" ale proceselor id-ului, dispunem de o concepție biologică despre natura personalității adulte normale.

Imaginea lui Freud despre id ca ceva care „nu se schimbă niciodată" poate fi, și a fost, viu contestată. La începuturile istoriei psihanalizei Jung s-a separat în mod viguros de Freud. Numai pentru că rădăcinile bolii se găsesc uneori în inconștient, nu e necesar, spune Jung, să se conchidă că regiunile mai adînci ale naturii umane conțin numai ceea ce este rău, murdar și periculos. (Cineva a făcut remarca usturătoare că în explorarea inconștientului Freud coboară mai adînc, stă mai mult și se întoarce mai murdar decît oricare alt psiholog.)

Pentru Jung inconștientul conține mai mult decît impulsuri agresive și sexuale încastrate în amintiri, declarate tabu și respinse. El adăpostește, de asemenea, „amintiri ale rasei" (arhetipuri) care sînt formele de gîndire fundamentale pentru existența umană. Astfel, noțiunile de mamă, ordinea naturii, nemurire sînt categorii ale unei ordini umane universale și par să zacă într-o formă latentă în inconștient. Probabil există impulsuri și energii creatoare disponibile în inconștient și aflate în rezervă. Mai mult, inconștientul conține complementul personalității noastre de toate zilele, căci calitățile care se află acolo sînt reciproca naturii noastre obișnuite : o persoană puternic extrovertită are probabil un inconștient introvertit.[11]

Astfel, se poate contesta descrierea făcută de Freud conținutului inconștientului. Se poate, de asemenea, contesta prioritatea inconștientului în cursul vieții. Freud spune că instinctele noastre pot forma atașamente la noi obiecte (cathexes), dar rămîn aceleași forțe instinctuale — înăbușite, excitate — însă nu schimbate în mod fundamental. Imaginea lasă totuși ego-ul fragil și relativ inconstant. Ea atribuie conștiinței un rol pasiv și secundar. Psihologia modernă a eului încearcă să corecteze tocmai această unilateralitate.

Punctul de discuție, repetăm, este relativa importanță a funcțiilor inconștiente și conștiente în formarea și menținerea personalității. Orice altceva ar fi conștiința, ea este clar asociată cu nivelul cel mai înalt al activității metabolice din cortex. Nu ar fi apărut, dacă nu ar fi avut de jucat un rol în economia vieții

[11] Pentru o expunere bună a teoriei lui Jung despre personalitate, inclusiv despre inconștient, vezi C. S. Hall, G. Lindzey, *Theories of personality*, New York, Wiley, 1957, cap. 3.

umane. În cel mai rău caz, ea asigură un domeniu reglator în care problemele ce nu pot fi rezolvate printr-o deprindere sau printr-un instinct inconştient primesc forţele în interacţiune (reflexia, analiza, încercarea imaginativă şi decizia) care produc soluţia. Observăm că sîntem mult mai conştienţi cînd există situaţii problematice cărora nu li se poate face faţă în mod automat.[12]

> De o sută de ori m-am apropiat de uşa mea, am scos cheile din buzunar şi am intrat — fără să fiu conştient de succesiune. A o sută una oară mîna mea nu găseşte cheia şi nu pot să intru. Instantaneu sînt foarte conştient de problemă. Este portarul aproape? Unde este colegul meu de cameră? Pot să intru pe fereastră? Toate aceste încercări de soluţii îmi ţîşnesc în minte şi din această învălmăşeală conştientă apare o decizie pentru a rezolva problema.

Aşa cum arăta William James, conştiinţa pare să fi apărut pentru a regla un sistem nervos care s-a dezvoltat prea mult în partea superioară pentru a se regla singur.

Dar toată această reglare se află numai în serviciul unui id a cărui „structură nu se schimbă niciodată“? Pare foarte puţin probabil. Alegerile noastre conştiente lasă urme; ele construiesc o imagine de sine, formează o conştiinţă generică, construiesc sisteme noi de interese. Ego-ul, format în acest mod, devine relativ autonom de id.

Ca şi alţi autori, am privit critic deprecierea de către Freud a rolului conştiinţei, dar există o urmă de adevăr în formularea sa — mai ales cînd explică tendinţele nevrotice ale personalităţii, care adesea se datoresc unor motive inconştiente şi unor conflicte inconştiente.

Nevroticul şi normalul

Există unii autori care susţin că toţi sîntem nevrotici, că nici o persoană nu e normală, că există numai grade de acceptabilitate de către ceilalţi. Dacă îmi dirijez relaţiile astfel încît ceilalţi să nu mă evite sau să mă trimită la spital sau în închisoare, atunci se spune că sînt normal. Conform acestei concepţii, toţi au înclinaţii nevrotice, criminale sau chiar psihotice; toţi sînt puţin nebuni, deşi împotriva unora se pot ridica mai puţine obiecţii decît a altora.

[12] Cf. R. M. Collier, *Outline of a theory of consciousness as a regulatory field: preliminary statement*, în „J. Psychol.“, 1955, 40, 269—274.

Această concepţie este în acord cu poziţia freudiană, căci Freud a simţit că psihanaliza oferea „întreaga bază“ pentru ştiinţa psihologiei. El a simţit că formulările sale nu se limitează la „procesele morbide“, ci caracterizau întreaga viaţă mentală umană.[13] Tocmai această poziţie o contestăm. Freud era un clinician care a lucrat ani şi ani de zile cu personalităţi tulburate. Intuiţiile sale sînt mai aplicabile acestor cazuri decît personalităţilor cu o fiziologie sănătoasă.

Spre deosebire de persoana normală, nevroticul nu e capabil să realizeze schimbul echilibrat cerut de o prietenie sănătoasă, de relaţii calme în muncă şi de fericirea casnică. În loc de echilibru constatăm un dezechilibru forţat. Persoana nevrotică are pretenţii, este posesivă, geloasă şi autocompătimitoare, isterică şi acuzatoare ; el (ea) poate manifesta simptome fizice („conversiune“) : ulcere, eczeme, surditate funcţională, chiar paralizie. Deşi tulburările în viaţa amoroasă sînt adesea, poate totdeauna, implicate, există şi alte motive puternice, dar neorientate, în structura nevrotică : ură, teamă, resentiment. Afirmaţia cea mai adevărată şi cea mai generală despre nevroze pare să fie aceea că ele sînt o reflectare a unei centrări necontrolate asupra eului. Cineva a spus că nevroticul va face orice ca să fie iubit, cu excepţia faptului de a se face pe sine atrăgător.

Fără ajutor, nici un nevrotic nu înţelege pe deplin rădăcinile comportamentului său nefericit. Se poate întîmpla ca el să sufere datorită unui început prost în viaţă. Amintiri dure, impulsuri nedorite sînt reprimate şi îndepărtate din canalele integratoare ale creşterii. Deşi nu putem exclude posibilitatea ca anumite constituţii să fie în mod inerent „slabe“ şi astfel să tindă să dezvolte manifestări isterice şi să fie lipsite de capacitate pentru o integrare fermă, este probabil adevărat că tendinţele nevrotice se datorează în principal unei igiene mentale sărace — unei educaţii greşite a copilului, unui eşec în a-şi confrunta nevoile, impulsurile şi ideile cu realitatea. Aici sîntem de acord cu Freud.

Toţi am avut în viaţă momentele grele. Nu sîntem oare de aceea, într-o oarecare măsură, nevortici ? Poate, dar există totuşi o prăpastie adîncă între vieţile care sînt *în ansamblu* bine integrate şi echilibrate (în ciuda unor elemente nevrotice minore) şi vieţile care sînt dominate de conflicte posesive, coercitive, prost înţelese. Oamenii normali pot fi egoişti, anxioşi şi cu pretenţii. Nu calitatea unui act îi face să fie nevrotici. Distincţia rezidă mai curînd în caracterul automat, coercitiv, disociat al conduitei nevrotice.

[13] Vezi Hall, *op. cit.*, p. 12, nota 8.

Distincția între normal și nevrotic nu depinde de faptul dacă ceva este bun sau rău, curat sau murdar, egoist sau generos, curajos sau fricos, vinovat sau virtuos, constructiv sau distructiv, implicînd activitate sau indolență, aroganță sau meschinărie, ambiție sau apatie, cruzime sau blîndețe, conformism sau răzvrătire, succes sau eșec. Nu valoarea atașată unui act și nici frecvența sau raritatea sa determină faptul ca actul să fie normal sau nevrotic. Faptul că un act este normal sau nevrotic depinde numai de natura constelației de forțe care îl determină. Dacă aceste forțe... sînt de o așa natură încît ele să *predetermine repetarea automată a actului, indiferent de orice alte considerații,* atunci acel act este nevrotic și forțele care îl determină sînt nevrotogene. Aceasta este esența a ceea ce este psihopatologic în comportamentul uman[14].

Astfel, o nevroză adevărată este dominată în mare măsură de inconștient. Actele inadecvate persistă „indiferent de orice alte considerente". Actul are de obicei o calitate de autoapărare, ca în cazul unei mame exagerat de posesive care reușește numai să-și îndepărteze copiii. Persoana normală, dimpotrivă, de obicei își poate echilibra impulsurile și se poate conforma tuturor criteriilor semnificative : adaptarea actului său la timp și spațiu adecvate, utilizarea unor mijloace adecvate, și raportarea actului la standardele propriei sale conștiințe și la interesele altora.

Aceasta este o problemă foarte importantă pentru teoria noastră despre motivație. Un sistem nevrotic de motivație este orb, în mare măsură inconștient, automat și fără legătură cu restul vieții. Din aceste cauze el este de obicei auto-defensiv. Originile sale se află probabil în perioada timpurie a vieții și, deși efectele sale se prelungesc în anii următori, el are o nuanță infantilă. În opoziție, motivația normală este flexibilă, în general conștientă și „în acord cu vîrsta". Motivația normală rupe legăturile cu perioada timpurie a vieții. Ea este „funcțional autonomă" (capitolul 10). Structura id-ului arhaic nu mai predomină.

O diagramă adoptată din Kubie (figura 17) reprezintă marea diferență care există între viețile ordonate în general de planuri, scopuri și intenții conștiente (eul autonom) și viețile conduse în primul rînd de constrîngeri inconștiente și formațiuni nevrotice.

Diagrama atrage atenția asupra prezenței preconștientului la toți oamenii. Ea sugerează faptul că această regiune a unor amintiri accesibile este importantă în special pentru creativitate. Creativitatea unei persoane normale depinde mai mult de cooperarea preconștientului decît în cazul nevroticilor, la care inconștientul se implică în mod mult mai coercitiv și într-o proporție mai mare.

Diagrama recunoaște, de asemenea, o serie continuă de personalități, de la acelea aproape complet dominate de scopurile lor conștiente și în contact continuu cu realitatea, la personalități cu o intuiție și o integrare mai reduse și într-o măsură mai

[14] L. S. Kubie, *The neurotic process as the focus of physiological and psychoanalytic research,* în „J. ment. Sci.", 1958, 10[illegible] 518—536.

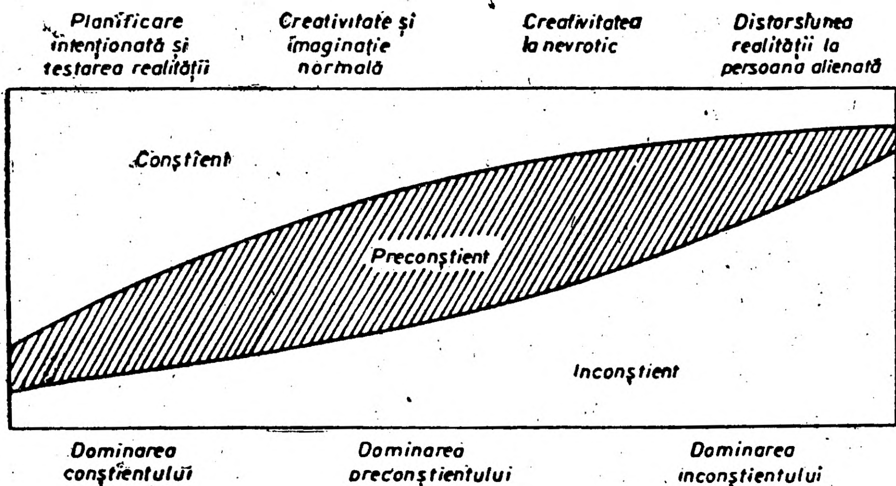

Figura 17. Variaţia proporţiilor dominării conştientului şi inconştientului în cadrul personalităţii (adaptată după Kubie)

mare dominate atît de funcţiile preconştiente, cît şi de cele inconştiente, şi pînă la cazurile în mod clar anormale ale căror vieţi sînt controlate tot mai mult de sisteme disociate şi inconştiente.

Într-un sens această ipoteză a *continuităţii* stricte între normal şi anormal este acceptabilă. Un argument puternic în favoarea sa este existenţa cazurilor limită. Există în mijlocul nostru nevrotici temperaţi, semipsihotici, paranoici la limită (personalităţi suspicioase) şi alţii. În mod descriptiv, putem spune că normalitatea — anormalitatea este o problemă de grad.

Dar acest continuum neîntrerupt este unul din *simptome,* nu unul din *procese.* Procesele care contribuie la normalitate şi anormalitate sînt foarte diferite. Să luăm un exemplu. A *înfrunta* lumea şi problemele sale este în sine un lucru sănătos deoarece produce o adaptare şi o stăpînire adecvată. A *evada* din lume este în sine un lucru periculos şi morbid. Evadarea extremă este întîlnită în cele mai severe forme de tulburare mentală, psihozele. Dar, veţi întreba, nu evadăm cu toţii într-o oarecare măsură ? Da — şi, mai mult, putem să ne recreem prin aceasta şi, eventual, să constatăm că visele noastre cu ochii deschişi sînt constructive. Dar asemenea rezultate inofensive şi folositoare pot apare *numai dacă procesul dominant este înfruntarea.* Lăsată în voia sa, evadarea atrage după sine anormalitate. La psihotici (şi la unii nevrotici) acest proces predomină. Dimpotrivă, la persoana normală, confruntarea este procesul de control.

Murphy oferă o ilustrare simplă a problemei :

> Dacă cineva împinge un scaun înapoi cîţiva inci, pivotîndu-l pe picioarele dinapoi şi îşi retrage mîna, scaunul va cădea în faţă pentru a-şi relua vechiul echilibru. Dar dacă îl lasă să treacă cu un milimetru dincolo de un punct dat, atunci vechiul echilibru nu poate fi recîştigat. Scaunul cade înapoi, pe podea, pentru a ajunge într-o poziţie complet nouă fără tendinţa de a reveni la cea veche[15].

Acelaşi lucru este şi cu personalitatea. Cînd, de exemplu, presiunea „evazionismului" ne împinge uşor înapoi, de obicei opunem rezistenţă acestei presiuni şi revenim în curînd la un echilibru normal. Dar dacă presiunea este prea puternică cădem cu totul şi adoptăm un echilibru nou, deşi anormal, renunţînd complet la lume şi realitate.

Să enumerăm unele procese care în mod *intrinsec* contribuie la anormalitate şi normalitate :

Care contribuie la anormalitate	*Care contribuie la normalitate*
evazionism (imaginaţie)	confruntare (încercarea realităţii)
reprimare ineficientă (cu efecte secundare jenante)	reprimare eficientă (excluderea totală a impulsurilor şi gîndurilor nedorite, vezi pagina 166)
autodecepţie	autointuiţie
dezintegrare (disociere)	integrare (organizare progresivă)
îngustarea ariei gîndirii la adaptări concrete	abstracţie (aptitudinea de a gîndi *despre* lucruri)
impulsivitate necontrolată	toleranţă la frustraţie
fixaţie la nivel juvenil	autonomie adecvată vîrstei şi experienţei

De ce denumim procesele din cea de-a doua enumerare procese „normale" ? Cauza este pur şi simplu că aceste modalităţi de funcţionare, ca şi altele asemănătoare, produc o dezvoltare flexibilă, continuă în cadrul personalităţii. Procesele „anormale", luate în sine, duc la un mod de existenţă rigid şi îngust şi la o oprire în procesul de individualizare şi devenire. Este adevărat

[15] G. Murphy, *Personality : a biosocial approach to origins and structure*, New York, Harper, 1947, p. 85.

că toate judecățile privitoare la normalitate, sănătate fizică și mentală, maturitate implică un standard valoric. Filozofii ne-ar preveni că nu e ușor de dovedit, de exemplu, că confruntarea este „mai bună“ decît evadarea din realitate. Dar toți par să fie de acord în general că așa este. Revenim la problema criteriilor pentru personalitatea normală și matură în capitolul 12.

Pentru a rezuma, Freud, cu toate meritele sale, a călcat granița dintre funcționarea mentală nevrotică și normală. A făcut acest lucru postulînd (la toți oamenii) un inconștient extrem de încărcat cu impulsuri antisociale și cu reprimări. Forța contrarie, ego-ul, este considerată în mod esențial ca slabă și secundară (la toți oamenii). Punctul meu de vedere este considerabil diferit. Persoanele care sînt relativ sănătoase au un ego cu mult mai activ și autonom decît admite Freud (deși mulți din urmașii săi fac acum concesii în această problemă). Procesele normale de creștere și devenire sînt, în principal, neglijate în teoriile lui Freud despre personalitate. Deși urme ale trăsăturilor și mecanismelor nevrotice se pot găsi la mulți oameni sănătoși, aceste elemente sînt minore în comparație cu țesătura mai puternică a creșterii normale.

Mecanismele de apărare

Nu e necesar să acceptăm teoriile lui Freud despre motivație și despre inconștient pentru a aprecia strălucita sa expunere asupra strategiilor de apărare pe care le utilizăm cu toții în scopul păstrării respectului față de noi. Dragostea de sine și mîndria sînt universale în natura umană, chiar dacă la personalitățile mature nu sînt în mod necesar suverane. În fiecare zi suferim amenințări grave la adresa respectului față de sine: ne simțim inferiori, vinovați, nesiguri, neiubiți. Nu numai lucrurile mari, dar și cele mici ne fac rău: greșim la un examen, facem o gafă socială, ne îmbrăcăm nepotrivit pentru o ocazie. Ego-ul transpiră. Încercăm un disconfort, poate anxietate, și ne grăbim să reparăm rana narcisistă.

Mecanismele de apărare ale ego-ului (termenul lui Freud) sînt stratageme viclene prin care încercăm să înșelăm disconfortul și anxietatea. Aceste strategii autoprotectoare sînt obișnuite, dar în nici un caz ele nu constituie întregul repertoriu de acțiuni adaptative ale persoanei normale. Adesea ea își înfruntă slăbiciunile și lipsurile și purcede la a se lupta în mod realist cu ele. Ea înfruntă frontal vina, frica, gafele și elaborează un mod de viață care le ia în considerare în întregime și în mod conștient și face din ele pietre de construcție pentru un edificiu personal mai inte-

grat. Opusul *apărării* este deci *înfruntarea*. Persoana nevrotică se apără mai mult și înfruntă mai puțin. La personalitatea sănătoasă predomină, de obicei, înfruntarea.

Înainte de Freud, mulți filozofi au fost preocupați de tendințele umane de a evita sau de a înfrumuseța lipsurile — printre ei au fost Hobbes, Nietzsche, Bentham — dar lui Freud îi revine meritul de a fi înscris pentru totdeauna acest capitol în știința psihologiei.

Care e esența acestui motiv autoprotector răspîndit? Filozofii mai vechi aveau obiceiul să spună „Autoapărarea este cea mai veche lege a naturii" sau „Oricum am denumi tiranul conducător, eul este factorul hotărîtor". Pentru Freud este o problemă a ego-ului care se apără împotriva anxietății. Dintre psihologi, Koffka vorbește despre „o forță care propulsează ego-ul în sens ascendent".[16] McDougall consideră că în centrul fiecărei personalități se află un sentiment de respect pentru sine care joacă „cel mai puternic și mai răspîndit rol în viața superioară a omului".[17] Psihanaliștii vorbesc de „narcisism fundamental". În capitolele anterioare am acordat un rol important „respectului pentru sine", deși am subliniat că el este numai unul din funcțiile centrale ale personalității.

Care sînt cîteva din strategiile principale ale apărării egoului? Pe drept, Freud acordă primul loc reprimării.

Reprimarea. În mod frecvent individul împiedică manifestarea conștientă a dorințelor și gîndurilor dezagreabile. „Tot ceea ce este contradictoriu în raport cu tendințele dominante ale personalității conștiente, cu dorințele, năzuințele și idealurile ei și tot ceea ce ar tulbura buna părere pe care cineva dorește s-o aibă despre sine poate fi reprimat"[18].

Reprimarea ocupă primul loc în enumerarea noastră pentru că toate celelalte mecanisme de apărare par să depindă de ea într-un fel sau altul. Dacă toate dorințele, amintirile și conflictele noastre ar fi pe deplin accesibile conștiinței noastre, în mod normal am folosi mai curînd *înfruntarea* decît apărarea. Tocmai deoarece considerăm înfruntarea prea dificilă recurgem la reprimare. Și cînd adevărata natură a conflictului nu mai este clar înțeleasă sîntem gata pentru noi strategii de autoînșelare.

> Pentru a lua un exemplu, decanii și președinții de departamente din colegii sînt adesea uimiți de numărul mare de studenți deficitari din punctul de vedere al pregătirii uni-

[16] K. Koffka, *Principles of Gestalt psychology*, New York, Harcourt, Brace, 1935, pp. 670 ff.
[17] W. McDougall, *Energies of men*, New York, Scribner, 1933, p. 233.
[18] F. Alexander, *The medical value of psychoanalysis*, New York, Norton, 1932, p. 79.

versitare, care „uită" că au primit scrisori de avertizare în legătură cu munca lor din colegiu. Pentru ei amenințarea eliminării din colegiu este neplăcută și lucrul cel mai simplu de făcut este să reprime gîndul ei. „Uitînd" comod amenințarea, studentul e liber să se distreze și, de asemenea, să-și reconstruiască respectul față de sine într-o varietate de modalități minore. El își poate scuza eșecurile anterioare, blama instructorii și raționaliza lenea — pînă cînd realitatea tragică îl ajunge în final din urmă. Chiar dacă el nu a uitat cu adevărat avertismentul, cel puțin i-a redus importanța și s-a asigurat pe sine că acesta se datorează unei cauze care nu îi aparține.

Negarea. Chiar dacă cineva nu uită în mod real o amenințare, totuși îi poate nega existența.[19] Un exemplu obișnuit se produce după aflarea bruscă a unei catastrofe sau a unei pierderi ireparabile. E convenabil să spunem și să credem, cel puțin pentru moment „Nu poate fi adevărat".

Unui copil de trei ani i s-a spus că mama sa va mai avea un copil. Gelozia i s-a trezit și copilul a spus : „Nici un copil" și a repetat aceste cuvinte multe săptămîni. Cînd copilul s-a născut, el a continuat să-i omită prezența și a ținut-o cu cîntecul său „Nici un copil, nici un copil".

Să revenim la teoria reprimării. Uneori încercarea de a reprima este ineficientă, dar alteori reușește. În nevroze ea este ineficientă căci provoacă un comportament forțat și neînțeles. Dar există un alt tip de reprimare care este în întregime benign, slujind bine funcția normală a înfruntării. Zilnic suprimăm în mod deliberat mult material, îndepărtînd ceea ce nu este folositor și ceea ce nu se potrivește cu stilul de viață pe care l-am ales — și nu suferim consecințe negative.

Un experiment ilustrează acest fapt, McGranahan și-a prevenit subiectii că vor primi un șoc electric dacă spun numele unei culori într-un test asociativ verbal. Unei persoane care nu-și putea inhiba tendința de a spune „verde" la cuvîntul stimul „iarbă" i s-a transmis un șoc neplăcut. Experimentatorul, prin chiar natura instructajului său negativ, invita de fapt la un set mental pentru culoare, dar totodată cerea subiecților să reprime acest set. Majoritatea subiecților

[19] Anna Freud, *The ego and the mechanisms of defence*, New York, Int. Univ. Press, 1946, cap. 7.

nu au întîmpinat dificultăţi în îndeplinirea sarcinii. Ei au suprimat setul de culoare adoptînd un set de nonculoare. Astfel, ei s-au putut regla să dea termeni supraordonaţi, sau sinonime, sau antonime. Adoptînd un set mental sigur, ei au evitat setul periculos şi nedorit. L-au reprimat, şi reprimarea a fost spre binele lor.[20] Ei au scăpat de şoc. Totuşi, alţii nu au putut suprima efectiv ideea interzisă de culoare, chiar dacă au fost pedepsiţi în mod repetat prin administrarea unui şoc neplăcut.

Atunci, reprimarea este procesul de excludere din conştiinţă, total sau parţial, a unei situaţii conflictuale. (Dacă procesul este deliberat, ca în acest experiment, vorbim de suprimare ; dacă nu e deliberat, de reprimare). Suprimarea sau reprimarea este benignă atunci cînd serveşte interesele înfruntării prin înlăturarea unor impulsuri şi amintiri nesemnificative şi nedorite. Totuşi, uneori, după cum am văzut, înlăturarea nu este sănătoasă ; impulsurile şi amintirile suprimate continuă să tulbure personalitatea. Coşul de hîrtii aprins nu poate fi pus în siguranţă într-un dulap şi apoi închisă uşa.[21]

Raţionalizarea. Termenul *raţionalizare* se aplică în sensul larg la orice formă de autoînşelare.[22] Este o absurditate a limbii engleze faptul că termenul semnifică *opusul* lui „raţional" sau „raţiune". Raţiunea este capacitatea de a modela credinţa şi conduita cuiva în aşa fel încît să fie în acord cu cunoştinţele sale despre lume, iar dacă cunoştinţele sînt insuficiente, constă în capacitatea de a dobîndi mai multe cunoştinţe referitoare la problema respectivă. Raţiunea adaptează impulsurile şi credinţele la lumea realităţii, raţionalizarea adaptează ideea cuiva despre realitate la impulsurile şi credinţele sale. Cum a spus cineva, raţiunea descoperă temeiuri *reale*, raţionalizarea temeiuri *bune* pentru ceea ce facem.

[20] D. V. McGranahan, *A critical and experimental study of repression*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1940, 35, 212—225. Vezi şi L. Belmont, H. G. Birch, *Re-individualizing the repression hypothesis*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1951, 46, 226—235.

[21] Deşi Freud însuşi a fost preocupat mult mai mult de reprimarea ineficientă şi nesănătoasă decît de cea benignă, el nu neagă posibilitatea ca dorinţele neplăcute să poată fi „în mod real distruse sau anulate". Nu orice impuls persistă în inconştient. Vezi E. Jones, *The life and work of Sigmund Freud*, New York, Basic Books, 1957, III, 259.

[22] Termenul a fost utilizat prima dată în 1908 de Ernest Jones, *Raţionalization in every-day life*, în „J. abnorm. Psychol.", 1908, 3, 161—169. Totuşi, procesul însuşi a fost recunoscut sub mai multe nume : *născociri* şi *aberaţii* (Bentham), *ideologie* (Mannheim), *derivaţii* (Pareto), *ipocrizie* (Le Dantec), *mit, folclor, legende* şi altele. Vezi G. W. Allport, *Historical background of modern social psychology*. În G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, vol. I, cap. 1

Într-un experiment subiecţii au fost confruntaţi cu păreri puţin măgulitoare despre ei înşişi. O dată li s-a spus că un străin a emis o judecată severă despre ei, altădată un prieten. Cîţiva oameni au luat această informaţie în scris şi au meditat mult dacă nu ar trebui să-şi revizuiască propriile lor judecăţi despre ei într-o direcţie mai modestă. Dar cel mai adesea ei şi-au salvat reputaţia prin raţionalizare. Străinul, au spus, „nu se pricepe să judece oamenii" sau „nici nu mă cunoaşte". Prietenul a dat mai mult de furcă; dar unii au pretins că „el nu ar fi putut spune asta" sau „de fapt el a vrut să spună altceva". După un timp, mulţi subiecţi şi-au deformat amintirile despre ceea ce a spus prietenul şi au raportat că judecata era mai favorabilă decît fusese în realitate[23].

Raţionalizarea se întinde de la trivial la grandios. Din impuls sărim să justificăm faptele noastre rele. Cum spunea Emerson „ceea ce numim păcat la alţii, pentru noi este experiment". Iritabilitatea sau lenea noastră sîntem gata să le punem pe seama căldurii sau a umezelii. Cînd copilul nostru sparge fereastra unui vecin minimalizăm fapta, numind-o o „prostie copilărească". De nenumărate ori pe zi găsim căi de a apăra buna noastră părere despre noi şi despre familiile noastre.

La un nivel mai complex construim închipuiri şi ideologii complicate. După Lotze, convingerile filozofice ale unui om sînt de cele mai multe ori o încercare de a justifica o concepţie fundamentală asupra lucrurilor, adoptată de timpuriu o dată pentru totdeauna în viaţă. Credinţa în inferioritatea înnăscută a negrilor este o raţionalizare comodă pentru albii al căror respect pentru sine şi avantaj economic depind de menţinerea negrilor „la locul lor". Un istoric a mers atît de departe încît a spus că aproape toate scrierile trecutului în domeniul ştiinţelor sociale, politicii şi eticii „pot fi date la o parte de generaţiile viitoare ca fiind, în special, raţionalizări".[24]

Dar această direcţie de gîndire devine primejdioasă. A reduce întreaga teorie la raţionalizare înseamnă a tăia tuturor craca de sub picioare. Este teoria lui Darwin despre supravieţuirea celui mai apt o simplă raţionalizare a concurenţei economice îndîrjite din secolul al nouăsprezecelea ? Nu este psihologia freudiană nimic mai mult decît o raţionalizare a vieţii sale „decadente, fixată pe sex ?" A fost accentul pus de Kant pe rolul raţiunii numai o fugă comodă de lipsa sa de succes în viaţa emoţională şi activă ? Se poate admite că gîndirea este adesea tendenţioasă fără a conchide că ea nu are niciodată o validitate obiectivă. Raţiunea transcende raţionalizarea ; funcţia sa este să distingă falsul de adevăr ; şi dacă nu credem

[23] O. J. Harvey, H. H. Kelley, M. M. Shapiro, *Reactions to unfavorable evaluations of self made by other persons*, în „J. Pers.", 1957, 25, 393—411.

[24] J. H. Robinson, *The mind in the making*, New York, Harper, 1921, p. 47.

acest lucru nu putem spera să elaborăm o știință a psihologiei — sau orice altceva. Raționalizarea este desigur obișnuită cu gîndirea umană, dar rolul ei nu trebuie exagerat.

Proiecția. Importantul mecanism de apărare al proiecției este un tip special de raționalizare. Ea este în esență forma de autoamăgire prin care se atribuie propriile gînduri, dorințe și defecte dezagreabile unei alte persoane. Dacă putem acuza pe alții sîntem salvați de la durerea de a ne acuza pe noi înșine. Ne simțim oarecum virtuoși și liberi de păcat cînd vorbim comod despre propriile noastre defecte la alții. Spun eu minciuni ? Bine, uită-te la Tony. Este un mincinos inveterat ! Ichheiser a numit această formă particulară de proiecție „mecanism pai-bîrnă". Celălalt are impulsuri negative, la fel am și eu ; dar datorită proiecției văd numai paiul din ochiul lui și nu bag de seamă bîrna dintr-al meu.[25]

Uneori, desigur, celălalt nu are nici măcar un pai — este în întregime inocent. Totuși eu pot „vedea" eșecurile mele la el. Un exemplu extrem ar fi persoana psihotică care crede că toți, cu excepția lui, sînt nebuni. Un exemplu mai obișnuit este bîrfa neîntemeiată care nu spune nimic adevărat despre victimă, ci o mulțime de lucrări despre conflictele interne ale clevetitorului.

În *proiecția complementară* nu atribuim propriile noastre stări mentale altora, ci mai curînd le atribuim motivele și comportamentul care ar explica (sau ar completa) propria noastră suferință.[26] Copilul timid crede că cîinele, sau copilul vecin, sau chinezul care spală rufe, au planuri agresive împotriva lui. Paranoicul crede că ceilalți completează distrugerea lui. Prin proiecția complementară frica, vina sau grijile noastre primesc o „explicație". Mă simt deprimat ? Ei bine, e din cauză că ceilalți oameni nu mă tratează corect.

Deplasarea este o formă specială de proiecție. Un muncitor nemulțumit este foarte iritat de maistrul său, dar el nu poate nici să se răzbune, nici să înfrunte direct situația ; și atunci seara își varsă necazul asupra soției și copiilor săi. Umilințele înmagazinate pentru înfrîngerea din primul război mondial, precum și o mulțime de dezordini sociale și conflicte personale a dus Germania nazistă la a face din evrei țapi ispășitori.

Este deosebit de interesant că lista de acuzații a lui Hitler împotriva evreilor conținea chiar și pe acelea de care el însuși era vinovat (sete de putere, propagandă în favoarea războiului, perversiune sexuală). Prejudecata față de grupările minoritare, ia adesea forma acuzării evreilor, negrilor, politicienilor — aproape a

[25] G. Ichheiser, *Projection and the mote-beam mechanism*, în „J. abnorm. Soc. Psychol.", 1947, 42, 131—133.

[26] Cf. G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge, Mass. Addison-Wesley, 1954, cap. 24.

oricărui grup — pentru frustrațiile din propria noastră viață. Pare mai ușor să-i acuzi pe ei, decît să descoperi și să înfrunți adevăratele cauze.[27]

Fixație și regresiune. Un mecanism de apărare destul de frecvent constă în a evita asumarea vîrstei adevărate. Nimeni nu așteaptă mult de la un sugar, un copil sau un tînăr. Și astfel copilul poate rămîne infantil, tînărul copilăros și adultul adolescent în privința comportamentului. Această urmă infantilă trădează o încercare de a ocoli responsabilitățile adecvate vîrstei respective.

În momente de criză unii oameni regresează. Soția care consideră viața conjugală prea aspră se poate întoarce la mama sa. Soțul nu îndeajuns de matur etalează în fața soției virtuțile mamei lui ca bucătăreasă, gospodină, consolatoare. Accesele de mînie la adult sînt în esență regresive.

Neurastenia (infirmitate obișnuită), de asemenea, poate fi o autoapărare regresivă. Dacă sînt bolnav nimeni nu poate aștepta de la mine să-mi înfrunt problemele ca un adult. Infirmitatea imaginară devine astfel o apărare sigură.

Formarea reacției. Formarea reacției este o formă suplimentară de apărare. Pentru a ascunde sursa conflictului față de alții și chiar față de sine însuși, persoana poate pretinde în mod hotărît exact opusul a ceea ce simte. Nu își urăște odrasla, ci o iubește pasionat ; nu este temătoare, ci o persoană neînfricată și aventuroasă. Îngîmfarea extremă poate reprezenta formarea unei reacții pentru a ascunde impulsuri desfrînate. O mamă căreia îi displace copilul ei poate efectiv să-l sufoce cu devotamentul ei. „De obicei formarea unei reacții este marcată de ostentație extravagantă — persoana protestează prea mult — și de constrîngere."[28]

Sublimarea. În teoria freudiană procesul prin care impulsurile instinctuale reprimate se exprimă prin canale acceptabile din punct de vedere social și personal este denumit *sublimare*. Întrucît sexualitatea și agresivitatea adesea nu pot fi exprimate direct, ele rămîn ca „dorințe inhibate" și caută ieșiri prin substituire. Devenind soră medicală, o femeie își poate sublima dorința de maternitate ; liderul unui club de băieți poate să-și sublimeze prin această activitate homosexualitatea reprimată ; un chirurg își sublimează sadismul reprimat tăind oameni într-un mod aprobat social. Poetul consideră că el poate „mesteca și suge versuri frumoase" în loc de sînul mamei. Psihanaliza spune că asemenea interese adulte sînt „substituiri transparente" pentru dorințele adevărate (dar acum inconștiente) pe care individul le găzduiește.

[27] *Ibid.*, cap. 21.
[28] Hall, Lindzey, *op. cit.*, p. 50. Nota 11, supra.

Deşi pot exista cazuri rare (nevrotice) care se potrivesc cu o asemenea formulare, doctrina sublimării merge cu implicaţiile prea departe. Ea implică faptul că toate dorinţele noastre mature nu sînt nimic mai mult decît un „paravan“ pentru dorinţele instinctuale reprimate. Procesul primar rămîne mai presus de orice, structura id-ului nu se schimbă niciodată şi ceea ce considerăm ca o persoană matură socializată este ceva mai mult decît un lup îmbrăcat în blană de oaie. În capitolele 9 şi 10 voi pleda mai departe împotriva acestei imagini false a motivaţiei adulte.[29]

Compensarea. Conceptul de compensare, pe care l-am discutat mai înainte, este adlerian şi freudian. Totuşi, el coincide parţial cu prezenta discuţie despre mecanismele de apărare. Compensarea este o măsură de neutralizare luată împotriva sentimentelor de inferioritate ale unei persoane. Totuşi, unele compensări fac parte clar din categoria înfruntării. Demostene orator, Roosevelt cavalerist, imigrantul care devine milionar sînt toate exemple de compensare prin înfruntare. Tînărul neatletic care substituie creierul muşchilor manifestă, de asemenea, înfruntare mai curînd decît apărare. Dar multe compensări sînt cazuri veritabile de apărare a ego-ului. Visele în stare de veghe, fanfaronada şi lăudăroşenia, raţionalizările de tip struguri acri şi lămiie dulce, infirmitatea neurastenică pot fi considerate corect atît compensări, cît şi exemple de apărare a ego-ului.

Rezumat

Există modalităţi variate de a concepe structura personalităţii în straturi sau niveluri. Această abordare a fost la modă în special în teoriile germane postbelice. Majoritatea teoriilor despre straturi, dar nu toate, postulează un nivel mai puţin stabil al conştiinţei şi controlului conştient, diferite niveluri intermediare (de exemplu, sub — sau pre-conştientul) şi un strat inconştient considerat ca fiind sediul forţelor vitale instinctuale, ca şi al amintirilor îngropate şi neadmisibile.

[29] Pentru o analiză mai detailată a conceptului de sublimare vezi G. W. Allport, *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, p. 185. Ca răspuns la această critică Sappenfield argumentează că concepţia lui Freud despre sexualitate poate fi larg interpretată pentru a acoperi toate exemplele de cathexis pozitiv (satisfacerea persoanei ca întreg) şi că în acest sens toate formele de motivaţie adultă sînt sublimări autentice. B. R. Sappenfield, *Personality dynamics*, New York, Knopf, 1954, pp. 356—362. Este o problemă serioasă dacă concepţia lui Freud despre sexualitate poate fi extinsă cu justeţe atît de mult.

Cea mai faimoasă dintre teoriile straturilor este cea a lui Freud. Ea include nu numai o teorie a structurii personalității umane, ci și o teorie a motivației extrem de influentă. Doctrina sa se oferă ca un sistem psihologic fundamental pentru toți teoreticienii personalității. Este chiar mai îndrăzneață, căci ea atestă o concepție filozofică cutezătoare despre natura omului.

Critica teoriei lui Freud este îndreptată în principal împotriva imaginii ego-ului relativ pasiv. Viața conștientă a unei persoane, susține el, nu are energie proprie; prin natura ei este un slujitor al id-ului. Mulți psihanaliști s-au îndepărtat de la acest accent unilateral și au introdus o „psihologie a ego-ului". De asemenea, este o problemă serioasă dacă inconștientul e încărcat atît de exclusiv, precum îl descrie Freud, cu impulsuri antisociale și gînduri distructive.

În general, teoria freudiană pare să corespundă cel mai bine cu anumite tipuri de tulburări nevrotice, dar nu corespunde ca formulă pentru personalitatea sănătoasă. Pentru a stabili acest punct am considerat necesar să arătăm că normalitatea și anormalitatea nu sînt guvernate de aceleași procese de dezvoltare. Deși există o continuitate a simptomelor între normal și anormal, există o discontinuitate între mecanismele de echilibrare și dezechilibrare. La persoanele normale mecanismele de echilibrare sînt predominante; la cele nevrotice și psihotice, nu.

Freud ne-a oferit o analiză utilă a mecanismelor de apărare a ego-ului: reprimare, negare, raționalizare, proiecție, deplasare, fixație, regresie și formarea reacției. Aceste concepte sînt valoroase în înțelegerea strategiilor noastre de ocrotire a respectului pentru sine. Pentru a accepta și utiliza aceste ajutoare nu avem nevoie să subscriem la întreaga dogmă freudiană privind structura și motivația. Sublimarea este un concept cu o valoare îndoielnică.

Mecanismele de apărare a ego-ului sînt prezente la toate personalitățile. Cînd ele sînt dominante, avem de-a face cu o viață grav tulburată. Persoanele normale le utilizează mai puțin și adesea le corectează manifestările prin intuiție personală și umor.

CAPITOLUL 8

Cultură, situație, rol

„CULTURA REALĂ" ȘI „CONCEPTUL DE CULTURĂ" ● CULTURA ȘI PERSONALITATE ● ACULTURAȚIA COPILULUI ● PERSONALITATEA DE BAZĂ ● SITUAȚIA ● ROLUL ● SCHIMBAREA SOCIALĂ CATASTROFICĂ ● STRUCTURA INDIVIDUALĂ ȘI STRUCTURA COLECTIVĂ ● REZUMAT

Toată lumea admite faptul că cultura este foarte importantă în formarea personalității. Un aborigen australian nu ar putea avea o personalitate identică cu cea a unui om de afaceri american. Un vienez nu seamănă cu un vietnamez și ambii nu seamănă cu un venețian. Ar putea cineva confunda un african cu un *afrikaner** ? Chiar și diferențele din cadrul subculturilor determină mari diferențe în ceea ce privește personalitatea. Un fermier american puritan are puține asemănări cu un beatnik dintr-un cartier artistic. Un culegător de bumbac negru este diferit de un profesor negru. Personalitatea unei stele de cinematograf și cea a unei învățătoare sînt rareori asemănătoare.

Influența culturii este atît de indiscutabilă, încît unii autori o consideră ca fiind factorul *cel mai* important. Citim multe afirmații cu acest conținut : „În afara vieții socioculturale există organisme sau ego-uri psihobiologice dar nu persoane". „Factorul aculturației face din organismul uman o persoană". „Personalitatea nu poate fi extrasă din cadrul ei (cultural) decît printr-un gen

* Cetățean alb sud-african de origine olandeză, vorbitor al limbii afrikaans, dialect al limbii olandeze vorbit în Republica Africa de Sud. (Nota trad.).

de chirurgie care va ucide pacientul".[1] La pagina 36 am văzut că un tip de definiție consideră personalitatea drept „latura subiectivă a culturii". Aceste afirmații culturaliste entuziaste sînt merituoase, deși ni se par excesiv de zeloase.

„Cultura reală" și „Conceptul de cultură"

Este esențial să observăm o distincție trasată de Linton[2]. *Cultura reală* este flexibilă. Deși prescrie limite pentru comportamentul personal și linii mari de orientare pentru personalitatea în dezvoltare, ea permite un grad mare de libertate. Fiecare persoană născută în America, de exemplu, vorbește limba engleză, dar sînt permise o mulțime de accente și grade de îndemînare. În majoritatea societăților fiecare bărbat și femeie este îmbrăcat în public, deși este permisă libertatea de alegere personală a veșmintelor. In unele țări fiecare copil este obligat să urmeze școala pentru o perioadă minimă de timp, deși el o poate continua cu mult peste această perioadă. Atunci, există în mod efectiv o răspîndire largă a unei conduite acceptabile în cadrul tiparului cultural. Rezultatul este, așadar, crearea numai a unor asemănări largi și aproximative între diferiții membri ai aceleiași culturi.

Conceptul de cultură nu acordă atenție seriei de conduite acceptabile. El ne spune numai ce este obișnuit, comun, adică, modal, practic. Spunem că cultura germană este eficientă tehnologic (dar în realitate mulți indivizi germani nu sînt). Cultura Navaho, spunem noi, crede în vrăjitorie (dar intensitatea credinței variază de la persoană la persoană, iar unii pot fi complet lipsiți de o asemenea credință). Spunem că America prețuiește democrația (dar o mulțime de practici sînt nedemocratice). Pe scurt, orice „concept de cultură" este o suprasimplificare. El dă esența unui model, dar în realitate nu fiecare personalitate corespunde modelului.

Această distincție are o mare importanță. Istoricul, antropologul, sociologul vor pune accentul în mod legitim pe conceptul de cultură. Interesul lor nu e legat de soarta unui individ singular. Pe ei îi interesează sistemul culturii ca atare. În timp ce oamenii se nasc și mor, o societate sau o cultură merge înainte. Pentru supraviețuirea unui sistem sociocultural individul particular nu este important. Și totuși pentru psiholog individul este important în primul rînd. Conceptul abstract de cultură pare îndepărtat și chiar

[1] Aceste enunțuri pot fi urmărite în S. S. Sargent, M. W. Smith (Ed.), *Culture and personality*, New York, Viking Fund, 1949, pp. 17, 41 f.

[2] R. Linton, *The cultural background of personality*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1945, p. 46.

înșelător din punctul de vedere al psihologului. Nici un individ nu este imaginea în oglindă a modelului cultural mediu. Noi sîntem modelați de cultura *reală* și nu de imaginea distilată despre cultură a antropologului. A aplica această imagine direct oamenilor înseamnă a falsifica diversitatea personalității constatată într-o singură cultură.

Este adevărat că pentru unele societăți conceptul de cultură e mai aproape de cultura reală decît în alte societăți. Așa-numitele societăți primitive, de exemplu, pun accentul pe solidaritatea tribală, uniformitatea comportamentului și supunerea strictă față de formele culturale în mai mare măsură decît o fac societățile de tradiție occidentală. În modelul occidental accentul este pus pe individualitate. Distribuim copiilor locuri separate la școală (și nu o bancă colectivă); le dăm farfurii și căni individuale la masă, haine diferite, paturi separate. *Dorim* ca ei să devină diferiți de alții — dar nu *prea* diferiți. În acest caz special o trăsătură modală a conceptului de cultură occidentală (care prețuiește individualitatea) se leagă strîns de libertatea culturală reală existentă. De asemenea, în societățile primitive rigide, conceptul de cultură și cultura reală nu sînt prea îndepărtate una de cealaltă. Totuși, este adevărat că „cultura" pe care etnologii o descriu este aproape invariabil o suprasimplificare a faptelor — justificabilă pentru anumite scopuri, dar care induce în eroare, în măsura în care privește studiul personalității individuale.

Cultură și personalitate

Cultura modelează personalitatea mai ales pentru că oferă soluții gata elaborate, pretestate pentru multe din problemele de viață. E greu de presupus ca un copil să inventeze pe baza propriei sale experiențe de viață o limbă sau o schemă de tratament medical; el nu ar putea elabora o știință, o etică sau o religie cuprinzătoare. El trebuie să se bazeze pe experiența rasei sale. Cultura îi oferă soluții depozitate — nu totdeauna exacte, dar cel puțin disponibile. Cultura are un răspuns (uneori numai făcut la repezeală) pentru fiecare întrebare care poate fi pusă. Ea este un proiect preelaborat de viață.

De exemplu, să luăm acele evenimente care se produc prea rar pentru ca individul să beneficieze de ele dintr-o experiență personală. El se căsătorește în mod obișnuit numai o dată în viață. Formula pentru căsătorie (și impunerea monogamiei) sînt pregătite pentru el. Certificatul de căsătorie, autoritățile care pot îndeplini ceremonia, chiar și cele mai mici amănunte ale etichetei nunții sînt stabilite. E adevărat că în cultura reală el are oarecare

libertate de alegere, dar numai în cadrul cultural permis. Un alt exemplu : majoritatea oamenilor văd o eclipsă totală de soare cam o dată în viață. Cultura le determină modul în care vor considera fenomenul, respectiv cu o orientare superstițioasă sau cu una științifică.

În parte cultura este un set de invenții care au apărut în diferite părți ale lumii (sau la subgrupe de populații) pentru a face viața eficientă și inteligibilă pentru muritorii care luptă cu aceleași probleme fundamentale ale vieții : naștere, creștere, moarte, aspirația pentru sănătate, bunăstare și semnificație. Soluțiile trec de la o generație la alta.

Nu ar fi prea exact să spunem că o cultură este numai un set de invenții destinate nevoilor individuale. Desigur, ea îndeplinește această funcție, indicîndu-ne, de exemplu, cum să satisfacem (fără a intra în conflict cu semenii noștri) nevoile de hrană, excreție, căsătorie, relații de asociere cu ceilalți. Ea relevă cum să manevrăm nevoia noastră de recreere și de respect pentru sine, și durerea noastră pentru o pierdere ireparabilă. Dar cu timpul cultura devine și un „mod de viață". Ajungem să iubim practicile și valorile și interpretările pe care le-am învățat din cultura noastră. Dorim (și avem nevoie de) modul Hopi, modul italian sau modul american de viață. La început cultura este un instrument care ne instruiește și ne satisface necesitățile. Treptat ea devine o valoare în sine, iar dragostea și credința pentru cultura noastră constituie un prim motiv autonom a cărui forță o simțim cel mai adînc cînd sîntem lipsiți de sprijinul cultural[3]. Ajungem să ne spunem nouă înșine. „Acesta este singurul mod în care pot trăi". Astfel, cultura noastră, cel puțin acele trăsături pe care le „interiorizăm", poate deveni motivațională în viața noastră.

Desigur, nu vrem să spunem că fiecare trăsătură a fiecărei culturi ajunge să fie iubită de membrii săi. Multe practici rămîn deprinderi periferice pentru persoană, avîndu-și sediul nu în straturile centrale, ci în cele exterioare ale personalității (pagina 150). Poate că e vorba numai de propriul nostru concept de cultură pe care îl avem în minte cînd spunem că ne place modul Hopi, modul italian sau modul american de viață.

În termenii culturii reale, ceea ce pare să se întîmple este faptul că individul, conform temperamentului și simțului eului său, alege din „seria tolerabilă" permisă de propria cultură trăsăturile care se potrivesc cel mai bine cu propriul său stil de viață. El poate, desigur, să considere că aproape toate trăsăturile i se potri-

[3] Capitolul 10 dezvoltă teoria autonomiei funcționale. Vezi, de asemenea, Dorothy Lee, *Are basic needs ultimate?* În C. Kluckhohn, H. A. Murray, D. M. Schneider, *Personality in nature, society and culture*, New York, Knopf, 1953, cap. 20.

vesc; dacă este aşa, el devine un conformist perfect, o copie adevărată a modelului. Mulţi oameni, pe de altă parte, deviază în practică şi în gîndire de la modelele culturale şi se conformează numai în limitele necesare. Desigur, unii sînt total neadaptaţi şi rebeli. Majoritatea dintre noi ne aflăm între extreme.

Este interesant de amintit că Mahatma Gandhi a susţinut multe valori culturale hinduse şi le-a predat cu credinţă. Printre acestea era visul independenţei Indiei, pietatea tradiţională, autodisciplina prin yoga, industria casnică şi altele. Dar s-a opus energic culturii indiene în ceea ce priveşte fastul costisitor şi sistemul castelor.

Aculturaţia copilului

Nou-născutul uman nu ar putea supravieţui dacă el ar depinde de instinctele şi aptitudinile sale. El este dependent, în mai mare măsură decît orice alt tip de organism, de bunăvoinţa şi ajutorul altora. Un pui de maimuţă se poate agăţa tenace de mama sa neglijentă în timp ce aceasta sare din arbore în arbore. Dacă puiul atîrnă destul de mult timp de ea, el poate primi atenţia de care are nevoie. Dar nou-născutul uman nu poate nici măcar să se agaţe.

Deoarece copilul mic are puţine resurse înnăscute pentru supravieţuire, el este, spre deosebire de alte organisme, un prizonier complet dependent de cultura sa. Mama execută practici culturale în interesul nevoilor copilului. Situaţia din familie, limba pe care o învaţă, şcoala, practicile economice şi prescripţiile pentru hrană, somn, excreţie — toate impun exigenţe culturale. adevărat, copilul creşte „din interior" (nu există altă modalitate de a creşte), dar modelele pentru învăţare îi sînt toate exterioare. El începe de timpuriu să înveţe valorile culturii sale. Multe dintre ele sînt predate în mod repetat — acasă, la biserică, la şcoală, în ziare, în reviste ilustrate, la radio şi televiziune. Nici un copil nu poate scăpa de moştenirea comună. O valoare culturală este un mod de viaţă considerat dezirabil de majoritatea membrilor unei societăţi.

Este important de observat că adaptarea modelelor culturale se produce în principal în primii ani de viaţă. Individualizarea şi revolta apar ulterior. Revers propune să considerăm procesul de acculturaţie ca producîndu-se în trei stadii: 1) adoptarea modelului cultural, 2) reacţia împotriva modelului, 3) o încorporare

modelului revizuit ca un atribut de primă calitate a personalității mature.[4] Putem ilustra aceste stadii referindu-ne la un model cultural familiar — scrisul :

Un copil de șase ani va copia laborios litere sau cifre cît poate de exact din manual sau după modelul de pe tablă al învățătorului. Producția sa grafică nu are în mod virtual individualitate. Foile scrise de pe băncile din clasă sînt aproape toate asemănătoare. Copiii sînt, în ceea ce privește scrisul, prizonierii culturii lor. Spre pubertate începe să apară adevărata individualitate în scris. De acum copilul a luat în stăpînire formele culturale; ele îi sînt o a doua natură. El începe să-și ia libertate față de ele (totdeauna în cadrul unor limite). Forma literelor, înclinația, înfloriturile îi sînt proprii. Uneori, scrisul îi devine negativist în raport cu cultura, atingînd o ilizibilitate desăvîrșită. Nu e nevoie ca toate aceste experimentări să fie conștiente, dar ele violează clar modelul cultural originar. În sfîrșit, stilul grafic se stabilizează și apoi se produce ceea ce Revers numește un „model cultural revizuit" — adaptat individualității persoanei. Scrisul este numai un exemplu al compromisului dintre supunerea culturală și integritatea individuală la care ajungem cu toții.

Aceleași stadii sînt observate virtual în toate domeniile vieții. Oricine cunoaște „realismul moral" rigid al copilului între aproximativ cinci și zece ani. Fiecare poveste trebuie spusă în același mod „corect"; fiecare joc trebuie jucat conform regulilor; conștiința tribală (de tip „trebuie") domnește suverană. Fiecare cunoaște, de asemenea, spiritul de revoltă al adolescenților în raport cu obiceiurile părintești și sociale. Adolescentul începe să pună sub semnul întrebării, printre alte lucruri, religia transmisă cultural, deși la o vîrstă mai mică o acceptase ca pe ceva ultim. Găsirea propriei identități individuale este mai importantă decît conformarea la tradiție. În final, la maturitate, există de obicei o îmbinare reușită a elementului tradițional și a celui personal, a culturii și a imaginii de sine.[5]

Am vorbit ca și cum cultura ar fi o succesiune uniformă de influențe ce acționează la fel asupra tuturor membrilor unui grup. O asemenea imagine este falsă, căci chiar în cadrul unor comunități strîns unite influența poate varia. La școală tu vei avea un învățător, eu un altul; tu vei citi o carte, eu o carte diferită.

[4] W. J. Revers, *Vorbilder persönlichen Werdens, Sinnbilder menschlichen Seins*, în „Jahrb. f. Psychol. u. Psychother.", 1955, 1, 26—36.

[5] Aceste stadii sînt descrise pentru sentimentul religios în G. W. Allport, *The individual and his religion*, New York, Macmillan, 1950, cap. 2 și 3.

Chiar copiii din aceeași familie sînt supuși unor așteptări și tratamente diferite. Pentru fiu sînt evidențiate unele aspecte ale culturii, pentru fiică se dă importanță altor aspecte. Copiii mari, mijlocii și mici, datorită poziției lor în constelația familială, primesc influențe sociale diferite.[6] Influența culturii reale nu este monolitică ; ea este selectivă în funcție de persoana de care se lovește și de condițiile care prevalează.

Totuși, copiii *învață* cultura lor (definită astfel încît să țină seama de variabilitatea „reală" care se produce). Și într-o societate dată ei învață aproximativ aceleași modalități culturale (dar niciodată exact aceleași). Cum le învață, aceasta este o problemă extrem de subtilă. Fiecare din principiile pe care le-am examinat în capitolul 5 este semnificativ pentru acest proces. Totuși, anumite principii (de exemplu, *identificarea*) au fost indicate în mod special ca fiind metode prin care se produce aculturația relativ uniformă a copiilor într-o societate dată.

Personalitatea de bază

Un călător a făcut următoarea observație. Părăsind Statele Unite, cu un vas american, a constatat că printre pasageri se aflau mulți copii. Copiii se plimbau peste tot ; ei aveau liber acces pe navă și nimănui nu-i păsa. Stînd într-un șezlong pe punte, putea foarte bine să găsească un copil străin urcîndu-se pe pătura sa. Într-un port străin călătorul a trecut pe un vapor britanic. Ajungînd pe puntea noului vas a întîlnit o indicație vizibilă : „Interzis accesul cîinilor și copiilor în acest salon". Pe acest vapor copiii erau supravegheați, controlați și, din punctul de vedere al americanilor, reprimați.

Acest mic fragment de practică culturală, adăugat altora de același gen, duce la generalizarea faptului că America are o cultură „centrată pe copil", în timp ce Marea Britanie nu. Britanicii

[6] Cf. R. Stagner, *Psychology of personality*, rev. ed. ; New York, McGraw Hill, 1948, cap. 18 și 19 ; și W. Toman, *Family constellations as a basic personality determinant*, în „J. indiv. Psychol.", 1959, 15, 199—211.

În acest capitol nu facem o distincție precisă între influența *culturală* și cea *socială*, nici între sistemele culturale și sistemele sociale. O analiză mai detailată ar trebui să ia în considerare această distincție. *Sistemul cultural* conține practici și valori tradiționale care afectează persoanele, în timp ce interacțiunea persoanei cu ceilalți în îndeplinirea acestor valori creează *sisteme sociale*. Astfel, religia tradițională este un fapt al sistemului cultural, în timp ce interacțiunea dintre preoți și credincioși într-o parohie dată compune un sistem social. Al treilea sistem, personalitatea, este, analitic, distinct de ambele, deși în nenumărate puncte există o intersecție a celor trei sisteme. Cf. I. Parsons, E. A. Shils (Eds.), *Toward a general theory of action*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1951, pp. 22 f.

spun adesea că americanii își lasă nesupravegheați copiii, că neglijează manierele și că îi răsfață. Americanii pot să spună britanicul își educă copiii să fie prea reticenți, inhibați și co știenți de poziția lor socială.

Fără a argumenta în favoarea vreuneia din cele două pract culturale, subliniem faptul că o presiune continuă din direct unui model cultural trebuie să afecteze în mod inevitabil curs dezvoltării personalității și să ducă la anumite trăsături care sî fundamentale și comune la majoritatea membrilor unei cultu Cînd individul în creștere ajunge la maturitate, probabil (într anumită măsură) va avea o personalitate care va reflecta „cara terul național".

Tipul personalității de bază este definit de Kardiner ca „ac configurație a personalității care este împărtășită de majoritat membrilor societății ca rezultat al experiențelor timpurii pe ca ei le au în comun".[7] Concepția admite că :

a. tradiția culturală determină lecțiile pe care părinții le v preda copilului și modul în care lecțiile sînt predate ;
b. culturi diferite au moduri diferite de formare a copil lui — și lecții diferite de predare ;
c. experiența timpurie a copilului exercită un efect de du rată asupra personalității sale ; și
d. experiențe similare vor tinde să producă personalități si milare în cadrul culturii.

Concepția implică un ciclu care continuă, din generație generație într-un sens circular fără sfîrșit. Cultura prescrie scop rile și metoda formării copilului (în general) ; această formare timpurie modelează în cadrul culturii un tip de personalitate de bază (în general) și adulții întăresc și continuă tradiția culturală pe care o consideră comună și corespunzătoare (în general).

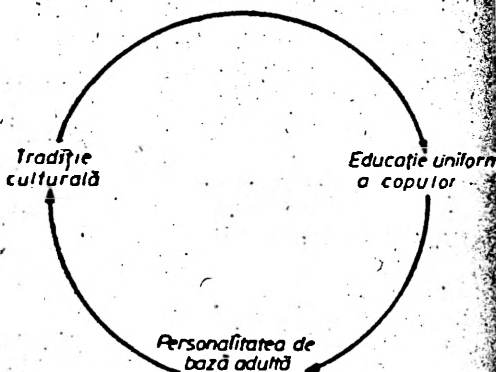

Figura 18. Ciclul cultură-personalitate

Logica este sănătoasă și ne ajută să înțelegem de ce personalitățile boșimanului și omului de afaceri american sînt diferite. De

[7] A. Kardiner, *The psychological frontiers of society,* New Yor Columbia Univ. Press, 1945, pp. VI—VIII.

asemenea, ne ajută să înțelegem de ce un boșiman seamănă cu un altul. Totuși, schema nu reușește să explice diferențele dintre boșimanii luați individual sau dintre oamenii de afaceri americani luați individual. Cu alte cuvinte, formula este doar largă și aproximativă.

Să luăm, de exemplu, cazul ipotetic al unui copil francez, Henri. Dacă știm că el e născut într-o familie pariziană din clasa de mijloc putem prezice (cu aproximație) că el va fi supus unui anumit tip de educație în ceea ce privește curățenia și disciplina, tabuurile și valorile pozitive, controlul agresivității sale și dezvoltarea umorului, deprinderile de economisire și concepția sa generală.

Cînd Henri a crescut putem să-l considerăm drept francez tipic — vioi, iubitor de familie, zgîrcit, amant pasionat, posedînd, pe scurt, toate trăsăturile „caracterului național" francez.

În acest caz noi confundăm cultura reală cu conceptul de cultură. Uităm că educația lui Henri nu va corespunde exact modelului conceptual și că produsul final al personalității sale va fi afectat de temperamentul său înnăscut și de experiența sa selectivă, astfel încît ar putea să ajungă să fie complet diferit de stereotipul (conceptul) unui francez tipic. Personalitatea de bază este un concept care induce în eroare dacă nu ținem seama de variabilitatea totdeauna prezentă în cultura reală și în educația copilului.

Cercetarea și teoria referitoare la personalitatea de bază au fost strîns legate, în cea mai mare parte, de doctrina freudiană. Deoarece liniile directoare ale caracterului se formează, după Freud, la trei ani, este necesar ca tocmai în educația foarte timpurie a copilului să se realizeze formarea personalității de bază. Ceea ce un copil învață înainte de trei ani este în principal reglarea funcțiilor și nevoilor biologice. Cum este îngrijit copilul, dacă este înfășat, unde doarme, dacă e hrănit la sîn sau nu, dacă e hrănit după program sau la cerere, cînd este înțărcat, cum e pedepsit (dacă e pedepsit), ce se întîmplă cînd are un acces de furie sau cînd se udă sau se murdărește, cum se desfășoară formarea deprinderilor igienice, ce se întîmplă cînd își mîngîie organele sexuale — răspunsurile la asemenea întrebări detaliate sînt căutate de cei ce consideră că personalitatea de bază este modelată în primii ani de viață. Criticii acestei abordări înclină să o respingă pentru că

ar fi o „antropologie a scutecelor" care induce în eroare.[8] Probabil că adepții acestei concentrații așteaptă prea mult de la ea, iar adversarii prea puțin.

Desigur, conceptul de personalitate de bază — care duce la rîndul lui la conceptul de caracter național — are un merit, indiferent dacă urmăm sau nu modelul psihanalitic. Orice fel de învățare uniformă în orice stadiu al vieții ar conduce la asemănări.

Există un număr tot mai mare de studii asupra caracterului național abordat din diverse puncte de vedere.[9] Dar cultura nu urmează numai direcții naționale. Există diferențe în funcție de rase, ocupații, clase sociale, nici una din acestea nu urmează granițele naționale. Diferențele de clasă au fost studiate extensiv. Știm, de exemplu, că copiii din clasele sociale inferioare tind să dorească realizarea imediată a satisfacțiilor, în timp ce copiii din clasele sociale superioare au învățat să-și amîne plăcerile și satisfacțiile. Comportamentul sexual al bărbaților cu o educație superioară este (în medie) mai puțin promiscuu decît al bărbaților cu un grad mai scăzut de educație. Conform rezultatelor unor teste variate, băieții negri comparativ cu cei albi, văd lumea ca fiind mai puțin prietenoasă, mai ostilă și mai amenințătoare. Există și alte diferențe între grupurile rasiale și etnice, deși se dovedesc a fi mai puține decît se crede de obicei.[10]

O metodă de studiere a diferențelor dintre grupurile naționale sau de alt gen o constituie administrarea testelor de atitudini sau de trăsături de personalitate, determinîndu-se în acest fel diferențele dintre scorurile medii de grup. O altă metodă este aceea de a vedea care e succesul nostru în predicția trăsăturilor unui individ pornind numai de la cunoașterea apartenenței sale la grup. Dacă știm despre un om numai că este de profesie sergent, știm, totodată, o mulțime de lucruri despre personalitatea sa (după toate probabilitățile). Dacă știm că o femeie este infirmieră, necăsătorită, de vîrstă mijlocie, din clasa mijlocie, provenind dintr-un mediu protestant din Vestul mijlociu putem (probabil) să prezicem cîteva trăsături carac-

[8] Cercetările asupra personalității de bază, majoritatea elaborate din punct de vedere psihanalitic, sînt numeroase. Exemple constituie: G. Gorer, *Themes in Japanese culture*, în „Trans. N.Y. Acad. Sci.", 1943, Ser. II, vol. V, pp. 106—124; G. Gorer, J. Rickman, *People of Great Russia*, London, Cresset, 1949; F. Goldman-Eisler, *Breastfeeding and character formation*. În Kluckhohn, Murray, Schneider, *op. cit.*, cap. 11 (nota 3 supra); J. Whiting, *The cross-cultural method*. În G. Lindzey (Ed.), *Handbook of Social Psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, vol. I, cap. 14.

[9] Vezi A. Inkeles, D. Levinson, *National Character: the study of modal personality and sociocultural systems*. În Lindzey, *op. cit.*, vol. II, cap. 26.

[10] Pentru o discuție asupra dimensiunii și naturii asemănării în cadrul grupurilor etnice vezi G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 6.

teristice ale personalității ei. Experimentele arată că psihologii clinicieni realizează predicții destul de reușite numai pe baza cunoștințelor lor despre apartenența de grup a clienților lor.[11]

Partizanii entuziaști ai concepției personalității de bază sau a caracterului de grup (sau național) utilizează adesea termenul de „comun". Ei vorbesc despre similarități datorate „trăsăturilor comune", „atitudinilor comune", „deprinderilor comune", „valorilor comune". Ei pot chiar vorbi despre o „personalitate comună". Aceasta este o utilizare eronată a termenilor. Nu există doi sergenți, sau două infirmiere, sau doi englezi care să aibă „comune" vreuna din deprinderile, trăsăturile sau valorile lor. Fiecare este unic în organizarea personalității sale. Cel mult putem vorbi de *similaritate* sau *comparabilitate* în privința structurii personalității lor.

Situația

Să presupunem că punem la frigider o livră de unt pentru cîteva ore. Apoi să presupunem că o scoatem și o punem la soare cîteva ore. Din punct de vedere chimic e același unt, dar forma și calitatea sînt mult modificate de situație. La fel se întîmplă și cu personalitatea umană. Orice teorie care privește personalitatea ca ceva stabil, fix, invariabil este greșită.

Ori de cîte ori acționăm sau vorbim, trebuie să decidem (poate conștient) unde ne aflăm, ce se așteaptă de la noi, ce trebuie să evităm, pînă unde trebuie să ne dezvăluim și care sînt regulile jocului. Toate acestea le facem în mod automat și personalitatea noastră (cel puțin așa cum este percepută de ceilalți) variază corespunzător.

Niciodată nu întîlnim personalitatea în afara unei situații. Chiar cînd un om respiră, actul implică atît aerul extern, cît și plămînii interni ; digestia reclamă hrană, ca și pofta de mîncare. Ceea ce este intern reclamă ceva extern pentru a crea un circuit al comportamentului. John Dewey a scris :

> Cinstea, castitatea, răutatea, toanele, curajul, trivialitatea, hărnicia, iresponsabilitatea nu sînt posesiuni particulare ale unei persoane. Ele sînt adaptări funcționale ale capacităților personale la forțele înconjurătoare[12].

[11] R. Dymond, *Can clinicians predict individual behavior ?* în „J. Pers.", 1953, 22, 151—161.

[12] J. Devey, *Human nature and conduct*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1922 ; Modern Library ed., 1950, p. 16.

Dewey adaugă faptul că a considera personalitatea ca un produs al unei „izolări ireale a unui eu ireal" este o eroare facilă. Nimic nu este personal care să nu fie în acelaşi timp şi o reflectare a mediului fizic, social şi cultural.

Un student scrie: Nu cred că am vreo trăsătură stabilă. Luni sînt dominant, dar în tot cursul zilei de marţi mă izbesc de cîteva eşecuri mărunte. Miercuri mă simt inferior şi am devenit umil şi supus. Probabil că sînt autocrat în anumite seturi de condiţii externe şi un anarhist în alte condiţii. Trăsăturile mele personale sînt atît de instabile încît mă îndoiesc că au o existenţă reală.

Amintim că William James recunoaşte o variabilitate situaţională atunci cînd spunea că fiecare avem tot atîtea „euri" cîte grupuri de oameni a căror părere o preţuim (pagina 110).

Uneori comportamentele noastre diferă după cum alegem să vorbim sincer sau nu. Dacă un eventual patron îl întreabă pe Jim „Iţi place să întîlneşti persoane străine?", Jim va da probabil un răspuns afirmativ pentru a obţine slujba. Dacă psihiatrul său îi pune aceeaşi întrebare, Jim poate spune „Străinii mă fac să mă simt nervos şi inferior". Dacă un anchetator de opinie publică pune aceeaşi întrebare el poate spune, „Totul depinde de străin."[13]

Într-un studiu de opinie publică (care intenţiona să măsoare antisemitismul ca atitudine a personalităţii) era pusă întrebarea „Credeţi că evreii au prea multă putere în Statele Unite?" Au fost folosite două grupuri de anchetatori: unii care erau de tip semit şi purtau nume evreieşti; ceilalţi care nu erau de tip semit şi nu aveau nume evreieşti. Primul grup de anchetatori a descoperit că numai 6% din oameni răspundeau „da" la această întrebare; celălalt grup a raportat că 21% au răspuns „da". În aparenţă 15% din primul grup îşi ascundeau adevărata lor atitudine pentru că nu doreau să ofenseze pe anchetatorul evreu.[14]

Dar variabilitatea situaţională nu se datorează numai capacităţii noastre de a spune minciuni şi de a masca natura noastră personală. Foarte adesea oamenii nutresc de fapt atitudini contradictorii. De exemplu, studiind comparativ atitudinile instituţionale şi cele individuale, Schanck a constatat că mulţi oameni

[13] J. W. Getzels, *The question-answer process*, în „Publ. Opin. Quart.", 1954, 18, 80—91.

[14] D. Robinson, S. Rhode, *Two experiments with an anti-semitism poll*, în „J. appl. Psychol.", 1946, 30, 169—181.

erau în mod real inconsecvenți cu ei înșiși. Investigatorul a pus întrebări privitoare la doctrina religioasă. La un moment dat a formulat întrebarea „Ca membru al bisericii dumneavoastră ce credeți despre (episcopul dumneavoastră), (băutul alcoolului), (forma potrivită de botez), (alte asemenea subiecte)". Răspunsurile tindeau să se conformeze poziției așteptate (oficiale) a bisericii. Dar cînd se întreba „Acum, ce credeți personal despre toate acestea?" aceeași persoană putea da un răspuns absolut contradictoriu. Pe scurt, atitudinile publice și particulare difereau adesea, dar într-un sens individual le deține realmente pe amîndouă, în funcție de situația cu care se identifică în momentul respectiv.[15]

Nu e necesar să acumulăm exemple de inconsecvență. Toți părem a fi gheme de contradicții. Tendința este atît de marcată încît unii teoreticieni spun că nu există o consistență *internă* în cadrul personalității. Totul depinde de ceea ce provoacă situația. Sîntem gheme de tendințe într-o situație, nimic mai mult. Nu noi sîntem cei integrați; e vorba doar de faptul că mediul în care ne mișcăm are o oarecare stabilitate și de aceea provoacă un comportament caracteristic în situații date.[16]

Din acest punct de vedere este fără sens a administra teste de personalitate în clasă sau în laborator pentru că nu putem spune ce va face subiectul nostru cînd va fi în lumea reală. În primul rînd, nu putem spune ce va face cînd întîlnește situații noi și neașteptate.* Împrejurările critice din viață creează combinații care nu au existat niciodată în experiența persoanei. El însuși nu știe dacă se va comporta curajos sau va intra în panică, dacă își va asuma noi responsabilități sau va fugi de ele cînd va fi pus brusc în fața unei pierderi grele, a unei boli sau a unui dezastru financiar.

Teoria situațională are dreptate cînd pretinde că teoria psihologică privește prea mult „în interiorul pielii". Dar este probabil adevărat că teoria situațională privește prea mult „în afara pielii". Ea greșește cînd spune că testele de personalitate date în clasă sau în clinică nu reușesc să facă predicția comportamentului din alte situații. (Dacă ele ar fi eșuat, s-ar fi renunțat de mult la ele ca nefiind valide.) Și nici nu este adevărat că sîntem complet lipsiți de ajutor în predicția modului în care o persoană va acționa în situații noi sau în împrejurări critice.

[15] R. L. Schanck, *A study of a community and its groups and institutions conceived of as behavior of individuals*, în „Psychol. Monogr.", 193?, 43, nr. 2.

[16] Pentru discuții asupra variabilității situaționale vezi: W. Cout[illegible], *Emergent human nature*, New York, Knopf, 1949 și *Consistency and inconsistency in intergroup relations*, în „J. Soc. Issues", 1949, 5, nr. 3; de asemenea G. Murphy, *Personality: a biosocial approach to origins and structure*, New York, Harper, 1947, cap. 38 și 39.

Trebuie avute în vedere trei fapte. Cînd sînt confruntați cu o situație neobișnuită majoritatea oamenilor tind să devină rezervați, tăcuți, retrași. Ei tind, dacă e posibil, să evite orice acțiune. O persoană este mult mai activă și mai expresivă într-o situație familiară. Acest fapt ar sugera că pentru adulți situațiile determină nu atît ceea ce vor face, cît ceea ce vor *evita* să facă. Ne place să fim noi înșine și, cînd nu putem fi, tindem să ne retragem.

Al doilea fapt este acela că copiii mici sînt mult mai „situaționali" decît adulții. Se aruncă în veselia, teama sau disperarea situației imediate și par să fie lipsiți de o „personalitate internă" cînd procedează astfel. Am spus că copiii sînt prizonieri ai culturii lor (pagina 176); ei sînt, de asemenea, prizonieri ai situației. Și adulții sînt, dar într-o măsură mai mică.

Al treilea fapt important este acela că majoritatea oamenilor fac mult pentru *a crea* situația la care ei răspund. O persoană iubitoare de petreceri dă o petrecere. Un situaționist ar putea spune „Vedeți, veselia este funcție de situație". Dar a cui funcție este această situație însăși? Un om căruia îi place baseball-ul va căuta jocul respectiv. Pe scurt, situațiile în care ne găsim sînt adesea produsul direct al personalităților noastre anterioare (și actuale).

Problema de a ști cît din comportamentul nostru se datorește „personalității interne" și cît „situației externe" poate să fie supusă studiului experimental cu oarecare șanse de succes.

Să presupunem că adunăm împreună un grup mic de oameni care nu se cunosc și le dăm o sarcină comună de rezolvat. Cine va deveni liderul grupului? Este adevărat că unii oameni sînt „conducători înnăscuți" și vor ajunge în vîrf indiferent de împrejurări, iar alții sînt supuși „prin natură"? Un alt mod de a pune problema: „Faptul de a avea anumite trăsături măsurate de personalitate determină o persoană să-și asume conducerea într-un grup nou de oameni care sînt străini unii față de alții?"

La o examinare atentă a cercetărilor pe această problemă Mann conchide că „personalitatea internă" este într-adevăr o condiție a calității de conducător. Astfel, e mai probabil ca persoane cu o inteligență superioară, care sînt bine adaptate personal și au tendință spre extroversiune, să devină lideri; de asemenea, să fie populare într-un grup și să contribuie în mod pozitiv la activitatea grupului. De asemenea, trăsături ca spiritul dominator, masculinitatea și liberalismul favorizează obținerea conducerii. Aceste tendințe sînt toate autentice și semnificative din punct de vedere statistic, dar ele nu sînt în nici un caz universale. Personalitatea internă este un factor, dar în mod categoric nu este singurul care

determină capacitatea de conducere.[17] (Și desigur „personalitatea internă“ de azi este în parte un rezultat al interacțiunii cu situația de ieri.)

Reiese că rolul trăsăturilor de personalitate este mai mare în situații care sînt „nestructurate“ — unde, de exemplu, sarcina încredințată grupului constă mai curînd într-o discuție, decît într-o acțiune calificată. Trăsăturile personale sînt mai puțin importante cînd sarcina nu e de natură verbală, ci privește o problemă mecanică sau tehnică. Putem avansa cu siguranță o generalizare : factorii situaționali determinanți sînt cei mai importanți acolo unde obligațiile și rolurile, sarcinile și funcțiile sînt net prescrise. Factorii personali determinanți sînt mai importanți acolo unde sarcina este mai liberă, mai deschisă și nestructurată.

Deoarece personalitatea (considerată ca un sistem de trăsături interne) nu e singurul factor determinant al comportamentului în grupurile mici, ce anume trebuie să mai știm pentru a putea face în mod corect predicția modului în care un individ se va comporta ?

> Punîndu-și această problemă, Couch a realizat o experimentare extensivă. Mai întîi a constatat, ca și Mann, că există relații sigure (dar nu extinse) între trebuințele și trăsăturile unei persoane și ceea ce face ea în grup. Trăsăturile pe care le-a măsurat includ anxietatea, expresia extrovertită a emoției, agresivitatea, conformismul autoritar, optimismul și satisfacerea dorințelor prin imaginație.
>
> Este util să știm poziția unei persoane în funcție de aceste trăsături. Dar pentru a face o predicție cu un grad mai mare de siguranță în ceea ce privește felul în care ea se va comporta într-un grup este necesar să știm, de asemenea a) în ce grad ea își maschează în mod normal personalitatea, adică, ce forme de autoapărare utilizează ; b) cum percepe pe ceilalți din grup — îi simpatizează ? crede că ceilalți o simpatizează ? crede că grupul merită osteneală ? c) care este presiunea reală asupra ei — se așteaptă ca ea să conducă ? ce muncă i se atribuie ? Toate aceste variabile intră în situația totală și trebuie să le cunoaștem pentru a face predicția corectă a comportamentului dincolo de ceea ce cunoașterea trăsăturilor personale va realiza.[18]

Cu alte cuvinte, observăm din datele disponibile că ceea ce va face în mod concret o persoană este rezultatul a cel puțin patru condiții :

[17] R. D. Mann, *A review of the relationship between personality and performance in small groups*, în „Psychol. Bull.“, 1959, 56, 241—270.

[18] A. S. Couch, *Psychological determinants of interpersonal behavior*, teză de doctorat nepublicată, Harvard College Library, 1960.

a. caracteristici durabile ale personalității ;
b. forme de apărare și mascare utilizate de persoană ; gradul ei de deschidere ;
c. cum percepe situația prezentă și semnificația acesteia pentru ea, și
d. ce sarcini situaționale concrete i se cer și ce se așteaptă de la ea.

Putem spune că primele două condiții sînt produse ale personalității, iar ultimele două sînt produse ale situației. Pentru a înțelege un comportament trebuie să cunoaștem ambele seturi de factori determinanți.

Să cercetăm puțin mai profund factorii (c) și (d). Nici o persoană nu poate „percepe situația prezentă" și nici să execute „sarcinile concrete care i se cer" decît în funcție de capacitățile pe care le are. Cu alte cuvinte, personalitatea este ea însăși un factor în așa-zisa situație. Chiar în situații noi și neașteptate, eu pot acționa numai în cadrul variabilității personale permise de aptitudinile și trăsăturile mele.

De aceea sîntem forțați să conchidem că în timp ce situația poate modifica foarte mult comportamentul, poate face acest lucru numai în limitele potențialului oferit de personalitate. În același timp, trebuie să admitem faptul că trăsăturile de personalitate nu trebuie privite ca ceva fix și stabil, care operează în mod mecanic în aceeași măsură în toate ocaziile. Mai curînd ar trebui să considerăm trăsăturile ca *serii de comportamente posibile*, care sînt activate în grade variate în cadrul acestor serii conform cerințelor situației.

Este eronat să spunem că Jim are o cantitate y de anxietate, sau de extroversiune, sau de agresivitate. Mai curînd ar trebui să spunem că el posedă *limite superioare și inferioare* ale acestor trăsături. Aceasta ar însemna că el niciodată nu prezintă mai mult de o cantitate x și mai puțin de o cantitate z. Poziția sa exactă în cadrul seriei în orice moment dat va depinde de ceea ce produc indicii situaționali. Pentru a pune problema puțin altfel, putem concepe situația ca ceva „care împinge" o persoană mai sus sau mai jos pe scara potențialităților sale, dar totdeauna în cadrul limitelor ei particulare.

Să rezumăm : dacă nu există personalitate în afara situației, este în egală măsură adevărat că nu există situație separată de personalitate. Impulsul situației este, totuși, atît de puternic încît trebuie să privim personalitatea ca o entitate sau structură niciodată fixe, ca un sistem complex de serii potențiale de comporta-

mente care pot fi provocate (în limitele posibilității unei persoane) de diferite condiții fizice, sociale și culturale care o înconjoară în orice moment.[19]

Rolul

Un *rol* este un mod structurat de participare la viața socială. Mai simplu, reprezintă ceea ce societatea așteaptă de la un individ care ocupă o poziție dată într-un grup.

Să examinăm o familie medie din cultura occidentală. În general, e de așteptat ca tatăl să plece de acasă dimineața, să meargă la lucru, să aibă grijă de familie, să disciplineze copiii, să se joace cu ei și să încurajeze în diverse feluri mama. Rolul mamei cuprinde o multitudine de obligații și sarcini prescrise, chiar gînduri și sentimente adecvate, și, de asemenea, probabil, cîteva privilegii. „Modul structurat" al copilului este, în general, unul de supunere, la care se adaugă privilegiile de joc și primire a educației. Copilul mai mare trebuie să dea ajutor la îngrijirea celui mai mic și în gospodărie. Copilul de sex masculin ocupă curînd un rol special, adecvat masculinității sale ; se presupune că va face lucruri băiețești, inclusiv să contraatace cînd e atacat de un coleg de școală. E de așteptat ca fiica să învețe menajul și să fie mai modestă și mai rezervată decît fratele ei (în general). Interacțiunea tuturor acestor roluri este extrem de subtilă și constituie ceea ce numim *sistemul social al familiei*.[20]

În timp ce copilul își îndeplinește propriul său rol, el învață și rolurile tatălui, mamei și fraților și surorilor sale. Rolurile lor sînt reciprocele propriului său rol, dar sînt și modele pe care le poate imita. Un copil de doi ani după o faptă rea își va spune „neascultător" numai pentru că mama sa ar putea să spună acest lucru ; un copil de patru ani imită mișcările tatălui său cînd acesta conduce mașina familiei. Aceste asumări de roluri, adăugate la rolul propriu al copilului, au mare importanță în socializarea și enculturația lui pentru cerințele vieții adulte.[21]

Să-l urmărim pe tată, cum pleacă dimineața de acasă pentru a-și îndeplini îndatoririle, dintre care unele sînt proprii rolului de tată. În curînd ajunge la spital unde este medic. Rolul medicului ia repede controlul comportamentului său (în timp ce rolul tatălui

[19] Conceptul de „serie a variabilității personale" este utilizat de S. Rosenzweig, *Idiodynamics in personality theory with special reference to projective methods*, în „Psychol. Rev.", 1951, 58, 213—223.

[20] Vezi Parsons, Shils, *op. cit.*, cap. 4. Nota 6 supra.

[21] Vezi E. E. Maccoby, *Role-taking in childhood and its consequences for social learning*, în „Child Developm.", 1959, 30, 239—252.

persistă latent). La prînz prezidează o masă la Rotary Club unde e confruntat cu noi așteptări de rol într-un sistem social nou. Apoi își vizitează mama vîrstnică și se comportă conform rolului său obișnuit de fiu. În scopul recreerii își întîlnește echipa de bowling și joacă rolul adecvat calității sale de membru în această organizație sportivă. La ora mesei își reîntîlnește familia și rolul latent de tată redevine predominant.

Astfel, viața sa, ca și toate viețile, poate fi considerată ca o succesiune de roluri raportînd individul la o serie complicată de sisteme sociale. În cultura noastră numărul de „moduri și coduri structurate" posibile pare infinit; există roluri prescrise pentru elev, vecin, votant, automobilist, membru al bisericii, reclamant, soț, soție, părinte, avocat, manager, secretar și așa mai departe, în afară de modurile și codurile atribuite diferitelor vîrste (copilărie, adolescență, tinerețe, vîrsta mijlocie, bătrînețe) și celor două sexe. Virtual, în toate culturile, rolurile sexuale pentru bărbat și femeie sînt în mod special stricte.[22]

Rolurile noastre numeroase intră frecvent în conflict. O femeie care are o profesie și care este și mamă cu copii mici constată că rolurile ei sînt greu de împăcat. Un director de școală descoperă că în munca sa e confruntat cu o rețea de relații de rol care adesea sînt conflictuale. Să presupunem că un băiat turbulent trebuie disciplinat. Profesorii (ale căror păreri se presupune că le reprezintă directorul) doresc ca băiatul să fie exmatriculat. Pastorul directorului pledează pentru ca băiatului să i se ofere încă o șansă. Comitetul școlar (șeful său oficial) recomandă suspendarea. P.T.A.* (al cărui membru este) blamează pe profesorul băiatului — și astfel toate opiniile posibile se încrucișează. Numeroasele roluri ale directorului îl împing încolo și încoace.[23]

Un experiment plin de imaginație demonstrează același fenomen. Stouffer și Toby au pus diferite întrebări unui mare număr de studenți de colegiu. O întrebare se referea la ceea ce ar fi făcut ei dacă și-ar fi luat sarcina de a supraveghea disciplina la un examen și ar fi descoperit că unul din prietenii lor buni copiază. Ar fi raportat decanului această acțiune necinstită așa cum o cere regulamentul? Sau nu ar fi făcut-o pe baza faptului că rolul de prieten pretinde protecția

[22] Pentru o discuție asupra tipologiei vîrstelor și sexului vezi T. Parsons, *Age and sex in the social structure of the United States* în Kluckhohn, Murray, Schneider, *op. cit.*, cap. 22. Nota 3 supra.

* *Parent-teacher association* = Asociația părinților și profesorilor. (Nota trad.).

[23] N. Gross, W. S. Mason, A. W. McEachern, *Explorations in role analysis: studies of the school superintendency role*, New York, Wiley, 1958.

acestuia ? Din această întrebare, ca şi din altele implicînd conflicte de rol similare, s-a constatat că unii studenţi alegeau în mod constant standardul „universal", adică urmau codul oficial de dreptate şi nu făceau excepţii nici chiar pentru prietenii lor. Alţii rezolvă consecvent conflictul de rol în favoarea codului „particular", favorizînd relaţia de rol specifică prieteniei.[24]

Ne-am oprit destul asupra importanţei indiscutabile a rolurilor. Cum vom raporta conceptul de rol la personalitate ? Ca şi în cazul culturii şi situaţiei, unii oameni de ştiinţă din domeniul ştiinţelor sociale sînt atît de entuziasmaţi de acest concept încît ar acorda rolului locul predominant în teoria personalităţii. Dăm două exemple :

Persoana este compusă din rolurile pe care le joacă[25].

În cursul vieţii sale, un individ joacă un număr de diferite roluri, succesiv sau simultan ; sinteza tuturor rolurilor sociale pe care le-a avut de la naştere pînă la moarte constituie personalitatea sa socială[26].

Înainte de a răspunde la întrebarea noastră trebuie să distingem atent patru sensuri ale conceptului de rol — toate justificate dar prea frecvent confundate.

1. *Aşteptările rolului.* Aşteptările rolului sînt stabilite de sistemul social. Ele sînt ceea ce cultura sau subcultura prescrie pentru tată, mamă, elev, medic. Ele constituie regulile jocului şi reprezintă ceea ce majoritatea indivizilor dintr-o societate aşteaptă de la orice membru care ocupă o anumită poziţie în orice sistem social obişnuit.

2. *Conceperea rolului.* Imaginea pe care un tată *dat* sau un profesor *dat* o are despre rolul său poate să corespundă sau nu aşteptărilor rolului. Desigur, în general, un tată sau un profesor ştie ce se aşteaptă de la el. Dar aici întrebarea este : ce aşteaptă el de la el însuşi ? El îşi *defineşte* rolul în modul său propriu. Un tată crede că trebuie să-şi supravegheze îndeaproape fiul adolescent, altul că trebuie să-i acorde libertate. Un profesor concepe predarea bună ca o problemă de exerciţiu şi de pedeapsă severă, altul favorizează munca individuală şi metodele permisive.

3. *Acceptarea rolului.* Uneori oamenii îşi iubesc rolurile (definite fie în termeni de aşteptări ale altora, fie în termeni ai con-

[24] S. A. Stouffer, J. Toby, *Role conflict and personality*, în „Am. J. Sociol.", 1951, 56, 395—406.
[25] H. Gerth, C. W. Mills, *Character and social structure*, New York, Harcourt, Brace, 1953, p. 80.
[26] F. Znaniecki, *The social role of the man of knowledge*, New York, Columbia Univ. Press, 1940, p. 14.

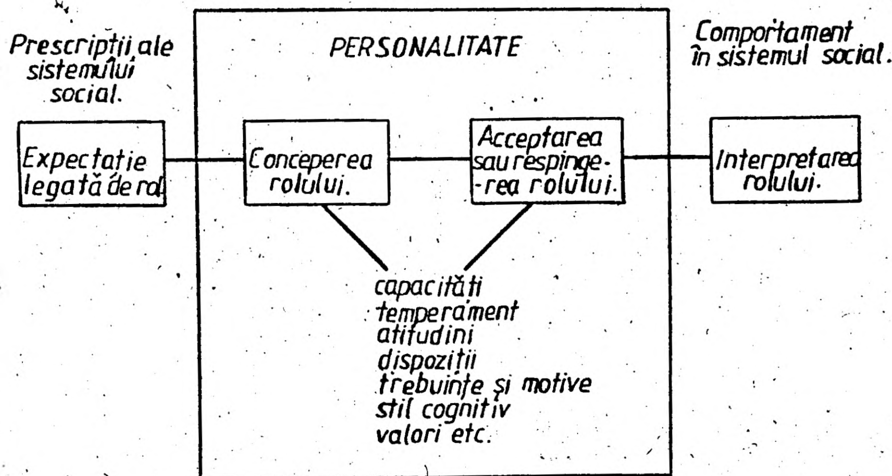

Figura 19. Patru semnificații ale „rolului" în raport cu personalitatea

cepției proprii) ; unora rolurile le sînt indiferente ; alții urăsc „locul din viață la care au fost chemați". Există mame binevoitoare și nebinevoitoare. Unii directori de colegiu și unii mineri își iubesc munca ; alții o urăsc. Și unora le place modul în care concep ei rolurile proprii dar resping așteptările celorlalți. Pînă cînd nu cunoaștem răspunsurile nu putem decide dacă rolul este cald și central pentru personalitate sau este numai o prescripție culturală periferică și dezagreabilă.

4. *Interpretarea rolului.* Ceea ce individul face concret cu rolul său depinde de toate aceste condiții precedente. Este curajos sau nu prea ? Este elevul cooperant sau opozant și nedisciplinat ? Numai așteptările rolului nu vor putea să ne-o spună. Elevii, mamele, directorii, vînzătorii diferă foarte mult între ei în ceea ce privește interpretarea rolului. Așteptările sînt uniforme și prescrise, dar variația care se produce între diferitele moduri de a concepe rolul, gradele de acceptare și toate caracteristicile și trăsăturile de personalitate asociate acestora modifică enorm interpretarea rolului.

Figura 19 indică poziția acestor moduri diferite de a concepe rolul.[27] Ea sugerează că putem concepe în două sensuri rolurile ca aparținînd sistemului social (și nu personalității). Expectația rolului servește numai ca model și stimul extern (care poate fi reinterpretat, acceptat sau respins de persoană). Interpretarea rolului este și ea un punct de intersecție între sistemul personalității și

[27] Sînt îndatorat lui John P. Hill pentru sugerarea acestei diagrame.

sistemul social. Interpretarea este a unei persoane dar ea afectează sistemul social și poate fi apreciată ca făcînd parte din acest sistem extern. Totuși, conceptul de rol aparține în două sensuri personalității. Modul cum individul definește rolul pentru sine și dacă îl acceptă și îl face central, al său, sau îl îndeplinește într-un mod superficial sau inadecvat, constituie o problemă subiectivă.

De regulă, cei care își concep rolurile la fel ca societatea și care le acceptă mulțumiți sînt oameni care tind să sprijine structura instituțională curentă a societății. Cei care își redefinesc rolurile în mod drastic și au aversiune pentru ele — indiferent de definirea lor, societală sau personală — sînt revoltați. Nu vrem să spunem că orice persoană satisfăcută de rolul său este conservatoare și nici că orice persoană nesatisfăcută de rolul său este radicală ; dar se pare că există o tendință în această direcție.

Nu putem fi de acord cu faptul că personalitatea este numai o conexiune de roluri — sau că este numai latura subiectivă a culturii, sau o marionetă aflată la discreția situațiilor în schimbare. În același timp, admitem că „seria personală de variabilitate" este mare.

În cadrul acestei serii activitatea variază, conform presiunilor culturii, situației și rolului.

Din fericire aceste trei forțe sociale — cultură, situație, rol — permit o mare libertate în conduita personală. Așa cum există multe feluri acceptabile de a vorbi limba engleză, ca și multe moduri acceptabile de comportare într-o manifestare sportivă, tot așa există multe feluri de a fi o mamă bună, un director bun, sau un profesor bun.

De aceea, putem să împăcăm accentul pus pe „sistemul social" (preferat de sociologie și antropologie) și accentul pus pe „sistemul personal intern" (preferat de psihologie) în virtutea faptului că ambele abordări permit un cîmp mare de variabilitate. Sistemul social emite cerințe flexibile ; individul are capacități flexibile. În mod normal, nu există un conflict fatal între ele.

Schimbarea socială catastrofică

Rămîne o problemă. Am spus că cultura, situația și rolul determină în mare măsură atît comportamentul personal, cît și structura personalității. Dacă acest lucru este adevărat, ne-am aștepta ca o schimbare în sistemele sociale și culturale și în situații să producă schimbări în planul personalității. Dacă personalitatea ar fi nimic mai mult decît „latura subiectivă a culturii" sau „o colecție de roluri" paralela ar fi perfectă.

Logica este clară: pentru a ne întreține personalitatea avem nevoie de hrana produsă de un mediu stabil în care am trăit mult timp și din care obținem un sprijin continuu prin prezența și amintirile acelora care ne-au cunoscut de ani de zile. Dacă mediul nostru nu este stabil și integrat, cum am putea fi *noi* stabili și integrați? În favoarea acestei concepții putem cita faptul că „deprivarea senzorială" poate afecta foarte mult orientarea unei persoane și chiar simțul eului său (pagina 122). Un studiu suplimentar arată că perioadele de îmbolnăvire coincid la multe persoane cu tulburări în mediul lor social care a devenit deodată amenințător și supraexigent din punct de vedere psihologic. Studiul constată că nu numai așa-numitele boli psihosomatice (ulcer, astm, alergii și altele) sînt mai numeroase în perioadele de stres personal, ci toate tipurile de tulburări cresc.[28]

Deși este cu siguranță adevărat faptul că conduita și sănătatea noastră variază de la situație la situație și cu schimbări în rolurile noastre, totuși, de obicei, ne menținem un soi de integritate încăpățînată, sau cel puțin încercăm să o menținem.

Din cînd în cînd oamenii de știință au prilejul să studieze cazuri de schimbări sociale catastrofice și efectele lor asupra personalităților individuale.

> Un astfel de studiu a fost condus de antropologul Margaret Mead, care a investigat cultura Manus din Polinezia și s-a familiarizat îndeaproape cu mulți membri individuali. Douăzeci și cinci de ani mai tîrziu i-a vizitat din nou. Între timp întreaga cultură se schimbase drastic. Tribul avansase de la un nivel primitiv la un tip occidental complex de civilizație. Secole de schimbare socială au fost condensate într-o singură generație. Totuși, ea a observat *stabilitatea* personalităților individuale. Un om, acum judecător de vîrstă mijlocie, prezenta aceeași îngîmfare care îl caracterizase ca adolescent. Un altul care fusese neîncrezător, reticent și apatic în tinerețe avea același temperament și aceleași trăsături o generație mai tîrziu.[29]

Asemenea observații, desigur, nu dovedesc că schimbările sociale mari *nu* au nici un efect asupra personalității. Sigur că au, dar sîntem avertizați împotriva generalizării faciale conform căreia

[28] L. E. Hinkle, H. G. Wolff, *Ecological investigations of the relationship between illness, life experiences and the social environment*, în „Ann. Intern. Med.", 1958, 49, 1373—1388.

[29] Margaret Mead, *Cultural discontinuities and personality transformations*, în „J. soc. Issues", Suppl. Ser., nr. 8, 1954.

personalitatea este numai o imagine-oglindă a culturii. De aceea un al doilea exemplu este instructiv :

> În timpul perioadei hitleriste în Germania mii de oameni își pierduseră sprijinul obișnuit al sistemului social. Ei au fost îndepărtați de munca lor, persecutați, prădați de bunurile lor, arestați, torturați ; familiile erau dispersate. Unii au scăpat de soarta fatală din lagărele de concentrare și au reușit să părăsească țara și să emigreze în țări străine unde nu aveau nici un fel de rădăcini. Ce s-a întîmplat atunci cu personalitatea lor ? Un studiu atent a nouăzeci de asemenea cazuri a arătat cît de persistente și de energice erau eforturile lor de a-și conserva propria natură specifică, atît înainte de a părăsi Germania, cît și în noua lor țară.
>
> Cercetătorii raportează că impresia vie reieșită din materialul studiat rezidă în extraordinara continuitate și identitate a personalităților individuale. Un profesor de matematică cu o fire reprimată și lipsită de culoare își pierde postul, reușește să emigreze și devine profesor de matematică reprimat, lipsit de culoare în Lumea Nouă. Un agent de publicitate optimist, extrovertit, afabil este ruinat de naziști, dar ajunge în America de sud un agent de publicitate optimist, extrovertit și afabil. O evreică extrem de competentă, scriitoare cu un stil scînteietor părăsește Austria în împrejurări periculoase, dar sosește în Israel, unde scrie un volum de memorii cu verva ei obișnuită.[30]

Sîntem siliți să conchidem că, cel puțin pentru majoritatea indivizilor, schimbările în personalitate nu sînt *proporționale* cu schimbările din cultură sau situație. Chiar în condiții de *anomie* socială (dezintegrarea valorilor) persoana reușește să-și mențină sistemul personalității sale mai mult sau mai puțin intact. Și totuși, dincolo de un anumit punct, ea nu mai poate s-o facă. În epoca actuală plină de tulburări avem dovada vie că o persoană oricît de intense ar fi eforturile ei, nu poate face permanent față prăbușirii complete a sprijinului său social.

Spălarea creierului. În cazul spălării creierului e vorba de dorința disperată a unor străini de a modifica sistemul tenace de valori pe care cineva și l-a construit în cursul unei vieți de învățare. Victima poate fi un misionar american sau un reporter luați prizonieri în Coreea de Nord sau China. Sau ar putea fi un german de orientare democratică arestat pentru vederile sale politice și arun-

[30] G. W. Allport, J. S. Bruner, E. M. Jandorf, *Personality under social catastrophe : ninety life histories of the Nazi revolution*, în „Charact. and Pers.", 1941, 10, 1—22.

cat într-un lagăr de concentrare nazist sau rusesc. Experimente sinistre de „spălare a creierului" sau „chirurgia sufletului" — o etichetă mai liniştită ar fi „remodelare ideologică" sau „persuasiune coercitivă" — ne permit să schiţăm rezultatele.

Reconstruind faptele din numeroase relatări, procesul începe cu o arestare dramatică, adesea în miez de noapte sau în primele ore ale dimineţii, însoţită de fluturarea pistoalelor şi a altor arme. Prizonierul poate fi apoi legat la ochi, i se pot pune cătuşe la mîini şi este dus într-o celulă. Interogatoriul începe imediat, de obicei într-o lumină foarte puternică care provoacă surmenarea ochilor şi oboseala. Interogatoriul începe spunîndu-se „Guvernul ştie totul despre crimele tale, dar acum e momentul să spui totul". Prizonierul e uluit şi zăpăcit, fiindcă nu ştie de nici o crimă — alta decît faptul că el dezaprobă personal regimul. Îşi declară nevinovăţia, dar i se spune „Guvernul nu arestează oameni nevinovaţi". Fiind chestionat el trebuie să spună totul despre munca sa, ce face în ţară, cine sînt asociaţii săi şi fapte complete despre viaţa sa socială şi statutul său economic. Trebuie să încerce să-şi amintească amănunte exhaustive despre convorbirile pe care le-a avut. Dacă încearcă să coopereze i se spune „E mai mult. Nu ne spui totul sincer". Pe măsură ce oboseala creşte i se spune să mărturisească şi că în acest caz în curînd va fi eliberat de chinuri.

Din punct de vedere fiziologic putem spune că sistemul său nervos este supraîncărcat cu produse ale oboselii şi ale frustratiei emoţionale. Se instalează inhibiţia deprinderilor şi credinţelor sale obişnuite. Devine preocupat să caute o ieşire şi i se spune că singura salvare este să mărturisească. Nu are nimic de mărturisit, dar ideea aceasta prinde rădăcini şi devine tot mai atractivă pe măsură ce oboseala şi groaza de tortură fizică se iveşte tot mai mult. Adesea, pe măsură ce devine tot mai tulburat şi nesigur, este dus în celulă şi lăsat să doarmă — dar numai pentru o oră, două. Această odihnă parţială serveşte la dezorientarea şi mai mare a sistemului său obişnuit de deprinderi. Interogatoriul — adesea tortura — începe din nou. Nici una din deprinderile sale obişnuite nu-l ajută să scape de situaţia aceasta intolerabilă. Toate protestele sau apelurile la raţiune sînt întîmpinate cu „Mărturiseşte. Spune adevărul. Mărturisirea te va salva". Cu o idee atît de bine implantată, după ore sau poate după zile de deprivare de hrană şi somn, timp umplut cu durere şi frustrare totală, victima se simte slăbită şi vrea să se supună. Vrea să-şi „ajute" călăul care este atît de insistent, desigur, mai ales pentru că în acest fel poate scăpa. Dar nimic din ce spune nu satisface pe examinatorul său. Chinul nu s-a terminat.

În celulă e pus cu criminali mai „avansați" în „spălarea creierului" și acești oameni se năpustesc asupra lui cu violență, probabil transferînd asupra lui propriile lor luni de suferință. Este acuzat de a fi „un super-criminal imperialist care refuză să-și recunoască crimele".

Suferința fizică continuă :

Ești obligat să stai în picioare cu cătușe la glezne și cu mîinile la spate. Nu te ajută pentru că ești prea reacționar... Mănînci ca un cîine, cu gura și dinții. Aranjezi cana și strachina cu nasul și încerci să înghiți o fiertură de două ori pe zi. Dacă trebuie să urinezi, îți deschid ei pantalonii... Nu scapi niciodată de cătușe... Nimeni nu te spală. Păduchii se înmulțesc tot mai mult... Ți se spune mereu să mărturisești totul și atunci vei fi tratat mai bine... Începi să te gîndești cum să scapi de cătușe. Trebuie să scapi de cătușe.[31]

Relatarea unor asemenea torturi a fost făcută de multe ori în ultimii ani. Limita critică de rezistență este amînată, mărturisirile pot fi oprite luni de zile. Dar ceea ce se întîmplă în cele din urmă — după luni sau ani de astfel de existență — este o adevărată prăbușire a edificiului personalității așa cum era ea înainte de arestare. Destul de ciudat, brusca amabilitate a judecătorilor ajută la prăbușirea rezistenței și provoacă victimei regresul la un nivel infantil. Ea imploră confort, bunătate și va face orice pentru a le merita. Mărturisirea în sine poate fi un lucru superficial, dar temnicerii știu acest lucru și, odată înfiptă această pană, se concentrează asupra împingerii ei tot mai adînc în integrările personale pînă cînd acestea sînt pulverizate și zdrobite. O victimă spunea „Iți construiesc o mentalitate de spion. Ceea ce ai inventat devine realitate. Dacă mărturisești că ai dat patruzeci de mesaje de spionaj, data viitoare vei spune că ai dat cincizeci. Și aceste cincizeci devin o realitate pentru tine".

Devine prea dureros să menții standardele anterioare de adevăr și minciună, de dreptate și nedreptate. Este mai ușor să se accepte standardele oferite ; adică a spune „Da, sînt un spion, un criminal, un dușman al poporului. Merit ceea ce îmi dați. Voi aveți dreptate și eu am greșit. Sînteți judecători mari și drepți. Eu sînt un nimic". [...]

O asemenea distrugere a unor vechi deprinderi și sentimente este extrem de greu de obținut, dar poate fi făcută — cel puțin în multe cazuri. Presupune mult timp și suferințe catastrofale pentru a răsturna credințe și valori stabile. Bettelheim relatează despre propria sa luptă timp de multe luni în lagărul de concentrare din

[31] R. J. Lifton, *„Thought reform"*... în „Psychiat.", 1956, 19, 173—195; de același autor, *Thought reform and the psychology of totalism,* New York, Norton, 1961.

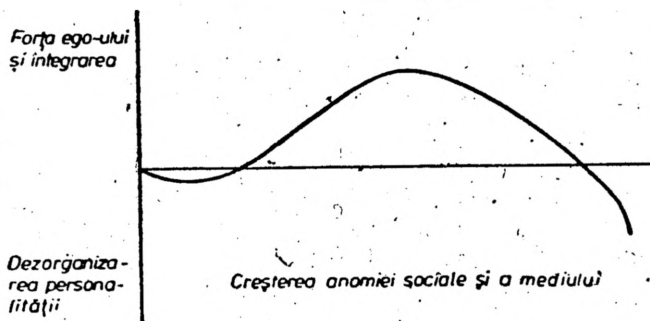

Figura 20. Relația generalizată dintre forța ego-ului și schimbarea socială stresantă

Buchenwald pentru a-și conserva simțul eului. El ar spune „Această tortură i se întîmplă trupului meu și nu mie". Dar chiar și Bettelheim fixează o limită cam de trei ani de rezistență. Adesea prizonieri mai în vîrstă au devenit sclavi jalnici ai temnicerilor lor naziști, aprobînd predicile acestora și chiar căutînd bucăți din hainele lor pentru a le purta cu sine ca fetișuri sacre.[32]

Reiese astfel că în condiții de mediu extern complet controlat, exercitînd o presiune maximă asupra individului, personalitatea (sau importante părți ale ei) poate fi răsturnată. Nu se știe încă dacă cei care scapă în final din acest mediu coercitiv își pot vreodată regăsi complet sistemele lor anterioare de credințe și valori.

Unii cercetători au avansat concepția că aceste transformări extreme se datorează operării a trei forțe: *slăbiciune, dependență, frică**. Această „teorie DDD" susține că operarea intensă și simultană a acestor forțe va zdrobi mai devreme sau mai tîrziu orice rezistență față de sugestiile date de persecutori.[33] Probabil, teoria ar trebui să sublinieze, mai mult decît o face, pierderea suportului social obișnuit și inversiunea totală a sistemului social, a situației și rolurilor în care victima se găsește.[34]

Figura 20 încearcă să generalizeze rezultatele obținute în diferite studii despre stresul și presiunea socială asupra personalității. Ceea ce pare să se întîmple este faptul că în mod normal o

[32] B. Bettelheim, *Individual and mass behavior in extreme situations*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1943, 38, 417—452.

* În original *debility, dependency, dread* — de unde și prescurtarea DDD. (Nota trad.).

[33] I. E. Farber, H. F. Harlow, L. J. West, *Brainwashing, conditioning and DDD*, în „Sociometry", 1957, 20, 271—285.

[34] Pentru o discuție mai completă a teoriei vezi Lifton, *op. cit.*; de asemenea W. Sargant, *Battle for the mind*, New York, Doubleday, 1957; și E. Schein et al., *Coercitive persuasion*, New York, Norton, 1961.

schimbare stresantă în situaţia socială induce iniţial un tip dezorganizat de reacţie, trezind unele din mecanismele enunţate la pagina 162 ca „intrinsec anormale". Cînd se produce brusc o boală, pierderea slujbei, o privaţiune, arestare, individul poate să se simtă deprimat şi dezorientat, devine defensiv sau neagă nenorocul. Cînd presiunea creşte (ca la victimele naziştilor sau în primele luni de închisoare) rezistenţa este mai mare. Persoana caută soluţii raţionale, jură să-şi menţină integritatea, se străduieşte din greu să-şi menţină vechile credinţe şi valori. În sfîrşit, totuşi, ca în cazurile de spălare a creierului, personalitatea poate fi zdruncinată şi se conformează (fără rezistenţă) condiţiilor foarte modificate.

Probabil există un punct limită pentru majoritatea personalităţilor, uneori mai devreme, alteori mai tîrziu. Din fericire pentru majoritatea oamenilor această limită ultimă nu este niciodată încercată.

Structură individuală şi structură colectivă

În acest capitol ne-am propus sarcina dificilă de a raporta sistemul personalităţii la sistemul social. Am încercat în discuţia noastră să evităm două tipuri opuse de erori — prima este o capcană în care psihologii şi psihiatrii cad adesea ; a doua, o capcană pentru sociologii şi antropologii imprudenţi.

Eroarea individualistă constă în conceperea personalităţii ca o unitate de izolare, intricarea şi dependenţa ei în mediul social nefiind menţionate. Persoana trăieşte şi moare într-o splendidă izolare. Comportamentul ei este consecvent indiferent de situaţie. Cultura, societatea, relaţiile de rol sînt considerate numai ca amănunte plictisitoare bune de înlăturat în favoarea structurii caracterului, organizării fixe, trăsăturilor imuabile şi a unui eu închis.

Eroarea culturalistă constă în considerarea că personalitatea de fapt nu există. Există un organism biologic, da ; dar tot ce face acest organism este un produs al forţelor sociale, culturale, situaţionale. Această concepţie neagă autosuficienţa persoanei, dar acordă autosuficienţă instituţiilor culturale, sistemelor sociale şi relaţiilor de rol. Din acest punct de vedere, individul este numai o neplăcere pentru ştiinţa socială.

Mulţi autori pun „socialul" şi „individualul" într-o opoziţie dialectică. Le consideră ca fiind într-un conflict constant. Jung afirmă că nu putem scăpa de pecetea arhetipurilor şi a tradiţiei sociale ; în acelaşi timp fiecare dintre noi are un impuls spre in-

dividualizare, un negativism față de modalitățile tribale și dorința de a fi el însuși. Angyal postulează, de asemenea, două trebuințe opuse: una de a se potrivi cu ceilalți oameni (homonomie) și cealaltă de a fi independent în viața sa (autonomie).[35] Un om este în același timp oglinda culturii sale și o lumină pentru sine însuși.

Dar acest mod dialectic de a trata problema pare nesatisfăcător pentru simplul motiv că nimic din personalitate nu este pur „social" și nimic pur „individual". Nu există o asemenea separare concretă. Desigur, recunoaștem adevărul din spusele acestor autori, dar ei abia dacă ne oferă un cadru științific pentru rezolvarea problemei dualității.

Credem că cea mai bună abordare implică distincția între două planuri ale discursului. Putem identifica ușor sistemul personalității, care există interior. El ne confruntă cu multe probleme ale structurii individuale". Putem, de asemenea, identifica instituțiile din codul culturii și al sistemelor sociale care implică relații de rol pentru mulți oameni. Aici avem de-a face cu o „structură colectivă". Ambele abordări sînt valabile. Și pentru o apreciere *completă* a acțiunii umane (pe care nici o știință nu a încercat-o încă) avem nevoie de ambele.

Să luăm un exemplu. O doamnă amabilă aduce o plantă unei prietene bolnave în spital. Acest simplu act poate, dacă vrem, să ne conducă la „structura internă" (sistemul personalității). Întrebăm: este acesta un act caracteristic pentru ea? Da, constatăm că ea este aproape întotdeauna atentă și generoasă în faptele ei. Actul decurge natural din sistemul ei de credințe și valori, din structura deprinderilor și trăsăturilor ei. Astfel, potrivind actul cu evaluarea noastră asupra personalității ei, rămînem mulțumiți.

Dar același act, dacă dorim, ne conduce, de asemenea, la structura „externă" sau colectivă (sistemul social). Ea nu ar fi putut să cumpere planta dacă nu juca rolul de client în florărie și nu ar fi fost astfel o rotiță în sistemul comercial al culturii din care face parte. Nu ar fi putut duce planta la spital dacă nu ar fi respectat orele de vizită și prescripțiile acestui sistem social „extern". Sistemul personalității acestei bune doamne a intersectat în multe feluri sistemul comercial, de transport și medical al comunității ei.

Pe scurt, personalitatea este „un agregat într-un agregat, o structură în cadrul unei structuri mai mari și constituind o parte a acesteia"[36]. Este inutil să întrebăm care structură este mai „reală".

[35] A. Angyal, *Foundations for a science of personality*, New York, Commonwealth Fund, 1941.

[36] Citatele și exemplul sînt extrase din F. H. Allport, *Theories of perceptions and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955, p. 107.

Se întîmplă că psihologii sînt interesați în special de sistemul personalității ; sociologul și antropologul, de structurile externe. Toți sînt îndreptățiți în alegerea lor. Dar toți trebuie să vegheze și să recunoască deschis numeroasele puncte de intersecție și interdependența reciprocă a celor două structuri — așa cum acest capitol a încercat s-o facă.

Rezumat

Personalitatea este un sistem în cadrul unei matrici de sisteme socioculturale. Ea este o „structură internă" încastrată în și interacționînd cu „structuri externe". Structurile externe (colective) ar putea să nu existe defel dacă sistemele constitutive ale personalității sînt distruse. Dar nici un sistem dat al personalității nu ar putea fi ceea ce este, sau dura mult timp, fără sistemele colective înconjurătoare.

Unele teorii neglijează sistemele externe. Poate psihanaliza, existențialismul și personalismul ar putea fi acuzate de acest lucru. De asemenea, neglijarea sistemului personalității se constată în mod obișnuit. Autorii teoriei rolurilor, culturaliștii și unii sociologi ar putea fi vinovați de aceasta. A încheia un cont este greu. Și putem scuza unilateralitatea într-o oarecare măsură pledînd că fiecare specialist are dreptul să prefere unele teme.

În acest capitol am încercat să conservăm un echilibru rezonabil — deși restul acestui volum se referă în primul rînd la „sistemul intern". Scopul nostru special a fost să examinăm punctele de intersecție.

Copilul dobîndește în mod inevitabil (prin principiile învățării) modalități culturale ; în mod inevitabil, ajunge să accepte rolurile adecvate statutului său din familie. Mai tîrziu ajunge să joace multe roluri în cadrul multor sisteme sociale. Comportamentul său este modificat în cadrul unor limite de fiecare situație socială pe care o întîlnește. De-a lungul vieții el reflectă „personalitatea de bază" adecvată culturii și subculturilor sale. Se înclină pînă la un punct sub vîntul schimbărilor sociale. Dacă schimbarea este violentă și extremă ca în spălarea creierului, întreaga sa personalitate poate suferi o transformare.

În același timp constatăm că cultura reală permite o serie largă de variație acceptabilă în comportamentul personal. Situațiile sociale sînt, de asemenea, într-o măsură considerabilă, per-

misive şi există mai multe modalităţi de a realiza aşteptările de rol. Jocul considerabil în sistemul social permite o variabilitate personală mare (deşi nu nelimitată).

În mod corespunzător, structura personalităţii permite un interval de variabilitate. Trăsăturile şi atitudinile sînt structurate în cadrul unor limite superioare şi inferioare. Datorită acestei libertăţi persoana poate întîmpina mai uşor cerinţele culturii sale, ale situaţiei de moment şi ale rolurilor sale. În virtutea acestei flexibilităţi prezente atît în cadrul sistemului personalităţii, cît şi în cel social se realizează în mod normal o adaptare reciprocă şi o intersecţie reuşită.

CAPITOLUL 9

Dezvoltarea motivelor

ADULTUL ÎN COMPARAȚIE CU COPILUL MIC ● EMOȚIA ● TEORII DESPRE MOTIVELE INVARIABILE ● CRITICA TEORIILOR DESPRE MOTIVELE INVARIABILE ● TEORII DESPRE MOTIVE VARIABILE ● REZUMAT

Motivația este o problemă centrală în studiul psihologic al personalității. Unii autori insistă asupra faptului că cele două subiecte sînt identice. Deși nu trebuie să acceptăm această concepție extremă, este totuși adevărat că orice teorie a personalității pivotează în jurul analizei naturii motivației. Prin motiv înțelegem orice condiție internă a persoanei, care induce acțiune sau gîndire.

Adultul în comparație cu copilul mic

În general, viața începe în copilărie cu o *dependență totală*, progresează în cursul tinereții spre o independență relativă și ajunge în perioada adultă la *responsabilitate socială*. O asemenea transformare radicală a personalității trebuie să includă modificări majore în motivație.

Să luăm mai întîi în considerare copilul de doi ani. Oricît de mult îl putem iubi sîntem siliți să admitem că este o oroare nesocializată. Excesiv de pretențios, nu admite nici o amînare în satisfacerea impulsurilor sale. Caută plăcerea, este nerăbdător, extrem de distructiv, lipsit de conștiință și total dependent. Foamea, obo-

seala, necesitățile sale fizice, nevoia sa de activitate, de joc și de confort — acestea îi sînt singurele preocupări. Niciodată nu ia în considerare confortul sau bunăstarea altora. Nu poate tolera nici o frustrare, nici o rivalitate. Din punctul său de vedere mama, familia, lumea sa trebuie să se dedice satisfacerii imediate a capriciilor sale. Dacă un adult ar fi pe jumătate atît de ego-centrat pe cît este copilul de doi ani ar fi considerat un criminal psihopat. Filozoful Hobbes spunea odată : „Omul rău nu este decît un copil devenit puternic".

În contrast, adultul matur posedă motive care sînt controlate, relevante social și destul de bine integrate unei activități planificate. Descrierea făcută de Chesterton lui Tolstoi zugrăvește o asemenea persoană :

Tolstoi, pe lîngă un romancier magnific, este unul din foarte puținii oameni care au o concepție realistă, solidă și serioasă despre viață. Este unul din cei doi sau trei oameni din Europa, care au o atitudine atît de personală față de lucruri, încît am putea deduce punctul lor de vedere inevitabil față de orice — o pălărie de mătase, legea asupra independenței Irlandei, un poem indian sau o livră de tutun. Există trei oameni care au o asemenea atitudine. Tolstoi, dl. Bernard Shaw și prietenul meu dl. Hilaire Belloc. Toți trei sînt diametral opuși unul față de celălalt, dar toți au această asemănare esențială, că dată fiind baza lor de gîndire, terenul convingerilor lor, opiniile lor despre orice subiect terestru izvorăsc natural, ca florile pe cîmp. Există anumite opinii pe care trebuie să le aibă despre anumite lucruri ; ei nu formează păreri, părerile se formează ele însele. Să luăm de exemplu, în cazul lui Tolstoi, simpla listă a diferitelor obiecte despre care am scris mai sus, o pălărie de mătase, legea asupra independenței Irlandei, un poem indian și o livră de tutun. Tolstoi ar spune : „Cred în extrema simplificare posibilă a vieții, de aceea, această pălărie de mătase este o stîrpitură neagră". Ar spune : „Cred în extrema simplificare posibilă a vieții ; de aceea această lege asupra independenței Irlandei este numai un compromis meschin ; nu e bine să separi un imperiu centralizat în națiuni, ci trebuie să separi națiunea în indivizi". Ar spune : „Cred în extrema simplificare posibilă a vieții ; de aceea mă interesează acest poem indian, căci etica orientală, dincolo de fastul ei aparent, este mult mai simplă, și mai tolstoiană decît cea occidentală". Ar spune : „Cred în extrema simplificare posibilă a vieții ; de aceea, această livră de tutun este un lucru diabolic ; luați-o de aici". Totul în lume, de la Biblie la trăgătorul de cizme, poate fi și este redus de Tolstoi la acest mare principiu fundamental tolstoian, simplificarea vieții[1].

Putem elimina din discuție ca fiind o exagerare literară pretenția lui Chesterton că numai „doi sau trei oameni" sînt atît de bine integrați încît se poate prevedea viziunea lor inevitabilă despre orice lucru. Dintre cunoștințele noastre, eu sau dumneavoastră am putea numi încă cîteva persoane de acest tip. Și nici nu trebuie să credem că motivele lui Tolstoi sînt atît de perfect localizate și integrate pe cît o pretinde autorul. Totuși, schița slujește scopu-

[1] Din G. K. Chesterton et al., *Leo Tolstoi, London,* Hodder and Houghton, 1903, pp. 3 f.

rilor noastre arătînd cît de mult s-au dezvoltat sistemele motivaționale ale adulților din motivele impetuoase incoerente, ego-centrate ale primei copilării.

Emoția

Motiv și *emoție* au aceiași rădăcină latină (*movere* — a mișca). Emoțiile ne mișcă ; la fel și motivele. Care este atunci legătura dintre ele ?

Emoția este cel mai bine definită ca o „condiție activată a organismului". Unele emoții sînt specifice unei trebuințe actuale : durerea, foame, teamă, dorință sexuală ; altele sînt mai penetrante și mai de durată : anxietate, depresie, sensibilitate, venerație. Oricare ar fi tonalitatea sau durata lor, emoțiile pot fi considerate ca un semnal că lucrurile nu merg bine cu noi, sau ca o asigurare că totul e în ordine. Adesea ele sînt tonice, ajută individul să obțină cele necesare pentru supraviețuirea fizică și pentru protecția și dezvoltarea ulterioară a personalității sale. Dar cînd sînt violente, ele subminează și par a nu servi unor scopuri adaptative.

Natura emoției nu este încă complet înțeleasă, deși constituie un capitol major în domeniul psihologiei generale. În măsura în care este implicată personalitatea, putem spune că emoția constituie coloratura subiectivă a motivelor, în special a motivelor care sînt blocate sau intrate în conflict, sau care fac un progres brusc și neașteptat spre scopul lor. Întrucît sarcina noastră este să înțelegem structura durabilă a motivelor vom omite discutarea condiției emoționale „activate" care adesea le însoțește[2].

Teorii despre motivele invariabile

În ciuda diferenței aparent mari dintre motivele copilului de doi ani și cele ale adultului, cîteva teorii importante ne spun că motivele omenirii sînt în mod esențial aceleași de la naștere pînă la moarte. Aceleași impulsuri, trebuințe sau instincte ne bîntuie din leagăn pînă în mormînt. Să examinăm cîteva din afirmațiile principale ale acestei poziții.

„Plăcerea și durerea sînt stăpînii noștri suverani". Această faimoasă afirmație a lui Jeremy Bentham a avut întotdeauna mulți

[2] Relația între motiv și emoție este cercetată pe larg de Magda Arnold, *Emotions and personality*, 2 vol., New York, Columbia Univ. Press., 1960.

suporteri din timpul Greciei antice și pînă în ziua de azi. În antichitate cirenaicii susțineau că toate ființele umane sînt motivate să caute o plăcere pozitivă; epicureenii au simțit că scopul principal al omului era evitarea durerii. În cursul secolului al XIX-lea școala de gîndire utilitaristă a dominat o mare parte din teoria și politica socială și economică a Occidentului. Mill a susținut că un om este, din punct de vedere fizic, incapabil să dorească ceva dacă ideea despre acel ceva nu este plăcută. În psihologia actuală accentul se pune din nou, ca la epicureenii antici, pe evitarea durerii sau disconfortului. „Reducerea tensiunii" este invocată ca un motiv suveran. Întreaga noastră conduită, se spune, constituie o strădanie spre echilibru, homeostazie sau o fugă de tensiune (cf. paginile 97—99).

Hedonismul psihologic, cum este numit acest tip de teorie, are o atracție ca de sirenă. Pare un lucru de bun simț și evident a spune că omul caută fericirea și urmărește să evite durerea. Nu e valabilă această formulă de la naștere pînă la moare? Copilul de doi ani caută plăcerea; Tolstoi caută plăcerea (prin reducerea complexității vieții); dumneavoastră și eu căutăm plăcerea (sau fericirea). Totul este atît de simplu. Oare?

> Un grup de muncitoare tinere discutau despre motivele vieții lor. Au ajuns la hotărîrea unanimă că „a fi fericită" era unicul lor motiv. Un psiholog era de față și le-a cerut să se uite la două fotografii, una care reprezenta o fată zîmbitoare, aparținînd evident clasei muncitoare; cealaltă o fată deprimată, evidentă bogată. Toate fetele au fost de acord că prima era fericită și a doua nefericită. Au fost apoi întrebate: „Care din ele ați vrea cel mai mult să fiți?" Toate au ales fata nefericită, dar bogată. Unele din ele au rîs de alegerea făcută. Una a spus „Știu că e caraghios, fiindcă doresc să fiu fericită; dar așa simt eu". Acest experiment revelator (deși cam înșelător) sugerează că *statutul social* reprezintă pentru aceste fete un motiv mai puternic și mai concret decît fericirea.

Există multe dificultăți în aprecierea conceptului de fericire ca motiv. Cea mai serioasă dintre toate este simplul fapt că nu se poate ținti direct la realizarea fericirii. De aceea ea nu este un motiv concret. Cineva poate *crede* că dacă obține o diplomă, se căsătorește cu Susan, își cîștigă o existență bună, va fi fericit; dar aceste realizări *concrete* sînt scopuri tangibile. Fericirea este în cel mai bun caz un produs secundar al unei activități cu o altă motivație. Cineva care țintește spre fericire țintește spre nimic.

Să ne examinăm propria conştiinţă. Cînd sîntem absorbiţi de o sarcină, de realizarea unui motiv, sîntem oare conştienţi de un motiv ale fericirii ? Ştim că vrem să trecem un examen, să scriem un poem, sau să cîştigăm un joc. Ne aşteptăm în mod vag ca succesul să ne aducă satisfacţie ; dar ţintim să atingem un scop specific ; anticiparea satisfacţiei nu este decît o penumbră îndepărtată.

Şi această satisfacţie este adesea de o calitate sinistră, în nici un caz „fericire“ în sens inteligibil. Unde este fericirea pentru pilotul unui bombardier care îşi pierde viaţa pentru ţara sa ? Unde este fericirea pentru omul de stat devotat, dar extenuat şi hărţuit ? Pentru mama devotată a unui criminal condamnat ? Ori de cîte ori facem ceva pentru că sîntem „datori“ s-o facem, violăm crezul hedonismului. Multe lucruri pe care sîntem motivaţi să le facem doar ne măresc tensiunile, ne diminuează şansele pentru plăcere şi ne obligă la o viaţă intensă şi riscantă. Bismarck a spus odată : „Nu ne aflăm pe lume pentru plăcere, ci pentru a ne face blestemata noastră datorie“.

Dar, în ciuda acestor comentarii critice, există anumite relaţii pozitive între plăcere şi motiv care pot fi subliniate. Este perfect adevărat că o tonalitate emoţională plăcută însoţeşte satisfacerea impulsurilor de hrană, somn, excreţie, activitate sexuală, chiar respirarea aerului proaspăt. Este, de asemenea, adevărat că mare parte din comportamentul unui copil mic este impulsiv (controlat de impulsuri) şi în acest sens poate fi numit „hedonist“. Tinereţea e şi ea o vîrstă „în care se caută plăcerea“ (în sensul că petrecerile, sportul, întîlnirile sînt obiective pe termen scurt cu o recoltă rapidă de sentimente plăcute). De asemenea, e adevărat că mulţi adulţi sînt hedonişti în sensul că toată viaţa caută satisfacţii senzuale imediate. Recunoaştem aceste fapte. De asemenea, putem recunoaşte că plăcerea şi durerea sînt semnale ale naturii care ne spun dacă motivele noastre sînt facilitate sau blocate. Chiar şi persoană care îşi urmăreşte propria datorie încearcă unele sclipiri de plăcere sau satisfacţie. Dar pe măsură ce dezvoltarea evoluţionistă a omului a progresat se pare că semnalele naturii (şi semnalele nu sînt motive) devin tot mai puţin vrednice de încredere. Se poate ca motivele omului cavernelor să se fi acordat unor semnale hedoniste. Dar în epoca modernă constatăm o sincronizare mai slabă între realizarea unui ideal, a unei obligaţii, a unei responsabilităţi şi steagul semnalizator al plăcerii. Şi mare parte din ceea ce este plăcut nu e compatibil cu scopurile principale ale vieţii unui adult.

Pe scurt, nu putem construi o teorie a motivaţiei bazată pe hedonism, pentru că acesta este un principiu confuz, insuficient

sprijinit de realitate sau de propriile noastre introspecții și pentru că sincronizarea dintre plăcere și atingerea scopului nu este puternică.[3]

Instincte. Un al doilea mod simplu, dar probabil eronat, de a concepe motivația este acela de a o atribui în întregime instinctului. Vom menționa trei tipuri de doctrine ale instinctului.

Enumerare ad hoc. E ușor să inventezi instincte în funcție de nevoile cuiva. Un economist care dorește să explice comportamentul economic al omului poate postula cu ușurință un instinct al *măiestriei*, al *competiției* sau al *dorinței de cîștig*. El poate clădi un întreg sistem pe baza presupunerilor sale — dar acestea sînt gratuite și nedovedite. Un educator poate „avea nevoia" unui instinct de *joc*, de *curiozitate*, de *gîndire* — și imediat le inventează pentru scopurile sale. Un sociolog poate, în ajutorul teoretizărilor sale, să decidă că omul are patru „dorințe" de bază : pentru *noutate*, pentru *securitate*, pentru *recunoaștere*, pentru *autoritate*. Și iată-le.[4] Cu mulți ani în urmă, L. L. Bernard a examinat literatura din domeniul psihologiei și științelor sociale și a descoperit aproximativ 14 000 de pretinse (și arbitrar inventate) instincte.[5] Deși invențiile de acest gen pot avea o utilitate pragmatică, ele nu se sprijină pe o teorie motivațională valabilă.

Teoria hormică. O teorie mai sistematică este cea prezentată de William McDougall.[6] El ajunge la concluzia că animalele sînt în mod clar conduse de instinct. Dacă acceptăm evoluția, cum e și normal, atunci, de asemenea, oamenii au înclinații de bază care constituie mobilurile lor primare. Nu toate înclinațiile sînt evidente la naștere, dar ele se perfecționează (prin maturizare) și furnizează dinamismul esențial al întregii conduite umane. Fiecare instinct are atașat de el o emoție primară. Combinarea acestor energii instinctive între ele și cu învățarea ulterioară, explică întreaga

[3] Pare a fi real faptul că studenții mai tineri și savanții mai tineri adesea pledează vehement pentru vreo variantă a doctrinei hedonismului, în timp ce savanții mai în vîrstă tind să pledeze împotrivă ei. E. L. Thorndike și S. Freud sînt printre cei care și-au modificat propriile concepții pe măsură ce au înaintat în vîrstă. E posibil ca savanții mai în vîrstă să-și piardă gustul de viață sau să devină mai înțelepți. Concepția cuiva în această problemă va depinde probabil de vîrsta sa.

[4] Nu trebuie să disprețuim utilitatea unor asemenea invenții *ad hoc*. W. I. Thomas și F. Znaniecki utilizează elegant și sistematic aceste patru dorințe în sistemul lor de gîndire sociologică : *The Polish peasant in Europe and America*, 2 vol., New York, Knopf, 1927.

[5] L. L. Bernard, *Instinct : a study in social psychology*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1924.

[6] Expunerea extrem de influentă a vederilor lui McDougall a fost publicată prima dată în *Social psychology*, New York, Luce, 1908. O expunere ulterioară, care mărește numărul „înclinațiilor" de bază este *The energies of men*, London, Methuen, 1932.

diversitate atît de bogată a motivelor umane. Instinctul parental (cu emoția duioșiei), fuga (cu emoția fricii), combativitatea (mînia), gregaritatea (singurătatea) sînt astfel de exemple. Cînd acestor instincte li se atașează obiecte obișnuite, dezvoltăm *sentimente* și din sentimente se compune însăși personalitatea. Această teorie ne descrie simultan structura motivației și a personalității.

Deși sistemul lui McDougall este atent gîndit, nu-l putem accepta ca o descriere adecvată a motivației. El este total speculativ și pretinde un număr dat de mobiluri esențiale ale naturii umane (numărul variază între opt și optsprezece în diferitele ediții ale lucrării sale) care de fapt nu au fost niciodată stabilite. Esența motivației este desigur mai complexă, iar diferențele individuale mult mai mari decît ar admite-o teoria.

Instinctul freudian. Freud afirmă : „Structura id-ului nu se schimbă niciodată". Id-ul e plin cu „energii instinctuale". Ce pot fi aceste energii, este mai puțin clar enunțat decît în sistemul lui McDougall ; dar, după cum o știe toată lumea, Freud a postulat instinctul sexual și instinctul agresiv ca fiind dominante. Acestea două explică cea mai mare parte a comportamentului și caracterului omului.

Dacă instinctele nu se schimbă, cum putem explica diferența dintre copilul de doi ani și Tolstoi ? Freud oferă două explicații. În primul rînd, adultul (Tolstoi, de exemplu) dobîndește noi *asociații obiectuale.** Pentru a-și satisface agresivitatea și dragostea de viață, dorește diferite obiecte. Dar instinctele de bază sînt aceleași. În al doilea rînd, e capabil de sublimare. Poate aspirația lui Tolstoi spre o viață simplă era numai o „dorință-scop inhibată". În loc să dorească direct mîngîierea trupului matern (complexul Oedip), el își maschează această dorință, acum inconștientă, făcînd pe țăranul, glia-mamă substituindu-se propriei sale mame.

Ca și în cazul teoriei lui McDougall, nu există nici o dovadă că Freud a realizat o enumerare fundamentală a motivelor esențiale ale omului, nici că pe măsură ce individul crește și se dezvoltă, motivele sale de bază rămîn neschimbate. Cînd comparăm vîrsta de doi ani cu maturitatea, presupunerea pare foarte improbabilă.

Cele trei tipuri de teorii ale instinctului pe care le-am menționat susțin căi : 1) toți oamenii au esențialmente aceleași forțe dinamice pentru acțiune, 2) acestea sînt înnăscute, 3) ele sînt capabile de a fi atașate unor diferite obiecte și de aceea de a fi canalizate (deviate, deplasate, sublimate). Pe scurt, în orice personalitate găsim aceleași motive de bază de la naștere pînă la moarte ; o personalitate adultă este de fapt o combinație de mo-

* În original *object cathexes.* (Nota trad.)

tive canalizate, invariabile. Această logică ni se pare inadecvată pentru a explica diferențele calitative dintre copil și adult (de exemplu, motivul emergent al responsabilității sociale), ca și extraordinara diversitate a motivelor adulte, unice în fiecare personalitate.[7]

Putem menționa acum două teorii suplimentare care pot fi clasate oarecum alături de doctrinele instinctului.

Trebuințele. Multor psihologi le-ar plăcea să opereze cu o listă definită de impulsuri umane fundamentale, dar sînt prudenți în legătură cu caracterul lor înnăscut. Ei spun că nu ne interesează faptul că motivele fundamentale sînt, strict vorbind, *instinctive*, însă ele sînt atît de fundamentale și de larg răspîndite încît acționează *ca* instincte. Să le numim *dorințe, pofte, nevoi* sau *trebuințe*.* Ultimul termen pare să fie cel preferat. Dintre trebuințe sînt adesea studiate *realizarea, afilierea, achiziția, agresiunea, autonomia, respectul, dominanța, educația, sexul.*[8]

Acest tip de teorie are multe avantaje. Ea ocolește controversa ereditate-educație, explicînd într-un mod destul de vag rolul învățării. Încurajează cercetarea unui motiv izolat sau a unor motive în combinație.[9] Ca și sistemul lui McDougall, ea explică dezvoltarea trebuințelor în sentimente, unind astfel motivația și structura rezultantă a personalității.[10] Trebuințele pot fi, de asemenea, privite din punctul de vedere freudian, ca reprimate, deplasate, canalizate și sublimate. Totuși, sistemul utilizează mult mai mult motivele de bază decît o face Freud și oferă mai mult spațiu trebuințelor conștiente.

Dar ca și teoriile precedente, doctrina trebuințelor afirmă de fapt că în timp ce obiectele dorite pot varia de la persoană la persoană, tipurile fundamentale de dorințe nu variază. Oamenii pot

[7] În psihologia curentă termenul *instinct* este folosit într-un sens diferit. Școala modernă de „etologie" studiază configurațiile perceptuale la care animalele și copii răspund fără a avea o experiență anterioară. Astfel, zîmbetul social este provocat la copil în mod normal de la 3 la 6 luni cînd vede o figură umană sau o copie rezonabilă a ei. Fața poate fi o mască sau chiar un manechin, dar trebuie să aibă doi ochi, să fie total vizibilă și să se miște. Nu e nevoie să fie o figură zîmbitoare (fapt care induce imitația) sau să aparțină unei persoane cunoscute. Cf. R. A. Spitz, K. M. Wolf, *The smiling response: a contribution to the ontogenesis of social relations*, în „Genetic Psychol. Monogr.", 1946, 34, 57—125. Acest tip de răspuns înnăscut există și e important pentru o deplină înțelegere a psihologiei copilului. Totuși, nu privește direct motivația. Singurele instincte care ne interesează aici sînt *motivele instinctuale*.

* În original *wishes, desires, wants, ergs, needs.* (Nota trad.)

[8] O apărare esențială a acestei abordări a motivației se află în H. A. Murray et al., *Explorations in personality*, New York, Oxford, 1938.

[9] Cf. D. C. McClelland, J. W. Atkinson, R. A. Clark, E. L. Lowell, *The achievent motive*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1953.

[10] Cf. H. A. Murray, C. Morgan, *A clinical study of sentiments*, în „Genet. Psychol. Monogr.", 1945, 32, 3—149.

14 — Structura și dezvoltarea personalității — cd. 265

dori lucruri diferite dar există numai cîteva rațiuni pentru care le doresc. De exemplu, doi oameni pot avea o trebuință puternică de umilire; unul devine poate un masochist sexual, celălalt un călugăr disciplinat. Direcțiile luate de aceste două vieți sînt atît de diferite încît pare extrem de artificial să le dăm scoruri identice pe scala cu *n* poziții de umilire. Teoria trebuinței, ca și teoria instinctului, pare prea abstractă, prea imaterială și depersonalizată pentru a reprezenta motivația indivizilor reali[11]. Preferăm o teorie care va descrie sistemele motivaționale reale ale masochistului sexual și ale călugărului disciplinat fără derivarea speculativă a două sisteme atît de diferite dintr-o sursă comună izolată (și nedovedită) a „umilirii".

„Motive credibile". Nici una din teoriile examinate mai înainte nu se bazează pe o cercetare solidă. În cel mai bun caz observația de bun simț sau activitatea clinică cu pacienții constituie baza enumerării de instincte sau trebuințe postulate. Totuși, Klineberg a făcut o încercare valoroasă (studiind caracteristicile culturilor) de a descoperi ce dorește (sau are nevoie) fără excepție orice ființă umană din orice cultură a lumii[12]. Această cercetare antropologică oferă o listă de „motive absolut credibile": foame, sete, odihnă și somn, eliminare, respirație, activitate, foame senzorială. Există, de asemenea, „motive foarte credibile", găsite în toate culturile, dar cu excepții pentru unii indivizi: sex, comportament postmaternal, comportament de autoapărare. Apoi Klineberg constată agresivitatea, fuga, gregaritatea, dorința de acaparare și alte modele comportamentale comune ca avînd o frecvență descrescătoare.

Aspectul cel mai interesant al acestei cercetări îl constituie caracterul „absolut credibil" al motivelor descoperite. Ele sînt, fără excepție, *impulsurile biologice* a căror satisfacere este necesară pentru supraviețuirea biologică.

Impulsurile. Faptul că impulsurile sînt esențiale pentru supraviețuire a condus pe mulți psihologi la concluzia că, în sfîrșit,

[11] Această problemă pare să fie admisă de Murray care scrie: „Fiecare trebuință este asociată cu urme (sau imagini) care reprezintă mișcări, căi, acțiuni, obiecte-scop, care luate împreună constituie o trebuință *integrată*". În „J. Psychol.", 1936, 3, 37. Această concepție a unei trebuințe integrate este o mare îmbunătățire față de trebuința-schelet. Ea împlinește pretenția noastră pentru o unitate de analiză care să fie concretă, veridică și personală cu condiția ca trebuința integrată să fie înțeleasă nu numai ca o organizare de moment, ci și ca o structură mentală de durată și care este o caracteristică constantă a persoanei. E fără îndoială adevărat că *comparațiile* între indivizi nu pot fi făcute chiar așa de ușor pe baza trebuințelor integrate ca pe baza trebuințelor obișnuite; dar comparația este numai un scop secundar al psihologiei personalității. Scopul primar este reprezentarea vieții unice personale cu maximum de fidelitate.

[12] O. Klineberg, *Social psychology*, rev. ed., New York, Holt, Rinehart and Winston, 1954.

acesta este conceptul simplu și suveran pe care se poate fundamenta *întreaga* teorie motivațională. Impulsurile sînt în noi de la naștere pînă la moarte; ele stau la baza întregii noastre învățări timpurii; și dacă ținem seama de condiționarea și extensiunea impulsurilor — așa încît să rezulte „impulsuri secundare" — putem acoperi toate motivele oamenilor.

Deși o teorie a impulsurilor solicită (într-adevăr cere) o teorie a învățării, totuși energiile de bază sînt privite întotdeauna ca fiind impulsurile înseși — și astfel trebuie să clasificăm acest tip de gîndire (îmbrățișat de psihologia behavioristă, adică stimul-răspuns) în categoria „energiilor invariabile".

În capitolul 5 am tratat acest punct de vedere. Am arătat acolo modul în care conceptele de condiționare și întărire prin „extinderea" impulsurilor sînt destinate să explice întreaga diversitate de deprinderi-răspuns ale oamenilor.

Vom sublinia în curînd insuficiența teoriei impulsurilor, dar mai întîi trebuie susținute două lucruri importante în favoarea acesteia. În primul rînd, așa cum arată limpede Klineberg, toate ființele umane din lumea întreagă au impulsuri, iar acestea sînt foarte puternice (cînd sînt stîrnite preced toate celelalte motive). Dacă cineva este foarte înfometat, are o mare nevoie de oxigen, de apă sau de odihnă, iar toate celelalte motive trec pe planul doi pînă cînd impulsul este satisfăcut. Nici o teorie a motivației nu poate ocoli acest fapt central.

În al doilea rînd, din moment ce cea mai mare parte, dacă nu întreg comportamentul copilului poate fi generat de impulsuri — incluzînd, desigur, impulsurile pentru activitate și cele estetice — atunci impulsurile sînt fundamentul prim (dar nu în mod necesar permanent) al vieții noastre motivaționale. E clar că mare parte din ceea ce învață un copil se referă la modalități de satisfacere a impulsurilor (să țină biberonul, să evite sursele de căldură prea puternice, să-și solicite mama pentru a obține hrană și alte comodități). Susținem că teoria impulsurilor pare adecvată (sau aproape adecvată) în explicarea motivației în timpul primilor doi ani de viață (și, într-o măsură limitată, de-a lungul întregii vieți); pare adecvată și pentru explicarea motivației la animale.

Există, cum vom vedea acum, unele probleme în ceea ce privește enumerarea impulsurilor. Ne amintim că printre „motivele absolut credibile", Klineberg includea un impuls pentru *activitate* și unul *estetic*. Sînt acestea, ca și foamea, setea și oboseala, „tensiuni tisulare" specifice care reclamă reducerea tensiunii? Sau sînt dotări motivaționale de un ordin diferit? Vom reveni mai tîrziu la această problemă.

Critica teoriilor despre motivele invariabile

Am vrut să spun că nici una din teoriile luate în considerare pînă acum nu evidenţiază o suficientă flexibilitate şi variabilitate care să justifice marea diversitate a motivelor umane adulte. Voi expune acum mai amănunţit obiecţiile mele faţă de două doctrine, cele mai răspîndite: teoria freudiană şi teoria stimul-răspuns (impuls).

În primul rînd, sper că ceea ce îndrăznesc să fac va fi o digresiune utilă. Să luăm în considerare numărul mare de termeni fundamentali din psihologia contemporană care încep cu prefixul *re*: *receptor, reacţie, răspuns, reflex, reprimare, repetiţie, recompensă, întărire**, *regresiune* — ca să enumerăm numai cîţiva termeni. Izul acestor termeni sugerează: 1) o pasivitate a naturii umane (care receptează şi reacţionează la presiuni externe) şi 2) o refacere sau restabilire a condiţiilor trecute. Din această prezentare putem conchide just că majoritatea teoriilor psihologice dominante azi au un accent oarecum *receptiv, recapitulativ, reverberativ*. Există mult mai puţin sprijin terminologic pentru a indica ce va veni, pentru activitatea orientată spre viitor. Prefixul *pro* este rareori găsit în vocabularul tehnic al psihologiei. Auzim des despre *reacţie* dar rareori, dacă nu niciodată, despre *proacţie*. Auzim despre *regres*, dar nu despre *progres*. Conchidem că, în timp ce fiinţele umane sînt preocupate de a-şi trăi viaţa în viitor, o mare parte din teoria psihologică este preocupată să urmărească aceste vieţi înapoi în trecut. Şi în timp ce ni se pare că sîntem în mod spontan *activi*, mulţi psihologi ne spun că sîntem numai *reactivi*.

Această stare de lucruri se reflectă în principalele teorii despre motivaţie şi arată slăbiciunea acestora. Deşi teoria freudiană şi cea a stimul-răspunsului sînt diferite în multe privinţe, ambele coincid în ceea ce priveşte accentul pus pe natura *reactivă* a motivaţiei[13].

Conform concepţiei lui Freud totalitatea tensiunilor organice sau a impulsurilor compun id-ul. Aceste tensiuni sau impulsuri sînt „energiile noastre instinctuale" şi numai ele ne „determină" să acţionăm. Sexul şi agresivitatea sînt poate cele mai importante impulsuri ale id-ului deoarece ele întîmpină cea mai puternică opoziţie din lumea externă şi sînt astfel reprimate. Reprimarea

* În engleză *reinforcement*. (Nota trad.)

[13] R. S. Woodworth le denumeşte pe amîndouă teorii ale „priorităţii trebuinţelor" şi le opune doctrinelor care ţin seama de modificarea şi amplificarea energiilor, pe care le numeşte teorii ale „priorităţii comportamentului". În anumite privinţe critica de faţă merge în paralel cu argumentul lui Woodworth. R. S. Woodworth, *Dynamics of behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, cap. 5.

mărește flacăra lor. După Freud personalitatea noastră actuală este aproape o rămășiță a diverselor modalități în care am încercat să satisfacem trebuințele id-ului în ciuda opoziției provenite atît din lumea externă, cît și din conștiința noastră, care este o interiorizare a regulilor întipărite în noi de părinți.

Psihanaliza încearcă să urmărească toate interesele, aspirațiile și strădaniile adulte înapoi pînă la rădăcinile instinctuale ale sexului și agresivității. Principalul procedeu este să se afirme că interesele adulte (în muzică, medicină, artă, agricultură, politică și religie, educație sau altceva) sînt o problemă de *sublimare*. Sublimarea reorientează o „dorință inhibată a unui obiectiv". Poetul se îndreaptă spre declamarea unor expresii frumoase pentru că a fost frustrat de „satisfacerea orală" cînd era copil. Temeinicia doctrinei sublimării este firavă și ea nu poate, desigur, prezice care din multele căi posibile de a înlocui „o dorință inhibată a unui obiectiv" o va adopta o persoană.

De asemenea, Freud sugerează că o parte din energia care susține motivele adulte poate veni dintr-o fuziune a impulsurilor sexuale și agresive. Aceste impulsuri, cînd sînt unite, devin „neutre"; adică își pierd obiectivul specific și devin nondirective în scop; energia liberă poate fi utilizată pentru a stimula individul să caute aproape orice scop care s-a întîmplat să devină asociat cu acest impuls neutru.

Trebuie observată o caracteristică a teoriei energiilor sublimate sau neutre. Sublimarea nu poate descărca decît o anumită parte din energia id-ului, iar o fuziune a impulsurilor agresive și sexuale nu poate fi complet satisfăcută cu activități substituit care nu au nimic comun cu sexul sau agresivitatea. *De aceea interesele adulte dobîndite persistă.* Poezia nu poate satisface trebuințele erotice orale și astfel aceste trebuințe continuă să preseze și să susțină această sublimare semiinutilă. Chirurgia nu satisface în mod real fuziunea sadică a trebuințelor sexuale și agresive și astfel aceste trebuințe fuzionate continuă să-l îmboldească pe chirurg. Tocmai din această cauză interesul pentru profesiunea sa persistă viață întreagă.

Această imagine generală a motivației face din personalitate un produs a două forțe arhaice, aproape în întregime reactiv. Ea pune, de asemenea, un accent puternic pe primii ani de viață cînd frustrările, reprimarea și asociațiile obiectuale au fost în mare parte construite. Freud ne învață că liniile directoare ale caracterului unei persoane se stabilesc la vîrsta de trei ani[14].

Desigur, admitem bucuros că motivele adulte reflectă adesea sexul și agresivitatea și că unele urme ale motivației infantile pot

[14] E. Jones, *The life and work of Sigmund Freud*, New York, Basic Books, 1953, I, 13.

fi găsite în unele conduite adulte (mai ales nevrotice) ; totuşi, nu putem crede că Freud face dreptate diversităţii, unicităţii şi contemporaneităţii majorităţii motivaţiei adulte.

Revenind la teoria stimul-răspuns constatăm că ea reprezintă o altă concepţie asupra motivaţiei de tipul „reducerea tensiunii". În acest caz impulsurile sînt singurele mobiluri ; ele sînt mai puţin proteice decît energiile instinctuale ale lui Freud. Ele sînt considerate ca tensiuni determinabile şi separate, foamea, setea, sexul, evitarea durerii fiind exemple importante mult utilizate în lucrările experimentale pe animale. Hull şi alţi apărători ai abordării S-R au cheltuit mai mult efort decît Freud în încercarea de a explica modul în care motivele şi interesele adulte derivă în ultimă analiză din impulsurile primare. *Învăţarea* reprezintă elementul important al teoriei. În linii generale ea sună după cum urmează. Enunţăm din nou aici şi extindem argumentul deja prezentat în capitolul 5.

Cînd un impuls primar este satisfăcut, de exemplu foamea ... hrană, tensiunea motivului este redusă. (Întreaga motivaţie cau... „reducerea tensiunii"). Orice activitate care a dus (sau a fost str... asociată cu) la această reducere de tensiune este uşor învăţa... pentru că ea este influenţată de *întărirea primară*. Legea „întări... afirmă că mijloacele utilizate în reducerea tensiunilor vor fi re-nute prin învăţare. Astfel, învăţăm să ne „placă" (să constru... deprinderi favorabile pentru) patul nostru, meniul micului dej... partenerul sexual.

Dar uneori lucrurile care ne plac sînt numai de departe leg... de reducerea tensiunii. În asemenea cazuri vorbim de *întărire se-cundară*. Să luăm un exemplu bine cunoscut din cercetările pe ani-male :

> Un cimpanzeu a fost învăţat să ia de pe podea un je... de poker şi să-l introducă într-un distribuitor automat, ... apoi livra struguri sau stafide. Se poate spune că utiliz... jetonului de poker a fost învăţată prin întărire primară. ... cimpanzeul a fost apoi silit să înveţe încă un act din secv... hranei. El a descoperit că pentru a obţine jetoanele de po... trebuie să pună în funcţiune o altă maşină care să-i dea ... toanele. El utiliza fiecare jeton pe măsură ce-l obţi... Dar dacă era împiedicat să facă astfel, el „stoca" je... nele. Îi plăcea să acumuleze „bogăţie" ca să zicem aşa... această stocare ilustrează principiul întăririi secundare. ... un act asociat cu un alt act care duce la reducerea tensiu...

[15] J. B. Wolfe, *Effectiveness of token-rewards for chimpanzees*, „Comp. Psychol. Monogr.", no. 60, 1936 ; J. T. Cowless, *Food tokens inventives for learning by chimpanzees*, în „Comp. Psychol. Monogr.", no. ..., 1937.

Partizanii teoriei S-R sînt aproape siguri că undeva în cadrul acestui model vom găsi explicația tuturor motivelor complexe adulte. Chiar și motivele cele mai elaborate sînt cumva anticipări îndepărtate ale satisfacerii impulsului primar. Ne place covorașul care era în sufragerie în copilăria noastră. Vrem să mergem la pescuit pentru că tata, care ne satisfăcea multe din dorințele copilăriei (întărire primară), ne lua la pescuit (întărire secundară). Constatăm că avem o aversiune față de un anumit oraș pentru că ne amintește vag (adică are caracteristici parțiale corespunzătoare) de un oraș unde am suferit o ședere lungă și dureroasă în timpul unei boli din copilărie (întărire secundară negativă). Și așa mai departe.

Există trei obiecții serioase față de această direcție de gîndire — fiecare destul de serioasă pentru a ne spune că se află pe o cale greșită :

1. Conform teoriei, întreaga motivație face presiuni spre reducerea tensiunii impulsurilor primare. Dacă nu există o asemenea reducere, pînă la urmă valoarea întăririi se pierde și deprinderea sau activitatea instrumentală dispare. În experimentul citat mai sus, dacă cimpanzeul obține numai *uneori* recompensa de struguri el își pierde interesul pentru jetoanele de poker. Stocarea suferă o „stingere experimentală“. Dar omul avar nu se comportă în acest mod. Se poate ca la început banii să fi fost un mijloc pentru a cumpăra satisfacerea impulsului, dar acum ei devin un scop în sine ; el continuă să acumuleze un tezaur inutil.

Aproape toate studiile experimentale care elaborează întăriri secundare arată pierderea deprinderilor instrumentale și a intereselor secundare dacă acestea nu duc efectiv la satisfacerea impulsurilor primare. Principala excepție este cunoscută sub numele de „condiționare a evitării“, în care utilizarea unui șoc electric sau a altor stimuli intens dureroși va determina animalul să evite toată viața situația care a dus la șoc. Aparent nu există nici o stingere a deprinderilor de evitare.

Într-un experiment se plasau niște cîini într-o cușcă cu două compartimente și cu un perete despărțitor destul de scund ca animalele să-l poată sări. O sonerie suna și imediat cîinii primeau un șoc electric puternic. Ei săreau peretele pentru a scăpa. Dar al doilea compartiment avea, de asemenea, un circuit electric astfel încît cîinii primeau același tratament. Totuși, sărind dintr-un compartiment într-altul imediat ce soneria suna, cîinii au reușit să evite șocul. Caracteristica experimentului este că după primele încercări (care erau suficiente pentru a stabili deprinderea) compartimentele nu mai erau conectate electric. Nu mai exista [illegible]

cîinii au continuat să sară timp de peste 400 de încercări manifestînd răspunsul condiţionat cu toată forţa. Apoi experimentatorii au renunţat la încercarea de „a stinge" condiţionarea. Era prea persistentă. Arăta ca o deprindere durabilă toată viaţa[16].

De aceea, evitarea devine un motiv care îşi pierde dependenţa de întărirea primară. Ea exemplifică un fel de „autonomie funcţională" pe care o vom discuta în curînd mai profund.

Hull a simţit că o condiţionare adiţională foarte intensă poate rămîne fără întărire primară. El scrie :

Ipoteza de faţă nu implică faptul că întărirea secundară va suferi în mod necesar o stingere experimentală cînd suportul reducerii trebuinţei primare este retras. Dacă întărirea primară a fost suficient de puternică în cursul stabilirii unei depinderi sau al unui interes secundar, anticiparea recompensei primare poate fi destul de intensă pentru a lua locul recompensei actuale şi pentru a nu se stinge niciodată.[17]

Totuşi, întreaga logică a poziţiei referitoare la „întărirea secundară", insistă, cum spun Dollard şi Miller, asupra faptului că „impulsurile învăţate ar fi slăbite prin reîntărire"[18] şi că în ultimă instanţă întărirea poate apărea numai prin reducerea tensiunii impulsurilor primare.

În experimentele pe animale dovada stingerii experimentale (cu excepţia condiţionării evitării) este covîrşitoare, în timp ce dovada pierderii intereselor umane adulte dobîndite nu. Nu ne pierdem plăcerea pentru covoraşul din sufragerie pentru că pur şi simplu timp de patruzeci de ani nu am mai mîncat în prezenţa lui. Nu ne pierdem dragostea pentru pescuit numai pentru că tatăl nostru nu ne mai satisface impulsurile noastre primare. Nu încetăm să economisim bani, numai pentru că nu se convertesc în struguri comestibili. Nu renunţăm la interesul nostru pentru muzică numai pentru că nu mai avem un părinte sau un învăţător care să ne dea întăriri pozitive şi negative. O femeie mai în vîrstă nu-şi pierde gustul în alegerea îmbrăcăminţii cînd hainele nu mai constituie o stratagemă pentru a-şi atrage un soţ potrivit. Un marinar iubeşte încă cu înflăcărare marea, deşi sînt cincizeci de ani de cînd a părăsit-o.

[16] R. L. Solomon, L. J. Kamin, L. C. Wynne, *Traumatic avoidance learning: the outcomes of several extinction procedures with dogs*, „J. abnorm. soc. Psychol.", 1953, 48, 291—302.
[17] C. L. Hull, *Principles of behavior*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1943, p. 101. Vezi şi discuţia lui Woodworth, *op. cit.*, p. 113. Nota 13 supra.
[18] G. Dollard, N. E. Miller, *Personality and psychotherapy*, New York, McGraw-Hill, 1950, p. 88.

2. O a doua obiecţie este mai puţin tehnică şi mai mult de bun simţ. Este credibil să presupunem că interesele contemporane ale personalităţii sînt rămăşiţe ale unor satisfacţii trecute ? De fapt teoria spune că îmi place acum pescuitul pentru că odată tatăl meu îmi oferea mîngîiere. Ca fapt *istoric* afirmaţia are un sens, dar ca fapt *funcţional* nu. „Motorul" pasiunii mele pentru pescuit este aici şi acum, extinzîndu-se în viitor — sper să merg la pescuit miercurea viitoare — şi nu în trecut. Motivele adulte sînt sisteme *contemporane* independente infinit de diverse. Ele nu sînt folosite.

3. În sfîrşit, — şi această obiecţie este cea mai gravă — multe motive nu au o legătură constatabilă cu impulsurile primare. E uşor de recunoscut foamea, setea, sexualitatea, oboseala, nevoia de oxigen ca motive care îşi au originea în modificările tisulare din corp, într-o stimulare în deficit sau în exces a terminaţiilor nervoase. Dar multe din motivele complexe adulte nu au nici o relaţie demonstrată cu aceste impulsuri şi nici cu „energiile instinctuale" postulate de Freud. Psihologul adept al teoriei S-R sau psihanalistul pot *pretinde* că interesele adulte pot fi urmărite pînă la energiile sale invariabile, dar ei nu pot *dovedi* acest lucru. Un adult poate dori să fie colecţionar de timbre, om de ştiinţă, călător, filantrop, preot ; el doreşte să sprijine Naţiunile Unite, să ofere înlesniri copiilor săi, să-şi îndeplinească responsabilităţile. Nici unul din aceste interese nu poate fi urmărit direct pînă la impulsuri.

Neurologul Goldstein a spus că numai omul bolnav este condus de impulsuri. Numai cei bolnavi mental sînt obsedaţi de trebuinţa lor de hrană, confort, excreţie, satisfacţie sexuală. Oamenii normali ţin aceste impulsuri la locul lor, dar sînt interesaţi mai mult de ceea ce Goldstein numeşte „realizare de sine" — un termen ce cuprinde principalele sisteme de interese ale perioadei adulte[19].

Teorii despre motive variabile

În contrast cu aceste teorii ale reactivităţii, să examinăm acum ceea ce Woodworth numeşte „teorii ale priorităţii comportamentului"[20]. Acestea insistă asupra faptului că partea cea mai mare din activităţile noastre zilnice nu contribuie la satisfacerea impulsurilor de bază. Comportamentul nostru în cea mai mare parte a lui are de-a face cu o conduită de explorare a mediului şi de adaptare

[19] K. Goldstein, *Organismic approach to the problem of motivation*, „Trans. N.Y. Acad. Sci.", 1947, 9, 218—250.
[20] Vezi nota 13 supra.

la el. „Jocul“ copilului — un motiv extrem de absorbant pentru el — este un exemplu bun. Chiar cînd impulsurile sale primare sînt destul de puternice, copilul continuă să se joace. Unui copil trebuie să-i fie foarte foame pentru a înceta jocul. Cînd impulsurile ating un grad mare de intensitate și se simte foarte însetat sau obosit sau trebuie să elimine, jocul este temporar (dar numai temporar) întrerupt.

Spre deosebire de impulsurile primare acest tip de motiv pare imposibil de satisfăcut. O jucărie dată poate să-și piardă farmecul, dar copilul nu devine liniștit (ca în „reducerea tensiunii“), ci se îndreaptă spre noi activități exploratorii și de joc. Și adultul este motivat special să mențină contactul cu mediul prin activități de manipulare, observare, explorare, comunicare.

Nimeni nu neagă că impulsurile organice sînt factori impor-tanți în motivație. Problema este dacă ele pot explica tot ceea ce omul face cu echipamentul său. Combinația de interese și abilități a unui muzician este profund motivațională; de asemenea, și a omului de știință, a infirmierei, a exploratorului. Fiecare e activi-zat de propriul stil de conduită în raport de lumea sa. Se spune că teoria impulsului ține seama de ceea ce este esențial în motivație, dar nu reușește să țină seama de ceea ce este „neesențial, dar nepreţuit“.

Tendința exploratorie. Mult timp psihologia animală a scăpat din vedere semnificația comportamentului investigator continuu al animalelor. Ea era prea ocupată cu studierea impulsurilor primare de foame, sete, sexuale, de oboseală. Totuși, în ultimii ani, dife-rența esențială dintre această tendință exploratorie și celelalte im-pulsuri a fost observată[21].

Explorarea este o activitate continuă, constituie baza unei im-părți din învățare și nu este satisfăcută ca impulsurile care „reducerea tensiunii“. Acest fapt ne duce la concluzia că impul-rile „estetice“ și de „activitate“ nu sînt propriu-zis impulsuri, ar trebui clasificate într-o concepție despre motivație cu to diferită.

Competența. R. W. White propune conceptul de „compete pentru a se referi la tot ceea ce copilul face cînd nu se află influența imediată a unui disconfort, a unor impulsuri puternice, a pericolului[22]. Activitatea lipsită de conflict include explor

[21] Cercetări importante sînt T. A. Ryan, *Drives, tasks and the init of behavior*, în „Amer. J. Psychol.“, 1958, 71, 74—93 și H. L. Ansba (Ed.), *Symposium on expansion and exploration*, în „J. individ. Psychol.“ 14, 103—127. Pentru o trecere în revistă a literaturii experimentale sem cative vezi D. E. Berlyne, *Conflict, arousal and curiosity*, New Yo McGraw-Hill, 1960.

[22] Alți autori au sugerat denumiri diferite: *superioritate* (Adler); *ție-plăcere* (Bühler); *măiestrie* (Woodworth, de asemenea și W. I. Thom

manipularea, privitul, ascultatul, trasul, împinsul și aruncarea obiectelor, alergatul, cățăratul, „făcutul“ lucrurilor, imitarea părinților, interacțiunea cu tovarășii de joc. Nici una din aceste activități spontane nu „reduce tensiunea“ precum o fac acțiunile provocate de impulsuri. Cum spune White „imediat ce copilul începe să se joace în țarcul său el știe că ipoteza reducerii tensiunii este greșită“. Acest autor adaugă că doctrina freudiană după care vîrsta de la șase la treisprezece ani constituie o „perioadă de latență“ este într-adevăr un mit curios. Dezvoltarea copilului în această perioadă este departe de a fi „latentă“. El dobîndește competență în ritm rapid. „Mitul“ izvorăște din presupunerea că motivul principal în viață este (în general), sexual și că, după Freud, în dezvoltarea psihosexuală nu se produc schimbări deosebite în această perioadă.

Mare parte din competența pe care o caută copilul se găsește în domeniul social. El pretinde atenție, dorește dragoste și-i place să se joace cu alții copii. În aceste cazuri el învață parțial prin recompensele sau respingerile pe care le primește de la ceilalți. Dar în majoritatea problemelor nonsociale copilul (și adultul) este cel mai bun judecător al propriilor sale succese. El știe ce anume îl întărește stima față de sine, ce anume îl lovește ca un eșec sau ca o realizare valoroasă, ce anume îi împlinește propria sa imagine despre sine. În consecință, dacă teoria întăririi are o valoare explicativă, atunci ea trebuie analizată în general în funcție de autorecompensă și autopedeapsă.

Cînd atingem perioada adultă avem nevoie de conceptul de competență în aceeași măsură ca și în copilărie. Mare parte din ceea ce face un adult izvorăște din stocul său de abilități și interese personale. Ca și copilul, el are o mulțime de trebuințe biologice (pentru hrană, adăpost, sex) care pot fuziona cu sau se pot despărța de interesele sale. Dar ele nu pot explica impulsul durabil pre activități estetice, intelectuale, religioase sau economice.

Deși nu putem deriva interesele adulte sănătoase *în întregime* din modul în care individul își manevrează problemele instinctuale

...puls-activitate* (G. Murphy, O. Klineberg); *autonomie primară a ego-ului* ...Hartmann). Argumentul lui White că teoria impulsului nu poate explica ...cvat creșterea sănătoasă a personalității normale se găsește în două arti...: R. W. White, *Adler and the future of ego psychology*, în „J. individ. ...chol.“, 1957, 13, 112—124 și *Motivation reconsidered: the concept of com...nce*, în „Psychol. Rev.“, 1959, 66, 297—333.

Cititorul poate să se întrebe: „Dacă competența este o trebuință domi... și permanentă, atunci de ce este enumerată în categoria teoriilor despre ...ve *modificabile*?“ Răspunsul este că în cadrul conceptului de competență ...ie să ținem seama de o continuă modificare a motivelor și scopurilor ...fice. A fi competent la maturitate înseamnă a avea o orientare spre ... total diferită de a copilului. Ceea ce nu e cazul în teoriile despre motive ... clasificate

infantile (cum ar susține teoria lui Freud despre sublimare și apărarea eului), totuși nu trebuie să negăm că multe din interesele pasionate ale adultului pot conține un amestec de forțe agresive inconștiente sau simbolic sexuale. Într-adevăr, cu cît interesul este mai „pasionat" (obsesiv), cu atît îl putem suspecta mai mult că este îmbibat cu presiuni inconștiente agresive sau sexuale (vezi pagina 159). Dar în mod normal, motivele centrale ale adultului își au fundamentul într-un gen mai rece de interese — interesele care implică competența.

Ar fi greșit să spunem că „trebuința de competență" este motivul unic și suveran al vieții. Ea poate ajunge la fel de bine ca orice altă trebuință (mai bine decît cea sexuală) să rezume întreaga istorie biologică a dezvoltării. Supraviețuim prin competență, creștem prin competență, ne „autorealizăm" prin competență.

Legate de explorare și competență. sînt și alte concepte curente. Acestea schimbă, de asemenea, accentul de pe angrenajul reactivității pe proacțiune și indicarea viitorului în motivele omului.

Motivele de deficit și motivele de creștere. A. H. Maslow propune o teorie extrem de sugestivă. El susține că în cursul dezvoltării specifice copilăriei, este important înainte de toate ca impulsurile de bază (motivele de deficit) să fie satisfăcute astfel încît copilul să poată fi mai tîrziu liber să adopte motive mai puțin egocentrice (de creștere). Astfel, un copil care are suficientă hrană, îngrijire, securitate și dragoste nu are nevoie pe măsură ce crește să fie obsedat de trebuințele de bază. Se va simți în siguranță și de aceea va putea atinge scopuri lărgite. Dacă a cunoscut satisfacerea impulsurilor de bază și de securitate el poate tolera ulterior în viață o frustrare a acelorași impulsuri, mult mai ușor decît o persoană a cărei întreagă personalitate este axată pe trebuințe care nu au fost niciodată satisfăcute în mod adecvat[23]. (Se știe că unele animale vor elabora deprinderi mai puternice de stocare dacă la începutul vieții au fost deprivate de satisfacerea primară a foamei.)

În această teorie Maslow recunoaște, ca și noi, că impulsurile primare sînt centrale în primii ani de viață ; de asemenea, el sugerează o modalitate în care se produce trecerea de la motivația timpurie la una mai matură. Teoria sa ajută la explicarea persoanei „nevrotice" care nu reușește să elaboreze sisteme de motive funcțional autonome — și care în cursul întregii sale vieți va „manifesta" complexe infantile. Desigur. Freud și-a îndreptat atenția inițial asupra acestui tip de personalitate, dar spre deosebire de Freud, Maslow permite oamenilor *normali* să depășească această dependență în cursul dezvoltării lor.

[23] A. H. Maslow, *Motivation and personality,* New York, Harper, ..., cap. 5.

Autorealizarea. Motivele creșterii, cum le denumește Maslow, duc la autorealizare. De fapt, Goldstein insistă asupra faptului că întreaga motivație (de orice tip) împărtășește acest caracter. Autorealizarea constituie în fond unicul motiv al omului. Conceptul nu este specific, dar are meritul de a indica individualitatea ultimă a motivației ; fiecare personalitate este diferită de toate celelalte și caută să-și mențină integritatea și să-și realizeze propriul destin în propriul său mod. Conceptul are, de asemenea, avantajul de a vedea în motivație ceva mai mult decît presiuni, impulsuri, conflicte. El implică faptul că în timp ce aceste forțe determină persoana să reacționeze dincolo de o simplă reactivitate, există o mare libertate de dezvoltare fără conflicte și de autorealizare. Conceptul este clar îndreptat spre viitor, în timp ce teoriile reactivității privesc spre trecut sau în cel mai bun caz spre prezentul imediat[24].

Psihologia ego-ului. Fără îndoială principala eroare din psihologia freudiană constă în afirmația că „ego-ul nu are energie proprie". Astăzi mulți urmași ai lui Freud, poate majoritatea, admit greșeala și o scuză spunînd că „Freud a murit înainte de a-și fi terminat teoria sa asupra ego-ului". Așa cum am văzut în capitolul 7, s-a dezvoltat o școală de gîndire neofreudiană care neagă faptul că id-ul este unica sursă de energie. Corespunzător, ea neagă faptul că interesele și motivele adulte sînt susținute în întregime de sublimarea instinctelor sexuale și agresive sau, în cel mai bun caz, de o energie neutralizată și desexualizată care provine din inhibarea scopurilor sexuale și agresive.

Psihologia ego-ului (sau neofreudiană) vorbește liber despre „autonomia ego-ului" înțelegînd prin aceasta că regiunea conștientă de sine a personalității nu este în totalitatea ei o sclavă a impulsurilor id-ului, dar nici a presiunilor din mediu. Există asemenea lucruri ca „funcții ale ego-ului libere de conflict". Ne trăim viața, cel puțin în parte, conform intereselor, valorilor, planurilor și intențiilor noastre conștiente. Motivele noastre sînt cel puțin relativ automate față de presiunile care vin de la impulsuri, instincte și situații înconjurătoare[25]. A admite existența unor funcții ale ego-ului libere de conflict înseamnă a răsturna psihologia freudiană tradițională. Admiterea acestui lucru înseamnă că mare parte din viața noastră este trăită pe baza unei scheme mature și

[24] Pentru o cercetare asupra autorealizării vezi K. Goldstein, *Human nature in the light of psychopathology,* Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1940.

[25] D. Rapaport schițează deplasarea psihanalizei spre psihologia ego-ului în două articole : *The autonomy of the ego,* în „Bull. Menninger Clin.", 1951, 15, 113—123 și *The theory of ego-autonomy : a generalization,* în „Bull. Menninger Clin.", 1958, 22, 13—35.

raportabile la valori şi scopuri, şi nu se manifestă numai ca o apărare conflictuală împotriva unor forţe primitive instinctuale. Fromm denumeşte persoana care a atins acest stadiu de dezvoltare „personalitate productivă"[26].

Cum se face că ego-ul poate dezvolta o autonomie relativă faţă de forţele id-ului instinctiv sau ale mediului? Căutînd să răspundă la această întrebare, Hartmann postulează mai întîi un *dispozitiv de autonomie primară*. Acest „dispozitiv" nu e altceva decît capacitatea adaptativă a omului, reprezentată în funcţionarea percepţiei, memoriei, capacităţii motorii, a tot ceea ce îl ajută să se adapteze la mediu. A se adapta înseamnă a rezolva probleme, a depăşi obstacole, a căuta sensuri şi, în general, a folosi creierul propriu. Relaţia dintre acest tip de motivaţie şi ceea ce alţi autori au denumit *explorare* şi *competenţă* este strînsă. Alţi autori au pus problema în moduri diferite. Cu mult timp în urmă Graham Wallas a insistat asupra faptului că printre motivele omului trebuie inclus un „instinct al gîndirii". Bartlett a văzut un dinamism de bază în „efortul spre semnificaţie". Psihologia gestaltistă a considerat „închiderile" intelectuale ca o tendinţă dinamică importantă; Festinger vorbeşte despre „disonanţa cognitivă" ca forţă de motivare. Cantril şi existenţialişti ca Frankl privesc căutarea semnificaţiei de către om, căutarea „de ce-ului" experienţei sale ca un ultim — poate ultimul — motiv al vieţii.

A atribui o forţă dinamică funcţiilor intelectuale, aspectului cognitiv al vieţii este un progres de mare importanţă faţă de diversele teorii referitoare la „energia invariabilă" despre care am discutat mai înainte. Înseamnă că scopurile umane nu sînt limitate de o enumerare strictă de impulsuri sau instincte, ci că ele se schimbă în timp, în funcţie de variaţia condiţiilor şi ţin pasul cursului devenirii individului.

Hartmann vorbeşte, de asemenea, despre un *dispozitiv de autonomie secundară*, care nu este primar, ci derivat[27]. El admite că ego-ul serveşte adesea impulsurile instinctuale (cum susţinea Freud), totuşi în cursul creşterii activităţile sale instrumentale şi interesele se pot „înstrăina" de sursele lor instinctuale. Ceea ce odată a fost o funcţie de serviciu a ego-ului sau o autoapărare suferă o „modificare a funcţiei". Tînărul care voia odată să devină om politic din cauza fixaţiei timpurii pe tatăl său poate deveni in-

[26] E. Fromm, *Man for himself*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1947.

[27] H. Hartmann, *The development of the ego concept in Freud's work*, în „Int. J. Psychoanal.", 1956, 37, 425—438. Vezi şi H. Hartmann, *Ego psychology and the problem of adaptation*, în D. Rapaport (Ed.), *Organization and pathology of thought*, New York, Columbia Univ. Press, 19[illegible], p. 362—396.

teresat de politică de dragul politicii : ca mijloc de realizare a propriului său stil de a fi, ca un mod de a-şi realiza potenţialităţile proprii[28].

Ar fi eronat să spunem că toţi freudienii moderni acceptă autonomia ego-ului. Unii dintre ei îl neagă total ; alţii vorbesc prudent de autonomie *relativă*. Şi, desigur, sînt corecţi cînd neagă faptul că motivele ego-ului trebuie totdeauna acceptate drept bune. O parte din motivaţie, repetăm, este inconştientă, infantilă şi ascunsă de sine însuşi. Totuşi, problema importantă este acea că o *parte* din motivaţie este funcţional autonomă, mai ales la personalitatea pe care o considerăm normală, matură şi sănătoasă.

Rezumat

Motivaţia reprezintă „motorul" personalităţii şi de aceea constituie problema noastră cea mai centrală. Psihologii nu concordă în opiniile lor asupra condiţiilor interne care induc acţiunea şi gîndirea. Unii spun că întreaga conduită este stimulată de instincte sau impulsuri nemodificabile. Asemenea teorii subliniază latura reactivă a comportamentului uman. Trebuie puse restricţii severe asupra unor astfel de teorii (fie de natură psihanalitică, fie de natură S-R). Ele nu reuşesc să ţină seama de transformarea extensivă a motivelor din copilărie pînă la maturitate sau de extrema diversitate de motive pe care o constatăm la adult. Unele teorii curente tind să ţină seama de un principiu suplimentar : ele consideră că autorealizarea, competenţa şi autonomia ego-ului sînt în egală măsură trăsături de bază ale motivaţiei umane. O teorie finală a motivaţiei va trebui să admită adevărul care se află în toate aceste concepţii.

[28] Cînd gîndirea e pe calea cea bună, ca în cazul de faţă, problema priorităţii scade în importanţă. Totuşi, cititorul atent la istorie poate observa că propria mea concepţie despre *autonomia funcţională* antedatează „dispozitivul de autonomie secundară" cu cîţiva ani. Vezi G. W. Allport. *Personality : a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, cap. 7.

CAPITOLUL 10

Transformarea motivelor

CERINȚE PENTRU O TEORIE ADECVATĂ A MOTIVAȚIEI ● AUTONOMIA FUNCȚIONALĂ ● DOUĂ NIVELURI DE AUTONOMIE ● CE PROCESE NU SÎNT FUNCȚIONAL AUTONOME ? ● CUM SE PRODUCE AUTONOMIA FUNCȚIONALĂ ? ● TRANSFORMĂRI TRAUMATICE ● REZUMAT

Personalitatea, ca orice lucru viu, se modifică pe măsură ce crește. Și întrucît motivele sînt motorul personalității trebuie să ne așteptăm ca motivele să se dezvolte și să se modifice și ele. A lua în considerare transformarea vastă care se produce din primul an de viață și pînă în perioada adultă nu este o sarcină ușoară. Procesul este treptat și subtil. Impulsurile rămîn în noi. Și chiar și în motivele adulte complexe trecutul este încă viu, într-o oarecare măsură, în prezent. Dar sarcina noastră este să descoperim cît din trecut este flacără și cît cenușă.

Capitolul anterior a pus baza analizei noastre. Cititorul își va aminti că s-a făcut o distincție între teoriile care postulează energii *invariabile* și teoriile care postulează energii *modificabile*.

Cerințe pentru o teorie adecvată a motivației

Propunem ca o teorie adecvată a motivelor umane să satisfacă următoarele cerințe :

1. *Să admită actualitatea motivelor.* Ceea ce ne mișcă trebuie să ne miște acum. De aceea o teorie motivațională trebuie să pr

vească la starea *prezentă* a organismului. Trecutul nu este important, dacă nu se poate dovedi că este dinamic activ în prezent. Să luăm, de exemplu, următorul caz :

> George este un criminal tînăr. A furat, a provocat un incendiu cu premeditare, a comis jaf înarmat şi a atacat în mod laş cîţiva poliţişti. Cauza, se vede clar, se află în viaţa sa familială mizeră. Mama sa, pe care o iubea, a murit cînd el avea cinci ani. După acea tragedie a trăit numai cu tatăl său, care era crud şi beţiv şi care alternativ îl respingea şi-l maltrata.

„Explică" această istorie conduita actuală a lui George ? Într-un sens, da, căci oferă fapte istorice care sînt esenţiale pentru înţelegerea întregii vieţi a lui George. Dar alţi băieţi cu aceeaşi istorie lugubră pot să nu fie azi delincvenţi. De fapt, un misionar iezuit devotat, pe care îl cunosc, are o biografie familială foarte asemănătoare. Atunci care este diferenţa ? Răspunsul pare să fie acela că George este încă în mod activ tulburat de conflictul său şi încă îşi manifestă (şi transferă) ostilitatea faţă de tatăl său. Pe de altă parte, misionarul a depăşit într-un fel conflictul şi a înlocuit primele motive ostile cu altele, mai benigne. De aceea nu putem spune că trecutul determină în mod automat „mobilul" actual al motivelor. Aşa cum am spus, motivele trecute nu explică nimic dacă nu sînt şi motive actuale.

Din această cauză doctrina „impulsurilor secundare" este copleşită de o lipsă fatală de logică. Ne amintim că doctrina consideră motivele actuale ca derivîndu-şi energiile din întărirea trecută. Dacă vă place pescuitul, se datorează cumva faptului că tatăl dumneavoastră vă lua cîteodată la pescuit şi pentru că eraţi copil vă satisfăcea multe din impulsurile primare ? Istoriceşte, aceasta poate fi secvenţa adevărată. Dar astăzi aveţi pasiune pentru pescuit ; şi „mobilul" acestei pasiuni nu este „mobilul" impulsurilor primare ale copilăriei (cu care tatăl dumneavoastră şi pescuitul erau asociate).

Nu există motive „secundare" în sens dinamic. Secundare în timp, da, căci toate motivele prezente apar din motive anterioare. De asemenea, putem vorbi de motive care au o importanţă secundară în personalitate. Dar dacă vorbim de *energiile* sau de *dinamica* unui motiv trebuie să recunoaştem că ele sînt toate primare. Nici unul nu are „mobilul" său în trecut, ci totdeauna şi numai în prezent[1].

[1] Un autor care a insistat cu o claritate deosebită asupra caracterului actual al întregii motivaţii a fost Kurt Lewin. Vezi *A dynamic theory of personality*, New York, McGraw-Hill, 1935.

2. *Să fie o teorie pluralistă — incluzînd multe tipuri de motive.* In plus față de eroarea anacronismului (definirea motivației prezente în funcție de evenimente trecute), o altă lacună a multor teorii despre motivație este suprasimplificarea. Diverși autori ne-au asigurat că toate motivele sînt reductibile la un singur tip: la impulsuri, sau la căutarea plăcerii, sau la inconștient, sau la căutarea puterii, sau la autorealizare. Nici una din aceste formulări nu poate fi adecvată, deși în fiecare există o urmă de adevăr. A da la o parte un țînțar de pe obraz este un act motivat, dar același lucru se poate spune și despre acțiunea de a-ți dedica viața eradicării febrei galbene sau malariei; a căuta un strop de apă este un act la fel de motivațional ca și a urmări să obții titlul de campion olimpic la natație.

Ne amintim de distincția utilă făcută de Maslow. El vorbește despre motive de *deficit* și motive de *creștere*[2]. Primele includ impulsuri și trebuințe psihologice elementare — sete, foame, somn, siguranță, confort, securitate de bază. Celelalte includ ambițiile, interesele adultului care se dezvoltă normal. O teorie adecvată trebuie să le cuprindă pe ambele.

Unele motive sînt trecătoare, altele recurente; unele sînt de moment, altele persistente: unele inconștiente, altele conștiente; unele sînt ocazionale, altele profunde; unele reduc tensiunea, altele mențin tensiunea. Motivele sînt atît de diverse ca tipuri, încît considerăm că e greu să descoperi un numitor comun. Cam tot ceea ce putem spune este că motivele unei persoane includ tot ceea ce ea încearcă (conștient sau inconștient, reflex sau deliberat) să facă.

Dacă admitem acest principiu al pluralismului trebuie să fim gata să ținem seama de faptul că motivele la animale nu vor fi un model adecvat pentru motivele la om; de asemenea nici motivele adultului nu continuă întotdeauna motivele copilăriei și, în sfîrșit, motivația la o personalitate nevrotică nu va defini în mod necesar motivația unui individ normal. Mulți cercetători, sperînd să descurce ghemul încurcat al motivației umane, s-au străduit să reducă firele ei la modelul simplificat al mașinii, animalului, copilului sau al patologicului. Nici unul nu este adecvat[3].

3. *Să atribuie o forță dinamică proceselor cognitive — adică planificării și intenției.* Ieșim dintr-o epocă de extrem iraționalism

[2] A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954. O poziție similară este luată de Charlotte Bühler, care, în urma unei munci extensive pe bază de biografii, conchide că fiecare ființă umană caută atît echilibrul cît și expansiunea: *Maturation and motivation*, în „Dialectica", 1951. 5, 312—361.

[3] Cf. G. W. Allport, *Scientific models and human morals*, în *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. 4.

în care motivația umană a fost identificată cu voința oarbă (Schopenhauer), cu lupta pentru supraviețuire (Darwin), cu instinctele (McDougall și alții), cu cazanul de aburi al id-ului (Freud). Sub influența puternică a acestor doctrine rolul „intelectului" a fost considerat neglijabil. În cel mai bun caz a fost considerat un instrument pentru realizarea unui motiv. Funcțiile cognitive erau numai slujitori. În termeni fiziologici sistemul nervos central era privit ca agentul sistemului nervos autonom[4].

Treptat s-a instalat un curent de protest. Acum peste patruzeci de ani, după ce a analizat teoria lui McDougall despre instincte, Graham Wallas a propus ca să adăugăm la lista lor un „instinct al gîndirii"[5]. Mai recent, psihologii gestaltiști au atribuit o forță dinamică operațiilor cognitive. Ne formăm percepțiile, ne modificăm amintirile, rezolvăm probleme datorită tendințelor de „autodistribuire" dinamică din creier, care nu au conexiuni necesare cu impulsurile, instinctele sau alte imbolduri. Bartlett rezumă asemenea forțe în expresia „efortul spre semnificație" — o concepție care joacă un rol mare în scrierile multor psihologi moderni — experimentaliști, adepți ai teoriei cognitive, existențialiști[6].

Deși nu există nici o îndoială asupra faptului că oamenii caută cu nesaț să afle semnificația experiențelor lor prezente și al existenței lor ca întreg, nu trebuie să separăm net asemenea motive cognitive de acelea care sînt în mod tradițional denumite conative sau afective. Mai tipic constatăm că oamenii încearcă să facă ceva în care dorințele și planurile lor cooperează prompt. În loc să fie într-o relație stăpîn-slujitor, dorința și rațiunea fuzionează într-un singur motiv pe care îl putem numi „intenție".

Intenția este o formă mult neglijată a motivației, dar de importanță centrală pentru înțelegerea personalității. Ne permite să învingem opoziția dintre motiv și gîndire.

Ca toate motivele, intenția se referă la *ceea ce individul încearcă să facă*. Există, desigur, intenții imediate și pe termen scurt (obținerea unui pahar cu apă, îndepărtarea unei muște, satisfacerea oricărui impuls); dar termenul are o valoare deosebită indicînd

[4] Cf. E. J. Kempf, *The autonomic functions and the personality*, în „Nerv. and ment. Dis. Monogr. Ser.", 1921, no. 28. Am prezentat acest punct de vedere în capitolul 4.

[5] G. Wallas, *The great society*, New York, Macmillan, 1914.

[6] Următorii autori pun în diverse moduri un accent considerabil pe forța dinamică a cogniției: F. C. Bartlett, *Remembering*, Cambridge, England, Cambridge Univ. Press, 1932; S. E. Asch, *Social psychology*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall 1952; H. Cantril, *The why of man's experience*, New York, Macmillan, 1950; L. Festinger, *A theory of cognitive dissonance*, Evanston, III., Row, Peterson, 1957; R. May, E. Angel, H. F. Ellenberger (Eds.), *Existence: a new dimension in psychiatry and psychology*, New York, Basic Books, 1958.

dispozițiile pe termen lung ale personalității. Putem *intenționa* să ne ordonăm viața conform unui cod etic, să descoperim un sens pentru existența noastră. O intenție religioasă ne conduce la ordonarea vieții noastre în speranța atingerii în final a unei viziuni extatice.

Conceptul de intenție ne permite să admitem cîteva trăsături importante ale motivației :

1. Procesele cognitive și afective ale personalității fuzionează într-o tendință integrală.

2. Intenția, ca orice motivație, se manifestă în prezent dar are o puternică orientare spre viitor. Utilizarea conceptului ne ajută să urmărim cursul motivației pe măsură ce viața e tristă în prezent — pînă în viitor și nu, așa cum o fac majoritatea teoriilor, înapoi în trecut. El ne spune ce fel de viitor încearcă o persoană să realizeze și aceasta este cea mai importantă întrebare pe care putem s-o punem despre orice muritor.

3. Termenul are un iz de „tensiune menținută“ și astfel reflectă adevărata condiție a tuturor motivelor pe termen lung.

4. Cînd identificăm intenții majore într-o viață dispunem de o schemă pentru a considera orientările auxiliare de perspectivă.

> Un tînăr student din colegiu *intenționează* să devină chirurg. Acesta este un motiv de bază. Intenția selecționează inevitabil cîteva din aptitudinile sale pentru a le rafina și altele pentru a le neglija. (Așadar, nu-l putem cunoaște numai studiind aptitudinile sale actuale.) Intenția poate provoca dezaprobarea părinților săi, care au plănuit pentru fiul lor o carieră de comerciant. Ca atare, nu putem înțelege personalitatea sa, observîndu-i efectele asupra celorlalți. Intenția inhibă, de asemenea, motivele contradictorii. Deși el dorește să se căsătorească, intenția sa poate împiedica acest scop ; deși îi place fotbalul, el îl sacrifică în numele studiilor sale. În consecință, nu-l putem cunoaște numai enumerînd impulsurile și dorințele sale.

Deși este util să știm ce poate face o persoană, care este efectul ei asupra altor oameni și care pot fi impulsurile și dorințele sale, imaginea este totdeauna incompletă dacă nu știm, de asemenea, ce intenționează, ce viitor încearcă să realizeze[7].

În acord cu descoperirile psihanalizei, admitem că un individ nu știe întotdeauna precis care sînt intențiile sale. În mod conștient el poate interpreta greșit linia efortului său. Un nevrotic

[7] Cf. F. Heider, *The psychology of interpersonal relations*, New York, Wiley, 1958, cap. 4 ; de asemenea, G. E. M. Anscombe, *Intention*, Oxford, Basil Blackwell, 1957.

procedează frecvent așa. O mamă care e iritată de odrasla sa și o urăște inconștient, poate fi plină de solicitudine conștientă și să-și declare în mod exagerat dragostea („formarea reacției"). Intențiile ei au nevoie de o clarificare pentru ea însăși cu ajutorul psihiatrului. Dar la majoritatea muritorilor constatăm că impulsul și planificarea, dorința și intenția, conflictele și intențiile discordante se reflectă destul de exact în manifestarea lor conștientă.

Din nefericire conceptul de intenție nu iese în evidență în psihologia curentă. Cauza unei astfel de soluții rezidă în aceea că intenția implică scopul, eficacitatea planificării conștiente și o „atracție" pe care imaginea omului despre viitor o exercită asupra conduitei sale prezente. Așa cum se subliniază în capitolul 5, concepția „fizicalistă" mai favorizantă ar spune că el e *împins* de motivele sale (nu *atras* de intențiile sale). Mulți psihologi ar spune că „impulsurile" înglobează în întregime ceea ce numim aici intenție. Totuși, impulsurile ca atare sînt oarbe. El nu țin seama de organizare și de orientarea prin atitudini cognitive, prin previziune, prin control cortical. Și totuși toate aceste funcții psihologice sînt cuprinse în cursul total al motivației.

Problema în discuție este ilustrată de răspunsurile a doi psihologi diferiți la ancheta „Care este cea mai importantă întrebare pe care o puteți pune unei persoane pentru a-i înțelege personalitatea ?" Primul, un psiholog „abisal", a răspuns : „Aș întreba ce fel de fantezie are omul" (captînd astfel impulsurile inconștiente). Celălalt, psiholog clinician cu o lungă experiență, a spus : „Aș întreba unde dorește să fie, ce dorește să facă peste cinci ani" (captînd astfel intențiile sale pe termen lung).

Înainte de a părăsi conceptul de intenție, trebuie să spunem următoarele : dacă termenul pare inacceptabil (poate pentru că datează de la Bretano și chiar de la Thomas d'Aquino, sau pentru că are un iz „mentalist"), problema poate fi conservată în mod satisfăcător punînd accentul pe conceptul de *interes*. În definitiv, intențiile unei persoane sînt interesele sale caracteristice. Diamond definește interesul ca

dispoziția de a se angaja într-o activitate elaborată cultural fără vreo altă preocupare pentru o recompensă ulterioară în afara simplei exercitări a acestei dispoziții.[8]

Expresia „elaborată cultural" atrage atenția asupra diferenței dintre complexitatea unui interes și simplitatea relativă a unui im-

[8] S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1957, p. 294.

puls. Un interes poate sau nu să includă un element de impuls primar, dar totdeauna include mai mult. Chiar atunci cînd spunem că un individ e interesat de hrană sau sex, recunoaștem că nu e vorba de impulsuri, ci de modalități învățate de satisfacere a impulsurilor, care definesc interesul. Și la extrema opusă vorbim de arhitectură, de Națiunile Unite, sau de religie ca interese. În aceste cazuri poate să nu existe nici un element de impuls detectabil.

4. *Să ia în considerare unicitatea concretă a motivelor.* Care e diferența dintre un motiv concret și unul abstract? În coloana din stînga am enumerat cîteva motive pe care le constatăm în studiul vieții prezente; în coloana din dreapta vedem modul în care se pot potrivi unor diverse teorii abstracte.

Concret	*Abstract*
Mary are o dorință puternică de a deveni asistentă medicală.	A operat asocierea unei dorințe al cărei obiectiv e inhibat (teoria freudiană).
Jim este pasionat de muzică.	Interesul său e un impuls secundar dezvoltat de la mama sa muziciană, care îi satisfăcea impulsurile sale primare timpurii (teoria S-R).
William speră să devină un mecanic excelent.	Își exprimă astfel trebuința de realizare (teoria trebuințelor).
Irene e terorizată de spațiile deschise (agorafobie)	Instinctul de zbor este motivul rădăcină (teoria instinctului).
Thomas speră să fie ales președinte al clubului său.	Motivul este dorința de dominare.
Sam pare întotdeauna să caute laude.	Are o nevoie de susținere.
Patriciei îi place să primească oaspeți acasă.	Dorința de competență acționează ca sursă.

Aceste exemple sînt suficiente pentru a arăta diferența dintre concepția concretă și cea abstractă asupra motivelor. Ultimele se potrivesc totdeauna unui sistem teoretic și derivă din clasificările unor motive umane chipurile fundamentale și comune. Ele privesc personalitatea în general. Corespondența lor cu cazul concret este nedefinită. Nu patru dorințe, nici optsprezece instincte, nici treizeci de trebuințe și nici o combinație sau derivare a acestora nu pare adecvată pentru a explica varietatea nesfîrșită a scopurilor urmărite de o diversitate nesfîrșită de muritori.

Să luăm ultimul exemplu din serie. Este adevărat că Patricia manifestă într-un sens „competență" în ospitalitatea ei. Dar există în mod sigur un milion de tipuri de competență în viață care nu o privesc pe Patricia. Motivul ei este foarte concret. Ospitalitatea, nu competența abstractă, este pîinea vieții pentru ea și orice schemă abstractă e lipsită complet de acest punct și de aceea aruncă puțină lumină sau deloc asupra personalității ei așa cum se manifestă aceasta în prezent. Considerarea intereselor unei persoane numai ca modificări într-o structură comună echivalează cu o caricatură a persoanei.

Acest accent pe unicitatea motivelor dezvoltate va provoca consternare. „Cum, veți întreba, vom avea vreodată o *știință* a motivelor dacă nu generalizăm ?" Răspunsul la această obiecție este că principiile generale ale motivației (la care capitolul de față și cel precedent s-au referit) ne pot ajuta să înțelegem modul în care se produce unicitatea. Este o eroare să admitem că un principiu general al motivației poate să ducă numai la o schemă uniformă de motive comune tuturor oamenilor.

Autonomia funcțională

Revenim acum la o lege generală a motivației care ia în considerare pe deplin unicitatea concretă a motivelor personale și care respectă toate celelalte criterii ale unei teorii adecvate a motivației. Nu este nicidecum singurul principiu valid care privește dezvoltarea motivelor umane și nici nu explică *întreaga* motivație. Totuși reprezintă încercarea noastră de a ne elibera de limitările unor teorii uniforme, rigide, abstracte, care privesc în trecut și de a recunoaște caracterul spontan, variabil, îndreptat spre viitor, concret pe care mare parte din motivația adultă îl posedă în mod sigur.

Autonomia funcțională consideră motivele adulte ca variate și ca sisteme actuale ce se susțin singure, dezvoltîndu-se din sisteme antecedente, dar funcțional independente de acestea. Așa cum un copil se eliberează treptat de dependența de părinții săi, devine independent și supraviețuiește părinților săi, la fel se întîmplă cu multe motive. Tranziția poate fi gradată, dar nu este totuși drastică. Pe măsură ce individul (sau motivul) se maturizează, legătura cu trecutul este ruptă. Relația este istorică, nu funcțională.

O asemenea teorie este evident opusă tuturor concepțiilor despre „energii invariabile". Ea refuză să considere energiile adulților ca fiind infantile sau arhaice în esență. Motivația este întot-

deauna actuală. Viaţa Atenei moderne este *continuă* în raport cu viaţa cetăţii antice, dar în nici un sens nu *depinde* de ea pentru „mersul" său prezent. Viaţa unui copac este continuă cu cea a seminţei sale, dar sămînţa nu mai susţine şi nu hrăneşte de mult copacul complet crescut. Scopuri anterioare duc la scopuri ulterioare, dar sînt abandonate în favoarea celor din urmă.

Să luăm cîteva exemple comune. Unui fost marinar îi este dor de mare, un muzician doreşte cu pasiune să revină la instrumentul său după o absenţă forţată, un avar continuă să-şi mărească grămada inutilă de bani. Marinarul se poate să-şi fi dobîndit dragostea pentru mare ca un incident în lupta sa pentru a-şi cîştiga o existenţă. Marea a fost „întărirea secundară" pentru impulsul foamei. Dar acum fostul marinar poate este un bancher bogat; motivul originar a fost distrus şi totuşi foamea pentru mare persistă şi chiar creşte în intensitate. Muzicianul se poate să fi fost iniţial împins de o dojană referitoare la interpretarea sa inferioară la instrumentul respectiv. Acum, însă, nu-i mai pasă de zeflemele şi constată că îşi iubeşte instrumentul mai mult decît orice în lume. Avarul a deprins poate obiceiul economiei din cauza unei necesităţi aspre, dar avariţia persistă şi devine mai puternică cu timpul, chiar după ce nevoile sale au fost reduse.

Măiestria este un exemplu bun. Un muncitor se simte obligat să facă bine o muncă, chiar dacă venitul său nu mai depinde de menţinerea unor standarde înalte. De fapt, într-o epocă de construcţii proaste şi puţin rezistente, standardele sale de meşter pot fi în dezavantajul său din punct de vedere economic. Chiar şi aşa, nu poate face o muncă neglijentă. Măiestria nu este un instinct, dar puterea pe care o poate dobîndi asupra unui om este atît de fermă încît nu e de mirare că Veblen l-a luat greşit drept instinct.

Un om de afaceri, de mult timp prosper economic munceşte pînă la epuizare, poate chiar pînă la a deveni din nou sărac, pentru a-şi realiza planurile. Munca necruţătoare, odată mijloc în vederea unui scop, devine scop în sine.

Nici nevoia, nici raţiunea nu pot face o persoană mulţumită într-o fermă izolată după ce s-a adaptat la o viaţă activă, energică de oraş. Deprinderile urbanizate îl împing spre o existenţă frenetică, chiar dacă sănătatea poate cere o viaţă mai simplă.

Îndeletnicirea literaturii, dezvoltarea bunului gust în îmbrăcăminte, utilizarea cosmeticelor, plimbările în parcul public sau o iarnă la Miami pot iniţial sluji, să spunem, intereselor sexuale. Dar fiecare din aceste activităţi „instrumentale" pot deveni un interes în sine, menţinut o viaţă întreagă, chiar după ce ele nu mai servesc unui motiv erotic.

Unele mame îşi nasc copiii în silă, îngrozite la gîndul corvoadei care le aşteaptă în viaţă. „Instinctul matern" lipseşte com-

plet. Mama se poate îngriji de copilul ei de teama vorbelor critice ale vecinilor ei, sau de teama legii sau poate dintr-o speranţă obscură că copilul îi va fi un ajutor sigur la bătrîneţe. Oricît de grosolane ar fi aceste motive, ele o fac să muncească, pînă cînd treptat, prin exerciţiul devotamentului, povara ei devine o bucurie. Pe măsură ce dragostea ei pentru copil se dezvoltă, primele ei motive practice dispar. În anii următori nici unul din aceste motive originare nu poate acţiona. Tenacitatea sentimentului matern este proverbială, chiar cînd, ca în acest caz, se poate arăta că nu este un motiv primar, ci unul dobîndit.

Să mai adăugăm un exemplu. Mulţi băieţi pot alege ocupaţii ca ale tatălui lor. De asemenea, majoritatea băieţilor trec printr-o perioadă de pasionată „identificare cu tatăl". Joe, să spunem, este fiul unui faimos politician. Ca tînăr el imită tot ceea ce tatăl său face, poate chiar ţine „discursuri". Anii trec şi tatăl moare. Joe este acum de vîrstă mijlocie şi este profund absorbit de politică. Îşi depune candidatura pentru o funcţie, poate pentru acelaşi post pe care îl ocupase tatăl său. Atunci, ce îl motivează pe Joe astăzi? Fixaţia sa timpurie pe tata? Posibil da, căci se poate ca Joe să nu fi depăşit complexul Oedip (încercînd să fie ca tăticul pentru a cîştiga afecţiunea mamei sale). Dacă activitatea politică de azi a lui Joe este de acest tip nevrotic îl vom găsi probabil comportîndu-se într-un mod forţat, rigid, chiar prost adaptat. Există şanse, totuşi, ca interesul pentru politică să fi depăşit originile sale în „identificarea cu tatăl". Există o continuitate istorică, dar nu şi una funcţională. Politica este acum pasiunea sa dominantă; este stilul său de viaţă; reprezintă o parte mare a personalităţii lui Joe. Sămînţa originară a fost înlăturată.

Toate exemplele noastre au o trăsătură comună. Interesul adultului pe care îl descriem, începe ca fiind altul. În toate cazurile activitatea care devine ulterior motivaţională era la început instrumentală faţă de un alt scop (adică, faţă de un motiv primar). Ceea ce odată a fost extrinsec şi instrumental devine intrinsec şi activator. Activitatea a slujit odată un impuls sau o trebuinţă simplă; acum îşi serveşte sieşi sau, într-un sens mai larg, slujeşte imaginea de sine (eul ideal) a persoanei. Copilăria nu mai e dominantă, maturitatea, da.

Ca atare, autonomia funcţională se referă la orice sistem dobîndit de motivaţie în care tensiunile implicate nu sînt de acelaşi tip ca tensiunile antecedente din care sistemul dobîndit s-a dezvoltat.[9]

[9] Autonomia funcţională a fost admisă (fără această denumire) de mulţi autori. Cu mulţi ani în urmă F. Brentano o numea „lege psihologică bine cunoscută" după care „ceea ce iniţial era dorit numai ca mijloc pentru altceva, ajunge la sfîrşit, din deprindere, să fie dorit în sine" *(The origin of the*

Două niveluri de autonomie

Exemplele de autonomie funcţională ar putea fi înmulţite la infinit şi fără sens. Totuşi, mai bine să fim mai sistematici în această chestiune. După ce m-am gîndit cîţiva ani la problemă, sînt acum înclinat să cred că fenomenul ar trebui să fie cercetat la două niveluri. Vom face bine să vorbim despre 1) autonomie funcţională *perseverativă* şi 2) autonomie funcţională *esenţială*. Primul nivel se apropie mult de ceea ce sînt (sau se poate afirma că sînt) principiile neurologice simple. Celălalt nivel, totuşi, depinde clar de anumite presupuneri privind natura personalităţii umane — nu că aceste presupuneri contrazic în vreun fel fapte neurologice cunoscute, dar ele depăşesc cunoştinţele actuale asupra modului de funcţionare a sistemului nervos.

Autonomia funcţională perseverativă. Să vorbim mai întîi despre unele experimente pe animale. Nu prea ştim cîtă greutate să

knowledge of right and wrong, transl. by C. Hague, London, Constable, 1902, p. 16). E. C. Tolman vorbeşte de „dobîndirea de aderări la tipuri specifice de obiecte-mijloc", avînd puterea de a se statornici „în mod specific" şi de a dobîndi o „stăpînire absolută"; în „Phil. Sci.", 1935, 2, 370. În altă parte, Tolman admite „motive terţiare independente" care pentru toate scopurile practice trebuie privite ca autonome funcţional. În T. Parsons, E. A. Shils, *Toward a general theory of action,* Cambridge, Mass., Harward Univ. Press, 1951, pp. 321 f.

O afirmaţie mai familiară este expresia lui R. S. Woodworth: „mecanismele pot deveni impulsuri". „Impulsul fundamental spre un anumit scop poate fi foamea, sexualitatea, agresivitatea sau altele, dar odată activitatea începută, mijloacele care duc spre scop devin obiect de interes pe cont propriu" (*Dynamic psychology,* New York, Columbia Univ. Press, 1918, p. 201). W. Stern pune aceeaşi problemă cînd scrie că „fenomotivele" se pot transforma în „genomotive" — *General psychology from the personalistic standpoint,* transl. by H. Spoerl, New York, Macmillan, 1938. Conceptul lui H. Hartmann de „autonomie secundară a ego-ului" sprijină poziţia noastră, aşa cum am văzut în capitolul anterior.

În ciuda acestui sprijin extensiv, mulţi critici au prezentat o rezistenţă marcată faţă de concept. În general, ei argumentează că dacă teoria instinctului sau teoria reducerii impulsului ar fi extinse suficient de mult, ele ar acoperi toate cazurile de „autonomie funcţională". Următoarele referinţe exemplifică această literatură critică: P. A. Bertocci, *Critique of Gordon W. Allport's theory of motivation,* în „Psychol. Rev.", 1940, 47, 501, 532; şi O. Oppenheimer, *The functional autonomy of motives,* în „J. soc. Psychol.", 1947, 25, 171—179.

Printre criticii care consideră că psihologia stimul-răspuns rămîne adecvată sînt D. C. McClelland, *Functional autonomy of motives as an extinction phenomenon,* în „Psychol. Rev.", 1942, 49, 272—283; şi Dorothy Rethlingshaefer, *Experimental evidence for functional autonomy of motives,* în „Psychol. Rev.", 1943, 50, 397—407.

E îndoielnic faptul că prezenta expunere a problemei autonomiei funcţionale va satisface pe aceşti critici. Şi totuşi discuţia a beneficiat de pe urma critici lor şi este, sper, mai convingătoare (cînd este asociată cu capitolele 5 şi 9) decît prima expunere publicată în *Personality: a psychological interpretation,* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, cap. 7.

le acordăm. Pe de o parte, animalele posedă rudimente de bază, nervoase și emoționale, care se găsesc și la om. Pe de altă parte, centrii corticali superiori sînt atît de slab dezvoltați încît capacitățile de simbolizare, amînare și autoraportare lipsesc în mare măsură sau complet.

1. *Dovezi provenite din studiul pe animale.* Un experimentator hrănește un șobolan la intervale regulate. Șobolanul este foarte activ chiar înainte de timpul hrănirii. După un timp, experimentatorul înfometează șobolanul. Dar, deși acum e înfometat tot timpul, ritmul anterior de activitate maximă (chiar înainte de momentul obișnuit de hrănire) persistă.[10].

Chiar o moluscă, ale cărei obiceiuri de a se ascunde în nisip și de a reapare depind de mișcările mareei, cînd va fi adusă de pe plajă în laborator, va continua același ritm, fără maree.[11]

Un șobolan care a învățat să iasă din labirint stimulat de foame, chiar cînd va fi hrănit pînă la saturare va merge corect prin labirint, nu pentru hrană, ci, aparent, „de plăcere".[12]

Un cercetător a aplicat colodiu în urechile unui animal, provocîndu-i astfel mișcări de ștergere și curățire. O lună după începerea experimentului cînd urechile șobolanilor, studiate la microscop, nu mai prezentau urme de iritare, numărul de mișcări „de curățire" era încă foarte mare[13].

Oricît de departe ar merge aceste experimente și multe altele asemănătoare, ele arată ce înțelegem prin *perseverare*. Un mecanism pus în acțiune datorită unui motiv continuă cel puțin pentru un timp să „se hrănească" pe sine. Aici avem exemplul cel mai elementar de autonomie funcțională.

Deocamdată nu e posibil a specifica baza neurologică a autonomiei funcționale perseverative de acest tip. Fenomenele tocmai menționate, ca și cele enumerate mai jos indică prezența unor circuite independente sau substructuri, care nu mai sînt puse în mișcare exclusiv la controlul stimulilor. Neurologii admit fenomenele și fac speculații privitoare la mecanismul nervos implicat.[14]

[10] C. P. Richter, *A behavioristic study of the activity of the rat,* în „Comp. Psychol. Monogr.", 1922, 1; nr. 2.

[11] S. C. Crawford, *Characteristics of nocturnal animals,* în „Quart. Rev. Biol.", 1934, 9, 201—214.

[12] J. D. Dodson, *Relative value of reward and punishment in habit formation,* în „Psychobiol.", 1917, 231—276.

[13] W. C. Olson, *The Measurement of nervous habits in normal children,* Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1929, pp. 62—65.

[14] Astfel D. O. Hebb consideră că „rețele deschise de celule din creier" pot permite o activitate reverberativă de durată: *The organization of behavior,* New York, Wiley, 1949. Morgan vorbește de „stări de motive centrale". C. T. Morgan, *Psysiological psychology,* New York, McGraw-Hill, 1943, cap. 22. J. C. Eccles susține că întrucît o învățare veche nu se pierde

2. *Vicii.* Nimeni nu va nega că dorința puternică de tutun, alcool sau narcotice este un apetit dobîndit sau că dorința aceasta poate fi foarte intensă. Un alcoolic în tratament scrie :

Aceste dorințe paroxistice se produc la intervale regulate, cam la trei săptămîni și durează cîteva zile. Nu sînt lucruri facile, simulate de care să rîdă zeflemiștii. Dacă nu sînt potolite cu alcool devin accese de boală fizică și mentală. Gura îmi salivează, stomacul și intestinele suferă de crampe și mă doare bila, am grețuri, mi-e groază și tremur.[15]

S-ar putea spune că o asemenea foame fizică indusă artificial prin droguri nu reprezintă un exemplu corect. Totuși, lucrări recente asupra viciilor arată că dinamismul implicat este în mare măsură de natură psihologică. Astfel, maimuțele și pacienții cărora li se injectau narcotice se obișnuiau și sufereau enorm cînd erau „privați" de acestea, dar odată vindecați nu mai prezentau dorința de a le folosi din nou. Pe de altă parte, adevărații vicioși, chiar după tratament, cînd toate simptomele de privare au dispărut, totuși, în marea majoritate a cazurilor, revin la viciile lor. Acest lucru nu poate fi explicat prin foame *fiziologică*, ci prin faptul că s-a format un subsistem al personalității care manipulează frustrațiile vieții, prinzînd gust pentru droguri. Astfel, o persoană „agățată" este o persoană care a dezvoltat o structură motivațională autonomă și dobîndită.[16]

3. *Mecanisme circulare.* Toată lumea a observat repetarea aproape infinită a actelor de către copil. Părintele înțelegător ridică lingura aruncată mereu jos de un copil mic. Părintele se plictisește de joc cu mult înaintea copilului. Gînguritul copilului, primele manipulări și jocul indică aceeași autoperpetuare. Fiecare activitate pare să aibă un „feed-back" pe canalele senzoriale,

niciodată, ea poate fi reorganizată în așa fel încît nu se mai manifestă în structura comportamentală căreia i-a „aparținut" inițial : *The neurophysiological basis of mind*, Oxford, Clarendon, 1953. Olds introduse conceptul de „autostimulare" pentru a explica „continuitățile pe termen lung" : J. Olds, *The growth and structure of motives*. Glencoe, Ill., Free Press, 1956.

O direcție teoretică înrudită este oferită de W. S. McCulloch, *A hierarchy of values determined by the topology of nervous nets*, în „Bull. math. Biophysics", 1945, 7, 89. Acest autor susține că sistemul nervos nu e organizat pe o bază liniară, ci că neuronii corticali sînt ordonați în cerc. Un impuls nu declanșează un neuron motor pînă cînd nu a trecut în mod continuu prin cerc și a fost modificat corespunzător. În toate aceste ipoteze observăm revenirea conceptului de circuit cortical reverberativ. Acest principiu poate sfîrși prin a oferi o bază nervoasă pentru autonomia funcțională perseverativă.

[15] Inmate Ward Eight, *Beyond the door of delusion*, New York, Macmillan, 1932, p. 281.

[16] A. Wikler, *Opiate addiction : psysiological and neurophysiological aspects in relation to clinical problems*, Springfield, Ill. Charles C. Thomas, 1953 ; A. R. Lindesmith, *Opiate addiction*, Bloomington, Ind., Principia Press, 1947.

menţinînd astfel un „reflex circular".[17] După cum se ştie, acest exemplu ilustrează numai o autonomie funcţională temporară. Totuşi, este un exemplu important pentru a arăta faptul că există un mecanism nervos pentru menţinerea structurilor de activitate fără ca noi să avem nevoie să urmărim fiecare act pînă la motivul-impuls.

4. *Perseverarea în sarcină*. Multe experimente arată faptul că sarcini incomplete produc tensiuni care îl fac pe individ să lucreze pînă cînd sarcina este terminată — indiferent cît durează acest lucru. Chiar o sarcină banală poate deveni obsedantă pentru o perioadă considerabilă. Cereţi unui subiect ca timp de o oră să se gîndească sau să scrie toate cuvintele care încep cu litera c. Cînd părăseşte camera de experiment, chiar în timpul somnului, şi poate şi a doua zi, va continua să perseverez şi, fără a dori, îşi va aminti multe cuvinte care încep cu litera c.[18]. Aici, de asemenea, autonomia funcţională este de scurtă durată, dar lucrul esenţial este faptul că nu e nevoie de nici o ipoteză de autoafirmare, rivalitate sau orice altă trebuinţă de bază pentru a explica automenţinerea sistemului dinamic temporar în activitate.

Psihologii gestaltişti vorbesc de o „tendinţă spre închidere" *(Gestaltdrang)* care persistă pînă la terminarea unei sarcini. Este cunoscut faptul că memoria sarcinilor neterminate este mai bună decît cea a sarcinilor terminate.[19] Există o presiune de a continua lucrul în orice sarcină neterminată.

Woodworth vorbea în mod original de „deprinderi care devin impulsuri". Această afirmaţie este numai parţial acceptabilă. Odată învăţate, majoritatea deprinderilor par să devină numai abilităţi instrumentale. Utilizăm deprinderea de a scrie la maşina de scris, de a conduce automobilul sau de limbaj numai în serviciul motivelor active. Totuşi, „deprinderile în formare" sînt foarte dinamice. Copilul care tocmai învaţă să vorbească sau să meargă pare împins să perfecţioneze aceste abilităţi. Adolescentul este obsedat pînă cînd îşi desăvîrşeşte abilitatea de a patina, dansa sau şofa. Desigur, unele abilităţi nu sînt niciodată realmente perfecţionate. Pianistul concertist se simte îmboldit zilnic la ore de exerciţiu. Putem conchide problema în acest fel : nu talentul perfecţionat şi de-

[17] E. B. Holt, *Animal drive and the learning process*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1931, mai ales cap. 7 şi 8. La un nivel teoretic superior, F. H. Allport ridică problema dacă toate „structurile evenimentelor" la nivel fizic, psihologic şi social nu au prin natura lor proprietatea de automenţinere : *Theories of perception and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955, mai ales cap. 21.

[18] Isabel Kendig, *Studies in perseveration*, în „J. Psychol.", 1936, 223—264.

[19] B. Zeigarnik, *Über des Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen*, în „Psychol. Forsch.", 1927, 9, 1—85.

prinderea automată au puterea de impulsionare, ci mai curînd talentul imperfect şi deprinderea-în-formare.

5. *Familiaritatea şi rutina*. John Dewey scria :

> Esenţa rutinei este de a insista asupra propriei sale continuităţi. Întreruperea ei înseamnă o violare a dreptului. Devierea de la ea înseamnă transgresiune[20].

Mai ales în copilărie, aşa cum am văzut, repetarea are o calitate de nebiruit. Dacă îi spui o poveste unui copil mic nu te va lăsa să o spui altfel a doua oară. Jucăriile, mîncărurile familiare, obiceiurile familiei sînt preferate. Excursiile în afara căminului, poate într-o tabără de vară, produc adesea un dor puternic de casă. Moralitatea copilăriei, aşa cum subliniază Piaget, este foarte mult o moralitate a obiceiurilor, supunerii şi rutinei.[21]

Cititorul poate obiecta că o ambianţă familiară este numai o asigurare condiţionată că impulsurile noastre vor fi îndeplinite. Astfel, patul nostru obişnuit este asociat cu un somn odihnitor ; ne place pentru că este un „întăritor secundar" al odihnei. Dar această explicaţie nu este satisfăcătoare. Plăcerea care provine dintr-un pat familiar nu este plăcerea somnolenţei, ci aceea a unei simple familiarităţi. Un copil nu mai găseşte satisfacerea foamei într-o hrană familiară, ci într-una nouă, dar o doreşte pe cea familiară. Şi ce impuls satisface repetarea exactă a unei poveşti ?

Dinamismul rutinei se poate constata acolo unde nici un impuls nu e prezent — chiar cînd ele sînt zădărnicite. Se întîmplă uneori, de exemplu, să intrăm într-un oraş necunoscut şi să ne pierdem simţul orientării. Credem că estul este nordul, sau că nordul este sudul. Starea de „dezorientare" este plictisitoare şi în mod sigur nu satisface nici un impuls ; dar ea persistă. Un cadru de referinţă este repede stabilit, devine pentru noi rutină şi aproape imposibil de corectat. Nu o dorim, dar nu putem scăpa de ea.

> Într-o serie de experimente, Maslow a arătat că oamenii elaborează rapid preferinţe pentru lucrări de artă şi chiar pentru nume străine pe care le-au întîlnit anterior. Ei consideră un nume rusesc, pe care l-au auzit o dată sau de două ori mai înainte, mai armonios şi le place mai mult decît un nume rusesc complet nou.[22]

[20] J. Dewey, *Human nature and conduct*, New York, Holt, Rineh[illegible] and Winston, 1922, p. 78.

[21] J. Piaget, *The moral judgement of the child*, New York, Harcourt, Brace, 1932.

[22] A. H. Maslow, *The influence of familiarization on preference*, „J. exp. Psychol.", 1937, 21, 162—180.

Să presupunem că asistaţi la o conferinţă care are sesiuni dimineaţa şi după amiaza. Nu observaţi că toţi ocupă după amiaza acelaşi loc pe care l-au ocupat dimineaţa ? Şi dacă conferinţa continuă cîteva zile obişnuinţa spaţială este ferm instalată. Această rutinare nu satisface nici un impuls, numai dacă dorinţa pentru invariabilitate (familiaritate) nu este ea însăşi un impuls.

Gardner Murphy a introdus un concept care parţial, dar numai parţial, acoperă autonomia funcţională. El îl numeşte *canalizare*.[23] Acest autor subliniază faptul că imboldul familiarităţii este adesea strîns legat de satisfacerea impulsurilor.

Dorim ca impulsurile noastre să fie satisfăcute într-un mod cunoscut. Majoritatea dintre noi mîncăm trei mese pe zi, nu două sau cinci. Acest ritm al meselor nu este independent de impulsul foamei, dar îl defineşte şi-i impune o preferinţă dobîndită. Unii oameni nu pot dormi bine dacă nu au o pernă, două perne sau uneori nici una. Toată lumea are nevoie de oxigen, dar unii oameni sînt foarte amatori de aer proaspăt şi le place să adie o boare de aer în dormitor ; alţii preferă numai să lase aerul să se filtreze prin fante. Momentele, locurile şi intervalele pe care le alegem pentru mîncare, băut, excreţie şi activitatea sexuală sînt extrem de individuale şi sînt ingrediente foarte importante în structura motivaţională totală.

Dar, strict vorbind, asemenea ataşamente dobîndite, nu sînt funcţional autonome, căci un motiv-impuls fundamental este totdeauna prezent. În acelaşi timp, impulsurile abia pot opera uneori, dacă gusturile dobîndite, extrem de individuale, nu sînt îndeplinite. Şi astfel conchidem că deşi există o asemănare de suprafaţă, conceptul de canalizare aparţine în mod fundamental teoriilor despre „energiile invariabile" şi nu autonomiei funcţionale.

Autonomia funcţională esenţială. Pînă acum ne-am fixat atenţia asupra proceselor de nivel relativ „inferior" care manifestă o schimbare a dinamismelor primare în dinamisme ulterioare. Ultimele derivă din primele deşi nu mai depind de ele. În toate exemplele noastre am admis că un anumit servomecanism sau mecanism de feedback funcţionează pentru a susţine sistemele la nivelul lor actual, chiar cînd aceste sisteme suferă o modificare internă.

Totuşi, nu vom reuşi să ţinem seama de toate motivele adulte dacă ne oprim în acest punct. Mai întîi, dacă procedăm astfel, imaginea rezultantă a personalităţii ar fi ca aceea a atelierului de re-

[23] G. Murphy, *Human potentialities*, New York, Basic Books, 1958.

parații al unei ceasornicării, atelier umplut cu ceasuri automate fără legătură între ele. Deși personalitatea conține multe asemenea sisteme independente, energiile sale principale sînt sistemele conducătoare ale motivației, care conferă mai multă unitate personalității decît o pot face sisteme perseverative disparate. De aceea expunerea noastră nu poate fi completă pînă cînd nu legăm conceptul de autonomie funcțională de funcțiile centrale ale personalității (paginile 135—137). Să luăm în considerare cîteva exemple de la acest nivel al autonomiei funcționale.

1. *Abilitatea se transformă adesea în interes.* Este un fapt stabilit că de obicei oamenilor le *place* să facă ceea ce pot face bine (corelația între abilități și interese este mare).

Cauza primă a învățării unei abilități poate să nu fie interesul. De exemplu, un student care inițial se angajează în studiul unui domeniu fiindcă i se cere, fiindcă le face plăcere părinților săi, sau pentru că e la o oră convenabilă, poate sfîrși prin a se trezi absorbit de subiect, poate pentru toată viața. Motivele originare pot să dispară complet. Ceea ce era un mijloc în vederea unui scop, devine un scop în sine.

Este adevărat că recompensele se dau unei persoane capabile pentru exercitarea talentelor sale. Dar ea le exercită numai pentru a obține o recompensă? Puțin probabil. Nici o motivație de acest gen nu explică impulsul din spatele geniului. Pentru geniu, pasiunea creatoare însăși este motivul. Cît de amăgitor este să te gîndești la interesul lui Pasteur pentru recompensă, sau pentru sănătate, hrană, somn sau familie ca fiind izvorul devotamentului pentru munca sa. Pentru perioade lungi de timp el uita de toate acestea, antrenat de incandescența cercetării. Și aceeași pasiune se constată în biografiile geniilor care în cursul vieții au primit o recompensă mică sau nici una pentru munca lor: Galileo, Mendel, Schubert, van Gogh și mulți alții.

E important de observat că interesele majore ale vieții sînt rareori clar formate sau chiar schițate în copilărie (copiii minune din muzică fiind o excepție).

> Un studiu asupra copiilor din clasele a zecea și a douăsprezecea a arătat că forța intereselor lor într-o perioadă de trei ani corela cu numai +0,57, în timp ce același test a indicat o stabilitate mult mai mare (+0,75) a intereselor în decursul unei perioade de douăzeci și doi de ani după absolvirea colegiului.[24]

[24] I. Canning et al., *Permanence of vocational interests of high school boys*, în „J. educ. Psychol.", 1941, 32, 481—494; E. Strong, *Permanence of interest test scores over twenty-two years*, în „J. appl. Psychol.", 1951, 35, 89—91.

În mod evident interesele tinerilor sînt mai puţin stabile decît cele ale adulţilor. Mai mult, pare sigur să afirmăm că interesele majorităţii copiilor, chiar ale celor între 10 şi 19 ani, sînt foarte asemănătoare cu ale altor copii, în timp ce adulţii progresează în unicitate (individualizare). Pasiunile dominante ale adulţilor sînt extrem de diverse. Un om e absorbit de afaceri şi de golf ; un altul de religie şi artă. O bătrînă dintr-un azil îşi concentrează viaţa numai pe speranţa că „poate unii îşi amintesc cu drag de mine".

Nu are importanţă pentru moment dacă vom denumi aceste motive esenţiale *interese, sentimente, valori* sau altfel. Oricum le-am denumi, ele sînt motive superioare dobîndite. Întrucît tensiunile pe care le implică nu sînt de acelaşi tip ca tensiunile motivelor originare, ele sînt, prin definiţia noastră, funcţional autonome.

2. *Interesele şi valorile dobîndite au putere selectivă.* În capitolul următor vom arăta că ceea ce percepe, memorează şi gîndeşte o persoană este în mare parte determinat de structurile sale esenţiale. Pe măsură ce un interes creşte creează o condiţie tensională durabilă care duce la o conduită corespunzătoare şi acţionează de asemenea, ca un agent tăcut pentru selecţionarea şi orientarea a orice este legat de interes. Astfel, oameni cu un interes estetic puternic răspund mai repede la cuvinte legate de acest interes decît la cuvinte referitoare la interese care le lipsesc.[25] Dacă li se dă de citit un ziar ei vor citi mai multe articole privitoare la artă decît persoanele fără interese estetice.[26] Aceeaşi tendinţă selectivă se descoperă la toate formele de interes care au fost testate.

3. *Imaginea de sine şi stilul de viaţă sînt factori de organizare.* Ar fi o eroare să considerăm interesele ca mobiluri esenţiale singulare şi separate. Împreună, ele formează o imagine de sine complexă sau un stil de viaţă care este, de asemenea, funcţional autonom. Se dezvoltă treptat în cursul vieţii, zi de zi, conduce şi unifică toate, sau cel puţin multe din raporturile unei persoane cu viaţa.

Vorbesc aici despre nivelurile cele mai înalte de organizare ale personalităţii. Majoritatea teoriilor despre personalitate (mai ales acelea care postulează „energiile invariabile") omit forţa motivaţională a structurilor de nivel superior. Opinia mea este aceea că, deşi sistemele independente (perseverative) de nivel inferior

[25] H. Cantril, *General and specific attitudes,* în „Psychol. Monogr.", 1932, no. 192 ; N. Jenkin, *Affective processes in perception,* în „Psychol. Bull.", 1957, 54, 100—127.

[26] H. Cantril, G. W. Allport, *Recent applications of the „Study of Values"*, în „J. abnorm. Soc. Psychol.", 1933, 28, 259—273 ; de asemenea W. C. Engstrom, Mary E. Power, *A. revision of the „Study of Values" for use in magazine readership research,* în „J. appl. Psychol.", 1959, 43, 74—78.

există, instanţa cea mai importantă a autonomiei funcţionale se găseşte în organizarea esenţială, complexă care determină „atitudinea totală" a unui sistem de viaţă matur.

Un element esenţial al acestui dinamism dominant este sentimentul responsabilităţii pe care o persoană îl are faţă de viaţa sa. Modul în care cineva defineşte rolul său şi obligaţiile în viaţă determină o mare parte din conduita sa zilnică. (McDougall denumeşte acest nivel de organizare „sentiment de autoconsideraţie"; alţii „ideal de sine".)

Ce procese nu sînt funcţional autonome?

Am argumentat că în cea mai mare parte structura personalităţii este postinstinctuală: ea nu e dominată total de impulsuri înnăscute: şi nici nu e în mod obişnuit dominată de structuri timpurii de complexe juvenile. Spre deosebire de Freud sau Alder, nu susţin că liniile călăuzitoare ale personalităţii sînt de obicei formate la vîrsta de trei sau cinci ani.

Totuşi, nu toate motivele sînt funcţional autonome. Cîteva tipuri de motive nu sînt autonome.

1. *Impulsurile.* De la naştere pînă la moarte, fiinţa umană e supusă impulsurilor biologice. Ea trebuie să mănînce, să doarmă, să elimine şi corpul său trebuie să realizeze nenumărate adaptări homeostatice pentru a menţine echilibrul delicat al vieţii. Desigur, s-a subliniat mai sus că majoritatea motivelor manifestă stiluri canalizate de expresie şi caută satisfacţia într-o manieră preferată. Dar canalizarea nu constituie o autonomie funcţională adecvată. Atunci, ca primă generalizare, să spunem că dacă un motiv poate fi urmărit esenţialmente pînă la tensiunile impulsurilor atunci el nu este un caz de autonomie funcţională.

2. *Acţiunea reflexă.* Clipitul ochiului, spasmul genunchiului, procesul digestiv — deşi şi ele manifestă o individualitate de funcţionare — nu trebuie considerate funcţional autonome. Ele sînt răspunsuri automate, capabile numai de o modificare uşoară, provocate de o stimulare specifică şi e îndoielnic că pot fi clasificate ca motivaţionale.

3. *Echipamentul constituţional.* Unele capacităţi şi sisteme sînt cel mai bine considerate ca relativ fixe şi invariabile în cursul vieţii. Ne referim în primul rînd la „materiile prime" ale *constituţiei fizice, inteligenţei, temperamentului* (capitolul 4). Putem adăuga limitele individuale ale forţei corporale şi sănătăţii. De acelaşi ordin sînt legile ereditare ale dezvoltării (ca maturarea capacităţilor odată cu vîrsta, producerea pubertăţii şi altele). Deşi

nici unul din faptele enumerate nu constituie în mod direct „motive", e bine să se reţină efectele lor limitative asupra transformării motivelor.

4. *Deprinderi.* Deşi s-a arătat că „deprinderile-în-formare" se încadrează bine în concepţia noastră despre autonomia funcţională perseverativă, totuşi nu e înţelept să susţinem că deprinderile-în-general sînt exemple de motivaţie funcţional autonomă. Într-adevăr, majoritatea deprinderilor nu sînt deloc motivaţionale. Ele sînt sisteme instrumentale declanşate în slujba motivelor.

5. *Întărirea primară.* Toate schemele de conduită care reclamă o întărire primară sînt în afara concepţiei despre autonomia funcţională.

Un copil vecin vine la uşa noastră şi primeşte o prăjitură. El revine iar şi iar. A dobîndit un motiv nou (funcţional autonom)? Pentru a găsi răspunsul va trebui să suprimăm prăjitura. Dacă copilul nu mai vine, atunci acest lucru indică faptul că motivaţia sa era legată în întregime de gustul său pentru dulciuri. Nu şi-a format un interes nou *pentru noi.*

Dacă un muncitor depinde de laude pentru a-şi menţine standardele de calitate nu putem spune că măiestria este pentru el un motiv dobîndit. Similar, dacă el primeşte o moştenire şi nu mai munceşte, putem spune în mod sigur că pentru el munca era numai o deprindere extrinsecă (slujind nevoii sale de a-şi cîştiga existenţa) şi nu un motiv funcţional autonom intrinsec.

Sper că poziţia mea despre „întărire" este clară acum. Ori de cîte ori, ca în exemplele de mai sus, o formă de comportament se „stinge", numai dacă ea nu satisface un impuls originar, nu putem vorbi de transformarea motivelor. Autonomia funcţională nu este implicată. În ceea ce priveşte „întărirea secundară" s-a arătat în capitolele 5 şi 9 că această explicare a transformării motivelor este prea vagă şi totuşi prea legată de „energiile invariabile" pentru a oferi o teorie satisfăcătoare a progresului intereselor mature.

6. *Infatilisme şi fixaţii.* Ori de cîte ori o persoană adultă manifestă un conflict infantil sau juvenil, nu putem vorbi de autonomie funcţională. Ea urmează un imbold care este fundamental nemodificat din primii ani de viaţă.

O fată de doisprezece ani avea obiceiul iritant de a plescăi din buze de cîteva ori pe minut. În final, analiza a dezvăluit faptul că cu opt ani înainte mama ei îi spusese că atunci cînd inhala aer, acesta era „bun", dar cînd îl exhala, aerul era

„rău". Acești termeni moraliști au întristat copilul de patru ani, pentru că ea a înțeles că era rea făcînd aerul „rău". Profund tulburată, ea a încercat să nu mai respire. Nereușindu-i acest efort eroic a inventat ritualul sărutării aerului pe care-l exhala pentru „a-l face bun din nou". Obiceiul a persistat, dar întreaga chestiune era atît de dureroasă încît a reprimat amintirea întîmplării; ticul a persistat totuși. A fost necesară intervenția psihanalizei pentru a aduce în conștiință conflictul uitat și pentru a vindeca ticul.

În acest caz conduita la vîrsta de doisprezece ani este în realitate manifestarea unui conflict nerezolvat de la vîrsta de patru ani.

Cititorul perspicace poate întreba: „Nu avem aici cazul unei autonomii funcțioanle *perseverative*? Fetița pare să fi suferit din cauza unui sistem motivațional independent disociat. Observația este bună. Sila de a-și spăla mîinile, ticurile faciale, rosul unghiilor, scărpinatul, sugerea degetului, desigur acționează ca sisteme cu feedback. Abia s-a terminat actul silit că pare să înceapă repetarea aceluiași act silit. Putem foarte bine să acordăm un loc concepției autonomiei funcționale perseverative în cadrul teoriei nevrozelor coercitive.

În același timp există o diferență esențială. Observăm că fetița a fost *vindecată* cînd conflictul ei datînd de opt ani a fost îndepărtat. Comportamentul ei nevrotic nu era *esențialmente* autonom.

7. *Unele nevroze.* Problema comportamentului nevrotic, așa cum o arată exemplele noastre, este complicată din punctul de vedere al autonomiei funcționale. În esență ne-ar plăcea să afirmăm că motivele nevrotice nu sînt funcțional autonome, căci actele prezente ale unei persoane nevrotice sînt încărcate mai ales cu considerații care aparțin trecutului. Un ecou al vieții anterioare obsedează conduita ei. Nevroticul pare incapabil să se centreze în mod adecvat pe prezent sau pe viitor. Freud ne-a învățat că rădăcinile unei nevroze se află adeseori în primii ani de viață.

Dar iată o altă fațetă a tabloului. Orice nevroză este un sistem interrelaționat, complicat de manevre desemnate să mențină viața în condiții dificile.[27] Este un stil învățat de supraviețuire și poate fi conceput fără nici o relație cu nevoile primare neîmplinite. Pare posibil ca un stil nevrotic de viață să fie stabilit rigid și să nu mai găzduiască în sens clar conflicte trecute. Mai ales ceea ce se nu-

[27] Cf. A. Angyal, *A theoretical model for personality studies*, in D. Krech, G. S. Klein (Eds.), *Theoretical models and personality theory*, Durham, N.C., Duke Univ. Press, 1952, p. 141.

mește „nevroză caracterială" reflectă o imagine de sine prost adaptată la realitate, dar totuși persistentă și permanent stilistică. Nu este de aceea funcțional autonomă?

Există cel puțin o distincție teoretică care să ne ajute să decidem. Dacă prin psihanaliză pacientul retrăiește trecutul (ca fata de doisprezece ani) și află care incidente reprimate au fost perturbatoare și *dacă această urmărire retroactivă produce o vindecare* (pentru că pacientul vede că elementul perturbator nu-și are locul în sistemul său motivațional actual), atunci nevroza *nu* a fost funcțional autonomă. Dacă, pe de altă parte, o „nevroză caracterială" este atît de ferm structurată încît acum constituie un model de viață și dacă nimic nu poate s-o disloce, atunci nu avem altă alternativă decît să admitem că ea este un sistem motivațional, dobîndit, funcțional autonom.

Există aici o morală în ceea ce privește psihoterapia. Ar părea înțelept pentru terapeut să stabilească dacă simptomele pacientului trebuie retrăite „mergînd la rădăcina problemei" sau dacă cea ce se poate cel mai mult spera este o reconciliere a pacientului cu propriul său stil de viață. În primul caz el presupune că nevroza nu e funcțional autonomă. În al doilea, că este și că poate fi tratată mai bine prin reeducare decît prin retrăire.

Psihozele pot fi considerate din același punct de vedere. Unele tulburări psihotice sînt temporare, reflectînd un dezechilibru în sistemul existent al motivației. Tulburarea nu e funcțional autonomă. Unii pacienți cu tulburări mentale, totuși, sînt total incapabili să-și stăpînească existența și, în mod permanent, „trec în altă lume". Un asemenea pacient adoptă un model iluzoriu și un evantai redus de comportamente drept stilul său permanent de viață, și pentru el acest nou nivel al existenței devine funcțional autonom. Se „obișnuiește" cu maladia sa și-și construiește viața în jurul ei.

În sfîrșit, să revenim la cazul politicianului care urmează calea tatălui său (pagina 233). Acolo am ridicat problema dacă interesul său profesional ca adult este numai o „manifestare" nevrotică a identificării anterioare cu tatăl său. Dacă este așa (cum se vede în constrîngerea și rigiditatea sa), atunci acest interes nu trebuie considerat ca fiind funcțional autonom. Totuși, dacă a depășit de mult timp dependența sa juvenilă și acum are un interes pentru politică de dragul politicii, motivația este funcțional autonomă. Menționăm aici acest caz pentru a sublinia faptul că este necesar să examinăm fiecare caz specific pentru a stabili în ce măsură și în ce mod poate fi implicată autonomia funcțională.

8. *Sublimarea.* Cunoscuta teorie a lui Freud susține că toate motivele adulte — chiar și cele mai prețuite din punct de vedere social și cele mai idealiste — sînt „sublimări transparente" ale motivelor primare ale sexului și agresivității. Medicul, artistul, misionarul își deplasează „dorințele al căror motiv e inhibat" ; ei găsesc substitute pentru lucrurile pe care le doresc *în mod real* în viață. Fără îndoială, „sublimările transparente" există uneori, dar negăm energic că ele explică *toate* motivele adulte.

Criticii autonomiei funcționale citează cazuri speciale pentru a-și dovedi punctul de vedere. Un student scrie :

Înclinația mea este biologică, mecanicistă și freudiană. Să descriu un caz care ar corespunde înclinației mele și pare să nege autonomia funcțională.

Am un prieten care pare să fie motivat puternic de valori estetice. Tot ceea ce face pare consecvent cu sistemul său motivațional bine integrat. Își înalță capul din examinarea fotografiilor cu Afrodita fără brațe și suspină „Ah, dacă astăzi ar trăi numai astfel de oameni". La fiecare sfîrșit de săptămînă se întîlnește cu altă fată, căutînd pe cea perfectă. Revenind dintr-o asemenea incursiune el a spus „Ea mi se pare mai potrivită, dar n-are *bust* !" ... place poezia. Cînd citește versuri lasă cuvintele să cadă ca niște bile. Îl citează pe Noël Coward. Și în multe ale privințe este un superestet. Constituie dragostea sa pentru frumos și ceea ce este fermecător un motiv funcțional autonom ? Nu cred.

Numele său e Lars. El și mama sa divorțată își sînt extrem de devotați unul altuia. „Idealul său de fată", în definitiv, este mama sa. Preocuparea pentru busturi, „mestecatul și suptul" versurilor frumoase — toate indică dorința de a-și poseda (sau de a reveni la) mama. Estetismul lui Lars este nevrotic — o sublimare transparentă a motivelor sale adevărate.

Dacă într-adevăr cazul este așa cum îl prezintă studentul, ... există o bază pentru a afirma că stilul estetic de viață al lui Lars este funcțional autonom. El nu este intrinsec naturii sale, dar există în slujba unui alt motiv, mai puternic și în cel mai bun caz ... jumătate conștient.

Iată un alt caz, de asemenea descris de un student sceptic ... ceea ce privește autonomia funcțională.

Mă interesează cazul unui preot pe care l-am întîlnit recent. Mulți oameni mi-au spus că este un om cu un singur motiv în viață : să strîngă ... pentru o mănăstire pe care speră să o construiască. Pînă cînd nu l-am întîlnit, nici nu puteam să-mi imaginez dominanța atotputernică a acestui unic motiv în conduita sa.

De exemplu, sarcina mea a fost să mă ocup de închirierea sălii de ...tacole a școlii sale pentru un bal de adolescenți. M-a întrebat ce procent ... profituri ar încasa pentru proiectul mănăstirii sale. Am încercat să ... nevoile adolescenților pentru unele condiții favorabile de recreere ; nu-l ...resau. Am încercat să discut tensiunile interreligioase ale comunității ... dat deoparte. La orice încercare de conversație, replica : „Cît obțin p... mănăstirea mea ?"

Relațiile sale cu oamenii din oraș sînt proaste, pentru că îi urm... fără milă pentru bani. În biroul său se găsește un tablou mare al mănă... proiectate, nu atîrnat pe perete, ci pus pe un șevalet, la vedere. Ch... arhiepiscopul nu prea pare să susțină proiectul preotului pentru că se cr... acesta a deturnat o parte din fondurile parohiei sale pentru propriu...

Cum putem explica această urmărire a unui scop unic? Să acceptăm interpretarea psihanalitică că celibatarul este reprimat sexual şi astfel e dornic să adune călugăriţe în jurul său? Deşi posibil validă, nu am încredere în această explicaţie, căci pare să nu existe o altă dovadă a interesului sexual în comportamentul său — şi dealtfel el este un om foarte bătrîn. Cu greu se poate accepta explicaţia hedonistă, căci nu numai că este nepopular din cauza insistenţei sale neplăcute, dar nici nu prea face efectiv progrese. Comportamentul său este mai mult pedepsit decît recompensat.

A spune poate că această pasiune dominantă este funcţional autonomă este cea mai bună afirmaţie pe care putem să o facem. Dar nu e o doctrină a disperării? Nici măcar nu încearcă să explice motivul său central!

În acest caz, ca în multe altele, pur şi simplu nu ştim destul despre persoana în chestiune pentru a ajunge la o decizie clară. Pe de o parte, natura extrem de obsesivă a comportamentului preotului ridică întrebarea dacă nu e implicată o nevroză coercitivă, deplasînd o dorinţă al cărei obiectiv e inhibat (sexuală, poate). Pe de altă parte, mulţi oameni, ca Faust din vechime, şi-au găsit întreaga lor raţiune de a trăi într-un proiect limitat cu un scop similar. În viaţa acestui preot proiectul poate fi numai cristalizarea concretă a unui motiv religios şi a unui stil de viaţă. Ar trebui să-l acceptăm ca un mod în care toate influenţele complexe ale vieţii sale, integrîndu-se cu trebuinţele şi interesele sale sînt convertite într-o structură unică de efort central. Din acest punct de vedere motivul său, acela de construcţie a unei mănăstiri, este funcţional autonom. Nu putem realmente spune în acest caz dacă „sublimarea" sau autonomia funcţională se potriveşte cel mai bine cu acest caz — pur şi simplu pentru că nu ştim destul despre viaţa în chestiune.

Trebuie să adăugăm un cuvînt privind plîngerea celui ce a scris că doctrina autonomiei funcţionale „nici măcar nu încearcă să explice motivul său central". Dacă autorul scrisorii înţelege prin aceasta că ar dori o explicare istorică a paşilor din viaţa preotului care l-au dus pe acesta la actuala sa pasiune dominantă, nu există nici o obiecţie faţă de încercarea de a reconstitui biografia sa. Dar explicaţia istorică *nu* este o explicaţie funcţională. Într-un sens foarte real un motiv funcţional autonom *este* personalitatea. Nu putem căuta o altă reducţie. Viaţa însăşi este energia şi „explicabilă". Nu avem nevoie şi nu putem să privim „mai adînc" — dacă motivul este funcţional autonom.

Totuşi, putem să raportăm orice motiv funcţional autonom la sistemul central total şi să descoperim importanţa sa relativă în stilul de viaţă. Autonomia funcţională nu este o „doctrină a disperării". Mai curînd, este o denumire directă a unui aspect important şi foarte neglijat al motivaţiei umane.

Să rezumăm: dacă avem de-a face cu sublimare, transparentă de alt tip, atunci nu avem un caz de autonomie funcţională.

Pe de altă parte, a declara fără dovezi că toate interesele adulte sînt o mascaradă pentru ceea ce omul doreşte în realitate (în principal sexualitatea şi agresiunea) este la fel de neverosimil ca un inorog.

Grade de autonomie funcţională. Discuţia noastră a clarificat faptul că nu este totdeauna posibil să se stabilească dacă un motiv dat îşi are rădăcina în impulsuri, într-o fixaţie infantilă, în sublimări sau în formule de viaţă, complet adulte. Dealtfel, un motiv poate reflecta o combinaţie de forţe : infantile şi adulte, instinctuale şi intenţionale conştiente şi inconştiente, extrinsece şi intrinsece. După cum am văzut, chiar impulsurile, în virtutea canalizării, dobîndesc tonalităţi noi şi extrem de individuale. Din această cauză, nu putem declara că un motiv este totdeauna de tipul *sau/sau*. Trebuie să ţinem seama de posibilitatea că motivele vieţii pot prezenta multe grade de puritate şi impuritate în raport cu autonomia funcţională.

În consecinţă, la întrebarea „Cînd nu este astfel ?“ nu poate exista un răspuns categoric. Decizia poate veni numai după un studiu intensiv al fiecărei vieţi individuale. Practic, decizia este adesea greu de luat. În principiu, totuşi, putem spune că *în măsura în care un motiv actual caută scopuri noi (adică manifestă un tip diferit de tensiune faţă de motivele din care s-a dezvoltat) el este funcţional autonom.*

Cum se produce autonomia funcţională ?

Ar fi satisfăcător din punct de vedere ştiinţific dacă am pute da un răspuns simplu la această întrebare tulburătoare, legată d producerea autonomiei funcţionale. Din nefericire nu putem fa astfel — şi aceasta din două motive. În primul rînd, nu cunoaşte *procesele nervoase* care ar putea fi implicate în transformarea si temelor vechi şi în menţinerea sistemelor noi de motivaţie. În doilea rînd, psihologia actuală nu posedă o teorie consecventă d pre *natura omului*. Fenomenul autonomiei funcţionale nu va niciodată clar înţeles pînă cînd nu vom şti mai mult despre me nismele nervoase relevante şi despre formularea corectă a natu intenţionale a motivelor.

De aceea, pentru moment, vom încerca în răspunsul nos numai să arătăm care ni se pare a fi direcţia generală corectă. Vo numi primul grup de consideraţii „cvasimecaniciste“ şi al doi grup „esenţiale“.

Consideraţii cvasimecaniciste. Am atras atenţia asupra un diverse sisteme perseverative ca reprezentînd un nivel relativ ferior de autonomie funcţională. Deşi aceste sisteme independ

nu epuizează tot evantaiul motivelor funcţional autonome, ele au făcut de-acum dificultăţi teoriei predominante a învăţării. Comentînd această problemă, Miller scrie :

> ...spunem că un impuls puternic dobîndit ar putea părea să nu fie stins după un număr considerabil de încercări şi totuşi să se stingă în cele din urmă. Cînd generalizarea, întărirea de tip superior şi variaţia de la un agent de întărire la altul se adaugă acestei posibilităţi se poate vedea cît de dificil este în situaţiile umane complexe să se stabilească dacă o deprindere este sau nu funcţional autonomă.[28]

Ceea ce ne arată acest pasaj este faptul că teoria stimul-răspuns ar preconiza, *dacă ar fi posibil*, să nege autonomia funcţională explicînd fenomenul în termeni familiali de S-R[29]. Din nefericire aceşti termeni devin extrem de vagi cînd se aplică la ceea ce Miller numeşte „situaţii umane complexe".

Să revedem cîteva consideraţii cvasimecaniciste care sînt relevante şi ar putea fi utile.

1. *Stingere întîrziată*. În pasajul citat mai sus Miller susţine că unele sisteme dobîndite persistente sînt de fapt pe cale de a se stinge. Astfel băieţelul care învaţă să iubească pescuitul pentru că această activitate a fost asociată cu primirea dragostei şi atenţiei din partea tatălui său, îşi poate menţine acest interes pentru pescuit un timp, dar dacă nu e întărit prin atenţia tatălui, el îşi va pierde în cele din urmă interesul. Dacă se întîmplă acest lucru, atunci desigur interesul pentru pescuit nu a devenit funcţional autonom. Admitem acest argument, dar trebuie să atragem atenţia asupra numeroaselor cazuri în care interesele dobîndite *nu se sting niciodată*.

În legătură cu acest subiect ne amintim faptul bine stabilit că motivele evitării, odată învăţate, par să sfideze stingerea. Acest fapt este admis de teoreticienii S-R[30]. Explicaţia pare să fie aceea că animalul (sau fiinţa umană) „nu-şi asumă riscul", nepermiţîndu-şi niciodată să fie într-o poziţie în care să sufere şocul (sau ...ură, sau boală) acolo unde a fost prima dată rănit. („Copilul ...e s-a ars odată evită focul"). Toţi avem un repertoriu vast de ...menea motive de evitare şi nu trebuie să revenim la prima ex...enţă dureroasă pentru a susţine aceste evitări. Ele durează o ...ă întreagă şi nu se sting.

[28] N. E. Miller, *Learnable drives and reward*, în S. S. Stevens (Ed.), ...book *of experimental psychology*, New York, Wiley, 1951, cap. 13.

[29] Alte încercări, în afară de cea a lui Miller, sînt citate în nota 9 supra.

[30] R. L. Solomon, L. C. Wynn, *Traumatic avoidance learning: the* ...ples *of anxiety conservation and partial irreversibility*, în „Psychol. Rev.", ...1, 353—385.

Să conchidem de aceea că dacă odată cu trecerea timpului un interes dobîndit dispare (se stinge) nu e vorba de un caz de autonomie funcțională, dar multe cazuri de „stingere întîrziată“ sînt în aparență *permanent* întîrziate și în aceste cazuri conchidem că autonomia funcțională este implicată.

2. *Circuite reverberative*. Un termen familiar în teoria neurologică modernă este acela de *feedback*. El se referă la faptul că situația finală (un răspuns) trimite impulsuri nervoase creierului. Aceste impulsuri de întoarcere se descarcă pe căile libere și astfel tind să mențină într-un mod circular (sau într-un mod ușor modificat) sistemul care funcționează[31]. Am menționat deja ca un exemplu elementar de asemenea cercuri reflexe, gînguritul copilului și alte secvențe repetitive de acte.

Ceea ce nu știm este cît de permanent poate fi un asemenea sistem. Tot ceea ce putem spune în prezent este faptul că automenținerea pare să fie o proprietate nervoasă fundamentală și ofer[ă] o bază pentru conceptul de autonomie funcțională.

3. *Întărirea parțială*. S-a descoperit că activitățile care sînt re[compensate] compensate numai o parte din timp par să fie mai rezistente [la] stingere decît activitățile care primesc totdeauna o recompens[ă]. În ultimul caz, cînd recompensa nu se mai dă, activitatea dispa[re] imediat.

> Să luăm exemplul unui animal. Porumbeii, care sînt hră[niți] niți de fiecare dată cînd se aprinde o lumină, își vor schim[ba] în curînd deprinderea de a ciuguli, dacă după un timp nu m[ai] primesc hrană. Dar dacă uneori sînt hrăniți și uneori nu, d[e]prinderea se păstrează. Cu această întărire neregulată, Fers[ter] și Skinner constată că chiar și după ce nu primesc hrană, [po]rumbeii ciugulesc îndelung și cu înfocare — după mii și [mii] de încercări[32].

La nivel uman jocul de noroc este un bun exemplu. Jucăto[rul] invederat are nevoie să cîștige numai *ocazional*. *Speranța* cîș[tigu]lui pare să-i susțină pasiunea. În mod similar, factorul impre[vizi]bil în pescuitul cu undița poate ajuta la susținerea zelului [pes]carului.

În cazul porumbeilor vedem că deși „întărirea neperio[dică]“ previne stingerea, satisfacerea impulsului este totuși clar impl[icată]. Pe de altă parte, în cazul jocurilor de noroc și al pescuitul[ui]

[31] Vezi notele 14 și 17 supra ; de asemenea H. T. Chang, *The rep[etitive] discharge of corticothalamic reverberating circuits*, în „J. Neurophysiol.“ 13, 235—257.

[32] C. B. Ferster, B. F. Skinner, *Schedules of reinforcement*, [New] York, Appleton-Century-Crofts, 1957.

e satisfăcut nici un impuls elementar cunoscut. Ceea ce pare să se întîmple este faptul că scopurile sînt mai atractive dacă uneori sînt atinse și uneori nu. Elementul „risc“ este desigur evident în multe interese ale maturității. Astfel, „aventura“ noastră în cursul unei conduite poate fi un factor care conferă autonomie.

4. *Amestecul de nou și familiar.* Probabil că efectele dinamice ale întăririi parțiale pot fi un caz special al unui principiu mai larg enunțat de Hebb. Acest autor indică faptul că interesele care se autosusțin par să reflecte o preocupare pentru nou cînd acesta e amestecat cu ceea ce este familiar[33]. Un om de știință e fascinat de ceea ce este nou într-o combinație cu ceea ce este familiar ; muzicianul e absorbit să atace piese noi și mai dificile în cadrul evantaiului său de abilități ; unui copil îi place o jucărie dacă ea este conformă cu așteptările sale, dar nu cu toate. A stăpîni arta mersului este un motiv absorbant pentru un copil de cincisprezece luni, căci îi lărgește capacitățile actuale. Cînd abilitățile sînt stăpînite, ele nu mai au un caracter motivațional. Tocmai deprinderea-în-formare sau atenuarea noului în ceea ce este familiar pare să înzestreze sistemul neurofizic cu autonomie.

Acest tip de stare motivatoare centrală — deși nu îi cunoaștem natura nervoasă — corespunde tipului de autonomie funcțională pe care le-am denumit „perseverarea în sarcină“ (pagina 237). Sarcinile sînt în mod frecvent coercitive pînă cînd sînt îndeplinite — și, observăm, unele nu sînt rezolvate niciodată în viață. Exploratori, savanți, căutători ai adevărului religios ultim își fixează noi sarcini în cadre familiare și își urmăresc scopurile pînă la moarte. Ne-am referit înainte la un tip de preferință pentru ceea ce este familiar (pentru rutină) care marchează mare parte din viața noastră motivațională (pagina 238). Fără a nega acest dinamism, poate că este bine să acceptăm amendamentul lui Hebb : caracterul motivațional al rutinei este mult intensificat dacă conține în sine tensiunea noului.

5. *Prioritatea „barierelor“ de nivel superior.* Este un principiu neurologic acceptat faptul că organizările de nivel superior selecționează, filtrează și „pun bariere“ răspunsurilor specifice de toate felurile. Acest principiu în sine favorizează dezvoltarea autonomiei funcționale.

Putem exemplifica în felul următor : Impulsul de foame, admitem, nu ne părăsește de la naștere pînă la moarte. El nu este funcțional autonom. Totuși, în cursul dezvoltării, am elaborat multe canalizări specifice (vom mînca această hrană, dar nu pe aceea) și ne-am elaborat unele atitudini foarte gene-

[33] Hebb, *op. cit.*, pp. 224—231: Nota 14 supra.

rale față de puritatea, înfățișarea, calitatea hranei noastre. Unii sînt gurmanzi radicali ; alții se apropie de mîncare într-un mod curios și afectat. Ori de cîte ori foamea apare și hrana este consumată, aceste stiluri evident dobîndite sînt activate și ele controlează și dirijează în mod cert modul de a mînca.

În critica sa asupra autonomiei funcționale, menționată mai sus, Miller vorbește de „generalizare" și de „întărire de ordin superior". Ni se pare pertinent să considerăm acești factori ca „selecții" făcute de către achizițiile de ordin superior ale unor deprinderi și răspunsuri specifice, decît ca întăriri ale unor impulsuri specifice. Eroarea teoriei S-R constă în imaginea demodată pe care o oferă despre organizarea nervoasă în termenii unui mănunchi de miriade de impulsuri specifice și deprinderi separate întărite. Așa cum fizica a încetat să considere natura ca un compus de unități centimetru-gram-secundă, neurofiziologia modernă abando- nează deprinderea specifică întărită pentru cîmpul nervos dinamic care are prioritate asupra deprinderilor de răspuns specific.

În legătură cu aceasta ne putem referi la teoria genetică despre inteligență a lui Piaget. Acest autor susține că în cursul vieții „scheme" noi și de ordin superior se elaborează — astfel încît gîn- direa noastră este controlată de noi sisteme. El afirmă just că sche- mele mai vechi rămîn latente și pot fi adesea reutilizate. „Regre- săm" la ele uneori. Dar, de obicei, lucrăm de preferință cu siste- mele noastre dobîndite și nu cu cele antecedente lor[34].

6. *Mecanisme multiple.* Este un principiu al comportamentului mamiferelor că supraviețuirea este supradeterminată ; adică, mod bun de adaptare este susținut de multe mecanisme. Dacă mecanism eșuează, o duzină de alte mecanisme rămîn să sus- același rezultat. Natura nu pune toate ouăle în același coș. aceea este foarte probabil ca autonomia funcțională să se datora sau să fie ajutată de oricare sau de toate principiile asu- cărora ne-am îndreptat atenți — ca și de unele principii su- mentare la care ne vom referi acum.

Filozofia creșterii : o problemă crucială. Înainte de a con- efortul nostru de a spune „cum se produce autonomia funcțio- cititorul ar trebui să se oprească o clipă și să ia în conside- cea mai importantă problemă din întreaga teorie psihologică : blema referitoare la *natura omului.*

Punctul de vedere obișnuit ne spune ceva de genul urm- omul este un animal care caută echilibrul. El este alcătu- foarte multe impulsuri discordante. Fiecare separat caută re-

[34] J. Piaget, *The psychology of intelligence*, transl., London, Rout- and Kegan Paul, 1950.

rea tensiunii. Cînd e găsit un mod anume de adaptare reuşită (adică atunci cînd un act este recompensat) acesta este învăţat. De aceea omul este un mănunchi de moduri recompensate de răspuns.

În acest portret al omului observăm că segmente separate ale fiinţei sale sînt tratate ca şi cum ar fi suficiente lor însele. Astfel, spunem că o *activitate* este recompensată, nu că *persoana* este recompensată. Spunem că un impuls este satisfăcut, nu că o persoană este satisfăcută. Tratăm fiecare sistem separat şi nu privim funcţionarea vieţii ca un întreg.

Am denumit această concepţie despre om teorie *homeostatică* (paginile 99—101)[35]. Conceptul de homeostazie se referă la menţinerea sau restaurarea unor „stări constante" în organism. Acţiunile de echilibrare între glande, sistemele metabolice şi impulsurile şi trebuinţele biologice sînt atît de complicate şi de remarcabile încît Cannon vorbeşte despre ele ca reprezentînd „înţelepciunea corpului"[36]. Dar în cel mai bun caz ele duc la întreţinerea unei ordini existente.

Mulţi psihologi nu văd nimic în personalitatea umană dincolo de această lege de bază. Totuşi, Cannon, care a formulat-o, nu a privit-o ca pe o lege care explica întreaga conduită umană. El scrie :

> Odată trebuinţele esenţiale satisfăcute prin homeostazie, ar putea fi căutate în mod liber cele neesenţiale, dar nepreţuite.[37]

Cu alte cuvinte, omul doreşte o mulţime de lucruri în viaţă în afara unui echilibru biologic sănătos şi a satisfacerii impulsurilor sale. Venind acasă de la lucru omul se simte obosit şi înfometat, doritor de hrană şi odihnă. Dar cînd s-a săturat şi s-a refăcut, ce se întîmplă atunci ? Dacă e sănătos, doreşte o nouă activitate, se ocupă de hobby-ul favorit, citeşte o carte stimulantă sau iese seara la plimbare sau la un spectacol.

Ceea ce Cannon numeşte „lucrurile neesenţiale dar nepreţuite" ale vieţii este caracteristica cea mai evidentă a personalităţii umane — dacă boala sau mizeria extremă nu au redus cumva individul la un simplu impuls, la un nivel de existenţă homeostatic, în căutare de echilibru. Fără a nega adevărul homeostaziei, acesteia îi este necesar un supliment vital, dacă vrem să explicăm motivaţia umană.

[35] Cf. R. Stagner, *Homeostasis as a unifying concept in personality theory*, în „Psychol. Rev.", 1951, 58, 5—17 ; *Homeostasis : corruptions or misconceptions ? — A reply*, în „Psychol. Rev.", 1954, 61, 205—208 ; O. H. Mowrer, *A cognitive theory of dynamics. Review of R. S. Woodworth, Dynamics of behavior*, în „Contemp. Psychol.", 1959, 4, 129—133.

[36] W. B. Cannon, *The wisdom of the body*, New York, Norton, 1932.

[37] *Ibid.*, p. 323.

Consideraţii esenţiale. Revenind la autonomia funcţională sîntem pregătiţi să afirmăm că la consideraţiile cvasimecaniciste oferite mai sus că o explicaţie parţială, e necesar să adăugăm cel puţin trei principii suplimentare, toate strîns legate de funcţiile esenţiale ale personalităţii. Luate împreună, ele echivalează cu a spune că autonomia funcţională se produce pentru că ea este esenţa sau nucleul naturii teleologice a omului.

1. *Principiul organizării nivelului energetic.* Să luăm în considerare omul care, după o masă sau un somn bun, caută noi lumi de cucerit. El, ca orice om sănătos, trebuie să facă ceva cu energia sa. Dacă motivele sale curente (de supravieţuire şi satisfacere a impulsurilor) nu-i absorb forţa, el va trebui să „inventeze motive". O femeie sănătoasă care ajunge la vîrsta mijlocie şi nu mai are copii de îngrijit va căuta cu nerăbdare „ceva de făcut". O asemenea femeie este într-adevăr nefericită dacă nu poate să-şi dezvolte interese noi în politică, servicii sociale, muncă artistică, studiu sau scopuri similare.

Deşi această direcţie de gîndire nu explică cum apare un motiv particular, ea ne oferă un plan de bază important pentru o teorie a motivelor dobîndite. Trebuie să existe motive care să consume energiile disponibile ale cuiva ; iar în alternativa în care motivele existente nu sînt suficiente, se vor dezvolta unele noi. Dacă adolescentul fără ocupaţie nu are interese constructive, care să-i umple timpul, el trece cu uşurinţă la revoltă; vandalism sau crimă ca o eliberare pentru energia sa.

Spunem că esenţa omului este astfel încît motivele noi *trebuie* să apară la persoanele sănătoase pentru a suplimenta minimul inadecvat de homeostazie.

2. *Principii de măiestrie şi competenţă.* Aici ne referim la discuţia acelor teorii motivaţionale care iau în considerare „energii modificabile" (paginile 217—223). Unele din acestea admit că măiestria („prioritatea comportamentului") constituie imboldul fundamental în viaţă, luînd la diferite vîrste forme noi şi diferite. Principiul „competenţei" sau al „adecvării" este similar ; de asemenea postularea „motivelor de creştere" şi a realizării de sine". Pe scurt, multe teorii ale personalităţii consideră că „mobilul" vieţii umane rezidă nu atît în satisfacerea impulsurilor primare şi a derivatelor lor, cît în îndeplinirea unor acţiuni care depăşesc acest nivel de existenţă simplă.

În schiţarea dezvoltării motivelor mature, Charl[...] Bühler subliniază o secvenţă întîlnită în mod obişnuit. Ini[...] obiecte noi şi străine produc anxietate (un copil poate tre[...] la declicul butonului de lumină electrică ori un adult [...]

deveni dezorientat și anxios într-un oraș nou și străin). În curînd, totuși, există o revenire normală din anxietate. Apoi urmează „o trebuință de a ști și a controla“ obiectul sau condiția nouă și „periculoasă“. În sfîrșit, există utilizarea constructivă a acestuia, ceea ce îi dă individului posibilitatea să-și extindă posibilitățile anterioare de competență și control. „Cu alte cuvinte, individul progresează de la adaptarea la mediu la adaptarea mediului la sine“[38].

Este clar că mulți autori resping concepția „reactivă“ asupra omului. Omul are energii de utilizat care depășesc necesitățile de reacție. În primul rînd el are o imagine de sine extensibilă (o concepție a ceea ce i-ar plăcea să fie) și urmărirea acestui scop dirijează o mare parte, dacă nu cea mai mare parte conduitei sale.

3. *Principiul structurării esențiale.* Concepția autonomiei funcționale nu semnifică faptul că în structura matură fiecare motiv este autonom în raport cu celelalte ; nici că motivele se declanșează ca atîtea mobiluri esențiale independente, fără nici o dependență de o structură esențială. Cu excepția unor sisteme perseverative izolate, motivele funcțional autonome sînt foarte personale, adică bine ancorate în eu. Într-adevăr, ele constituie într-o mare măsură eul (capitolul 6).

De aceea o parte importantă a răspunsului nostru la întrebarea cum se produce autonomia funcțională este că însăși structura eului la om o cere. O persoană tînără intenționează să devină medic, om de lume, politician sau ermit. Nici una din aceste ambiții nu este înnăscută. Toate sînt interese dobîndite. Susținem că ele nu există *acum* datorită unor întăriri îndepărtate. Mai curînd ele există pentru că o imagine de sine, formată treptat, are acest focar motivațional particular.

Ar trebui atunci să spunem că existența eului este cea care explică autonomia funcțională ? Acest răspuns este periculos, deoarece el implică faptul că un misterios agent intern (un suflet) modelează în ultimă instanță forțele dinamice ale vieții. Am luat deja o poziție fermă împotriva procedeului discutabil de a căuta explicații în termeni de eu separat.

Preferăm să spunem că natura esențială a omului este astfel încît ea tinde spre unificarea relativă a vieții (niciodată pe deplin realizată). În această tendință spre unificare putem identifica multe caracteristici psihologice centrale. Printre ele se află încercarea omului de a căuta răspunsuri la „trio-ul tragic“ de probleme : suferința, vinovăția, moartea. Identificăm, de asemenea, efortul său

[38] Vezi nota 2 supra.

de a se raporta la semenii săi și la univers în general. Vedem că el încearcă să descopere locul său propriu în lume, să-și stabilească „identitatea". Ca o consecință a acestei căutări — care reprezintă însăși esența naturii umane — observăm că conduita omului este într-o mare măsură proactivă, intențională și unică pentru el. În procesul total simțul eului sau imaginea de sine sînt implicate. Totuși, nu eul (ca factor separat) îl produce. Eul este reflectarea acestui proces uman fundamental de devenire.

Din acest punct de vedere autonomia funcțională este numai un mod de a afirma că motivele omului se schimbă și se dezvoltă în cursul vieții, întrucît natura omului determină acest lucru. Numai teoreticienii devotați unui model reactiv, homeostatic cvasiînchis al omului consideră dificil să admită aceasta.

Transformări traumatice

Schimbările motivelor sînt uneori atît de gradate încît nu putem spune unde se termină unul și unde începe celălalt. Dragostea pentru muzică de dragul muzicii poate înlocui numai treptat exercițiul ascultător; aspirația religioasă se poate dezvolta încet din obișnuința religioasă; interesul pentru ceilalți poate înlocui pas cu pas autocentrarea din copilărie. Schimbările pot opera la fel de gradat ca fluxul care ridică o barcă împotmolită pînă cînd deodată aceasta plutește.

Și totuși unele transformări sînt bruște și cuprinzătoare. Puține vieți par să fie axate pe un eveniment decisiv: convertirea Sfîntului Paul sau a lui Tolstoi, călătoria lui Goethe în Italia, moli[...]sirea lui Nietzsche de către o prostituată. Asemenea transform[...] traumatice constituie un caz special de autonomie funcțională.

Schimbările traumatice pot fi sau din categoria autonom[...] funcționale perseverative, sau din cea a autonomiei funcțion[...] esențiale. Să luăm în considerare pe scurt pe fiecare.

Traume perseverative. Am observat că motivele de evitare [...] să nu se stingă niciodată. Copilul care s-a ars odată se teme [...] foc — pentru totdeauna. Dacă teama este neobișnuit de profu[...] și coercitivă vorbim de o *fobie*. Mulți oameni au frici de acest [...] iraționale dar cu neputință de dezrădăcinat.

> Un copil sub trei ani era atît de terorizat de o locomo[...] în plină viteză, atunci cînd era separat temporar de mam[...] încît întreaga sa viață era dominată de o teamă de lips[...] securitate. Ca adult, abia ar putea să meargă cîteva blo[...]

mai departe de locuința sa. Situația s-a înrăutățit pe măsură ce el a crescut. În cele din urmă, suferindul, care era învățător, a fost silit să-și țină orele de clasă acasă[39].

David Levy, specialist în psihiatria infantilă, scrie că „un eveniment încărcat de anxietate se produce frecvent conform observațiilor sale, în primii doi ani de viață"[40]. Copiii care nu-și pot înțelege sau controla încă mediul lor înconjurător sînt la discreția ocaziilor înfricoșătoare. O operație chirurgicală, faptul de a se trezi „pierdut" pe o stradă, furtunile, actele nechibzuite de respingere din partea părinților, mutarea într-o nouă locuință, moartea în familie — toate acestea și alte evenimente specifice pot cauza o dată și pentru totdeauna tendințe fobice, cu ritualuri preventive, poate curioase din partea copilului. Și aceste sisteme pot continua ani de zile, uneori toată viața. Unii psihiatri (O. Rank, de exemplu) au argumentat că traumatismele nașterii constituie un eveniment catastrofic care probabil lasă o urmă permanentă asupra fiecărui muritor. Se poate pune totuși întrebarea, dacă sistemul nervos la naștere este destul de matur pentru a purta o impresie durabilă despre evenimentul nașterii.

Oricum ar fi, pare rezonabil să fim de acord cu Levy că înainte ca copilul să-și poată verbaliza experiențele, el poate fi în mod special susceptibil la șocuri pe care nu le poate înțelege sau stăpîni sau chiar discuta. Nașterea unui nou copil avînd ca rezultat sentimentul de gelozie, experiența timpurie a unei pierderi ireparabile sau poate adoptarea de către o familie sînt toate ocazii coapte pentru o experiență traumatică.

Cînd la șase ani copilul părăsește adăpostul căminului său pentru mediul mai dur al școlii și al terenului de joacă, îl așteaptă noi experiențe de eșec și ridicol. Mai ales un copil care este șchiop sau care are o cicatrice vizibilă (sau un copil dintr-un grup minoritar) poate suferi zeflemeaua nemiloasă din partea altor copii. Asemenea traume lasă efecte îndelungate. Un copil sensibil poate deveni permanent morbid sau poate dezvolta un sentiment de inferioritate care să dureze o viață întreagă — chiar dacă obține ulterior un succes răsunător. Acestea sînt exemple de „autonomie funcțională perseverativă" datorat unor „răni psihice" acute produse într-o ocazie determinată, databilă.

[39] W. E. Leonard, *The locomotive God*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1927. Această autobiografie este foarte recomandată pentru meritul său literar și pentru fascinația psihologică. Nevrozele perseverative la animale sînt descrise de J. H. Masserman, *Behavior and neurosis*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1943.

[40] D. M. Levy, *On evaluating the „specific event" as a source of anxiety*, în P. H. Hock, J. Zubin (Eds.), *Anxiety*, New York, Greene and Stratton, 1950.

O perioadă cu o importanţă specială în viaţa băiatului american este pubertatea, cînd el trebuie să se plaseze pe scara ascendentă a maturităţii. El trebuie să depăşească obstacolul critic al „gardului efeminat". Probabil că o luptă cu pumnii, o alergare, sau tăierea provocatoare a părului sau orice act de îndrăzneală pot să fie suficiente. Dacă se întîmplă astfel, viaţa de „băiat normal" se află înaintea sa. Dacă obstacolul nu e depăşit cu succes, rezultatul poate fi o alterare radicală a vieţii ; compensări noi, o nouă imagine de sine se poate dezvolta.

În curînd apar alte cerinţe din partea grupului de parteneri, incluzînd relaţii cu sexul opus. Se dezvoltă interese religioase. Experienţa succesului şi eşecului, a remuşcării şi vinovăţiei, a conversiunii, a primei dragoste pot avea o importanţă supremă. Apar noi lumi de cucerit, examene de trecut, o profesie de ales, o existenţă de cîştigat. În toate aceste stadii cruciale se pot produce experienţe traumatice.

În anii maturităţii, şocurile datorate eşecului în afaceri, bolii, unor pierderi ireparabile pot, de asemenea, să cauzeze alterări rapide şi profunde. Totuşi, în principiu, personalitatea după vîrsta de treizeci de ani este mult mai puţin supusă unor revoluţii bruşte decît înainte de această vîrstă. Schimbările critice şi abrupte par să fie cele mai numeroase în timpul adolescenţei.

Nu trebuie să admitem că toţi oamenii sînt marcaţi de schimbări traumatice. Dimpotrivă, la majoritatea oamenilor schimbarea este doar treptată — chiar dacă toţi oamenii pot trăda o experienţă emoţională vie şi impresionantă. De fapt nu e posibil de trasat o linie precisă între transformările traumatice şi cele gradate.

> Într-un set de autobiografii ale unor studenţi de colegiu, se pare că nu mai mult de 10% raportează în mod distinct evenimente traumatice, care într-un fel par să producă o transformare bruscă dintr-un domeniu major al personalităţii lor. Cînd au fost întrebaţi direct, 48% au pretins că au avut experienţe emoţionale deosebit de impresionante, dar în puţine cazuri aceste experienţe au dus la o reorientare bruscă a vieţii.

Traume esenţiale. Evenimentul singular impresionant, aşa cum am spus, lasă în urmă un sistem perseverativ (o fobie, o aversiune, un ritual). Dar asemenea evenimente pot, de asemenea, declanşa o recentrare a imaginii de sine şi astfel să afecteze evoluţia stărilor esenţiale funcţional autonome. Unele traume produc numai frică şi limitează creşterea ; altele schimbă direcţia creşterii.

> Antropologul Ruth Benedict ne povesteşte despre şocul serios pe care l-a avut la moartea tatălui ei, cînd avea numai doi ani. Oricum, în ciuda durerii, scena tragică la sicriul tatălui ei i-a dat impresia că lumea morţii era paşnică şi frumoasă

Mai tîrziu, la şase ani, ea considera ascunzişul din stogul de fîn drept propriul „mormînt". Ea scrie : „...mi-a venit în minte ca un fulger de iluminare că m-aş putea avea de tovarăş întotdeauna, negreşit şi că dacă n-aş vorbi nimănui de lucrurile care mi s-au întîmplat, nimeni nu mi le-ar putea lua. Cred că aceasta a fost ideea fundamentală cu care am trăit pînă la treizeci şi cinci de ani,..."[41].

Din aceste întîmplări de la vîrsta de doi şi şase ani Ruth Benedict şi-a făurit un stil de viaţă care a durat mulţi ani de zile. Următoarele două întîmplări se referă la experienţe traumatice în şcoală şi colegiu.

O femeie acum în vîrstă de şaizeci de ani îşi urmăreşte pasiunea de o viaţă pentru poezie pînă la o întîmplare petrecută în liceu la cursul despre Virgiliu. Făcea o traducere de rutină, dificilă şi plictisitoare. Profesorul, încercînd pentru a suta oară să dea semnificaţie sarcinii, a întrebat cum ar fi fost exprimat pasajul respectiv în Biblie. Fericită, a prins aluzia şi a spus „Apleacă-ţi urechea la ruga mea fierbinte". Succesul ei artistic în această ocazie a constituit o experienţă traumatică, un răsărit al frumuseţii poetice, căreia i-a fost de atunci înainte devotată.

Un student din anul I de colegiu, provenind dintr-o familie fără cultură, avea o concepţie dispreţuitoare despre toate activităţile intelectuale. Prost adaptat la colegiu, cu deprinderi insuficiente de studiu, şi aproape tot atît de incult pe cît poate fi un student de colegiu, avea dificultăţi speciale la cursul de compoziţie în engleză. Într-o zi, cînd instructorul său de an îl mustra, băiatul i-a dat replica sa obişnuită de apărare : „Nu-mi place engleza, nu mi-a plăcut şi n-o să-mi placă niciodată". Instructorul plictisit dar persistînd, a spus : „Nu despre engleză vorbesc acum, ci despre viaţa ta". Efectul a fost cu totul neprevăzut. Lovitura a ajuns oarecum la ţintă. Tînărul nu numai că şi-a modificat atitudinea neîntemeiată, dar a devenit pasionat de subiect, a obţinut o notă mare, a realizat nivelul Phi Beta Kappa* şi în cele din urmă a devenit profesor de limba engleză.

Este inutil să spunem că întotdeauna trebuie să existe în viaţă o pregătire pentru a accepta şi utiliza asemenea experienţe traumatice. Ceea ce pare să se întîmple este faptul că vechile materiale privind personalitatea sînt brusc regrupate şi investite cu o nouă

[41] Margaret Mead (Ed.), *An anthropologist at work*, New York, Basic Books, 1959, p. 102.

* Societate cu caracter onorific compusă din studenţii din colegiile americane care posedă un nivel şcolar superior. (Nota trad.)

semnificație. William James vorbea de convertiri religioase efective ca „recentrînd“ o viață. Termenul descrie bine ceea ce pare să se întîmple în toate cazurile de transformare traumatică.

Rezumat

Acest lung capitol a avut multe de spus. În el am argumentat că o simplă teorie homeostatică a motivației este inadecvată. S-a argumentat, de asemenea, că nu putem înțelege rolul pe care îl joacă motivele adulte numai schițînd traseul lor pînă la originile din copilărie. Diferențele între motivele infantile și adulte sînt mari.

Fenomenul transformării îl numim *autonomie funcțională,* un termen care se referă la orice sistem dobîndit de motivație în care tensiunile implicate nu sînt de același tip ca tensiunile antecedente din care sistemul dobîndit s-a dezvoltat.

Unele sisteme funcțional automate sînt perseverative, adică sînt sisteme locale independente ; totuși, altele sînt centrale pentru tendințele majore ale vieții și trebuie concepute în termenii unei dezvoltări esențiale, ca o caracteristică a însăși naturii omului. Astfel, în autonomia funcțională sînt implicate atît funcțiile cvasi-mecaniciste, cît și cele esențiale. Majoritatea transformărilor se produc treptat, deși unele sînt traumatice și bruște.

CAPITOLUL 11

Cogniție și personalitate

ATITUDINEA MENTALĂ : CHEIA EDIFICIULUI PERSONALITĂȚII ● COGNIȚIE VERIDICĂ ȘI NONVERIDICĂ ● PROCEPȚIA CULTURALĂ ● PROCEPȚIA INDIVIDUALĂ ● RIGIDITATE ȘI FLEXIBILITATE COGNITIVĂ ● ÎNȚELEGEREA PERSOANEI ÎN LUMEA SA ● REZUMAT

Pe măsură ce motivele noastre se dezvoltă și se modifică, același fenomen se produce cu deprinderile noastre de gîndire. Orice persoană — începînd din copilărie — caută să atingă un anume grad de ordine în viața sa mentală pentru a corespunde motivelor sale în dezvoltare. De fapt, distincția între gîndire și motivație este artificială. Ambele reprezintă „activități personale, continue, care necesită efort și sînt orientate spre un scop“[1].

Desigur, ar fi mai convenabil dacă am putea diviza personalitatea în facultățile sale majore. De la Platon încoace, diferiți autori au încercat să o facă și chiar au căzut de acord că facultățile majore sînt trei la număr : *gîndirea, acțiunea* (voința) și *simțirea ;* uneori acestea sînt numite *cogniție, conație, afectivitate.* Un teoretician contemporan utilizează clar acest trio antic afirmînd că personalitatea este alcătuită din trei tipuri de elemente : *scheme* (cogniții), *trăsături* (deprinderi de acțiune) și *motive* (dinamism afectiv)[2].

[1] Cf. F. Wyatt, *Some remarks on the place of cognition in ego psychology,* în „J. proj. Tech.“, 1953, 17, 144—151. Același element esențial e semnalat de J. Nuttin, *Psychoanalysis and personality : a dynamic theory on normal personality,* transl., New York, Sheed & Ward, 1953.

[2] D. C. McClelland, *Personality,* New York, Sloane, 1951.

Un asemenea cadru analitic își are atracția lui dar în cel mai bun caz este artificial. El secționează personalitatea într-un mod cu totul fals. Oamenii nu sînt (la Gaul) divizați în trei părți. Deși fiecare viață își are propriile ei sisteme și subsisteme (vezi capitolele 14 și 15), acestea nu corespund facultăților antice ale sentimentului, gîndirii, acțiunii.

> Cînd urmărim jocul intens al copiilor vedem că acesta e un întreg : nu poate fi separat în cutare și cutare sentimente, cutare și cutare gînduri și cutare și cutare acte.
>
> Și același lucru e adevărat despre adulți. Dacă dl. X are un interes profund pentru legea corporației, dacă d-na Y este interesată de asistența socială a copiilor, aceste sisteme sînt o combinație de dorință-acțiune-voință-gîndire-simțire. Este artificial să distingi un aspect de altul.

Unii teoreticieni — „iraționaliștii" ca : Schopenhauer, Kempf, Freud și alții — au susținut că cogniția (viața noastră mentală) este în esență slujitoarea trebuințelor și impulsurilor noastre. Dacă acest lucru ar fi întotdeauna astfel, separarea cogniției de motivație ar putea fi justificată în mod rezonabil. Dar în prezent nu putem accepta această judecată facilă. Cînd spunem că avem o „curiozitate științifică" sau că toți oamenii fac un „efort spre semnificație" sau că toți încearcă să rezolve „disonanța cognitivă", spunem că dorința de a cunoaște este ea însăși un motiv și că există motive cognitive, ca și impulsuri, care trebuie luate în considerare[3].

Oricît ar fi de dificil, va trebui să găsim o cale să discutăm despre gîndire și cogniție ca părți ale unui stil personal unic în care gîndirea și cunoașterea sînt amestecate cu emoții, dorințe, orientări.

Atitudinea mentală : cheia edificiului personalității

Psihicul uman funcționează mai ales pentru că abundă în atitudini. Iar personalitatea este structurată așa cum e structurată pentru că este alcătuită din „seturi" extinse care pot fi numite trăsături, predispoziții, structuri preferate, atitudini, caracteristici personale, tendințe sau ceva similar.

[3] Tendința spre un nou accent pe „motivele cognitive" se constată în S. Asch, *Social psychology*, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice-Hall, 1952; F. C. Bartlett, *Thinking : an experimental and social study*, London, Allen and Unwin, 1958 ; L. Festinger, *The concept of cognitive dissonance*, Evanston, Ill., Row, Peterson, 1957.

Să începem cu exemple simple. Să presupunem că rezolvați următoarea problemă de aritmetică:

11
7
———

Veți întreba, firește: „Bine, trebuie să adun, să scad sau să înmulțesc?". Nu puteți să înaintați nici măcar un pas în această problemă (și nici în orice sarcină de viață) pînă cînd nu aveți un set orientativ.

Să presupunem că vă cer să traduceți din limba franceză: *Pas de lieu Rhône que nous.* Veți replica just că acest mișmaș de cuvinte e un nonsens. Și nici nu are sens —, în franceză. Dar schimbați-vă orientarea spre limba engleză și pronunțați cuvintele cu voce tare. Rezultă un binecunoscut dicton*. Totul depinde de faptul dacă orientarea dumneavoastră este spre limba franceză sau spre limba engleză.

Să luăm o „problemă de gîndire" (majoritatea lor au de-a face cu un set). Un brutar a cerut unui băiat flămînd să ducă niște gogoși unui client. Neavînd încredere în tînăr, brutarul a scris cu cifre romane numărul nouă, prevenindu-l astfel pe client la cîte gogoși să se aștepte. Tînărul nu a putut rezista ispitei și a mîncat trei. Dorind să ascundă fapta a luat un creion (fără gumă) și a falsificat cifrele romane în așa fel încît numărul să corespundă conținutului ce rămăsese în cutie. Cum a făcut? Problema este ușor de rezolvat dacă aveți orientarea corectă[4].

Exemplele noastre sînt banale, dar ele demonstrează rolul crucial pe care îl joacă atitudinea chiar și în operațiile mentale trecătoare. Orice set ca acestea, adoptat pentru un scop anumit și într-un moment anumit este uneori denumit „orientare în sarcină", „orientare în problemă" sau cu denumirea germană *Aufgabe*.

Dar chiar în aceste exemple observăm funcționarea unor atitudini durabile. Nu am putea aduna, scădea sau înmulți; nu am putea gîndi în limba franceză, în limba engleză sau în sistemul numeralelor romane dacă nu am învățat odată aceste „posibilități permanente de acțiune". Le purtăm ca pe niște abilități latente și le găsim gata de acțiune în circumstanțe adecvate.

Putem numi starea de pregătire latentă aspectul *tonic* al setului. Cînd e trezită, ea dirijează, orientează și modelează contracțiile *fazice* care duc la rezolvarea problemei sau la realizarea unui

* *Paddle your own canoe = bizuie-te pe tine însuți!* (Nota trad.)

[4] Majoritatea oamenilor vizualizează IX ca cifre „romane". Dar băiatul care livra marfa era orientat spre engleză și a inserat litera S înaintea „numeralului".

act. Din punct de vedere fiziologic, seturile sînt structuri corticale şi posturale care au capacitatea de a „ecluza" sau dirija reacţiile fizice specifice. Numai aspectul fazic este extern şi vizibil; aspectul tonic este realizat undeva în domeniul încă misterios al procesului neurodinamic.

Seturile tonice sînt de multe tipuri. Ele pot fi de scurtă durată, ca atunci cînd „ne pregătim" să alergăm la o cursă sau să aşteptăm un telefon. Pot fi deprinderi sau abilităţi durabile — ca abilitatea de a conduce o maşină, de a patina sau de a vorbi o limbă străină. Ele pot fi încă şi mai dinamice şi pot reprezenta sisteme presante de interese, ambiţii sau aspiraţii. Personalitatea este o constelaţie de seturi — de toate ordinele de specificitate şi generalitate şi de diverse grade de disponibilitate şi urgenţă[5]. În capitolele 14 şi 15 vom examina mai îndeaproape acele „seturi" care compun trăsăturile structurale majore ale personalităţii.

Seturile sau dispoziţiile guvernează complet viaţa noastră mentală. Obiectivul nostru prezent este să arătăm că viaţa mentală (sau ceea ce adesea e denumit „procesele mentale superioare") poate fi cel mai bine concepută ca angrenîndu-se strîns cu restul personalităţii. Şi acest lucru se realizează prin *seturi*. Repetăm, distincţia între motivaţie şi procesele mentale superioare este artificială, deoarece ambele sînt numai aspecte ale unui stil personal unic de viaţă.

Cogniţie veridică şi nonveridică

Cerinţa fundamentală pentru toţi oamenii este să stăpînească lumea într-un mod suficient de competent pentru a supravieţui. Dacă nu menţinem un contact rezonabil de strîns cu „realitatea", atunci murim. Aşadar, în cursul evoluţiei procesele noastre senzoriale şi corticale au devenit bine dezvoltate pentru a ne înzestra cu cogniţii şi percepţii adevărate („veridice). Ochii percep culoarea, linia şi forma cu o fineţe superioară; urechile înregistrează cu exactitate o gamă largă de vibraţii ale aerului. Pielea este imperfectă pentru a ne spune mărimea şi forma, dar este foarte sensibilă la gradele de temperatură. În măsura în care avem un motiv penetrant pentru a supravieţui şi a stăpîni lumea din jur, pasiunea noastră pentru percepţii şi cogniţii veridice constituie o parte a acestui motiv. În cea mai mare parte percepţiile şi cunoştinţele noastre sînt adevărate, demne de încredere şi verificabile.

[5] Pentru o examinare mai completă a setului, vezi F. H. Allport, *Theories of perception and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955.

Totuşi, urmînd aceeaşi linie de raţionament, putem spune că percepţia şi cogniţia trebuie să se abată de la oglindirea exactă pentru a ne fi de maximă utilitate. Nu fiecare copac din pădure vine în focarul perceptiv, ci numai unul pe care îl tăiem. Nu fiecare om de pe stradă este clar perceput, ci numai prietenii sau duşmanii noştri. Dacă auziţi un murmur de conversaţie vagă, cît de repede se detaşează numele *dumneavoastră* dacă e menţionat! Percepţia selectivă este o necesitate funcţională tot atît de mult ca şi percepţia veridică.

Şi nu ar avea nici un sens dacă ar trebui să începem în fiecare zi să construim o cogniţie nouă şi veridică a lumii în care trăim. Este cu mult mai eficient să facem noi experienţe şi să le dizolvăm în experienţele vechi. Nu le cunoaştem din nou, ci le *recunoaştem* în termenii propriei noastre istorii trecute, ale intereselor şi ale atitudinilor noastre obişnuite. Dacă noul nu ar fi solubil în vechi nu am avea o personalitate continuă. În fiecare zi ar începe un nou haos.

În ansamblu percepem în mod exact pentru a putea face faţă în mod realist. Dar acest lucru pretinde mai mult decît o reflectare. A face faţă realităţii înseamnă a ne îndeplini trebuinţele, a găsi siguranţă şi dragoste şi respect de sine, a fi liberi de griji, a găsi oportunităţi de dezvoltare şi, în sfîrşit, un sens satisfăcător pentru existenţa noastră. Astfel, rezultă că înfruntarea realităţii poate fi cel mai bine slujită prin ignorarea completă a unor stimuli, prin modificarea interpretării noastre despre ceilalţi şi prin combinarea semnificaţiilor nou venite cu deprinderile noastre trecute, dorinţele prezente şi direcţiile viitoare.

Deci putem vedea că procesul de percepţie (care este baza cogniţiei) nu este numai veridic, ci şi personal. Cînd dizolvăm informaţia nouă în semnificaţiile cunoscute o facem din cauza „stării de pregătire perceptivă". Cînt percepem rapid probleme importante pentru noi (ca numele nostru) vorbim de „vigilenţă perceptivă". Cînd blocăm informaţiile neplăcute („Orb e numai acela care nu vrea să vadă") vorbim de „apărare perceptivă". Toate aceste procese au fost stabilite în mod experimental prin ceea ce s-a numit teoria „noului val" în percepţie. Termenul (împrumutat din denumirea dată modei îmbrăcăminţii feminine în jurul anului 1950) se referă la faptul că psihologii nu mai sînt interesaţi numai de percepţia veridică, ci şi de cea personală[6].

[6] Mare parte din literatura „noului val" a fost trecută în revistă de N. Jenkin, *Affective processes in perception*, în „Psychol. Bull.", 1957, 54, 100—127. În mai puţin de un deceniu cel puţin 300 de cercetări s-au oprit asupra influenţei pe care factorii de personalitate (sau motivaţionali) o exercită asupra „percepţiei". Deşi experimentele şi teoria au fost mult criticate (de exemplu F. H. Allport, *op. cit.*), tendinţa observaţiilor este constant pozitivă.

Factorul personal în percepție și cogniție este demonstrat în multe experimente. Cîteva exemple vor fi suficiente.

Studenții de colegiu care se simt „alienați" (pesimiști, neîncrezători) tind să audă și să-și amintească mai multe cuvinte triste decît studenții care sînt mai fericiți și mai bine adaptați[7].

Personalitatea este un sensibilizator ; ceea ce este admis și reținut rezonează cu structura personalității. Oamenii înfometați au fost îndelung studiați. În general, reiese că persoanele flămînde percep, imaginează, gîndesc despre hrană (sau cel puțin despre mijloacele și căile de a obține hrană) mult mai repede decît oamenii ale căror stomacuri sînt pline. În mod similar, monede cu valoare monetară sînt „văzute" ca fiind mai mari decît discurile de carton fără valoare. De asemenea, persoanele despre care se știe că au interes pentru valori înalte estetice, religioase sau de alt tip sînt sensibilizate din punct de vedere perceptiv la cuvinte sau obiecte care sînt legate de aceste valori. (De exemplu, dacă cuvîntul „preot" e pronunțat repede în fața unui om al cărui interes dominant îl constituie banii și afacerile bancare e mai puțin probabil ca el să recunoască cuvîntul decît un om al cărui interes dominant este religios)[8].

Deși asemenea studii experimentale sînt numeroase, ele nu mai par necesare pentru a stabili prezența factorului personal în percepție și cogniție. Este foarte evident, așa cum William James a subliniat demult, că patru oameni care merg în Europa — un politician, un artist, un om de afaceri și un playboy — vor vedea, auzi, observa și memora scene și evenimente complet diferite.

O mare parte din selectivitate este legată de respectul față de sine (egoism). Un student va observa și memora cuvintele de laudă ale profesorului adresate lui, dar poate să nu le rețină dacă sînt adresate celorlalți. Într-adevăr, atașăm o importanță atît de mare propriei persoane încît imediat ne imaginăm că actele și cuvintele celorlalți oameni au ca scop să ne facă bine sau rău — deși rareori este așa. Fiecare dintre noi are o *percepție egocentrică* de acest tip mai pronunțată decît ar fi util.

Percept versus procept. Cititorul va observa că am utilizat termenul *percepție* în sens larg. Mulți psihologi fac la fel.

Strict vorbind un percept constă în *senzație plus semnificație*. Unele senzații (auditive, vizuale sau tactile) ar trebui avute în

[7] A. Davids, *Past experience and present personality dispositions as determinants of selective auditory memory*, în „J. Pers.", 1956, 25, 19—3[illegible].

[8] Literatura asupra acestor experimente și a multor altora comparabile poate fi urmărită prin Jenkin, *op. cit.*, Nota 6 supra.

vedere cînd vorbim despre percepere. În exemplul pe care l-am utilizat nu este totdeauna posibil să spunem că subiectul *vede* monedele ca fiind mai mari decît discurile de carton de aceeaşi mărime, sau dacă numai *judecă* sau raportează că sînt astfel.

H. A. Murray constată că după ce au jucat un joc impresionant de „asasinat“ copiii pretind că oamenii din fotografiile care li se arată imediat după joc sînt ostili, neprietenoşi şi înfricoşători, în mai mare măsură decît dacă li se arată înainte de joc. *Văd* realmente copiii o schimbare în trăsăturile feţelor, sau dispoziţia lor de frică îi determină să *judece* şi să *raporteze* în mod diferit ?

Cînd spunem „Orb e numai cel ce nu vrea să vadă“ vrem să spunem că apărarea perceptivă împiedică pur şi simplu pe cineva să vadă sau trece rapid peste imagine şi uită ceea ce este neplăcut ?

Adevărul este că atunci cînd un stimul impresionează un organ de simţ, o multitudine de operaţii mentale superioare intră rapid în funcţiune. Semnalul senzorial atinge creierul şi aici acţionează asupra lui aşteptările, deprinderile, recunoaşterea rapidă, asociaţiile extrem de rapide. Rezultă judecăţi şi idei, dar uneori şi distorsiuni şi reprimări. În momentul în care persoana răspunde (sau nu reuşeşte să răspundă) rareori putem fi siguri care a fost experienţa *senzorială*.

Nu contează prea mult pentru scopurile noastre. Ne interesează numai stabilirea influenţei tuturor tipurilor de „seturi“ ale personalităţii asupra funcţiilor largi ale perceperii şi cunoaşterii.

Dar pentru a evita disputele terminologice putem, dacă dorim, să împrumutăm denumirea *procepţie* de la filozoful Justus Buchler.[9] Termenul subliniază faptul că fiecare individ îşi poartă cu sine relaţiile trecute cu lumea, dispoziţiile emoţionale şi aşteptările pentru viitor. Aceste „direcţii proceptive“ îi asigură potenţialităţi de a vedea, auzi, acţiona, gîndi, manipula şi vorbi. Buchler adaugă : „Dacă n-ar exista direcţii proceptive, nu ar putea exista o caracterizare a cursului unei vieţi individuale şi în consecinţă nici o viaţă individuală, cu excepţia uneia în sens pur biologic“ (pagina 122).

În discuţie voi utiliza termenul *procepţie* pentru a acoperi toate influenţele atitudinale care intervin pe traiectul dintre stimularea senzorială şi act. În timp ce termenul *a percepe* ar trebui să se refere cu precizie la aspectul senzorial, termenul *a procepe* acoperă orice influenţă pe care atitudinea o poate avea nu numai asupra aspectului senzorial, ci şi asupra imaginaţiei, memoriei şi uitării, judecăţii, raţionamentului şi relatării.

[9] J. Buchler, *Nature and judgment*, New York, Columbia Univ. Press, 1955.

Procepţia culturală

Dispoziţiile noastre proceptive sînt în parte dobîndite din cultura noastră. Am definit cultura (capitolul 8) ca un set de răspunsuri gata elaborate la toate problemele obişnuite ale vieţii. Cînd societatea a implantat ferm aceste „răspunsuri" în noi, sîntem gata să „procepem" lumea în mod corespunzător. Deşi reţinem unele idiosincrazii, percepţiile, cogniţiile şi conduita noastră se conformează în ansamblul standardelor culturale. Exemplele sînt nenumărate[10].

O căpetenie din Swaziland „a văzut" pe toţi ofiţerii de circulaţie din Londra ca extrem de prietenoşi (deoarece în Swaziland un braţ ridicat înseamnă un salut călduros).

Un medic dintr-un sat din India va fi proceput ca o figură puternică şi venerată numai dacă pronunţă cuvintele pline de încredere „Bolnavul se va vindeca". Dar în Chile aceeaşi predicţie plină de încredere îl va face pe medic să pară arogant şi în consecinţă va atrage neîncrederea.

În Zululand este posibil să convingi cu tact persoanele cu tuberculoză acută să meargă la sanatoriu pentru tratament. Dar pacientul va rezista dacă i se spune că este „purtător" al maladiei. O asemenea afirmaţie e considerată drept o acuzaţie de vrăjitorie. Şi nimeni nu va admite că este vrăjitor.

Toate exemplele cu caracter etnic ilustrează problema — ca tratatul despre elefanţi. Englezul şi l-a intitulat : „Elefanţii pe care i-am vînat" ; francezul „Viaţa amoroasă a elefanţilor" ; germanul „O prolegomenă generală la filozofia patrupedelor elefantine".

Igieniştii americani îşi propun ca scop „inculcarea în fiecare individ a simţului responsabilităţii faţă de propria sănătate". Şi acest lucru este imediat acceptat de cultura clasei superioare şi mijlocii. Dar este proceput diferit de membrii claselor inferioare. Pentru ei este o insultă la adresa valorilor lor familiale îndrăgite. Ceea ce este important este să aibă grijă de membrii familiei în caz de boală şi să fie îngrijiţi de ei. Responsabilitatea faţă de sine este procepută ca izolaţionism, fiind chiar neloială.

[10] Multe exemple relevante sînt oferite de M. Sherif, *The psychology of social norms*, New York, Harper, 1936. Vezi şi G. W. Allport, *Perception, proception and public health*, în *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. 18.

Nu e necesar să înmulţim exemplele, căci în mod virtual toată percepţia noastră urmează — cel puţin în parte — tipare culturale. O oarecare veridicitate plus o oarecare modelare culturală pregătesc procesele noastre mentale superioare să facă faţă condiţiilor de bază ale existenţei noastre. Dar cu toată această standardizare, constatăm că fiecare sistem proceptiv, fiecare individ este totuşi unic. Elementul veridic şi cel cultural fuzionează în elementul personal.

Procepţia individuală

A exista ca persoană înseamnă a transcende elementul veridic şi cultural şi a-ţi dezvolta propria viziune asupra lumii. În fiecare moment, fiecare dintre noi îşi conduce relaţia „ego-lume“ în propriul său mod. De-a lungul unei perioade de timp ne construim „constelaţii ego-lume“ caracteristice şi proprii.[11]

Ar fi imposibil să enumerăm toate tipurile mari de direcţii proceptive care servesc la distingerea oamenilor unii de alţii. Unii, aşa cum subliniază Whitehead, au o mentalitate dominantă a trecutului, alţii a prezentului şi alţii a viitorului.[12] Pentru unii lumea este un loc ostil unde oamenii sînt răi şi periculoşi, pentru alţii este o scenă pentru distracţii şi ghiduşii. Lumea poate apărea ca un loc unde să-ţi faci datoria cu tristeţe sau ca o păşune pentru cultivarea prieteniei şi dragostei.

Psihologii consideră dificilă studierea unor asemenea stiluri de viaţă „toate“ — deşi multe studii asupra „orientării valorilor“ abordează acest nivel (paginile 298—302). Este într-o oarecare măsură mai uşor să studiezi dispoziţii proceptive relativ limitate în raport cu care oamenii pot fi comparaţi. Uneori acestea sînt denumite „dispoziţii de răspuns perceptiv“ sau „constructe personale“ sau numai „stiluri cognitive“[13].

Nuttin şi-a asumat sarcina să descopere dacă dispoziţiile „optimiste“ şi pesimiste“ ale oamenilor colorează procepţiile

[11] J. Nuttin este un teoretician care conceptualizează personalitatea în acest mod. Vezi H. P. David, H. von Bracken (Eds.), *Personality dynamics*, în *Perspectives in personality theories*, New York, Basic Books, 1957, cap. 10.

[12] A. N. Whitehead, *Symbolism: its meaning and effect*, New York, Macmillan, 1927, p. 63.

[13] L. Postman, *Perception, motivation and behavior*, în „J. Pers.“, 1953, 2, 17—32; G. A. Kelley, *The psychology of personal constructs*, 2 vol., New York, Norton, 1955; G. Klein, *Need and regulation*, în M. R. Jones (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: 1954*, Lincoln, Univ. of Nebraska Press, 1954.

lor legate de o sarcină specifică de laborator. El i-a confruntat cu o serie de probleme scurte. Prin manipularea metodei de notare el a putut induce un sentiment de succes sau de eşec conform unui model. Toţi subiecţii au trecut prin aceeaşi procedură şi au fost întrebaţi ulterior dacă „au reuşit în cea mai mare parte" sau „nu au reuşit în cea mai mare parte". Au existat mari diferenţe : pentru unii amintirea succesului era dominantă ; pentru alţii amintirea eşecului. Pentru scopurile noastre constatarea importantă este că aceiaşi oameni erau caracterizaţi în mod independent drept optimişti cronici sau pesimişti cronici de către prietenii şi asociaţii lor. În laborator, ca şi în viaţă, ei se comportă conform tipului respectiv (adică, consecvent cu atitudinile lor proceptive)[14]

Decît să înmulţim exemplele, mai bine să ne concentrăm asupra unei dimensiuni proceptive căreia i-a fost dedicat în mod special un studiu intensiv.

Rigiditate şi flexibilitate cognitivă

Prin abordări diferite cîţiva cercetători au făcut o singură descoperire fundamentală. S-o enunţăm în termenii cei mai simpli : *Unii oameni sînt în mod cronic incapabili să-şi schimbe atitudinile cînd condiţiile obiective o cer ; alţii, dimpotrivă, sînt flexibili.*

Witkin şi colaboratorii săi au numit primul grup *dependent de cîmp,* al doilea grup *independent de cîmp.* Într-un experiment subiectul stătea într-un scaun înclinat. Apoi i s-a cerut să adapteze o tijă mobilă în aşa fel încît să fie verticală. Subiectul dependent de cîmp tindea să ţină tija paralelă cu corpul său şi cu linia vederii. El nu putea să abstragă „verticala adevărată" din situaţia sa în cîmp. În contrast cu aceasta, persoana independentă de cîmp era capabilă să-şi neutralizeze propria poziţie şi să manevreze tija aşa cum o cereau condiţiile obiective.

Ideea importantă este că subiecţii s-au comportat într-un mod similar în alte teste care implică orientare spaţială. Într-adevăr, ei acţionau consecvent la teste complet diferite. Astfel, într-un desen Gottschaldt modificat, utilizînd modele

[14] J. Nuttin, *Tâche, Réussite et Echec : theorie de la conduite humaine,* Louvain, Editions Universitaires, 1953.

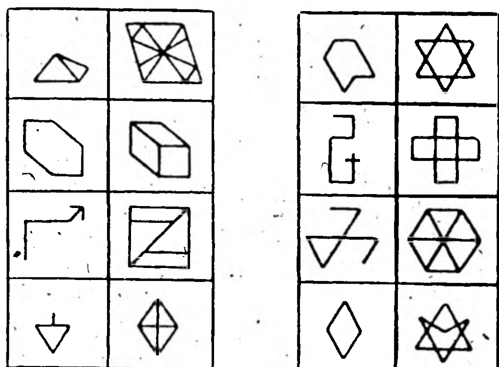

Figura 21. Desene ascunse (selectate din K. Gottschaldt, *Über den Einfluss der Erfahrung auf die Wahrnehmung von Figuren,* în „Psychol. Forsch.", 1929, 12, 46)

similare celor din figura 21, ei erau incapabili, dacă erau dependenţi de cîmp, să descopere anumite elemente ascunse.

Să luăm acum în considerare personalitatea celor dependenţi de cîmp — aceia care nu se pot degaja de constrîngerile situaţiei în care se găsesc. După administrarea testelor şi utilizarea interviurilor şi a altor tehnici, cercetătorii ne spun că aceşti subiecţi sînt oameni care în general sînt foarte dependenţi de suportul din mediu ; sînt lipsiţi de abilitatea de a iniţia, sînt pasivi în multe privinţe şi se supun imediat forţelor autorităţii ; nu sînt intuitivi în ce priveşte viaţa lor interioară şi se tem de propriile lor impulsuri agresive şi sexuale ; tind să aibă un respect scăzut faţă de sine şi o autoacceptare redusă.

Dimpotrivă, subiecţii independenţi de cîmp nu au nevoie de sprijin din mediul inconjurător ; au ininţiativă şi abilitate de organizare ; sînt activi şi vor să se realizeze ; sînt conştienţi de viaţa lor interioară şi îşi acceptă impulsurile chiar cînd manifestă un bun control asupra lor ; au un respect mare faţă de sine şi autoacceptare mare[15].

Acest studiu marchează o încercare îndrăzneaţă de a demonstra că persoana se apropie de lumea sa cu o dispoziţie proceptivă mare. În multe (poate în majoritatea) din conduitele sale prezintă o tendinţă consecventă de a fi rigidă în mod pasiv sau adaptativă

[15] H. A. Witkin, H. B. Lewis, M. Hertzman, K. Machover, P. Bretnall Meissner, W. Wapner, *Personality through perception,* New York, Harper, 1954. O limită principală a acestei cercetări constă în faptul că utilizează numai cazuri extreme. Că asemenea tipuri există pare stabilit, dar tipurile intermediare nu prezintă un stil cognitiv clar de acest tip. Pentru o critică mai generală vezi A. Gruen, *A critique and re-evaluation of Witkin's perception and perception-personality work,* în „J. gen. Psychol.", 1957, 56, 73—93.

în mod activ și flexibil. Este, de asemenea, evident că ceea ce vede în lumea externă este legat de ceea ce simte despre lumea internă.

Deși o singură investigație îndrăzneață de acest tip poate cădea în capcane de metodă și interpretare, avem totuși în acest caz multe dovezi în sprijin. Abordînd aceeași problemă din unghiuri noi, alți cercetători au ajuns la concluzii similare.

Klein descoperă ceea ce el numește *nivelari* (indivizi care în mod caracteristic se țin de categoriile lor de percepție și judecată) și *temerari* (care par, ca și cei independenți de cîmp, să fie aventuroși în înfruntarea cu datele mediului înconjurător)[16].

Similară este distincția lui Eriksen între *reprimanți* și *intelectualizanți*. Primii „joacă la sigur" menținîndu-se strict în cadrul cîmpului — excluzînd percepțiile și judecățile aventuroase. Ceilalți sînt capabili să se detașeze de cîmp și să emită judecăți îndrăznețe corespunzătoare cerințelor obiective ale situației[17].

Goldstein și Scheerer fac distincție între cei cu gîndire *concretă*, care urmează îndeaproape realitatea strictă și cei cu gîndire *abstractă*, care pot fi detașați și flexibili[18].

În legătură cu această problemă deosebit de interesantă este descoperirea faptului că oamenii care sînt rigizi în percepțiile și stilul lor de gîndire tind să aibă prejudecăți față de negri, evrei și alte grupuri. Pare ca și cum ei n-ar putea tolera nici un fel de ambiguitate : nici în percepțiile și categoriile lor de gîndire, nici în „asumarea riscurilor" cu grupuri etnice diferite de al lor[19].

Să rezumăm ce ne indică dovezile. O persoană care este nesigură, neîncrezătoare în sine, care se simte îngrozită de viață sau inadecvată în alte privințe, tinde să aibă un stil cognitiv congruent care este rigid, legat de cîmp, concret, docil. În contrast, individul mai activ, capabil, sigur, relaxat este capabil să perceapă

16 G. S. Klein, *Personal world through perception*, în R. W. Blake, G. Ramsey (Eds.), *Perception: an approach to personality*, New York, Ronald, 1950.

17 C. W. Eriksen, *The case for perceptual defence*, în „Psychol. Rev.", 1954, 61, 175—182.

18 K. Goldstein, M. Scheerer, *Abstract and concrete behavior, an experimental study with special tests*, în „Psychol. Monogr.", 1941, 53, No. 239.

19 Vezi G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Boston, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 25. De asemenea Else Frenkel-Brunswik, *Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual personality variable*, în „J. Pers.", 1949, 18, 108—143. Chiar la vîrsta de șapte ani pare să existe o corelație între rigiditatea gîndirii și prejudecata etnică. Vezi B. Kutner, *Patterns of mental functioning associated with prejudice in children*, în „Psychol. Monogr.", 1958, No. 460.

și să gîndească în verigi care sînt flexibile și în ansamblu este mai bine adaptat cerințelor obiective ale situației în care se găsește. Trebuie să admitem că dovezile noastre provin din surse dispersate, că știm puțin despre stilurile cognitive „intermediare" și că multe alte stiluri cognitive individuale sînt omise. Dar dovezile sînt totuși destul de bune pentru a susține ideea noastră că personalitatea și proceptele merg mînă în mînă.

De ce copiii dezvoltă stiluri cognitive atît de diferite?

Lucrînd cu copii de zece ani, cărora li s-au dat teste perceptive similare celor ale lui Witkin, s-a constatat că proveniența și educația copiilor dependenți de cîmp și a celor independenți de cîmp difereau în mod marcat. În ansamblu, părinții copiilor dependenți de cîmp îi pedepseau mai sever, utilizînd atît modalități agresive de pedepsire, cît și retragerea dragostei. Le interziceau să manifeste un comportament afirmativ sau peste măsură de independent și în general le impuneau propriile standarde. Dimpotrivă, părinții copiilor independenți de cîmp îi încurajau să ia propriile lor decizii și mai adesea îi pedepseau pentru că erau prea pasivi sau copilăroși decît pentru că își manifestau independența. Pe scurt, acești copii erau liberi să-și dezvolte autonomia și nu erau pedepsiți pentru ea[20].

Astfel, rădăcinile acestor stiluri cognitive par să rezide, cel puțin în parte, în modele de educare ale copiilor.

Înțelegerea persoanei în lumea sa

Dacă într-adevăr dorim să cunoaștem o persoană, nu e suficient să-i știm notele la testele de personalitate, nici biografia sa, nici ceea ce poate să spună într-un interviu. Înțelegerea pretinde ca noi să o luăm ca o ființă unică în lumea sa. Acesta e marele adevăr pe care ni-l transmite existențialismul. Este totodată și arta dramaturgului, a romancierului, a biografului. În comparație cu acești artiști, psihologul bîjbîie neîndemînatic încercînd să spună cum își concepe omul lumea sa și descriind direcțiile sale proceptive.

Și totuși toți, inclusiv psihologii, dezvoltăm o oarecare abilitate în înțelegerea stilurilor cognitive ale celorlalți. Știm cum gîndesc prietenii noștri, cum valorile și orientările lor principale vor colora judecățile și conduita lor. Stilurile lor cognitive sînt modurile lor distincte de existență în lume. Uneori aceste stiluri

[20] J. Schaffer, S. Mednick, Judith Seder, *Some developmental factors related to field-independence in children*, în „Amer. Psychol.", 1957, 399.

sînt devorate de autoapărare şi prejudecată. Dar în ansamblu îi respectăm căci demnitatea umană, simţim noi, se bazează în ultimă instanţă pe validitatea gîndirii umane.

Tulburarea mentală se produce atunci cînd o persoană îşi pierde parţial contactul cu realitatea. Percepţiile şi cogniţiile sale sînt deficiente ca veridicitate[21]. Totul pare ca şi cum prejudecăţile, deşi încercate şi sigure (dar totuşi false), o înzestrează cu singurul simţ al ordinii şi siguranţei pe care îl are. Ne poate ajuta să înţelegem dezvoltarea unor asemenea dispoziţii proceptive perverse examinarea cazului lui Karl, un băiat de unsprezece ani care e pe cale să-şi elaboreze un stil cognitiv mutilat[22].

Karl: un infirm cognitiv. Începem cu atitudinile sale faţă de grupurile minoritare. Karl spune despre negri: „Produc tulburări şi încep războaie. Ar trebui alungaţi din San Francisco pentru că se îmbată şi omoară oameni. Aş vrea să ţin doi ca luptători. Ei sînt buni luptători cînd se bat cu cuţitul". Pe japonezi vrea „să-i pună într-o insulă şi să arunce bombe peste ei". Evreii „cred că sînt deştepţi şi poartă tot felul de bijuterii. Unii răpesc fete şi băieţi şi-i folosesc drept sclavi".

Karl este un băiat gras şi pasiv, care a avut multe boli. Deşi respinge grupurile minoritare, vorbeşte adesea de forţa lor de luptători. Despre filipinezi spune „ „Sînt buni luptători şi categoric e bine să mergi cu ei prin junglă". Preocuparea faţă de junglă, unde cineva se poate pierde, şi faţă de animale sălbatice domină în general imaginaţia lui Karl.

Hitler, spune Karl, „nu e prea rău" deşi „uneori a fost puţin prea rău şi a făcut lucruri murdare ca punerea de chibrituri aprinse la unghiile de la picioarele americanilor". Karl îl admiră pe Hitler, dar nu şi poporul german. „Ar trebui să punem toţi germanii şi japonezii într-o insulă şi să aruncăm o bombă atomică peste ei".

Ca majoritatea copiilor cu prejudecăţi, Karl gîndeşte aproape întotdeauna în termeni violenţi. El crede că „întotdeauna va fi război" şi crede că oamenii sînt zgîrciţi, egoişti şi „gata să pună mîna pe tine".

[21] Există date experimentale că oamenii care sînt prost adaptaţi sau anormali fac mai multe erori la sarcinile perceptuale obişnuite decît persoanele bine adaptate: F. Barron, *Personal soundness in university graduate students*, în „Publications in Personality Assessment and Research", No. 1, Berkeley: Univ. of California Press, 1954. A. H. Maslow, *Two kinds of cognition and their integration*, în „Gen. Semantics Bull.", 1957, Nos. 20 and ..., pp. 1—6.

[22] Adaptat din Else Frenkel-Brunswik, *Patterns of social and cognitive outlook in children and parents*, în „Amer. J. Orthopsychiat.", 1951, 21, 543—558.

Cînd e întrebat „Cum ți-ar place să schimbi America ?“ el răspunde „Mi-ar place să fie o stație de benzină tot la două blocuri“ și „toate curțile din spate să fie curățite“. „Fiecare magazin să aibă tot felul de bomboane și gume de mestecat“. Preocuparea pentru hrană și curățenie este obișnuită la copiii cu prejudecăți. E cerută o ordine rigidă, pedeapsă aspră pentru răufăcători, convenționalism strict — toate contrastînd puternic cu dezordinea și agresivitatea proprie. Simțindu-se în interior nesiguri, doresc în exterior ordine și control.

Această ambivalență privitoare la autoritate se manifestă prin afirmația lui Karl că îl plac profesorii săi — mai ales dacă sînt severi. În același timp se plînge de nedreptatea lor: „Mulți dintre ei te duc la biroul directorului pentru ceva ce n-ai făcut. Mi s-a întîmplat de multe ori“.

Aceeași ambivalență este arătată față de tatăl său. Pe de o parte, el afirmă „tata este bun cu mine“, dar apoi îl critică pentru că nu-i dă destui bani de buzunar. La suprafață Karl manifestă o supunere accentuată, dar în același timp e dominat de frică și de gînduri rebele pe care încearcă să le reprime. Neagă că are vreo dorință de a-și schimba părinții în vreun fel, dar cînd privește fotografii de persoane mai în vîrstă, prezintă o mare ostilitate față de figura tatălui și a mamei.

Deși Karl pare să-și idealizeze părinții cînd vorbește despre ei, nu ar alege nici un membru al familiei sale ca tovarăș pe o insulă pustie. Vrea hrană și apă și „o fată“. E clar din visele și vorbele sale că leagă ideea unei fete de hrănirea ei sau de hrănirea lui de către ea și de a fi la adăpost de amenințările pe care le simte în legătură cu băieții sau bărbații. Karl nu este deloc sigur de masculinitatea sa. Lucrurile pe care le spune sînt pline de crime și de sînge; la fel sînt și visele sale. Pare să trăiască sub teroarea unor „bărbați periculoși“. Fetele sînt sigure. Karl admite că „unii băieți doresc să fie fete“ — o proiecție posibilă a dorinței sale adînc împlîntată, care însă nu este binevenită.

Deși Karl are probleme cu identitatea sa sexuală, el are o părere rigidă în legătură cu poziția femeilor. Locul lor este în familie și fetele n-ar trebui să încerce să vorbească cînd un băiat vorbește. Acest convenționalism, ca și insistența asupra curățeniei, ordinii, supunerii este un mod de a mînui o existență pe care o simțea prea amenințătoare. Fără îndoială, slăbiciunea sa fizică, ca și viața sa familială, constituie un factor.

Ambii părinți au avut mame și tați născuți în străinătate. Au trebuit să lupte pentru a atinge o respectabilitate caracte-

ristică clasei de mijloc. Probabil, ca rezultat al propriei lor nesiguranțe, au fixat reguli stricte pentru Karl. El trebuia să fie în pat „fix la șase negreșit". Întrebată dacă el a avut vreodată accese de furie, mama a răspuns: „N-aș zice. Nu prea a avut". Pedeapsa era severă și abuzivă. Tatăl spune „Se pare că lui Karl îi e frică de mine". Mama crede în astrologie și consideră că Karl va ajunge departe. „Stelele o arată". Tatăl nu-l va lăsa pe Karl să lucreze în casă, căci asta „e treabă de femeie". Această dihotomie netă a rolurilor sexuale adesea merge mînă în mînă cu prejudecata etnică. Ambii părinți urăsc pe față pe negri și pe evrei.

Acestea sînt cîteva indicații asupra tipului de familie în care trăiește Karl. Propria sa insecuritate, stilul său rigid de „gîndire prudentă" și lipsa de încredere în oameni par să decurgă în mod firesc din influența familiei.

Cazul lui Karl este mai mult sau mai puțin tipic pentru ceea ce s-a numit „personalitate autoritară". A fost rezumat aici pentru a arăta că stilurile cognitive se pot forma în primii ani de viață; de asemenea, că astfel de concepții au o semnificație funcțională clară pentru viață (oferind un fel de siguranță și respect față de sine pentru cei care sînt lipsiți de o încredere de bază). Îl prezentăm, de asemenea, pentru că modelul este probabil cea mai obișnuită formă de mutilare cognitivă într-o societate în care bărbații și femeile nu au învățat încă să accepte incertitudinile vieții și nici să aibă încredere în propria lor identitate și valoare.

Rezumat

S-a spus că personalitatea este modul unic al unui individ de percepere a mediului său înconjurător, inclusiv a lui însuși[23].

Această definiție are meritul de a ridica operațiile cognitive la un nivel de primă importanță. Ea contracarează concepția comună eronată a proceselor mentale superioare ca simple umbre (slujitori și raționalizări) ale motivelor subiacente. Nu e nimic secundar în raport cu cogniția. Foamea de a ști, de a înțelege mediul nostru înconjurător este un motiv fundamental în viață.

Ar fi mai exact să spunem că toate motivele sînt o combinație inextricabilă de sentiment și cogniție. Factorul sursă în ambele este o „atitudine" sau „tendință" (atît cognitivă, cît și afectivă)

[23] R. Stagner, *Psychology of personality*, rev. ed., New York, McGraw-Hill, 1961.

Atitudinile cele mai importante sînt trăsăturile personale, care sînt modalități de bază în manifestarea strădaniei și gîndirii. Aceste atitudini dirijează percepțiile, imaginile, judecățile noastre (pe scurt, procepțiile noastre) despre lumea noastră personală.

Pentru fiecare individ rezultă un „stil cognitiv". Într-o anumită măsură cultura modifică acest stil, explicîndu-se astfel mare parte din uniformitatea gîndirii și comportamentului oamenilor. Dar, în ultimă analiză, fiecare persoană este unică în felul în care combină veridicitatea, cultura și propria sa experiență.

Indivizii cu tulburări prezintă inevitabil o infirmitate cognitivă. Stilul lor este marcat de un mod rigid, prudent de a vedea viața — un efort de a găsi securitate și siguranță într-o lume schimbătoare. Există dovada că modul în care un copil este educat în familie este răspunzător într-o mare măsură de rigiditatea sau flexibilitatea atitudinilor sale proceptive.

Una din cerințele unei personalități mature și sănătoase, așa cum vom vedea, este ca stilul ei cognitiv să fie larg, încrezător, flexibil.

STRUCTURA ŞI DEZVOLTAREA PERSONALITĂŢII
G. W. ALLPORT, VOL. II

CAPITOLUL 12

Personalitate matură

CRITERII PROPUSE PENTRU IDENTIFICAREA MATURITĂŢII • EXTENSIUNEA SIMŢULUI EULUI • RAPORTAREA CALDĂ A EULUI LA CEILALŢI • SECURITATEA EMOŢIONALĂ (AUTOACCEPTAREA) • PERCEPŢIE REALISTĂ, ABILITĂŢI ŞI SARCINI • OBIECTIVAREA EULUI : INTUIŢIE ŞI UMOR • FILOZOFIA UNIFICATOARE A VIEŢII • PSIHOTERAPIA • OBSERVAŢII ASUPRA ÎMBĂTRÎNIRII • REZUMAT

Lunga noastră trecere în revistă a dezvoltării eului, motivaţiei şi stilurilor cognitive ajunge în sfîrşit la întrebarea crucială : Ce este *personalitatea matură ?*

Nu putem răspunde la această întrebare numai în termeni pur psihologici. Pentru a spune că o persoană este *mental sănătoasă*, *logică* şi *matură* trebuie să ştim ce este sănătatea şi maturitatea. Psihologia singură nu ne poate spune. Într-o anumită măsură judecata etică este implicată.

Cînd Freud a fost întrebat : „Ce ar trebui să fie capabilă o persoană normală să facă ?“ el a răspuns „Ar trebui să fie capabilă să *iubească* şi să *muncească*“. Deşi am putea fi de acord cu această afirmaţie, întrebăm, de asemenea, „Aceasta e tot ce ar trebui să fie capabilă o persoană să facă ?“ Un alt medic, Richard Cabot, a dublat enumerarea : *muncă, dragoste, joc* şi *veneraţie*. Acestea sînt activităţile prin care trăieşte o persoană sănătoasă.[1]

[1] R. Cabot, *What men live by*, Boston, Houghton Mifflin, 1914.

Fie că preferăm prima enumerare sau pe cea de a doua, alegerea noastră se bazează pe temeiuri etice şi nu pe fapte *ştiinţifice*. Ştiinţa singură nu ne poate spune niciodată ce este sănătos sau bun.

Culturi diferite au concepţii oarecum diferite despre sănătate. În unele regiuni singura persoană „sănătoasă este cea care uită complet de sine în urmarea tradiţiilor şi creşterea bunăstării tribului său. În lumea occidentală etalonul pune un accent mai mare pe individualitate, pe realizarea propriilor potenţialităţi personale.

Din fericire în cultura occidentală există un acord considerabil asupra normelor de sănătate sau maturitate (vom utiliza aceşti termeni unul în locul altuia). Sarcina noastră în acest capitol este să examinăm şi să clarificăm această bază comună a acordului. Înainte de a o face, se impun patru remarci preliminare :

1. Sîntem astăzi martori la un mare avînt al interesului în această problemă. Este discutată din toate direcţiile de psihologi, psihiatri şi de alţii.[2] Creşterea interesului se datorează în parte pericolului acut al tulburărilor mentale şi al bolilor emoţionale care alarmează azi toate naţiunile. De asemenea, interesul izvorăşte în parte dintr-o dorinţă de a descoperi valori comune la indivizii sănătoşi, ca fundament pe care să se construiască o societate universală mai paşnică.

2. Bogăţia şi congruenţa distinctivă a unei personalităţi complet mature nu sînt uşor de descris. Există tot atîtea moduri de a creşte cîţi indivizi care cresc şi în fiecare caz produsul final sănătos este unic. Deşi în acest capitol căutăm criterii universale pentru indivizii adulţi normali, nu trebuie să uităm niciodată jocul extensiv al structurii individualităţii.

3. Este discutabil dacă trebuie să ne aşteptăm întotdeauna să găsim în persoană un model al maturităţii. Vom vorbi mai curînd despre un *ideal* decît de o persoană reală. Este semnificativ faptul că atunci cînd cerem oamenilor să numească o persoană care li se pare a avea o „personalitate matură", aproape întotdeauna aleg

[2] Dintre cercetările asupra acestei probleme mi-aş îndrepta în mod special atenţia asupra : Mariei Jahoda, *Current concepts of positive mental health*, New York, Basic Books, 1958 ; L. B. Cole, *Human behavior : psychology as a bio-social Science*, Yonkers, N.Y., World Book, 1953 ; E. Fromm, *Man for himself*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1947 ; G. W. Allport, *Personality : normal and abnormal*, în „Sociological Rev.", 1958, 6, 167—180. Această ultimă referinţă face o distincţie importantă între normele statistice (cum sînt majoritatea oamenilor) şi normele etice (cum ar trebui să fie persoana sănătoasă). M. B. Smith arată clar că există o singură entitate de sănătate mentală. Singura modalitate de a rezolva problema este enumerarea valorilor componente (procedeu urmat în capitolul de faţă) : *Research strategies toward a conception of positive mental health*, în „Amer. Psychologist", 1959, 14, 673—681.

pe cineva din afara propriei lor familii şi de sex opus. De ce? Poate pentru că familiaritatea îi face prea conştienţi de slăbiciunile partenerilor lor cei mai apropiaţi şi de cele ale propriului sex. Unii oameni se apropie de maturitatea adevărată. Dar o realizează cineva complet vreodată?

4. Maturitatea personalităţii nu are o relaţie *necesară* cu vîrsta cronologică. Un băiat bine echilibrat de unsprezece ani „înțelept peste vîrsta sa" poate releva mai multe semne de maturitate decît mulţi adulţi centraţi pe ei înşişi şi nevrotici. Un elev de colegiu sănătos poate fi mai matur decît propriul său părinte sau chiar decît bunicul său. Desigur, adesea, o experienţă mai matură şi o continuă înfruntare şi stăpînire a obstacolelor şi a suferinţei conferă o mai mare maturitate odată cu avansarea în vîrstă. Dar paralela este departe de a fi perfectă.

Criterii propuse pentru identificarea maturităţii

O definiţie concisă spune că o personalitate sănătoasă *îşi stăpîneşte* în mod activ *mediul,* manifestă o anumită *unitate* a personalităţii şi este *capabilă să perceapă în mod corect lumea şi pe ea însăşi.* O asemenea personalitate stă pe propriile picioare fără să aibă pretenţii excesive faţă de ceilalţi.[3] În măsura în care e posibil, această definiţie este satisfăcătoare.

O serie mai completă de criterii e oferită de Erikson, care specifică perioada din viaţă în care fiecare atribut este (sau ar trebui să fie) realizat în mod normal:

Pruncie: un sentiment fundamental de încredere.
Prima copilărie: simţul autonomiei.
Vîrsta jocului: simţul de iniţiativă.
Vîrsta şcolară: sîrguinţă şi competenţă.
Adolescenţa: identitate personală.
Adultul tînăr: intimitate.
Vîrsta adultă: facultatea generatoare.
Vîrsta matură: integritate şi acceptare.

Erikson pune un acent principal pe simţul *identităţii* a cărui formare constituie o problemă deosebit de acută în adolescenţă. Fără un simţ ferm al identităţii (cine sînt eu?) maturitatea adevărată nu poate fi atinsă.[4]

[3] Marie Jahoda, *Toward a social psychology of mental health,* in M. J. E. Senn, (Ed.), *Symposium on the health personality,* New York, Josiah Macy Jr. Foundation, 1950.

[4] E. H. Erikson, *Identity and the life cycle: selected papers,* în „Psychol. issues", Monogr. No. 1, New York, Int. Univ. Press, 1959.

Deşi e adevărat că o judecată de valoare sau etică intră în orice definiţie a sănătăţii şi maturităţii şi normalităţii, totuşi cercetările clinice şi de laborator pot aduce o lumină corectivă şi orientatoare. Dăm un exemplu :

Utilizînd conceptul de „normalitate", Institutul de cercetare şi evaluare a personalităţii de la Universitatea din California a folosit următoarea metodă. Membrii diferitelor facultăţi ale universităţii au apreciat studenţii absolvenţi după o scală în nouă puncte pentru „normalitatea globală ca persoană" definită ca „echilibru şi gradul de maturitate pe care individul le manifestă în relaţiile sale cu ceilalţi oameni". S-au obţinut şase note pentru fiecare student şi fidelitatea generală a notelor (0,68) este la fel de bună pe cît o permite aprecierea personalităţii în mod obişnuit. Optzeci din studenţii apreciaţi, selecţionaţi la întîmplare, au venit în grupuri de cîte zece pentru o perioadă intensivă de testare şi de existenţă în comun timp de două zile pline. Cîţiva psihologi se aflau în grupul de studiu şi *nu ştiau* ce aprecieri pentru „normalitate" dăduseră subiecţilor facultăţile. La sfîrşitul studiului a reieşit că grupul de studiu, care dăduse aprecieri independente pentru normalitate, era de acord cu aprecierile facultăţilor într-o măsură reprezentată de o corelaţie de 0,41, semnificativ înaltă, dar nu perfectă.

Ceea ce ne interesează în mod special în acest studiu sînt diferenţele descoperite între aceia pe care facultăţile îi considerau normali şi anormali.

Mai întîi, existau diferenţe medii apreciabile în ceea ce priveşte mediile lor familiale. „În general, subiecţii superior apreciaţi aveau un curs de dezvoltare mai uşor, cu o incidenţă mai mică a bolilor sau a traumelor serioase în copilărie, medii familiale mai stabile şi părinţi cu reuşită mai înaltă şi foarte respectaţi care serveau de model pentru dezvoltarea proprie". Această constatare întăreşte concluzia noastră anterioară că securitatea şi stabilitatea în copilărie prevestesc un progres continuu în dezvoltarea personalităţii. Totuşi, cercetătorii au constatat cîteva excepţii nete de la această regulă — cazuri de normalitate foarte bună provenite din medii familiale mizere. Ei avertizează că o copilărie blîndă şi uşoară nu constituie secretul maturităţii. Secretul rezidă în „modul de răspuns la problemele puse de viaţă". O copilărie favorabilă poate *ajuta* la stăpînirea problemelor ulterioare dar nu reprezintă totul.

Principalele diferenţe de personalitate între studenţii normali şi cei mai puţin normali (stabilite prin teste, interviuri, evaluări controlate) sînt patru la număr :

1. *Organizarea efectivă a muncii către un scop.* A reieşit că subiecţii care au primit o apreciere superioară din partea facultăţilor erau mai stabili, mai capabili să reziste la stres; aveau mai multă vitalitate şi erau mai adaptabili şi mai plini de resurse. La testele de percepţie în laborator au prezentat o fluctuaţie şi o inconsecvenţă mai mică în performanţa vizuală.

2. *Perceperea corectă a realităţii.* Nu numai la testele de percepţie subiecţii superior apreciaţi erau mai exacţi, dar ei au manifestat în general o judecată mai bună, o cunoaştere mai corectă despre sine (autointuiţie) şi s-au dovedit a fi mai sceptici referitor la evenimentele aparent miraculoase.

3. *Caracter şi integritate în sens etic.* Subiecţii superiori au dat dovada că sînt mai de încredere, mai serioşi, mai responsabili şi mai toleranţi. Aveau „principii determinate intern" puternice.

4. *Adaptare interpersonală şi intrapersonală.* Subiecţii apreciaţi ca superiori erau mai puţin defensivi, mai puţin egoişti şi mai puţin neîncrezători. Cel mai adesea se descriau pe sine ca „fericiţi mai tot timpul". Prezentau mai puţine urme de tendinţe nevrotice şi de alte tendinţe anormale.[5]

Meritul acestui studiu este că reuşeşte, cel puţin într-un oarecare grad, să reducă judecăţile cotidiene pe care le facem despre „normalitate" sau „maturitate" la unele aspecte concrete măsurabile. Deşi metoda are fisuri, totuşi posedă marele avantaj de a confirma *judecata* despre normalitate (făcută de membrii facultăţilor) prin *analiza* normalităţii realizată într-un cadru de laborator.

Un alt studiu, făcut de Maslow utilizează o metodă ceva mai puţin obiectivă dar totuşi admisibilă.[6] El a făcut o analiză intensivă de cazuri, de personalităţi atît în viaţă cît şi istorice, care printr-o „definiţie populară" ar fi considerate mature sau, cum preferă el să spună, „care se autorealizează". S-a străduit să excludă persoanele cu tendinţe nevrotice puternice, deşi a constatat că defecte şi nechibzuinţe minore existau chiar şi la persoanele cu nivel ridicat de autorealizare.

Caracteristicile pe care le-a descoperit pot fi pe scurt rezumate astfel:

1. *O percepţie mai eficientă a realităţii şi relaţii mai comode cu ea.* Subiecţii, ca şi persoanele „normale" din studiul

[5] F. Barron, *Personal soundness in university graduate students*, în „Publications in Personality Assessment and Research", No. 1, Berkeley, Univ. of California Press, 1954.

[6] A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954.

făcut în California, judecă corect situaţiile şi oamenii. Poate din această cauză erau „în mod regulat neameninţaţi şi neînfricoşaţi de necunoscut". Ei nu manifestau, ca oamenii imaturi, „o nevoie catastrofică de certitudine, siguranţă, determinare şi ordine".

2. *Acceptarea eului, a celorlalţi şi a naturii.* Nu se simt stingheriţi de natură şi de natură umană. Acceptă trebuinţele corporale şi procesele naturale fără dezgust sau ruşine, dar apreciază, de asemenea, calităţile „superioare" care ajută la împlinirea naturii umane.

3. *Spontaneitate.* Maslow acordă o mare importanţă capacităţi de a aprecia arta, distracţiile şi existenţa plină de viaţă. Persoana matură nu e copleşită de convenţionalism, ci poate sesiza „experienţele maxime" ale existenţei.

4. *Centrare pe problemă.* Ca şi cazurile din California, aceşti oameni lucrează efectiv şi cu multă perseverenţă la sarcini obiective. Pot uita de sine cînd e vorba de probleme autentice fără a fi preocupaţi de ei înşişi.

5. *Detaşare.* Persoanele care se autorealizează simt nevoia de solitudine şi de autosuficienţă. Prieteniile lor şi ataşamentul faţă de familie nu sînt aderente, sîcîitoare şi posesive.

6. *Independenţă de cultură şi mediu.* Strîns legată este abilitatea de a lua sau lăsa de o parte prejudecăţi de tipul *idola flori.* Nici linguşirea nici critica nu tulbură cursul lor fundamental de dezvoltare.

7. *Prospeţime continuă a aprecierii.* Din nou întîlnim aici un aspect al spontaneităţii şi capacităţii de răspuns la noi experienţe.

8. *Orizonturi nelimitate.* Majoritatea subiecţilor exprimă un interes pentru esenţa ultimă a realităţii. Maslow caracterizează această trăsătură drept „mistică" sau „oceanică". E vorba de factorul religios în maturitate.

9. *Sentimentul social.* Se manifestă sentimentul fundamental de „identificare, simpatie şi afecţiune" în ciuda unei supărări sau nerăbdări ocazionale. Compasiunea pentru semenul muritor pare să fie un semn al maturităţii.

10. *Relaţii sociale profunde, dar selective.* Complementar atributului de „detaşare" constatăm că persoanele care se autorealizează sînt capabile de ataşamente personale foarte strînse, uitînd mai mult sau mai puţin pe ego-ul lor. Cercul ataşamentelor strînse poate fi mic, dar chiar şi relaţiile superficiale din afara acestei orbite sînt tratate cu calm şi cu fricţiuni puţine.

11. *Structură de caracter democratică.* Maslow constată că subiecţii săi în general simt şi manifestă „respect pentru

orice ființă umană, numai pentru că este un individ uman". Așa cum au arătat alte studii, toleranța etnică și religioasă este asociată cu alte trăsături ale maturității.[7]

12. *Certitudine etică.* Toți subiecții erau siguri în ceea ce privește diferența dintre bine și rău în viața cotidiană. Cu alte cuvinte, nu confundau mijloacele cu scopurile și urmăreau cu fermitate scopurile pe care le considerau drepte.

13. *Simț neostil al umorului.* Calambururile, glumele și ironia ostilă erau constatate mai rar decît „umorul filozofic profund care de obicei trezește mai curînd zîmbetul decît rîsul, care este mai curînd intrinsec situației decît adăugat ei, care este mai curînd spontan decît pregătit și care foarte adesea e irepetabil".

14. *Spirit creator.* Ca o caracteristică rezumativă, Maslow atrage atenția asupra unei trăsături sigure a subiecților săi. Fără excepție, stilul lor de viață are o anumită forță și individualitate care își pune amprenta asupra a tot ce fac, fie că scriu, compun, lustruiesc pantofi sau fac gospodărie.

Maslow nu pretinde că aceste criterii sînt independente unul de celălalt. Ele nu sînt în mod clar, dar toate par să fie reunite în personalitățile pe care în mod variat le numim mature, sănătoase, normale sau autorealizate.

Un grup de psihiatri stăteau la taifas. Cineva i-a întrebat ce înțeleg prin „sănătate mentală". Toți membrii grupului au menționat veselia, seninătatea optimistă, capacitatea de a se bucura de muncă, de a se bucura de joc, capacitatea de a iubi, de a atinge scopuri, manifestare temperată a emoțiilor, autocunoaștere, reacție adecvată la situație și responsabilitate socială. Aceste trăsături sînt preferate din cauza necesității psihiatrului de a trata oameni bolnavi. Dar enumerarea este sugestivă pentru însuși motivul că se bazează pe o mare experiență profesională a cazurilor de personalități nu tocmai normale.

Persoanele sănătoase nu sînt întotdeauna atît de fericite și lipsite de conflicte pe cît ar părea s-o implice enumerarea psihiatrilor. A accepta și a mînui suferința, vinovăția și moartea face parte din soarta omului. Shoben încearcă să derive criteriile normalității din calitățile esențiale ale ființei umane (ca perioada lungă de dependență juvenilă și abilitatea de a mînui simboluri). Această abordare îl conduce la a accentua latura serioasă a ma-

[7] G. W. Allport, *The nature of prejudice.* Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 27.

turității. Pentru el normalitate înseamnă „autocontrol, responsabilitate personală, responsabilitate socială, interes social democratic și idealuri“.[8]

Criteriile avansate de existențialiști subliniază, de asemenea, latura serioasă a maturității și includ dobîndirea semnificației și responsabilității ca și acceptarea și „curajul de a fi“.[9]

Războaiele secolului al douăzecilea cu cortegiul lor de nenorociri au concentrat atenția asupra suferinței umane. Suferința își croiește drumul în două feluri: uneori pare că distruge, alteori că construiește personalitatea. Leziunile, bolile, închisoarea, „spălarea creierului“ adesea produc prăbușire permanentă și disperare dar, de asemenea, aceleași condiții produc adesea fermitate, bogăție și forță. Deși oamenii nu caută niciodată suferința, și nici nu o doresc pentru copiii lor, este o problemă dacă o viață ușoară pavează vreodată calea spre maturitate.[10]

Toate criteriile trecute în revistă indică un ideal rareori, sau poate niciodată atins. Personalitățile cele mai robuste își au defectele și momentele lor de regres și într-o mare măsură ele depind de sprijinul mediului înconjurător pentru maturitatea lor. Totuși e perfect clar că unii oameni, în ciuda împrejurărilor, se apropie mult mai mult de acest ideal decît alții.

Revenim acum la sarcina rezumării în maniera noastră a criteriilor de maturitate pe care le-am trecut în revistă. Este arbitrar să spunem că sînt *șase la număr.* Totuși șase par să ofere un echilibru rezonabil între distincțiile prea fine și cele prea grosiere pentru scopul nostru.

Extensiunea simțului eului

Simțul eului elaborat treptat în primul an de viață nu este complet format în primii trei sau zece ani de viață. El continuă să se extindă odată cu experiența pe măsură ce cercul de parti-

[8] E. J. Shoben, Jr., *Toward a concept of the normal personality,* în „Amer. Psychologist“, 1957, 12, 183—189. Vezi și P. Halmos, *Toward a measure of man: the frontiers of normal adjustment,* London, Routledge and Kegan Paul, 1957.

[9] P. Tillich, *The courage to be,* New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1952; V. Frankl, *From death camp to existentialism,* Boston, Beacon, 1959. Vezi și T. A. Kotchen, *Existențial mental health: an empirical approach,* în „J. individ. Psychol.“, 1960, 16, 174—181.

[10] O biografie care scoate în evidență această problemă cu o extraordinară vivacitate este E. Barnes, *The man who lived twice,* New York, Scribner, 1956. Ni se spune cum Edward Sheldon, dramaturg lovit de o paralizie artistică totală și de orbire, a depășit acest handicap și a devenit sfătuitorul înțelept și foarte căutat de nenumărați prieteni și confrați.

cipare al unui individ devine mai larg. Așa cum subliniază Erikson, adolescența reprezintă în mod special o perioadă critică. Luptînd împotriva „difuziei identității" tînărul dorește să știe cine este. Ce fapte și experiențe și roluri îi sînt adecvate, care sînt periferice sau total nepotrivite pentru stilul său de viață?

Prima dragoste ilustrează problema. Ea focalizează impulsuri puternice dar discordante: tonicitate sexuală, tendințe dominatoare sau submisive, ambiții, interese estetice, sentimentul familiei, chiar emoție religioasă. Dar important este faptul că această undă intimă se atașează de o altă persoană. Granițele eului sînt rapid extinse. Bunăstarea celuilalt este la fel de importantă ca cea proprie; mai bine zis, bunăstarea celuilalt este *identică* cu cea proprie.

Nu numai dragostea adolescentă lărgește „singularitatea": ambiții noi, noi relații de grup, idei noi, prieteni noi, distracții și hobby-uri noi și, peste toate, vocația, devin incorporate în simțul eului. Acum ele devin factori în identitatea persoanei.

Aici e necesar în mod clar principiul autonomiei funcționale (capitolul 10). Pentru persoana matură, viața înseamnă mai mult decît hrană, băutură, siguranță, împreunare; mai mult decît tot ceea ce poate fi direct sau chiar indirect legat de „reducerea impulsului". Dacă o persoană nu dezvoltă interese puternice „în afara eului său" (și totuși făcînd încă parte din acesta), ea trăiește mai aproape de nivelul animal decît de nivelul uman de existență. Vorbim aici desigur de autonomia funcțională *esențială* (și nu numai perseverativă).

Să punem problema în alt mod. Criteriul maturității, pe care îl examinăm acum cere o participare autentică a persoanei în cîteva sfere semnificative ale efortului uman. A *participa* nu este același lucru cu a fi *activ* pur și simplu.

Să-l luăm, de exemplu, pe Cetățeanul Sam, care se mișcă și există în marea roată a activității din orașul New York. Să spunem că-și petrece orele de inconștiență undeva pe terenurile degradate din Bronx. Se trezește dimineața pentru a înhăța laptele de dimineață lăsat la ușă de un agent al marelui sistem de distribuire a laptelui ale cărui manevre corporative, atît de vitale pentru sănătatea sa, nu-l interesează niciodată conștient. După ce a adresat complimente grăbite proprietăresei, se aruncă în sistemul de transport ale cărei mistere mecanice și civile nu le înțelege. La fabrică devine o rotiță într-o serie de sisteme aflate mult dincolo de competența sa. Pentru el (ca și pentru oricare altul) compania pentru care lucrează este o abstracție; el joacă un rol involuntar în „crearea de surplusuri" (oricare ar fi ele) și, deși nu o știe, activitatea sa frenetică la o mașină este reglată de „legea cererii și ofertei", de „disponibilitatea materiilor prime" și de „mărimea procentului prevalent". Fără să știe, este destinat săptămîna viitoare „pieții excedentare a muncii". La sindicat funcționarul îi ridică cotizația, fără ca el să știe de ce. La prînz, acel monstru corporativ, Horn și Hardart, îl înghite, cam tot așa cum el înghite una din plăcintele de la automat. După mai multă activitate după-amiaza, el caută un vis de zi standardizat produs de Hollywood, pentru

a-și odihni mintea tensionată, dar ineficientă. La sfîrșitul zilei se înfundă într-o tavernă și, victimă inconștientă a publicității, comandă într-o succesiune rapidă „Four Roses", „Three Feathers" și „Vat 69".

Sam a fost activ toată ziua, extrem de activ, jucînd un rol într-o duzină de cicluri impersonale de comportament. A luat contact cu o mulțime de „personalități avînd o responsabilitate în cadrul corporației", dar nu a intrat într-o relație personală cu nici o ființă umană. Oamenii pe care i-a întîlnit sînt ca și el rotițe într-un sistem de transmisie, mult prea distrași pentru a examina vreunul din ciclurile în care sînt angrenați. Toată ziua, Sam e în mișcare, implicat într-o sarcină sau alta — dar *participă* el în sens psihologic la ceea ce face? Deși *implicat în sarcină* în mod constant, este el realmente *autoimplicat*?[11]

Ce nu e în regulă cu Sam? Nu și-a extins simțul eului în nici un domeniu semnificativ al vieții sale. Existența sa, ca aceea a celorlalți oameni, atinge multe sfere ale interesului uman; economică, educațională, recreațională, politică, domestică și religioasă. Sam le neglijează pe toate, nu încorporează nici una în sine.

Probabil ceri prea mult, chiar unei persoane mature, pretinzîndu-i să devină interesată în mod pasionat de toate aceste sfere de activitate. Dar dacă nu s-au dezvoltat interese autonome în unele din aceste domenii — dacă munca noastră, studiul nostru, familia noastră, ocupația favorită din timpul liber, politica sau aspirația religioasă nu au devenit personale în mod semnificativ — nu putem fi calificați ca personalități mature.

O participare adevărată dă o direcție vieții. Maturitatea avansează pe măsură ce viața e decentrată din manifestarea imediată și zgomotoasă a corpului și a egocentrării. Dragostea de sine este un factor proeminent și inevitabil în viață, dar nu trebuie să domine. Fiecare manifestă dragoste de sine, dar numai extensiunea eului este semnul maturității.

Raportarea caldă a eului la ceilalți

Adaptarea socială a persoanei mature este marcată de două tipuri complet diferite de căldură. Pe de o parte, în virtutea extensiunii eului, o asemenea persoană e capabilă de o mare intimitate în capacitatea sa de a iubi — fie că atașamentul său este pentru viața de familie sau pentru o prietenie profundă. Pe de altă parte, ea evită o implicare fără rost, nepoftită și posesivă cu oamenii (chiar cu familia sa). Posedă o anumită detașare care o face să respecte și să înțeleagă condiția umană a tuturor oamenilor. Acest tip de căldură poate fi numit *compasiune*.

[11] G. W. Allport, *The psychology of participation*, în *Personality and social encounter*, Boston, Beacon, 1960, cap. 12.

Atît intimitatea, cît şi compasiunea reclamă ca cineva să nu fie o povară sau o nenorocire pentru alţii, şi nici să le stînjenească libertatea în găsirea propriei lor identităţi. Nemulţumirea şi critica continuă, gelozia şi sarcasmul sînt toxice în relaţiile sociale. O femeie cu o maturitate marcată a fost întrebată care considera că este cea mai importantă regulă a vieţii. Ea a răspuns : „Să nu otrăveşti aerul pe care alţi oameni trebuie să-l respire".

Acest respect pentru persoana ca persoană este dobîndit printr-o extensiune imaginativă a experienţelor mai dure din viaţa proprie. Ajungem să ştim că toţi muritorii sînt în aceeaşi situaţie umană : ei nu au cerut să vină pe lume, sînt împovăraţi cu un imbold de a supravieţui şi sînt înghiontiţi de impulsuri şi pasiuni ; întîlnesc eşecul, suferă, dar o duc cumva la capăt. Nimeni nu cunoaşte sigur sensul vieţii ; fiecare îmbătrîneşte pe măsură ce navighează spre o destinaţie necunoscută. Toţi sînt încolţiţi între două abisuri de uitare. Nu e de mirare că poetul strigă : „Preaslăviţi pe Domnul pentru fiecare picătură de milă omenească".

Tocmai aici întîlnim toleranţa şi „structura de caracter democratică" atît de des prezentate ca semne ale maturităţii. În contrast, persoana imatură simte că numai ea a trăit experienţa umană a pasiunii, fricii şi preferinţei. Ea şi minunata sa persoană, nimeni altcineva. Biserica sa, clubul său, familia sa, şi naţiunea sa formează o unitate sigură, dar restul este străin, periculos, trebuie exclus din formula sa meschină de supravieţuire.

Ar trebui spuse mai multe despre ataşamentele personale mai profunde. Este o afirmaţie sigură că nimeni, matur sau imatur, nu poate iubi sau nu poate fi iubit îndeajuns. Dar se pare că persoana mai puţin matură doreşte mai mult să fie iubită decît doreşte să dăruiască iubire. Cînd dăruieşte iubire o face de obicei în modul său personal, adică acela de a spune că sînt ataşate condiţii : celălalt trebuie să plătească pentru privilegiu. O iubire posesivă, sufocantă — ca aceea cu care unii părinţi îşi împovărează copiii — este destul de obişnuită dar nesănătoasă atît pentru cel care dă, cît şi pentru cel ce primeşte. Este o lecţie dură pentru părinte — sau pentru o soţie, soţ, iubit sau prieten — să înveţe că trebuie să dorească compania celuilalt, să-i dorească binele şi să-l accepte aşa cum este, fără a-i pune lanţurile de fier ale obligaţiei.

Genitalitatea. Unii psihanalişti sînt înclinaţi să echivaleze maturitatea cu ceea ce ei numesc „genitalitate". Sexul este o temă atît de dominantă la majoritatea oamenilor, încît este uşor de văzut de ce unii teoreticieni susţin că obţinerea unei satisfacţii genitale orgasmice complete este un semn principal al maturităţii. Ei argumentează că jocul liber al funcţiei sexuale este măsura cea mai bună a capacităţii individului de a depăşi forţele represive ale

societății ca și presiunea fixațiilor sexuale infantile. Totuși, întrucît siluitorii și perverșii pot fi capabili de o satisfacție orgasmică completă, devine imediat necesar să se modifice criteriul prin limitarea satisfacției sexuale la aceea trăită „cu un partener iubit de sex opus". Erikson expune argumentul precum urmează:

Psihanaliza a subliniat *genitalitatea* ca unul din principalele semne ale unei personalități sănătoase. Genitalitatea este capacitatea potențială de a dezvolta o potență orgasmică în relația cu un partener iubit de sex opus. Potența orgasmică nu înseamnă aici descărcarea produselor sexului în sensul de „evacuări" folosit de Kinsey, ci reciprocitate heterosexuală, cu o sensibilitate genitală deplină și cu o descărcare generală a tensiunii din tot corpul... În mod clar, ideea este că experiența reciprocității culminante a orgasmului produce un exemplu suprem de reglare reciprocă a unor structuri complicate și într-un fel calmează furia potențială provocată de dovada zilnică a opoziției dintre bărbat și femeie, dintre fapte și imaginație, dintre dragoste și ură, muncă și joc. Relații sexuale satisfăcătoare determină faptul ca sexul să fie mai puțin obsedant și inutilă dominația sadică[12].

Oricît ar fi de convingător argumentul, totuși sîntem conștienți de excepții. Nu s-a dovedit că orice individ genital matur este sănătos în toate domeniile vieții sale. Și nici nu e clar că impulsul sexual este atît de strîns legat de toate domeniile personalității pe cît o pretinde teoria. În sfîrșit, există nenumărate exemple de celibatari, atît bărbați cît și femei, și chiar de devianți sexuali, ale căror realizări și a căror conduită sînt atît de remarcabile încît nu putem să-i considerăm ca „imaturi".

Atunci, ce concluzie vom trage? Pare înțelept să admitem că în cadrul multor vieți maturitatea genitală însoțește maturitatea personală generală. În același timp, nu putem susține că oamenii maturi nu trăiesc frustrații și deviații în stăpînirea impulsurilor lor, inclusiv impulsurile ramificate ale sexualității. Dificultatea pare să rezide aici în identificarea motivației adulte aproape în exclusivitate cu impulsul sexual. S-ar putea imediat admite că un impuls atît de important, dacă e stăpînit într-un mod matur, se poate armoniza cu maturitatea generală și o poate întări, fără ca în același timp să se reducă întreaga problemă a maturității la genitalitate.

[12] E. H. Erikson, *Growth and crises of the healthy personality*, în *Identity and the life cycle: selected papers*, în „Psychological Issues", Monogr. No. 1, New York, International Universities Press, 1959, p. 96. Reprodus cu permisiunea editorilor.

Securitatea emoțională (autoacceptarea)

Observăm imediat diferența dintre persoana care are un echilibru emoțional și cea care este emoțional zgomotoasă și care dă drumul unor izbucniri de mînie și pasiune — inclusiv îngăduinței excesive față de alcool și unor izbucniri obsesive de înjurături și obscenități. Egotistul, destrăbălatul, persoana infantilă nu au trecut cu succes prin stadiile normale de dezvoltare. Ei sînt încă preocupați de frînturi și secvențe de experiență emoțională.

Mulți autori vorbesc de *autoacceptare*. Această caracteristică a maturității include abilitatea de a evita suprareacția față de probleme care aparțin impulsurilor segmentale. Cineva își acceptă impulsul sexual și face tot ce poate mai bine pentru a-l stăpîni cu minimum de conflict cu sine și cu societatea ; nu caută în mod constant ceea ce este obscen și scatologic, și nici nu este rezervat și reprimat. Fiecare se teme atît de pericolele imediate, cît și de moartea finală, dar această temă poate fi stăpînită prin acceptare. Dacă nu, se dezvoltă o preocupare nevrotică pentru pericolul pe care-l prezintă cuțitele, tocurile înalte, pentru hrană igienică și medicamente, pentru superstiții autoprotectoare și ritualuri.

Calitatea numită „toleranța la frustrație" este în mod special importantă. Zilnic se produc iritări și piedici. Adultul imatur, ca și copilul, le întîmpină cu accese de mînie sau cu tînguieli, acuzînd pe ceilalți și plîngîndu-și sieși de milă. Dimpotrivă, persoana matură suportă frustrația, iar vina asupra sa (fiind „intropunitivă") dacă este potrivit s-o facă. Ea poate să aștepte momentul potrivit, să planifice, să ocolească obstacolul sau, dacă e necesar, se resemnează în fața inevitabilului. Categoric nu e adevărat că persoana matură este totdeauna calmă și senină, sau totdeauna veselă. Stările sale sufletești se schimbă ; poate fi, din punct de vedere temperamental, chiar pesimistă și deprimată. Dar ea a învățat să trăiască cu stările sale emoționale în așa fel încît nu se trădează în acte impulsive și nici nu interferează cu bunăstarea altora.

Probabil că nu ar putea face astfel dacă nu și-ar fi elaborat un sentiment continuu de securitate în viață. Experiențele timpurii din copilărie privitoare la „încrederea de bază" vor avea ceva de-a face cu această dezvoltare. Iar în etape ulterioare a învățat cumva că nu orice împunsătură în mîndria sa constituie o rană mortală și că nu orice frică prevestește dezastrul. Sentimentul securității nu este deloc absolut. Nimeni nu deține controlul asu-

pra timpului, mareelor, impozitelor, morţii sau dezastrelor. Pe măsură ce simţul eului se extinde, individul îşi asumă noi riscuri şi noi şanse de eşec. Dar aceste insecurităţi sînt, într-un fel susţinute de un simţ al proporţiei. Devii prudent fără să intri în panică. Autocontrolul este o reflectare a simţului proporţiei. Persoana matură îşi exprimă convingerea şi sentimentele cu respect faţă de convingerile şi sentimentele celorlalţi, şi nu se simte ameninţată de propriile sale expresii emoţionale sau de ale altora. Un asemenea simţ al proporţiei nu este un atribut izolat al personalităţii. El se naşte pentru că punctul său de vedere este în general realist şi pentru că individul posedă valori integratoare care controlează şi selectează fluxul impulsului emoţional.

Percepţie realistă, abilităţi şi sarcini

Aşa cum s-a arătat în capitolul precedent, gîndirea este o parte integrantă a personalităţii. S-ar putea spune că viaţa sentimentelor şi emoţiilor constituie urzeala, iar procesele mentale superioare bătătura ţesăturii.

Am arătat deja că percepţiile şi cogniţiile cotidiene ale personalităţii normale sînt marcate în ansamblu de eficienţă şi exactitate (paginile 272—273, 282). S-ar putea afirma că o persoană normală are „atitudini" care conduc la veridicitate într-un grad mai mare decît o persoană mai puţin normală. Maturitatea nu modifică realitatea pentru a se potrivi cu trebuinţele şi fanteziile sale.

Aceasta înseamnă oare că nici o persoană nu poate fi sănătoasă şi matură dacă nu are un C.I. superior? O asemenea judecată este adevărată, dar şi periculoasă. Evident că e necesar un minimum solid de memorie, forţă verbală (simbolică) şi capacitate generală de rezolvare de probleme. A fi matur înseamnă a avea aceste aptitudini intelectuale de bază. Totuşi, ecuaţia nu e reversibilă. Mulţi oameni cu o inteligenţă superioară sînt lipsiţi de echilibrul emoţional şi organizarea intelectuală caracteristic unei personalităţi sănătoase.

Psihologul Terman a studiat o populaţie de copii supradotaţi ale căror scoruri la testele de inteligenţă erau atît de înalte încît fiecare copil era literalmente „unul dintr-o mie". Nu numai dotarea lor intelectuală era mare, dar şi ca grup se bucurau de toate avantajele în domeniul sănătăţii, formei fizice şi bazei socioeconomice.

Totuși, urmărind aceste cazuri, douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, s-a constatat că nereușitele în organizarea personalității nu erau mai puțin numeroase decît în populația generală de aceeași vîrstă. Alcoolismul și psihozele erau la fel de predominante. Inadaptarea era prezentă, chiar inadaptările foarte serioase, deși ar fi fost greu de făcut o comparație cu populația medie. Desigur, mulți reușiseră cu succes îndeplinirea promisiunilor timpurii.[13] Dar, în ansamblu, sîntem siliți să conchidem că numai inteligența excepțională nu garantează maturitatea.

Nu numai că percepțiile sînt în majoritate veridice, iar operațiile cognitive exacte și realiste, dar și abilități adecvate sînt disponibile pentru rezolvarea unor probleme obiective. O persoană, în alte privințe normală, căreia îi lipsește priceperea în meseria sa — fie ea mecanică, politică sau gospodărie — nu va avea securitatea sau mijloacele necesare extensiunii eului, extensiune pe care o reclamă maturitatea. Deși adesea întîlnim oameni pricepuți care sînt imaturi, nu întîlnim niciodată oameni maturi fără abilități orientate spre problemă.

Alături de veridicitate și abilitate trebuie să enumerăm capacitatea de a se lăsa absorbit de munca sa. Freud, Maslow, studiul efectuat în California — subliniază acest lucru. Persoanele mature sînt centrate pe probleme. Ceea ce este obiectiv e demn de făcut. Acest fapt înseamnă că imboldurile egoiste ale satisfacției impulsului, plăcerea, mîndria, starea de defensivă pot fi toate uitate pentru lungi intervale de timp, deoarece o sarcină le preia. Acest criteriu special poate fi pus în legătură cu scopul „responsabilității" care e subliniat de gînditorii existențialiști. În spiritul existențialismului, Harvey Cushing, neurochirurgul, a spus odată, „Singura modalitate de a suporta viața este să ai o sarcină de îndeplinit".

Pe scurt, o persoană matură va fi în contact strîns cu ceea ce numim „lumea reală". Va vedea obiectele, oamenii și situațiile așa cum sînt. Și va avea o muncă importantă de făcut.

Trebuie să adăugăm aici un cuvînt despre „maturitatea economică". Pentru majoritatea oamenilor lupta de a-și cîștiga existența, de a rămîne solvabil, de a înfrunta o competiție economică aprigă reprezintă o cerință majoră a vieții. Ea produce încordare și crize adesea mai devastatoare decît crizele sexuale și cele de

[13] L. M. Terman, Milita H. Oden, *Genetic studies of genius: IV. The gifted child grows up*, Stanford, Calif., Stanford Univ. Press, 1947.

identitate a eului. Studenţii de colegiu nu evaluează întotdeauna în mod corect dificultatea pe care o vor întîmpina cînd vor intra în competiţia dolarului. Personalităţile tinere par uneori relaxate (chiar senine) înaintea încercării care le aşteaptă în viaţă. A fi capabil să te întreţii pe tine şi familia ta (în America, la un standard de viaţă mereu ascendent) este o cerinţă înfricoşătoare. A o înfrunta fără panică, fără autocompasiune, fără a manifesta un comportament defensiv, ostil, de autoamăgire este unul din testele acute de maturitate.

Obiectivarea eului : intuiţie şi umor

Socrate spunea că pentru a realiza o viaţă bună există o regulă absolută : *să te cunoşti pe tine însuţi.* Aceasta nu e sarcină uşoară. Santayana scria : „Nimic nu pretinde un eroism intelectual mai rar decît bunăvoinţa de a-ţi vedea ecuaţia transcrisă". Lord Chesterfield era poate prea satisfăcut de el însuşi cînd i-a scris fiului său : „Mă cunosc (nu e vorba de o cunoaştere comună, lasă-mă să ţi-o spun). Ştiu ce pot, ce nu pot şi, în consecinţă, ce trebuie să fac."

Majoritatea oamenilor *cred* că posedă o intuiţie de sine bună. La diverse cursuri de psihologie, 96% din studenţi au pretins că au o intuiţie medie sau mai bună decît media, numai 4% admiţînd o deficienţă posibilă. Întrucît ne gîndim la noi o atît de mare parte din timp este confortant să afirmăm că gîndirea noastră este veridică — că într-adevăr ne cunoaştem.

Termenul *intuiţie* (adesea numit *autointuiţie*) provine din utilizarea în psihiatrie, conform căreia unui bolnav mental, care ştie că el (şi nu altcineva) suferă de dezorientare, i se atribuie intuiţie. Extinzînd această utilizare la populaţia normală, putem spune că o autocunoaştere exactă este o dimensiune în care oamenii ocupă poziţii care merg de la o autointuiţie mare pînă la una mică sau care lipseşte total.

Autobiografiile oferă un studiu interesant în legătură cu acest subiect. Unii autori îşi fac un ţel, chiar o virtute din recunoaşterea defectelor lor şi îşi scriu confesiunile „în mod obiectiv" pentru a le citi lumea. Există şansa ca ei să păstreze unele sanctuare secrete faţă de ochii curioşi — chiar faţă de ai lui proprii. Sînt unele incidente de josnicie sau de

rușine care ar fi prea umilitoare pentru a le dezvălui sau chiar pentru a le privi în față. Și, desigur, multe autobiografii sînt ceva mai mult decît autojustificări minuțioase.[14]

Cum poate un psiholog să spună dacă un individ are sau nu intuiție ? Conform unei vechi zicale, orice om are trei caractere :

1. cel pe care îl are ;
2. cel pe care crede că îl are ; și
3. cel pe care alții cred că îl are.

În mod ideal, intuiția trebuie măsurată prin proporția dintre al doilea item și primul, căci ceea ce crede un om că este, în relație cu ceea ce el este într-adevăr, oferă o definiție perfectă și un indiciu asupra intuiției sale. Practic, totuși, este greu de obținut o dovadă pozitivă despre ceea ce un om *este* în sens biofizic. De aceea, în cele din urmă, indiciul cel mai utilizabil devine proporția dintre al doilea și al treilea item — relația dintre ceea ce crede un om că este și ceea ce alții (mai ales psihologul care îl studiază) cred că el este. Dacă omul obiectează că toată lumea, inclusiv psihologul, greșește în ceea ce-l privește, el nu poate fi combătut. Într-un asemenea caz evaluarea intuiției sale trebuie lăsată cerului.

Psihologii știu că există anumite corelative ale intuiției. De exemplu cei care sînt conștienți de unele calități proprii antipatice sînt mult mai puțin înclinați să le atribuie altor oameni, adică se „proiectează“ mai puțin decît cei care sînt lipsiți de intuiție.[15] De asemenea, persoanele cu o intuiție foarte bună judecă mai bine pe ceilalți oameni și probabil că sînt acceptați de aceștia.[16] Există, de asemenea, dovada că cei cu o intuiție bună au, în medie, o inteligență relativ superioară.[17] De asemenea, ne amintim (pagina 282) că studenții apreciați ca superiori în „normalitate“ aveau o intuiție superioară.

Umorul. Poate că corelativa cea mai izbitoare a intuiției este simțul umorului. Într-un studiu nepublicat în care subiecții se eva-

[14] Această problemă e discutată mai complet în G. W. Allport, *The use of personal documents in psychological science*, New York, Soc. Sci. Res. Council, Bull. No. 49, 1942.

[15] R. R. Sears, *Experimental studies of projection: I. The attribution of traits*, în „J. Soc. Psychol.“, 1936, 7, 151—163.

[16] R. D. Norman, *The interrelationships among acceptance-rejection, self other identity, insight into self, and realistic perception of others* în „J. Soc. Psychol.“, 1953, 37, 205—235.

[17] P. E. Vernon, *Some characteristics of the good judge of personality*, în „J. Soc. Psychol.“, 1933, 4, 42—58.

luau între ei în funcţie de un mare număr de trăsături, corelaţia dintre aprecierile pentru intuiţie şi umor a reieşit că este de 0,88. Un asemenea coeficient mare înseamnă fie că personalităţile cu intuiţie marcată au de asemenea o mare doză de umor, fie că evaluatorii nu erau capabili să distingă între cele două calităţi. În ambele cazuri rezultatul este important.

Personalitatea lui Socrate arată asociaţia strînsă dintre cele două trăsături. Legenda ne spune că la o reprezentare a piesei *Norii* de Aristofan, el s-a ridicat în picioare pentru ca auditoriul amuzat să poată compara mai bine faţa sa cu masca care intenţiona să-l ridiculizeze. Posedînd o intuiţie bună, el era capabil să privească caricatura în mod detaşat şi să ajute gluma, rîzînd de sine însuşi.

Ce este atunci simţul umorului ? Romancierul Meredith spune că este capacitatea de a rîde de lucrurile pe care cineva le iubeşte (inclusiv, desigur, propria persoană şi tot ceea ce ţine de ea) şi totuşi să le iubeşti. Umoristul adevărat percepe în spatele unui eveniment solemn — el însuşi, de exemplu — contrastul dintre pretenţie şi realizare.

Simţul umorului trebuie distins net de simţul mai brut al comicului. Acesta din urmă este un apanaj comun al aproape tuturor oamenilor, copii ca şi adulţi. Ceea ce este considerat de obicei hazliu — pe scenă, în benzile comice, la TV — constă, de obicei, din absurdităţi, glume grosolane şi jocuri de cuvinte. În cea mai mare parte comicul constă din degradarea unui aparent imaginar. Impulsul agresiv este doar uşor deghizat. Aristotel, Hobbes şi mulţi alţii au văzut în această „glorie bruscă" a ego-ului propriu, secretul rîsului. Legat de inteligenţa agresivă (care ia în derîdere pe celălalt) este rîsul declanşat de ceea ce este picant, rîs ce pare să se datoreze relaxării reprimării. Agresiunea şi sexul stau la baza a mare parte din ceea ce numim comic.

Un copil are un simţ ascuţit al comicului, dar rareori sau niciodată nu rîde de sine însuşi. Chiar în adolescenţă tînărul îşi priveşte eşecurile mai degrabă cu o acută suferinţă decît rîzînd. Există dovada că oamenii care sînt mai puţin inteligenţi, care au valori estetice şi teoretice scăzute preferă comicul şi sînt lipsiţi de un simţ al umorului bazat pe relaţii reale din viaţă.[18]

[18] C. Landis, J. W. H. Ross, *Humor and its relation to other personality traits*, în „J. Soc. Psychol.", 1933, 4, 156—175 ; de asemenea, R. Grziwok, A. Scodel, *Some psychological correlates of humor preferences*, în „J. consult. Psychol.", 1956, 20, 42.

Motivul pentru care intuiția și umorul merg mînă în mînă este probabil faptul că la bază ele constituie un singur fenomen — fenomenul obiectivării eului. Persoana care are simțul cel mai complet al proporției în ceea ce privește propriile sale calități și valorile îndrăgite este capabilă să perceapă dezacordurile și absurditățile lor în anumite situații.

Ca și în cazul intuiției, aproape toată lumea pretinde că are un rar simț al umorului. Acelorași studenți care și-au apreciat propria intuiție în comparație cu cea a altor oameni li s-a cerut să-și aprecieze simțul umorului. Nouăzeci și patru la sută au răspuns că e la fel de bun sau mai bun decît media.

Stephen Leacock a observat aceeași vanitate. În *My Discovery of England*, el scrie : „Un interes special este întotdeauna atașat umorului. Nu există o calitate a minții omenești față de care posesorul ei să fie mai sensibil decît simțul umorului. Un om va mărturisi nesilit că nu are ureche muzicală sau gust pentru literatură sau chiar nici un interes pentru religie. Dar chiar aș vrea să văd omul care să anunțe că nu are simțul umorului. De fapt fiecare om este apt să gîndească despre sine că e posesorul unui dar excepțional în această direcție...".

E doar corect să afirmăm că pînă acum psihologii au avut prea puțin succes în măsurarea atît a intuiției, cît și a simțului umorului. E vorba aici de regiuni mai subtile ale personalității — un teritoriu pe care sperăm că psihologii îl vor explora în viitor cu mai mult succes decît în trecut.

Afectarea. Opusul exact al criteriului pe care-l descriem este tendința unor oameni de a părea, exterior, drept ceva ce nu pot fi. Persoana afectată nu e conștientă că minciuna sa este transparentă sau că poza sa este deplasată. Am vorbit de inclinația adolescentului de a încerca să adopte tot felul de „identități". Persoana matură, dimpotrivă, dacă nu joacă teatru în mod deliberat pentru distracție, știe că nu poate contraface o personalitate.

Este adevărat că majoritatea dintre noi încercăm să punem în valoare partea noastră cea mai bună și chiar pretindem că avem virtuți și realizări care exagerează adevărul. Dar persoana matură nu lasă acest efort social să contrasteze prea serios cu natura sa adevărată. Intuiția și umorul țin un astfel de egotism în șah.

Filozofia unificatoare a vieţii

Am spus că umorul este indispensabil pentru o viziune matură asupra vieţii. Dar nu e niciodată suficient. O filozofie a existenţei excesiv de umoristă ar duce la cinism. Totul ar fi privit ca banal, deplasat şi absurd. Raţiunea ar fi privită cu neîncredere şi toate soluţiile serioase ar fi respinse. Deşi cinicul se poate amuza în drumul său, el este de fapt un suflet singuratic, căci e lipsit de tovărăşia unui scop în viaţă.

Maturitatea reclamă, în afară de umor, o înţelegere clară a scopului vieţii în termenii unei teorii inteligibile. Sau, pe scurt, o formă oarecare de filozofie unificatoare a vieţii.

Direcţionare. O abordare psihologică a problemei este prezentă în cercetarea Charlottei Bühler asupra biografiilor multor indivizi, celebri şi mediocri[19].

> Această cercetătoare a simţit că este necesar să introducă conceptul de *Bestimmung,* un termen german oarecum inadecvat tradus ca „direcţionare". Analizînd cam două sute de biografii a reieşit că fiecare viaţă e ordonată sau îndreptată spre unul sau mai multe scopuri selectate. Fiecare persoană are ceva special pentru care trăieşte, o intenţie majoră. Scopurile variază, unii pun totul în joc pentru un singur obiectiv mare ; alţii au o serie de scopuri definite. Un studiu paralel asupra sinuciderilor arată că viaţa devine intolerabilă numai pentru aceia care nu găsesc nimic spre care să ţintească, care nu au un scop de urmărit.
>
> În copilărie obiectivele lipsesc iniţial ; în adolescenţă ele sînt vag definite ; maturitatea timpurie aduce definirea în urmărirea scopului. Toţi întîlnesc obstacole. Vieţile năpăstuite de ghinion îşi pot pune un scop mai modest (coborînd „nivelul aspiraţiei"). Adesea este cumplit de perseverat avînd o speranţă redusă de succes. Unele personalităţi învinse rămîn legate de viaţă printr-o „simplă indignare", dar chiar şi acest focar serveşte drept scop pentru luptă.

Utilizînd acest concept putem afirma că la personalităţile mature *Bestimmung* este mai marcat, în mod mai deschis centrat decît la persoanele mai puţin mature. O problemă apare la tinerii

[19] Charlotte Bühler, *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipzig, Verlag von Hirzel, 1933, rev. ed., Bonn, Hogrefe, 1959.

care nu au în vedere direcționarea. Un studiu asupra studenților de colegiu estimează că aproximativ o cincime se află într-un stadiu „de a nu ști de ce trăiesc". Ei par lipsiți de orice motivații, chiar și numai de scurtă durată, și nu sînt nici maturi nici fericiți[20]. Unii pot dezvolta mai tîrziu o direcționare, dar viziunea lor nu este favorabilă, căci de obicei ne așteptăm ca în adolescență să întîlnim ambiții înalte și idealism.

O criză postadolescentă obișnuită este adesea omisă. Bühler subliniază că spre treizeci de ani, după ce idealurile adolescenței au fost puse la încercare, se instalează dezamăgirea. Spre treizeci de ani o persoană poate afla că aptitudinile sale și împrejurările reclamă o adaptare. Am vorbit despre dificultatea atingerii unei „maturități economice". Salariile nu pot fi atît de mari pe cît se speră ; căsătoria nu poate fi roză ; persoana nu-și poate depăși toate handicapurile personale. Dar în ciuda acestui stadiu de deziluzionare, faptul de a avea aspirații înalte și apoi de a le coborî, pare o prognoză mai bună pentru tinerețe, decît aceea în care nu există nici o orientare fermă.

Problema apare în mod diferit la vîrsta bătrîneții. Deși oamenii bătrîni petrec mult timp evaluîndu-și efortul total, ei încă doresc să-și mențină orientarea chiar dacă activitatea lor trebuie să fie foarte mult diminuată. Scopul poate fi acum foarte modest. (Ne amintim de bătrîna pensionară a unui azil care și-a exprimat drept unică dorință ca „cineva să-și amintească cu drag de mine după ce mă duc"). În general există o mare pierdere socială în îndepărtarea persoanelor mai în vîrstă, prin retragere sau izolare, de la direcțiile lor de dezvoltare. Cînd în cele din urmă ei nu mai sînt capabili de o realizare în lume, ei pot petrece timpul în mod profitabil, unind ceea ce știu despre viață și continuînd să caute structura ei în studiul și gîndirea filozofică sau religioasă.

Orientarea valorilor. Un alt mod de abordare a acestui criteriu al maturității este acela de a cerceta filozofia unificatoare în termenii unei clasificări standard a valorilor. S-ar putea spune că o anumită persoană este comunistă, creștină, pacifistă sau „beatnik". S-ar implica faptul că mare parte sau cea mai mare parte din unitatea vieții vine din urmărirea orientării valorilor specifice unuia din aceste standarde. Două investigații psihologice de acest tip merită să fie relatate.

Morris a formulat un lung paragraf descriind fiecare din treisprezece „moduri de a trăi". Acestea erau în principal

[20] C. W. Heath, *What people are : a study of normal young men*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1945.

alcătuite din ideologiile dominante în lume. Unul, de exemplu, ar pune accentul pe „interesul simpatetic pentru ceilalți" ; al doilea pe „autocontrolul stoic" ; un al treilea pe „activitatea și distracția în grup" ; un al patrulea pe „integrarea dinamică a diversității". Tinerilor din mai multe țări li s-a cerut să citească cele treisprezece „moduri" și să facă prima alegere. A reieșit că tinerii americani subscriau mai frecvent decît alții pentru „integrarea dinamică a diversității", arătînd că doreau o viață bogată, plină și respingeau atît rutina, cît și plictiseala în existența lor[21].

Un asemenea studiu are meritul de a rămîne apropiat de ideologiile culturale existente și invită la o comparație a tinerilor din multe țări. Abordarea este în esență una de antropologie culturală. Atît studiul lui Morris, cît și cel descris mai jos diferă de conceptul de *Bestimmung* al lui Bühler, care permite o diversitate infinită de direcții pentru viața umană. El nu predetermină numărul de „moduri de a trăi".

Spranger, definește, oarecum în maniera lui Morris, șase tipuri de valori majore. Acest autor susține că orice persoană reală poate fi privită ca apropiindu-se (dar nu potrivindu-se perfect) de una sau mai multe din aceste direcții-valori. Spranger consideră că viața omenească găzduiește șase tipuri principale de valori și că acestea atrag în diverse grade pe indivizii care își construiesc unitatea vieții lor în jurul acestora.

Trebuie înțeles clar că Spranger nu pledează pentru existența a șase tipuri principale de *oameni*. Tipologia se referă la *valori* pure nu la persoane reale. Termenul *tip ideal* este utilizat în această concepție. Denumirea nu semnifică faptul că tipurile sînt în mod necesar bune sau că ele se găsesc totdeauna în forma lor pură. Un tip ideal este mai curînd o „schemă de comprehensibilitate" — o dimensiune prin grația căreia putem spune cît de departe a ajuns o persoană în organizarea vieții sale prin una sau mai multe din aceste scheme de bază[22].

1. *Tipul teoretic*. Interesul dominant al omului teoretic „ideal" este descoperirea *adevărului*. În urmărirea acestui scop, el ia o atitudine „cognitivă" caracteristică, una care caută asemănări și diferențe, care renunță la judecăți referitoare la frumusețea sau uti-

[21] C. W. Morris, *Varieties of human value*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1956.

[22] E. Spranger, *Lebensformen*, 3rd ed., Hale, Niemeyer, 1923, transl. by P. Pigors, *Types of men*. New York, Stechert, 1928.

litatea obiectelor și caută numai să observe și să raționeze. Deoarece interesele omului teoretic sînt empirice, critice și raționale, el este în mod necesar intelectualist, în mod frecvent savant sau filozof. Scopul său principal în viață este să-și ordoneze și să-și sistematizeze cunoașterea.

2. *Tipul economic*. Omul de tip economic „ideal“ e în mod caracteristic interesat de ceea ce e *util*. Avînd inițial la bază satisfacerea trebuințelor corporale (autoconservarea), interesul pentru utilitate se dezvoltă pentru a cuprinde chestiunile practice și lumea afacerilor — producția, comerțul și consumul bunurilor; realizarea operațiilor de credit și acumularea unei bogății palpabile. Acest tip este în întregime „practic“ și se conformează concepției predominante a omului de afaceri american mijlociu.

Atitudinea economică este adesea în conflict cu alte valori. Omul de tip economic dorește o educație pentru a fi practic și consideră cunoștințele neaplicate ca o pierdere de vreme. Marile realizări ale ingineriei, conducerii științifice și ale „psihologiei aplicate“ rezultă din cerințele pe care omul de tip economic le ridică față de învățare. De asemenea, valoarea utilității intră în conflict cu valoarea estetică, cu excepția situației în care arta servește scopuri comerciale. Fără nici un sentiment de nepotrivire în acțiunea sa, omul de tip economic poate dezgoli versantul frumos al unui deal sau poate polua un rîu cu deșeuri industriale. În viața sa personală probabil că face o confuzie între lux și frumusețe. În relațiile sale cu oamenii, probabil e mai interesat să-i depășească în bogăție decît să-i domine (valoare politică) sau să-i slujească (valoare socială). În unele cazuri se poate spune că omul de tip economic are drept religie cultul lui Mammon. Totuși, în alte împrejurări, el poate avea considerație pentru dumnezeul tradițional, dar înclină să-l considere drept cel care dăruiește darurile bune, bogăția, prosperitatea și alte binecuvîntări palpabile.

3. *Tipul estetic*. Omul de tip estetic are drept valoare supremă *forma* și *armonia*. Fiecare experiență singulară este judecată din punctul de vedere al grației, simetriei sau corespondenței. El privește viața ca o diversitate de evenimente; fiecare impresie singulară este savurată de dragul ei însăși. Nu e necesar să fie un artist creator și nici un decadent; el este estetic dacă își găsește interesul principal în momentele artistice ale vieții.

Valoarea estetică este într-un sens diametral opusă față de cea teoretică; prima e interesată de diversitate și a doua de identitățile experienței. Omul estetic, împreună cu Keats, consideră adevărul ca echivalent cu frumosul sau este de acord cu Mencken

că „e de un milion de ori mai important să faci un lucru fermecător decît adevărat". În sfera economică estetul vede în procesul de fabricație, de publicitate și comerț o distrugere pe scară mare a celor mai importante valori ale sale. În chestiunile sociale, se poate spune că e interesat de persoane, dar nu de bunăstarea persoanelor ; tinde spre individualism și autosuficiență. Persoanelor de tip estetic le place adesea însemnele frumoase ale fastului și puterii, dar se opun activității politice cînd aceasta tinde spre reprimarea individualității. În domeniul religiei ei confundă frumusețea cu experiența religioasă mai pură.

4. *Tipul social.* Valoarea supremă pentru acest tip ideal este *dragostea de oameni,* fie unul sau mai mulți, fie conjugală, filială, prietenească sau filantropică. Omul social consideră pe ceilalți oameni ca scopuri, și de aceea el însuși este bun, simpatetic și altruist. Probabil consideră atitudinile teoretică, economică și estetică reci și inumane. În contrast cu tipul politic, omul social privește dragostea ca atare drept singura formă potrivită de putere, sau respinge întreaga concepție despre putere ca periclitînd integritatea personalității. În forma sa cea mai pură, interesul social este altruist și tinde să se apropie mult de atitudinea religioasă.

5. *Tipul politic.* Omul de tip politic este interesat în primul rînd de *putere.* Activitățile sale nu se află în mod necesar în cîmpul îngust al politicii, dar oricare ar fi vocația sa, el se trădează pe sine ca *Machtmensch.* În general, conducătorii din orice domeniu plasează foarte sus valoarea puterii. Întrucît competiția și lupta joacă un mare rol în viață, mulți filozofi au considerat puterea drept cel mai universal și cel mai fundamental dintre motive. Există totuși unele personalități la care dorința pentru o exprimare *directă* a acestui motiv este foarte puternică, persoane care doresc înainte de toate putere personală, influență și renume.

6. *Tipul religios.* Valoarea supremă pentru omul de tip religios poate fi numită *unitate.* El este mistic și caută să înțeleagă cosmosul ca întreg și să se raporteze pe sine la această totalitate cuprinzătoare. Spranger definește omul religios drept unul „a cărui structură mentală este permanent îndreptată spre crearea unei experiențe cu valoarea cea mai înaltă și absolut satisfăcătoare". Unii oameni de acest tip sînt „mistici imanenți", adică își găsesc experiența religioasă în afirmarea vieții și în participarea activă la ea. Un Faust cu elanul și entuziasmul său vede ceva divin în fiecare eveniment. „Misticul transcendental", pe de altă parte, caută unitatea sa cu o realitate superioară prin retragerea din viață ; el este ascet, ca oamenii sfinți din India și găsește experiența unității prin autonegație și meditație.

Un avantaj al unor asemenea portrete, chiar dacă ele sînt prea perfecte în coerenţă pentru a exista în viaţa reală, este acela că se pretează la măsurare. Un test de personalitate intitulat *Un studiu al valorilor* (descris în capitolul 18) face posibil să descoperim în ce măsură un individ real subscrie la fiecare din aceste direcţii-valori[23]. Reiese că deşi aceste valori, măsurate fiind, au o popularitate egală în ansamblul populaţiei, ele au puteri de atracţie foarte diferite pentru indivizi. Constatăm că o persoană este interesată de *teorie* şi de *frumos,* dar nu şi de *putere* sau *religie*. La alta accentul este poate inversat.

Ne putem întreba dacă aceste direcţii-valori epuizează toate posibilităţile. Nu. Am putea obiecta, de asemenea, că ele tind să flateze natura umană, deoarece mulţi oameni nu au nici o valoare dincolo de trebuinţele hedoniste, senzuale, vitale şi temporare pentru adaptare. Ne-am putea, de asemenea, plînge că valorile sînt definite prea larg. Deşi John poate fi interesat de teoria filozofică, să spunem, teoriile fizicii îl pot lăsa indiferent. Henry poate savura puterea în comunitatea sa, dar nu în politică. Dar intenţia nu e ca schema să se potrivească cu toate cazurile individuale. Totuşi, ea oferă o contribuţie importantă la studiul orientării valorilor ca un factor integrator al personalităţii mature.

Sentimentul religios. Cînd vorbim de „filozofia unificatoare a vieţii" unei persoane trebuie să ne gîndim mai întîi la religia sa. (Spranger, am văzut, o considera drept cea mai comprehensivă şi integrativă din toate orientările-valori).

Dar aici trebuie făcută o distincţie imediată. Sentimentele religioase ale multor oameni — poate ale majorităţii — sînt în mod evident imature. Adesea sînt vestigii din copilărie. Ele sînt construcţii autocentrate în care este adoptată o zeitate care favorizează interesele imediate ale individului, ca Santa Claus sau un părinte supraindulgent. Sau sentimentul poate fi de tip tribal: „Biserica mea e mai bună decît biserica ta. Dumnezeu preferă poporul meu şi nu pe al tău". În asemenea cazuri religia serveşte numai respectul de sine. Este utilitaristă şi incidentală în viaţă. Ea reprezintă un mecanism de apărare (adesea un mecanism de evaziune) şi nu cuprinde şi conduce viaţa ca întreg. Este o valoare „extrinsecă" în sensul că persoana o găseşte „utilă" pentru slujirea scopurilor sale imediate.

[23] G. W. Allport, P. E. Vernon, G. Lindzey, *A study of values*, 3rd ed., Boston, Houghton Mifflin, 1960.

Unele studii arată că prejudecata etnică este mai obişnuită printre credincioşi decît printre necredincioşi[24]. Fie şi numai acest fapt arată că religia este adesea mai curînd separatoare decît unificatoare. Religia extrinsecă oferă un sprijin pentru excluderi, prejudecăţi, animozităţi care neagă toate criteriile de maturitate. Eul nu este extins ; nu există o legătură caldă a eului cu ceilalţi, nici securitate emoţională, nici percepţie realistă, nici autointuiţie sau umor.

Pe scurt, desigur nu putem spune că sentimentul religios constituie întotdeauna o filozofie unificatoare a vieţii.

În acelaşi timp, sentimentul religios poate fi de un asemenea tip încît să ofere o soluţie cuprinzătoare pentru enigmele vieţii, în lumina unei teorii inteligibile. Poate să facă astfel dacă căutarea religioasă este privită ca un scop-în-sine, ca valoarea care stă la baza tuturor lucrurilor şi este dezirabilă pentru ea însăşi. Abandonîndu-se pe sine acestui scop (şi nu „utilizîndu-l"), religia devine o valoare intrinsecă pentru individ şi ca atare este comprehensivă, integratoare şi motivaţională[25].

Compararea cu umorul ar putea ajuta la înţelegerea sentimentului religios astfel definit. Numai într-o privinţă sînt asemănătoare. Ambele aşază un eveniment neliniştitor într-un nou cadru de referinţă, zdruncinînd statornicia contextului specific orientării de tip ad-literam. Atît umorul, cît şi religia aruncă o lumină nouă asupra neplăcerilor vieţii, scoţîndu-le din cadrul obişnuit. A vedea problemele noastre în mod umoristic înseamnă a le vedea ca avînd consecinţe minore ; a le vedea în mod religios, înseamnă a le vedea într-o schemă serioasă cu un sens schimbat. În ambele cazuri rezultă o nouă perspectivă.

În toate celelalte privinţe ele sînt diferite. Umorul depinde de sesizarea dezacordului în evenimente ; religia se referă la concordanţa ultimă. Deoarece experienţele nu pot fi considerate în orice moment ca fiind în acelaşi timp de mare importanţă şi banale, urmează că nu putem fi simultan serioşi şi neserioşi. Putem rîde şi ne putem ruga în legătură cu aceleaşi evenimente tulburătoare din viaţă, dar niciodată în acelaşi timp.

Ceea ce împiedică persoana religioasă să devină un cinic — aşa cum trebuie să fie umoriştii radicali — este convingerea că

[24] Cf. G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954 ; de asemenea, *Religions and prejudice*, în *Personality and social encounter*, cap. 16. Nota 11 supra.

[25] Criteriile religiei intrinsece (mature) sînt descrise mai complet în W. Allport, *The individual and his religion*, New York, Macmillan, 1950.

la bază ceva este mai important decît rîsul, adică, faptul că el, cel care rîde, ca şi rîsul însuşi, au un loc în schema lucrurilor. Cînd acest rezultat important este stabilit, mai există încă suficient loc pentru glumă. De fapt, am putea ţine cont de simţul superior al umorului în cazul persoanei religioase care a stabilit o dată pentru totdeauna care lucruri sînt sacre şi au o valoare ultimă, căci atunci nimic altceva în lume nu e nevoie de luat în serios. Persoana religioasă poate vedea că o mulţime de întîmplări sînt ridicole, că bărbaţii şi femeile, inclusiv ea însăşi, se dedau la deşertăciuni amuzante, sînt actori pe o scenă. Pentru ea nimic în du-te-vino-ul lor nu are consecinţe, doar dacă se întîmplă să atingă chestiunea valorii lor ultime în schema lucrurilor.

Numai esenţa şi scopul unei concepţii religioase sînt inaccesibile umorului. Slăbiciunile omeneşti legate de intenţia religioasă sînt surse posibile de amuzament, exemple fiind întîmplările nepotrivite care se produc în biserică. Dar asemenea nepotriviri nu afectează prioritatea „interesului ultim".

Religia implică întotdeauna ceva mai mult decît procesele cognitive ale omului ; totuşi, fiind un răspuns al eului total, gîndirea raţională nu este exclusă. Întreaga credinţă — religioasă sau nu — reprezintă o afirmare în care cunoaşterea, deşi utilizată, nu reprezintă factorul decisiv. Este un truism acela că toţi oamenii trăiesc prin credinţă, căci nimeni nu ştie că valorile sale sînt importante ; ei cred numai că sînt. Credinţa religioasă diferă de alte credinţe în principal prin caracterul său comprehensiv. Ea susţine că dacă cunoaşterea ar fi reală s-ar constata că universul în ansamblu, faptele existenţei, conflictul dificil dintre bine şi rău, au un sens coerent. Cît despre conţinutul credinţei religioase a cuiva, fiecare ia ceea ce i se „potriveşte" mai bine şi mai raţional. Religia matură (intrinsecă) este o teorie pe deplin cuprinzătoare a vieţii, dar nu e o teorie care poate fi probată în toate detaliile.

Trebuie aici să respingem concepţia că toate impulsurile religioase din viaţă sînt infantile, regresive sau evazioniste. Că o asemenea religie „extrinsecă" există — nu este nici o îndoială. Dar nici nu putem accepta punctul de vedere că religia instituţională şi „ortodoxă" este totdeauna o supunere copilăroasă faţă de autoritate şi de aceea imatură. O mulţime de oameni serioşi consideră formele istorice şi tradiţionale ale religiei „adaptarea cea mai bună" pentru căutările lor în termeni de sens şi inteligibilitate. Şi astfel chiar religia tradiţională poate reflecta mai mult decît veneraţie copilăroasă şi deprindere ; ea poate reflecta o filozofie a vieţii aleasă cu grijă, matură şi productivă.

Dar nu trebuie să facem eroarea reciprocă și să afirmăm că religia este unicul sentiment unificator. În mod logic, poate, deoarece țintește să cuprindă tot ceea ce rezidă în experiență și tot ceea ce rezidă dincolo de ea, ea este desemnată să confere unitate. Dar rămîne faptul că mulți oameni găsesc un grad înalt de unificare în alte direcții.

W. H. Clark a obținut judecăți de la aproximativ trei sute de persoane bine educate, din care aproape jumătate erau enumerate în *Who's Who*. Cînd li s-a cerut să clasifice factorii constructivi din viața lor care duc la creativitate, a reieșit că factorul principal este „interesul și satisfacția în muncă de dragul muncii", urmat de o „dorință de a ști și a înțelege". Pe al treilea loc s-a situat dorința de a ajuta societatea. În medie „motivația religioasă" se afla mai la urmă în enumerare, cam la egalitate cu „dorința de a crea frumusețe". Însă un fapt important este acela că oamenii diferă foarte mult în privința felului cum clasifică importanța religiei. Ei tind să-i ofere un loc superior sau unul foarte jos. Clasificarea medie foarte joasă se datorează faptului că majoritatea cazurilor studiate nu o considerau drept sursa lor principală de motivație[26].

Astfel, nu putem spune cu siguranță cît de obișnuit este sentimentul religios comprehensiv ca filozofie unificatoare a vieții. Totuși, există dovada că absolvenții de colegiu după o decadă sau două de la absolvire sînt mai religioși decît cînd se aflau în colegiu[27]. Căutarea sensului religios pare să crească odată cu avansarea în vîrstă.

Conștiința genetică. Conștiința, cum spunea John Dewey, este aceea care e luată ca avînd autoritate corectă în direcționarea conduitei. Dacă conștiința unei persoane trasează linii cuprinzătoare de orientare pentru întreaga (sau aproape întreaga) sa conduită, ea este evident o forță unificatoare. A-ți asuma *responsabilitatea*

[26] W. H. Clark, *A study of some of the factors leading to achievement and creativity, with special reference to religious skepticism and belief*, în „J. Soc. Psychol.", 1955, 41, 57—69.

[27] Cf. E. N. P. Nelson, *Patterns of religious attitude shifts from college to fourteen years later*, în „Psychol. Monogr.", No. 424, 1956; E. L. Kelley, *Consistency of the adult personality*, în „Amer. Psychologist", 1955, 10, 659—681; I. E. Bender, *Changing patterns of religious interest*, în „The Humanist", 1958, 18, 139—144.

este un ideal existenţialist pentru maturitate, dar datoria şi responsabilitatea constituie factorul de cimentare în multe vieţi care nu au o filozofie distinctă.

În capitolul 6 am schiţat evoluţia conştiinţei. Ea trece prin multe stadii. Şi fiinţele umane sînt astfel construite încît ele nu numai că au anumite preferinţe şi antipatii dar, de asemenea, se simpatizează şi se antipatizează pe ele însele pentru că le plac sau nu anumite lucruri şi pentru că fac anumite acte. Astfel, conştiinţa este o posesiune universală a omului, cu excepţia cîtorva indivizi care, din cauza unei obtuzităţi morale, sînt denumiţi *psihopaţi*. Dar este o mare diferenţă între conştiinţa tribală sau conştiinţa nehotărîtă a copilului şi conştiinţa generică a maturităţii.

O persoană matură are o imagine de sine relativ clară în virtutea căreia îşi poate reprezenta ce i-ar place să fie şi ce ar trebui să facă ca individ unic şi nu numai ca membru al tribului său sau ca fiu al părinţilor săi. De fapt îşi spune sieşi „Eu ar trebui să fac tot ce pot pentru a deveni persoana care în parte sînt şi sper în întregime să fiu". Acest tip de conştiinţă nu este acel „trebuie" obedient al copilăriei; este mai puţin tulburat de preceptele specifice şi necorelate pe care copilul mic le învaţă. Ea nu este copleşită de greşeli şi de păcate minore şi nici nu confundă obiceiurile culturale cu moralitatea personală de bază, chiar dacă, desigur, persoana acceptă standarde selecţionate din cultura sa care par semnificative pentru propriul ideal.

Conştiinţa poate avea sau nu o notă religioasă. Desigur ar avea dacă posesorul ei ar fi o persoană religioasă. O religie extrinsecă utilitaristă va fi însoţită de o conştiinţă pătată şi inconsecventă, liniştită rapid prin autojustificare sau poate obsedată în mod nevrotic de frînturi specifice de vinovăţie. În contrast cu aceasta, sentimentul religios intrinsec şi matur este însoţit de o conştiinţă generică a cărei calitate este aceea a unei direcţionări totale.

Este foarte interesant de observat că mulţi oameni (ca în studiul lui Clark, pagina 305) simt că dorinţa lor de a sluji societatea reprezintă un motiv generic mult mai important pentru ei decît realizarea unui destin religios. De aceea, conchidem că un simţ integrat al obligaţiei morale produce o filozofie unificatoare a vieţii, fie că este legat sau nu de un sentiment religios la fel de dezvoltat[28].

[28] Pentru o discuţie mai completă asupra conştiinţei de tip „trebuie" din copilărie şi a conştiinţei de tip „ar trebui" de la maturitate vezi G. W. Allport, *Becoming: basic consideration for a psychology of personality*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1955.

Psihoterapia

Cînd oamenii sînt nesatisfăcuţi de personalitatea lor pot să recurgă la consiliere, psihoterapie sau psihanaliză. Care sînt scopurile urmărite prin aceste remedii? Într-o anumită măsură fiecare terapeut îşi alege propriul său scop. Horney, se pare, pune accentul pe securitate şi fuga de anxietate; From, pe învingerea alienării din lume şi pe creşterea în productivitate; Frankl caută să întărească sensul şi responsabilitatea în viaţa pacientului; Erikson, să reconstruiască fundamentele identităţii pacientului.

Fără a discuta fiecare punct de vedere ne putem hazarda să afirmăm că *majoritatea* terapeuţilor urmăresc trei scopuri: 1) să înlăture simptome nedorite; 2) să adapteze persoana la societatea în care ea trăieşte; 3) să întărească experienţa sa pozitivă.

Primul scop este evident insuficient, deşi de dorit. Cînd simptomele sînt înlăturate, persoana nu este fundamental diferită; şi este îndoielnic dacă simptomele pot fi înlăturate pînă cînd celelalte două scopuri nu sînt, de asemenea, realizate.

În ceea ce priveşte al doilea scop, pare a fi un beneficiu îndoielnic. Societatea însăşi e bolnavă. Atunci, de ce să faci un pacient să fie mulţumit de nedreptăţile, ipocriziile şi războaiele ei? Şi la ce societate vom adapta pacientul? La clasa sa socială, făcîndu-l mărginit şi lipsindu-l de aspiraţii? La naţiunea sa, lipsindu-l astfel de o viziune asupra omenirii ca întreg? Nu e sigur că putem accepta societatea (orice societate) ca standard pentru o personalitate sănătoasă. O societate de vînători de capete pretinde vînători de capete bine adaptaţi ca cetăţeni, dar cel care deviază de la grupul său punînd sub semnul întrebării valoarea decapitării este în mod necesar o fiinţă umană imatură?

De asemenea, sensul bunăstării este un criteriu evaziv. Nimeni nu ar pretinde să fie căutată o stare calificată ca rea şi totuşi euforia, fericirea sau chiar „experienţele culminante" oferă doar un sentiment evaziv de maturitate. Mai mult, destul de ciudat, bunăstarea poate fi încercată doar în contrast cu suferinţa. De aceea maturitatea trebuie să aibă o cotă parte de suferinţă, fie şi numai pentru a fi depăşită.

Deşi privim critic aceste scopuri terapeutice comune ele au un merit, cu condiţia să fie suplimentate cu o concepţie oarecum mai completă asupra destinului uman. Conform cu psihoetica acestui capitol susţinem că un anumit gen de creştere şi dezvoltare continuă în stadiul maturităţii este ceea ce caută fiinţa umană pe deplin formată. Sugerăm că scopurile psihoterapiei trebuie stabilite în aceşti termeni, şi că în mod specific cele şase criterii de matu-

ritate pe care le-am descris trebuie acceptate ca obiective ale consilierilor, părinţilor şi terapeuţilor care îi vor ajuta pe ceilalţi în cursul vieţii lor.

Un postscriptum important la această discuţie scurtă trebuie adăugat. Este maturitatea singura valoare ultimă „bună" pentru personalitate ? Nu cunoaştem cu toţii persoane imature care sînt foarte creatoare, eroice în mod special şi posedă alte trăsături dezirabile ? În mod special se pare că valoarea *creativităţii* este prezentă în viaţa multor indivizi care sînt în alte privinţe devianţi, întîrziaţi, chiar nevrotici şi psihotici. Iar lumea are nevoie de creativitate. Trebuie să admitem acest lucru, precum şi faptul că există multe lucruri bune în viaţă în afară de normalitatea şi maturitatea personalităţii. Putem să cedăm în această problemă, dar totuşi susţinem drept un scop dezirabil în general pe acela al dezvoltării personalităţii spre nivelul cel mai înalt accesibil de maturitate. Totdeauna vom eşua în privinţa aceasta, dar cînd o facem, din fericire rămîn multe valori sănătoase.

Cîteva cuvinte despre îmbătrînire

Am insistat asupra faptului că procesul îmbătrînirii nu este în mod necesar acelaşi lucru cu „maturizarea" personalităţii. Totuşi, îmbătrînirea este o etapă normală în viaţă şi merită un studiu special în domeniul teoriei personalităţii. Creşterea deosebită a interesului faţă de acest subiect în ultimii ani se datorează faptului că din 1900 durata medie de viaţă a crescut de la aproximativ patruzeci de ani la şaptezeci. În viitor, mai mult decît oricînd înainte tot mai multe „personalităţi" se vor afla în stadiul avansat al vieţii. Problema de a şti ce să faci cu aceste persoane este deosebit de acută pentru că „familia extinsă" este un lucru care ţine de trecut. Părinţii şi bunicii trăiesc acum rareori cu copiii şi nepoţii lor căsătoriţi. Sănătatea celor în vîrstă, bunăstarea economică, singurătatea lor şi întrebarea dacă mai pot fi de folos societăţii sînt toate probleme arzătoare.

Cercetări recente indică faptul că majoritatea oamenilor mai în vîrstă sînt departe de a fi slabi sau inapţi. Deşi retraşi şi forţaţi la o izolare virtuală, mulţi posedă încă abilităţi înalte şi o putere nică direcţionare. Este adevărat că vigoarea biologică descreşte după douăzeci şi treizeci de ani, de asemenea şi acuitatea senzorială şi îndemînarea de a rezolva „teste de inteligenţă". Totuşi capacitatea de înţelegere, raţionare şi judecata nu descresc în mod măsurabil. Dimpotrivă, ele se pot îmbunătăţi datorită stocului mai mare disponibil de experienţă.

Cercetările arată că rezultatele obținute de oamenii mai în vîrstă în industrie sînt surprinzător de bune. Ei au mai puține accidente industriale, fluctuația în muncă este mai scăzută și au rezultate egale comparativ cu muncitorii tineri. De asemenea, tind să fie mai stabili și mai loiali cînd nu se află sub o supraveghere severă. În același timp sînt mai puțin eficienți în muncile care reclamă o acțiune continuă și rapidă[29].

Este instructiv să luăm în considerare statistica accidentelor de automobil. Deși tinerii sub douăzeci și cinci de ani obțin rezultate consecvent mai mari la testele de coordonare și abilitate motorie, totuși proporția lor de accidente la condus este mai mare decît a șoferilor peste șaizeci de ani. Companiile de asigurare recunosc acest fapt prin primele de asigurare mai mari pe care le impun șoferilor tineri. Pare că persoanele care îmbătrînesc pot compensa ceea ce au pierdut în abilitatea motorie utilizînd prudența și judecata[30].

Dar pare relativ superficial să discutăm îmbătrînirea numai în funcție de competența medie, atitudinile medii, problemele medii. După ce a dezvoltat de-a lungul vieții o personalitate unică, nici o persoană care îmbătrînește nu poate fi considerată ca potrivindu-se numai unui tip mediu. Unicitatea persistă pînă în mormînt. Cea mai importantă lecție pe care o învățăm din numeroasele studii psihologice asupra îmbătrînirii este aceea că persoanele în vîrstă nu diferă prea mult după retragere de ceea ce au fost înainte. Ceea ce pretind ele de la viață nu a luat sfîrșit. Tragedia constă în retezarea oportunităților lor de a căuta o dezvoltare în continuare. Cine poate aprecia cantitatea de înțelepciune pe care societatea o poate pierde înăbușind dezvoltarea în cursul ultimelor decade de viață ?

Rezumat

Psihologii nu ne pot spune ce înseamnă *normalitatea, sănătatea* sau *maturitatea personalității*. Totuși, orice persoană cu spirit practic, inclusiv psihologii și specialiștii în psihoterapie ar vrea să știe. Urmărind o parte din vasta literatură asupra acestui su-

[29] R. A. McFarland, *The psychological aspects of aging*, „Bull. N.Y. Acad. Med.", 1956, 2d ser., vol. XXXII, No. 1, pp. 14—32.

[30] H. R. De Silva, *Age and highway accident*, în „Scientific Monthly", 1938, 47, 536—545. De asemenea, R. A. McFarland, R. C. Moore, A. B. Warren, *Human variables in motor vehicle accidents*, Boston, Harvard School of Public Health, 1955.

biect, am constatat un acord considerabil, cel puţin în ceea ce priveşte concepţia despre valori în cultura occidentală. În particular constatăm şase criterii care rezumă sfera acordului. Personalitatea matură 1) va avea un simţ extins al eului ; 2) va fi capabilă să se raporteze cu căldură la ceilalţi atît în contacte intime, cît şi neintime ; 3) va avea o securitate emoţională de bază şi se va accepta pe sine ; 4) va percepe, va gîndi şi va acţiona cu interes în conformitate cu realitatea externă ; 5) va fi capabilă de autoobiectivare, de autointuiţie şi umor ; 6) va trăi în armonie cu o filozofie de viaţă unificatoare.

Scopurile psihoterapiei şi ale consilierii sînt uneori enunţate într-un mod care nu reuşeşte să recunoască toate aceste criterii de maturitate. Acelaşi eşec îşi pune pecetea asupra politicii noastre privitoare la persoanele în vîrstă. Ar fi o etică şi o psihologie mai sănătoase să se încurajeze dezvoltarea personalităţii umane în toate cele şase direcţii, din copilărie şi pînă la sfîrşitul vieţii.

PARTEA A III-A

STRUCTURA Personalității

CAPITOLUL 13

În căutarea elementelor

PROBLEMA CARACTERISTICĂ A PSIHOLOGIEI • CERCETAREA ELEMENTELOR ÎN TRECUT • ELEMENTELE DE STIMUL-RĂSPUNS • ELEMENTELE IDENTICE • ELEMENTELE FACTORIALE • REZUMAT

Natura omului, ca orice lucru din natură, este compusă din structuri relativ stabile. De aceea succesul științei psihologice, ca al oricărei științe, depinde în mare parte de capacitatea ei de a identifica elementele semnificative din care e alcătuită partea din cosmos care-i este atribuită. Fără tabelul elementelor, chimia nu ar exista. Unde s-ar situa fizica fără cuante sau biologia fără celule ? Orice știință este analitică, iar *analiza* înseamnă „a descompune sau separa".

Problema caracteristică a psihologiei

S-a spus adesea că psihologia este „cu mult în urma" altor științe pentru că ea nu poate descoperi elementele sale fundamentale. În secolul trecut au fost propuse multe elemente (printre ele, *facultăți, idei, instincte, arcuri reflexe, senzații, imagini, emoții, impulsuri, deprinderi, factori, atitudini, sentimente).* Dar nu s-a ajuns la un acord de bază.

Lipsa acordului provine din faptul că psihologii au în vedere scopuri diferite. Wundt și Titchener, al căror interes rezidă numai în viața mentală conștientă, considerau *senzațiile, imaginile, emoțiile* drept elementele ultime. Experimentatorii pe animale favo-

rizează elementele stimul-răspuns *(impuls, deprindere)*; psihofiziologii vorbesc de *ansambluri* de celule ; statisticienii de *grupuri* sau *factori*; psihologii clinicieni înclină spre *trebuințe*; alții, interesați de personalitate, favorizează *trăsăturile, atitudinile* sau *sentimentele.*

Elementele diferă ca grad de complexitate. Ele pot fi structuri majore, substructuri sau microstructuri, depinzînd de nivelul nostru de interes. Afirmația cea mai veridică ce poate fi făcută despre sistemul nervos uman este aceea că el este orînduit în mod ierarhic : structuri atît de simple, precum sînt căile reflexe sau atît de complexe ca filozofia diriguitoare vieții — toate sînt în aceeași măsură reale. Să luăm un exemplu : un psihofiziolog interesat de flexia și extensia alternativă a piciorului ar putea decide că *reflexul în lanț* este elementul de bază care ne interesează ; dar un cercetător preocupat de clasificarea activităților motorii va alege *mersul* ca un element mai acceptabil. Dacă studiem comportamentul interpersonal am putea prefera *deprinderea de a se îndepărta de oameni.* Dacă interesul nostru se îndreaptă spre dispoziții mai generalizate ale personalității ne putem fixa asupra *trăsăturii de a fi retras.* Elemente fine sau grosiere de toate felurile își au locul lor.

Dar această variabilitate a elementelor produce în cel mai bun caz confuzie pentru știință. Cel puțin o școală de psihologie (teoria cîmpului) condamnă orice „atomism" în psihologie și pune accentul numai pe configurații, structuri și cîmpuri. Această concepție încearcă să se apropie de fluiditatea care caracterizează întreaga viață mentală și comportamentul.

Totuși ceva trebuie să explice *repetițiile* și *stabilitățile* din comportamentul personal. Deși admitem că elementele nu pot exista într-o „stare pură" (căci conduita noastră zilnică este determinată de confluența mai multor elemente activate), totuși constatăm că personalitatea este relativ stabilă în cursul timpului și în diferite domenii situaționale. Cum putem explica acest fapt dacă nu căutăm anumite structuri ?

Cercetarea elementelor în trecut[1]

Avem nevoie în studiul personalității de elemente de un grad relativ înalt de complexitate, căci meseria noastră este să explicăm ordonările mai extinse (molare) de conduită și nu contracții musculare.

[1] Într-o anumită măsură această discuție urmează capitolul meu intitulat *What units shall we employ ?*, în G. Lindzey (Ed.), *Assessment of motivation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958 →

Din secolul al IV-lea î.e.n. pînă în secolul al XVII-lea e.n. teoriei personalității i-a fost dat să fie scrisă în mare măsură în termenii celor patru temperamente. Este interesant faptul că aceste temperamente au fost considerate drept corespunzătoare celor patru elemente ale naturii enunțate de Empedocle și celor patru elemente umorale paralele (bila neagră — melancolic, bila galbenă — coleric, sînge — sangvin, flegma — flegmatic). Așa cum am arătat în capitolul 3, schema este coerentă, dar nu se susține. Ea relevă de fapt că fizica, biochimia și psihologia se bazează pe aceleași patru elemente cosmice. Dacă „unitatea științei" va fi vreodată realizată, aceasta nu se va face în acest mod suprasimplificat.

Cînd elementele umorale nu au mai atras în cele din urmă interesul, a apărut, pentru a domina scena, doctrina *facultăților*. Timp de două secole (cam de la 1650 la 1850) natura omului a fost concepută ca un amestec de facultăți — „puterile" memoriei, atenției, raționamentului și așa mai departe. Spre sfîrșitul acestei perioade, Gall — frenologul — a căutat facultăți care se apropiau de calitățile *personale*: vanitate, dragoste de urmași, bunăvoință și altele de acest fel.

Sub influența lui Darwin, teoreticienii personalității au schimbat facultățile cu *instinctele*. Perioada următoare, care a durat aproximativ șaizeci de ani, a adus apărarea elegantă a instinctelor și a derivatelor lor; sentimentele, de către McDougall. El considera că aceste unități ar putea fi ordonate într-o listă de elemente motivaționale uniforme în raport cu care toate persoanele să poată fi comparate. Freud a întărit căutările în această direcție deși, spre deosebire de McDougall, el nu a oferit o clasificare clară a instinctelor. În 1924, Bernard a raportat faptul că au fost propuse peste 14 000 de instincte diferite și că în perspectivă nu se contura vreun acord[2].

Doctrina instinctului și-a modificat forma. Behavioriștii au postulat *impulsurile* ca elemente neînvățate pe care se bazează personalitatea. Impulsurile erau în cea mai mare parte simple apetituri și aversiuni fiziologice. Alți psihologi au transformat instinctele în doctrina trebuințelor (paginile 208—211). Spre deosebire de instincte, trebuințele nu sînt în mod necesar moștenite; ele sînt doar direcții de bază ale motivelor. Printre trebuințe sînt: umilința,

[1] O teorie cuprinzătoare despre „structură" se află în F. H. Allport, *The nature of perception and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955. Această teorie ajută la explicarea stabilității structurilor personale și în același timp a capacității lor de modificare în contact cu structurile „externe" (naturale sau sociale).

[2] L. L. Bernard, *Instinct: a study in social psychology*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1924, p. 220.

realizarea, agresivitatea, dominanța, izolarea, receptivitatea senzorială, sexualitatea. Mai recent, Murray a adoptat conceptul de valoare-vector, care scapă de abstracțiunea trebuințelor. Valorile tipice sînt: *sănătatea, banii, ideologia, sexul*. Fiecare poate fi legat de un vector; de exemplu, *a dobîndi, a menține, a evita*. Murray enumeră paisprezece valori fundamentale și doisprezece vectori. Numărul rezultant de elemente motivaționale este mare, dar poate fi manevrat. Schema este strict nomotetică, dar are avantajul de a integra obiectul dorinței cu dorința însăși — ceea ce este un progres față de clasificările mai abstracte[3].

Aceste fragmente de istorie servesc pentru a da o perspectivă căutării care a început acum două mii de ani și care nu a ajuns încă la o concluzie. Propunerile actuale sînt într-un număr tulburător de mare. În afară de *instincte, impulsuri, trebuințe, valori-vectori* și *sentimente*, întîlnim *deprinderi, atitudini, sindromuri, regiuni, ergi, constructe personale, structuri preferate, dimensiuni, factori, scheme, trăsături* și *tendințe*. Unul sau mai mulți autori preferă unul sau altul din aceste tipuri de elemente și oferă definițiile și subclasificările lor. Dar chiar dacă unii autori sînt de acord în privința unui anumit tip de elemente (factorii, de exemplu) adesea ei nu sînt de acord cu elementele specifice care trebuie recunoscute în cadrul tipului respectiv.

Nu vom încerca să definim sau să explicăm toate aceste propuneri. Cîteva din ele, totuși, vor fi examinate în acest capitol și în cele următoare.

Elementele de stimul-răspuns

Acum trebuie să atacăm o problemă fundamentală în teoria personalității. S-o numim problema *specificității*. Acest punct de vedere, deși mai puțin obișnuit decît era acum două decade, este încă larg răspîndit în America. El susține că „personalitatea este alcătuită din mii de deprinderi independente și specifice". Cu alte cuvinte, nu există o organizare la niveluri superioare, așa cum se sugerează în utilizarea obișnuită a termenului *trăsătură*. Elementul esențial este deprinderea specifică. Singurul element este „o tendință de comportament specific care trebuie definită în funcție de un stimul anumit și de un răspuns anumit"[4].

[3] H. A. Murray, *Toward a classification of interactions*, în T. Parsons, E. A. Shils (Eds.), *Toward a general theory of action*, Cambridge, Mass, Harvard Univ. Press, 1951, pp. 463 f.

[4] Enunțări ale acestui punct de vedere pot fi găsite în H. Hartshorne, M. A. May, F. K. Macmillan, 1930; P. M. Symonds, *Diagnosing personality and conduct*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1931, cap. 9; W. Coutu, *Emergent human nature*, New York, Knopf, 1949.

Temeinicia acestei concepţii este formulată tranşant de Lehmann şi Witty.

De nenumărate ori o baterie de teste desemnată să măsoare trăsături ca perseverenţa sau agresivitatea sau onestitatea a dat rezultate atît de nesigure şi de puţin demne de încredere... încît s-a pus problema existenţei reale a trăsăturilor generale[5].

Intr-o anumită măsură, experienţa comună confirmă această părere. Cunoaştem cu toţii oameni care sînt îngrijiţi în privinţa îmbrăcăminţii, dar neîngrijiţi la biroul lor, sfinţi în zi de sărbătoare şi diabolici în cursul săptămînii, timizi la serviciu, tirani acasă. Dar în acelaşi timp nu cunoaştem şi oameni care sînt aproape întotdeauna îngrijiţi, timizi, cinici sau serviabili? Putem prevedea în mod corect comportamentul lor în situaţii noi. Trăsăturile lor par să fie generalizate.

Adepţii specificităţii îşi susţin punctul lor de vedere pe baza argumentelor mai vechi din *Character Education Inquiry* (C.E.I. — *Cercetarea asupra educaţiei caracterului*)[6]. Această cercetare a fost ingenioasă şi meticuloasă. Cercetătorii au pus sarcini concrete în faţa a sute de copii. Din răspunsurile lor a fost posibil să se studieze dovezile pentru şi împotriva existenţei unor asemenea pretinse trăsături ca: înşelăciunea, bunăvoinţa, cooperarea, perseverenţa şi autocontrolul. Concluzia finală a fost că asemenea calităţi sînt „mai curînd grupuri de deprinderi specifice decît trăsături generale".

Iată un exemplu din aceste rezultate. Copiilor li s-a dat ocazia să fure bănuţi (şi a reieşit faptul că ei aveau deprinderi destul de constante de a fura sau de a nu fura). Li s-a dat, de asemenea, ocazia să trişeze la lucrările scrise de la şcoală şi să mintă în legătură cu trişarea, şi, de asemenea, să trişeze la jocuri. Corelaţiile între aceste forme de comportament erau scăzute, slabe. Astfel, furtul bănuţilor şi minciuna în legătură cu trişarea corelau numai +0,132. O deprindere necinstită într-o situaţie era independentă de deprinderea necinstită din altă situaţie.

Studiul, deşi impresionant, nu e pe deplin convingător. Trebuie aduse cîteva obiecţii importante:

[5] H. C. Lehmann, P. A. Witty, *Faculty psychology and personality traits*, în „Amer. J. Psychol.", 1934, 44, 490.

[6] H. Hartshorne, M. A. May, vol. I, *Studies in deceit*, 1928; vol II, *Studies in service and self-control*, 1929; vol. III (cu F. K. Shuttleworth), *Studies in the organization of character*, 1930, New York, Macmillan.

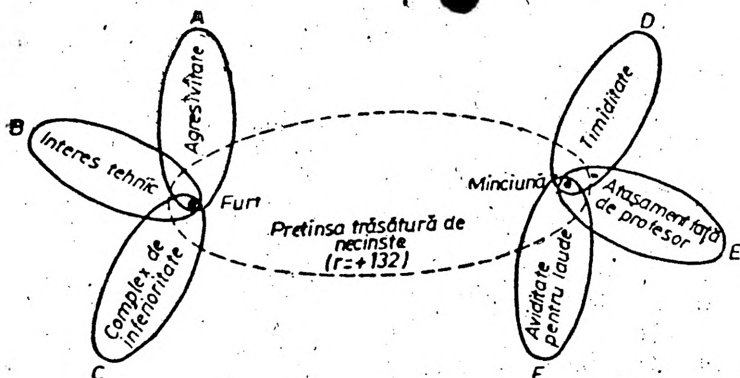

Figura 22. Critica unor concepţii nomotetice asupra trăsăturilor (Elipsa cu linie întreruptă reprezintă trăsătura aşa cum este concepută de cercetători; elipsele cu linie continuă, dispoziţii personale posibile omise de ei)

1. În exemplul dat, rezultatele nu dovedesc că copiii sînt lipsiţi de trăsături, ci numai că necinstea, aşa cum a fost măsurată, nu este ea însăşi o trăsătură. Un copil care are deprinderea de a fura bănuţi poate face astfel pentru că economiseşte în vederea cumpărării unei truse de scule; sau pentru că este răzbunător într-un mod antisocial; sau pentru că se simte inferior social şi doreşte să-şi cumpere bomboane pentru a cîştiga atenţia tovarăşilor săi de joc. Un copil care minte o poate face pentru că îi e teamă de pedeapsă; pentru că nu doreşte să alerteze sentimentele profesorului. Copilul F (figura 22) poate minţi pentru că simte o foame cronică pentru laudă şi aprobare.

Ceea ce descoperă cercetarea este faptul că noţiunea abstractă de „cinste“ nu este o trăsătură la fel de puternică la copil cum sînt alte dispoziţii personale. Cercetarea nu dovedeşte că „furatul bănuţilor“ este o deprindere izolată, fără legătură cu structuri superioare ale organizării personalităţii la copilul respectiv.

2. Investigatorii şi-au propus să studieze calităţi etice, mult complicate prin aprobare şi dezaprobare socială. Aceste componente ale caracterului nu sînt părţi fundamentale ale personalităţii, mai ales în copilărie. Conştiinţa unui copil, cum am văzut, nu este fermă sau bine socializată în primii ani de viaţă. Cazul următor ilustrează problema.

Un băiat de zece ani obişnuit cu respectul tovarăşilor săi de joacă acasă, s-a găsit în timpul verii printre băieţi mai mari care l-au privit de sus ca pe un străin şi drept ceva fără valoare. S-a simţit frustrat şi îndurerat. Într-o zi un

membru al grupului a propus „şterpelirea" cîtorva bucăţi de dulciuri de la magazinul din colţ. La început deprinderile de cinste ale băiatului l-au îndemnat să reziste la propunere, dar cînd grupul şi-a bătut joc de el, dorinţa sa *majoră* de admiraţie şi superioritate socială s-a trezit. A întreprins singur furtul şi în cîteva clipe a ieşit din magazin cu o provizie mare de batoane de ciocolată. Deprinderile mai puţin stabile de cinste au fost distruse de o *trăsătură* mai puternică şi mai organizată. Băiatul era destul de consecvent cu sine însuşi, dar consecvenţa sa nu corespndea idealului social.

3. Există dovezi serioase că oamenii mai în vîrstă devin mai constanţi în comportamentul lor socializat. Ei tind să fie „cinstiţi în întregime" sau poate „mincinoşi în general". Nu vrem să spunem că orice persoană este perfect constantă, ci numai că adulţii sînt mai constanţi decît copiii.

4. Cercetătorii C.E.I. raportează că în obţinerea unui „scor total pentru caracter" la copii, intercorelaţia medie a douăzeci şi trei de teste utilizate a fost +0,30 (mai mare decît pentru comparaţia furt-minciună). Dacă relaţia pozitivă constantă trebuie privită ca o dovadă a specificităţii sau a generalităţii, aceasta este o problemă. Un autor, analizînd datele C.E.I. conchide că există o dovadă pentru admiterea unui factor general *c* de caracter. Această concluzie, extrasă din date identice, este în mod direct opusă concluziei prime a investigatorilor.[7]

Doctrina specificităţii a avut rezultate oarecum dăunătoare. În urma cercetării menţionate o importantă directivă de la biroul central din New York a fost trimisă la nivel naţional conducătorilor unei organizaţii de tineret. Între altele se spunea : „Psihologia nu mai recunoaşte cinstea ca trăsătură permanentă... Trăsăturile de caracter nu sînt trăsături generale, ci mai curînd un lucru specific în fiecare situaţie". Cu alte cuvinte, în educarea unui copil nu ne putem aştepta la mai mult decît o dezordine de deprinderi ; trebuie să-i educăm să nu ia bani din geanta mamei, să nu fure prăjituri, să nu forţeze lacătul băcăniei. Copilul este considerat incapabil de a generaliza norme de decenţă, de a învăţa respectul pentru interesul altora. Ceva pare în mod serios eronat în această imagine.

[7] J. B. Maller, *General and specific factors in character*, în „J. Soc. Psychol.", 1934, 5, 17—102. Factorul *c* este definit drept dispoziţia de a renunţa la un cîştig imediat de dragul unui cîştig mai îndepărtat, dar mai mare. Studii recente făcute de W. Mischel şi R. G. H. Metzner arată că această trăsătură este relativ constantă în personalitatea copilului. Unii copii dezvoltă o abilitate generalizată de a amîna satisfacţiile lor ; alţii de aceeaşi vîrstă pretind satisfacţii imediate.

În ciuda neajunsurilor sale evidente, doctrina specificității prezintă o atracție considerabilă pentru teoriile americane (nu și pentru cele europene). Ea se potrivește cu tradiția lui William James și E. L. Thorndike care au pus un accent mare pe elementul deprindere din conduită. Este apropiată de doctrinele stimul-răspuns care caută un răspuns măsurabil ce urmează unui stimul măsurabil (o situație de care uneori se apropie cercetarea pe animale). Este înrudită cu poziția unor sociologi care pun un accent mare pe situație. Acestora le place mai curînd să considere că situațiile recurente (modelele culturale) produc orice stabilitate care se află în conduita omului, decît să considere omul ca avînd trăsături stabile care determină comportamentul său fără a exista o dependență evidentă de situație. Enunțat mai pe larg, tradiția analitică este puternică în gîndirea americană ; ne place să reducem comportamentul la componentele cele mai mici posibile.

Dar în ciuda afinității sale cu etosul american nu ne putem mulțumi cu specificitatea. Doctrina că întregul comportament (și ca atare și personalitatea) este compus din nenumărate deprinderi specifice este, din cîteva motive, inacceptabilă.

În primul rînd, dovezile nu sînt convingătoare. Dacă nu reușim să găsim constanța, e poate pentru că nu o căutăm unde trebuie. Să presupunem că întrebăm dacă oamenii care utilizează bibliotecile publice au trăsături care îi fac să scoată numai cărți cu coperți roșii sau verzi. Desigur că nu au. Dacă ar fi studiate numai coperțile, nu trebuie să ne așteptăm la nici o constanță. Dar dacă este cercetat subiectul cărților alese ar apărea trăsături bine organizate ale interesului. Dacă constanța nu e căutată în direcția corectă, ea nu va fi găsită.[8]

În al doilea rînd, nu ne putem niciodată aștepta ca toți oamenii să fie constanți, folosind o metodă care se bazează numai pe *investigație de masă*. Am văzut în figura 22 că în raport cu ei înșiși, copiii pot fi constanți, dar nu și cu o componentă concepută nomotetic. O persoană poate fi total constantă în raport cu ea însăși, fără a fi constantă în trăsături care sînt testate pe o populație generală.

În al treilea rînd, dovada rezultată din trăsături comune, deși nu indică niciodată o siguranță perfectă, de obicei, relevă o constanță considerabilă. Ori de cîte ori un „test de personalitate" prezintă o fidelitate mare (constanță internă) înseamnă că persoanele care sînt agresive, perseverente, sociabile (sau nu) la un item, sînt tot astfel în general la toți ceilalți itemi. Sau dacă se plasează într-o poziție inferioară la o măsurătoare, tind să se plaseze la fel și la celelalte. Astfel, specificitatea este contrazisă

[8] Exemplul este din G. B. Watson. *Next steps in personality measurement*, în „Charact. and Pers.", 1933, 2, 69.

de orice fidelitate internă care există în testele de personalitate și această fidelitate este de obicei mult mai mare decît o implică afirmația de la pagina 317.

În sfîrșit, tot ceea ce se cunoaște referitor la acțiunea integratoare a sistemului nervos este incompatibil cu specificitatea. Credința într-o „circumvoluție nervoasă", în care se presupunea odată că rezidă o deprindere specifică, a fost abandonată. Există niveluri superioare de integrare și acestea garantează structuri care sînt mai largi decît simplele deprinderi specifice.

Elementele identice

Dacă cineva concepe personalitatea ca fiind alcătuită din „nenumărate deprinderi specifice" trebuie să răspundă la întrebarea : Cum explicați constanța considerabilă pe care oamenii o prezintă în conduita lor ? Un răspuns tradițional a fost dat în termenii existenței *elementelor identice*.

Să vedem cum decurge teoria. Am putea spune de un anumit băiat că este *politicos*. Teoria specificității (elementelor identice) spune : „Nu, nu are nici o trăsătură de politețe". Mai curînd, el „învață să scoată șapca respectivă cînd ajunge la o ușă anumită și în prezența mamei sale. Dar cu timpul el poate să-și scoată șapca, sau pălăria sau orice are pe cap cînd intră pe orice ușă, în orice casă, indiferent dacă o persoană e prezentă sau nu".[9] Atunci polite-

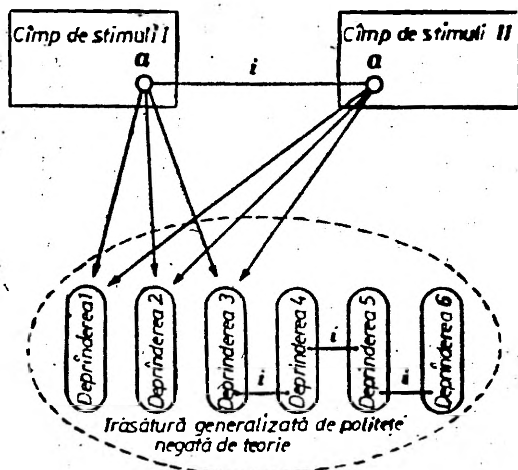

Figura 23. Teoria elementelor identice. Identitatea poate apărea fie în cîmpurile de stimuli, fie în deprinderi (Liniile continue —i— indică asemenea identități. Săgețile indică direcții de stimulare, iar elipsa cu linie întreruptă reprezintă trăsătura ipotetică de *politețe* negată de teorie)

[9] P. M. Symonds, *The nature of conduct*, New York, Macmillan. 1928, p. 294.

ţea nu e nimic altceva decît repetarea aceleiaşi deprinderi, cînd e provocată de stimulii anterior asociaţi cu aceste deprinderi sau cînd deprinderile înseşi au o legătură. O diagramă va clarifica teoria.

Băiatul din exemplul nostru a învăţat, prin mijlocirea exerciţiului, că atunci cînd intră pe uşa de la intrare (a) în propria sa casă (cîmpul stimulului I) el trebuie să-şi scoată şapca (deprinderea 1), să-şi şteargă pantofii (deprinderea 2), să salute pe cei dinăuntru (deprinderea 3). Uşile de la intrare au ceva în comun (elemente identice în cîmpuri diferite de stimuli) : toate îl provoacă pe băiat să realizeze aceleaşi trei deprinderi (ca, de exemplu, cînd intră pe uşa unui vecin, a[1], cîmpul stimulului II). Un observator neinformat ar putea remarca faptul că este un băiat *politicos*. Defel ; nu are nici o trăsătură generală ; cele trei deprinderi ale sale sînt automat puse în funcţiune ori de cîte ori întîlneşte elemente identice în cîmpuri diferite.

Acum, deprinderile înseşi sînt, de asemenea, capabile să aibă trăsături identice, astfel încît apariţia uneia poate să atragă după sine apariţia alteia (în virtutea acţiunii reintegratoare, pagina 104). Astfel, salutul adresat celor din casă (deprinderea 3) ar putea, prin unele componente verbale asociate în mod obişnuit — de exemplu, „Bună ziua, ce mai faceţi ?“ — să pună în mişcare o întrebare următoare referitoare la sănătatea lor (deprinderea 4), care, la rîndul ei, în virtutea unei expresii faciale asociate în mod obişnuit, ar putea sugera un zîmbet prietenos (deprinderea 5). În sfîrşit, un zîmbet prietenos, prin asociere specifică ulterioară, duce la un act suplimentar de „politeţe“, ca invitarea afară la joc a prietenului (deprinderea 6).

Astfel, elementele identice din cîmpurile de stimuli sau din structura neuropsihică sînt responsabile de cvasiconstanţa conduitei băiatului. Ceea ce se neagă este faptul că nu există nici o dispoziţie generalizată căreia să i se poată ataşa în mod corect denumirea de „politeţe“. Băiatul este în mod fundamental o creatură cu deprinderi specifice. Orice relaţie ar putea exista între cele şase deprinderi enumerate aici, ea se datoreşte în întregime unor componente şi mai fine şi mai specifice ale acestor deprinderi, pe scurt unor elemente identice.

Acesta este tabloul structurii personalităţii după teoria elementelor identice.

Cititorul trebuie să observe că acest punct de vedere este adesea întîlnit în psihologia generală, ca şi în psihologia personalităţii. De exemplu, se pune adesea întrebarea dacă nu este bine să se studieze limba latină pentru că „educă mintea“. Punctul de vedere al specificităţii ar spune : „Nu, cu excepţia cazului în care pot exista elemente identice între limba latină şi alte activităţi“. De exemplu, dacă cineva învaţă cuvîntul *amor* în latină, această

rădăcină e un element identic în limba engleză cu *amorous*, în limba franceză cu *amour și amour-propre*. De aceea, elevul cîștigă ceva valoros în pronunție sau în vocabular prin repetarea unor elemente specifice. Or, dacă în studierea limbii latine un elev elaborează deprinderea de a se ocupa de gramatică în fiecare seară, această deprindere îl va ajuta poate cînd va întreprinde studiul chimiei sau al oricărei alte materii.

Punctul de vedere opus, tradițional denumit „disciplină formală", susține că studiul limbii latine aduce beneficii mult mai mari. El ar stimula imaginația (în ansamblu), ar dezvolta un simț al preciziei în limbaj (în general), ar exersa, ca să spunem așa, mușchii intelectului. Să precizăm această problemă : pare probabil că teoria elementelor identice permite un „transfer al învățării" prea mic, iar teoria „disciplinei formale", de modă veche, unul prea mare.

Tradiția specificității și a elementelor identice a predominat în psihologia anglo-americană din timpul empiriștilor englezi din secolul al XVIII-lea (de exemplu, Locke, Hume) pînă la teoriile moderne stimul — răspuns. Pentru a rezuma această concepție am putea spune că inițial ea postulează elemente foarte mici *(ideea simplă* la Locke, *senzația* la Hume, *arcul reflex* sau *deprinderea* la behavioriști). Apoi caută să explice structurile de nivel superior postulînd conexiuni sau asociații între aceste elemente mici.

Întreaga problemă iese la lumină cînd ne punem întrebarea : Ce este *similaritatea?* În versul lui Goethe „Verde este arborele de aur al vieții" simțim cumva ce vrea să înțeleagă poetul, dar unde se află un element identic care să unească viața cu un arbore de aur și simultan cu verdele ? Similaritate, da ; elemente identice, nu. Într-o metaforă folosită odată pentru a descrie un poet popular dar care din punct de vedere sentimental era de calitate inferioară — „un produs de pluș purpuriu al plăcintelor cu brînză poetice" — unde este elementul comun care unește nefericitul poet cu această imagine ucigătoare ? Această metaforă și altele pot să ne învăluie ca expresii apte de similaritate — și totuși trasarea unui element specific comun (fie senzație, deprindere, traiect nervos sau orice altă legătură identică) este imposibilă.

Să revenim acum la personalitate. Un anumit „superpatriot" (să-l numim oare McCarley ?) are, hai să spunem, o fobie față de comunism. Aceasta pare să fie trăsătura sa principală. Pentru el, rușii, majoritatea profesorilor de colegiu, toți liberalii, toate organizațiile pentru pace, Națiunile Unite înseși, antisegregaționiștii și evreii — toți sînt „comuniști" și îi urăște. Pare irațional să presupunem că asemenea stimuli diverși au elemente comune. Dar pentru el aceștia alcătuiesc un concept organizat (o similaritate).

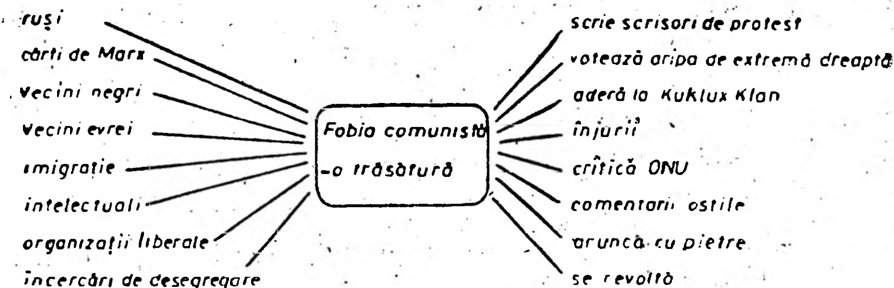

Figura 24. Caracterul general al unei trăsături. Volumul trăsăturii e determinat de echivalenţa stimulilor care o produc şi de echivalenţa răspunsurilor pe care le provoacă

Orice este nou sau ciudat sau străin probabil că se include în această atitudine (sau trăsătură) foarte generală.

Să observăm o clipă comportamentul său. Uneori McCarley va da frîu liber urii sale scriind o scrisoare unui ziar local, sau făcîndu-se roşu la faţă şi urlînd sau adunînd revoltaţi, şi aruncînd cu pietre în casa unui negru sau a altui „comunist". Comportamentul este similar de la situaţie la situaţie, da, dar nu implică elemente identice în sens inteligibil (în fiecare caz grupe complet diferite de muşchi pot fi implicate).

Ceea ce vrem să spunem este faptul că trăsăturile noastre personale (ca şi viaţa noastră mentală) sînt organizate pe bază de similarităţi şi că similarităţile nu pot fi reduse la elemente identice. Termenul *similaritate,* desigur, are o nuanţă subiectivă. *Percepem* similarităţi. Dar putem, dacă preferăm, să utilizăm un concept mai obiectiv, şi să vorbim de *echivalenţa stimulilor* sau *echivalenţa răspunsului.* Multe situaţii pot trezi o trăsătură (sau concept) generalizată şi multe forme de comportament pot fi echivalente cînd exprimă trăsătura (sau conceptul). Băiatul care îşi scoate şapca şi îşi şterge pantofii cînd intră în casă nu procedează astfel doar pentru că unele elemente din cele două acte sînt legate în mod mecanic, ci deoarece pentru el acestea au aceeaşi semnificaţie socială esenţială. În general, el este „rupt de casă" şi în măsura în care mai multe acte echivalente sînt incluse în sistem, spunem că el are o trăsătură de politeţe, ceea ce înseamnă că multe situaţii provoacă dispoziţia de atenţie faţă de ceilalţi şi conduce la multe forme variate de comportament, toate avînd un sens echivalent.

Există cîteva dificultăţi în ceea ce priveşte doctrina elementelor identice. Una este aceea că teoria nu este capabilă să specifice ce este un element, sau cît de identică trebuie să fie o identitate. Dar, în primul rînd, teoria intră în conflict cu multe dove-

experimentale negative"[10] În procesul educaţional nu se constată faptul că copiii învaţă un nou material proporţional cu numărul de elemente identice din el şi dintr-un material vechi; dar ei învaţă proporţional cu capacitatea lor de înţelegere a *principiilor* (adică, capacitatea de a vedea amplitudinea mare a similarităţii în diferite cazuri).[11]

Dovezile favorizează o teorie opusă, în care integrarea şi generalizarea joacă un rol conducător. Aici efectele transferului depind în primul rînd de echivalenţa semnificaţiei pentru individ a domeniilor cu care se confruntă. Dacă ele sînt similare, transferul are loc. Echivalenţa şi similaritatea nu sînt uniforme pentru toţi; ele constituie o chestiune personală şi de aceea este imposibilă predicţia *en masse** pentru oameni a valorii transferului unei singure experienţe sau elaborarea unui program de studii şcolare care să asigure efecte de transfer uniforme pentru *toţi* copiii.

Atît de rapid şi de subtil ne grupăm experienţele şi ne formăm conceptele şi atitudinile şi trăsăturile încît procesul este într-adevăr deconcertant. De ce-urile similarităţii şi echivalenţei sînt dincolo de înţelegerea noastră actuală. Putem împrumuta o expresie din William James şi să spunem că toate fiinţele umane au „o aptitudine electrică pentru analogii". În prezent nu putem prezice cu exactitate ce stimuli şi ce răspunsuri vor fi echivalente pentru o persoană, deşi putem adesea să o facem cu un succes oarecare. Putem spune în mod destul de sigur că dl. McCarley va reacţiona negativ la orice este „străin". Sau că băiatul politicos va fi atent în aproape toate situaţiile. Dar putem greşi.

Discuţia din capitolul 11 asupra atitudinilor cognitive ne poate ajuta să înţelegem formarea conceptelor generale şi a trăsăturilor. O persoană care e timidă poate avea de la început o dispoziţie de a dezvolta teama de ceea ce e străin; această insecuritate este un fel de atitudine care ar putea, de exemplu, să explice grupul respingător de calităţi care formează tendinţa dominantă a lui McCarley. Sau un copil în şcoală care învaţă un principiu orientator (care este, desigur, o formă de atitudine mentală) va face progrese rapide în organizarea tuturor exemplelor semnificative pentru acest principiu într-un concept general. Sau o persoană care are o imagine de sine precisă (văzîndu-se pe sine ca un „prieten al omului") va

[10] Întreaga problemă a elementelor identice şi a dovezilor semnificative este revăzută mai pe larg în G. W. Allport. *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, cap. 10.

[11] Vezi, de exemplu, R. C. Craig, *The transfer value of guided learning*, New York, Columbia Univ., Teachers Coolege, Bureau of Publications, 1953.

* În franceză în original. (Nota trad.)

grupa experiențele sale mai prompt datorită acestei atitudini organizatoare. Ceea ce am numit „dispoziții proceptive“ ne ajută să înțelegem „analogiile electrice“ pe care le fac oamenii și structurile ferme de personalitate pe care le dezvoltă.

În capitolele următoare voi enunța opinia mea personală despre natura adevăratelor elemente ale personalității. Această concepție neagă faptul că elementele specifice de stimul-răspuns sau elementele identice constituie cheile de boltă fundamentale ale structurii personalității.

Elementele factoriale

Ne îndreptăm atenția spre o direcție de cercetare complet diferită. Elementele factoriale nu se bazează pe presupuneri de ordin nervos sau comportamental, cum face doctrina specificității, ci mai curînd pe presupuneri *statistice*. Teoria factorilor este un punct de vedere mult favorizat.

Factorii sînt populari pentru că ei încearcă să răspundă la întrebarea pe care știința o pune persistent : Care este numărul cel mai mic de concepte care pot ordona și descrie o multiplicitate de fenomene ? Întrebarea reflectă „legea economiei“ care avertizează știința să nu înmulțească fără rost conceptele.

Analiza factorială aplică legea economiei pentru căutarea elementelor de bază ale personalității. În mod specific ea pune întrebarea : Care este numărul minim de grupuri separate care pot fi considerate că stau la baza unei matrici de coeficienți de corelație ? Deși calculele matematice cerute sînt complexe, natura esențială a elementului factorial nu e dificil de înțeles.

Să luăm un exemplu ipotetic simplu. Să presupunem că un cercetător a măsurat cîteva sute sau o mie de oameni din perspectiva a șapte „trăsături“. Poate că el utilizează teste pentru aceste calități sau poate că utilizează aprecieri adunate de la prietenii și cunoștințele lor. Să spunem că „trăsăturile“ sînt acestea :

D — Dominanță
A — Amabilitate
C — Conducere
L — Locvacitate
G — Stare de spirit generală
S — Înclinația de a fi secret
P — Pasivitate

El descoperă acum rapid că acestea nu sînt trăsături „independente“. Unele dintre ele se suprapun mult. Majoritatea oamenilor, de exemplu, care înregistrează un scor mare la dominanță

	D	A	C	L	G	S	P
D		65	80	50	−30	−40	−90
A			72	65	−20	−60	−30
C				55	−10	−50	−40
L					−35	−90	−20
G						64	45
S							50
P							

Grupul I

Grupul II

Figura 25. Matricea ipotetică din care pot fi extrași factori

vor avea un scor mare la amabilitate, conducere și chiar la locvacitate; în același timp, aceiași oameni tind să aibă un scor mic la dispoziție generală, la înclinația de a fi secret și la pasivitate. Un tabel imaginar de corelații indică situația.

Legea economiei ne previne: „Nu aveți nevoie de șapte elemente separate; aveți numai două grupuri de bază". Problema este cum să denumim Grupul I. Pare mult încărcat cu dominanță și conducere, dar, de asemenea, într-o măsură și cu amabilitate și locvacitate. Să denumim Grupul II nu e mai ușor. Să-l numim retractilitate ?, introversiune afectivă ?, recesivitate ?, sau cum ?

Analiza factorială constituie un mod mai precis de a descoperi și purifica suprapunerea dintr-un tabel de corelații și de a stabili factori care să explice grupurile. Desigur, în mod obișnuit, mult mai multe intercorelații sînt incluse într-o matrice și numărul de factori care rezultă este mai mare decît în exemplul nostru simplu.[12]

Sute de studii factoriale au fost făcute asupra variabilelor personalității. Întrucît numărul de variabile potențiale este mare, în mod obișnuit cercetătorii fac analiza factorială a unui domeniu din cîmpul total al personalității. Astfel, pornind cu 70 de variabile în domeniul a ceea ce ei au numit „temperament", Guilford și Zimmerman afirmă că 13 factori acoperă întregul domeniu. Fiecare persoană ar putea fi testată sau evaluată după acești 13 factori de bază[13]:

[12] Pentru o scurtă prezentare a procedeelor factoriale vezi Anne Anastasi. *Differential psychology*, 3rd ed., New York, Macmillan. 1958. Pentru prezentări mai largi, R. B. Cattell, *Factor analysis*, New York, Harper, 1952; J. P. Guilford, *Psychometric methods*, rev. ed., New York, McGraw-Hill, 1954; L. L. Thurstone, *Multiple-factor analysis*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1947.

[13] J. P. Guilford, W. S. Zimmerman, *Fourteen dimensions of temperament*, în „Psychol. Monogr.", 1956, No. 417.

activitate generală,
ascendență,
masculinitate — feminitate,
încredere — sentimente de inferioritate,
calm, stăpînire de sine — nervozitate,
sociabilitate,
capacitate de reflexie
depresie,
emotivitate,
reticență,
obiectivitate,
caracter plăcut,
cooperare, toleranță.

Sau, ca să luăm un exemplu din domeniul intereselor umane, o echipă de cercetători a folosit o scală alcătuită din 1 000 de itemuri, toți desemnați să măsoare multe tipuri de interese. După ce tabelul de intercorelații a fost analizat factorial, au reieșit următorii 18 factori[14] :

— interes tehnic,
— interes științific,
— aventură,
— asistență socială,
— apreciere estetică,
— exprimare estetică,
— nevoie de distracție,
— nevoie de atenție,
— interes pentru afaceri,
— interes pentru muncă în aer liber,
— impuls fizic,
— precizie,
— gîndire,
— ordine,
— conformism cultural,
— interes pentru ocupații funcționărești,
— agresivitate,
— asociabilitate.

Lista ilustrează o limită importantă a analizei factoriale. Ea nu include toate interesele posibile, de exemplu, interesul religios. De ce nu? Pentru că chestionarul inițial *nu* conținea itemuri

[14] J. P. Guilford, R. R. Christensen, N. A. Bond Jr., M. A. Sutton, *A factor analysis study of human interests*, în „Psychol. Monogr.", 1954, no. 375

privitori la religie. După cum vedem, factorii sînt un fel de derivare de ordinul doi din datele inițiale, și ca atare sînt complet limitați de ceea ce cuprind testele inițiale.

O încercare mai ambițioasă de a acoperi aproape întregul domeniu al personalității este ilustrată în lucrarea lui R. B. Cattell. Pe baza multor studii el încearcă să rezume factorii pe care el și alți cercetători i-au descoperit.[15] În afară de factorii intelectuali, există următorii factori :

— afirmare competentă,
— reținere — timiditate,
— supracompensare hipomaniacă,
— exactitate critică,
— bunăvoință sociabilă,
— hotărîre activă,
— reactivitate nervoasă, alertă,
— rezerve nervoase — nevrotism,
— anxietate în realizare — siguranță în realizare,
— realism precis — tendință psihotică,
— autocontrol introspectiv culturalizat,
— temperament apatic.

Problema dacă diferitele studii factoriale sînt de acord între ele este neclară. Ele utilizează diferite tipuri de teste, parametri inițiali diferiți, uneori procedee statistice diferite. Diamond consideră că există un acord parțial. De repetate ori apar anumiți factori, care, deși sînt denumiți diferit, indică faptul că există o dimensiune *afiliativă* (prietenoasă, sociabilă), ca și o dimensiune *agresivă* (dominantă sau ascendentă) ; și încă două : o dimensiune *timidă* (deprimată) și una care privește *normalitatea* sau *maturitatea* (opunîndu-se nevrotismului).[16] Pe de altă parte, întîlnim critici care spun că există un acord redus între factorialiști.[17]

O aplicare cuprinzătoare a analizei factoriale la sfera totală a semnificației a fost făcută de Osgood și Suci.[18] Procedeul în acest caz a fost să se aplice 50 de scale de apreciere cu 7 trepte la 20 de substantive comune. Astfel, dacă ați fi cel ce apreciază, vi s-ar cere să spuneți (în 7 trepte sau grade) cît de *puternică* sau *slabă*, cît de

[15] R. B. Cattell, *The principal replicated factors discovered in objective personality tests*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1955, 50, 291—314.

[16] S. Diamond, *Personality and temperament*, New York, Harper, 1957, p. 171.

[17] P. E. Vernon, *Personality tests and assessment*, London, Methuen, 1953, p. 12.

[18] C. E. Osgood, G. J. Suci, *Factor analysis of meaning*, în „J. exp. Psychol.", 1955, 50, 325—338.

bună sau *rea*, cît de *umedă* sau *uscată* vi se pare o „tomată" ; de asemenea o „pană" sau chiar o „doamnă". Denumirea poate părea fără sens, totuşi rezultatul este revelator în mod moderat. În general, toate aceste evaluări se reduc la trei factori majori. Într-un sens ei sînt „supraconcepte", deoarece cuprind grosso modo toate cele 50 de concepte utilizate în evaluare. Reiese că sînt factori (sau supraconcepte) de *valoare, putere, activitate*. Dacă acest tip de analiză ar fi extins sau confirmat, ar putea să se refere în mod salutar la modalităţi de bază în care personalitatea este percepută şi judecată. Astfel, din indicaţia limitată a acestui experiment ne-am putea hazarda să ghicim faptul că în timp ce utilizăm mii de adjective pentru a descrie oamenii, tindem în mod fundamental să-i considerăm în funcţie de *valoarea* lor (judecată caracterială), *puterea* lor şi *activitatea* lor.

Aceste exemple variate demonstrează suficient intenţia şi meritele elementelor factoriale. Ele sînt componente statistice — reduse la număr pe cît posibil, pentru a explica o matrice de corelaţii.

Se pare că utilizarea cea mai bună a analizei factoriale în domeniul personalităţii provine din utilizarea ei într-un domeniu bine definit, limitat — mai limitat în scop decît este cazul de obicei. Să dăm un exemplu. Harsh a întreprins studiul „iritabilităţii". O persoană relatează că nu suportă oamenii care fonfăie, şi că ea nu poate îndura mătreaţa, dinţii strîmbi, poveştile obscene şi marinarii agresivi. Altele indică diferite modele de aversiuni. Studiind sute de itemuri verificate pe sute de oameni, Harsh constată că aceste cauze de iritare se grupează în jurul a patru focare principale : 1. neregularităţi în înfăţişarea personală, 2. încălcări ale obiceiurilor şi moralei, 3. ofense aduse ego-ului propriu şi 4 iritare la ghinioane mărunte.[19]

Adepţii analizei factoriale consideră că această metodă ar putea eventual să ne conducă la un set de calităţi cu adevărat fundamentale (sau „sursă") ale naturii umane, corespunzătoare, să zicem aşa, tabelului de elemente periodice din chimie. Dacă s-ar descoperi elemente fundamentale de acest gen atunci am putea să inventăm teste pentru a măsura poziţia fiecărei persoane faţă de fiecare factor esenţial.

Dar trebuie făcute critici serioase referitoare la conceptul de „factor". Presupunerile par a fi departe de realitate.

1. În primul rînd, este rezonabil să afirmăm că toţi oamenii posedă de fapt aceeaşi componentă de bază a personalităţii ? Trebuie să fie elementele de organizare aceleaşi la toţi oamenii ?

[19] C. M. Harsh, *An inventory study of categories of annoyance*, Berkeley. Univ. of California Library (umpublished), 1936.

Trebuie oare ca factorii, cu excepţia ponderii lor diferite, să fie identici ? În cel mai bun caz, un factor este o fotografie compusă, care nu se aseamănă nici unui individ în particular.

2. Elementele statistice descoperite sînt departe de organismul individual. Scorurile la multe teste pe o populaţie mare de oameni sînt puse într-o rîşniţă statistică, iar amestecul este atît de complet încît ceea ce iese este un lanţ de factori în care fiecare individ organic şi-a pierdut identitatea. Dispoziţiile sale sînt amestecate cu ale celorlalţi. Factorii derivaţi în acest mod rareori se aseamănă cu dispoziţiile descoperite prin metode clinice, cînd un individ este studiat intensiv. Nu există absolut nici o dovadă că elementele factoriale corespund „trăsăturilor sursă", adică compoziţiei genetice a naturii umane — cum au pretins unii entuziaşti.

3. O mare dificultate apare în denumirea factorilor. Cînd în cele din urmă sînt numiţi, descoperim că numele este în mare măsură arbitrar. Mulţi cercetători preferă să denumească factorii cu litere, ca w, p, c, m şi altele, ca şi cum nu ar îndrăzni să pronunţe numele factorilor cu voce tare. Pare mai sigur să aperi un simbol abstract decît să pledezi curajos pentru asemenea elemente substanţiale ca *voinţă, perseverare, cooperare, masculinitate.* Uneori factorul rezultant pur şi simplu nu poate fi numit. Un singur grup factorial conţinea următorul ghiveci : acuităţi spaţiale, frumuseţe combinată cu impuls, dar avînd o relaţie negativă cu empatia şi dexteritatea spaţială. Se poate extrage vreun sens psihologic clar de aici ? Cînd luăm în considerare elementele componente ale aproape oricărui factor care este izolat nu reuşim să găsim un nume care să poată fi aplicat corect produsului.

Să lăsăm cititorul să se întrebe singur dacă următoarele răspunsuri indică prezenţa unei trăsături subsecvente care să determine aceste răspunsuri :

Consideraţi că trebuie să evitaţi situaţiile excitante pentru că vă obosesc prea mult ?	Da
Credeţi că mare parte din aşa-zisa educaţie progresivistă este mai puţin sănătoasă decît vechiul dicton : „Bătaia e ruptă din rai" ?	Da
În general, vă place mai mult tovărăşia cărţilor sau a oamenilor ?	A oamenilor
Vă e frică în mod necontrolat de un anumit animal ?	Da

Acestea sînt de fapt simple componente ale unui pretins factor denumit „înclinaţie spre culpabilitate — încredere în sine".[20] Nici coerenţa acestor răspunsuri între ele şi nici re-

[20] R. B. Cattell, *Personality and motivation structure and measurement*, Yonkers, N.Y., World Book, 1957. Vezi factorul O.

lația vreunuia dintre ele cu denumirea dată factorului nu e vizibilă. Elementele compuse statistic conțin adesea o asemenea neclaritate.

4. Am vorbit de faptul că nimic nu poate rezulta din analiza factorială care să nu fi fost pus inițial în ea. Pentru a vorbi mai pe larg, am putea spune că metoda moștenește toate erorile datorate măsurătorilor și corelațiilor anterioare pe care se bazează, eșantionării populației, lipsei de fidelitate și validitate a testelor utilizate, limitării bateriei de măsurători, precum și erorile și prejudecățile experimentale.

În procedeele de analiză factorială au fost introduse variate modificări, unele din ele încercînd să depășească aceste critici, mai ales să micșoreze forța celei de-a doua critici de mai sus, luînd mai curînd în considerare comportamentul recurent al individului decît simplele valori medii ale comportamentului fiecăruia. Procedeul tradițional de analiză factorială este denumit tehnica *r*. Recent inventatorii au introdus tehnici *q*, *p*, *o* și alte variante.[21] Numai într-o mică măsură, dacă nu defel, aceste variante scapă de criticile de bază aduse aici.

Rezumat

Fiecare știință caută elementele din care este format obiectul ei de studiu. Psihologii au căutat cu atenție elementele componente ale vieții mentale, dar nu au ajuns niciodată la un acord în privința numărului sau a naturii lor. Un motiv este acela că pe unii psihologi îi interesează comportamentul detaliat (molecular) iar pe alții (mai ales cercetătorii personalității) tendințele comportamentale mai largi (molare). Au fost propuse elemente de multe tipuri — la fel de diverse ca reflexele condiționate și trebuințele, elementele umorale și sentimentele, facultățile și factorii.

În psihologia anglo-americană se conturează cu claritate două abordări curente. Acestea favorizează punctul de vedere stimul-răspuns și, respectiv, punctul de vedere statistic. Elementul susținut de abordarea stimul-răspuns este *deprinderea* specifică. Elementul statistic favorizat este *factorul*. Ambele propuneri au limite serioase, cea mai vizibilă din ele fiind îndepărtarea față de structura vieții umane așa cum o observăm de obicei.

[21] Pentru o scurtă definiție a acestor tehnici, vezi Anastasi, *op. cit.*, pp. 336—339. Nota 12 supra.

Concepţia stimul-răspuns are o dificultate în a explica structurile mai complexe pe care organizarea ierarhică a sistemului nervos le produce în mod clar. Teoria conexiunii via „elemente identice“ nu e convingătoare. Analiza factorială are dificultăţi în reprezentarea vieţii individuale concrete : elementele ei sînt derivate dintr-un amestec de răspunsuri ale unui mare număr de oameni la o mare varietate de măsurători. Pentru anumite scopuri limitate (ca descoperirea faptului dacă o trăsătură comună presupusă — să zicem „iritabilitatea“ sau introversiunea — este realmente „unitară“ sau compusă din factori separaţi) metoda e utilă.

Pînă acum căutarea comportamentelor de bază ale personalităţii nu a prea dat rezultate. Totuşi, pe latura constructivă, am considerat că concepţia echivalenţei stimulilor şi echivalenţei răspunsului pregăteşte calea pentru înţelegerea organizării personalităţii. Pentru individ, foarte multe situaţii în care se găseşte sînt funcţional echivalente („similare“ pentru el) şi foarte multe tipuri separate de acte sînt funcţional echivalente în intenţia şi rezultatul lor (adică în „semnificaţia“ lor pentru el).

Această concepţie a echivalenţei stă la baza teoriei trăsăturilor prezentată în următoarele două capitole.

CAPITOLUL 14

Teoria trăsăturilor comune

REACŢIA ÎMPOTRIVA TRĂSĂTURILOR • SÎNT TRĂSĂTURILE VERIDICE SAU FICTIVE? • NATURA TRĂSĂTURILOR COMUNE • CUM SE STABILESC? • DISTRIBUŢIA NORMALĂ • TRĂSĂTURILE ŞI ALTE TENDINŢE DETERMINANTE • TIPURI • DENUMIREA TRĂSĂTURILOR COMUNE • REZUMAT

Rareori se pune sub semnul întrebării existenţa trăsăturilor ca elemente fundamentale ale personalităţii. Limbajul comun le presupune. Spunem că acest om este *posac* şi *timid*, dar *muncitor*; femeia aceea este *dificilă*, *vorbăreaţă* şi *zgîrcită*. Psihologii, de asemenea, vorbesc în aceşti termeni. Recent un psiholog a scris o scrisoare de recomandare pentru un fost student caracterizîndu-l drept *ambiţios*, *amabil* şi *profesor entuziast*, dar avînd un *temperament iute*. Chiar în cercetările lor tehnice asupra personalităţii majoritatea investigatorilor dispun de un fel de doctrină a trăsăturilor (aşa cum s-a arătat în capitolul precedent). În acelaşi timp psihologii ştiu că bunul simţ este uneori un ghid prost, iar problema trăsăturilor este unul din domeniile în care bunul simţ, chiar dacă fundamental e corect, trebuie examinat critic şi redefinit.

Reacţia împotriva trăsăturilor

În primul rînd, denumirile trăsăturilor, ca cele din paragraful precedent, implică prea mult. Tînărul profesor nu e totdeauna „amabil"; nu e uniform „ambiţios" în orice direcţie; „entuziasmul" său depinde în mod sigur de ceea ce predă şi cui predă.

În timpul celui de-al II-lea război mondial Biroul Serviciilor Strategice a stabilit un Centru de evaluare în care erau examinaţi candidaţii pentru munca în serviciile secrete străine. După testarea şi studierea unui om timp de cîteva zile, cîţiva psihologi trebuiau să încerce să descopere trăsăturile sale şi să prevadă dacă ele s-ar potrivi sau nu cu o asemenea sarcină delicată. Personalul de cercetare a constatat că sarcina lor era extrem de dificilă, iar motivul pe care l-au invocat poate fi luat drept o enunţare clasică a limitelor oricărei doctrine a trăsăturilor :

> Este uşor de prevăzut exact rezultatul întîlnirii unui element chimic cunoscut cu un alt element chimic cunoscut într-o eprubetă curată. Dar unde e chimistul care poate prevedea ce se va întîmpla cu un element chimic cunoscut dacă întîlneşte un element chimic necunoscut într-un vas necunoscut ?... Atunci cum poate un psiholog să prevadă cu oarecare grad de precizie rezultatul întîlnirilor viitoare ale unei personalităţi abia cunoscute cu sute de alte personalităţi necunoscute aflate în oraşe, sate, cîmpii şi jungle îndepărtate şi necunoscute care sînt saturate cu cine ştie ce pagube şi beneficii potenţiale ?[1]

Critica este atît de adevărată şi de semnificativă încît trebuie să admitem de la început că *nici o teorie a trăsăturilor nu poate fi întemeiată dacă nu ia în considerare şi nu explică variabilitatea conduitei unei persoane*. Presiunile din mediul înconjurător, persoanele cu care stabileşte relaţii şi contracurenţii din persoana însăşi pot întîrzia, mări, deforma sau inhiba complet conduita pe care am aşteptat-o în mod normal ca rezultat al trăsăturilor unei persoane. (Am discutat deja reacţia împotriva „situaţionalismului" în capitolul 8.)

Toate acestea sînt adevărate ; totuşi, în fluxul activităţii unei persoane există, dincolo de o porţiune variabilă, şi o porţiune constantă şi tocmai această porţiune constantă căutăm s-o desemnăm cu conceptul de trăsătură.

Principiul de bază al comportamentului este fluxul său continuu, fiecare act succesiv reprezentînd mobilizarea unei energii mari pentru un anumit scop de îndeplinit. Numai o singură activitate integrată are loc într-un moment dat şi această activitate este rezultatul unei convergenţe finale dintre energiile şi presiunile relevante. Cu alte cuvinte, un act dat este produsul unei interacţiuni a multor forţe determinante, din care trăsăturile reprezintă numai una.

Singurul lucru pe care îl putem observa este *actul* şi nici un act nu e produsul unei singure trăsături. Cînd scrieţi o scrisoare, vor apărea în această părticică de comportament tot felul de factori determinanţi : simţul datoriei, dorul pentru prietenul dumneavoastră, o cerere pe care vreţi să i-o adresaţi, faptul că aveţi timp răgazul pentru scris, hîrtie şi stilou la îndemînă, ca şi pre-

[1] O S S Assessment Staff, *Assessment of men*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1948, p. 8.

zența amintirilor, emoțiilor, asociațiilor semnificative pentru activitate. O asemenea convergență complexă de tendințe determinante ne împiedică să spunem că o singură activitate este produsul exclusiv al uneia sau mai multor trăsături. Trăsăturile constituie unul din factorii care determină un act prezent și ele fac ca actul să pară „caracteristic" pentru persoană ; dar nu sînt niciodată unicul factor determinant.

Trăsăturile, spre deosebire de „facultățile" sau „puterile" enunțate de psihologia anterioară, nu sînt „omuleți în piept" care trag firele comportamentului. Trăsăturile sînt tendințe mai generale, fiecare expresie a unei trăsături fiind ușor diferită, deoarece ea înfruntă alte condiții determinante. Mai mult, după ce un act are loc, există „feedback" spre sistemul nervos, iar în viitor o trăsătură nu va fi niciodată exact aceeași cum a fost anterior. Astfel, *fluxul continuu* este faptul primar. Totuși, știm că trăsăturile există pentru că în ciuda fluxului continuu și a modificării există o considerabilă constanță în modul de comportament al unei persoane. Putem spune că anumite acte sînt caracteristice pentru ea. Trăsăturile stau la baza a ceea ce este „caracteristic" în conduită.

Sînt trăsăturile veridice sau fictive ?

O întrebare metafizică apare la începutul oricărei discu[ții] despre trăsături, și dacă se permite acest lucru, întreaga proble[mă] devine mai dificilă. Cu cît mai repede putem s-o rezolvăm cu a[tît] mai bine. Pe scurt, întrebarea este aceasta : sînt trăsăturile dis[po]ziții autentice, veridice ? (Termenul *veridic* se referă în filozo[fie] la faptul că obiectul în discuție este într-adevăr *acolo*.) Astfel [o] trăsătură, dacă e veridică, corespunde unui sistem neurofizi[olo]gic. Or, pe de altă parte, nu sînt trăsăturile nimic altceva [de]cît ficțiuni nominale, simple cuvinte, grupări convenționale ale u[nei] pluralități de acte fără legătură între ele ?

Ca exemple ale concepției despre trăsături veridice, c[ităm] două definiții :

O trăsătură este o forță psihică directoare constantă care determină c[om]portamentul activ și reactiv al individului[2].

O trăsătură este o dimensiune sau un aspect al personalității, care co[nstă] dintr-un grup de reacții constante și asociate ce caracterizează adaptăril[e ti]pice ale unei persoane[3].

[2] F. Baumgarten, *Character qualities*, în „Brit. J. Psychol.", 26, 290.

[3] L. F. Shaffer, E. J. Shoben, *The psychology of adjustment*, ed., Boston, Houghton Mifflin, 1956, p. 317.

Concepţia nominalistă a fost exprimată acum peste un secol de Jeremy Bentham, care a fost întotdeauna împotriva substituirii entităţilor reale cu unele fictive :

Dispoziţia (trăsătura) este un fel de entitate fictivă inventată pentru comoditatea discursului, pentru a exprima ceea ce se presupune că e permanent în mintea unui om[4].

O afirmaţie mai recentă a aceluiaşi punct de vedere este următoarea :

Trăsăturile sînt numai denumiri comode date unor tipuri sau calităţi ale comportamentului, care au elemente comune. Ele nu sînt entităţi psihologice, ci mai curînd categorii pentru clasificarea deprinderilor[5].

Acest ultim citat este pe linia „doctrinei specificităţii". Deprinderile înseşi sînt reale, dar trăsăturile rezidă nu în persoana însăşi, ci numai în ochii observatorului. În fapt, aceasta este o poziţie curioasă. Ea spune, de fapt, că elemente mici de comportament (deprinderile) sînt veridice, dar că dispoziţii mai largi (trăsătura) sînt fictive.

Această dispută e un ecou al capitolului 2 unde am discutat definiţiile veridice şi nominale ale personalităţii. Este personalitatea într-adevăr „acolo afară" sau este ceva construit în ochii şi mintea observatorului ? Acum întrebăm dacă trăsăturile sînt într-adevăr „acolo afară" sau dacă ele sint numai categorii pentru o descriere sistematică a comportamentului (adică, sistematică pentru observator).

Enunţate pe scurt, argumentele poziţiei nominaliste sînt următoarele : 1. Nimeni nu a *văzut* vreodată o trăsătură a unei persoane ; şi nici nu putem dovedi că o trăsătură corespunde unei structuri neurofiziologice. 2. Întregul limbaj, inclusiv numele pe care îl dăm trăsăturilor, este nominal. Cuvintele desemnează categorii *sociale* şi nu *naturale*. Cum vom arăta mai tîrziu în acest capitol, există aproximativ 18 000 de termeni în limba engleză care descriu pretinse trăsături umane, dar aceşti termeni sînt etichete clasificatorii ; ei au o utilitate socială, dar nu se poate dovedi că derivă din deosebirile din natură. 3. Fiecăruia îi place să suprasimplifice percepţiile şi judecăţile sale despre oameni. Cineva poate susţine, de exemplu, că negrii (toţi negrii) sînt *le-*

[4] J. Bentham, *Principles of morals and legislation*, Oxford, Clarendon, 1879, cap. 9, p. 131.

[5] M. May, *Problems of measuring character and personality*, în „J. soc. Psychol.", 1932, 3, 133. În capitolul anterior a fost examinat argumentul adepţilor specificităţii şi au fost date motive pentru a fi respins.

22 — c.

neşi, ignoranţi şi *superstiţioşi*. În acest caz, generalizarea totală este evident fără sens.[6] A atribui trăsături într-un mod atît de grosier ne bagă întotdeauna în bucluc. Şi totuşi tindem să clasificăm oamenii (indivizii, ca şi grupurile) cu ajutorul cîtorva etichete lingvistice. Nimeni nu este atît de simplu şi ferm structurat pe cît o implică denumirile noastre.

Toate aceste argumente sînt temeinice, dar ele nu dovedesc că persoanele sînt lipsite de trăsături. Ele certifică numai că ar trebui să evităm tendinţa noastră de a suprasimplifica structura personalităţii *celuilalt* (a celuilalt individ). Sîntem preveniţi să nu admitem că cuvintele pe care le utilizăm corespund exact elementului psihologic pe care încercăm să-l numim. În sfîrşit, argumentul ne spune că avem nevoie de metode sănătoase, pentru a stabili existenţa trăsăturilor *celuilalt*, întrucît nu putem să le observăm niciodată direct.

Deşi e adevărat că nimeni nu a *văzut* vreodată o trăsătură, este în egală măsură adevărat că nimeni nu a văzut vreodată vreuna din structurile şi procesele de care psihologia trebuie inevitabil să se ocupe (impulsuri, deprinderi, aşteptări, atitudini, categorii). S-a propus ca atunci cînd simţim nevoia să presupunem existenţa unei dispoziţii veridice care să explice o activitate observată, am face bine să vorbim de un „construct ipotetic"[7]. Nu există o obiecţie pentru a proceda astfel cu condiţia să nu confundăm „constructul ipotetic" cu simpla „ficţiune". În calitate de construct ipotetic, trăsătura este pentru moment o inferenţă inevitabilă şi poate că într-o zi va fi demonstrată direct. La un moment dat planeta Pluton — sau modestul atom — a fost un „construct ipotetic". La un moment dat ştiinţa a fost capabilă să le demonstreze direct. Cazul trăsăturilor este, credem, similar. Într-o zi, sperăm, neurofiziologia ne va arăta direct procesele integrării, canalizării şi ale secvenţelor fazice care corespund actualelor noastre constructe ipotetice.[8]

În prezent, dovezile noastre referitoare la existenţa trăsăturilor provin din consistenţa actelor separate şi observabile ale comportamentului. Actele separate sînt în termenii lui Stagner „indicatori" ai trăsăturilor. Ca indicatori ai tră-

[6] Cf. G. W. Allport, *The nature of prejudice*. Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 10 şi 11.

[7] K. Mac Corquodale, P. E. Meehl, *On a distinction between hypothetical constructs and intervening variables*, în „Psychol. Rev.", 1948, 55, 95—107.

[8] Structuri neurofiziologice posibile care să stea la baza trăsăturilor sînt descrise de D. O. Hebb, *The organization of behavior*, New York, Wiley, 1949.

săturii de *izolare* specifică lui John, Stagner enumeră acte ca refuzarea invitației la o petrecere, traversarea străzii pentru a evita întîlnirea cu o cunoștință recentă, planificarea zilei în așa fel încît contactele sociale să se producă cu o mică probabilitate.[9]

Desigur, trei indicatori nu sînt suficienți. Deși toți ar putea indica o trăsătură de izolare, ei ar putea fi explicați de asemenea în funcție de *afacerile* lui John sau de o *indispoziție* temporară. Dar cînd nu avem trei acte, ci zeci, sute și chiar mii de acte care arată o regularitate și o constanță demne de încredere, ne simțim pe un teren mai sigur dacă afirmăm că John *trebuie* să fie un individ retras. (Și aici ne întrerupem pentru a ne aminti că nu ne putem aștepta niciodată la o constanță perfectă.)

Natura trăsăturilor comune

Am votat pentru concepția trăsăturilor veridice. Considerăm că o trăsătură este un sistem larg de tendințe similare de acțiune care există la persoana pe care o studiem. „Tendințele similare de acțiune“ sînt acelea pe care un observator, privindu-le din punctul de vedere al actorului, le poate categorisi sub o singură rubrică de semnificație.

Dar adoptăm această concepție a veridicității cu anumite rezerve. Mai întîi, știm că etichetele verbale sau matematice pe care le punem sînt derivate din propriile noastre percepții asupra comportamentului altuia și că actul de categorizare a percepțiilor noastre este influențat negativ de răul simplificării. Știm, de asemenea, că forțăm ceea ce observăm să intre în rubricile sociale sau matematice de care dispunem (rubrici ca *agresiv* sau *pasionat* sau Factorii A, B sau C).

Trebuie să mai adăugăm o rezervă importantă. Facem un pas înainte față de concepția veridicității atunci cînd încercăm să-l forțăm pe John să intre într-o schemă uniformă de trăsături pe care încercăm să o aplicăm la toți oamenii, inclusiv în cazul lui John. Fiecare test de personalitate, fiecare scală de apreciere face exact acest lucru, după cum vom arăta acum.

Să presupunem că ne interesează o trăsătură pe care o putem numi *ascendență-supunere* (sau am putea s-o denumim *dominanță* sau *conducere*). Vrem să testăm forța acestei trăsături la

9 R. Stagner, *Psychology of personality*, New York, McGraw-Hill, 1948, (rev. ed., 1961).

John. Putem face acest lucru numai comparîndu-l cu alţi oameni pe acelaşi parametru. De aceea elaborăm o scară, punînd poate întrebări ca cele următoare[10] :

Cineva încearcă să treacă înaintea dumneavoastră la rînd. Aţi aşteptat cîtva timp şi nu mai puteţi aştepta. Presupunînd că intrusul e de acelaşi sex cu dumneavoastră, de obicei

protestaţi faţă de intrus . . . .
„priviţi ucigător" pe intrus sau faceţi . . . .
către vecin comentarii cu voce tare . . . .
hotărîţi să nu aşteptaţi şi plecaţi . . . .
nu faceţi nimic . . . .

Vă simţiţi intimidat în prezenţa unor superiori din lumea academică sau de afaceri ?

în mod pronunţat . . . .
oarecum . . . .
deloc . . . .

Un lucru care vă aparţine se află la reparat într-un atelier de reparaţii. Mergeţi să-l luaţi la timpul fixat, dar reparatorul spune că „abia s-a început lucrul la el". Reacţia dumneavoastră obişnuită este

să-l mustraţi . . . .
să vă exprimaţi nemulţumirea moderat . . . .
să vă înăbuşiţi cu totul sentimentele . . . .

Cerem acum unui mare număr de oameni din „grupul standardizat" să completeze testul şi determinăm scorul mediu pentru grup. Apoi îl comparăm pe John cu această normă şi conchidem că, în raport cu alţi oameni, el este tipul de individ care cedează şi renunţă. Descoperim că se află în cele zece procente inferioare ale populaţiei, şi, astfel, conchidem că are o trăsătură puternică de „supunere".

Există un temei serios pentru a presupune existenţa *trăsăturilor comune* şi pentru a măsura o personalitate dată pe o scală dimensională comună în raport cu alţi oameni. Temeiul este acesta : *Oamenii normali dintr-o arie culturală dată tind în mod necesar să dezvolte unele moduri de adaptare comparabile în general.* De exemplu, oameni care trăiesc în ţări anglofone dezvoltă o capacitate mai mare sau mai mică în utilizarea limbii engleze şi este complet raţional să dai teste uniforme de realizare a limbajului pentru a vedea dacă modul în care o persoană stăpîneşte limba engleză se află peste sau sub medie.

Să luăm trăsătura comună de *dominanţă-supunere*. Într-o societate competitivă, ca a noastră, fiecare individ tinde să găsească un nivel de afirmare sau ascendenţă care este conform cu modul său de viaţă. O persoană poate trăi destul de confortabil (şi încîntător) fiind un om „care cedează". Un altul (prin tempera-

[10] G. W. Allport, F. H. Allport, *The A-S Reaction Study*, Boston, Houghton Mifflin, 1928. Descris în „J. abnorm, soc. Psychol.", 1928, 23, 118–

ment sau educaţie) consideră că dominanţa este un stil mai potrivit de adaptare şi de stăpînire a mediului său.

Unii oameni elaborează un stil de agresivitate extremă; alţii, de pasivitate extremă. Problema este aceea că în societatea noastră oamenii pot fi comparaţi (în general) în ceea ce priveşte modul în care au rezolvat această problemă de raportare la mediu şi la ceilalţi oameni.

> Cu ani în urmă Herbert Spencer a subliniat faptul că întreaga luptă evoluţionistă forţează animalul, ca şi fiinţa umană să-şi găsească nivelul de dominanţă. Cînd primele două fiare s-au întîlnit în pădure, spunea Spencer, una s-a afirmat ca *cel ce ia prînzul*; cealaltă s-a resemnat să devină *prînzul*. Lucrări recente au arătat că există o „ierarhie" constantă la găini şi la alte animale, în aşa fel încît animalul *A* domină în mod regulat animalul *B*, *B* îl domină pe *C* şi aşa mai departe. În ceea ce priveşte fiinţele umane există zicala că fiecare *trebuie* să fie sau gheată, sau ştergător de picioare.

Oricît de logic este să elaborezi o scală uniformă pentru ascendenţă-supunere, procedeul este în cel mai bun caz *aproximativ*. În definitiv, există varietăţi infinite de dominatori, conducători, agresori, discipoli, supuşi şi suflete timide. Scala nu recunoaşte şi nu poate recunoaşte nuanţele subtile ale trăsăturilor la indivizi. În capitolul următor vom examina mai îndeaproape problema trăsăturilor individuale sau personale.

Deocamdată să formulăm din nou cazul trăsăturilor comune. Există multe aspecte ale personalităţii în privinţa cărora toţi oamenii dintr-o cultură dată pot fi comparaţi în mod rezonabil. În afară de ascendenţă-supunere, putem menţiona locvacitatea, radicalismul, înclinaţia pentru bani, izolarea, anxietatea, nevoia de realizare, prejudecata rasială şi sute de alte dimensiuni. *Trăsăturile comune sînt acele aspecte ale personalităţii în raport cu care majoritatea oamenilor dintr-o cultură dată pot fi comparaţi avantajos.*

În ceea ce priveşte veridicitatea, ar trebui să fie clar acum că mai curînd violentăm structura personalităţii lui John dacă îl *forţăm* să fie inclus în nişte categorii uniforme de trăsături decît dacă îl privim ca pe un individ în sine şi încercăm să descoperim sistemele interne reale ale vieţii sale personale.

Pentru a conchide, trăsăturile comune nu derivă complet din deosebirile naturale ale personalităţii, pentru că indivizi construiţi similar în medii similare vor dezvolta scopuri similare şi metode similare de obţinere a lor. În acelaşi timp, trăsăturile comune sînt într-o anumită măsură artefacte ale metodei noastre

de *forțare* a categoriilor pe persoane individuale. Trăsăturile comune sînt de aceea mai nominale și mai puțin veridice decît trăsăturile personale (capitolul 15). Ca atare, am putea spune că ele sînt numai semiveridice, dar sînt totuși indispensabile cînd întreprindem studiul personalității cu scale, teste, aprecieri sau orice alte metode comparative.

Cum se stabilesc ?

Să presupunem că spuneți despre un anumit prieten al dumneavoastră că este *generos, punctual, iubitor de artă* și *plin de umor*. Și să presupunem că întreb : „De unde știți că este astfel ?" Răspunsul dumneavoastră desigur ar fi : „Ei bine, îl cunosc de destul de mult timp și, în situații în care interesul și bunăstarea altor oameni este implicat, el face de obicei lucruri generoase. Ori de cîte ori a avut o întîlnire, rareori întîrzie. Merge în mod frecvent la expoziții de artă, pictează el însuși puțin și are în bibliotecă multe lucrări de artă ; în confruntarea cu încurcăturile din viața sa și din lumea înconjurătoare, el reușește frecvent (dar desigur nu întotdeauna) să le depășească cu ușurință dînd situației o întorsătură plină de umor". Cu alte cuvinte, *frecvența* cu care o persoană adoptă un anumit tip de adaptare este un criteriu al trăsăturii. Un al doilea criteriu este *evantaiul situațiilor* în care adoptă același mod de acțiune. Un al treilea criteriu este *intensitatea* reacțiilor sale în conformitate cu acest „model preferat" de comportament.

Un psiholog utilizează exact aceleași criterii. Priviți la cele trei itemuri de test de la pagina 340. Primul și al treilea vă în[treabă] care este „modelul preferat" de dumneavoastră : domina[nt] sau submisiv. De asemenea, aceste itemuri vă cer să apreciați [...] anume este uzual sau obișnuit în cazul dumneavoastră (frecvenț[a]). Al doilea item întreabă cît de *intens* este răspunsul dumneavoa[s]tră. Toate trei împreună (și multe altele din aceeași scală) în[treabă] cît de mare e gama situațiilor în care adoptați un „mod[el] preferat" dominant sau submisiv. Toți trei parametri (frecven[ța], gama și intensitatea) sînt cuantificabili și permit o manevra[re] statistică.

Desigur că un psiholog nu are nevoie să utilizeze introspec[ția] ca în acest test de tipul „creion și hîrtie". Se poate să nu a[ibă] încredere în introspecție și să aleagă utilizarea observației [di]recte. Ar putea, de exemplu, să utilizeze „eșantionarea timpul[ui]" — poate în observarea unui copil anumit pe un teren de jo[acă] zece minute pe zi. Cît de frecvent, cît de intens și cît de larg[ă este] gama situațiilor în care un copil este dominant sau supus ? E[...]

putea observa adulții la o întîlnire a unui comitet de lucru (poate printr-un ecran unilateral) și să numere „interacțiunile" care sînt de dominanță sau de supunere. Sau ar putea utiliza o scală de apreciere și să ceară altor persoane să aprecieze cît de mult sau cît de puțin dintr-o trăsătură dată posedă John, Mary și Tom. (Dacă utilizează pe o scală de apreciere și chiar dacă face singur observații, psihologul va voi ca judecățile să fie confirmate de alte persoane — pentru a stabili ceea ce se numește *fidelitatea observatorului*).

Dovada statistică pentru existența unei trăsături rezidă în măsurări variate ale *fidelității*. Dacă se utilizează observatori sau evaluatori diferiți, este esențial ca ei să cadă de acord între ei. Dacă se utilizează un test, este esențial ca aproximativ aceleași scoruri să reiasă pentru toți subiecții diferiți dacă testul este readministrat după un interval de timp *(fidelitate de repetare)*. Este, de asemenea, esențial ca, dacă o persoană se manifestă ca dominantă într-o situație, să se manifeste de asemenea ca dominantă (de obicei) în alte situații. Deoarece, după cum am văzut, aceasta înseamnă a cere foarte mult unui individ, măsurătorile statistice utilizate *(fidelitate internă)* determină numai dacă pentru o populație întreagă de oameni, pe termen lung, itemurile corelează unul cu celălalt și cu scorul total. Aceasta înseamnă că pentru toți oamenii supuși testului există în general o tendință pentru cei care obțin scoruri mari la un item să aibă scoruri mari la alte itemuri. Dacă e astfel, testul măsoară o trăsătură comună cu o constanță mare.

Spunem că dacă se poate dovedi că un tip de activitate este de obicei asociat statistic cu un alt tip de activitate, există dovada ... ceva se află la baza celor două activități, adică o trăsătură. ...te o „trăsătură comună" dacă dovada este derivată de la în...aga populație de oameni. Testul pentru dominare-supunere, ...nționat mai sus, are o fidelitate la repetare de 0,78 (1,00 ar fi ...ectă) și o fidelitate internă de aproximativ 0,85. De aceea, ...chidem că oamenii în general tind în mod constant să ocupe ...poziție dată pe continuumul de la dominare mare la supunere ...ă ; și de aceea pot fi comparați avantajos în privința acestui ...but comun (generalizat) al personalității.

Multe (probabil mii) de trăsături comune au fost stabilite în ... acesta. Să numim cîteva : *nevrotism, extroversiune-introver...* *socială, autoritate, anxietate manifestă, trebuință de reali...* *masculinitate* sau *feminitate* a intereselor, *conformism*.

...itorul perspicace poate găsi o capcană în acest procedeu. ...supunem că un cercetător își propune să descopere dacă *...ozitatea*, de exemplu, este o trăsătură comună și măsurabilă ...scală. Mai întîi trebuie să inventeze scala. Făcînd astfel, el

fabrică un număr mare de situaţii imaginare. După prestarea scalei, constată că unele situaţii nu corespund cu altele (fidelitatea itemului e scăzută), aşa că le înlătură pe acestea şi schimbă formularea altora pînă cînd are o scală fidelă. Astfel, ceea ce *introduce* în scală determină trăsătura comună pe care o *scoate*. Acest arbitrar violează oarecum naturalismul pur (adică aflarea a ceea ce „sînt într-adevăr“ diferenţe comparabile în natura umană). Acesta este unul din motivele pentru care nu putem pretinde o prea mare veridicitate pentru trăsăturile comune.

Eşecurile în stabilirea unei trăsături comune sînt clarificatoare. Probabil nu am reuşi să găsim destule cazuri de donchişotism, perfidie sau cleptomanie pentru a justifica scalarea indivizilor în raport cu aceste variabile. La anumiţi indivizi acestea pot fi dispoziţii personale importante, dar *nu* sînt trăsături comune.

> Încercînd să descopere dacă *punctualitatea — întîrzierea* era o trăsătură comună, Dudycha a descoperit că pentru aproximativ 40% din populaţie exista într-adevăr o tendinţă sigură de a fi constant punctuali, de a întîrzia sau de a veni mai devreme la adunările din colegiu (cum ar fi jocuri de basket, orele de dimineaţă, mese, conferinţe particulare). Dar pentru aproximativ 60% exista o variabilitate prea mare pentru a afirma că ei au vreun „model preferat“ de adaptare.[11]

Dovada ştiinţifică pentru existenţa unei trăsături provine în totdeauna din demonstrarea printr-o metodă acceptabilă a *con- stanţei* ei în comportamentul unei persoane. În cazul trăsăturilo[r] comune este, de asemenea, necesar să se demonstreze că o în- treagă populaţie de oameni este în mod rezonabil constantă raport cu ea însăşi de-a lungul timpului şi într-o serie de situa[ţii]. Dar ce nivel de constanţă vom cere ? Nu există răspuns str[ict]. Statistic vorbind, cu cît fidelitatea este mai mare cu atît e [mai] bună dovada pentru o trăsătură. Dacă utilizăm corelaţiile tra- ţionale (pentru fidelitate de repetare sau pentru constanţă inte[rnă]) majoritatea psihologilor nu ar avea încredere în corelaţii sub 0,[…]. Cînd luăm în considerare variabilitatea inerentă a comportam[en]tului, efectele situaţiei imediate şi erorile de măsurare, nu e mirare că pentru a atinge acest minim o scală trebuie adesea [re]vizuită de cîteva ori (ceea ce face, cum am spus, ca întregul p[ro]cedeu să fie cam artificial).

[11] G. J. Dudycha, *An objective study of punctuality in relatio[n to] personality and achievement*, în „Arch. Psychol.“, 1936, no. 204.

Distribuţia normală

O proprietate obişnuită (dar nu invariabilă) a trăsăturilor comune este aşa-numita lor distribuţie normală. (Cititorul va observa că această afirmaţie se referă numai la trăsăturile comune, căci, prin însăşi natura lor, trăsăturile individuale care vor fi discutate în capitolul următor, nu pot fi scalate într-o populaţie.) Acum investigatorul *doreşte* să considere o trăsătură comună drept „continuă" cu scoruri dispuse într-o distribuţie de tipul „clopotului". Majoritatea cazurilor trebuie să aibă scoruri medii, iar restul se îngustează spre extrema superioară şi inferioară. Numai dacă o trăsătură are această distribuţie normală putem aplica metodele statistice obişnuite de măsurare.

Figura 26 ilustrează situaţia unei trăsături comune, să zicem dominare-supunere. Figura arată o serie mare de scoruri, efectiv 119 puncte, indicînd că scala e sensibilă. Ea arată că scorurile extreme nu se întîlnesc des. Majoritatea oamenilor au scoruri medii care se grupează în jurul „mediei moarte" (media). Un scor mediu poate rezulta din cumularea răspunsurilor „moderate", care indică o dispoziţie de a evita modalităţile extreme de adaptare; sau poate rezulta, şi ocazional aşa se întîmplă, din anularea răspunsurilor foarte autoritare şi a celor foarte submisive. (În cazul din urmă scorul mediu induce în eroare, pentru că subiectul are două dispoziţii puternice, dar contradictorii.)

Cînd cercetătorul obţine o asemenea distribuţie normală a scorurilor el este satisfăcut. El poate compara acum personalităţile în raport cu o trăsătură comună. Ştie că scorurile mari şi cele mici constituie deviaţii importante de la norma universală (sau de grup). El poate utiliza rezultatele într-o varietate de scopuri statistice.

Deşi curba normală este visul încîntător al examinatorului nu e uşor de spus ce semnifică ea. Concret, ea este de obicei un pro-

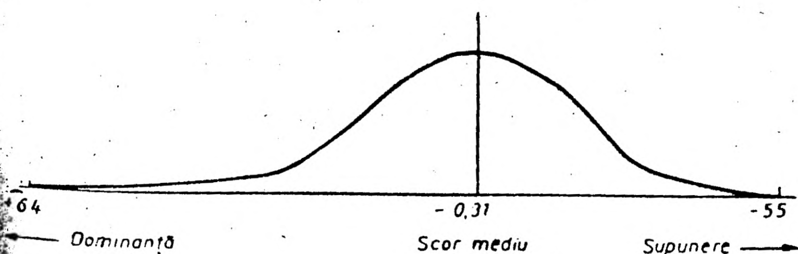

Figura 26. Distribuţia scorurilor unui test care măsoară dominanţa şi supunerea. Construită pe baza distribuţiei prin decile a scorurilor din *A—S Reaction Study*: Forma pentru bărbaţi. Vezi pagina 426.

dus al unor circumstanţe amestecate. În primul rînd, curba poate în parte să reflecte preferinţa naturii pentru niveluri medii (ne-distincte); dar, în plus, reflectă presiunea socială spre conformitate cu un nivel „mediu“ acceptat de conduită. Distribuţia normală rezultă adesea dintr-o juxtapunere arbitrară a modalităţilor opuse de adaptare pe o scală liniară. În sfîrşit, distribuţia este într-o anumită măsură afectată de creatorul testului care vede că revizuiri succesive ale scalei sale duc la dispersia din ce în ce mai simetrică a scorurilor. Nu există o obiecţie serioasă faţă de acest ultim procedeu, nici faţă de curba normală astfel obţinută, deoarece în orice caz scalarea trăsăturilor comune nu e decît un mod grosier de abordare a personalităţii. Totuşi, în interesul unei teorii sănătoase, este bine să se realizeze extinderea complicaţiilor introduse într-o singură variabilă „simplă“ în scopuri de măsurare comodă. Numai procedînd astfel putem evita greşeala de a presupune, cum mai mulţi autori o fac, că „totul în personalitate are o distribuţie normală“.

Trăsăturile şi alte tendinţe determinante

După cum am văzut în capitolul 11, psihologia nu se poate lipsi de conceptul de „atitudine“, care implică o pregătire pentru răspuns. Fără un asemenea concept ar fi imposibil să se explice stabilitatea şi constanţa conduitei.[12]

Deoarece psihologii au afirmat întotdeauna că deprinderile, impulsurile, trebuinţele, urmele memoriei, complexele inconştiente, sentimentele, atitudinile mentale şi multe dispoziţii sau sisteme de acelaşi tip există în structura neuropsihică, nu e nevoie de un argument nou pentru a adăuga „trăsăturile“ în această serie.

[12] Slăbiciunea formulei S-R este aceea că ea nu reuşeşte să explice organizarea internă extrem de complicată care se produce cînd stimulul e perceput, gîndit, canalizat într-o direcţie şi nu în alta, primind pecetea personalităţii de-a lungul drumului, înainte de a intra, în sfîrşit, în acţiune. Mai acceptabilă e formula S-O-R *(structură de stimulare — organizare internă — răspuns la produsul organizării)*. „O“ din această formulă este o recunoaştere a existenţei „tendinţelor determinante“ în sensul în care noi utilizăm acest termen. Metodologii exigenţi spun că noi nu putem cunoaşte exact ce este O şi ar trebui să-l denumim numai „o variabilă intermediară“. Dar prin „variabilă intermediară“ chiar şi cel mai exigent metodolog va admite deprinderi, atitudini, trăsături. Cei cîţiva extremişti care încearcă să abordeze problemele psihologice pe baza strictă a relaţiei S-R („organism gol“) lucrează în general cu porumbei sau şobolani şi nu contribuie la cercetarea personalităţii. Dacă sînt întrebaţi cum ar aborda problemele personalităţii, răspunsul este: „dacă am şti destul despre stimul, nu am avea nevoie de conceptul de personalitate“. Neconvingător.

Ceea ce ne interesează pe noi aici este numai o problemă terminologică. Cînd va fi folosit termenul „trăsătură“ şi cînd un alt termen din această serie?

Trăsătură şi deprindere. În mod obişnuit termenul *deprindere* se aplică unui tip îngust şi limitat de tendinţă determinantă. Copilul mic învaţă (cu dificultate) să se spele pe dinţi seara şi dimineaţa. Cîţiva ani această deprindere rămîne izolată, e declanşată numai prin comenzi adecvate din partea părintelui ca un item în lanţul de acte pe care copilul le îndeplineşte seara şi dimineaţa. Cu trecerea anilor, totuşi, spălatul dinţilor devine nu numai automat (cum e cazul deprinderilor), dar este integrat într-un sistem mai larg de deprinderi, adică devine o trăsătură de *curăţenie personală*. Mulţi adulţi au o deprindere generalizată de a îndepărta orice formă de murdărie de la persoana lor. Dacă cineva omite să-şi spele dinţii, se simte jenat nu numai pentru că o deprindere este frustrată, ci şi pentru că omisiunea violează o trăsătură mai generală de curăţenie.

Acest exemplu implică, destul de corect, că o trăsătură apare, cel puţin în parte, prin integrarea a numeroase deprinderi specifice care au aceeaşi semnificaţie adaptativă generală pentru persoană. Deprinderile nu se integrează automat, ci ele fac aceasta cînd persoana are un concept general sau o imagine de sine care duce la fuziunea lor într-un sistem superior de organizare. Un copil nu e niciodată „politicos în general“. El învaţă la început să spună „mulţumesc“, să nu întrerupă pe alţii în timp ce vorbesc, să ţină deschisă uşa pentru mama ca să intre în casă. Toate acestea sînt unităţi specifice de învăţare. Cînd devine adult, totuşi, se poate spune că are o trăsătură de politeţe. Deprinderile sînt acum integrate într-o concepţie a ceea ce stilul de viaţă al cuiva ar trebui să fie. În procesul învăţării trăsăturilor nu trebuie să uităm că influenţa temperamentului, inteligenţei şi constituţiei fizice joacă un rol. Este probabil mai uşor pentru persoanele cu anumite structuri înnăscute să dezvolte trăsătura politeţii decît pentru altele.

În acest caz o trăsătură este mai generalizată decît o deprindere. De asemenea, e mai variabilă în expresia sa. Şi acesta e un lucru de mare importanţă. *Politeţea* este mai mult decît o simplă aglomerare de deprinderi. O persoană cu adevărat politicoasă va înregistra schimbări în comportamentul său chiar pînă acolo încît distrugă *deprinderile* sale de politeţe pentru a menţine *trăsătura* sa de politeţe. De obicei, la masa de prînz nu e politicos să bea din ceaşca de spălat degetele la masă, dar povestea spune că o amfitrioană din Washington a procedat astfel pentru a-şi linişti oaspetele din Orient care deja băuse din ea. Ea a încălcat deprinderea, dar şi-a menţinut trăsătura.

În timp ce călătoreşte un american politicos va învăţa rapid să rîgîie cu satisfacţie după masă în unele ţări ; în altele să evite acest act zgomotos. Dacă are deprinderea de a ocupa locul cel mai incomod din cameră își va distruge rapid această deprindere cînd va afla în Germania că locul cel mai incomod este adesea sofaua care, totuşi, este un loc de onoare. Într-o ţară el va învăţa (pentru a fi politicos) să-şi întrebe gazda cît a plătit pentru diferitele ei bunuri ; în altă ţară (pentru a fi politicos) nu va pune asemenea întrebări personale.

Ne referim aici din nou la conceptul de *echivalenţă*. În toate ţările călătorul nostru politicos constată că majoritatea relaţiilor sale sociale trezesc în el dispoziţia de a fi politicos. De aceea mulţi stimuli sociali sînt *echivalenţi* în declanşarea trăsăturii. Pe latura răspunsului, activităţile sale, deşi extrem de variate ca tip, sînt, de asemenea, echivalente în aceea că ele *semnifică* toate politeţe. Figura 24, pagina 324, a ilustrat problema. (Conceptul de echivalenţă este oarecum similar cu conceptul S—R de „generalizare a stimulului“, discutat la pagina 104. Acesta din urmă, totuşi, pare să implice faptul că generalizarea rezultă în mod automat dintr-o condiţionare frecventă. „Echivalenţa“ pretinde că individul percepe o semnificaţie comună în seria de stimuli la care răspunde).

Atunci, o trăsătură este o *structură neuropsihică ce are capacitatea de a face funcţional echivalenţi mulţi stimuli şi de* [illegible] *iniţia şi orienta forme echivalente (constante semnificativ) de comportament adaptativ şi expresiv.*

Trăsătură şi atitudine. Nu e totdeauna posibil să distingem între ceea ce ar trebui numit în mod corect o *trăsătură* şi ce anume [illegible] *atitudine*. *Patriotismul* este o trăsătură sau o atitudine faţă de ţar[illegible] natală ? *Extroversiunea* este o trăsătură sau o atitudine faţă de viaţă ? Cineva are o trăsătură sau o atitudine autoritară ? [illegible] aceste cazuri şi altele similare este indiferent ce termen folosi[illegible] Oricare denumire este acceptabilă.

Dar *în mod obişnuit* există două distincţii între cele două co-[illegible]cepte : 1. O atitudine are întotdeauna un obiect de referinţă. [illegible]neva are o atitudine *faţă* de păstîrnac [...] sau explorările arcti[illegible] O trăsătură e declanşată de atît de multe obiecte încît nu înce[illegible]căm să le specificăm. De aceea, o trăsătură este considerată [illegible] obicei ca fiind mai generală (un nivel mai înalt de integrare) de[illegible] cît atitudinea. O persoană este conformistă, expansivă, timi[illegible] dominantă în atîtea situaţii încît nu le numim ca în cazul u[illegible] atitudini. 2. Atitudinile sînt de obicei pro sau contra, favora[illegible] sau nefavorabile, bine dispuse sau prost dispuse ; ele fac pe[illegible]neva să se apropie sau să se retragă de la obiectul lor. Andr[illegible] are o atitudine favorabilă faţă de biserica sa, o atitudine ne[illegible]tivă faţă de vecinul apropiat şi o atitudine ambivalentă (atît [illegible]vorabilă, cît şi nefavorabilă) faţă de televiziune.

Această trăsătură de apropiere sau evitare dă o nuanță clară de motricitate conceptului de *atitudine*. Cineva e „gata" de acțiune. În majoritatea limbilor găsim termeni comparabili care combină o „poziție" motorie cu o stare internă de spirit. Prin analiza a 12 limbi, Johnstone arată că aceasta e situația și, de asemenea, că termenul pentru *atitudine* este în general mai înclinat spre starea motorie decît spre starea internă. Unele limbi fac distincții mai fine decît limba engleză. Astfel, vorbind de o atitudine politică (de exemplu, privitoare la poziția Angliei în Orientul Mijlociu) limba greacă folosește termenul *stasis;* în timp ce vorbind de modul de gîndire și comportare (ca în relațiile rasiale) aceeași limbă utilizează *symperiphora.*[13]

Dar, cum am spus, o atitudine poate avea o gamă atît de largă încît să fie identică cu o trăsătură. Dacă un om își iubește cîinele, dar nu alte animale, el are o atitudine ; dacă are o atitudine atentă și de simpatie față de oameni și animale, el are în același timp o trăsătură de *bunătate*.

Atît *atitudinea,* cît și *trăsătura* sînt concepte indispensabile în psihologie. Ele acoperă principalele tipuri de dispoziții cu care se ocupă psihologia personalității. În trecere, totuși, ar trebui să subliniem faptul că întrucît *atitudinea* privește orientările oamenilor față de fațete precise ale mediului înconjurător (incluzînd oameni, cultură și societate) ea a ajuns să fie conceptul favorit în *psihologia socială.*[14] Totuși, în domeniul personalității ne interesează structura persoanei și de aceea *trăsătura* devine conceptul favorit.

Trăsăturile și alte forme de dispoziție. Anterior am discutat despre „variabile intermediare" ca *impuls, instinct, trebuință.* În măsura în care acestea se dovedesc a fi elemente utile în compararea indivizilor și sînt considerate a desemna dispoziții care funcționează în mod real, ele pot fi subsumate conceptului nostru de *trăsătură comună. Factorul,* cum am arătat, este o construcție cam artificială, dar totuși un concept înrudit cu trăsătura. Există concepte curente suplimentare care par chiar mai apropiate. Să le menționăm pe scurt. Sentimentul stă între *atitudine* și *trăsătură.* În general, putem desemna obiectul unui sentiment ca și al unei

[13] J. Johnstone, *„Attitude" in psychology and psychosomatic medicine,* în „J. nerv. ment Dis.", 1953, 117, 287—299.

[14] Aproape fiecare manual de psihologie socială caracterizează *atitudinea* drept conceptul său central. Istoria termenului și utilizarea sa sistematică în psihologia socială sînt descrise de G. W. Allport, *Attitudes*, în C. C. Murchison (Ed.), *A handbook of social psychology,* Worcester, Mass., Clark Univ. Press, 1935, cap. 17.

atitudini ; totuși obiectele sînt destul de generale.[15] Patriotismul ar putea fi numit *sentiment*, sau *atitudine* sau *trăsătură*.

Goldstein a introdus conceptul de *modele preferate* de comportament. Deși acest termen poate cuprinde mai mult decît trăsăturile, el este oarecum echivalent.[16] Lewin vorbește de o *regiune* (fie „personală internă", fie „motor perceptuală")[17]. Deși această metaforă spațială implică un model teoretic de cîmp, este extrem de sugestivă și a fost descrisă în capitolul 7. Alți termeni se referă la anumite tipuri de trăsături și vor fi numai enumerați aici : *interes, valoare, complex, sistemul ego-ului* (Koffka), *deprindere generalizată* (Dewey), *stil de viață* (Adler), *sindrom* (Maslow).

După ce am făcut aceste variate distincții, să încercăm acum o formulare rezumativă. Această formulare este, de fapt, o condensare a discuției noastre de pînă acum din capitolul de față.

O trăsătură comună este o categorie pentru clasificarea formelor funcțional echivalente de comportament dintr-o populație generală de oameni. Deși influențată de considerații nominaliste și artificiale, o trăsătură comună reflectă într-o anumită măsură dispoziții veridice și comparabile ale mai multor personalități care, datorită unei naturi umane comune și unei culturi comune, dezvoltă moduri similare de adaptare la mediul lor, deși în grade variate.

Dacă această formulare pare prea tehnică, cititorul poate prefera formularea simplă, dar mai puțin precisă că o trăsătură comună este orice *dispoziție generalizată în raport cu care oam... pot fi în mod avantajos comparați.*

Tipuri

Vorbirea obișnuită ne spune că o persoană *are* o trăsă... dar *se potrivește* unui tip. Acest lucru sugerează că tipurile e... nu în oameni sau în natură, ci în ochiul observatorului. Cu... cuvinte, trăsăturile trebuie considerate, cel puțin în parte, ca... *ridice*, dar tipurile numai ca *nominale*. Trăsăturile rezidă în... soană ; tipurile într-un punct de vedere *exterior persoanelor*.

[15] Sentimentul este elementul personalității preferat de W. Mc... gall, *Energies of men*, New York, Scribner, 1933 ; și de H. A. Mu... Christina D. Morgan, *A clinical study of sentiments, I*, în „Gene... chol. Monogr.", 1945, 33, 3—149.

[16] K. Goldstein, *The organism*, New York, American Book, 1939.

[17] K. Lewin, *Principles of topological psychology*, New York, Mc... Hill, 1936, cap. 17.

Adevărul problemei depinde în mare măsură de ce fel de tipologie vorbim. Să luăm în considerare mai întîi cîteva tipologii de nuanţă nominalistă. Acestea par a fi mijloace pentru a exalta interesul special al unui autor pe seama individului. Un autor ne spune că omenirea poate fi împărţită în două grupuri, *filistinii* şi *boemii* ; un altul preferă o dihotomie diferită, *apolinici — dionisiaci ;* un altul, *orientat spre interior* şi *orientat spre altul*. Psihologii interesaţi de imaginaţie sugerează alte tipuri : *vizual — kinestezic — auditiv*. William James vorbea de *sensibili* şi *duri* ; Sheldon de *visceroton, cerebroton, somatoton* ; Spranger preferă tipul *teoretic, estetic, economic, social, politic* şi *religios*. Această enumerare ar putea fi mult lungită.

Ceea ce izbeşte mai întîi în legătură cu aceste serii eterogene este faptul că autorul îşi impune propriile interese legate de natura umană. *În ochii săi*, omenirea pare să fie divizibilă în funcţie de schema *sa*. Nu e interesat de indivizi intacţi, ci numai de acele părţi din indivizi care pot fi ordonate în funcţie de eşafodajul său teoretic. Figura 3 (pagina 29) ilustrează procesul de dezmembrare.

Pînă acum discuţia noastră defineşte tipurile ca abstracţii create prin luarea unor părţi din oameni şi introducerea lor cu forţa într-o categorie care prezintă un interes special pentru un investigator.

Tipuri empirice. Există totuşi un sens în care tipul poate fi privit ca *trăsătură comună supraordonată*. Această posibilitate apare cînd investigatorul vrea să acopere un domeniu mare al personalităţii multor oameni. În acest caz, dovezile pentru un tip sînt de acelaşi gen cu dovezile pentru o trăsătură. Dacă printr-o investigaţie empirică se poate arăta că multe deprinderi, trăsături şi atitudini sînt manifestări ale unei organizări mai cuprinzătoare (şi dacă se găsesc mulţi oameni care posedă această organizare cuprinzătoare), atunci aceşti oameni constituie un tip. [Pu]tem chiar viola utilizarea obişnuită şi să spunem că ei *au* un [tip].) Figura 27 ilustrează situaţia.

Din acest punct de vedere doctrina tipului empiric se află [...] nivelul trăsăturilor şi nivelul personalităţii totale. Ea pre[...] să acopere o mare parte din organizarea personalităţii to[...] dacă nu chiar în întregime. Din acest punct de vedere cineva [pu]tea argumenta că *introversiunea* sau *somatotonia* (pagina 73) [repre]zintă un tip empiric.

[D]ar chiar tipurile empirice (stabilite pe baza dovezii serioase [...]vităţile, atitudinile şi trăsăturile tind să se grupeze) intră în [...]tate. Dificultatea este aceea că însuşi conceptul de tip im[...] discontinuitate. Implică faptul că unii oameni se potrivesc [...] tip ; alţii se potrivesc altui tip ; şi totuşi unii nu se potrivesc [...]nuia. Problema este că împărţiri precise de acest gen nu se

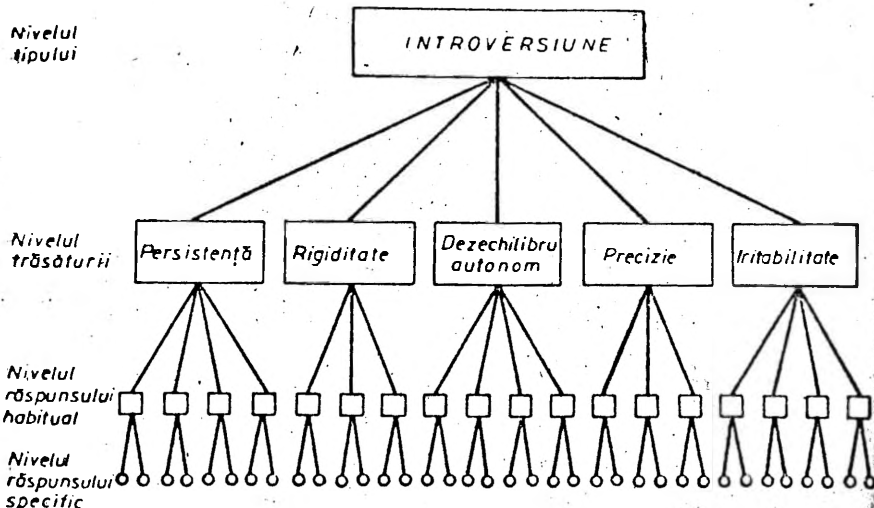

Figura 27. Tipul ca nivel superior al trăsăturii (adaptat din H. J. Eysenck, *The organization of personality*, în : „J. Pers.“, 1951, 20, 103)

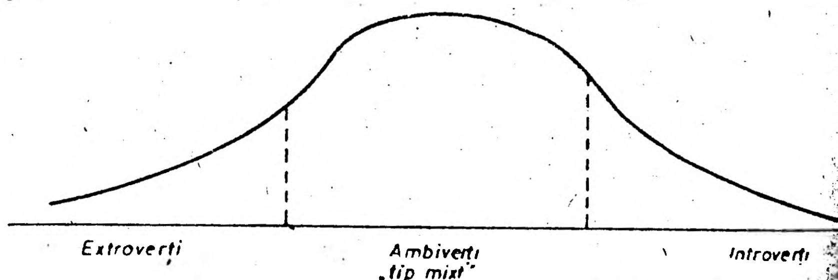

Figura 28. Tipurile empirice ca extreme ale unui continuum

găsesc în populația umană. Putem spune numai că unii oameni unele dintre atributele unora dintre tipuri.

Pentru a conserva doctrina tipurilor empirice ca atare este ne-cesar să spunem că majoritatea oamenilor sînt un „tip mixt“ sînt, de exemplu, atît introvertiți cît și extrovertiți, atît cere-toni cît și somatotoni. Această schemă reține nuanța disconti-tății ținînd seama în același timp de continuitatea faptică. Așa arată figura 28 această soluție înseamnă de fapt că termenul ti aplică corect numai extremelor unui continuum.

Conchidem deci că doctrina tipului empiric nu aduce un real în reprezentarea structurii personalității umane. Ea im o discontinuitate clară între „tipurile“ de ființe umane, ceea ce

s-a constatat că există în mod real. Adevărul care rezidă în tipurile empirice este de-acum pe deplin recunoscut în conceptul nostru de *trăsături comune*. Adică, admitem pe deplin că unele trăsături comune măsurabile sînt largi, mai ales acelea de genul *introversiunii* și *somatotoniei*, că ele privesc o mare parte din concepția despre viață a omului. Altele sînt mult mai „înguste" (ca *punctualitatea, politețea* sau *dominanța)*. Nu cîștigăm nimic dacă etichetăm trăsăturile mai largi drept „tipuri".

Adevăratul defect al doctrinei tipurilor empirice este acela că implică faptul că personalitatea este complet subsumată unui tip, dar, cum vedem din figura 3, nu se întîmplă astfel.

Tipuri ideale. Cum am văzut în capitolul 3, există un mod complet diferit de a privi tipurile. Unii teoreticieni utilizează conceptul fără a pretinde că tipurile lor implică personalități concrete. Ei spun, totuși, că schema lor tipologică ne ajută să *înțelegem* personalitatea, chiar dacă nici o persoană nu se potrivește cu această schemă. Să vedem cum funcționează această logică oarecum paradoxală.

Filozoful german Dilthey, după ce a examinat sistemele filozofice din lume, conchide că există trei forme fundamentale de filozofie. Le denumește *idealism al libertății, idealism obiectiv, naturalism.*[18] Ce are de-a face acest lucru cu personalitatea ?

Dacă toate concepțiile fundamentale despre viață sînt trei la număr (trei tipuri), atunci oamenii individuali pot fi considerați în funcție de faptul dacă se potrivesc (sau cel puțin aproximează) cu unul din aceste tipuri „ideale". Am văzut că într-un mod similar dar mai sofisticat, elevul lui Dilthey, Edward Spranger, face o analiză apriori a valorilor umane fundamentale. După el există tipul *teoretic, economic, estetic, social, politic* și *religios* (vezi pagina 299). El nu pretinde că orice persoană dată se potrivește cu un singur tip în mod absolut; dar spune că într-un anumit grad putem înțelege o persoană examinîndu-i valorile cu ajutorul acestor rubrici. Ele sînt „scheme de comprehensibilitate". Ele ne ajută să înțelegem oamenii pentru că oamenii se aliniază în diferite grade unuia sau mai multora din aceste variate valori umane posibile.[19]

Tipuri culturale. Undeva între tipurile ideale și tipurile empirice se află o mulțime de tipuri culturale. Spunem despre un om că este un „britanic tipic" ; despre altul că este un „veritabil cosmopolit" ; despre un al treilea că este un „soldat profesionist" înrăiderat. Asemenea epitete ne spun foarte mult. Tipurile ocupaționale par revelatoare în mod special. Un sindrom bogat de trăsă-

[18] W. Dilthey, *Weltanschauungslehre*, în *Gesammelte Schriften*, Leipzig, Teubner, 1931, VIII, 75—118.

[19] E. Spranger, *Types of men*, transl. by P. Pigors, Halle, Niemeyer, 1928.

turi ne vine în gînd dacă spunem că John este un avocat „tipic", un comerciant, muncitor nepriceput, fermier, bărbier, cleric sau politician „tipic".

Cum am văzut în capitolul 8, unii autori susțin că prin cunoașterea ocupației unui om, sau a statutului, rolurilor și poziției sale în societate, știm mai mult despre personalitatea sa decît dacă îi studiem trăsăturile. Această afirmație induce în eroare. În primul rînd, soldatul în chestiune poate să nu fie tipic pentru grupul său, ci poate fi un deviant mascat. În al doilea rînd, afirmația scapă din vedere faptul că, chiar pentru soldatul tipic, aceste trăsături sînt acum ale *sale*. Ele rezidă în el (și nu în profesia sa).

Această problemă este importantă. Nu e niciodată sigur să caracterizezi personalitatea umană în termeni de roluri, ocupație, status social sau orice alte rubrici culturale sau sociologice. Cînd spunem că Max e fermier, suburban, catolic, fizician, italian, director de întreprindere sau membru al clasei „mijlocii superioare", *nu* îi descriem personalitatea. El poate fi deviat, și chiar dacă el este „tipic", tocmai propriile sale trăsături îi reglează acum personalitatea. Deși trăsăturile sale pot fi influențate de apartenența sa la un grup, nu trebuie să confundăm această apartenență (tip social) cu propria sa personalitate în funcțiune.

Tipurile ca propedeutică. În ciuda opiniei noastre oarecum negative despre tipologie, putem admite că a începe cu o „suspiciune" legată de tipuri (de orice fel) este adesea un procedeu productiv. În ultimii ani cercetarea a fost stimulată de postularea tipurilor constituționale (capitolul 4), a tipurilor perceptive și cognitive (capitolul 11), a tipurilor de maturitate și imaturitate (capitolul 12), ca să dăm cîteva exemple. Pe scurt, doctrina tipurilor poate fi o trambulină bună pentru teoria psihologică, dar ea face o figură proastă la linia de sosire. Pentru a pune problema mai concret, s-ar putea spune că pornind cu *tipurile*, cercetătorii sfîrșesc adesea cu o informație utilă privind *trăsăturile* complexe, dar cu nimic altceva în consecință.

Denumirea trăsăturilor comune

Există aproximativ 18 000 de cuvinte (mai ales adjective) în limba engleză care desemnează forme distincte de comportament personal.[20] La prima vedere această cantitate pare un coșmar semantic. Totuși, e evident că denumirea trăsăturilor are o rela-

[20] G. W. Allport, H. S. Odbert, *Trait-names: a psycho-lexical study*, în „Psychol. Monogr.", 1936, no. 211. Secțiunea de față citează din această sursă.

cu elementele structurale de bază ale personalității și este de datoria noastră să descoperim, dacă putem, care este această relație.

Aceste mii de termeni își au originea în două tipuri separate de interes. Mai întîi, putem fi siguri că oamenii încearcă o dorință de a numi ceea ce este cu adevărat real în natura umană. Dacă semenii noștri muritori nu ar *avea* capacități și dispoziții, ar fi improbabil să le numim. Mai mult, denumirile sînt într-o anumită măsură autocorective, căci nu cîștigăm nimic dacă se conservă prin denumiri o credință eronată în entități fabuloase ; e totul de cîștigat utilizînd termeni care să desemneze structuri psihice adevărate. Acesta e un motiv pentru care avem denumiri de trăsături ; dacă ar fi singurul motiv, corespondența între dicționarul nostru și adevărul psihologic ar fi strînsă, mult mai strînsă decît e în realitate.

O a doua influență asupra lexicului de denumiri de trăsături este total diferită ; provine pe calea capriciului și modei din interesul cultural. De foarte timpuriu, datorită persistenței medicinii galenice, limba engleză a utilizat asemenea denumiri de trăsături ca *sangvin, coleric, melancolic, flegmatic, bine dispus, prost dispus,* sau *cu sînge rece, inimos, fără inimă* și *cordial* (derivate din credința că inima e sediul intelectului și sentimentului). Reforma protestantă, cu accentul pus pe natura interioară și introspecție, a adus multe adjective utile pentru precizarea de trăsături, printre ele *sincer, pios, bigot, precis, fanatic,* ca și multe din cuvintele compuse cu *sine* : *respect de sine, considerare de sine, dragoste de sine, încredere în sine, stimă de sine. Egoist* este un termen inventat de presbiterieni pe la 1640. Subiectivitatea crescîndă a literaturii din secolul al XVIII-lea a adus termeni ca *apatie, mîhnire, deprimare, …sare.* Cercurile de la curte au adăugat alți termeni : *afectat, nă-…fleț, interesant, plictisitor.* Anilor recenți le aparțin multe expresii, unele încă privite ca aparținînd slangului : *spe-…lant, carierist, beatnik, huligan, lingușitor, trișor, sclifosit, pa-…card, excroc, gigolo, suburban.** La acest vocabular mereu în creștere legat de psihologia caracteristicilor umane s-au adăugat termeni ca *introvertit, nevrotic, regresiv, psihopat, somatoton, schizoid* și mulți alții. Deși unele simboluri se sting, tendința specifică denumirilor de trăsături este să se multiplice — fără îndoială o reflectare a interesului mereu crescînd pentru natura umană.

De aceea conchidem că în parte denumirile de trăsături de care dispunem relevă caracteristici comune în privința cărora

* În original *booster, climber, beatnik, hoodlum, yes-man, tour-flusher, …ack, jitter-bug, chiseler, gigolo, ex-urbanite.* (Nota trad.).

oamenii pot fi comparaţi. Cu alte cuvinte, mulţi termeni încearcă să desemneze manifestări veridice ale oamenilor. Cam 25% din termeni sînt de acest ordin.

Dar limba este înşelătoare. Ea slujeşte şi un scop evaluativ. Cînd spunem că o femeie e *atrăgătoare* nu spunem nimic despre o dispoziţie aflată „în piele“, ci despre efectul ei asupra altor oameni. Cam 30% din denumirile noastre de trăsături au această nuanţă predominant evaluativă : printre ele, *adorabil, angelic, plictisitor, dezgustător, de invidiat, rău, magnific, insuportabil, învingător.*

Graniţa dintre termenii veridici şi cei evaluativi este adesea greu de stabilit. În primul rînd, un termen de laudă sau de acuzare, ca *onest, paşnic* sau *altruist*, poate ajunge să reprezinte o imagine de sine dorită şi o persoană se poate strădui (adică, îşi poate dezvolta o trăsătură) să corespundă idealului social.

Mai există două clase suplimentare de termeni. Desemnăm stări temporare ale spiritului, temperamentului, emoţiei sau activităţii prezente ; de exemplu *fîsticit, bîlbîit, bucuros, frenetic.* Deşi asemenea termeni descriu conduita, ei nu se referă la „modele preferate“ permanente. Aproximativ 25% din cele 18 000 de cuvinte sînt de acest fel. În sfîrşit, trebuie să admitem o cantitate mare (20% din total) care parte metaforică sau discutabilă, termeni ca *viu, amorf, dolofan, prolific.*

Cînd spunem că lista termenilor descriptivi din punct de vedere uman totalizează cam 18 000 omitem numărul mare de expresii străine intrate în limbă şi expresii compuse : *iubitor de natură, duşman al afectării, genul de persoană care nu se încurcă niciodată în amănunte* şi altele. N-ar fi de mirare ca numărul de descrieri posibile ale fiinţelor umane în limba engleză (sau în alte limbă superior dezvoltată) să fie aproape infinit.

Pentru a rezuma teoria noastră despre denumirile de trăsături susţinem că numele oferite de lexic sînt simboluri sociale inventate dintr-o combinaţie de interese psihologice, culturale etice. Termenii, care sînt evaluativi şi critici, au o semnificaţie redusă pentru studiul structurii personalităţii, oricît de utili ar pentru studierea influenţei sociale a unui individ asupra celorlal Poate că numărul termenilor singulari, neapreciativi, îndrept clar spre desemnarea unor trăsături permanente (netemporar este între 4 000 şi 5 000. Deşi sînt posibile atît de multe combinaţ de cuvinte numărul de denumiri accesibile de trăsături este mu mai mare.

În cel mai bun caz denumirile de trăsături sînt *denumiri de categorii.* Adică, cînd spunem că Tom şi Ted sînt ambii *agres* nu înţelegem prin aceasta că agresivitatea lor este identică tip. Vorbirea comună este un ghid prost pentru subtilităţile psiho

logice. Dar cuvintele nu sînt altceva decît categorii de tip omnibus. Punem în ele o mulţime de sensuri care sînt comparabile între ele în general, dar numai în general.

Oricît de nesatisfăcuţi am fi, nu avem altceva la dispoziţie decît etichetele verbale. Poate într-o zi ştiinţa psihologiei va avea alte simboluri pentru a desemna trăsăturile (factoriale sau matematice), dar progresul de pînă acum în această direcţie e prea mic pentru a ne tenta să abandonăm loialitatea primordială faţă de limba noastră maternă. Soarta noastră este să analizăm trăsăturile prin cuvinte făcînd totul pentru a *defini* termenii noştri.

Rezumat

Personalitatea poate fi analizată — într-o anumită măsură şi cu un succes parţial — în termeni de trăsături comune. Acestea sînt dispoziţii mai generale decît deprinderile sau atitudinile — în raport cu care oamenii dintr-o populaţie pot fi avantajos comparaţi. Simţul comun ne împinge să facem asemenea comparaţii în mod constant. Spunem că un om este mai *dominant* decît altul. Psihologii fac acelaşi lucru, deşi ei pot uneori prefera să vorbească despre „dimensiuni", „factori" sau „variabile" în loc de trăsături.

Trăsăturile comune sînt stabilite în mod empiric atunci cînd testele de personalitate (sau alţi indicatori) se dovedesc sigure, indicînd faptul că oamenii răspund constant după o perioadă de timp şi cu o intensitate caracteristică. Sute de trăsături comune au fost stabilite în acest mod, majoritatea lor prezentînd o distribuţie normală într-o populaţie de ansamblu.

O trăsătură comună cu un volum şi o cuprindere neobişnuite este uneori denumită tip empiric, dar este discutabil dacă conceptul de tip are vreun avantaj ştiinţific. Fie că tipurile sînt empirice, ideale sau culturale, ele violentează considerabil individul concret care e introdus cu forţa în ele. Trăsăturile comune oferă o metodă şi o teorie mai bună pentru studiul comparativ al personalităţilor. Dispoziţiile personale, cum va arăta capitolul următor, oferă cea mai bună metodă şi teorie pentru studiul morfogenetic al personalităţii.

Deşi denumirile trăsăturilor comune creează multe ambiguităţi şi dificultăţi, sîntem obligaţi să le utilizăm în analiza personalităţii.

CAPITOLUL 15

Dispozițiile personale

UNICITATEA DISPOZIȚIILOR PERSONALE ● INTERDEPENDENȚA DISPOZI-ȚIILOR ● CONSTANȚA DISPOZIȚIILOR ● DISPOZIȚII GENOTIPICE, FENOTI-PICE ȘI PSEUDODISPOZIȚII ● DISPOZIȚII CARDINALE, CENTRALE ȘI SECUN-DARE ● CÎTE DISPOZIȚII ARE O PERSOANĂ ? ● CUM SE STUDIAZĂ DISPO-ZIȚIILE PERSONALE ? ● DISPOZIȚII PERSONALE ȘI MOTIVE ● DEFINIȚII ● REZUMAT

Pentru moment vom continua discuția noastră despre denu-mirea trăsăturilor. Constatăm că unele din acestea derivă de personaje individuale istorice sau fictive : *donchișotist, narcis* (inițial narcisusist, apoi narcisist, acum narcisic), *șovin, sad* *zburdalnic**, *colaboraționist***. Unele sînt scrise cu majuscule : *Bo-wellian, Lesbian, Chesterfieldian, Rabelaisian, Pickwickian, Eme-sonian, Falstaffian, Homeric, Faustian.* Spunem despre o persoa că seamănă cu *Christos*, că e un *Don Juan*, un *Beau Brummel*, *Xantipa.* În toate aceste cazuri, și în multe altele asemănătoa observăm că o caracteristică particulară remarcabilă a unei -gure persoane ne-a dat o nouă denumire pentru a o aplica ocazi-nal (nu des) altor oameni.

În asemenea cazuri nu avem de-a face cu o trăsătură comu Ar fi absurd să încercăm să comparăm toți oamenii — sau un măr mare de oameni — pe o scară desemnată să măsoare *exh-ționalismul fastidios* al unui Beau Brummel sau *cruzimea sexua* unui marchiz de Sade. Totuși, însuși faptul că acum denum

* În original *puckish.* (Nota trad.)
** În original *quisling.* (Nota trad.)

caracteristica arată că am abstras-o din viața individuală cu intenția de a o aplica altor vieți cu care se poate potrivi. Cuvintele sînt generale. Chiar dacă spunem „acest băiat“, utilizăm două cuvinte abstracte pentru a indica ceva particular. Numai un nume propriu, ca Franklin Roosevelt, se apropie de desemnarea unui eveniment personal unic în natură.

Unicitatea dispozițiilor personale

Revenim la enunțul care pare atît de șocant pentru știință. Franklin Roosevelt a fost un eveniment istoric unic în natură și organizarea extraordinar de complexă a proceselor sale mentale și a sistemului său nervos a fost, de asemenea, unică. Nu ar fi putut fi altfel, ținînd seama de individualitatea eredității sale, de individualitatea experienței sale de viață — cum s-a explicat în capitolul 1. Chiar subsistemele personalității sale erau fundamental unice. Cînd a fost confruntat cu această logică indiscutabilă, un psiholog a exclamat ofensat : „Cred că e o prostie să spui că niciodată doi oameni nu au aceeași trăsătură. Vreau să spun, desigur, că e adevărat, dar acesta este unul din acele adevăruri care nu pot fi acceptate“. Replicăm : Din nefericire, acesta e un adevăr pe care studiul personalității *trebuie* să-l accepte, oricît de mari dificultăți s-ar crea.

Pentru a face distinctă această problemă de cea a trăsăturilor comune, trebuie să adoptăm o terminologie diferită. Am putea să vorbim cu justețe de trăsături *individuale* (sau *personale*) ca distincte de trăsăturile *comune*, căci există o similaritate între cele două concepte (ambele, de exemplu, se referă la un nivel complex de organizare). Totuși, pentru scopuri de claritate vom desemna elementul individual nu ca o trăsătură, ci ca o *dispoziție personală* (și vom utiliza ocazional abrevierea *d.p.*).[1]

[1] O altă denumire posibilă pe care o am în minte pentru acest element ste aceea de *trăsătură morfogenetică*. Acest termen sugerează corect un element care poartă „forma“ structurii personalității și ajută la menținerea cestei forme de-a lungul unei perioade considerabile de timp.

Morfogeneza este o ramură a biologiei care încearcă să explice proprietile structurate ale întregului organism. Este un domeniu relativ neglijat al ologiei, aceasta preocupîndu-se mai mult de identificarea elementelor ultime sînt comune întregii vieți. Biologia moleculară a demonstrat că aceste elente ultime, în termeni de acizi nucleici, proteine, principii genetice sînt raordinar de asemănătoare în toate organismele, indiferent de forma lor. astă descoperire, desigur, face mai imperativă (și nu mai puțin imperativă) tarea forțelor care explică integritatea structurată a organismului individual. Paralela cu psihologia este aproape perfectă. Am căutat cu zel analitic mentele uniforme ale tuturor personalităților (trăsături comune, trebuințe, tori și așa mai departe), dar am pierdut din vedere structura morfogenetică rnă. →

Multe din ceea ce am spus referitor la trăsăturile comune se aplică și la dispozițiile personale. Ambele sînt tendințe determinante largi (generalizate); ambele diferă în același mod de deprinderi, atitudini și tipuri; ambele se referă la nivelul de analiză cel mai convenabil pentru studiul personalității; existența ambelor este inferată prin producerea activităților care au o „echivalență funcțională".

Dar există și diferențe. N-are sens să vorbim de „distribuția normală" a d.p., pentru că fiecare este unică pentru o persoană. Nominalizările de trăsături se potrivesc mai bine trăsăturilor comune decît d.p. (În general e nevoie de cîteva cuvinte pentru a denumi o dispoziție, ca atunci cînd spunem: „Micuța Susan are un fel propriu de a se îngriji special și anxios de ceilalți"; sau „El va face orice pentru tine dacă nu-l va costa nici un efort".) Pretenția noastră este că, dacă sînt corect diagnosticate, d.p. reflectă structura personalității cu precizie, în timp ce trăsăturile comune sînt categorii în care individul e introdus cu forța.

De exemplu, prin metoda trăsăturii comune, constatăm că Peter are o poziție superioară în ceea ce privește *interesul estetic* și *anxietatea*, dar una inferioară în ceea ce privește *conducerea* și *trebuința de realizare*. Adevărul este acela că toate aceste trăsături comune au o coloratură specială în viața sa, și — încă și mai important — ele interacționează între ele. Astfel, ar putea fi mai corect să spunem că dispoziția sa personală este un fel de *izolare autosuficientă și artistică*. Scorurile sale separate la trăsături comune nu reflectă pe deplin această structură.

Dar, se va pune întrebarea, nu e „mai științific" să lucrăm cu trăsături comune? Vom răspunde la acestă întrebare treptat. Pentru moment insistăm numai că trăsăturile comune sînt în cel mai bun caz aproximări. Adesea ele nu reușesc să reflecte structura unei personalități date.

O ilustrare a acestei probleme provine din studiul [...] Conrad asupra evaluărilor. Trei profesori au evaluat un [...]

→ Încă o sugestie utilă provine de la conceptul de *tendință* al lui F. H. [All]port. Acest element este un sistem foarte energizat sau o caracteristică ci[...] semnificativă a personalității individuale. „Ea reprezintă, în termeni famili[...] ceea ce individul încearcă în mod caracteristic să facă, adică ce semnific[...] încearcă întotdeauna să realizeze...". Structurile tendinței sînt „interstru[...] rate în sisteme mai largi (unitatea personalității)", F. H. Allport, *Theo[ry] of perception and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955, p. [...]

Deși aceste sugestii întăresc argumentul prezentat în acest capitol, [...] mai bun lucru pentru scopurile noastre actuale pare utilizarea denu[mirii] descriptive mai simple de *dispoziție personală*.

măr de copii preşcolari după 231 de trăsături comune, fiind astfel siliţi să presupună că toţi copiii posedau exact aceleaşi calităţi personale într-un anumit grad. Plecînd de la această presupunere precară a existat doar un acord scăzut printre profesori, cu o corelaţie medie de +0,48. Mulţi copii, se pare, erau evaluaţi numai pe ghicite, pur şi simplu pentru că investigaţia *cerea* ca fiecare copil să primească o apreciere pentru fiecare calitate. Dar în cursul aceluiaşi studiu, s-a cerut profesorilor să *însemneze* printr-un asterisc aprecierile lor la acele calităţi pe care le considerau a avea „o importanţă centrală sau dominantă în personalitatea copilului." În această parte a sarcinii lor profesorii au fost de acord aproape perfect, aprecierile lor corelînd aproximativ +0,95. Acest rezultat arată că fidelitatea redusă a evaluării se poate adesea datora faptului că subiecţii sînt comparaţi în mod forţat în raport cu trăsătura comună care nu le aparţine. În cîteva cazuri (calităţile însemnate) conceptul de trăsătură comună părea să corespundă destul de bine unei d.p. individuale frapante, dar în majoritatea cazurilor dimensiunile comune erau departe de ţintă.[2]

Cititorul trebuie să ţină minte faptul că noi nu condamnăm abordarea prin trăsături comune. Departe de aşa ceva. Cînd dorim să comparăm un om cu altul, aceasta este singura abordare posibilă. Mai mult, scorurile şi profilurile care rezultă sînt pînă la un punct edificatoare. Spunem doar că există un al doilea mod, mai exact, de a lua în considerare personalitatea : şi anume, structurarea internă (morfogeneza) a vieţii considerate ca un produs unic al naturii şi societăţii.

Considerăm personalitatea — în singurul mod în care poate fi inteligibil considerată — ca o reţea de organizare, compusă din sisteme în cadrul altor sisteme, unele sisteme avînd o magnitudine mică şi fiind oarecum periferice faţă de structura centrală sau esenţială, alte sisteme avînd o amploare mai mare în nucleul edificiului total ; unele intrînd uşor în acţiune, altele fiind mai latente ; unele conformîndu-se din punct de vedere cultural în aşa fel încît pot fi imediat considerate drept „comune" ; altele categoric particulare. Dar în ultimă analiză această reţea — utilizînd bilioane şi bilioane de celule nervoase, modelată de ereditate şi de experienţe ambientale niciodată repetate — este în cele din urmă unică.

Savantul nomotetic încăpăţînat replică : „Ei bine, totul în natură este unic — fiecare piatră de pe pajişte, fiecare pantof vechi,

[2] H. S. Conrad, *The validity of personality ratings of preschool children*, „J. educ. Psychol.", 1932, 23, 671—680.

fiecare şoarece; dar toţi sînt alcătuiţi din aceleaşi elemente. Unicitatea apare cînd elementele comune apar în proporţii diferite. Chimia organică este în principal interesată de combinaţiile variate de şase sau şapte elemente şi s-a estimat că sînt posibile aproximativ trei milioane de combinaţii din aceste cîteva elemente. Ţinînd seama de cîteva elemente în plus (inclusiv trăsături comune) putem în ultimă analiză explica unicitatea finală a fiecărei persoane."

Răspunsul meu este acesta: Personalitatea există numai în stare postelementară; există numai cînd caracteristicile comune ale naturii umane au interacţionat deja între ele şi au produs sisteme unice, continue şi evolutive. Aceasta nu înseamnă că depistarea elementelor comune sau a funcţiilor umane comune nu e de dorit. În cea mai mare parte ştiinţa psihologiei face acest lucru şi nimic altceva. Insist numai asupra faptului că dacă ne interesează *personalitatea* trebuie să depăşim domeniul elementelor şi să ajungem în domeniul morfogenetic.[3]

Interdependenţa dispoziţiilor

Cu această imagine în faţa ochilor să punem întrebarea dacă e rezonabil să considerăm o personalitate individuală ca fiind compusă din dispoziţii separate. Nu este oare organizarea atît de integrată încît nu putem dezmembra individul în d.p. componente?

Este desigur adevărat că nu putem constata niciodată o sin[gu]ră d.p. la un moment dat. Fluxul continuu al comportamentului utilizează simultan toate tipurile de tendinţe determinante. Să luăm în considerare actul scrierii unei scrisori: el cere conver[gen]ţa atitudinilor mentale, a motivelor momentului, a abilităţilor[,] deprinderilor stilistice, ca şi a convingerilor personale profun[de] şi a valorilor. Comportamentul reclamă întotdeauna convergen[ţa] efectivă a multor influenţe determinante. Generalizînd exemplu[l] putem spune că nici o performanţă nu este vreodată un prod[us] univoc al unei singure trăsături sau d.p..

În acelaşi timp, deoarece actele adaptative dintr-o perioa[dă] de timp prezintă în mod repetat aceleaşi scopuri şi aceeaşi calit[ate] expresivă, devine necesar să presupunem că anumite influe[nţe] stabile şi continue sînt în funcţiune. O persoană *locvace*, ca[re] îşi declanşează tirul vorbirii la cea mai mică provocare, treb[uie]

[3] Un punct de vedere morfogenetic în biologie este reflectat [...] E. W. Sinnott, *The biology of the spirit*, New York, Viking, 1955. Ac[est] autor susţine că configuraţia personalităţii umane este menţinută mai [...] de motivele îndreptate spre un scop (nu de impulsuri).

să aibă o tendință neuropsihică ce îi canalizează conduita în această direcție. Locvacitatea ei, provocată atît de ușor (de o echivalență a stimulilor), duce la o vorbire fluentă în care pot fi folosite tot felul de idei și cuvinte (echivalența răspunsului). Deși nu e ușor de conceput în termeni neurologici, trebuie să existe un sistem nervos cu un prag scăzut de declanșare, capabil să genereze acest comportament constant. În orice moment, desigur, forma pe care o ia locvacitatea este determinată și de alți factori operativi — de ideile și atitudinile persoanei față de subiectul discursului și față de interlocutor, de disponibilitatea ascultătorului, ca și de alte d.p. ale ei.

Expresia *focare de organizare* reprezintă ceea ce înțelegem prin dispoziții personale. Individul mediu va avea anumite grupe de interese și valori, anumite moduri și feluri de exprimare, și poate una sau două obsesii magnifice. Aceste dispoziții focalizate pot fi declanșate de o serie largă de stimuli și pot duce la o serie mare de răspunsuri echivalente. (Vezi figura 24, pagina 324). Dar granițele dintre aceste sisteme nu sînt rigide. Chiar și așa-numitele „compartimente logice etanșe" nu sînt complet separate; granițele lor sînt cel puțin semipermeabile.

Atunci o d.p. poate fi identificată nu prin contururi sau granițe precise, ci printr-o calitate nucleară. Calitatea nucleară va fi un scop sau un sens important, sau uneori un stil de expresie. Toate acestea trădează efortul individului de supraviețuire și stăpînire și dau o formă personalității sale.

Constanța dispozițiilor

Întrucît principiul prim al comportamentului este fluxul său convergent, nu putem să ne așteptăm ca dispozițiile să fie complet constante și previzibile. Totuși, proba noastră pentru d.p. (... pentru o trăsătură comună) rezidă în recurența demonstrabilă a comportamentului „funcțional echivalent". Un director din New York, aproape întotdeauna hotărît, ordonat și prompt, poate fi virtual paralizat cînd se întîlnește într-un restaurant cu o tavă de plăcinte franțuzești. De ce? Poate că este doar oboseala de la sfîrșitul zilei; poate e vorba de un complex îngropat care poate fi urmărit pînă la o pedeapsă primită în copilărie pentru că a furat plăcinte. Dispozițiile nu sînt niciodată complet constante. Ce plictisitor ar fi dacă ar fi așa — și ce haos dacă nu ar fi deloc constante.

Am și discutat despre inconstanța datorată situației. Unii autori, cum am văzut, merg atît de departe încît declară că persona-

litatea nu are o constanță internă, ci își datorește uniformitatea asemănării situațiilor întîlnite în mod repetat. Am pledat împotriva acestei poziții. Chiar o persoană care într-un moment este dominantă și în altul concesivă, într-un moment brutală și în altul dulce, trebuie să aibă aceste tendințe contrarii *în ea însăși*. Uneori o persoană poate găzdui d.p. care sînt opuse. Cuceritorul și cel ce renunță, extrovertitul și introvertitul, sfîntul și păcătosul, sînt dispoziții ce pot exista în aceeași inimă. Goethe l-a creat pe Faust din asemenea tendințe paradoxale. Sistemul psihologic al lui Jung se bazează în principal pe conceptul contrariilor. O persoană masculină, de exemplu, va avea în natura sa o *femina* inconștientă.

O situație dă naștere unei d.p.; altă situație altei d.p. Nu putem nega acest fapt. Dar ar trebui să subliniem că ceea ce apare drept comportament contradictoriu nu este adesea de fel contradictoriu. Contradicția aparentă provine din faptul că am pus un diagnostic superficial.

> Să luăm cazul dr. D., totdeauna îngrijit în ceea ce privește persoana sa și masa de lucru, meticulos în legătură cu notele de curs, schițele și dosarele; ceea ce îi aparține nu este numai în ordine, dar și ținut cu grijă sub cheie. Dr. D. răspunde, de asemenea, de biblioteca facultății. Își îndeplinește obligația cu neglijență; lasă ușa bibliotecii neîncuiată și cărțile se pierd; nu-i pasă că praful se strînge. Semnifică oare această contracție în comportament faptul că dr. D. e lipsit de dispoziții personale? Deloc. El are două dispoziții stilistice opuse, una de ordine și una de dezordine. Situații diferite declanșează dispoziții diferite. Urmărind mai departe cazul, dualitatea este explicată, cel puțin parțial, prin faptul că D. are o dispoziție cardinală (motivațională) din care derivă aceste stiluri contradictorii. Faptul remarcabil legat de personalitatea sa este acela că el este un egoist centrat pe sine însuși care nu acționează niciodată pentru interesele altor oameni, ci totdeauna pentru ale sale. Această autoconcentrare cardinală (pentru care există dovezi abundente) reclamă ordine pentru sine, dar nu și pentru ceilalți.

În acest caz conchidem că constanța unei dispoziții este o chestiune de grad. Trebuie să existe o relație demonstrabilă între actele separate, înainte ca existența sa să poată fi inferată. Totuși producerea unor acte disociate, specifice și chiar contradictorii nu este în mod necesar fatală inferenței. Și, de obicei, constatăm că contradicția scade dacă identificăm corect dispoziția cea mai profundă (cea mai esențială) care operează.

Dispoziţii genotipice, fenotipice şi pseudodispoziţii

Acest ultim punct ar conduce la o distincţie utilă propusă de Lewin. Descrierile în termeni de „aici şi acum“ sînt *fenotipice*. Expunerile explicative, căutarea dispoziţiilor mai profunde sînt *genotipice*. În cazul lui D., el are moduri de comportament atît ordonate, cît şi neglijente (fenotipice), dar aceste dispoziţii opuse (fiecare acoperind o serie de situaţii şi răspunsuri echivalente) sînt ancorate într-o d.p. mai fundamentală (genotipică) pe care o identificăm ca *autocentrare*.

Nu ar fi corect să spunem că dispoziţiile fenotipice nu sînt dispoziţii adevărate. Ele sînt „adevărate“ în acelaşi sens ca trăsăturile comune. Cu alte cuvinte, deşi pot să nu reflecte dinamica intimă şi structura centrală a personalităţii individuale, ele prezintă cel puţin o oarecare constanţă în comportamentul unei persoane.

Teoria psihanalitică susţine că trăsătura de *avariţie*, de exemplu, este o reflectare a unui sindrom caracterial erotic anal. *Dacă* aşa ar sta lucrurile, atunci avariţia ar fi o dispoziţie fenotipică. Numai caracterul erotic anal ar fi considerat corect genotipic. Dar unii avari pot să nu aibă acest fenotip particular subsecvent. Poate că la ei acumularea a început dintr-o aspră necesitate şi a devenit funcţional autonomă. Pur şi simplu le place să simtă aurul (sau echivalentul său). În acest caz, avariţia poate fi concepută ca un genotip adevărat (adică, este o d.p. tot atît de fundamentală ca şi cele care sînt posibil de constatat în personalitatea lor). Acest exemplu arată că *numai prin studierea exhaustivă a vieţii singulare putem spera să distingem genotipul de fenotip cu un succes rezonabil.*

Uneori inferenţa noastră poate fi complet eronată. Putem, de exemplu, crede că o persoană care dă daruri este o persoană *generoasă*. Dar poate că încearcă numai să cumpere o favoare. În acest caz nu avem de-a face nici măcar cu o dispoziţie fenotipică, căci persoana nu are nici o înclinaţie pentru generozitate. Dispoziţia fenotipică este mituirea (nu generozitatea) iar genotipul subsecvent, pe cît ştim, poate fi un fel de sentiment interior de insecuritate în viaţă. *Pseudotrăsăturile* sînt atunci erori de inferenţă, judecăţi greşite care provin din fixarea atenţiei numai pe aparenţe. Vedem din nou aici că numai metodele cele mai sănătoase şi abilitatea critică cea mai ascuţită vor duce la un diagnostic corect. Psihologia face un pas înainte faţă de simţul comun mai ales prin abilitatea sa de a separa dispoziţiile adevărate de pseudodispoziţii.

Dispoziţii cardinale, centrale şi secundare

În orice personalitate există d.p. cu semnificaţie majoră şi d.p. cu semnificaţie minoră. Ocazional, o d.p. este atît de penetrantă şi de importantă într-o viaţă încît merită a fi numită dispoziţie *cardinală*. Aproape fiecare act pare să derive din influenţa ei. Lista de termeni de la pagina 358 derivată din numele proprii ale unor personaje istorice şi fictive (chiar ţinînd seama de exagerare şi suprasimplificare) sugerează ceea ce se înţelege prin dispoziţii cardinale. Nici o dispoziţie de acest gen nu poate rămîne ascunsă, un individ e cunoscut prin ea, şi poate deveni celebru datorită ei. O asemenea calitate dominantă a fost uneori denumită *trăsătură eminentă, pasiune conducătoare, sentiment dominant, temă unitară* sau *rădăcina* vieţii.

Este o personalitate neobişnuită cea care posedă o singură dispoziţie cardinală şi numai una. De obicei focarele unei vieţi pa să rezide într-un grup de d.p. centrale distincte. Cîte anume, aceasta e întrebarea pe care o vom pune acum. Dispoziţiile centrale probabil că sînt acelea pe care le menţionăm cînd scriem o scrisoare atentă de recomandare. Studiul lui Conrad citat la paginile 360—361 priveşte, de asemenea, dispoziţiile centrale (cele însemnate cu asterisc) din personalitatea copiilor preşcolari (în care desigur, nu trebuie să ne aşteptăm să găsim structuri la fel de ferme ca mai tîrziu în viaţă).

La un nivel mai puţin important putem vorbi de d.p. secundare — mai puţin evidente, mai puţin generalizate, mai puţin constante şi mai puţin active decît dispoziţiile centrale. D.p. secundare probabil că sînt mai periferice şi mai puţin esenţia decît d.p. centrale.

Se înţelege de la sine că aceste trei gradări sînt arbitrare sînt formulate în primul rînd pentru comoditatea discursului. realitate există toate gradele posibile de organizare, de la ce mai delimitate şi instabile pînă la cele mai generale şi mai fe structurate. Totuşi, este util să avem la îndemînă aceste distin cînd dorim să vorbim în general despre importanţa şi intensita relativă a unor dispoziţii variate într-o personalitate dată.[4]

[4] Trebuie spus un cuvînt despre „intensitate". Într-un sens, dacă o este privită ca unică, nu poate exista ca variabilă în „grad", deoarece există o normă exterioară cu care să fie comparată. Totuşi, dacă luăm vidul drept punctul nostru de referinţă, putem estima — ca aici — intetatea unei d.p. în raport cu altele şi astfel ajungem la scala noastră sieră: *cardinal-central-secundar*. Totuşi, dacă încercăm să comparăm o cu d.p. similare ale altor oameni, atunci, desigur, am transformat d.p. *trăsătură comună*.

Cîte dispoziţii are o persoană ?

Cîte dispoziţii are o persoană este o întrebare foarte îndrăzneaţă şi se poate răspunde numai într-un mod preliminar şi speculativ. Întrebarea e îndrăzneaţă din mai multe motive : comportamentul este un flux continuu ; dispoziţiile nu se exprimă niciodată singular ; oamenii manifestă dispoziţii contradictorii în situaţii contradictorii ; mai mult, metodele de diagnostic sînt prea prost dezvoltate pentru a ne permite să descoperim răspunsul.

Totuşi, se pot face cîteva presupuneri pe baza unor dovezi parţiale, cu condiţia să ne limităm la nivelul d.p. cardinale sau centrale. Nu vom risca o presupunere privind dispoziţiile secundare.

Ne vom îndrepta mai întîi spre domeniul biografiei. În lucrarea sa definitivă asupra vieţii lui William James, Ralph Barton Perry scrie că pentru a înţelege această figură fascinantă este necesar să luăm în considerare opt „trăsături" sau „componente" dominante. Întîi, el enumeră patru dispoziţii-tendinţe „morbide", care, luate în sine, s-ar putea dovedi handicapuri serioase : 1. ipohondrie, 2. preocupare pentru stări mentale excepţionale, 3. oscilaţii marcate ale dispoziţiei şi 4. aversiune pentru procesele gîndirii exacte. Combinate cu aceste d.p. morbide, conducînd la reconsiderarea lor, sînt patru dispoziţii „benigne" : 5. sensibilitate, 6. vivacitate, 7. umanism, 8. sociabilitate. Denumirile pe care le utilizează Perry sînt, desigur, denumiri de trăsături comune ; dar le defineşte în aşa fel încît coloratura specială jamesiană e scoasă în relief. Pentru scopurile noastre este important faptul că, chiar după un studiu extrem de exhaustiv al unei personalităţi complexe, Perry simte că un număr limitat de dispoziţii majore (în acest caz, opt) acoperă în mod adecvat structura majoră a vieţii.

Să luăm în considerare o dovadă experimentală. Am cerut unui număr de 93 de studenţi „să se gîndească la cineva de acelaşi sex pe care îl cunosc bine" ; şi apoi „să îl (o) descrie, scriind cuvinte, propoziţii sau fraze care să exprime destul de bine ceea ce li se pare că reprezintă caracteristici esenţiale ale acestei persoane". Expresia *caracteristici esenţiale* a fost definită ca „orice trăsătură, calitate, tendinţă, interes etc. pe care-l consideri ca avînd o importanţă majoră pentru descrierea persoanei pe care o alegi."

Numărul mediu de caracteristici enumerat de studenţi a fost 7,2. Numai 10% din studenţi au simţit că aveau nevoie de mai mult de 10 itemuri pentru a descrie „caracteristicile esenţiale“ ale prietenului lor.[5]

Acestea sînt doar elemente care sugerează dovezi, dar ele deschid o posibilitate importantă. *Cînd psihologia elaborează metode adecvate de diagnostic pentru descoperirea direcţiilor majore de-a lungul cărora o personalitate particulară este organizată (dispoziţii personale), poate reieşi că numărul unor asemenea focare va diferi în mod normal între cinci şi zece.* Formulăm această afirmaţie ca o ipoteză susceptibilă de o eventuală testare ştiinţifică.

Cum se studiază dispoziţiile personale?

Intrucît psihologia şi-a îndreptat atît de rar atenţia asupra individualităţii, dispunem de mai puţine metode pentru determinarea dispoziţiilor personale la indivizi singulari, decît ne-ar plac[e]. În majoritatea cercurilor predomină clişeul: „Psihologia, ca ştiinţ[ă], se ocupă de universal şi nu de particular“. Pentru fiecare studi[u] al trăsăturilor individuale găsim sute, poate mii de studii ale trăsăturilor comune. Totuşi metode — sau sugestii de metode — sî[nt] disponibile, şi vom vorbi destul despre ele pentru a arăta că provocarea adresată de noi ştiinţei este justificată — şi anume, că [...] *poate* să facă mai mult decît face pentru explorarea organiz[ării] morfogenetice.

Particularizarea trăsăturilor comune. O primă şi destul [de] obiectivă metodă constă în examinarea amănunţită a poziţiei care o ocupă indivizii în instrumentele de testare universală [...] în scalele de evaluare. Scoruri semnificative înalte sau scăzute [...] variabile comune pot să ne îndrepte atenţia spre domenii în c[are], dacă privim mai atent, vor fi găsite dispoziţii personale import[ante]. De exemplu, ne referim din nou la studiul de evaluare a lui C[on]rad (paginile 360—361), în care metoda aprecierilor „însemn[ate]“ dintre peste 200 de trăsături comune a arătat care variabile p[ar] să indice dispoziţii importante la copii individuali. Trebuie am[intit] că profesorii erau de acord în mod special în ceea ce priv[...]

[5] Vezi G. W. Allport, *What units shall we employ?*, în G. Lin[dzey] (Ed.), *Assessment of human motives*, New York, Holt, Rinehart and Win[ston], 1958, cap. 9. Datele biografice se găsesc în R. B. Perry, *The thought [and] character of William James*, 2 vol., Boston, Little Brown, 1936, vo[l. ...] cap. 90—91.

itemurile însemnate cu asterisc. Identificînd astfel d.p. probabile am putea apoi trece la descoperirea coloraturii fiecăruia din ele, așa cum există într-o viață anumită.

Studiile de caz. Cea mai clară din toate metodele este studiul biografiilor sau al cazurilor singulare. Oricît de improvizată ar părea că este metoda literaturii și a bunului simț, totuși, după cum vom vedea în capitolul 17, ea poate, utilizînd precauții și instrumente analitice, să devină o metodă științifică importantă.

Testarea d.p. ipotetice. Să presupunem, ca orice savant sensibil, că întîi aruncăm o privire din unghiul bunului simț asupra obiectului pe care îl studiem. Apoi lansăm ipoteza că obiectul — în acest caz o personalitate particulară — se va dovedi că e format din anumite dispoziții majore. Atunci, ca orice savant, vom încerca să verificăm în mod empiric ipoteza noastră și, dacă e necesar, s-o corectăm. Această metodă a fost propusă de F. H. Allport în următorul caz.[6]

> Un anumit băiat prezenta la școală o conduită exemplară ; era ordonat, harnic și atent. Dar acasă era zgomotos, neascultător și tiran față de copiii mai mici. Din punct de vedere fenotipic el prezenta dispoziții contrare.
>
> Acum psihologul ar putea emite ipoteza : dispoziția centrală a acestui băiat este dorința fierbinte de a i se acorda atenție. El constată că își atinge cel mai bine scopul la școală conformîndu-se regulilor ; acasă, nesupunîndu-se acestora.
>
> După ce a emis această ipoteză, psihologul ar putea apoi să numere actele băiatului în cursul zilei (fiind verificat de un observator independent) pentru a vedea cîte din ele au fost „funcțional echivalente", adică au manifestat o solicitare clară de atenție. Dacă proporția este mare, putem considera ipoteza confirmată și d.p. stabilită.

O utilizare mai largă a acestei metode a ipotezelor ne-ar conduce la o concentrare utilă asupra vieților individuale.

Analiza empirică a actelor unei persoane. Dacă avem un număr mare de acte ale unei singure persoane, disponibile pentru studiu, putem face în diverse moduri o „analiză de conținut" revelatoare a lor. De exemplu, scrisorile sau jurnalul unei persoane conține grupări recurente de idei. Cum să utilizăm științific asemenea date se arată în lucrarea lui Baldwin care denumește metoda sa „analiza structurii personale".[7]

[6] F. H. Allport, *Teleonomic description in the study of personality*, „Charac. and Pers.", 1937, 6, 202—214.

[7] A. L. Baldwin, *Personal structure analysis : a statistical method for investigating the single personality*, în „J. abnorm. Soc. Psychol.", 1942, 163—183.

Acest cercetător a analizat peste o sută de scrisori scrise de Jenny între cincizeci și nouă și șaptezeci de ani. El și-a pus întrebarea : Dacă Jenny menționează un subiect, ce altceva menționează în același timp (în aceeași secvență de gîndire) ? Prin această metodă el a stabilit că Jenny dezvăluia doar cîteva dispoziții centrale evidente ale vieții ei. Era extrem de geloasă pe fiul ei ; era paranoidă în ceea ce privește relațiile ei cu femeile ; avea un interes estetic puternic și era scrupuloasă în materie de bani.

Deși aceste scrisori se poate să nu fi dezvăluit întreaga structură a personalității lui Jenny, totuși metoda arată că o activitate cantitativă atentă poate fi realizată în domeniul dispozițiilor personale unice. Psihologia se *poate* ocupa de cazul singular.

Abordarea clinică. Întrucît consilierii, consultanții sau terapeuții se ocupă de indivizi, ei fac inevitabil judecăți privitoare la dispozițiile personale. Pe durata consultației sînt absorbiți de structura proprie a clientului. Desigur ei vor crede că legile generale pot fi aplicate la conduita sau problema persoanei, dar atenția lor este fixată pe structura personală prezentă.

Din nefericire, pînă acum psihologii clinicieni, psihanaliștii și alți consilieri au lăsat ca interesul lor pentru legi generate și predicții statistice (medii) să aibă precădere în teoretizările lor. Uneori chiar desconsideră valoarea studierii formațiunilor morfogenetice în viața individuală.[8]

Totuși, este clar că abordarea clinică oferă în principiu o ocazie demnă de invidiat pentru investigarea dispozițiilor morfogenetice. În viitor putem spera în apariția unei cercetări clarificatoare din această sursă.

S-a spus destul pentru a stabili punctul nostru de vedere: știința poate și trebuie să se ocupe de personalitatea individuală în mod direct și nu numai să compare persoane în maniera obi-nuită a trăsăturilor comune.

Dispoziții personale și motive

Ajungem acum la problema noastră cea mai dificilă. Care e relația dintre d.p. așa cum le-am descris și discuția noastră desp motive (capitolele 9 și 10) ?

[8] Cf. P. E. M e e h l. *Clinical vs. statistical prediction*, Minneapolis, Uni of Minnesota Press, 1954. De asemenea, T. R. S a r b i n, R. T a f t, D. E. Ba l e y, *Clinical inference and cognitive theory*, New York, Holt, Rinehart a Winston, 1960.

Mai întîi, amintim cititorului că majoritatea teoreticienilor fac o distincţie clară între motive şi alte componente ale personalităţii. De exemplu, Murray separă trebuinţele (motivele de bază şi cele mai importante componente ale personalităţii) de modul de îndeplinire al lor.[9] Similar, Freud crede că instinctele sînt elemente motivaţionale, în timp ce cathexes reprezintă obiectele ataşate lor. Alţii separă clar motivele (de ce acţionează cineva) de atitudini (cum acţionează cineva). Ne amintim că McClelland presupune că personalitatea e formată din trei tipuri de elemente: *motive, trăsături, scheme* (pagina 261). Pentru McClelland o trăsătură este numai „tendinţa învăţată a unui individ de a reacţiona aşa cum a reacţionat cu mai mult sau mai puţin succes în trecut în situaţii similare cînd a fost motivat similar".[10]

Părerea noastră e diferită. Nu pot crede că personalitatea este net împărţită în motive pe de o parte şi maniere (modalităţi de realizare a motivelor) pe de altă parte. Poate tendinţele determinante sînt dinamice (adică ele produc un comportament) şi astfel într-un sens toate dispoziţiile personale au o forţă motivaţională. Totuşi, ne grăbim să adăugăm că există multe grade de dinamism. Unele dispoziţii personale, de exemplu, sînt mult mai motivaţionale decît altele.

Să luăm un exemplu. Dl. X are o pasiune arzătoare de a da copiilor săi o educaţie mai bună decît a primit el. Dl. X are, de asemenea, o dispoziţie constantă de a se comporta politicos. Acum putem cu uşurinţă să-l zugrăvim părăsind casa dimineaţa în scopul îndeplinirii obiectivului său referitor la copiii săi. Dar el desigur nu părăseşte niciodată casa numai pentru a fi politicos cu cineva. Politeţea este mai mult o *dispoziţie stilistică* în caracterul său; slujirea copiilor săi, mai mult o *dispoziţie motivaţională*. Totuşi, nici una nu e lipsită de un anume grad de forţă dinamică.

În acest punct am dori să putem face apel la neurofiziologie. Dar încă nu ştim ce fel de reţete complexe sau ansambluri de ce-

[9] H. A. Murray et al., *Explorations in personality*, New York, Oxford, 1938. Într-o privinţă Murray vorbeşte de *integrarea trebuinţelor*. După cum am spus, acest termen sugerează în sine exact ceea ce căutăm: un sistem singular în care trebuinţa, obiectul şi modul de comportare sînt toate integrate într-o singură dispoziţie. Dar, din nefericire, Murray utilizează termenul nu pentru sisteme durabile în cadrul personalităţii, ci numai pentru integrarea momentană a trebuinţei şi a modului de răspuns. Mai recent acelaşi autor vorbeşte despre *vector-valoare* ca element al analizei personalităţii. ...i termenul dă trebuinţei un conţinut oarecum mai obiectiv, totuşi implică separare nefericită între motivaţie şi scopul ei. Vezi T. Parsons, E. Shils (eds.). *Toward a general theory of action*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1951, p. IV, cap. 3.

[10] D. C. McClelland, *Personality*, New York, Sloane, 1951, p. 216.

lule corespund unei dispoziții și nici nu știm exact cum exercită o presiune aceste rețete asupra comportamentului. Știm, totuși, că mașinăria noastră nervoasă este dispusă pe niveluri astfel încît nivelurile superioare mai complexe au dublu rol de impulsionare și frînare pentru nivelurile inferioare mai simple.[11] Acest fapt ne poate ajuta să explicăm cum selectează o dispoziție complexă stimuli echivalenți din mediu și declanșează sau „pune bariere". unor răspunsuri echivalente (toate fiind consonante cu dispoziția de nivel superior).

În același timp, nu avem nici o dovadă că un impuls (sau un imbold sau un motiv) acționează vreodată separat și singur. Dimpotrivă, insistă Hebb, un impuls năvălește într-o organizare de nivel superior și creează o stare motivațională generală difuză de unde o presiune integrată merge eferent din cortex în trunchiul cerebral și eventual intră în acțiune.[12]

Deși cunoștințele noastre despre această mașinărie lasă mult de dorit, sînt indicii că dispozițiile complexe sînt mai adevărat motivaționale decît impulsurile, pentru simplul motiv că acestea din urmă nu funcționează fără să implice integrări superioare.

Să luăm în considerare așa-numitul *impuls sexual*, despre care se vorbește atît de des ca trebuință uniformă, centrală și exigentă în personalitate. Întrebarea noastră este dacă trebuința sexuală există vreodată separată de un sistem de dispoziții. Cînd privim la viețile concrete, vedem că sexul fuzionează în mod complicat cu tot felul de credințe dobîndite, gusturi, deprinderi și inhibiții. Sistemul nervos nu ține impulsul sexual în mod comod într-un compartiment separat de acești factori cu care el fuzionează. „Cathexes" fac parte di[n] „motiv".

A spune, de exemplu, că un anumit bărbat sau femeie es[te] *homosexual* nu înseamnă deloc a-i caracteriza motivați[a]. Există mii de forme de homosexualitate: manifestă, disimulată, activă, pasivă, constrînsă, sublimată, difuză, specifică, altruistă, dulce, sadică, protectoare, admirativă, superficială, reprimată, periferică, centrală, temporară, durabilă, estetică, intelectuală — în sfîrșit, tot atîtea forme cîți indivizi a căr[or] *trebuință sexuală* a fost „canalizată" spre propriul sex — să ne gîndim la multitudinea de alte moduri în care aceas[tă] trebuință abstractă poate fi canalizată. Atunci, în mod co[n]cret, pare foarte artificial să spunem că sexul ia aceeași fo[r]mă sau are aceeași semnificație la două personalități. Fieca[re]

[11] C. S. Sherrington, *The integrative action of the nervous syste[m]*, London, Constable, 1906.
[12] D. O. Hebb, *A textbook of psychology*, Philadelphia, Saunders, 19[5]8, p. 160.

trăieşte cu propria sa structură. Deşi am putea afla ceva despre natura acestor structuri studiind baza biologică comună, ar fi o greşeală să presupunem că activitatea sexuală abstractă este ea însăşi un element separabil al motivaţiei.

Dar argumentînd că nu putem face o distincţie precisă între motive şi dispoziţii personale, riscăm încă o dată să admitem că unele dispoziţii au o forţă motivaţională mai mare decît altele. Cele care implică sexul, de exemplu, probabil că sînt mai irezistibile decît o d.p. stilistică de politeţe, energie sau negativism. Deşi toate dispoziţiile sînt într-o măsură dinamice, unele sînt astfel numai în sens instrumental. Ele direcţionează activitatea care este motivată de alte d.p. care au o forţă mai mare. De exemplu, ne putem aştepta ca o persoană politicoasă să acţioneze conform dispoziţiilor sale sexuale cu un grad special de consideraţie pentru partenerul ei.[13]

Dacă o d.p. este motivaţională sau instrumentală este, atunci, o chestiune de grad. Dispoziţiile variază de la pasiunile absorbante, înclinaţii temperate pînă la simple obiceiuri. Chiar în dispoziţia stilistică, totuşi, putem descoperi o forţă dinamică, mai ales cînd este frustrată. Dacă o persoană politicoasă este silită să se comporte nepoliticos, disconfortul care rezultă atrage atenţia asupra presiunii normale care există chiar şi într-o d.p. stilistică. Constatăm că stilurile noastre de comportare nu sînt în întregime o chestiune de slujire a motivelor mai puternice; au şi ele o anumită forţă directoare.

Este dinamică o dispoziţie în sensul că ea este autoactivă (intră spontan în acţiune)? Desigur, într-un sens există totdeauna un indiciu senzorial, în afară sau în interiorul corpului, care provoacă tensiunea. De aceea, strict vorbind, orice dispoziţie trebuie declanşată înainte de a fi dinamic activă.

Dar într-un alt sens dispoziţiile motivaţionale sînt autoactive. Desigur că nu sunetul telefonului este cel care îl determină pe un egoist să vorbească jumătate de oră nestingherit despre ultimele sale isprăvi, sau pe o bîrfitoare să repovestească pe larg faptele vecinilor ei. În aceste cazuri, răspunsul izvorăşte din înclinaţii profunde, nu din sunetul telefonului. Într-adevăr, egoistul şi bîrfitoarea pot fi sub o asemenea tensiune încît ei să *caute* o scuză pentru a vorbi. Îşi cheamă la telefon un prieten pentru a se descărca. Un autor, o gospodină, un meşteşugar, dacă sînt lipsiţi de

[13] W. Stern face distincţie între dispoziţiile motivaţionale şi stilistice utilizînd termenii germani *Richtungsdisposition* (direcţional) şi *Rüstungsdisposition* (instrumental). *Die menschliche Persönlichkeit*, Leipzig, Barth, 1923. Această expunere datorează mult lui Stern.

ocupația lor favorită, pot „simți o dorință arzătoare" de a reveni la munca lor. În aceste cazuri, dispozițiile sînt, pentru toate scopurile practice, autoactive în mod spontan. Interese, ambiții, constrîngeri, fobii, atitudini generale, înclinații, hobby-uri, valori, gusturi, predilecții — toate sînt d.p. (unele numai secundare) și în același timp și motive.

În concluzie, este imposibil a considera dispozițiile personale ca elemente ale personalității total separate de motivație. În unele cazuri ele sînt motivele conducătoare ale vieții, mai ales dacă sînt sisteme mature, funcțional autonome, de scopuri. Ele nu sînt numai modalități de *reacție* față de mediul înconjurător, ci modalități de a-l *înfrunta*.

Așa cum am arătat în capitolul 10, unele impulsuri — ca durerea sau foamea de oxigen — pot opera într-un mod reflex pentru a realiza reducerea tensiunii cu o integrare redusă în sistemele de nivel superior. Alte impulsuri — ca cel sexual și nevoia de hrană — par să fie foarte integrate cu funcțiile corticale și nu mai rămîn pur biologice în esență. Ele devin componente ale dispozițiilor personale.

Pare necesar să postulăm o gamă largă de forțe motivaționale pentru dispozițiile personale. Unele sînt irezistibile, autoactive, înseși cazanele de aburi ale vieții. Altele sînt stilistice și instrumentale în esență — dar totuși dinamice, într-un grad mai redus.

Definiție

În urma acestei îndelungate dezbateri sîntem pregătiți să oferim o definiție a dispoziției personale. Ea este foarte apropi[ată] de definiția dată de noi *trăsăturii* (pagina 348). Cititorul atent va observa că fiecare parte a definiției a fost explicată.

O dispoziție personală este o structură neuropsihică gene[ra]lizată (specifică individului), avînd capacitatea de a interpr[eta] mulți stimuli funcțional echivalenți și de a iniția și orienta fo[rme] constante (echivalente) de comportament adaptativ și stilistic.

Rezumat

În ultimele două capitole am căutat să stabilim nivelul [de] analiză cel mai util pentru studiul personalității umane. Acest [ni]vel poate fi numit nivelul „trăsăturii" și este, de fapt, în [mod] obișnuit, nivelul cel mai recunoscut atît de psihologi, cît și

deprinderile noastre de vorbire curentă. Totuşi, considerînd acest nivel, găsim necesar să facem distincţie între două modalităţi de a concepe organizarea trăsăturilor.

Trăsăturile comune desemnează complexităţi organizate privite drept comune (sau comparabile) într-o populaţie de persoane. Datorită apartenenţei oamenilor la o specie comună şi la o cultură comună, putem, cu temei, să căutăm categorii de comportament care sînt destul de uniforme. Toate studiile comparative asupra personalităţilor, întreaga psihologie diferenţială, majoritatea încercărilor de măsurare se bazează pe asemenea „trăsături comune".

Dispoziţiile personale sînt elemente de acelaşi ordin de complexitate dar sînt considerate ca „diferenţele proprii ale naturii". Adică sînt elemente neuropsihice pe care le constatăm în mod real la persoane individuale. Cîteodată, dar numai cîteodată, o persoană este atît de tipică pentru cultura sa şi pentru felul său de a fi încît poate fi caracterizată în mod adecvat în termeni de trăsături comune. Mai probabil, dispoziţiile ei cardinale, centrale şi secundare sînt foarte colorate de individualitate. Modul în care viaţa sa este organizată poate să nu corespundă de fel vreunei scheme analitice a trăsăturilor comune. Termenul *dispoziţie personală* (care ar putea fi tradus ca *trăsătură individuală* sau *trăsătură morfogenetică)* atrage atenţia asupra oricărei atitudini generalizate care rezidă efectiv în sistemul neuropsihic al persoanei singulare.

Ambele concepţii îşi au utilitatea lor. În scopuri comparative — şi majoritatea studiilor despre personalitate sînt comparative — trăsăturile comune sînt suficiente. Pentru studiul mai detailat al individului, trebuie identificate dispoziţiile personale.

Este imposibil să observăm trăsături sau dispoziţii în mod direct. Putem numai infera existenţa lor. Un act specific este întotdeauna produsul multor factori determinanţi, nu numai al unor atitudini durabile, ci şi al unor presiuni de moment din persoană şi din situaţie. Numai producerea repetată a unor acte avînd aceaşi semnificaţie (echivalenţa răspunsului), care succedă unei serii definibile de stimuli avînd aceeaşi semnificaţie personală (echivalenţa stimulilor) face necesară inferenţa trăsăturilor şi dispoziţiilor personale. Aceste tendinţe nu sînt tot timpul active, dar sînt persistente chiar şi cînd sînt latente şi au un prag relativ scăzut de declanşare.

Una este să admitem trăsăturile şi dispoziţiile drept elementele cele mai acceptabile pentru studiu, dar este altceva să determinăm caracterul lor precis într-o viaţă dată. Pentru a evita proiectarea propriei sale esenţe şi alte multe surse de eroare, cercetătorul trebuie să utilizeze toate instrumentele empirice relevante ale minţei sale pentru a face validă propria inferenţă. Trăsăturile şi dispoziţiile nu pot fi inventate : ele trebuie descoperite.

În denumirea acestor complexităţi organizate există multe capcane, una fiind confundarea aprecierilor pur sociale cu faptul obiectiv. Dacă evităm termenii laudativi şi cei depreciativi, e posibil a realiza un vocabular psihologic noncritic de denumiri de trăsături. Oricît de regretabil ar fi, atributele personalităţii umane pot fi zugrăvite numai cu ajutorul vorbirii comune, căci numai ea posedă o subtilitate rezonabilă şi o inteligibilitate stabilită.

Unele trăsături şi dispoziţii sînt în mod clar motivaţionale, mai ales acelea cunoscute în mod obişnuit drept interese, ambiţii, sentimente, complexe, valori. Altele sînt mai puţin dinamice, avînd mai curînd capacitatea de a dirija (de a stiliza) comportamentul, decît de a-l iniţia. Uneori elemente care sînt iniţial directoare dobîndesc ulterior o forţă de impulsionare, iar cele care sînt iniţial impulsionate pot deveni doar directoare. Un atlet care îmbătrîneşte îşi poate pierde zelul, dar poate păstra totuşi un interes pentru atletism.

Chiar dacă trăsăturile şi dispoziţiile stabilizează conduita, ele nu sînt niciodată total constante şi nici nu sînt independente unele de altele. O adaptare eficientă la lume reclamă flexibilitate şi declanşarea unor variate tendinţe determinante în situaţii diferite. O personalitate dată poate manifesta contradicţie şi conflict — după cum romancierii şi clinicienii nu obosesc a ne spune.

Opinia noastră despre dispoziţiile personale nu neagă importanţa interacţiunii sociale în modelarea conduitei umane. În capitolul 8 am recunoscut efectele exercitate de situaţie, rol, cultură. Pledăm numai pentru ideea că o persoană dată are o gamă largă de deprinderi şi dispoziţii care pot fi activate în diferite grade şi în diferite combinaţii, în funcţie de cerinţele de moment atît sociale, cît şi ale mediului înconjurător.

Trăsăturile şi dispoziţiile sînt *modi vivendi*. Ele îşi derivă semnificaţia din rolul pe care îl joacă în progresul adaptării şi stăpînirii lumii personale.

CAPITOLUL 16

Unitatea personalității

RETROSPECTIVĂ ● CONCEPȚII FILOZOFICE ● UNITATEA CA EFORT ● UNITATEA ȘI IMAGINEA DE SINE ● FUNCȚIILE ESENȚIALE ȘI UNITATEA ● CORESPONDENȚĂ VERSUS CONCORDANȚĂ ● ABORDĂRI EMPIRICE ALE CONCORDANȚEI ● REZUMAT

Personalitatea este o unitate în diversitate — o *unitas multiplex*. În capitolele precedente am considerat diversitatea în termeni de trăsături și dispoziții. Ajungem acum la problema unității. Aceasta este o problemă care te pune în încurcătură din două cauze : mai întîi, pentru că sînt multe sensuri în care termenul *unitate* poate fi aplicat personalității ; în al doilea rînd, pentru că este discutabil dacă unitatea este vreodată realizată. Unificarea, așa cum există, pare să fie doar o chestiune de grad. Scriitorul german Herder spunea : „Omul nu e niciodată complet ; existența sa rezidă în devenire".

Retrospectivă

În capitolele precedente am întîlnit variate aspecte importante ale problemei unității. Va fi util să le reamintim.

În mica copilărie există un grad înalt de „unitate dinamică". În primele luni de viață copilul răspunde ca un întreg ori de cîte ori se emoționează, se calmează sau își exprimă emoția. Într-adevăr, în primii ani el reacționează într-un mod de tipul „totul sau

nimic", mai ales cînd este implicată emoția. El este incapabil de amînare, de discriminare, de gradare. Pe măsură ce crește și diferențierea se accentuează, această unitate primitivă se reduce.

Dar pe măsură ce unitatea primitivă se reduce, apare o unitate învățată, în virtutea procesului de *integrare*. Integrarea echilibrează procesul segmentar de diferențiere. A integra înseamnă a forma elemente mai cuprinzătoare. Deși se pare că o integrare totală nu e atinsă niciodată, există un proces constant în această direcție, chiar în timp ce procesul contrar de diferențiere continuă. Această dialectică a divizării și unificării am discutat-o în capitolul 5.

În legătură cu acest subiect trebuie, de asemenea, să reamintim echilibrarea organică ce rezultă din *homeostazie* (pagina 99). A menține o „stare constantă" înseamnă a conserva o unitate fundamentală, deși statică.

Într-un sens complet diferit, unitatea (de moment) este văzută în principiul *convergenței*. În orice moment, energiile disponibile sînt mobilizate într-un curs maxim integrat al conduitei. Deși acest curs al conduitei poate fi foarte mult determinat de cerințele actuale (schimbarea unui cauciuc, așteptarea unui client sau interpretarea la pian), probabil că focalizează multe atitudini adînc înrădăcinate. Sînt implicate atît dispoziții motivaționale, cît și stilistice. Putem spune: „Acel mic gest al lui spune multe" și înțelegem prin această afirmație că multe niveluri complexe ale personalității erau unificate (convergente) cu actul momentan.

> Aud pe cineva suind treptele de lemn de lîngă ușa me deschisă. Pașii sînt grei dar înceți, ușor poticniți și nesigu Mă gîndesc că cel ce suie poate nu e tînăr și nici viguros, este o persoană cu conflicte, cam deprimată, în mod fun mental nesigură și dependentă. Să spunem că diagnosti meu e corect (și constatăm adesea că aprecierile noastre zate pe activități expresive cum este mersul se confir Problema este că mare parte din personalitatea acestui este convergentă într-o activitate zilnică obișnuită. M parte, dar nu toată. Multe trăsături importante ale ace persoane nu se dezvăluie prin mersul său. Pe baza mers nu pot spune dacă omul are interese estetice, este sentim tal, dotat intelectual sau agnostic.

Deși examinarea trăsăturilor și dispozițiilor privea în pr rînd *multiplicitatea* organizării personalității, ea lua în conside și o unificare. De exemplu, o *dispoziție cardinală* este, prin niție, un semn al unității. Pasiunea lui Tolstoi pentru „simplific

vieții" sau idealul călăuzitor de „respect pentru viață" al lui Schweitzer, ca toate trăsăturile cardinale, sînt unificatoare într-un grad mare.

Mai mult, în teoria noastră asupra trăsăturilor și dispozițiilor ținem seama de *interdependența* lor. Ele se întrețes ca o tapiserie. Cînd o persoană acționează, intră în joc cîteva dispoziții. Se pot extrage douăzeci și opt de feluri de înghețată din douăzeci și opt de containere etichetate ; dar sistemul nervos nu are containere separate ; are numai rețele de organizare.

În sfîrșit, și acesta e lucrul cel mai important, discuția noastră despre simțul în dezvoltare al *eului* (capitolul 6) formează un preludiu pentru prezenta cercetare a unității. Însuși termenul *eu* implică unitate. După ce au renunțat cîteva decenii la acest concept, psihologii au revenit la el, căci acum recunosc că fără el nu există un mod adecvat de a vorbi de unele din aspectele morfogenetice ale personalității.

Concepții filozofice

Mulți filozofi afirmă că tot ceea ce facem, spunem sau sîntem presupune unitate. Chiar și o experiență simplă și obișnuită cum este *decepția* presupune acest lucru. Cineva poate să nu se simtă decepționat pînă cînd nu simte o serie de stadii anterioare : dorință, așteptare, lipsă de îndeplinire, toate fiind stadii ce aparțin unui singur agent continuu. Faptul că avem conflicte și dezacorduri în scopurile noastre este o dovadă de unitate. Un conflict actual nu ar putea fi cunoscut decît în termenii de unitate anterioară sau de unitate sperată în viitor. În consecință, conflictul, disocierea, chiar dezintegrarea personalității nu au o semnificație separată de presupunerea că persoana — tot timpul — este o unitate fundamentală și continuă.[1]

Acest subiect a frămîntat pe mulți, poate pe majoritatea filozofilor, dar nu toți au ajuns la aceeași concluzie. Filozoful Hume, de exemplu, a conchis în silă și fără prea mare convingere că un agent (un eu) caracterizat de continuitate era mai mult o iluzie decît un fapt fundamental. El a decis că oamenii sînt alcătuiți din momente discontinue de experiență. William James — luptîndu-se cu aceeași problemă — a conchis că nu există nici un principiu uni-

[1] Cf. W. Stern, *General psychology from the personalistic standpoint*, trad. by H. G. Spoerl, New York, Macmillan, 1938, p. 449. Vezi și E. Brightman, *Person and reality*, New York, Ronald, 1958, cap. 14.

ficator, dar că unitatea rezidă în suprapunerea unor stări și acte succesive, așa cum unitatea unui acoperiș de șindrilă constă în suprapunerea șindrilelor.

Așa cum am văzut în capitolul 6, Kant ajunge la concluzia opusă, argumentînd că întrucît noi știm că actele noastre separate sînt ale *noastre*, trebuie să existe un „ego pur“ care continuă să garanteze unitatea personală de-a lungul vieții. Filozofii care au urmat după Kant se pare că adoptă una din cele două concepții. Fie susțin că eul este un garant pasiv al unității — o „bază continuă“ fără participare activă și „intervenție“ ; fie susțin că eul este un *factor* care vrea, comandă, conduce, selecționează conduita și astfel realizează activ unitatea.

Extinzînd acest ultim punct de vedere, psihologii tomiști spun că eul unificator are un scop obiectiv și inevitabil. Esența eului este să depună efort (nu totdeauna încununat de succes) pentru un grad mai înalt de perfecțiune decît cel pe care îl posedă în prezent. Chiar ființa cea mai slabă manifestă o tendință de bază pentru îmbogățire, progres, dincolo de limitele sale prezente. Sensul scopului este idealul unei persoane perfecte, așa cum individul se concepe pe sine să fie. Întrucît omul este făcut după chipul lui Dumnezeu, există o normă de perfecțiune (a omului așa cum ar trebui el să fie) care îndrumă, deși imperfect, activitatea unificatoare a evului. Omul întrezărește calea spre unitatea ultimă și în măsura în care o urmează, datorită rațiunii și alegerii sale, el va realiza o unificare efectivă a personalității sale.[2] Această direcție de gîndire atrage atenția asupra convingerii unor autori că problema unității nu poate fi avută în vedere fără ca în același timp să se ia în considerare natura și destinul ultim al omului.

Alți filozofi evită presupunerea că eul este un factor unifica-tor. Ei văd unitatea în natura „sistemică“ esențială a personalită-Ei postulează o „tendință spre stabilitate“ (Fechner), o „rela-sistematică“ (Whitehead) sau un „conatus“ (Spinoza). La ființe umane, după Spinoza, conatus ia forma unei tendințe de a se de-volta în forma perfectă proprie ființei respective. Acești filozo-admit că formele inferioare de viață realizează mai ușor unita-decît ființele umane, care au atîtea potențialități mai diversific-care reclamă realizare. Așa cum subliniază Kayserling, un pe-ruș care prinde rapid hrana pe malurile unui lac reprezintă o uni-tate mai perfectă, chiar dacă mai puțin complicată, decît o fi-umană în căutarea pîinii zilnice.

Dacă aceste variate soluții filozofice par confuze, motivul e-acela că ele reclamă un studiu mai profund decît îl putem o-aici. Scopul nostru, cînd atragem atenția asupra lor, este acela

[2] Cf. Magda B. Arnold, J. A. Casson (Eds.), *The human per-an approach to an integral theory of personality*, New York, Ronald,

a arăta că este necesară o rafinare filozofică pentru a ajunge la o teorie complet satisfăcătoare despre natura unificării în viaţa personală.

Unitatea ca efort

O direcţie a gîndirii filozofice este în mod special apropiată de inventarul psihologilor. Filozofii aşa-zis romantici din secolul al XIX-lea preferau să spună : „Un om este ceea ce iubeşte". Niciodată nu atingem complet ceea ce iubim ; pur şi simplu continuăm să iubim şi să dorim tot mai mult. Dragostea de a învăţa, ca să luăm un exemplu, este o forţă unificatoare, dar posedarea cunoştinţelor, nu.

Ceea ce integrează energiile noastre este urmărirea unui scop. Cînd scopul este atins, energia se dispersează. O persoană centrată pe devenirea a ceea ce vrea să devină este mult mai integrată decît una care şi-a atins scopul — şi nu mai are spre ce să năzuiască. Pentru a atinge un scop trebuie să depăşim confuzii, discordii şi obstacole. Efortul implicat produce unitate.

Goethe a apreciat că la Faust tocmai căutarea neobosită a obiectivelor, mai ales a scopului vieţii pe care şi l-a fixat („un popor liber pe un pămînt liber") a fost salvarea sa. Mefisto a făcut o prinsoare cu Faust, aceea că l-ar putea în aşa fel ademeni încît n-ar mai lupta pentru completitudine, ci s-ar abandona pe parcurs unei stări tentante de autosatisfacţie. Dacă Faust ar fi cedat iluziei că şi-a atins obiectivul, ar fi fost damnat. În final a fost salvat pentru că s-a străduit necontenit spre scopul pe care nu l-a atins niciodată.

Ca toate marile epopei, „Faust" de Goethe ne oferă o viziune profundă asupra naturii umane ; în acest caz, asupra condiţiilor în care este realizată unificarea personalităţii. Psihologul Jung recunoaşte aceeaşi situaţie în definiţia sa despre *eu*. După Jung *eul* nu e ceva ce avem, ci ceva pe care ne străduim de-a lungul întregii vieţi să-l construim. Tocmai în acest sens special, „eul" conferă unitate.

Doctrina unităţii-prin-efort pretinde unitate de intenţie. Biblia acordă importanţă acestui lucru. Epistola Sf. Iacob previne că „un om nehotărît este nestatornic în toate căile sale". Evanghelia lui Luca spune : „Nici un slujitor nu poate sluji la doi stăpîni". Existenţialistul Kierkegaard insistă asupra faptului că pentru a fi spiritual întregi trebuie „să voim un singur lucru". Efortul difuz poate distruge unitatea. Un scop major este adevăratul unificator. Adevărata bucurie a vieţii, scria George Bernard Shaw, este să constaţi că ai „fost utilizat pentru un scop recunoscut de tine însuţi drept puternic".

Unitatea şi imaginea de sine

Implicată în doctrina efortului este prezenţa unui factor cognitiv — o imagine de sine (pagina 131). Un psiholog, Lecky, defineşte personalitatea drept „o organizare de idei care sînt simţite a fi compatibile una cu alta." El adaugă faptul că o motivaţie copleşitoare în viaţă trebuie să menţină unitatea acestui sistem :

> Comportamentul exprimă efortul de a menţine integritatea şi unitatea organizării... Pentru a fi imediat asimilată, ideea formată ca rezultat al unei noi experienţe trebuie să fie simţită că este compatibilă cu ideile de-acum prezente în sistem. Pe de altă parte, ideile a căror incompatibilitate e recunoscută pe măsură ce se dezvoltă personalitatea, trebuie eliminate din sistem. Astfel, există o asimilare constantă a ideilor noi şi expulzarea unor idei vechi, în cursul vieţii[3].

O aplicaţie importantă a teoriei lui Lecky se află în domeniul învăţării. Învăţăm numai ceea ce se potriveşte cu imaginea noastră despre sistemul eului. (Un alt mod de a formula problema este a spune că învăţăm numai, sau cel mai bine, acel material în care sîntem *autoimplicaţi.)* Acest subiect l-am discutat în capitolul 5.

Un alt autor, Carl Rogers, e interesat de importanţa ajutorării oamenilor pentru a realiza o imagine de sine care să fie exactă şi completă. Mulţi oameni nu reuşesc să realizeze o unitate sănătoasă a personalităţii lor din cauza *autoînşelării.*

> Ar rezulta că atunci cînd toate modurile prin care individul se percepe pe sine — toate percepţiile calităţilor, abilităţilor, impulsurilor şi atitudinii persoanei, toate percepţiile propriului eu în raport cu ceilalţi — sînt acceptate în conceptul conştient şi organizat de eu, atunci această realizare e însoţită de sentimente de confort şi eliberate de tensiune...[4].

Această linie de gîndire identifică sănătatea în cadrul personalităţii cu o imagine de sine completă şi unificată. Imaginea de sine include nu numai o viziune despre „ce sînt eu", dar şi despre „ce doresc să fiu" şi „ce ar trebui să fiu". Reunind împreună aceste aspecte ale imaginii de sine se face apropierea de unificare.

O abordare oarecum înrudită se constată în conceptul neofreudian de *identitate*. Erikson face din el nucleul unei versiuni moderne a psihanalizei. Mai ales în timpul adolescenţei individul încearcă să pună simţul identităţii proprii în acord cu relaţiile sale sociale. Erikson scrie :

[3] P. Lecky, *Self-consistency: a theory of personality,* New York, Island, 1945, p. 135.

[4] C. R. Rogers, *Some observations on the organization of personality,* în „Amer. Psychologist", 1947, 2, 358—368.

Simţul identităţii eului reprezintă încrederea crescută că abilitatea de a menţine uniformitatea şi continuitatea internă... este legată de uniformitatea şi continuitatea semnificaţiei proprii pentru alţii[5].

Din acest punct de vedere, sarcina fiecăruia este să descopere „Cine sînt eu ?" Cînd această întrebare primeşte un răspuns satisfăcător, o nouă unitate şi o nouă maturitate a personalităţii au fost realizate.

O extindere a acestei căutări în domeniul misticii se găseşte în budismul Zen. Zen aspiră la cunoaşterea totală a naturii proprii a cuiva. Scopul disciplinei Zen este trăirea *satori*-ului sau a iluminării. Zen insistă asupra faptului că adevăratul eu nu poate fi cunoscut prin concepte analitice sau prin credinţă — cum au obiceiul occidentalii —, că identitatea proprie e separată de baza subsecventă a existenţei cuiva. *Satori* este o trăire a unităţii : eul şi non-eul se unesc. Este dificil pentru mintea occidentală să realizeze o asemenea experienţă mistică totală, sau chiar să-i înţeleagă esenţa. Deprinderile noastre de analiză intelectuală ne împiedică să atingem o asemenea unitate subiectivă perfectă. Suzuki, maestru Zen, scrie :

Intelectul se forţează şi fragmentează experienţa pentru a o supune unei tratări intelectuale, care este o discriminare sau bifurcare. Sentimentul original de identitate este astfel pierdut şi intelectului i se permite să aibă modul său caracteristic de fragmentare a realităţii în părţi separate[6].

Deşi această direcţie de gîndire e străină concepţiilor occidentale despre personalitate, ea se reflectă în scrierile lui Fromm[7] şi Maslow[8] care consideră că omul poate să-şi sporească mult unitatea învăţînd să evite dihotomiile afectiv-intelectuale şi cultivînd experienţa unui caracter nemijlocit şi creator pe care copiii o posedă, dar adulţii au pierdut-o.

Funcţiile esenţiale şi unitatea

Atît efortul cît şi imaginea de sine sînt aspecte *esenţiale* ale personalităţii (capitolul 6). Putem risca o generalizare : Unitatea personalităţii trebuie căutată mai întîi în funcţiile esenţiale (şi nu cele ocazionale sau periferice).

E. H. Erikson, *Identity and the life cycle : selected papers*, New ... Int. Press, 1959, p. 89.

D. T. Suzuki, *Mysticism, Christian and Buddhist*, New York, Har... 1957, p. 105.

E. Fromm, *Psychoanalysis and Zen Buddhism*, în „Psychologia", ... Univ., 1959, 2, 79—99.

A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954, ...—217.

Ne amintim de povestea lui G. B. Shaw, *Pygmalion*, în care eroina, o florăreasă ignorantă, este luată de profesorul Higgins pentru a-i educa vorbirea. O învață să vorbească într-un mod elegant și constată că se supune prompt ordinului său. Dacă îi spune să se poarte ca o slujnică, se poartă astfel ; ca o doamnă, se comportă în consecință. Din afară s-ar părea că Eliza Doolittle nu posedă nici o constanță în personalitatea ei. Dar la bază există o explicație unificatoare a conduitei sale : e îndrăgostită de profesorul ei. Dragostea ei este un factor esențial. Și tocmai factorii esențiali explică o asemenea unitate care se găsește în personalitate.

Să ne referim la un studiu experimental.

> Klein și Schoenfeld au dorit să studieze *siguranța* ca atribut al personalității. Au dat unui grup de subiecți o serie de teste de inteligență în două condiții experimentale. În prima, atmosfera era neutră, monotonă, fără implicarea ego-ului. Subiecții erau numai cobai de laborator făcînd gesturi de rutină. După fiecare din cele șase teste li se cerea să formuleze gradul de siguranță pe care-l simțeau în legătură cu precizia performanțelor lor. Pentru cele șase teste a exista o constanță redusă în aceste aprecieri ale certitudinii. După un interval de timp, un al doilea set echivalent de teste a fost dat și atmosfera s-a schimbat vizibil. Subiecții au fost puși în stare de tensiune mai mare, li s-a spus să-și dea toată silința pentru că rezultatele acestor teste de inteligență vor fi introduse în dosarele lor școlare. Schimbarea a fost efectivă. Aprecierile asupra încrederii au devenit foarte constante. Un student care s-a simțit sigur că a făcut bine (sau prost) la un test, s-a simțit sigur că a făcut bine (sau prost) la celelalte cinci teste. Autorii conchid că încrederea este trăsătură constantă de personalitate *cînd ego-ul este implicat*, dar că este variabilă și inconstantă cînd subiectul nu are un interes esențial în joc.[9]

Implicarea ego-ului în orice situație pare să aducă o constanță mai mare. Sondajele de opinie publică arată că oamenii care se simt siguri în legătură cu o problemă, vor fi destul de constanți (unificați) în a susține toate propunerile care sînt legate de acea problemă. Dacă se simt mai puțin siguri (mai puțin autoimplicați) sînt variabili și inconstanți.[10]

[9] G. S. Klein, W. Schoenfeld, *The influence of ego-involvement on confidence*, în „J. abnorm. Soc. Psychol.", 1941, 36, 249—258.

[10] H. Cantril, *Gauging public opinion*, Princeton, N.J., Princeton Univ. Press, 1943, cap. 5.

Să generalizăm punctul nostru de vedere : gîndurile și comportamentul au o constanță mai mare cînd sînt legate de ceea ce noi considerăm a fi cald, central și important în viața noastră, decît atunci cînd nu sînt așa de legate. Sau, pentru a ne exprima mai pe scurt : funcțiile esențiale tind să unifice personalitatea.

Corespondență versus concordanță

Urmează un corolar. Trebuie să ne așteptăm ca să fie evidentă o unificare mai mare în dispozițiile personale decît în trăsăturile comune. Trăsăturile comune sînt numai variabile după care comparăm o populație mare de oameni, fie că aceste variabile au sau nu o importanță centrală în viața lor.

Este adevărat că studiile statistice asupra trăsăturilor comune pot să ne ofere *unele* dovezi referitoare la constanța sau unitatea personalității. Cînd spunem, de exemplu, că testul pentru o anumită trăsătură (de exemplu, dominanță — supunere) are un coeficient de fidelitate de 0,85, spunem că majoritatea oamenilor răspund în același mod semnificativ item cu item și moment cu moment. Și astfel majoritatea oamenilor, conchidem, se mențin la un nivel destul de constant de adaptare dominantă, submisivă sau mijlocie.[11]

Dovada unității care provine din corelarea măsurătorilor efectuate într-o populație generală o vom numi o dovadă a *corespondenței.* Prin acest termen înțelegem că scorurile subiecților la o scală a unei trăsături comune sînt destul de constante. Dar sînt multe împrejurări în care pentru motive *esențiale* măsurătorile unei persoane nu corespund. Și totuși nu putem pune că structura personalității sale este de aceea lipsită de unitate. În afară de conceptul de corespondență (dovada unității unei trăsături comune) e necesar conceptul de *concordanță* (dovada unității dispoziționale).

După cum am văzut, Eliza Doolittle era absurd de neintegrată în modul de a vorbi și de a se comporta ; dar era

[11] Se poate merge mai departe și să se studieze cantitatea de „integrare" prezentată de indivizi la multe trăsături. Răspund ei la întrebări în fiecare în același fel sau sînt variabili ? Un asemenea procedeu de măsurare a trăsăturii comune de „integrare" generală a fost propus de R. B. Cattell, *Fluctuation of sentiments and attitudes as a measure of character integration and of temperament,* în „Amer. J. Psychol.", 1943, 56, 195—216.

bine integrată în ceea ce priveşte dragostea ei pentru profesorul Higgins. Cînd ştim acest lucru, vedem că înseşi vorbirea şi comportamentul ei inconstante, deşi lipsite de corespondenţă, sînt complet concordante. Reperăm o dispoziţie profundă, genotipică (pagina 365).

La pagina 364 am consemnat cazul profesorului D. a cărui dezordine din biblioteca de care se ocupă, contrasta (nu reuşea să corespundă) cu meticulozitatea legată de persoana şi biroul său. Un genotip profund de autocentrare explica ambele grupuri de acte contradictorii. Din nou, există o corespondenţă redusă, dar o concordanţă mare în personalitatea sa.

Există cazul fetei de treisprezece ani care a fost îndrumată spre consiliere deoarece utiliza un machiaj excesiv de faţă. Această deprindere părea tristă în contradicţie cu natura ei studioasă. Profesoara ei a simţit că ceva nu e „în regulă". Scindarea aparentă din personalitatea fetiţei a fost rapid explicată. Avea o pasiune puternică pentru profesoara ei, care era ea însăşi studioasă şi avea un ten natural frumos. Fetiţa era în întregime concordantă în strădania ei de a fi la fel ca profesoara iubită.

Este mai uşor să fii „obiectiv" în studierea corespondenţei măsurătorilor decît în studierea concordanţei. Operaţiile standard sînt prescrise în studiile statistice ale corespondenţei, dar pentru a detecta concordanţa adesea trebuie să facem o interpretare clinică — a cărei corectitudine e greu de dovedit. Probabil că tocmai din acest motiv cercetătorii din domeniul personalităţii tind să treacă cu vederea situaţiile genotipice din viaţa individului care ajută la rezolvarea contradicţiilor aparente din comportamentul personal. Admitem totuşi că nu e uşor de stabilit cu certitudine diagnosticele noastre intuitive asupra concordanţei. Adesea ne putem afla în eroare. Nici nu trebuie să spunem, deşi numai noi cunoaştem rădăcina concordanţelor, că totul în personalitate s-ar dovedi a fi coerent cu restul. Enunţul următor împinge problema prea departe :

Unitatea unei persoane poate fi trasată în fiecare clipă a vieţii sale. Nu există nimic în caracter care să se contrazică. Dacă o persoană care ne este cunoscută pare neconcordantă cu ea însăşi, aceasta este numai un indiciu al inadecvării şi superficialităţii observaţiilor noastre anterioare[12].

[12] R. Franke, *Gang und Charakter*, ed. by H. Bogen and Lipmann, „Z. f. angew. Psychol.", 1931, no. 58, p. 45.

În definitiv, unitatea personalității este numai o chestiune de *grad* și trebuie să evităm exagerările.

Este dificil a menține echilibrul. Pe de o parte nu există nici o îndoială că studiile experimentale și statistice tind să subestimeze unitatea personalității pur și simplu pentru că tehnicile lor nu reușesc să se concentreze asupra domeniilor esențiale ale vieții individuale. Pe de altă parte, e ușor de citit într-un comportament discordant o unitate mitică, substituind astfel faptelor o interpretare arbitrară.
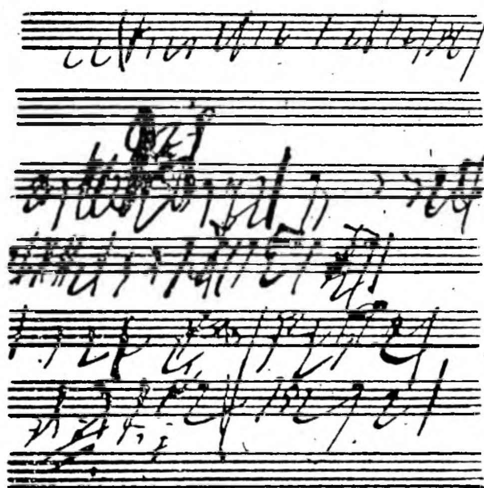
> În biografii, chiar detaliate, se produce o exagerare inevitabilă a constanței. Activități și trăsături „nerelevante" sînt îndepărtate. Acest lucru produce o imagine a unei unități mai mari decît se justifică. O asemenea exagerare este clară mai ales în necrologuri. Autorul dorește să extragă „esența" sau semnificația vieții ca întreg. Apare un grad remarcabil de unitate — mai mare decît a fost prezentat vreodată la persoana respectivă în viață.
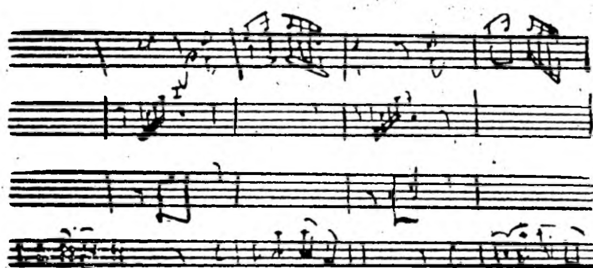
Abordări empirice ale concordanței

Ziua unei psihologii cu adevărat morfogenetice nu a sosit ncă. Am făcut unele progrese în fabricarea pietrelor de construcie (trăsături) și în denumirea lor, dar un progres mic în arhictură. Ce anume determină forma totală a personalității nu tim. Așa cum a arătat acest capitol, avem unele idei despre roblemă, dar pînă acum avem metode puține care să ne ajute stabilim aceste idei pe o bază științifică. Concepte precum conrdanță, stil de viață, structură totală rămîn în cea mai mare rte simple concepte.

Sarcina devine mai dificilă prin faptul că nu ne putem aș-ta la o unitate completă. Integrarea nu este niciodată perfectă stfel, în cel mai bun caz, putem spera să descoperim nimic mult decît o schemă generală și o structură parțială.

Nu e strict adevărat că nu s-a făcut nici un progres. Capil precedent a menționat metode variate pentru descoperirea zițiilor personale. Dacă dispozițiile pe care le descoperim foarte generale și intense (cardinale sau centrale) sîntem ape de descoperirea temei sau a temelor unificatoare ale

I.

II
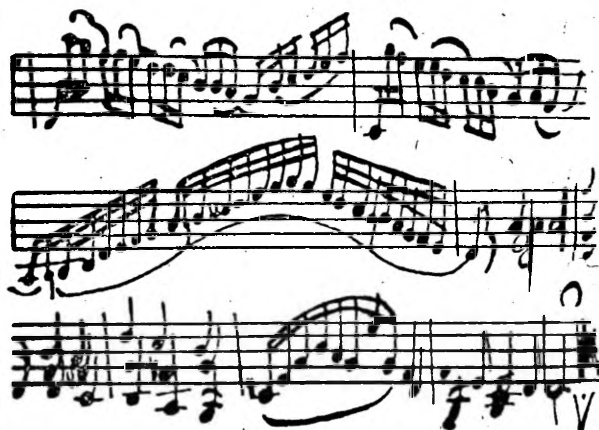

III

Figura 29. Manuscrise muzicale de Bach, Beethoven și Mozart (din W. Wolff, *The Expression of Personality,* New York, Harper, 1943, pp. 20)

unei vieți. (Totuși, chiar dacă stabilim ferm, să spunem, patru sau cinci dispoziții centrale într-o viață, ne întrebăm încă despre felul în care sînt legate între ele.)

Capitolele următoare privesc metodele pentru evaluarea personalității. Deși majoritatea acestor metode se concentrează asupra unei trăsături sau cel mult a cîtorva, alte metode ne conduc mai departe în considerarea problemei interrelațiilor. Înainte de a ne adînci în metode, vom menționa două tehnici care au o semnificație specială pentru problema de față.

Asocierea*. Metoda asocierii este un mod excelent de a demonstra concordanța, deși nu aruncă nici o lumină asupra cauzelor ei. Metoda reclamă ca un evaluator să grupeze diferite referințe care privesc o personalitate preluîndu-le dintr-o mulțime de referințe care sînt luate și se referă la *multe* personalități. Referințele pot fi de diferite tipuri : biografii, fotografii, specimene de scris, scoruri la diferite teste, producții artistice sau orice altceva. Sau se pot combina aceste producții cu numele autorului.

Principiul asocierii este ilustrat în figura 29. Cele trei manuscrise muzicale reprezentate în figură au fost scrise de trei compozitori binecunoscuți : Bach, Beethoven și Mozart. Din cunoștințele despre acești oameni vi se cere să potriviți numele cu scrierea muzicală caracteristică.

Metoda asocierii are avantajul că permite ca producții complexe să fie orînduite cu alte producții complexe, fără ca mai întîi să se întreprindă vreun proces de analiză. Este ușor să se determine cîte asocieri s-ar produce prin hazard, iar apoi să se determine cît de superior hazardului poate fi un evaluator dat. Metoda permite studiul cantitativ al structurilor calitative, deși, cum am spus, nu ne spune *de ce* un evaluator percepe concordanța dintre ele.[13]

Predicția. Unul din scopurile principale ale științei este să facă predicții exacte. Dacă am cunoaște concordanțele mai adînci dintr-o viață, am putea prevedea cu succes mare parte din viitorul lui. (Desigur că nu am putea prevedea răspunsul exact, ci numai

* În original *matching*. (Nota trad.)

[13] Îndrumări pentru utilizarea metodei, precum și un rezumat al unor cercetări anterioare care au utilizat metoda sînt date în P. E. Vernon, *The matching method applied to investigations of personality*, în „Psychol. Bull.", [illegible], 33, 149—177. Vezi, de asemenea, F. Mosteller, R. R. Bush, *Selected quantitative methods*, în G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, I, 307—311.

Îmbinarea corectă pentru figura 29 : I = Beethoven ; II = Mozart ; III = Bach. Majoritatea oamenilor percep rapid unitățile : capriciul vioi la Mozart, fluxul ordonat și constant la Bach, zbuciumul vijelios la Beethoven — unități reflectate nu numai în muzica și scrisul lor dar și-n viața lor personală ca atare.

o serie de răspunsuri. Rareori putem prezice cuvintele exacte pe care prietenii noştri le vor utiliza în exprimarea plăcerii cînd le dăm un dar, dar că le va plăcea sîntem siguri.) În măsura în care prevedem corect pe baza cunoştinţelor noastre despre concordanţe am îndeplinit cerinţa ştiinţifică de a dovedi obiectiv constanţa personalităţii.

Există două feluri de predicţie (vezi pagina 32). *Predicţia statistică* — genul utilizat de agenţiile de asigurări — poate fi uimitor de precisă pentru o masă mare de date. Cunoscînd tendinţele medii putem prevedea cîţi oameni se vor naşte sau vor muri în următoarele douăsprezece luni ; putem prevedea destul de bine cîţi morţi de accidente de maşină vor fi la un sfîrşit de săptămînă ; putem chiar să spunem că dintre cuplurile avînd un anumit mediu familial şi anumite calităţi personale 70% vor divorţa. Predicţia statistică se referă întotdeauna la distribuţia specifică unei populaţii largi. Nu prevede niciodată ce se va întîmpla unei *anumite* persoane.

De fapt, există o eroare logică serioasă făcută în examinarea predicţiei statistice. Dacă şase din zece americani merg la filme în fiecare săptămînă, putem fi tentaţi să spunem că am şansa de 6 la 10 de a merge la film săptămîna aceasta. Enunţul este într-adevăr fără sens. Voi merge sau nu voi merge şi numai cunoaşterea atitudinilor mele, a intereselor şi a situaţiei ambientale va spune dacă voi merge sau nu.

Predicţia morfogenetică, cum o vom numi aici, se bazează pe o înţelegere atentă a unei persoane şi a dispoziţiilor ei (adică pe idiodinamica vieţii sale). Dacă cunoaştem o persoană temeinic trebuie să fim capabili să spunem cu mai mult succes dacă se va duce sau nu la film, dacă va căuta să divorţeze, dacă va avea un accident, decît dacă aplicăm medii statistice la cazul său. De fapt, putem spune că întreaga poziţie prezentată în acest capitol şi în cele precedente pledează pentru superioritatea predicţiei morfogenetice faţă de cea statistică, aplicată la viitorul oricărui individ singular.

Dar în această problemă se dezlănţuie o controversă vie. Am citat deja opinia că predicţiile cu succesul cel mai mare provin din cunoaşterea apartenenţei de clasă a unei persoane. Astfel, în capitolul 8 am subliniat concepţia că a şti că un om este „soldat de profesie" înseamnă a avea o bază pentru o predicţie mai bună decît dacă cunoaştem numai trăsăturile sale „vagi". Deşi este adevărat că majoritatea soldaţilor de profesie pot avea anumite stiluri de comportare, este de asemenea adevărat că comportamentul viitor al unei persoane depinde în ultimă analiză de ceea ce ea *este* — şi nu de felul grupului căruia îi aparţine.

Așa cum am văzut în capitolul 1, psihologul Meehl, intrigat de problemă, a examinat dovezile pentru asemenea studii de previziune statistică. A conchis că acele studii făcute pe baza unor simple scoruri la teste și alte criterii statistice erau la fel de bune, dacă nu superioare, ca cele făcute pe bază de intuiție clinică. Din nefericire, studiile pe care le citează sînt atît de parțiale în esență și atît de puțin comparabile între ele, încît nu putem considera problema pînă acum rezolvată. Sursa dificultății, cred, rezidă în faptul că psihologii nu au învățat încă cum să descopere dispozițiile personale pe care se bazează predicțiile lor.

Rezumat

Problema unității personalității este multilaterală. Neurofiziologii ne spun că semnul distinctiv al sistemului nervos este capacitatea sa integratoare. Biologii morfogeneticieni subliniază proprietățile formale specifice fiecărei ființe vii care o fac să fie o unitate independentă. Filozofi, poeți, teologi — toți au ceva de spus.

Din punct de vedere strict empiric, psihologia a pătruns pînă acum cu greu în acest domeniu de cercetare. Poate convingerea cea mai certă este că nici o personalitate nu e total unificată. O structură nu e niciodată completă. Ceea ce putem cel mai mult spera este să găsim grade de concordanță și direcții mai mult sau mai puțin constante de dezvoltare.

Metodele empirice pentru determinarea dispozițiilor personale ar părea cele mai promițătoare în a ne ajuta să găsim temele majore ale unității unei vieți. Tehnicile specifice de asociere și predicție ajută la testarea preciziei percepțiilor noastre legate de concordanță. Putem spera că, în viitor, metodele statistice vor fi aplicate tot mai mult în studiul caracterului integrat al vieții individuale.

Deși metodele empirice rămîn în urmă, se propun cîteva concepte psihologice pentru a explica unitatea așa cum există — din-ele, imaginea de sine, identitatea de sine, funcții esențiale (opuse celor periferice) și alte reprezentări ale eului ; de asemenea, stilul de viață și diferite concepte existențiale înrudite (care vor fi discutate în capitolul 22).

Poate că cel mai util concept dintre toate este unul pe care psihologii îl împart cu mulţi filozofi — unificarea vine pe calea efortului. Urmărirea (nu atingerea) unor scopuri majore este cea care modelează o viaţă. Cu cît scopul este mai intangibil cu atît poate fi mai formativ. Un poet a spus că omul realizează unitatea cea mai mare cînd aspiră constant spre „înălţimea care se dovedeşte prea înaltă şi spre eroismul care este prea sublim pentru pămînt“.

PARTEA A IV-A

EVALUAREA Personalităţii

CAPITOLUL 17

O trecere în revistă a metodelor

CUM VOM CLASIFICA METODELE ? ● 1. DIAGNOSTICUL CONSTITUȚIONAL ȘI FIZIOLOGIC ● 2. STUDII ASUPRA APARTENENȚEI SOCIOCULTURALE, STATUSULUI ȘI ROLULUI ● 3. DOCUMENTELE PERSONALE ȘI STUDIILE DE CAZ ● 4. AUTOEVALUAREA ● 5. EȘANTIONAREA CONDUITEI ● 6. EVALUAREA CLASIFICATORIE

După ce am plătit tribut *unității personalității* (în măsura în care este o *unitas*) revenim la problema *multiplicității*. Majoritatea metodelor inventate pînă acum pentru studiul personalității nu se ocupă de ansamblu. (Un sceptic remarca faptul că nu putem face nimic altceva cu o „personalitate totală" decît să-i trimitem flori.) Majoritatea metodelor noastre actuale de evaluare se ocupă de substructuri ale ansamblului. Unele din ele se concentrează pe un detaliu mic ; altele, mai cuprinzătoare și sinoptice, merg în direcția întregului insesizabil.

Personalitatea este un lucru atît de complex încît fiecare metodă legitimă trebuie utilizată în studierea ei. Excludem desigur mijloacele neîngrijite și ilegitime pe care psihologia a învățat de mult să le ocolească : bîrfa, deducția cu prejudecăți, exemplul unic exagerat, anecdota neverificată. De asemenea, excludem unele mijloace populare de „citire a caracterului", deoarece în prezent ele nu par promițătoare — printre ele, astrologia, numerologia, chiromanția, frenologia. Dar rămîn multe metode legale și promițătoare, fiecare avînd un loc adecvat.

Metoda de bază a psihologiei, ca a oricărei alte științe (sau a simțului comun), este *observația* unui dat și *interpretarea* sem-

nificației sale. Ca și alte științe, psihologia a elaborat o serie de tehnici speciale pentru a face o observație sistematică și pentru a garanta interpretarea. Scopul studiului psihologic este să îmbunătățească capacitatea noastră de a evalua personalitatea *peste nivelul de exactitate pe care îl putem atinge prin bunul simț neajutorat.* În acest capitol ne ocupăm de procedeele care urmăresc acest scop.

Personalitatea nu e un dat exclusiv al cercetării din știința psihologică. În capitolele 3 și 4 am recunoscut contribuțiile biologiei, iar în capitolul 8 pe cele ale științei socioculturale. Figura 30 ne ajută să punem în perspectivă gama largă de discipline implicate în studiul complet al personalității. Figura nu include contribuția metodelor literare și filozofice a căror importanță de asemenea o recunoaștem.

Cum vom clasifica metodele ?

Există multe principii logice după care am putea ordona metodele de evaluare care se utilizează în prezent. De exemplu, am putea clasifica metodele în funcție de :

1. teoriile ce stau la baza elaborării unui instrument (dacă derivă din psihanaliză, analiza factorială, behaviorism și așa mai departe) ;
2. domeniile de personalitate explorate (de exemplu, trăsături, opinii, imaginație, aptitudini, funcții cognitive sau motorii) ;
3. tipul de stimul prezentat subiectului (de exemplu, creion, hîrtie, aparate, instrucțiuni precise sau nedefinite, obiecte structurate sau nestructurate) ;
4. tipul de răspuns cerut (de exemplu, alegere obligatorie între două alternative, alegere multiplă, reacții complet nedirijate ca în scrierea unei autobiografii) ;
5. condițiile de administrare (în laborator, în clasă sau în situația naturală cotidiană) ;
6. principiile de construire (dacă instrumentul este standardizat sau nestandardizat, dacă e proiectat în mod rațional sau derivat empiric, dacă e nomotetic sau idiografic) ;
7. modul de interpretare (dacă e detaliat și prescris, sau deschis și liber ; dacă e cantitativ sau necantitativ ; dacă e limitat la o trăsătură sau e holistic).

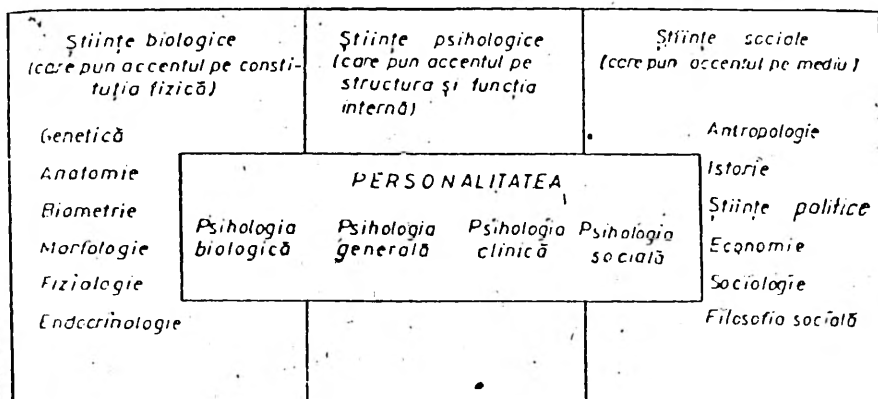

Figura 30. Locul personalității în diferite științe

Și alte principii ar putea servi drept cadru de clasificare. Dificultatea este că dacă diferențiem instrumentele numai după un principiu, în mod necesar închidem ochii față de toate celelalte principii la fel de valide.[1]

Desigur că e de dorit să adoptăm o schemă de clasificare pe cît posibil simplă. Rosenzweig sugerează ordonarea metodelor în funcție de trei rubrici : tehnici *subiective, obiective* și *proiective*.[2]

În *metodele subiective* el ar include orice formă de introspecție, fie autobiografie, autoevaluare, interviu sau test de personalitate hîrtie-creion.

Metodele obiective includ măsurători fiziologice precum și comportamentul observat în laborator sau în situații cotidiene, aprecieri făcute de către persoane cunoscute și experimente de multe tipuri.

Metodele proiective sînt de trei tipuri : expresiv motorii (de exemplu gesturile și scrisul), perceptiv-structurale (de exemplu petele de cerneală ale lui Rorschach), aperceptiv-dinamice (interpretarea desenelor, asociații verbale și altele).

[1] Cf. G. Lindzey, *On the classification of projective techniques*, în ychol. Bull.", 1959, 56, 158—168. De asemenea D. T. Campbell, *A typo- of tests, projective and otherwise*, în „J. consult. Psychol.", 1957, 21, —210.

[2] S. Rosenzweig, *Investigating and appraising personality*, în Andrews (Ed.), *Methods of psychology*, New York, Wiley, 1948. O mă triplă suplimentară este avansată de Super, care alege, drept cate- principale de clasificare, metode de *observație*, metode *proiective*, me- de *autodescriere*. D. E. Super, *Theories and assumptions underlying aches to personality assessment*, în B. M. Bass, I. A. Berg (Eds.). *ctive approaches to personality assessment*, Princeton, N.J., Van Nos- 1959, cap. 2.

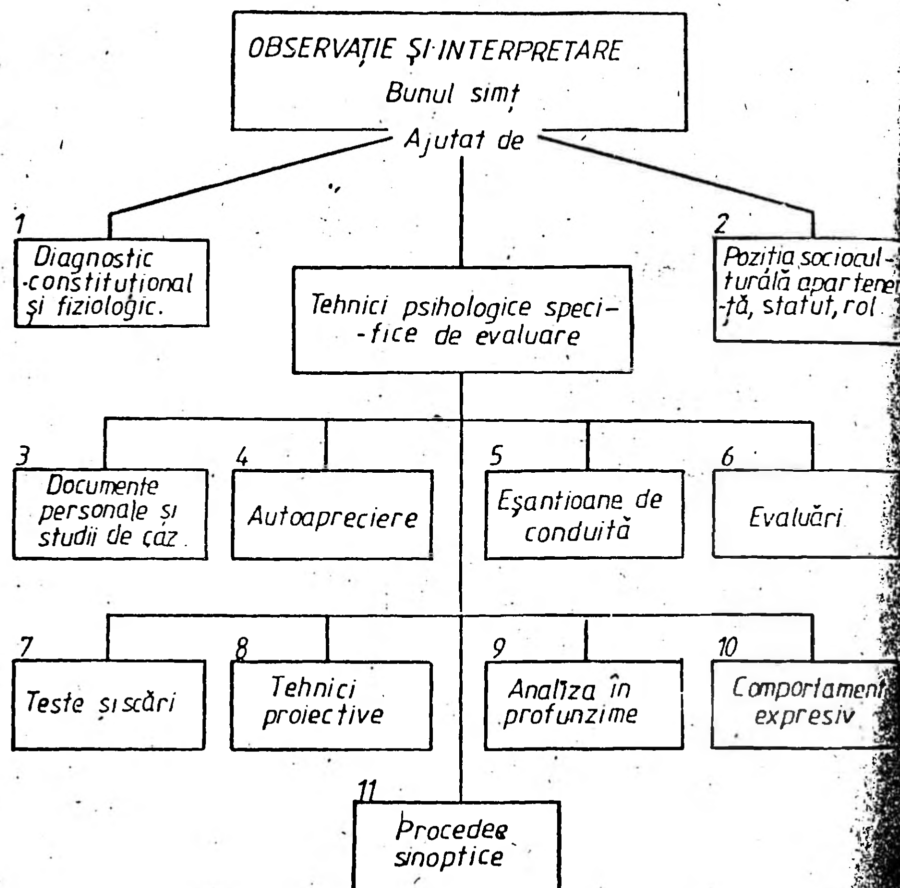

Figura 31. O clasificare a metodelor de evaluare

Deşi această schemă simplă are un mare merit, pare cam p... grosieră. Ofer în schimb o grupare minimă practică de metode ... unsprezece titluri. Ele nu urmează un principiu unic de organiz..., ci par să reflecte destul de clar situaţia actuală din evaluarea pe...sonalităţii. Figura 31 este o reprezentare grafică a acestor tip... mari, importante de metode.

Numărul şi complexitatea tehnicilor actuale fac ca cele ... acum o generaţie să pară naive şi primitive. Iar tehnicile util... azi vor părea naive peste o generaţie. Totuşi această grupare ... de metode era validă acum o generaţie şi poate va continua să ... vească ca un cadru *general* în care invenţii şi îmbunătăţiri vii... pot fi introduse.

1. Diagnosticul constituţional şi fiziologic

Corelatele biologice ale personalităţii sînt importante. E necesară o cercetare constantă în genetică, biochimie, endocrinologie, antropometrie pentru a ne da cunoştinţe despre bazele personalităţii (capitolul 4). Studiile asupra constituţiei corpului, asupra funcţiilor glandulare şi anatomice, reflexului psihogalvanic cutanat, undelor electrice cerebrale, gemenilor monozigoţi — se află doar la începuturile lor. Măsurători delicate ale funcţiilor fiziologice pot fi acum făcute cu ajutorul poligrafelor electronice pentru ca progresul în corelarea acestor măsurători cu caracteristicile temperamentului să fie asigurat.[3]

Studiile în domeniul eredităţii pot fi făcute pe baza tabelelor de înregistrare a familiilor elaborate de asociaţiile eugenice ca şi pe baza cercetării gemenilor monozigoţi (pagina 81). Studiul tipurilor somatice (paginile 71—74) este o metodă promiţătoare. Electroencefalografia este destul de avansată ; se pare că s-a stabilit că undele cerebrale anormale se găsesc frecvent în anumite forme de tulburări de personalitate (mai ales la epileptici).

Capitolul 1 a demonstrat gama largă a individualităţii biochimice. Dacă interpretăm corect cercetările făcute am spune că se pare că nu există relaţii specifice cunoscute între activitatea glandelor sau funcţiile metabolice şi trăsăturile unei personalităţi *normale*, dar cînd se produce o disfuncţie accentuată, personalitatea este probabil că suferă o tulburare corespunzătoare. Dacă această impresie e corectă, atunci conchidem că personalitatea normală nu e reglată în detaliu de funcţii glandulare sau fiziologice specifice, dar că structuri morale (de exemplu, somatotipul) ...mai ales anormalităţile mari se reflectă în formarea personalităţii. De asemenea, pare destul de probabil ca alternările normale ... dispoziţie să însoţească modificări fiziologice, dar dispoziţiile ... numai riduri uşoare la suprafaţa structurii personalităţii.

2. Studii asupra apartenenţei socioculturale, statusului şi rolului

Sub titlul de poziţie culturală, status şi rol sînt subsumate ...mite metode care nu se ocupă de personalitate în mod direct ... cadrul în care se dezvoltă personalitatea. Argumentul în favoa...lor este evident. Deoarece personalitatea este într-o măsură

[3] O trecere în revistă a metodelor fizice, chimice şi fiziologice este fă... de R. M. Allen, *Personality assessment procedures*, New York, Har... 1958.

determinată de convenţiile sociale, de obiceiuri şi coduri, o mare parte din natura omului probabil că reflectă aceste norme. Capitolul 8 s-a ocupat de conceptul de „personalitate de bază“, care susţine că prin specificarea grupului rasial, naţional, religios, ocupaţional căruia îi aparţine o persoană obţinem un anumit grad de cunoştinţe *probabile* despre trăsăturile sale.

S-a argumentat că asemenea cunoştinţe despre apartenenţa la grup este mijlocul *cel mai bun* de a prevedea conduita viitoare a unei persoane. A şti că el sau ea este arab, inginer militar, fetişcană din Armata Salvării, actor, sau chiar mamă, înseamnă a şti o mulţime de lucruri despre cursul *probabil* prezent şi viitor al vieţii persoanei în chestiune.[4]

Totuşi, un simplu raport asupra apartenenţei socioculturale nu e niciodată suficient în sine, căci nici un individ nu oglindeşte exact apartenenţa sa naţională sau religioasă sau clasa sa socială. Personalitatea, cum am insistat, este mai mult decît „latura subiectivă a culturii“ — un adevăr pe care unii reprezentanţi ai ştiinţelor sociale par să-l fi uitat.

Chiar atunci cînd o persoană deviază mult de la poziţia sa socioculturală este important de ştiut normele de la care ea se îndepărtează. Un locuitor din Mississipi care fraternizează cu negrii este o personalitate mai uimitoare decît altul din nord care face acelaşi lucru. Fiul unui om bogat care devine socialist prezintă o problemă psihologică diferită de fiul unui conducător revoluţionar care devine socialist. Nici o personalitate nu e replica exactă a normelor predominante, dar pentru a înţelege cazurile deviante ca şi pe cele relativ tipice este necesară cunoaşterea normelor şi rolurilor.

Şi astfel o evaluare corectă a personalităţii va include neapărat indicaţii privitoare la

sex
vîrstă
ocupaţie
clasă socială
apartenenţă socială, naţională, regională
alte norme semnificative
roluri în principalele grupuri cărora persoana le aparţine.

[4] E. R. Guthrie afirmă că cunoaşterea apartenenţei de grup a persoane ne dă posibilitatea de a face o predicţie mai bună despre conduita sa viitoare decît ar face-o măsurarea trăsăturilor: *Personality in terms of associative learning*, în J. McV. Hunt (Ed.), *Personality and the behavior disorders*, New York, Ronald, 1944, pp. 170—213. P. F. Secord şi S. M. Jourard au subliniat că evaluatorii masculini atribuie aproape uniform aceleaşi trăsături mamelor lor — fapt care sugerează că există un tip de „personalitate de bază“ corespunzător rolului de mamă: *Mother concepts and judgments of young women's faces*, în „J. abnorm. soc. Psychol.“, 1956, 52, 246

Întrucît aceste studii asupra poziţiei socioculturale nu intră în domeniul psihologiei nu e necesar să intrăm într-o examinare detaliată a metodelor pentru colectarea unor informaţii semnificative. Pentru unele scopuri sînt folosite datele de recensămînt; pentru alte scopuri, metodele etnologiei, observaţia prin participare, clasificările transculturale, lingvistica, istoria culturală, interviurile şi altele. Toate metodele valide de determinare a cadrului social al vieţii sînt admise.

3. Documentele personale şi studiile de caz

Ajungem acum la metodele elaborate în cadrul ştiinţei psihologice (mai curînd decît biologice sau socioculturale). Totuşi prima de care ne ocupăm este încă într-o oarecare măsură interdisciplinară. Ceea ce numim „documente personale" prezintă interes nu numai pentru psiholog, ci şi pentru istoric, biograf şi romancier.

Putem defini un *document personal* ca fiind orice mărturie scrisă sau orală, elaborată în afara oricărei constrîngeri, care aduce intenţionat sau neintenţionat informaţii referitoare la structura şi dinamica vieţii autorului.[5] Printre acestea trebuie să includem cu siguranţă: 1) autobiografiile comprehensive sau de interes restrîns; 2) jurnalele, intime sau cele care relatează evenimente zilnice; 3) scrisori; 4) chestionare cu întrebări deschise (dar nu testele standardizate); 5) înregistrări textuale, incluzînd interviuri, confesiuni, naraţiuni; 6) anumite compoziţii literare.

Este important de notat că toate acestea sînt documente redactate la persoana întîi. Pe lîngă acestea, menţionăm diferitele documente scrise la persoana a treia: studii de caz, biografii.

Poate că primul lucru ce trebuie stabilit în legătură cu orice document redactat la persoana întîi este motivul scrierii lui. S-ar părea că există cel puţin o duzină de motive distincte.

1. *Pledoarie specială.* Un scriitor se poate întrece pe sine în a dovedi că ceilalţi sînt mai păcătoşi decît el. Poate că nici o autobiografie nu e total lipsită de autojustificare, dar intensitatea acestui motiv diferă mult de la document la document.

1. *Exhibiţionism.* Asemănător este documentul în care egoismul se dezlănţuie. Autorul caută să se etaleze pe sine — atît prin păcatele, cît şi prin virtuţile sale — într-o lumină cît mai vie posibilă. Rousseau îşi începe *Confesiunile* cu urmă-

[5] O examinare mai completă a acestei metode se va găsi în G. W. Allport, *The use of personal documents in psychological science*, New York, Soc. Sci. Res. Council, Bull. No. 49, 1942.

torul fragment de autoetalare: „Alcătuiesc o lucrare cum n-a mai fost alta la fel şi a cărei înfăptuire nu va avea imitator. Vreau să înfăţişez semenilor mei un om în tot adevărul firii lui; şi omul acesta voi fi eu..."*

3. *Dorinţa de ordine.* Aşa cum sînt oameni care îşi curăţă continuu camera şi îşi pun în ordine ceea ce le aparţine, tot astfel sînt cei ce ţin jurnale, care nu pot dormi noaptea pînă ce anumite experienţe ale zilei nu au fost notate. Acest motiv pare coercitiv, dar rezultatul poate fi valoros pur şi simplu pentru că este circumstanţial, ca în cazul celebrului jurnal al lui Pepys.

4. *Interesul literar.* Multe documente personale sînt scrise într-o formă artistică pentru a da autorului şi cititorului sentimentul simetriei şi perfecţiunii. Rezultatul poate fi idilic ca în *Marbacka* de Selma Lagerlöf sau viguros ca în *Black Boy* de Richard Wright.

5. *Consolidarea perspectivei personale.* Multe documente sincere sînt încercări de a face un „inventar" la o răscruce în viaţă, adesea la vîrsta mijlocie. H. G. Wells mărturiseşte acest lucru ca prim motiv pentru scrierea lucrării *Experiment in Autobiography.*

6. *Catharsis.* Multe documente sînt scrise pentru a asigura reducerea tensiunii. Documentele de acest tip sînt atît substitute de acţiune cît şi amortizori de acţiune. Autorul care nu poate obţine o reducere a tensiunii prin acţiune poate să se exprime printr-un scris năvalnic.

7. *Cîştig bănesc.* Uneori studenţii, şomerii, refugiaţii sînt atraşi de oferta în bani a psihologului în schimbul unor documente autobiografice. Judecînd producţiile realizate în virtutea unei astfel de recompense, calitatea lor nu e în mod necesar compromisă. Dar ori de cîte ori banii determină realizarea unor documente bune, este probabil că autorii au fost atraşi de sarcină şi din alte motive.

8. *Atribuirea unei sarcini.* În colegiu, studenţii pot fi invitaţi să scrie autobiografii (E de prost gust să se *ceară* realizarea unei asemenea sarcini, deşi experienţa arată că dacă studenţii au ocazia să aleagă între a scrie un studiu de caz despre o altă persoană şi o autobiografie, aproximativ 80% dintre ei aleg să-şi scrie autobiografia.)

9. *Ajutor în terapie.* Un pacient care produce o autobiografie sau alt document personal pentru terapeutul său procedează astfel pentru a-şi ajuta propriul tratament. Deşi docu-

* Cf. Rousseau, *Confesiuni*, traducere şi prefaţă de Pericle Martinescu, B.P.T., Bucureşti, Editura pentru literatură, 1969, vol. I, cartea întîi (1712—1722), p. 5. (Nota trad.)

mentele de acest tip sînt probabil demne de încredere, ele înclină mai mult spre latura tulburărilor decît spre relatarea unei funcţionări normale.

10. *Salvarea şi reîncadrarea socială.* Confesiunile unui fost criminal, spion, alcoolic, toxicoman conţin rugăminţi implicite de iertare şi reacceptare socială. În general, ele sînt motivate şi de o conversiune adevărată şi de dorinţa de a-i ajuta pe alţii.

11. *Serviciul public.* Similare sînt şi documentele care sînt motivate de realizarea unei reforme sociale sau politice. Clifford Beers în *A Mind that Found Itself (Un spirit care s-a găsit pe sine)* dorea să îmbunătăţească soarta alienaţilor. Autobiografiile unor negri, ale unor muncitori din oraşe satelit sau ale unor luptători politici intră în această categorie.

12. *Dorinţa de nemurire.* Documentele personale reflectă adesea „lupta împotriva uitării". A fi uitat înseamnă a muri a doua oară şi definitiv. Acest motiv, deşi nu e rar, este prea puţin exprimat în mod deschis.

13. *Interesul ştiinţific.* Indivizii culţi, inclusiv studenţii, adesea îşi oferă jurnalele sau alte documente psihologilor pentru studiu ştiinţific. Documentele nu au fost redactate în acest scop şi totuşi ele sînt cedate cu această intenţie lăudabilă.

Enumerăm această mare varietate de motive numai pentru a ilustra prima noastră problemă metodologică. Pînă cînd nu ştim cum şi de ce a luat fiinţă documentul respectiv nu putem decide cît adevăr să-i acordăm şi nici nu putem să apreciem plenitudinea relatării.

Chiar documentul cel mai complet şi mai candid suferă de unele dezavantaje inerente. Problema primilor ani de viaţă este un obstacol serios. Nimeni nu posedă amintiri precise din prima copilărie, nici din anii în care, după unele teorii, se fixează liniile de orientare ale personalităţii (paginile 87—93). Aprecierea unei persoane referitoare la propria ereditate are probabil o valoare redusă. Şi e de asemenea adevărat că deformările memoriei se produc atît în anii ulteriori de viaţă, cît şi în timpul tinereţii. În sfîrşit, este probabil că unele episoade amare sau ruşinoase, dar importante vor fi ţinute secrete chiar în documente care fac mare caz de candoare şi confesiune.

Un fenomen interesant apare în pierderea perspectivei autorului referitoare la evenimente recente. Pe măsură ce povestea relatată se apropie de prezent pare să piardă perspectiva. Relatarea se întinde în formă de evantai, în formă de deltă, în multe canale superficiale. Autorul poate prezenta cursul trecutului, dar e confuz în ceea ce priveşte semnificaţia evenimentelor şi experienţelor actu-

ale. E bine ca o compoziţie autobiografică să se opească la un anumit punct din trecut, poate doi-trei ani înainte de momentul scrierii.

Autobiografiile copiilor au o valoare redusă. Pînă la vîrsta de treisprezece ani sau după, copilul înregistrează evenimentele în termeni exteriori. El nu spune : „Am simţit că... Credeam că", ci mai curînd „Am făcut aceasta... Am făcut aceea". Viaţa subiectivă devine importantă numai pe măsură ce vîrsta adultă se apropie.

După cum am spus, autobiografiile pot fi cuprinzătoare „spunînd totul" sau pot fi mai restrînse, ocupîndu-se numai de un aspect al vieţii. William James a utilizat în mod strălucit documentele personale subliniind numai experienţele religioase ale „sufletelor mari luptînd cu crizele destinului lor".[6] Alţi autori s-au specializat în biografii scrise cu accent pe evenimentele politice.[7] O varietate interesantă este analiza autobiografiilor viitorului, scrise sub titlul : *My life from Now Until the Year 2 000* (Viaţa mea de acum pînă în anul 2000).[8]

Astfel psihologul poate obţine documente autobiografice scrise variind instrucţiunile şi concentrîndu-se asupra unor probleme de interes deosebit pentru el. Nu e neobişnuit să se dea autorului o direcţie generală de urmat astfel încît acesta să nu uite să includă datele pe care cercetătorul le consideră că vor fi valoroase.[9] Unii psihologi, pe de altă parte, utilizează în mod sistematic autobiografii scrise liber, care nu erau destinate unei analize ştiinţifice.[10]

Cel mai personal din documentele personale este *jurnalul*, cu condiţia ca autorul să noteze evenimente, gînduri şi sentimente avînd o semnificaţie esenţială pentru el. Jurnalul (dacă nu e doar un jurnal de bord) este în mod normal mai puţin restrictiv decît autobiografiile, scrisorile sau interviurile. Jurnalele pe termen lung oferă o sursă excelentă pentru studiul continuităţii şi schimbărilor din dezvoltarea personală. De obicei jurnalele scapă de greşeala de a atribui primilor ani de viaţă gînduri, sentimente şi interpretări potrivite numai momentului scrierii. Există mai puţine erori de memorie. Există o structurare mai puţin deliberată a realităţii. O simplă înregistrare a vremii, evenimentelor sportive, claselor şc

[6] W. James, *The varieties of religious experiences*, New York, Longmans, Green, 1902.

[7] De exemplu, G. W. Allport, J. S. Bruner, E. M. Jandorf, *Personality under social catastrophe : an analysis of 90 German refugee life histories*, in „Charact. and Pers.", 1941, 10, 1—22.

[8] J. M. Gillespie, G. W. Allport, *Youth's outlook on the fu*[illegible] New York, Random House, 1955.

[9] Unele informaţii de acest fel sînt enumerate de Allen, *op.*

lare, a călătoriei are, desigur, o valoare redusă. Dar *jurnalul intim* este poate cel mai valoros dintre toate relatările subiective. Totuşi, e important de observat că jurnalele privesc în principal conflictele. Ceea ce nu pune o problemă e puţin menţionat. O persoană sănătoasă nu scrie despre corpul ei ; dacă e fericită cu familia sa consideră garantată fericirea şi rareori se referă la ea. Din acest motiv un jurnal necesită materiale suplimentare pentru a aşeza înregistrarea într-o perspectivă adevărată.

Adolescenţii sînt în mod special înclinaţi să ţină jurnale, probabil mai mult fetele decît băieţii. Este adevărat că există întreruperi în continuitate ; notaţiile pot dispărea pentru luni de zile. De asemenea, unele jurnale adoptă o atitudine în vederea unor posibili viitori cititori. În sfîrşit, jurnalul intim ia drept bune multe lucruri şi poate eşua în descrierea unor persoane sau situaţii, a căror cunoaştere autorul jurnalului numai o presupune.

În ciuda limitelor sale, studiul idiografic al unui singur jurnal sau studiul comparativ (nomotetic) al mai multora oferă o cale importantă de înţelegere a vieţilor aşa cum au fost ele efectiv trăite.[11]

Cineva a spus că jurnalele au numai un părinte, în timp ce *scrisorile* au doi : autorul şi destinatarul. Dar ca şi jurnalele, scrisorile personale — cu condiţia ca ele să nu fi fost scrise cu intenţia publicării — sînt totdeauna interesante. Poate fascinaţia lor rezidă în faptul că atunci cînd eram copii eram pedepsiţi pentru citirea scrisorilor altor oameni — un delict asemănător cu cel de a trage cu ochiul pe gaura cheii. Existenţa acestei interdicţii trădează faptul că scrisorile, ca şi jurnalele, sînt intime. Totuşi, spre deosebire de jurnale, scrisorile ridică problema relaţiei diadice, a legăturii între două personalităţi.

Pînă în prezent psihologii au utilizat mai puţin corespondenţa decît jurnalele, probabil datorită diferitelor complicaţii sociale care intră în scrierea unei scrisori. Nu e uşor să ajungi la o serie de scrisori în care dezvăluirea de sine să fie spontană şi continuă, deci nu diferenţiată, în funcţie de folosul diferiţilor destinatari.

La paginile 369—370 ne-am referit la o analiză reuşită de acest tip. A. L. Baldwin a lucrat cu o colecţie mare şi revelatoare de scrisori ale unei văduve, scrise în ultimii unsprezece

[11] Într-o analiză a 120 de jurnale engleze, Ponsoby relatează că femeile mai prudente decît bărbaţii, dar au tendinţa de a scrie mult cînd scriu. asemenea, el observă frecvenţa cu care religia e un subiect de interes, îndoială pentru că jurnalele se ocupă de „jumătatea interioară" a vieţii. onsoby, *English diaries*, London, Methuen, 1923. Exemple de utilizarea alelor de către psihologi se află în G. W. Allport, *The use of personal*

ani ai vieții ei. Scrisorile făceau cunoscut atașamentul ei anormal pentru fiul ei, povestea morții lui și a singurătății ei. Cercetătorul a utilizat o metodă pentru a determina cît de frecvent două clase de idei erau în relație în mintea autoarei (adică, menționate în același context). A rezultat portretul unei personalități dramatice, sensibilă din punct de vedere estetic, scrupuloasă în probleme financiare, posesivă în afecțiunea față de fiul ei, suspicioasă și paranoidă față de femei.

Acest studiu e important, reprezentînd o contribuție la analiza exactă (cantitativă) a structurii personalității unice pe baza documentelor personale. El demonstrează o nouă concepție asupra „populației" din statistică: o populație de evenimente și trăsături în limitele unei singure persoane.[12]

În utilizarea documentelor personale (inclusiv a tipurilor pe care nu le-am descris — chestionare cu întrebări deschise, înregistrări textuale, producții literare) psihologul, așa cum am spus, se străduiește *să depășească nivelul bunului simț*. Desigur că oricine poate citi aceste documente și să formuleze interpretări de bun simț. Psihologul utilizează totuși procedee speciale. Cercetarea descrisă mai sus a procedat astfel, tehnica fiind denumită „analiza structurii personale". Alte forme de analiză de conținut pot fi utilizate pentru a stabili frecvența precisă cu care apar anumite idei sau teme. De asemenea, psihologul va încerca să stabilească dacă documentele pe care le utilizează sînt demne de încredere și tipice pentru persoană; va dori să știe dacă alți analiști vor face aceleași interpretări ca și el. Pe scurt, testul fundamental de fidelitate și validitate va fi utilizat pe cît posibil. Totodată, el va cheltui un efort considerabil pentru a găsi trăsăturile centrale (sisteme de idei, constructe) care sînt dezvăluite în materialul pe care-l studiază.

G. A. Kelly consideră că se poate controla avantajos producția și analiza documentelor personale cerînd subiectului să scrie despre sine, dar la persoana a treia. Instrucțiunile sînt: „Doresc să scrii o schiță de caracter a lui (aici e trecut numele subiectului), ca și cum ar fi personajul principal într-o piesă. Scrie așa cum ar putea fi scrisă de un prieten care îl cunoaște foarte *intim* și cu multă *simpatie*, poate mai bine decît oricine ar putea să-l cunoască realmente. Ai grijă să scrii la persoana a treia. De exemplu, începe spunînd «(Numele subiectului) este...»".

[12] A. L. Baldwin, *Personal structure analysis: a statistical m[...] for investigating the single personality*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", [...] 37, 163—183. Aceeași metodă în esență a fost aplicată la analiza unui [...] de T. G. Andrews, G. Muhlhan, *Analysis of congruent idea pattern[s]: a study in personality*, în „Charact. and Pers.", 1943, 12, 101—110.

Obținînd documente în acest fel, Kelly dă reguli pentru analiza produsului în funcție de domenii de interese, teme, concepții (construcție) despre lume.[13]

Trecînd de la documente relatate la persoana întîi la cele relatate la persoana a treia intrăm în domeniul mare al *studiilor de caz* și al *biografiilor*. Psihiatrii, psihologii clinicieni, asistenții sociali, directorii de personal, decanii de colegiu, redactorii de la reviste și membrii altor profesiuni — toți își încearcă mîna în a descrie cazuri sau biografii. Dacă e făcut corect, produsul este revelator. Făcut prost, devine o cronologie fără sens, o confuzie între fapte și ficțiune, între presupuneri și interpretare eronată.

Conținutul oricărui caz este limitat de scopul autorului. Cazul asistentului social poate fi supraîncărcat de fapte privitoare la bugetul familiei și la sănătate. Un funcționar însărcinat cu tutela juridică se interesează mai ales de drumurile și de abaterile de conduită; directorul de personal pune accent pe capacitate; clinicianul vorbește mai mult despre sănătate; biografii pentru revistele populare produc adesea deformări captivante. Totuși, studiul de caz, luat în forma sa pură, face parte din arta biografiei.[14]

Există multe sugestii pentru scrierea unui studiu de caz bun.[15] Dificultatea acestor sugestii constă în faptul că întrucît individualitatea nu se repetă niciodată, forma unui studiu trebuie să difere. E imposibil să prescrii în detaliu informația pe care o va include sau modul exact în care va fi prezentată.

Desigur că un studiu de caz este un cadru cuprinzător în care toate datele relevante și semnificative referitoare la o singură viață sînt adunate și aranjate. Este o cale de a evita un număr stînjenitor de scoruri de teste, itemi din istoria trecută și fragmente de informație fără legătură. De asemenea, are avantajul de a menține atenția fixată asupra unei singure vieți concrete — atenție pe care psihologii ar trebui s-o îndrepte mai des decît o fac. Cînd multe cazuri sînt la dispoziție pot fi făcute multe comparații (de exemplu

[13] G. A. Kelly, *Psychology of personal construct*, 2 vols., New York, Norton, 1955, vol. I, cap. 7.

[14] Despre istoria biografiei și a relației sale de suprapunere cu psihologia vezi J. A. Garraty, *The nature of biography*, New York, Knopf, 1957. De asemenea, H. Thomae, *Die biographische Methode in den anthropologischen Wissenschaften*, în „Stud. gen.", 1952, 5, 163—177. Pentru un exemplu de analiză psihologică a biografiei literare vezi R. K. White, *„Black Boy": value analysis*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1947, 42, 440—461.

[15] De exemplu, J. Dollard, *Criteria for the life-history*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1935; G. W. Allport, *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, pp. 390—; D. C. McClelland, *Personality*, New York, Sloane, 1951, mai ales cap. 5.

referitoare la diferențele de personalitate printre membrii claselor sociale sau printre oamenii ce provin din medii naționale, rasiale, sau de dezvoltare diferite).

Dacă doi cercetători scriu fiecare un studiu de caz al unei singure persoane, probabil că ei vor fi de acord asupra a *ceea ce* s-a întîmplat în viață, mult mai mult decît asupra *cauzei* pentru care s-a întîmplat. Interpretarea relațiilor cauzale este dificilă și constituie problema *conceptualizării*. Un autor dorește să degajeze „sensul teoretic" al vieții pe care o descrie. Implicit, el conceptualizează ori de cîte ori selecționează material pentru includere și o face prin clasificarea sau gruparea enunțurilor sale. Apoi conceptualizează explicit enunțînd relații între acte („Cutare are asemenea interese, deprinderi, atitudini, trăsături"). De asemenea, procedează astfel atunci cînd deduce relații cauzale între forțele din mediu, între motivele, apărările, experiențele timpurii ale persoanei și altele. Se poate conceptualiza în mod deliberat în funcție de teoria sa psihologică favorită (psihanaliză, teoria trebuințelor, teoria învățării).

Cînd este corectă o conceptualizare? Aceasta este întrebarea cea mai dificilă pe care am putea s-o punem. Dacă am putea răspundem cu succes, am avea în mînă secretul validității. Adevărul este că nu avem un mijloc sigur de a spune dacă interpretarea (conceptualizarea) noastră este total exactă. (Cum s-a remarcat în capitolul 1 literații nu sînt îngrijorați de această problemă, dar psihologii trebuie să fie.)

Să enumerăm pe scurt principalele teste cu ajutorul cărora psihologul poate încerca să evalueze validitatea interpretării sale.

1. *Sentimente de certitudine subiectivă.* Forța clarificatoare a unei interpretări nu este pentru cercetătorul care o propune (sau o acceptă) în nici un caz o dovadă adecvată a validității ei. Totuși, certitudinea subiectivă de acest fel este, poate, testul pe care îl folosim în modul cel mai obișnuit și e total lipsit de valoare.

2. *Conformitatea cu faptele cunoscute.* Evident că interpretarea pe care o oferim trebuie să fie relevantă pentru faptele cazului și nici un fapt important nu trebuie să rămînă nerelatat cînd teoretizăm viața respectivă.

3. *Experimentarea mentală.* Încercăm să ne imaginăm viața fără prezența unui factor crucial sau fără procesul formativ pe care îl considerăm important. Dacă „experimentul" reușește, atunci factorul sau ipoteza noastră sînt greșite. O conceptualizare poate fi corectă numai dacă nici măcar nu putem să ne imaginăm că viața respectivă este ceea ce este fără această interpretare crucială.

4. *Forța predictivă.* Dacă o interpretare ne permite să facem previziuni reușite în legătură cu viața respectivă atunci este probabil validă ; dar trebuie să ne ferim să presupunem că teoria noastră ar fi esențială pentru o previziune corectă. (Grecii antici preziceau că soarele va răsări mîine pentru că Apollo nu eșua niciodată să-și conducă carul.)

5. *Acordul social.* Dacă mulți oameni, mai ales specialiști, acceptă o explicație, se poate presupune că aceasta e validă. Totuși, aici există capcane, deoarece există mode în concepții și sugestiile de prestigiu pot juca un rol. Criteriul e mai bun dacă cercetătorii au ajuns *independent* la aceeași concluzie. O extindere a acestui test este de a supune conceptualizarea subiectului însuși. Dacă el (care cunoaște „jumătatea interioară") o acceptă, șansa ca ea să fie o explicație corectă crește.

6. *Coerența internă.* Diferite părți ale interpretării pot fi confruntate între ele. Contradicțiile logice trezesc bănuiala de nevaliditate. Ținînd seama că viețile nu sînt complet constante, interpretările trebuie totuși să nu fie mai complexe decît viața însăși. Cu cît ne apropiem mai mult de „rădăcina" vieții (pagina 366) cu atît interpretarea va fi mai validă.

Din această enumerare am omis testul de corectitudine prin in-
ocarea autorității: Numai pentru că o interpretare este freudiană, arxistă sau behavioristă nu înseamnă în mod automat că e și
orectă.

Dificultatea interpretării documentelor personale și a istoriilor caz a fost subliniată pentru a arăta în mod corect de ce mulți hologi ocolesc asemenea metode „vagi". Pentru unii ele par ne-
ințifice. Este sigur că trebuie să mai învățăm mult cum să le utili-
m ca instrumente în evaluarea personalității. Încă nu putem spune stit că psihologii au învățat să analizeze documente sau să scrie grafii într-un mod care să-i ducă în mod sigur dincolo de nivelul recizie realizat de bunul simț neajutat.[16]

Și totuși cine poate nega că o biografie constituie exact lucrul pre care vorbim cînd ne referim la personalitatea umană ? E de nceput să părăsim întreaga bază. Terman, care și-a dedicat pro-
viață testelor, spunea cu justețe : „O imagine adevărată a per-
lității nu poate fi reconstituită dintr-un număr de scoruri de Un întreg este un tot organic și nu unul aditiv."[17] Mai recent, ey și-a exprimat insatisfacția față de metodele fragmentare de

[16] Cf. P. E. Meehl, *Clinical vs. statistical prediction*, Minneapolis, of Minnesota Press, 1954.

[17] L. M. Terman, *The measurement of personality*, în „Science", 1934, 5—608.

cercetare pentru că ele nu pot fi interpretate corect prin separare de „curentul principal al vieții personale" așa cum se dezvăluie el în biografie.[18] În definitiv, biografia este criteriul de bază în raport cu domenii selectate din propria personalitate.[19]

4. Autoevaluarea

Sub acest titlu includem toate metodele care invită individu să relateze în mod explicit și deliberat aspecte privitoare la do menii selectate din propria personalitate.[19]

Autoaprecierea. În cazul în care întrebați un prieten dacă es peste medie, în jurul mediei sau sub medie în ceea ce privește trăsătură comună (poate agresivitate, umor sau sociabilitate), n va avea nici o dificultate în formularea răspunsului — poate core sau poate incorect. Puteți, de asemenea, complica procedeul cerin du-i să utilizeze tipuri foarte complicate de scări de aprecieri (pa nile 416—418). În ambele cazuri autoaprecierea este metoda ce mai directă de a obține o autoevaluare cantitativă.

Metoda are o sursă persistentă de eroare. Majoritatea oameni se autoflatează ; ei supraestimează acele calități pe care le con deră dezirabile și subestimează pe cele pe care le consideră nede rabile. Cel puțin în cultura americană, unde încrederea în sine încurajată, această tendință este marcată în majoritatea autoap cierilor. În unele țări străine, poate mai ales în Orient, o „ati dine" de modestie sau autoeclipsare duce la tipul opus de ero Becker constată printre subiecții germani că autoaprecierea e de obicei un compromis între ceea ce este conduita unei perso și ceea ce dorește ea să fie ; adică, autoaprecierea se situe undeva între starea reală și idealul personal.[20]

Deși autoaprecierile tind să fie încărcate de autoflatare sau zional cu autoabnegație nu putem admite că sînt lipsite de val Unii oameni au o bună intuiție și se obiectivează foarte bine. dacă rezultatul nu e total demn de încredere, este important de

[18] C. A. Dailey, *The life history as a criterion of assessment*, consult. Psychol.", 1960, 7, 20—23.

[19] Imediat descoperim că schema noastră de clasificare — ca scheme — este imperfectă. La paginile 406—407 a fost descrisă meto Kelly de a obține un document personal. Acest procedeu este în mo o autoevaluare, dar datorită caracterului său „deschis" este inclus la biografie. De asemenea, cînd ajungem la *teste* (capitolul 18) ne vom cu un tip de autoevaluare, deși nu la fel de explicit și de deliberat ca dele pe care le luăm acum în considerare.

[20] Cf. Allport, *Personality : a psychological interpretation*, pp. nota 15 supra. Vezi, de asemenea, H. Becker, *Selbsterkenntnis und derkenntnis*, în „Psychol. Forsch.", 1954, 24, 399—459.

care este imaginea de sine, dacă nu din alt motiv măcar din acela de a descoperi cît de orb e subiectul cînd autoaprecierea sa este comparată cu rezultatele altor metode de diagnostic.

Uneori o simplă autoevaluare se dovedeşte a fi cea mai bună dintre toate metodele de evaluare. În timpul celui de-al doilea război mondial un psihiatru experimentat, lucrînd cu recruţi, a descoperit că procedeul cel mai bun de diagnostic era simpla întrebare : „Credeţi că sînteţi pregătit emoţional să intraţi în serviciul militar ?" Majoritatea acelora care au spus „Nu" prezenta, de fapt, riscuri. Această relatare directă pare să fi selecţionat recruţii mai bine decît testele sau scalele.

Tehnica C.S.D. O metodă foarte diferită şi specializată de autoevaluare cere subiecţilor să scrie trei răspunsuri scurte la întrebarea directă : „Cine sînteţi dumneavoastră ?"[21] Această sarcină simplă declanşează o varietate mare de răspunsuri. Unii oameni dau răspunsuri banale, scriindu-şi poate numele, ocupaţia şi naţionalitatea. Alţii pot să scrie afirmaţii mai revelatoare : „Sînt o persoană cu un destin de împlinit dar care este nesigură de capacitatea ei de a rezolva sarcina". „Sînt fata pe care o iubeşte Jim". Ce anume trebuie făcut cu aceste răspunsuri nu e clar, dar în unele cazuri ies la iveală informaţii importante privind identificările şi imaginile de sine.

Aranjarea. O altă metodă de a provoca imaginea de sine este să se prezinte subiectului multe enunţuri (poate 100) scrise pe cartonaşe şi să i se ceară să le aranjeze pe grupe după cum se „potrivesc". Enunţurile pot fi de orice tip dorit de cercetător. De exemplu,

Se simte nesigur
Este religios
Comunică uşor cu alţii
Este rigid : inflexibil în gîndire şi acţiune

Inventatorul metodei, W. Stephenson, recomandă utilizarea a ...prezece grupe de enunţuri, cerînd subiectului să aşeze un număr ...erminat de enunţuri în fiecare grupă (pentru a-l forţa să facă ...incţii fine în autoevaluarea sa). Dacă sînt utilizate 100 de enun... distribuţia prescrisă ar putea fi :

Cele mai relevante pentru descrierea eului — *Cele mai puţin relevante pentru descrierea eului*

...	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
...ăr de ...naşe	2	4	8	11	16	18	16	11	8	4	2

[21] J. F. T. Bugental, S. L. Zelen, *Investigations into the self-con... The W—A—Y technique*, în „J. Pers.", 1950, 18, 483—498.

Modul de viață cel mai bun sau ideal
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1
0
Modul de viață cel mai rău posibil

Figura 32. Scara gradată

Procedeul are avantajul unei sfere mari de cuprindere (multe calități și trăsături) și obligă subiectul să decidă care sînt centrale, secundare și care nu sînt caracteristice pentru personalitatea sa. Metoda nu împiedică subiecții de a pretinde cele mai flatante atribute ca aparținîndu-le, dar este valoroasă în mod special pentru studierea modificării imaginii de sine de-a lungul timpului, mai ales dacă utilizată înainte și după o perioadă de consiliere sau psihoterapie.[22]

Scara autocentrării. Scalele autocentrării oferă o măsurare unică a satisfacției unei persoane față de situația sa în viață. Autorii Kilpatrick și Cantril, utilizează o întreagă procedură idiografică.[23] Ei caută mai întîi să obțină de la subiect un enunț referitor la propriul său „mod ideal sau optim de viață". Subiectul poate indica de exemplu că pentru situația sa ideală și-ar dori sănătate bună, mai multe bunuri materiale, satisfacție în muncă, fericire domestică. Subiectului i se cere, apoi să descrie ce ar considera a fi cel mai rău mod de viață pentru el. Ar putea răspunde menționînd sărăcia, dependența, boala, degradarea morală. Fixînd astfel capetele extreme ale „lumii realității", i se cere să se imagineze pe sine pe o scară, stînd undeva între extrema cea mai bună și extrema cea mai rea. I se arată diagrama din figura 32 și întrebat : „Unde ai spune că te afli acum pe această scară ?"

Poate fi, de asemenea, întrebat : „Unde te aflai pe această scară acum doi ani ?", „acum cinci ani ?", „Unde crezi că vei fi peste cinci ani ?"

Metoda are avantajul de a centra scara la extremitățile superioară și inferioară în funcție de valorile, scopurile și temerile

[22] W. Stephenson, *Two study of behavior*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1953. Vezi și C. R. Rogers, R. F. Dymond (Eds.), *Psychotherapy and personality change*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1954.

[23] F. P. Kilpatrick, H. Cantril, *Self-anchoring scaling: a measure of individual's unique reality worlds*, în „J. indiv. Psychol.", 1960, 158—170. O abordare anterioară a tehnicii legate de „lumea realității" chestionarul *filo-fob* care întreabă, printre altele : „Ce ați dori cel mai mult să aveți pe lume ?", „Care ar fi a doua alegere a dumneavoastră ?", anume vă sperie cel mai mult ?", „Care e sentimentul cel mai neplăcut care l-ați avut vreodată ?" J. N. Buck, *Personality appraisement by the philo-phobe*, în „Amer. J. ment. Deficiency", 1943, 47, 437—444.

proprii ale persoanei. Ea utilizează astfel un continuu autodeterminat. În urma acestei metode se obţine o imagine a suferinţei sau deprimării, a fericirii şi speranţei dintr-o anumită viaţă. De asemenea, este importantă tendinţa care se observă : simte persoana că pierde sau cîştigă teren ?

Utilizată în acest fel, metoda este, cum am spus, total idiografică. Totuşi, oferă date nomotetice importante. Autorii constată, de exemplu, că există diferenţe etnice, ocupaţionale şi naţionale în concepţiile deprimate sau optimiste ale membrilor unor asemenea grupuri. Metoda poate fi, de asemenea, transpusă pentru judecăţi impersonale. Astfel, i se poate cere subiectului să descrie condiţiile cele mai bune şi cele mai rele pentru naţiunea sa şi apoi să aprecieze unde se află acum pe scară naţiunea, unde se afla acum cinci ani şi unde va fi probabil în viitor. În acest fel poate fi măsurat optimismul şi pesimismul naţional. Metoda este elastică şi se ocupă efectiv de aspecte subtile ale valorii personale.

5. Eşantionarea conduitei

Au fost elaborate cîteva tehnici pentru a sprijini observaţia sistematică a comportamentului persoanei în situaţii cotidiene de viaţă.

Eşantionul de timp este o metodă mult preferată în studiul copiilor.[24] Deoarece e dificil să observi copilul (sau orice persoană) continuu de-a lungul unei perioade de timp, se pot face verificări sporadice ale comportamentului său la intervale alese. Un copil la şcoală, acasă sau pe terenul de joacă poate fi observat cîteva secunde la fiecare cinci minute sau poate timp de cinci minute la ore stabilite, în cursul zilei. Se poate stabili uşor dacă e leneş sau activ, dominator sau supus, rîde sau plînge, se poate elabora o imagine convingătoare a modelelor sale preferate. Deoarece comportamentul unui adult este mai puţin spontan decît al unui copil — aşa cum constrîns de obligaţii prescrise — metoda e mai puţin aplicabilă. A fost inventată totuşi o variantă pentru adulţi — *bugetul de timp*, în care adultul îşi notează, pentru o analiză ulterioară, cantitatea de timp pe care o cheltuie în fiecare zi pentru diferite feluri de activitate, inclusiv cea de recreere.[25]

[24] R. G. Barker, J. Kounin, H. F. Wright (Eds.), *Child behaviour ... development*, New York, McGraw-Hill, 1943. Vezi şi R. G. Barker, ... Wright, *One boy's day*, New York, Harper, 1951.

[25] P. A. Sorokin, C. Q. Berger, *Time-budgets of human behaviour*, ...ridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1939. O metodă care combină bu... de timp cu analiza unui jurnal zilnic este descrisă de B. Pauleikhoff, *...ageslaufanalyse als Methode zur Untersuchung der Persönlichkeit in ...situation*, în „Z. f. Psychother. u. med. Psychol.", 1960, 10, 140—157.

Situaţii miniatură. Cu puţină ingeniozitate putem comprima situaţiile răsfirate ale vieţii zilnice la proporţii mai mici. Pilotul posibil al unui avion nu trebuie să fie încercat într-un zbor real ; el poate fi selecţionat în laborator pe baza aptitudinii sale, cu ajutorul testelor de echilibru, acuitate vizuală şi coordonare. Psihotehnica a elaborat nenumărate „miniaturi profesionale" care ajută la evaluarea aptitudinii pentru multe tipuri de profesii prezentînd subiectului o imagine redusă a structurii totale a profesiunii.[26] Un inspector de personal avea obiceiul de a aşeza o revistă pe jos în sala de aşteptare şi să observe dacă eventualul angajat o va pune la loc pe masă. Poate că acesta nu e un test sigur de curăţenie şi ordine dar ilustrează ceea ce se înţelege prin „miniatură".

O utilizare complicată a metodei a fost făcută de *Charact[...] Education Inquiry*, prezentînd copiilor situaţii de viaţă în miniatur[...] în care erau tentaţi să fure bănuţi sau să trişeze la o problemă, i[...] în alte condiţii să-şi trădeze viciile sau virtuţile. În capitolul 13, a[...] examinat rezultatele şi limitele acestui studiu deosebit.

În timpul celui de-al II-lea război mondial a fost elaborată [...] situaţie miniaturală intensivă. Candidaţii pentru serviciul sec[...] petreceau o perioadă de trei zile în stare izolată. În timpul aces[...] „petreceri în casă" li s-au dat multe sarcini, teste şi interviuri [...] şi au fost observaţi în mod constant — pentru a se stabili apti[...]dinile pentru munca pretenţioasă. Au fost testaţi în ceea ce priv[...] capacitatea de conducere, capacitatea de a rezista la frustraţi[...] stres acut, chiar toleranţa la alcool. S-ar putea spune că tot [...] ce viitorul pretindea personalităţii lor a fost testat cu ajutorul [...] situaţii miniaturale intensive.[27] Metoda a fost adaptată pentru [...] folosită în selecţia personalului militar şi de asemenea a memb[...] clerului. Este utilă şi pentru alte scopuri unde se doreşte o [...]luare intensivă.[28]

Cînd sînt implicaţi mulţi examinatori, aşa cum e neces[...] cazul sesiunilor prelungite, ca cele descrise, se obişnuieşte [...] dea diagnosticul în cadrul unui *consiliu de diagnostic*.[29] A[...] pot să-şi unească judecăţile (şi să verifice acordul lor). Evalu[...]

[26] Utilizarea testelor situaţionale este descrisă de Anne Anas[...] *Psychological Testing*, New York, Macmillan, 1954, cap. 23.

[27] *OSS Assessment Staff, Assessment of men : selection of person[...] the Office of Strategic Services*, New York, Holt, Rinehart and Winston[...]

[28] Activitatea *Personality Assessment Center* de la Universitat[...] California este de această natură. O publicaţie tipică este F. Barro[...] *sonal soundness in university graduate students*, Berkeley, Univ. of C[...]nia Press, 1954.

[29] Despre utilizarea consiliului de diagnostic vezi H. A. Murray [...] *Explorations in personality*, New York, Oxford, 1938. De ase[...] M. B. Smith, J. S. Bruner, R. W. White, *Opinions and perso[...]* New York, Wiley, 1956.

care rezultă are avantajul de a fi un consens al experţilor şi nu numai o apreciere fragmentară a unui examinator.

Experimente de laborator. Nu vreau să implic faptul că subiecţii sînt aduşi la un centru de evaluare sau într-un laborator de psihologie numai în scopul unui diagnostic intensiv şi cuprinzător. Ei pot fi aduşi numai pentru un singur experiment. Orice experiment care priveşte personalitatea urmăreşte să fie o situaţie de viaţă în miniatură şi controlată. Pentru nespecialist experimentul poate părea artificial, dar pentru psiholog reprezintă o încercare de a capta comportamentul tipic în condiţii strict controlate. Gama de experimente posibile relevante pentru personalitate este enormă. În capitolul 11 am menţionat multe exemple referitoare la tendinţe proceptive — dacă, de exemplu, un individ tinde să fie *dependent de cîmp* sau *independent de cîmp* în manevrarea percepţiilor sale vizuale. Această importantă dispoziţie cognitivă ar putea fi cu greu stabilită în afara unor condiţii de laborator riguros controlate. Experimentele se aplică pe scară largă şi în mod profitabil în diferite domenii, nu numai în cel cognitiv. Funcţiile fiziologice cer condiţii de laborator. Dominanţa, conducerea, simpatia, reprimarea, frustraţia, toleranţa, conformismul, aptitudinile speciale sînt printre multele funcţii care pot fi evaluate în situaţii de laborator inventate.

Interviul. Într-un sens, interviul este o situaţie miniaturală care caută să obţină verbal acea cantitate de informaţie despre natura personală care este relevantă pentru scopurile celui ce ia interviul. Conduita verbală este provocată într-un mod pe cît posibil scurt şi eficient. Desigur, e adevărat că unele forme de interviu pot fi auxiliare faţă de toate metodele majore de studiere a personalităţii. Dar el poate fi, şi adesea este, utilizat ca tehnică principală. În consilierea psihologică, în psihoterapie şi în unele forme de orientare, este singura metodă utilizată. E utilizată atît pentru diagnoză şi pentru terapie.

Majoritatea autorilor sînt de acord că intervievarea este o artă. Totuşi, e clar că aptitudinile implicate pot fi, într-o oarecare măsură, învăţate.[30] În cel mai rău caz intervievatorul poate fi prevenit împotriva unor capcane. Trebuie să fie un bun ascultător, căci dacă vorbeşte el nu va afla nimic despre motivaţiile, aspiraţiile, conflictele şi apărările care sînt aspecte importante ale personalităţii celorlalţi. Propriile sale înclinaţii şi stereotipii sînt obstacole care trebuie să se apere. Aptitudinea de a elabora întrebările poate fi învăţată.[31]

[30] W. V. Bingham, B. V. Moore, *How to interview*, 3rd. ed., New York, Harper, 1941 ; H. H. Hyman et al., *Interviewing in social research*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1954.

[31] S. L. Payne, *The art of asking questions*, Princeton, N.Y., Princeton Univ. Press, 1954.

Interviurile pot fi complet nestructurate și orientate la întîmplare, pot fi „concentrate" pe un aspect din viața subiectului, sau pot urma o formă strictă de întrebare-răspuns. În scopul de a obține cît mai multe date posibile despre persoana intervievată e bine să existe cel puțin o schemă generală de urmat, deși ordinea în care sînt puse întrebările nu e de obicei importantă. Intervievatorul poate, de exemplu, dori să urmeze un asemenea ghid general, ca acesta :

1. vîrsta
2. naționalitatea și originea culturală
3. gradul și tipul de educație
4. boli și accidente
5. istoricul profesional și planuri de viitor
6. pasiuni și distracții
7. interese culturale
8. ambiții (de exemplu, ce speră să realizeze în următorii cîțiva ani)
9. atașamente personale (care îl influențează cel mai mult)
10. fantezii
11. frici și griji
12. umilințe și dezamăgiri
13. aversiuni accentuate
14. experiența sexuală
15. dificultăți nevrotice
16. experiența religioasă
17. filozofia de viață.

Un asemenea ghid garantează că informații importante privitoare la factorii biologici și socioculturali vor ieși la lumină. include, de asemenea, itemi care permit înțelegerea dinamicii a tendințelor viitoare în viață. Intervievatorul poate desigur descoperi că subiectul este rezervat sau evaziv. Dacă caracterul evaziv este extrem, intervievatorul poate că trebuie să abandoneze metoda — sau să-și perfecționeze propria îndemînare.

6. Evaluarea clasificatorie

Evaluarea este o estimare formală a forței uneia sau mai multor calități ale unei personalități, făcută pe baza cunoașterii directe a personalității. Profesorii, ofițerii, directorii de personal, supraveghetorii sînt printre cei care utilizează extensiv evaluările în scopuri practice. Chiar psihologii, în ciuda neîncrederii lor în ap

cierile subiective, sînt siliţi din cînd în cînd să se bazeze pe evaluările clasificatorii drept criterii de bază ale cercetărilor.

Evaluările oferă comparaţii cantitative ale oamenilor în funcţie de o variabilă la un moment dat. Ele sînt un instrument pentru studiul trăsăturilor comune — un procedeu pentru psihologia diferenţială. Există două tipuri fundamentale de scale de evaluare: *notarea* şi *rangul*.

Scalele de notare. Într-o scală de notare evaluatorul atribuie un scor fără să compare direct subiectul cu alţi oameni dintr-un grup definit. Desigur că pentru a face o apreciere cantitativă evaluatorul are nevoie de un termen de comparaţie, dar, în general, el are în minte „populaţia generală". Pentru a aşeza propria apreciere pe o scală, evaluatorul utilizează orice unităţi care sînt stabilite. Poate fi o scală procentuală cu 100 de intervale. (Dacă e aşa, evaluatorul constată de obicei că nu poate utiliza o scală atît de fină şi tinde să utilizeze cifrele rotunde, de exemplu 60%, 70%, 80%. Dacă se utilizează o scală în 10 puncte există tendinţa curioasă de a prefera numerele fără soţ: 5, 7, 9, acestea fiind mai frecvente.) Există unele temeiuri pentru a spune că o scală în şapte puncte este optimă pentru aprecierile de tip notare. Scalele cu mai mult de şapte intervale cer un grad mare de discriminare care reduce fidelitatea dintre evaluatori. Intervalele mai puţine la număr sînt prea grosolane.[32]

O scală de apreciere grafică este o variantă a scalei de notare. Evaluatorul face o discriminare cît doreşte de fină plasînd un semn pe o linie dreaptă oriunde doreşte între extremele inferioară şi superioară. Figura 33 dă un exemplu. Totuşi, în practică, deoarece scala grafică este mai fină decît o justifică precizia sa, e totdeauna convertită de cercetător într-un număr mai mic de unităţi aritmetice.

Încă o variantă a scalei de notare, care a dobîndit o popularitate recentă, este *lista de control cu adjective*. Evaluatorul trebuie doar să controleze pe o listă de calităţi pe acelea care sînt caracteristice pentru subiectul considerat. O asemenea listă ar putea începe cu *distrat* şi să continue cu alte adjective, menţionînd printre altele şi pe *găgăuţă*.[33] Aici avem de fapt o scală de notare cu două intervale: un termen alocat semnificînd prezenţa trăsăturii

[32] Vezi Allport, *Personality: a psychological interpretation*, p. 438; nota 15 supra. Pentru o trecere generală în revistă a metodelor de evaluare vezi P. E. Vernon, *Personality tests and assessments*, London, Methuen, 1953, cap. 7. De asemenea, L. W. Ferguson, *Personality measurement*, New York, McGraw-Hill, 1952, cap. 10 şi 11.

[33] H. G. Gough, *The adjective check list*, Berkeley, Univ. of California Press, 1952. De asemenea, de acelaşi autor, *The adjective check list as a personality assessment research technique*, în „Psychol. Rep.", 1960, 6, 107—122.

Motivație	*apatie*	*ezitant*	*de obicei intenționat*	*motivat efectiv*	*puternic motivat*
Influență asupra celorlalți	*negativ*	*cooperativ*	*uneori influent*	*eficient în situații importante*	*totdeauna conducător*
Dispoziție	*de obicei dezagreabil*	*instabil*	*temperat*	*vesel*	*euforic*

Figura 33. Extrase dintr-o scală grafică de evaluare

și un termen nealocat, semnificînd absența ei. Tehnica simplă a listei de control cu adjective poate fi, desigur, utilizată în autoeva-luare ca și pentru evaluarea altora.[34]

Rangul. A doua formă majoră de evaluare este utilizată cînd un grup de indivizi asociați trebuie evaluați în relație unul cu ce-lălalt. Putem lua o clasă de studenți (dacă nu e prea mare) și să-i așezăm în ordine după notele obținute la curs. Putem, de asemenea dacă dorim, să-i așezăm în ordinea rangului după asemenea varia-bile ca extroversia, intuiția de sine, spiritul de cooperare, sociabili-tatea și altele. Într-o asemenea scală nu există unități aritmetic adevărate, deoarece este imposibil să se demonstreze că intervale dintre indivizii succesivi, așezați în ordinea de rang, sînt egal Utilitatea metodei rangurilor este limitată la acele studii care utili-zează un singur grup de indivizi și nu cere alte elemente de pozițiile seriale ale acestor subiecți. Metoda nu este aplicabilă grupuri mari de subiecți deoarece atunci nu pot fi făcute compar concrete persoană cu persoană. Persoanele care se plasează extr de sus sau de jos într-un grup pe o trăsătură comună probabil sînt ordonate pe bază sigură, dar cele situate la mijloc privesc ra guri aproape pe ghicite.

Precauții. Utilizarea scalelor de evaluare, deși foarte obișnu în lumea afacerilor, în educație și cercetarea psihologică, este p sărată cu capcane. Toate tipurile de erori și tendințe subiective distruge valoarea lor. Poate că defectul principal îl constituie dința de a da aprecieri ultrageneroase (o capcană pentru sca de notare dar nu și pentru ranguri, deoarece chiar și un cor îngeri are membri mai puțin preferați).

[34] Cf. T. R. Sarbin, B. G. Rosenberg, *Contributions to role-tak theory: IV. A method for obtaining a qualitative estimate of the self*, „J. soc. Psychol.", 1955, 42, 71—81.

Eroarea generozității se constată mai ales în aprecierea prietenilor, dar și în evaluarea asociaților cuiva, a membrilor propriului sex, a studenților proprii. Sînt flatați cei care aparțin unor grupuri familiare mai curînd decît cei aparținînd unor grupuri necunoscute. Totuși mulți evaluatori sînt îngăduitori chiar și față de străini.

Înrudită cu eroarea măgulirii este „efectul de halo". Tindem să avem o atitudine generală față de o persoană ; ne place sau ne displace în general. Cînd ni se cere să evaluăm calități specifice sîntem influențați de această atitudine generală.[35] Astfel, un profesor de colegiu care crede că George este în general un elev bun probabil că va completa foaia de apreciere (poate pentru admiterea la facultatea de medicină) atribuind lui George aprecieri înalte pentru integritate, maniere alese cu bolnavii și conducere, deși profesorul nu cunoaște de fapt nimic despre aceste calități particulare.

Deși nu e posibil să se elimine complet aceste surse de eroare, ele pot fi micșorate prin : 1) prevenirea împotriva lor, 2) utilizarea unor variabile clar definite, 3) utilizarea unei scale care cere o gamă mare de aprecieri, 4) evitarea unor termeni critici, 5) printr-o prezentare atît de variată a trăsăturilor încît fiecare să fie luată din nou în considerare, 6) evitînd graba și superficialitatea în apreciere și 7) făcînd media aprecierilor cîtorva evaluatori astfel încît prejudecățile să poată fi reduse.

În cel mai bun caz, evaluările sînt indirecte. Ele încearcă să descopere ce anume este o persoană întrebînd prietenii și asociații. De aceea evaluările se bazează pe reputație, iar reputația este exterioară personalității. Dar adesea — mai ales în industrie, în armată, uneori chiar în laboratorul psihologic — evaluările oferă singura dovadă pe care o putem obține. Vorbind despre „reputație" John Locke spunea : „Deși nu este adevăratul principiu și măsura virtuții... totuși ea este cea care se apropie cel mai mult de virtute".[36] Deși au o valoare secundară, evaluările își au utilizarea lor.

[35] Termenul *efect de halo* sugerează discul luminos care se găsește în ...tura religioasă. Din acest motiv, termenul nu e cel mai bun pentru a des...e eșecul evaluatorilor de a face aprecieri discriminatoare. Uneori, de ...emplu, antagonismul față de o persoană va duce în mod uniform (și eronat) ...aprecieri scăzute ale tuturor calităților dezirabile. O denumire mai bună ...ntru tendința evaluatorului de a face aprecieri la un nivel constant, indi...ent de trăsătura considerată, ar fi *eroarea prin perseverare*. Vezi G. J. ...dycha, *A note on the „hallo effect" in ratings*, în „J. soc. Psychol.", ..., 15, 331—333.

[36] *Some thoughts concerning education*, în C. W. Eliot (Ed.), *Harvard ...sics*, New York, Collier, 1910, XXXVII, 44.

CAPITOLUL 18

O trecere în revistă a metodelor (continuare)

7. TESTE ŞI SCALE ● 8. TEHNICI PROIECTIVE ● 9. ANALIZA ÎN PROFUN-ZIME ● 10. COMPORTAMENTUL EXPRESIV ● 11. PROCEDEE SINOPTICE ● MĂSURI DE PRECAUŢIE ÎN EVALUARE ● SÎNT NECESARE ATÎT DE MUL-TE METODE ? ● O MĂSURARE A VALORILOR ● CONCLUZIE LA CAPITOLELE 17 ŞI 18.

Vom examina acum diferite mijloace analitice utilizate în stu-diul psihologic al personalităţii. *Analiza,* aşa cum s-a subliniat în capitolul 13, înseamnă a desface sau a separa. Sarcina oricărei ştiinţe este să cerceteze *în detaliu* subiectul care i s-a atribu[it].

În măsura în care personalitatea e implicată, toate metodele de analiză ridică această întrebare obsedantă : Dimensiunile sau ele-mentele pe care ne străduim atît de mult să le separăm din ansam-blul total al personalităţii sînt într-adevăr *părţi* ale vieţii trăite, sau sînt constructe artificiale ? Părerea mea este că în studie[rea] trăsăturilor comune (şi majoritatea metodelor duc la trăsătu[ri] comune, aşa cum au fost definite în capitolul 14) trebuie să ne mul-ţumim cu simple *aproximări* ale structurii personalităţii individu[ale]. Desigur, cîteva metode se centrează direct pe dispoziţiile perso[nale] şi pe coerenţa internă a unei singure vieţi. Dar majoritatea me[to]-delor oferă numai scoruri prin care un individ poate fi compara[t cu] ceilalţi. Un asemenea procedeu e perfect legitim, căci trăsătu[rile] comune sînt constructe utile în compararea oamenilor, dar ele n[u] sînt în mod necesar *părţi* reale ale persoanelor. Adică, nu po[t fi] sintetizate rapid în structura vie anterioară.

Indicînd această limită, continuăm acum trecerea în revistă a metodelor, începînd cu cea mai cunoscută dintre toate — testul creion-hîrtie pentru trăsături comune.

7. Teste şi scale

Numărul de trăsături comune pe care psihologii le-au identificat şi au încercat să le măsoare este foarte mare — cît de mare nu putem spune.[1]

> Un cercetător, R. D. Mann, şi-a propus să afle cîte trăsături de personalitate au fost studiate în legătură cu cercetarea grupurilor mici. A găsit cinci sute. Mai mult de jumătate din acestea priveau şapte trăsături majore : *inteligenţă, adaptare personală, extroversiune, dominanţă, masculinitate, conservatorism, sensibilitate interpersonală.*[2]
>
> Dar grupurile mici sînt numai unul din cadrele în care trăsăturile sînt studiate. Dacă am revedea toate cercetările despre atitudini sociale, valori, dispoziţii anormale şi trăsături relevante pentru industrie, afaceri, educaţie, religie — am extinde enorm lista.

În capitolul 14 am relatat că limba engleză conţine aproximaiv optsprezece mii de nume de trăsături. Psihologii nu şi-au pus totuşi să măsoare *toate* aceste trăsături (şi sperăm că nu o vor ace vreodată) ; dar au inventat pentru măsurare multe dimensiuni uplimentare care nu se află în lexicul englez (factorii S G D C R, oliciune — duritate, *n* apărare şi altele).

Oricum s-ar explica acest tumult de testări, este desigur un ibut adus inventivităţii psihologului şi răbdării publicului. Ambe- părţi se pare că le plac testele de personalitate tot atît de mult jocurile de societate.

Testarea personalităţii s-a dezvoltat din testarea inteligenţei. ccesul lui Binet şi al altor pionieri în măsurarea inteligenţei (C.I.) a începutul secolului al XX-lea a dat un imbold măsurării disiţiilor nonintelectuale. La o generaţie după Binet au apărut

[1] Liste extensive, dar nu complete se găsesc în O. K. Buros. *The fifth tal measurements yearbook*, Highland Park, N.J., Gryphon, 1959. De aseea, E. B. Greene, *Measurement of human behavior*, rev. ed., New York, sey, 1952.

[2] R. D. Mann, *Personality and performance in small groups*, în „Psy- Bull.", 1959, 56, 241—270.

cîteva asemenea scale, dintre care unele dăinuie şi astăzi. Un test de personalitate este un experiment standard prescurtat, desemnat să măsoare una sau unele trăsături de bază ale personalităţii unui subiect în comparaţie cu o populaţie standard.

Aici vom lua în considerare numai chestionarele standardizate (teste creion-hîrtie). Testele comportamentale (opuse celor verbale) se întîlnesc mai obişnuit în legătură cu eşantionul de conduită (paginile 413—416), tehnicile proiective (paginile 435—443) şi mişcarea expresivă (capitolul 19).

Întrucît este imposibil de descris sutele (mai probabil, miile) de scale existente, vom alege la întîmplare cîteva exemple — mai întîi pentru a ilustra scalele pentru o *trăsătură* şi apoi scalele *multidimensionale*.

Inventarul psihonevrotic. Unul din primele teste a avut un scop complet practic. În timpul primului război mondial, în armata Statelor Unite s-a dorit un procedeu de selecţie (pentru a suplimenta testele de inteligenţă ale armatei) care să identifice recruţii care ar fi susceptibili de epuizare nervoasă în condiţii de stres. R. S. Woodworth a proiectat o „Foaie de date personale" care punea multe întrebări directe cerînd numai un simplu răspuns „Da" sau „Nu".[3] S-a constatat că o sută şaisprezece din aceşti itemi au valoare şi au servit drept model pentru multe chestionare ulterioare de acest tip. Exemple de întrebări :

Te simţi obosit aproape tot timpul ?
Îţi faci prieteni uşor ?
Îţi vine să sari cînd te afli pe locuri înalte ?

Notăm mai întîi că asemenea itemi au o „validitate aparentă", adică, avem o bănuială imediată că ei pot distinge între oamenii nevrotici şi normali. Pentru a valida testul într-un mod mai temeinic este necesar să vedem dacă cazurile autentic nevrotice dau un număr mai mare de răspunsuri negative decît oamenii normali. În acest caz a reieşit că în medie nevroticii dădeau treizeci şi şase răspunsuri nefavorabile în timp ce scorul mediu pentru oameni normali era numai de zece. Astfel, vedem că există o *probabilitate* (de certitudine) ca un scor mare pe scală să indice instabilitate nervoasă şi, în consecinţă, un risc militar mare.

Dezvoltări ulterioare (mai ales în al II-lea război mondial) au îmbunătăţit capacitatea de discriminare a testului. Indexul Cornell, utilizat în principal în birourile de recrutare, a putut să prevadă

[3] R. S. Woodworth, *Personal data sheet*, Chicago, C. H. Stoelting, 1919.

50% din toţi bărbaţii cu un scor mai mare de douăzeci şi trei de răspunsuri nefavorabile ar fi de respins pe motive psihiatrice.[4]

O altă variantă caută să mascheze scopul real al testului utilizînd o formă cu alegere impusă.[5] Subiectul trebuie să aleagă între două alternative, ambele părîndu-i-se „rele". Totuşi, un item este cunoscut ca simptomatic pentru neadaptare şi altul nu. De exemplu :

Adesea am sentimentul că lucrurile nu sînt reale.

Adesea am dificultăţi în a lua o hotărîre.

Cînd itemii de diagnostic sînt mascaţi în felul acesta, se consideră că examinatul este mai puţin capabil să „falsifice" testul.

Examinînd valoarea diagnostică a acestor instrumente şi a altora asemănătoare, utilizate în optzeci şi patru de cercetări diferite, Ellis conchide că în cincizeci şi opt de studii inventarul a diferenţiat cu succes psihonevroticii din populaţia normală, şi nu a reuşit în douăzeci şi şase de cercetări.[6] Acest tip de concluzie este tipic pentru rezultatele obţinute prin testele de personalitate — în general vorbind. În *general*, există o validitate demonstrabilă a scalelor, dar în *unele* cazuri testul e departe de realitate. Cînd se aplică unui singur individ conchidem că testul poate uneori măsura ceea ce şi-a propus să măsoare, dar uneori nu. Din această cauză e necesară o prudenţă accentuată înainte de a lua rezultatele drept bune. Trebuie să căutăm întotdeauna surse suplimentare care să le complementare şi să nu ne bazăm niciodată pe un singur instrument de măsurare.

Dominare-supunere. Un alt test al unei singure trăsături priveşte rolul obişnuit pe care o persoană îl ia în relaţiile sale sociale. Tinde să domine şi să conducă sau să cedeze şi să urmeze pe alţii ? În alte cuvinte, este ea în mod caracteristic „vocea activă", sau „vocea pasivă", sau undeva între ele ? (Vezi pagina 340.)

Logica completă a scalei este prezentată în altă parte.[7] Exemple de itemi din *A—S Reaction Study* apar la pagina 340. Exemple suplimentare de itemi cu valoarea scorului sînt date mai jos. Fiecare caută să evalueze tendinţa individului de a-şi domina partenerii sau de a fi dominat de ei în relaţiile directe de zi cu zi.

A. Weider et al., *Cornell index* şi *Manual*, New York, Psycholo- Corp., 1948.

W. C. Shipley, F. E. Gray, N. Newbert, *The personal inven- its derivation and validation*, în „J. clin. Psychol." 1946, 2, 318—322.

A. Ellis, *Recent research with personality inventories*, în „J. consult. ol." 1953, 17, 45—49. Utilitatea practică a unor asemenea procedee de în serviciile militare este prezentată, de asemenea, de C. W. Bray, *ology and military proficiency*, Princeton, Princeton Univ. Press, 1948.

G. W. Allport, *A test for ascendance-submission*, în „J. abnorm. ychol.", 1928, 23, 118—136 ; G. W. Allport, R. Ruggles, *Recent ions of the A—S Reaction Study*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1939, 528 ; G. W. Allport, *Personality : a psychological interpretation*, ork, Holt, Rinehart and Winston, 1937, pp. 410—414.

Cineva încearcă să treacă înaintea dumneavoastră la coadă. Ați așteptat cîtva timp și nu mai puteți aștepta. Presupunînd că intrusul e de același sex cu dumneavoastră, de obicei

- protestați față de intrus (+2)
- „priviți ucigător“ pe intrus sau faceți către vecini comentarii cu voce tare (—2)
- hotărîți să nu așteptați și plecați (—3)
- nu faceți nimic (—2)

Vă simțiți intimidat în prezența unor superiori din lumea academică sau de afaceri ?

- în mod pronunțat (—4)
- oarecum (0)
- deloc (+2)

V-ați tocmit pentru preț cu comercianții sau cu negustorii de haine vechi ?

- frecvent (+2)
- cîteodată (0)
- niciodată (—1)

Majoritatea itemilor fac apel mai curînd la amintiri despre comportamentul real decît la sentimente și din această cauză sînt mai puțin subiectivi și mai fideli. E de remarcat că scala încearcă să testeze comportamentul într-o varietate mare de situații cotidiene.

Se ridică problema notării unor asemenea itemi. O simplă estimare ar avea o valoare redusă. De fapt, a fost elaborat un procedeu de cotare empirică. Într-un grup mare de bărbați și femei (testul are forme separate pentru fiecare) s-a cerut la șapte prieteni să aprecieze subiecții în funcție de trăsătura în discuție. Grupul a fost apoi împărțit în sferturi în funcție de aprecierile lor medii — înalte, scăzute sau moderate — asupra dominării și supunerii. Apoi au fost examinate răspunsurile la întrebări. Dacă un răspuns anumit apărea de aproximativ patru ori mai frecvent la cei apreciați ca fiind foarte dominatori, acest răspuns primea cota plus 4 ; dacă un răspuns era aproximativ de două ori mai frecvent la persoanele submisive era cotat minus 1 ; și așa mai departe. Capacitatea de diagnostic a fiecărui răspuns era astfel stabilită empiric. În unele cazuri nu există o frecvență diferită între subiecții apreciați drept dominatori și cei apreciați drept submisivi. În asemenea cazuri valoarea de cotare este 0.

Deşi testul poate fi falsificat (dacă subiectul doreşte să o facă), el are o valoare practică considerabilă ajutînd subiectul care cooperează să obţină o cunoaştere a propriului nivel de adaptare (cotele pentru bărbaţi merg de la +64 la —64). De asemenea, are o valoare remarcabilă în orientarea profesională. De exemplu, o femeie foarte dominantă ar fi prost plasată ca croitoreasă, servitoare, secretară particulară sau bibliotecară adjunctă ; s-ar comporta bine, dacă ar avea celelalte calificări cerute, ca directoare sau profesoară într-o şcoală de corecţie.

Întrucît dominanţa este o trăsătură comună vizibilă, deschisă şi importantă, nu e surprinzător faptul că au fost inventate cîteva tipuri suplimentare de măsurători.[8]

Extroversie-introversie. O a treia dimensiune considerată mai de mult de cercetători este cea făcută celebră de Carl Jung. Chiar înainte ca Jung să fi inventat termenul, William James a atras atenţia asupra diferenţei dintre persoanele „dure" şi cele „sensibile" — între cele care sînt îndreptate spre exterior şi cele îndreptate spre interior. Extrovertitul, spune Jung, este dominat de realitatea externă şi socială ; introvertitul abordează lumea în mod subiectiv — în funcţie de semnificaţia ei pentru el. Jung elaborează tipologia pentru a include următoarele caracteristici[9] :

Extrovertit	Introvertit
Orientat direct spre realitatea obiectivă	Lumea subiectivă e decisivă
Stăpînit de spirit practic şi de necesitate	Stăpînit de principii absolute
Se adaptează rapid la situaţii noi	E rigid şi inflexibil
Viaţa afectivă nu e nuanţată fin	Delicateţe generală a sentimentelor
Autocritică slabă	Înclinat spre autoanaliză şi critică
Acţiune directă şi compensare în natură	Compensaţii în evaziune şi imaginaţie
Psihonevroza tipică este isterică	Psihonevroza tipică este anxioasă sau obsesivă

[8] De exemplu, A. H. Maslow, *A test for dominance-feeling (self-esteem) college women*, în „J. soc. Psychol.", 1940, 12, 255—270 ; H. G. Gough, McClosky, P. E. Meehl, *A personality scale for dominance*, în abnorm. soc. Psychol.", 1951, 46, 360—366. Vezi, de asemenea, examinarea ariantelor de scale de dominanţă în L. J. Cronbach, *Essentials of psyological testing*, 2d ed., New York, Harper, 1960, p. 468.

[9] C. G. Jung, *Psychological types, transl.*, New York, Harcourt, Brace, 23.

Jung a simțit că ambele tipuri trebuie subdivizate, după cum ies în evidență patru funcții auxiliare : *gîndire, sentiment, senzație, intuiție.*

Primul test pentru o trăsătură singulară (Freyd-Heidbreder) a încercat să grupeze într-o scală multe din expresiile diverse ale extroversiunii-introversiunii.[10] Subiecții își cotau singur cu + sau — itemi de genul celor de mai jos :

Preferă să citească despre un lucru decît să-l încerce.
Este rezervat și retras ; nu discută spontan.
Se ține în umbră în ocaziile sociale.
Roșește frecvent ; este timid.
Ține un jurnal.
Își limitează cunoștințele la cîteva persoane alese.

Scorul final este suma algebrică a plusurilor și minusurilor; cu cît proporția de plusuri e mai mare cu atît subiectul e mai introvertit. (Remarcăm imediat pericolul unei „atitudini de răspuns". Subiectul se „familiarizează în general" cu scala și alunecă într-o deprindere de a da răspunsuri „Da" sau „Nu" în loc să facă o apreciere nouă asupra fiecărui item. Această eroare poate fi evitată într-o oarecare măsură dacă itemii sînt exprimați într-o direcție variată, în așa fel încît plus să indice uneori extroversiune și alteori introversiune).

Era inevitabil ca, dat fiind interesul mare al psihologilor pentru această dimensiune, să se elaboreze cîteva teste îmbunătățite.[11] Dar în curînd a devenit evident că dimensiunea este prea largă și prea generală. O persoană poate fi introvertă într-o privință, dar extrovertă în alta. Una din scalele mai noi restabilește sugestia inițială a lui Jung ca tipurile să fie subdivizate în funcție de importanța în viață a *gîndirii, sentimentului, senzației* și *intuiției.*[12]

O altă metodă de purificare a conceptului este utilizarea analizei factoriale. În scalele de tip omnibus utilizate s-a constatat că unii itemi se grupează împreună mai mult decît alții. Cu ajutorul analizei factoriale Guilford constată că în scara sa de 175 itemi (mulți extrași din testul originar al lui Freyd-Heidbreder) apar cinci factori diferiți ; adică, există cinci tipuri de extroversiune ; de acee

[10] E. Heidbreder, *Measuring introversion and extroversion*, „J. abnorm. soc. Psychol", 1926, 21, 120—134.

[11] Unele din aceste variante de scală sînt prezentate în R. M. Allen, *Personality assessment procedures*, New York, Harper, 1958, pp. 60—66.

[12] I. B. Myers, K. G. Briggs, *Myers-Briggs Type Indicator* (Research ed.), Princeton, N. J. Educational Teating Service, 1961.

în loc de a da un singur scor unei persoane, este mai diferenţiator să i se dea un scor separat pentru cinci trăsături comune.[13] Guilford descrie factorii săi precum urmează :

S — introversiune socială, manifestată prin timiditate şi tendinţa de evitare a contactelor sociale ;

G — introversiune în gîndire, înclinaţie spre gîndire meditativă, spre filozofare şi spre analiza propriului eu şi al celorlalţi ;

D — stări depresive, incluzînd sentimente de vinovăţie sau de lipsă de valoare ;

C — tendinţe cicloide, manifestate în reacţii emoţionale puternice, fluctuaţii în dispoziţie, tendinţa spre instabilitate ;

R — rhathymia, o dispoziţie nepăsătoare şi fără griji ; vioiciune şi impulsivitate.

Deşi există o tendinţă spre intercorelaţii (cea mai pronunţată — cum se poate aştepta — fiind de —0,54 între S şi R), totuşi e bine să se accepte această metodă mai fină de măsurare a cinci forme de extroversiune şi introversiune decît să se accepte o singură trăsătură comună.

R. B. Cattell, utilizînd de asemenea analiza factorială, constată că dimensiunea tradiţională n-are nici o valoare, pentru că înglobează cîteva trăsături comune care sînt distincte din punct de vedere analitic.[14] În lista sa de „trăsături primare" de personalitate găsim cîteva trăsături (cele marcate) care amintesc de extroversiune-introversiune :

* Ciclotimie
Inteligenţă
* Maturitate emoţională
Dominanţă
* Tensiune
* Excitabilitate, emotivitate
Socializare
Integrare pozitivă
* Caritabilitate, spirit aventuros
* Neurastenie
* Hiperexcitabilitate
* Ciclotimie tensionată

[13] J. P. Guilford, *An inventory of factors STDCR*, Beverly Hills, Sheridan Supply Co., 1940. Acelaşi autor a extins mult analiza factorială la alte domenii ale personalităţii, în afară de introversie-extroversie.

[14] R. B. Cattell, *Description and measurement of personality*, Yonkers, N.Y., World Book, 1946. De asemenea, de acelaşi autor *Personality and motivation : structure and measurement*, Yonkers, N.Y., World Book, 1957.

Ce vom conchide? Istoria extroversiunii-introversiunii este tipică pentru multe aspecte. La început unii psihologi formulează o concepție „rațională“ asupra unei dimensiuni sau asupra unui tip în raport cu care oamenii pot fi comparați în mod avantajos. Se întreprind cu entuziasm măsurătorile. O armată de empiriști și statisticieni utilizează tehnici fine pentru a explora și modifica concepția inițială. În principiu nu se poate obiecta nimic perfecționării analizei. Dar adesea se merge atît de departe încît concepția inițială devine confuză și meritele sale originare dispar. Părerea mea este că perfecționarea statistică este dezirabilă *atîta timp cît* rămîne o concepție rațională, clară. Sîntem în pericol să depășim această limită[15].

Conformism (sugestibilitate, credulitate). Sînt unii oameni conformiști și alții neconformiști. Interesul pentru această trăsătură comună a apărut în epoca războaielor, a dictatorilor și a comportamentului de masă. David Riesman ne spune că americanii în ansamblu sînt mai conformiști (mai „orientați spre ceilalți“) decît obișnuiau să fie cînd tradiția pionierilor încuraja oamenii să fie individualiști („orientați spre interior“).[16]

În mod tradițional, fenomenul „renunțării sociale“ a fost denumit *sugestibilitate*. Timp de decenii acest fenomen și conceptele înrudite de hipnoză, imitație, credulitate au jucat un rol conducător în teoria psihologică. Am putea spune că avem aici un conce[pt] rațional demn de a fi admis pentru trăsăturile comune pentru [a] vedea dacă este într-adevăr general și normal distribuit în cadr[ul] populației.

Cu peste o jumătate de secol în urmă Binet (și el un pion[ier] al testării inteligenței) a inventat testele de sugestibilitate. El [a] constatat că copiii difereau între ei prin rapiditatea cu care acc[ep]tau sugestii. De asemenea, copiii lideri erau mai rezistenți de[cît] cei care erau supuși.

Se ridică imediat întrebarea dacă este rațional să te aștepți [ca] oricine, copil sau adult, să fie în egală măsură sugestibil în rap[ort] cu orice subiect. (Din punct de vedere tehnic aceasta se referă [la] constanța internă a unei scale.) Un copil care a trăit la o fe[rmă] probabil că nu va accepta relatări false despre viața de la țară [la] fel de repede ca un copil crescut în oraș. Un nespecialist poate [fi] sensibil la reclamele pentru sănătate, pe cînd medicul nu se [va] lăsa convins cu aceeași ușurință. O femeie poate fi influențată ...

[15] Aceasta pare să fie concluzia la care ajungem în urma unei [tre]ceri cuprinzătoare în revistă a domeniului făcută de P. M. Carrigan, [Extro]version-introversion as a dimension of personality: a reappraisal, în [„Psy]chol. Bull.“, 1960, 57, 329—360.

[16] D. Riesman, *The lonely crowd*, New Haven, Con., Yale Univ. Pre[ss], 1950.

e vorba de mecanică sau finanțe dar nu atunci cînd e vorba de gătit sau menaj. De aceea, problema este dacă trebuie să presupunem că sugestibilitatea este un exemplu bun de trăsătură comună. Nu e mai curînd un exemplu de comportament care e determinat de situație (capitolul 8) ?

Problema e de natură empirică. Testele de sugestibilitate (credulitate, conformism) pot fi administrate, iar gradul de generalitate poate fi determinat experimental.

Un asemenea studiu a utilizat tehnica de laborator.[17] Cercetătorii au cerut la nouăzeci de indivizi să răspundă la trei tipuri de probleme : 1. să aprecieze numărul de bătăi făcute de un metronom, 2. să-și exprime părerea față de propoziții de genul : „Nu există progres fără război" și 3. să rezolve mintal probleme de aritmetică. Înainte de a da răspunsul, fiecare subiect a ascultat în cască ceea ce s-a prezentat ca fiind răspunsurile unui număr de patru subiecți care îl precedaseră în serie. În realitate aceste răspunsuri erau înregistrate pe bandă și erau uneori corecte (în privința problemelor faptice), iar alteori, eronate. Întrebarea era cît de mult se supuneau cei nouăzeci de subiecți sugestiei celor patru „predecesori".

Rezultatele au arătat că persoanele care se supun într-o situație tind să facă astfel și în alte situații (a fost obținută o corelație generală de 0,87). Desigur că natura situației a avut un efect ; astfel soluțiile greșite la probleme dificile de aritmetică erau mai repede acceptate decît soluțiile greșite la probleme ușoare. Dar, în ansamblu, experimentul demonstrează că tendințele de conformism sînt „bazate pe personalitate" într-o măsură considerabilă.

Un alt studiu, realizat la Universitatea Yale și utilizînd o metodă foarte diferită, demonstrează de asemenea generalitatea trăsăturii de credulitate pe care autorii o definesc drept „un factor predispozițional ce reflectă susceptibilitatea unui individ de a fi influențat din multe surse diferite și într-o mare varietate de subiecte."[18] În această cercetare specială au fost utilizați elevi de liceu, iar testul

[17] R. R. Blake, H. Helson, J. S. Mouton, *The generality of conformity behavior as a function of factual anchorage, difficulty of task and amount of social pressure*, în „J. pers.", 1947, 25, 294—316.

[18] C. I. Hovland, I. L. Janis (Eds.), *Personality and persuasibility*, vol. II din *Yale Studies in Attitude and Communication*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1959.

a constat din argumente persuasive în legătură cu unele probleme sociale controversate, ca de exemplu :

> Organizaţia de Apărare Civilă a Statelor Unite ar trebui mult extinsă pentru a include douăzeci şi cinci de milioane de bărbaţi şi femei ;
> Un tratament eficient al cancerului ar putea fi obţinut într-un an sau doi dacă jumătate din specialiştii în cercetarea medicală s-ar concentra asupra acestei sarcini ;
> Generalul von Hindenburg era în realitate un conducător democrat şi un mare om de stat.

Utilizînd această tehnică a reieşit că elevii aveau într-adevăr o dispoziţie generală de a se supune persuasiunii (chiar acceptînd două poziţii contradictorii faţă de aceeaşi propoziţie cînd se făcea o sugestie puternică), să reziste încercărilor de a fi influenţaţi sau să ocupe un loc moderat pe scala de credulitate.

Deşi acest studiu demonstrează că credulitatea este o trăsătură comună măsurabilă (cel puţin la adolescenţi), el stabileşte de asemenea faptul că trăsătura nu e izolată în viaţa copiilor. S-a constatat că cei care erau foarte creduli aveau de asemenea un respect de sine scăzut, datorită sentimentelor de inferioritate şi erau izolaţi social. În general erau tineri nesiguri. Cedînd, păreau că erau în căutare de aprobare şi acceptare. Băieţii, despre care se ştia că se revoltau contra părinţilor, erau în general mai rezistenţi la persuasiune decît băieţii care nu erau revoltaţi. În acest studiu fetele erau mai credule decît băieţii (poate pentru că opiniile testate priveau probleme publice de care erau mai puţin interesate). Pe scurt, studiul ne spune nu numai că trăsătura e destul de generală pentru a fi măsurată, dar şi că e integrată într-un grup de calităţi şi trebuinţe personale. Într-o cercetare complet separată Eysenck constată că e mai probabil ca persoanele care cedează la sugestie să aibă scoruri mari la nevrotism.[19]

Studiul de la Yale a descoperit un grup mic de copii obsesivi hipercritici. Ei erau adolescenţi „negativişti" (cf. pagina 134) care respingeau în mod constant ideile exprimate de părinţi, profesori şi colegi. Ei distrugeau în mod agresiv argumentele celorlalţi. Ocazional întîlnim printre adulţi asemenea indivizi înclinaţi spre contrazicere. Ei ilustrează faptul că unii oameni nu se potrivesc continuu unei singure trăsături; structura lor e neobişnuită. Şi de asemenea trebuie să nu uităm că, deşi conformismul pare să fie o trăsătură comună măsurabilă, trebuie să ne aşteptăm ca factorii

[19] H. J. Eysenck, *Dimension of personality*, London, Routledge and Kegan Paul, 1947.

situaţionali, cunoştinţele şi motivele personale să afecteze răspunsul unui individ în acest domeniu al comportamentului social.[20]

Autoritarismul. În cursul ultimului deceniu un test larg utilizat este aşa-numita *Scală F*. Ea are drept bază teoretică presupunerea că un sindrom complex al personalităţii (nu o simplă trăsătură) stă la baza supunerii multor oameni faţă de ideile şi formele de guvernare fasciste, autoritare. Imboldul pentru studiul intensiv al autoritarismului l-a constituit neliniştea politică şi socială din zilele noastre. Fără exagerare, sute de cercetări au utilizat scala F şi discuţiile metodologice ale calităţilor ei au fost numeroase.[21]

Testul este compus din propoziţii cu care subiectul poate fi de acord sau nu, la alegere. Itemii sînt selecţionaţi pentru a reflecta aspecte variate ale sindromului. De exemplu, următoarea propoziţie urmăreşte să măsoare convenţionalismul: „O persoană care are maniere şi deprinderi urîte şi e prost crescută cu greu se poate aştepta să se înţeleagă cu oameni decenţi". Un alt item vizează agresivitatea autoritară: „Crimele sexuale, ca violul şi atacarea copiilor, merită mai mult decît o simplă detenţie; asemenea criminali ar trebui să fie bătuţi public sau chiar mai rău". Alte aspecte ale sindromului (avînd propoziţii adecvate) privesc supunerea autoritară, anti-intracepţia (opoziţia faţă de un mod de viaţă subiectiv sau imaginar), superstiţiile şi stereotipiile, puterea şi duritatea, spiritul de distrugere şi cinismul, proiectivitatea, interesul exagerat pentru sex. Teoria generală din care acest sindrom este derivat este psihanalitică. Ea susţine că modurile rigide şi primitive de educaţie a copilului vor duce la un tip de personalitate neîncrezător, temător, cu prejudecăţi şi autoritar.

Multe studii au demonstrat că scoruri mari la scala F sînt asociate cu un grad accentuat de prejudecată rasială şi etnică şi cu alte forme de conduită socială ostilă şi autocrată.[22]

[20] Un avertisment energic împotriva considerării conformismului ca ba-... exclusiv pe personalitate este dat de E. P. Hollander, *Reconsidering ...formity in personality*, în H. D. David, J. C. Brengelmann, *Perspec-... in personality research*, New York, Springer, 1960. Studii experimentale ...enioase în acest domeniu sînt relatate de S. E. Asch, *Independence and ...formity*. Lucrarea urmează să fie publicată.

[21] Publicarea iniţială a fost în T. W. Adorno, E. Frenkel-Bruns-..., D. J. Levinson, R. N. Sanford, *The authoritarian personality*, ... York, Harper, 1960. O expunere ulterioară utilă este R. N. Sanford, *...approach of the authoritarian personality*, în J. L. McCary (Ed.), *Psy-...ogy of personality*, New York, Logos, 1956, pp. 253—319. Pentru o exami-... critică generală vezi R. Christie, M. Jahoda (Eds.), *Studies in the ...pe and method of the outhoritarian personality*, Glencoe, Ill., Frece Press,

[22] Cf. G. W. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge, Mass., Ad-...-Wesley, 1954, cap. 25.

Rezultatele au fost atît de oportune și de impresionante încît psihologii au depus mult zel pentru a analiza, verifica, critica și modifica atît scala inițială, cît și teoria implicată.

O eroare nefericită a fost făcută în alcătuirea scalei inițiale. Aceeași tendință spre „uniformitatea atitudinii de răspuns", menționată în legătură cu testul Freyd-Heidbreder (pagina 426), apare din nou. Itemii sînt unidirecționați : răspunsul pozitiv este totdeauna cotat drept autoritar. Acest fapt a dus pe unii critici să pretindă că nu există un sindrom autoritar implicat, ci numai o tendință de a aproba, de a spune „Da" la orice propoziție — o simplă formă de sugestibilitate.[23] Atitudinea uniformă de răspuns nu afectează rezultatele pozitive (scala totuși corelează cu prejudecata etnică), dar teoria inițială complicată a unei „structuri de caracter" autoritare e pusă în discuție. Un autor crede că o trăsătură comună de *dogmatism* constituie un concept explicativ mai bun decît sindromul complex propus de primii autori.[24]

Controversele iscate de acest test ingenios nu au fost încă rezolvate. Vigoarea lor demonstrează importanța acestui domeniu al explorării personalității.

O sinteză asupra scalelor pentru trăsături singulare. Eșantionul nostru extras din sute de procedee disponibile pentru măsurarea trăsăturilor singulare a fost selectiv. Exemplele privesc atît trăsături comune stabilite de multă vreme, cît și cazuri de tehnici de evaluare recente. Unele trăsături au o definiție simplă (de exemplu dominare-supunere), altele se bazează pe o definiție complicată (de exemplu, sindromul autoritar). Cititorul va remarca faptul că uneori o concepție simplă rațională despre o trăsătură va deveni complicată și confuză cînd se aplică tehnici complexe de măsurare iar empirismul e împins pînă la limita lui extremă.

Scale multidimensionale. Empirismul și statistica au îndepărtat pe unii cercetători de conceptul de trăsătură singulară. Ei preferă un instrument complex care să ceară subiectului sute de răspunsuri și astfel să permită măsurarea simultană a *multor* trăsături comune. Ne-am referit deja la factorii S G D C R ai lui Guilford, care de fapt constituie o metodă de măsurare a cinci forme de introversiune-extroversiune cu ajutorul unui număr de 175 de întrebări și de aceea ilustrează o scală multidimensională relativ omogenă.

[23] Peste 20 de studii se ocupă de această problemă. Să citām trei exemple : B. M. Bass, *Authoritarianism or acquiescence ?*, în „J. abnorm. Psychol.", 1955, 51, 616—623 ; R. Christie, J. Havel, B. Seidenberg, *Is the F Scale irreversible ?* în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1958, 56, 143—... și A. Couch, K. Keniston, *Yeasayers and naysayers : agreeing response set as a personality variable*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1960, 60, 151—...

[24] M. Rokeach, *Political and religious dogmatism : an alternative to the authoritarian personality*, în „Psychol. Monogr.", 1956, nr. 425.

Totuşi, mult mai complicat este „Inventarul multifazic Minnesota" (MMPI), în prezent testul de personalitate cel mai mult utilizat.[25] Scala are o bază teoretică iniţială în încercarea ei de a măsura tendinţa oricărei persoane de a se potrivi unei categorii psihiatrice. Printre trăsăturile comune măsurate se află ipohondria, depresiunea, isteria, deviaţia psihopată, paranoia, psihastenia, schizofrenia, hipomania. E interesant de remarcat că acest test foarte utilizat are o înclinaţie spre psihologia anormală — un fapt care indică credinţa foarte răspîndită în continuitatea dintre normal şi anormal (cf. paginile 158—163). Din acelaşi ansamblu de elemente (peste 500) autorii derivă, de asemenea, scale suplimentare pentru măsurarea unor dimensiuni mai „normale" : introversiune-extroversiune socială, masculinitate-feminitate şi altele.

Să luăm în considerare doar doi din cei peste 500 de itemi. Subiectul răspunde prin adevărat, fals, sau ? :

> Cred că se complotează împotriva mea.
> Trebuie să discuţi mult cu unii oameni pentru a-i convinge de adevăr.

Destul de evident răspunsul prin expresia *Adevărat* la primul enunţ sugerează o tendinţă paranoidă (şi de fapt adesea aşa răspund pacienţii paranoizi din spitalele de boli nervoase — de aceea itemul e inclus cu valoare diagnostică). Dar ce semnifică al doilea item ? În aparenţă am putea să ne aşteptăm ca acest item să indice o insistenţă paranoidă pe corectitudinea ideilor, dar în realitate grupul de criterii paranoide nu validează acest item. În acelaşi timp a reieşit că pacienţii isterici de obicei răspund cu *Fals* la acest item şi în consecinţă orice subiect care răspundea la test şi dădea acest răspuns primea o notă pozitivă pentru isterie. De ce, e greu de înţeles, dar empirismul urmează o logică proprie. Corelaţia este rege. Obiectivul principal e să descoperi ce cu ce corelează.

Să privim mai îndeaproape la consecinţele empirismului. Un test timpuriu a fost *Inventarul de personalitate* al lui Benreuter, un complex de 125 de întrebări, extrase în general din trei scale „logice" preexistente (una fiind *A—S Reaction Study* descris la pagina 426). Fiecare din aceste scale iniţiale intenţionează să măsoare numai o singură trăsătură comună. Cu ajutorul a 125 de întrebări Benreuter a încercat să măsoare patru trăsături comune : *dominanţa, siguranţa de sine,*

[25] S. R. Hathaway, P. E. Meehl, *An atlas for the clinical use of the MMPI*, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1951. Vezi de asemenea G. S. Welsh, G. W. Dahlstrom, *Basic readings, on the MMPI in psychology and medicine*, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1956.

introversia și nevrotismul. Toate răspunsurile la toți itemii primeau patru scoruri (unul din ele fiind zero) pe baza relațiilor, stabilită statistic, cu alți itemi din aceeași scală. Astfel, o întrebare este : „Te simți adesea nenorocit ?" Dacă răspunsul este „?" (însemnînd fie că nu știi cum te simți, fie că nu știi ce vrea să spună investigatorul) se dă scorul — 3 la introversiune, — 1 la dominanță și 0 pentru nevrotism și siguranță de sine. Totuși, un răspuns „?" la o asemenea întrebare pare să nu aibă nici o relație rațională cu nici una din cele patru trăsături.

Urmărind mai departe aceeași problemă, Flanagan a aplicat analiza factorială la scara Benreuter și a constatat că regrupînd itemii, separîndu-i în dimensiuni independente, au rezultat doi factori principali, pe care i-a botezat *încredere în sine și sociabilitate* (concepte destul de diferite de schema inițială). După aceea, a reieșit că dacă te „simți nenorocit" ai nota +4 la încredere de sine și 0 la sociabilitate. Pe măsură ce statisticile devin tot mai bune, inteligibilitatea scade tot mai mult. (Din altă scală empirică provine un exemplu extrem: copiii care dau cuvîntul răspuns „verde" la cuvîntul stimul „iarbă" primesc un scor de +6 pentru „loialitate față de bandă" — desigur un exemplu de empirism dus la extrem.)[26]

Scalele multidimensionale acoperă o suprafață mai mare și dau o imagine mai generală asupra individului, dar ele se îndepărtează de logica clară a scalei pentru o singură trăsătură. Cum zice Cronbach : „Instrumentul orientat teoretic adesea se limitează la o singură trăsătură. Pentru a valida un test ca instrument de măsurare chiar a unui singur construct se cere o cercetare extensivă și scrupuloasă și cine încearcă să avanseze pe mai mult de un singur front teoretic într-un moment dat e un cercetător temerar."[27]

Am spus că MMPI măsoară în principal trăsături comune care au o nuanță patologică. Un test complex diferit (dar utilizînd mulți din aceiași itemi) este *California Psychological Inventory* (CPI) concentrat pe variabile mai pozitive (normale). Această scală de 480 de itemi propune scoruri pentru 18 trăsături comune : dominanță, ambiție, sociabilitate, prezență socială, autoacceptare, sentiment de bunăstare, responsabilitate, socializare, autocontrol, toleranță, impresie bună, comunalitate, realizare prin conformism, realizare prin independență, eficiență intelectuală, preocupare psihologică, flexibilitate, feminitate. O virtute a CPI este aceea că încearcă să aju-

[26] Cf. Allport, *Personality : a psychological interpretation*, pp. 328 Nota 7 supra.

[27] Cronbach, *op. cit.*, p. 469. Nota 8 supra.

investigatorul să interpreteze profilurile individuale complexe care rezultă cînd atîtea scoruri separate sînt reprezentate grafic.[28] Cu alte cuvinte, este o încercare de a depăși fragmentarea inerentă psihologiei diferențiale, discutată la pagina 27.

8. Tehnici proiective

O mulțime de instrumente au fost botezate cu numele de „proiective" de L. K. Frank, în 1939.[29] Originea lor teoretică se află în descoperirea de către Freud a importanței stratului inconștient al personalității. Cîteva tehnici proiective au fost elaborate înainte ca Frank să fi inventat denumirea. Principiul lor comun este utilizarea unor stimuli vagi sau ambigui pentru a invita subiectul să dezvăluie nivelurile profunde ale personalității. Răspunsul pe care îl dă se presupune că vine din procesele psihodinamice adînci (inconștiente).

Este comod să clasificăm tehnicile proiective sub trei categorii : *perceptive, aperceptive* și *productive*.[30] Iată cîteva exemple din fiecare :

Tehnici perceptive. Capitolul 11 a descris unele sarcini perceptive simple care permit diagnosticarea unor calități personale profunde ale stilului cognitiv. Unii oameni, de exemplu, sînt *dependenți de cîmp* în percepțiile lor, incapabili să extragă trăsăturile semnificative din context. Această calitate pare caracteristică pentru oamenii care sînt nesiguri sau nu au intuiție.

O altă sarcină pur perceptivă este ilustrată de experimentul de „fuziune a licăririlor". Cînd o persoană privește la o lumină prin fantele practicate într-un volet rotativ, la viteze mici vede „licăriri", la viteze mari, numai lumină. Pe măsură ce viteza de rotire se schimbă de la una mică la una mare, subiectul poate relata momentul în care licărirea dispare. Pentru orice persoană „pragul de fuziune" e stabil, dar există diferențe individuale accentuate. Ce semnifică faptul că o persoană reclamă o viteză mare înainte de a raporta fuziunea ? Există unele dovezi că asemenea persoane sînt anormale, au o capacitate de discriminare mai mare și au o

[28] H. G. Gough, *Manual for the California Psychological Inventory*, [illegible] Alto, Consulting Psychologists Press, 1957.

[29] L. K. Frank, *Projective methods for the study of personality*, în „[illegible] Psychol.", 1939, 8, 389—413.

[30] O schemă mai detaliată este oferită de G. Lindzey, *On the classi[illegible] of projective techniques*, în „Psychol. Bull.", 1959, 56, 158—168.

„forță a ego-ului" mai mare. O constituție psihică mai slabă este cea care „renunță" curînd și percepe o fuziune timpurie.[31]

În asemenea teste nu avem de-a face cu o „proiecție" adevărată în sens psihanalitic. Nu stratul inconștient îl explorăm, ci mai curînd stilul cognitiv de bază și structura constituțională. Aceste metode oferă totuși o privire asupra logicii testelor proiective.

În majoritatea tehnicilor perceptive subiectul vede sau aude stimuli ambigui și spune ce „înseamnă" aceștia pentru el. Instrumentul de acest tip cel mai utilizat este *Testul petelor de cerneală Rorschach*, datînd din 1921 (deși petele de cerneală erau utilizate pentru a testa „imaginația" din 1898.[32] Chiar Hamlet remarca că un nor ar putea părea ca o cămilă, nevăstuică sau balenă, după atitudinea fiecăruia[33]).

Ce obiecte vede cineva în cele zece planșe cu pete de cerneală din metoda de diagnostic Rorschach nu interesează în primul rînd. Răspunsurile sînt cotate în principal după caracteristici de formă : vede subiectul obiecte în mișcare sau statice ? Se uită la părți din pete sau la întreg ? Relatează despre obiecte utilizînd culori ? Trăsăturile comune urmărite (și probabil dezvăluite prin asemenea relatări) se referă la creativitatea intelectuală, extroversiune, spirit practic și altele. Problema cotării unui asemenea test ridică greutăți. O școală de gîndire dorește să utilizeze semne nomotetice uniforme (astfel, asociații implicînd culoare *semnifică* emotivitate mare). O altă școală insistă asupra faptului ca protocolul total să fie interpretat clinic pe baza experienței examinatorului cu instrumentul și clientul. Totuși, o a treia școală ar face un compromis între aceste opinii. Aici întîlnim o deficiență comună testelor proiective : sînt mult mai greu de cotat și interpretat decît majoritatea testelor creion-hîrtie.

Tautofonul, un „Rorschach auditiv" prezintă subiectului sunete verbale de joasă intensitate, neinteligibile. Cînd e întrebat

[31] Pentru tehnica fuziunii licăririlor vezi W. C. Halstead, *Biology of intelligence*, în „J. Pers.", 1951, 20, 118—130 ; H. von Bracken, *Komponenten der Ermüdung*, în „Zbl. f. ArbWiss. u. soz. Betriebspraxis", 1952, 161—166 ; H. Schmidtke, *Über die Messung der psychologischen Ermüdung mit Hilfe des Flimmertests*, în „Psychol. Forsch.", 1951, 23, 409—

[32] Pentru ediția engleză a acestui test vezi H. Rorschach, *Psychodiagnostics*, New York, Grune and Stratton, 1942. O scurtă istorie a metodelor proiective este dată de Allen, *op. cit.*, pp. 153—156. Nota 11 supra.

[33] Actul 3, sc. 2. Utilizarea unui material vizual nebulos pentru testare psihologică a fost propusă de W. Stern, *Cloud pictures*, în „Charact. Pers.", 1937, 6, 132—146.

„aude“, subieotul probabil că va relata afirmații care trădează propriile sale înclinații proceptive.[34]

Tehnici aperceptive. Aici subiectul trece dincolo de ceea ce el „percepe“ și oferă, în loc de o simplă relatare, o interpretare mult mai complicată a semnificației. (Totuși, trebuie admis că nu există o linie precisă de demarcație între percepții și apercepții).

O metodă tipică și larg utilizată este *Thematic Apperception Test* (TAT)[35]. Imagini ca cele din figura 34 sînt prezentate subiectului, căruia i se cere „să spună o poveste“ în legătură cu fiecare. Întrucît o imagine se referă numai la o scenă de moment, imaginația e obligată să inventeze evenimentele care au dus la această scenă, sentimentele implicate și rezultatul probabil al situației. Spunînd o asemenea poveste e probabil că subieotul își proiectează în imagine propriile preocupări, trebuințe, fantezii, frici sau speranțe. Povestea care rezultă spune mai mult despre subiect decît despre imaginea însăși. Pentru acest procedeu, ca și pentru toate testele proiective, cotarea și interpretarea prezintă dificultăți serioase. Totuși, au fost elaborate instrucțiuni minuțioase pentru diagnosticarea unor „trebuințe“ din poveștile spuse — de exemplu, trebuința de realizare.[36] Dar din nou apare aici problema dacă protocolul total nu e mai revelator decît notele specifice care pot fi derivate pentru trebuințe specifice.

În locul materialului vizual, stimulul poate fi un cuvînt sau mai multe. Testul asociativ verbal a fost inițial elaborat de Jung, dar în ultimii ani a fost complicat.[37] Subiectului i se cere numai să răspundă la un cuvînt cu primul cuvînt care-i vine în minte. Cuvinte stimul tipice sînt *masă, întuneric, boală, față, speriat, whisky*. Deși răspunsurile obișnuite (ca *scaun, lumină, sănătate)* nu sînt foarte semnificative, un conflict profund poate fi adesea trădat dacă subiectul dă răspunsuri ciudate sau lipsite de sens sau dacă are un timp de reacție neobișnuit de lung sau de scurt, sau dacă este atît de

[34] B. F. Skinner, *The verbal summator and a method for the study of latent speech*, în „J. Psychol.“, 1936, 2, 71—107; D. Shakow, S. Rosenzweig, *The use of the tautophone („verbal summator“) as an auditory apperceptive test for the study of personality*, în „Charact. and Pers.“, 1940, 8, [illegible]6—226.

[35] H. A. Murray, *Thematic Apperception Test*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1943; G. Lindzey, P. S. Herman, *Thematic apperception test : a note on reliability and situational validity*, în „J. proj. Tech.“, [illegible]5, 19, 36—42.

[36] D. C. McClelland et al., *The achievement motive*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1953.

[37] C. G. Jung, *Studies in word association*, New York, Dodd, Mead, [illegible]; J. B. Botter, *Word association and sentence completion*, în H. H. Anderson, G. L. Anderson (Eds.), *An introduction to projective techniques*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1951, pp. 279—311.

Figura 34. Testul de apercepţie tematică japonez (copyright cu permisiunea profesorului Yukio Togawa)

dezorientat de un cuvînt încît repetă mereu același răspuns. Asemenea „indicatori complecși" sînt numeroși.

Mai complicată este metoda completării de fraze, care cere subiectului să termine afirmații care încep cu numai două sau trei cuvinte, de exemplu :

Mama mea ...
Ambiția mea este ...

Întrucît pronumele la persoana I poate pune în gardă subiectul, se consideră că tehnica va fi proiectivă cu mai mult succes dacă se utilizează exprimarea la persoana a III-a :

O mamă ...
Ambiția lui Frank este ...

Procedeul poate fi extins, cerînd subiectului să completeze nu o singură frază ci o povestire scurtă. De exemplu :

E sărbătoare. Acest băiat face o plimbare cu mașina împreună cu părinții săi. Întorcîndu-se acasă observă că mama sa e tristă. De ce ?

...că și mai libere sînt „compunerile tematice", adică producțiile ...terare imaginative. Aici interesul e îndreptat asupra a ceea ce ...oducția dezvăluie referitor la autorul său — cum s-ar putea re...nstrui personalitatea lui Shakespeare din piesele sale.[38] Dar la ...est nivel de analiză psihologia se confundă cu critica literară, ...i metodele ei trebuie să fie în mod necesar similare.

Tehnici productive. Spre deosebire de metodele perceptive și ...rceptive, tehnicile productive nu se bazează în primul rînd pe ...spunsul verbal, ci pe cel de performanță. Utilizarea *desenului* și ...*turii* are o istorie lungă. Această abordare pare utilă în special ...copii, cărora, de exemplu, li se poate cere „să deseneze un om". ...e este sexul persoanei alese de copil pentru desen ? Este expri...ă ostilitatea în desen ? Atrag atenția unele trăsături exagerate ...pra preocupării sale pentru trăsăturile sau inferioritățile sale

[38] O trecere utilă în revistă a „metodei asociației" mergînd de la răs...ul de un singur cuvînt pînă la scrierea unei povestiri este oferită de ...n, *op. cit.*, cap. 13. Nota 11 supra.

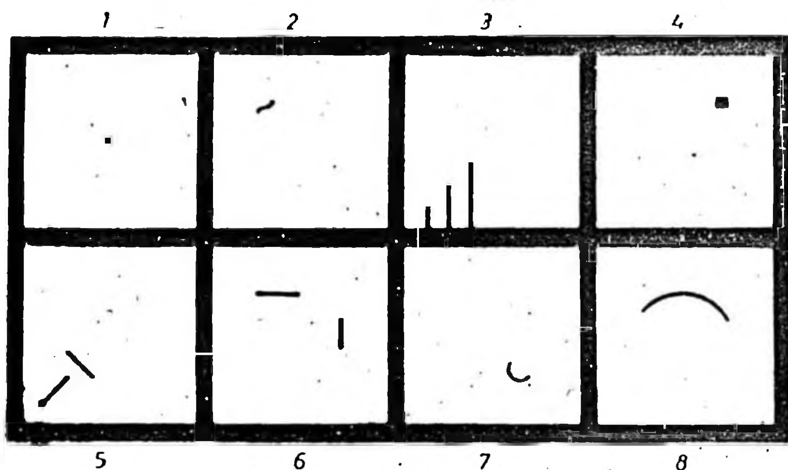

Figura 35. Testul de desen Wartegg (copyright de Verlag für Psychologie, Göttingen, C. J. Hogrefe, utilizat cu permisiune)

corporale ? Procedeul poate varia aproape la infinit : „Desenea[ză] ce e înăuntrul corpului tău", „Desenează un pom".[39]

Unii autori cred că notarea unor asemenea producţii spon[tane] şi necontrolate este prea dificilă. De aceea, ei propun să se [re]stringă sarcina, cerînd subiectului numai să completeze un de[sen] început în mod uniform (ca în testele de completare de fra[ze]). Figura 35 indică stimulii utilizaţi într-un test de desen.[40]

Printre tehnicile productive trebuie să enumerăm *psihodra[ma]*. Explicarea este simplă. Individului i se cere să joace un rol, fi[ind] dată numai o intrigă schelet. Indicaţia ar putea fi : „Mama pri[etenului] tău a murit şi tu încerci să-l consolezi". Sau „Doreşti fo[arte] mult o slujbă şi încerci să-l convingi pe patron să te angaj[eze]". Variantele sînt nenumărate.[41] Pentru copii, psihodrama e mai p[uţin] utilă decît tehnica *teatrului de păpuşi*. Cu ajutorul păpuşilor, a [unei] case de păpuşi şi a efigiilor reprezentînd părinţi, copii sau [...]

[39] K. Machover, *Personality projection in the drawing of the hu[man] figure*, Springfield, Ill., Charles C. Thomas, 1948 ; A. B. Ber[man], A. A. Klein, A. Lippman, *Human figure drawings as a projective [tech]nique*, în „J. genet. Psychol.", 1951, 45, 57—70 ; K. Koch, *Der Bau[mtest]*, Bern and Stuttgart, Huber, 1949 ; E. F. Hammer (Ed.), *The clinical [appli]cation of projective drawings*, Springfield, Ill., Charles C. Thomas, [...]

[40] E. Wartegg, *Schichtdiagnostik: der Zeichentest (WZT)*, Götti[ngen], Hogrefe, 1954. Similar este testul de desen Horn—Hellersberg. Vezi E. F. [Hel]lersberg, *The individual's relation to reality in our culture*, Spring[field], Ill., Charles C. Thomas, 1950. Pentru o trecere în revistă a testelor de d[esen], inclusiv pictura cu degetul, vezi Allen, *op. cit.*, cap. 12. Nota 11, supra.

[41] J. L. Moreno, *Psychodrama*, New York, Beacon House, 1946.

răşi de joc, comportamentul copilului e observat pentru a nota semnele de conflict, ostilitate, afecte speciale sau alte stări psihice pe care în mod obişnuit el poate să le reprime dar le lasă libere într-o situaţie de „joc".[42]

Notă teoretică asupra tehnicilor proiective. Am dat doar cîteva exemple din multitudinea de invenţii imaginative care ţintesc să scoată în relief procesele inconştiente din personalitate.[43] Crezul tehnicilor proiective susţine că motivaţia profundă, conflictele, structura fundamentală a caracterului trebuie căutate în fanteziile persoanei ; şi acestea se dezvăluie cel mai bine nu prin întrebări directe (ca în teste şi scale), ci prin probe proiective disimulate, oblice. Teoria pare logică. Mulţi autori pretind că metodele proiective sînt cele mai bune metode de evaluare a personalităţii.

Totuşi, să punem o întrebare importantă. Ne vor spune tehnicile proiective, dacă sînt utilizate *singure*, cu ce fel de personalitate avem de-a face ? Să presupunem, de exemplu, că un subiect prezintă o anxietate mare în cîteva metode proiective. Dar să presupunem că prin metode directe (teste, scale, chestionare, autoapreciere) el neagă că simte anxietate. Nu e oare un gen de persoană foarte diferită de una care atît *prin metode directe, cît şi prin metode proiective manifestă* anxietate ? Primul caz e clar prost integrat şi defensiv şi poate nevrotic. Al doilea caz are o autointuiţie excelentă ; ştie că e o persoană nervoasă şi neîncrezătoare. Pentru el metodele proiective nu oferă nimic în plus faţă de relatarea conştientă.

De aceea este imposibil să se evalueze dezvăluirile metodelor proiective dacă nu se face şi o evaluare bazată pe metode directe care să dea o relatare conştientă a subiectului. Să luăm în considerare un experiment îngrijit care utilizează două completări de fraze paralele :

Dot crede uneori că familia ei . . . .
Eu cred uneori că familia mea . . . .

Cînd i-am cerut lui Frank să preia comanda, el . . . . . .
Cînd mi s-a cerut să preiau comanda, eu . . . .

[42] E. S. Shneidman, *Manual of MAPS test*, în „Genet. Psychol. Monogr.", 1948, 38, 145—223. O trecere în revistă a tehnicilor de joc este fă... de Anne Anastasi, *Psychological testing*, New York, Macmillan, ... pp. 618—621.

[43] Expuneri mai complete sînt date de J. E. Bell, *Projective techniques*, New York, Longmans, Green, 1948 ; Anderson, Anderson, *op. cit.*, ... 37, supra ; P. E. Vernon, *Personality tests and assessments*, London, Methuen, 1953 ; Allen, *op. cit.*, nota 11, supra ; Cronbach, *op. cit.*, nota 8,

Să presupunem că primul item din fiecare pereche este „proiectiv“. E foarte posibil ca o fată să scrie o propoziție ostilă despre familia lui Dot și una laudativă despre familia sa. Un băiat ar putea scrie că lui Frank îi era „teamă“ să preia comanda; dar că „eu am fost bucuros“ să o fac. În aceste cazuri am putea bănui la subiect un conflict (acoperit de apărarea sa convențională cînd se descrie pe sine însuși). Alți subiecți (mai bine integrați) dau în esență răspunsuri cu același înțeles la formulările directe și la cele proiective.[44]

Desigur nu ne-am permite să bazăm diagnosticul de nevrotism sau normalitate, apărare sau integrare pe un fragment de dovadă. Dar exemplele dovedesc faptul că dacă nu sînt utilizate *atît* tehnicile directe, *cît și* cele proiective nu vom putea să interpretăm semnificația acestora din urmă.[45]

9. Analiza în profunzime

Am spus că tehnicile proiective sînt în cea mai mare parte sl jitoare disimulate ale psihologiei profunzimilor, care pune accen de procesele inconștiente. Dar psihiatria și psihanaliza au meto desemnate să atace acest strat mai direct. *Interviurile psihiatr* sînt de acest tip. Psihiatrul ajunge la diagnosticul său întrebînd ascultînd dovezile motivelor ascunse și secvențelor obscure comportament. Dacă psihiatrul e psihanalist probabil că el va uti *asociația liberă*, pacientul fiind întins pe o canapea și spunînd „o îi trece prin minte“. Psihiatrul poate utiliza *analiza viselor*. U utilizează *hipnoza* sau *narcosinteza* (droguri) pentru a scoate la mină amintiri îngropate dar importante. Chiar unele chestion ferm ancorate în teoria psihanalitică, sînt utilizate pentru a d peri dacă pacientul este, de exemplu, de tip oral, anal sau geni

[44] J. W. Getzels, J. J. Walsh, *The method of paired direct projective questionnaires in the study of attitude structure and sociali* în „Psychol. Monogr.“, 1958, no. 454. Dovada că nevroticii dau de fapt punsuri discrepante iar oamenii normali răspunsuri coerente este oferit A. Davids, H. Pildner, *Comparison of direct and projective meth personality assessment under different conditions of motivation,* în „Ps Monogr.“, 1958, no. 464.

[45] O enunțare mai completă a acestui argument este dată de S. W. port, *The trend in motivational theory,* în *Personality and social enco* Boston, Beacon, 1960, cap. 6.

[46] De exemplu, M. H. Krout, J. K. Tabin, *Measuring personali developmental terms: the personal preference scale,* în „Genet. Psy Monogr.“, 1954, 50, 289—335.

Deoarece aceste metode sînt desemnate în primul rînd pentru a fi utilizate în cazurile anormale le vom părăsi în acest punct. Ele trebuie incluse în orice trecere în revistă a tehnicilor de evaluare, chiar dacă sînt specializate pentru utilizare psihiatrică.

10. Comportamentul expresiv

Deşi sînt adesea clasificate în mod eronat printre tehnicile proiective, consider metodele comportamentului expresiv ca separate şi demne de a fi tratate separat. Capitolul următor le este dedicat.

Aici e necesar numai să spunem că performanţa proiectivă este *declanşată* de cercetător. Comportamentul expresiv este *emis* de subiect (prin maniera sa spontană de a merge, vorbi, gesticula, scrie, de a strînge mîna). Ceea ce spune sau scrie un subiect cînd răspunde la un test Rorschach este *proiectiv* în timp ce tonul vocii sau stilul de scris este *expresiv*. Ambele manifestări sînt revelatoare, dar prima este mai aproape de nivelul conţinutului cognitiv, a doua este mai primitivă şi motorie. Cînd răspunde la un test, un subiect *înfruntă* întotdeauna o problemă determinată; *maniera* sa de a înfrunta constituie o *mişcare expresivă*. În capitolul 19 vom reveni la această problemă.

11. Procedee sinoptice

Termenul *sinoptic* semnifică tendinţa de a avea o vedere generală asupra unui lucru în ansamblu sau asupra principalelor sale părţi. Este utilizat pentru a cuprinde un grup final de metode care se ocupă cu combinarea sau relaţionarea informaţiei pentru a ne ...ări evaluarea unei personalităţi date. Vom lua în considerare pe scurt patru procedee de acest tip general: *psihografia, identificarea, asocierea, predicţia.*

Psihograful a fost definit în capitolul 1 (vezi figura 2) ca o metodă de reprezentare grafică a cîtorva scoruri pentru un singur individ. Din aceasta putem vedea dintr-o privire ce capacităţi şi trăsături sînt înalte, medii sau scăzute ca mărime, în comparaţie cu un grup normativ. Practic toate scalele multidimensionale utilizează această metodă de a face profiluri ale scorurilor unor subiecţi individuali.

Limita psihografului (sau profilului) este aceea că nu reuşeşte să spună ceva despre *interacţiunea calităţilor.* Dacă o persoană

are o inteligență scăzută și o agresivitate mare nu putem spune dacă este un bădăran arogant sau un comandant secund eficient. Comportamentul personal este o convergență de trăsături și nu doar o sumare a ceea ce apare într-un profil. Totuși, psihograful este un procedeu sinoptic util în anumite limite.

Identificarea este procedeul pe care îl utilizăm cînd întrebăm: „Puteți ghici cui aparține acest comportament?" Practica obișnuită de a recunoaște autorul unui pasaj literar sau al unei compoziții muzicale pe baza cunoașterii anterioare a stilului său de creație este un exemplu obișnuit al acestei metode. În cercetarea psihologică identificarea poate fi de ajutor în validarea unei evaluări. Astfel, unei persoane care cunoaște subiecții personal i se poate da un sortiment de scoruri, desene, protocoale Rorschach. Apoi i se cere să identifice autorii lor. Aceasta e o versiune a „analizei oarbe": pe baza unui material parțial, i se cere unui judecător să dea un material mai complet (în acest caz identitatea autorului). Identificarea corectă a autorului ne spune că o evaluare a fost validă. Totuși, nu ne spune prin ce procese psihologice subtile s-a făcut identificarea corectă.

O variantă este tehnica *Ghicește cine*, inițial utilizată de Hartshorne și May.[47] Se oferă un „portret ideal", iar evaluatorului i se cere să numească pe cineva care se potrivește. Astfel, copiilor dintr-o clasă li se poate cere „să ghicească cine" este cel mai fricos din clasă, cel mai mare poznaș, sau favoritul profesorului. Sau: „Acești trei oameni sînt întotdeauna fericiți și se distrează mereu. Este imposibil să-i plictisești. Nu se schimbă niciodată. Cine sînt?" Procedeul este numai o schemă pentru a obține aprecierile copiilor referitoare la calitățile evidente ale unor colegi de clasă.

Asocierea. În examinarea abordărilor empirice ale unității personalității (capitolul 16) am ilustrat metoda asocierii utilizînd manuscrisele muzicale și numele a trei compozitori binecunoscuți. Metoda constă numai în sortarea unor diferite producții și a spune care din acestea erau realizate de unul și același individ. Orice tip de material poate fi utilizat: specimene de scriere, înregistrări ale vocii, fotografii, teme, creații artistice. Într-un experiment tipic cercetătorul a scris schițe de personalități bazate pe interpretarea unor desene făcute de adulți. A reieșit că acestea puteau fi asociate cu un succes considerabil cu protocoale independente pregătite pe baza diagnosticului Rorschach al acelorași adulți.[48]

[47] H. Hartshorne, M. A. May, *Studies in the organization of character*, New York, Macmillan, 1930, pp. 221—223. Vezi, de asemenea, J. B. Maller, *Personality sketches*, New York, Columbia Univ., Teachers College, 1936.

[48] T. S. Waehner, *Interpretation of spontaneous drawings and paintings*, în „Genet. Psychol. Monogr.", 1946, 33, 3—70.

Asocierea este poate cea mai bună metodă pentru a demonstra că aceeaşi structurare esenţială este dezvăluită în două sau mai multe metode de evaluare. Dar procedeul are limite. Poate fi utilizat eficient numai cu o mică cantitate de material într-un moment dat. Uneori o asociere corectă poate fi făcută pe baza unor indici ilogici (ca utilizarea de către subiect a unui cuvînt neobişnuit în diferite seturi de material). Metoda nu reuşeşte să ne spună cum s-a realizat asocierea corectă.[49]

Predicţia. Trei anunţuri referitoare la predicţie par incontestabile : 1. Capacitatea de a face o predicţie cu un succes mai mare decît se face numai cu ajutorul bunului simţ constituie un scop important al ştiinţei. 2. Cînd predicţiile reuşite asupra comportamentului uman se bazează pe metode detaliate de evaluare, asemenea succes este un semn al validităţii metodei utilizate. 3. Bunul simţ utilizează predicţia în aceeaşi măsură în care o face şi ştiinţa. În mod constant prevedem comportamentul partenerilor noştri. Prevedem, de exemplu, că cutare va fi un coleg de cameră convenabil ; că mamei îi va place acest cadou special pentru ziua ei de naştere ; că X va fi un preşedinte satisfăcător de club, firmă sau naţiune. Toate deciziile noastre privitoare la fiinţele umane implică predicţii ale personalităţii.

> Cînd am utilizat un test dat pentru a prevedea rezultatele şi cînd am adunat suficiente date pentru a măsura previziunile noastre reuşite şi nereuşite, obţinem pentru testul respectiv un „coeficient de validitate". Putem spune, de exemplu, că scorurile la un anumit instrument pentru un grup de subiecţi corelează de exemplu +0,70 cu abilitatea de execuţie ulterior demonstrată, notele din colegiu, aprecierile ca intern medical, abilitatea de a vinde cu succes sau cu alt criteriu măsurabil (sau care poate fi apreciat).

Deşi predicţia este cu siguranţă metoda sinoptică cea mai importantă — atît pentru bunul simţ, cît şi pentru ştiinţă — sîntem totuşi nesiguri în privinţa răspunsului la anumite întrebări cheie : În ce măsură metodele noastre tehnice de evaluare sînt mai bune decît bunul simţ neajutat ? În cîteva cazuri avem unele dovezi că sînt mai bune (astfel, testele de aptitudini la copii sînt în medie predictori mai buni pentru succesul şcolar viitor decît aprecierile făcute de profesori). Dar majoritatea metodelor de evaluare luate de noi în considerare nu şi-au *dovedit* superioritatea faţă de prognozele bunului simţ. 2. Printre metodele tehnice pe care le-am prezentat sînt unele superioare faţă de altele în realizarea unor

[49] Cf. V e r n o n, *op. cit.*, p. 49. Nota 43, supra

predicţii reuşite ? În mod specific, sînt metodele clinice globale superioare urmăririi mecanice („reţeta de bucate") a scorurilor statistice ? De exemplu, este interviul psihiatric mai bun decît un Rorschach cotat mecanic ? Este un test multidimensional mai bun decît o autobiografie ? Nu cunoaştem încă răspunsul. Totuşi, risc o predicţie proprie : cînd psihologii vor învăţa să mînuiască interrelaţiile dintre trăsături în cadrul vieţii individuale şi să perceapă concordanţele lor intrinseci, atunci predicţiile elaborate astfel vor fi mai bune decît acelea extrase din media unor scoruri de test ponderate într-o maşină de calcul. Procedeul din urmă poate, în cel mai bun caz, să dea probabilităţi statistice pentru mase de oameni dar niciodată certitudini pentru o singură persoană.

Măsuri de precauţie în evaluare

Cît de departe a progresat ştiinţa evaluării faţă de bunul simţ neajutorat nu putem spune în mod sigur. Dar cel puţin ştiinţa a învăţat din diferitele greşeli care îl pîndesc pe diagnosticianul imprudent. Ea cunoaşte minimum-ul de reguli pentru o evaluare temeinică.

O metodă trebuie să fie fidelă. Un termometru, un ceas sau un vitezometru este fidel numai cînd oferă măsurători constante — de la o zi la alta şi în raport cu subunităţile din care este compus. O metodă de evaluare fidelă pretinde un grad rezonabil de *stabilitate* temporală (fidelitate la repetare). Dacă o persoană face un test azi şi mîine îl face din nou cu rezultate complet diferite, testul e lipsit de fidelitate. Şi totuşi persoana însăşi poate să se schimbe — în care caz nu testul e de vină. Totuşi, majoritatea oamenilor se schimbă puţin de la zi la zi sau de la lună la lună şi astfel avem dreptul să ne aşteptăm ca în medie două administrări ale aceluiaşi test (preferabil cu forme echivalente) să coreleze strîns (cel puţin 0,80).

Un al doilea tip de fidelitate cerut pentru orice instrument de măsurare este *omogenitatea itemilor* (fidelitate internă). Dacă subunităţile unei metode nu sînt toate raportate la aceeaşi trăsătură, instrumentul nu are constanţă. Cu alte cuvinte, subitemii unei metode trebuie să coreleze între ei. Măsurătorile fidelităţii interne pot fi obţinute pentru test prin corelarea scorurilor obţinute la itemii cu soţ cu cele de la itemii fără soţ (fidelitate prin divizare în jumătate) sau prin corelarea scorului fiecărui item cu scorul total obţinut de la restul itemilor (analiza itemilor). (Un item care prezintă o corelaţie satisfăcătoare prin această ultimă metodă trebuie exclus).

Nu toate metodele se pretează la determinarea acestor două forme de fidelitate. Interviurile nu se pretează, şi nici documentele personale. În aceste cazuri o precauţie importantă o constituie *fidelitatea observatorului*. Vor face doi sau mai mulţi analişti competenţi interpretări similare din interviuri, documente personale, desene proiective şi altele ? Dacă nu, nu putem acorda prea multă încredere metodei.[50]

O metodă trebuie să fie validă. Nu e suficient ca o metodă să aibă o *validitate aparentă*, adică, pur şi simplu să pară că ar măsura o trăsătură. Cînd directorul de personal pune o revistă pe jos şi apreciază spiritul de ordine al candidaţilor după faptul dacă o ridică de jos, el se bazează pe o validitate aparentă. Tehnicianul trebuie să *dovedească* că instrumentul său măsoară ceea ce presupune că măsoară. Există metode variate de determinare a validităţii şi o combinare a acestora trebuie folosită ori de cîte ori e posibil.[51]

Am vorbit de *validitatea predictivă*, care rezultă cînd putem prevedea corect un comportament semnificativ şi relevant prin utilizarea unei metode. *Validitatea de construcţie* apare cînd pe baza unei teorii putem stabili faptul că scala se comportă în modul pe care l-am presupus. Astfel, un test reuşit pentru dominanţă trebuie să coreleze cu alte teste care se referă la măsurarea aceleiaşi trăsături. Sau nevroticii spitalizaţi trebuie să prezinte o anxietate mai mare la un instrument proiectiv decît cei care nu sînt nevrotici. Dacă nu se întîmplă acest lucru punem sub semnul întrebării validitatea instrumentului.

În timp ce o metodă fidelă nu face mai mult decît să concorde cu sine însăşi, o metodă validă are capacitatea de a prevedea comportamentul dincolo de seria imediată de itemi conţinuţi de instrument. Este mult mai uşor să se dovedească fidelitatea unei tehnici decît validitatea ei. Dar în acelaşi timp validitatea este atributul cel mai important al unei metode — fără ea metoda este complet fără sens.

O metodă trebuie să evite atitudinea nedorită faţă de răspuns. Într-un sens, desigur că orice metodă are drept obiectiv să declanşeze atitudini de răspuns semnificative adică, dispoziţii durabile de a acţiona conform cu structura trăsăturilor personalităţii. Dar atitudinile de răspuns *nedorite* pot acoperi în mare măsură rezultatele. Un subiect poate fi numai „docil“ şi astfel înclină să fie de acord cu toţi itemii scalei (dacă i se pretinde să răspundă prin „acord-dezacord“). Un altul poate dori înainte de toate să facă o bună impresie ; un altul poate avea o părere sumbră despre sine

[50] Pentru o examinare mai deplină a fidelităţii vezi Anastasi, *op. cit.*, cap. 5, Nota 42, supra.
[51] *Ibid.*, cap. 6.

şi să exprime numai latura cea mai rea a naturii sale. De asemenea, un subiect poate dori să facă afirmaţii extreme despre sine şi despre părerile sale. Invers, el poate fi un suflet prudent care să sprijine numai alternative moderate („uneori", „ocazional", „nu ştiu"). Unii oameni tind să facă afirmaţii complete şi inclusive; alţii sînt reticenţi şi limitaţi la răspunsurile lor.[52] (Desigur, faptul că o persoană ia o anumită atitudine de răspuns ne spune *ceva* despre ea, dar nu ne spune nimic despre ceea ce experimentatorul doreşte să măsoare prin instrumentul său.).

Edwards a studiat atitudinea ciudată de a da răspunsuri care sînt dezirabile din punct de vedere convenţional.[53] El constată că corelaţia dintre *dezirabilitatea socială* a itemilor şi tendinţa de a da răspunsuri uniforme este mare, adesea peste +0,80. Într-un inventar, de exemplu, apare afirmaţia „Îmi place să fiu loial faţă de prietenii mei". Ea are o dezirabilitate socială foarte mare şi este susţinută ca aplicabilă lor de către 98% din persoanele care au răspuns la acest test. Propoziţia „Îmi place să evit responsabilităţile şi obligaţiile" este susţinută numai de 6%.

Fără îndoială că sînt mai mulţi oameni care doresc să fie loiali faţă de prietenii lor decît aceia cărora le place să evite responsabilităţi — printre adulţii socializaţi trebuie să ne aşteptăm la acest rezultat. Totuşi, în acelaşi timp, fără îndoială că mulţi oameni dau o declaraţie mai puţin onestă despre ei pentru că subscriu la ceea ce este dezirabil din punct de vedere social: ei neagă iritabilitatea, ostilitatea, autocompasiunea şi pretind pentru ei virtuţi convenţionale ca loialitate, toleranţă, neafectare. Tendinţa este în mod special accentuată la elevii de liceu.

Majoritatea testelor de personalitate sînt susceptibile de falsificare dacă subiectul o doreşte. Cu cît percepe mai clar scopul testului, cu atît e mai uşor pentru el să disimuleze. Dacă o slujbă depinde de rezultate, atunci tentaţia e aproape prea puternică pentru a-i rezista.

Într-un studiu, Davids a dat trei măsurători ale *anxietăţii* la două grupuri de subiecţi. Un grup consta din „voluntari pentru cercetare", motivaţi numai pentru a spune adevărul, întregul adevăr şi numai adevărul despre ei; celălalt grup consta din „căutători de slujbe" care ştiau că experimentatorul dorea să angajeze persoane „mature, bine adaptate".

[52] Vezi L. J. Cronbach, *Response sets and test validity*, în „Educ. psychol. Measmt.", 1946, 6, 475—494.

[53] A. L. Edwards, *The social desirability variable in personality assessment and research*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1957.

mul grup, la toate trei măsurătorile a prezentat grade mai mari de anxietate decît al doilea. Testele erau de tipul autorelatării, ceea ce permitea subiectului să le „intuiască“ intenția.[54]

Se desfășoară o bătălie a inteligențelor. Cercetătorii încearcă diferite metode de eliminare a răspunsului falsificat sau a atitudinii de răspuns nedorite. O metodă este de a se asigura că răspunsurile la toate întrebările au o dezirabilitate socială egală.[55] O altă metodă este de a amesteca „direcția itemilor“ astfel încît subiectul să nu poată lua o simplă atitudine familială de a spune „Da“. (Dacă face astfel rezultatele sînt în mod evident inconstante.) Încă o metodă este de a include „capcane“ în baterie pentru a prinde falsificatorii imprudenți. De exemplu, MMPI include o scală pentru „minciună“. O persoană primește scoruri mari dacă răspunde pozitiv la un mare număr de afirmații improbabile că „Nu las niciodată pe mîine ceea ce ar trebui să fac azi“.

Dar cea mai bună precauție este utilizarea unor procedee de evaluare (de orice tip) numai cu subiecții care doresc să se studieze pe sine în mod obiectiv. O persoană care e interesată în primul rînd să descopere ceva despre sine nu are nici un motiv să falsifice și probabil că evită atitudinile de răspuns nedorite. Cînd procedeele de evaluare sînt utilizate pentru selecția oamenilor pentru o slujbă sau pentru promovare, interesul personal poate duce la apărare și necinste. Testele de inteligență de realizare sînt mult mai puțin deschise la deformări intenționate decît majoritatea testelor de personalitate.

Interpretările rezultatelor trebuie să evite generalitățile sclipitoare. În general, oamenii par să fie sugestibili față de rezultatele procedeelor de evaluare. Prestigiul examinatorului este atît de puternic încît afirmațiile sale sînt probabil acceptate chiar dacă el în mod deliberat practică minciuna. Într-un experiment au fost comunicate subiecților scoruri total false la un test de personalitate și cînd li s-au prezentat într-un mod convingător toți subiecții au acceptat rezultatele și au fost de acord cu aprecierea fantezistă.[56]

[54] A. Davids, *Relations among several objective measures of anxiety ...der different conditions of motivations*, în „J. consult. Psychol.“, 1955, 19, ...—279.

[55] *The Study of Values* (vezi paginile 451—454) este astfel construit încît ...itemii sînt cunoscuți ca avînd o dezirabilitate egală în populația de an...blu. De aceea în exprimarea preferinței sale subiectul își dezvăluie numai ...erea sa personală. Puține scale sînt construite pe acest principiu.

[56] J. F. Donceel, B. S. Alimena, C. M. Birch, *Influence of pres...suggestion on answers of a personality inventory*, în „J. appl. Psychol.“, ...9, 33, 352—355. Vezi, de asemenea, R. Stagner, *The gullibility of per...nel managers*, în „Personnel Psychol.“, 1958, 11, 347—352; N. Sundberg, *...acceptability of „fake“ vs. „bona fide“ personality test interpretations*, ... abnorm. soc. Psychol.“, 1955, 50, 145—147.

Caracterologia populară, chiar mai mult decît evaluarea psihologică, utilizează „caracteristicile universale“ — afirmaţii care se aplică tuturor muritorilor. Cînd analistul spune : „Simţiţi nevoia ca ceilalţi oameni să vă placă şi să vă admire“, probabil subiectul spune : „Ce adevărat ! Cît de perspicace sînteţi !“ El ar trebui, desigur, să spună : „Cine nu simte ? !“ Similar de sclipitoare şi de lipsite de valoare sînt asemenea diagnosticuri ca : „Vă place schimbarea şi varietatea şi deveniţi nemulţumit cînd sînteţi îngrădit de restricţii“ ; „Siguranţa este unul din scopurile dumneavoastră majore în viaţă“. Nu numai că asemenea afirmaţii seduc toţi muritorii, dar probabil că ele sînt interpretate în mod individual de fiecare subiect pentru a se potrivi cu structura sa unică de viaţă şi de aceea el atribuie diagnosticianului o perspicacitate pe care acesta nu o are. Meehl a denumit acest abuz de generalităţi „efectul Barnum“. Este o capcană care trebuie evitată atît de subiecţi, cît şi de practicienii cinstiţi.

Sînt necesare atît de multe metode ?

Inventarul nostru de metode, oricît de extins ar fi, selecţionează doar cîteva din abundenţa de invenţii disponibile pentru utilizare. Este evident că cercetătorilor le place să creeze tehnici de evaluare şi să le supună unor probe îndelungate. Este prea devreme pentru a spune cu siguranţă care sînt metodele „cele mai bune“. Dar la timpul cuvenit ne putem aştepta la o reducere a încurcăturii actuale generate de abundenţă. Putem răspunde la întrebarea noastră spunînd : „Nu, nu avem nevoie de toate procedeele disponibile, dar în prezent sîntem într-o perioadă de competiţie liberă, sperînd că vor apărea treptat doar cîteva metode îmbunătăţite“.

Întrebarea noastră are totuşi o semnificaţie teoretică mai profundă. Dacă o personalitate este destul de bine integrată, dacă există o coerenţă între diferitele sale părţi, atunci în principiu sînt necesare foarte puţine tehnici de diagnostic. Una şi aceeaşi personalitate trebuie să strălucească indiferent de metode. Teoretic putem spune că dacă o metodă e validă şi cuprinzătoare (atingînd toate trăsăturile principale ale vieţii) şi dacă viaţa e bine integrată, atunci această singură metodă e suficientă. Alte teste ar fi doar redundante şi ar avea un caracter de confirmare (dacă ar fi şi valide).

Dar această situaţie ideală nu există. În primul rînd, puţine teste sînt comprehensive. Dacă captează autoaprecierea, neglijează stratul inconştient ; dacă măsoară conflictele inconştiente, aproape sigur vor neglija valorile conştiente. Şi astfel nu se poate ac-

încă încredere unor instrumente singulare. Avem nevoie de baterii cuprinzătoare bine concepute.[57]

Repetăm, personalitățile sînt rareori atît de complet integrate pe cît ar cere-o „diagnoza printr-un singur test". Am argumentat deja (pagina 441) că pentru subiecții normal integrați testele proiective trebuie să releve aceleași tendințe ca și cele revelate de metodele directe. Pentru nevroticii lipsiți de intuiție rezultatele vor fi diferite. Dar pentru a ști dacă avem de-a face cu o structură normală sau nevrotică și cu un nevrotic intuitiv sau defensiv, este necesar să se utilizeze metode de evaluare atît directe, cît și proiective. Nici o metodă deja descoperită nu captează singură toate nivelurile relevante pentru evaluarea personalității.

Conchidem, de aceea, că experimentarea cu multe tehnici e totuși necesară. Cu timpul, metodele mai slabe vor fi eliminate și vom rămîne cu instrumente mai puține, dar mai bune.

O măsurare a valorilor

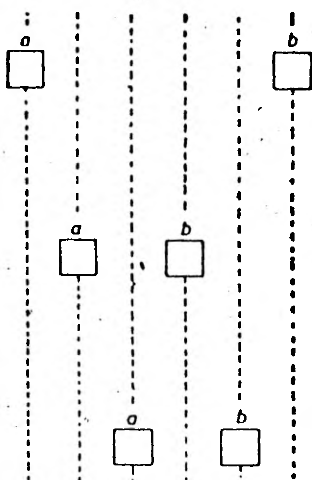
Să luăm o singură metodă (un test complex pentru șase trăsături comune) în vederea unei cercetări mai profunde. Vom întreba care este originea sa teoretică, cum s-a dezvoltat într-o scală empirică și care sînt precauțiile pe care le solicită.

Alegem pentru ilustrare testul creion-hîrtie *A Study of Values*. Un motiv pentru această alegere este accentul pus de noi pe orientarea valorilor ca un nivel al trăsăturilor umane revelator în mod special. Cunoaștem o persoană cel mai bine dacă știm ce fel de viitor va realiza — și formarea viitorului său se bazează în primul rînd pe valorile personale. O valoare este o credință pe care se bazează o persoană în acțiunea sa preferențială. Valoarea este astfel o dispoziție cognitivă, motorie și înainte de toate profund esențială.

În capitolul 12 am descris pe larg clasificarea în șase categorii a valorilor ideale propusă de filozoful german Eduard Spranger.[58] Reamintim că aceste orientări de valori sînt : *teoretică* (adevăr), *economică* (utilitate), *estetică* (armonie), *socială* (dragoste altruistă),

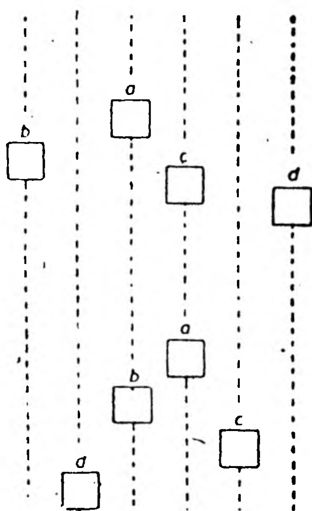
[57] R. W. White, *What is tested by psychological tests ?*, în P. Hoch, J. Zubin (Eds.), *Relation of psychological tests to psychiatry*, New York, Grune and Stratton, 1950, cap. 1.

[58] E. Spranger, *Types of man, transl.* from 5th German ed. of *Lebensformen* by P.J.W. Pigors, Halle, Niemeyer 1928. Editorul american : Hechert-Hafner, 31 E. 10th St., New York, 3, N.Y. *A study of Values* by G. W. Allport, P. E. Vernon, G. Lindzey, este publicată de Houghton Mifflin, Boston, Mass., 3rd ed., 1960.

Partea I

6. Care din următoarele ramuri de studiu cre-
deţi că se vor dovedi în cele din urmă mai
importante pentru omenire? a. matematica;
b. teologia.
7. Care consideraţi că ar fi cea mai impor-
tantă funcţie a conducătorilor moderni?
a. să realizeze îndeplinirea scopurilor prac-
tice; b. să încurajeze urmaşii să aibă un
interes mai mare pentru drepturile celor-
lalţi.
8. Cînd asistaţi la o ceremonie fastuoasă (bi-
sericească sau academică, instalarea într-o
funcţie etc.), sînteţi impresionat mai mult
de: a. culoarea şi fastul ocaziei înseşi; b.
de influenţa şi puterea grupului?

Partea a II-a

10. Ce anume din cele ce urmează ai prefera
să faci în timpul unei perioade din viitoa-
rea ta vacanţă de vară (dacă aptitudinile
tale şi alte condiţii ar permite) —
    a. să scrii şi să publici un eseu sau un arti-
    col de biologie original
    b. să stai într-un loc retras la ţară unde
    poţi aprecia un peisaj frumos
    c. să mergi la un concurs de tenis local sau
    alt concurs sportiv
    d. să capeţi experienţă într-o nouă direcţie
    de afaceri
11. Ţi se pare că asemenea fapte deosebite
aventuri de descoperire ca cele ale lui Co-
lumb, Magellan, Byrd şi Amundsen
semnificative pentru că —
    a. reprezintă cucerirea de către om a
    ţelor dificile ale naturii
    b. se adaugă la cunoştinţele date de
    grafie, meteorologie, oceanografie etc.
    c. unesc interesele umane şi sentimentele
    internaţionale în lume
    d. contribuie fiecare cu o părticică la
    ţelegere ultimă a universului

Figura 36. Exemple de itemi din *A Study of Values* (G. W. Allport, P. E. Ve-
G. Lindzey, Boston, Houghton Mifflin Company, 1960).

politică (putere), *religioasă* (unitate). Ne amintim că Spranger
implică faptul că un om anumit aparţine exclusiv unui tip ideal
altuia. Tipurile sînt pur conceptuale (scheme de comprehensibi-
tate) iar vieţile reale reflectă amestecuri variate.

În selectarea celor şase tipuri se poate spune că Spranger
ţine o concepţie oarecum măgulitoare despre natura umană.

ține seama de personalitățile lipsite de formă sau valoare ; nici de aceia care urmează o filozofie hedonistă sau oportunistă de viață. Neglijarea valorilor pur senzuale este o slăbiciune a schemei sale. În plus, concepția se aplică cel mai bine la oamenii care au un nivel destul de înalt de educație și experiență.

Problema noastră este de a traduce „tipurile ideale" ale lui Spranger în dimensiuni măsurabile. Nici o persoană nu e pur teoretică, socială sau religioasă în interesele sale. Dar ea poate avea o preponderență a alegerilor în direcția unei valori față de altele. Scala testează preferințele prin metoda „alegerii forțate". Date fiind două sau mai multe alternative, pe care o preferă persoana ?

A Study of Values oferă 30 de asemenea alegeri în partea I și 15 în partea a II-a. Fiecare din cele șase valori este asociată de un număr egal de ori cu fiecare din cele cinci rămase. Figura 36 oferă exemple. În partea I subiectul poate nota scorul pentru cele două alternative, fie 3—0, fie 2—1, în funcție de gradul în care le preferă. În partea a II-a el clasifică prima alegere cu 4, iar alegerile rămase cu 3, 2, 1 în ordinea descrescătoare a preferințelor.

Cînd toți cei 45 de itemi au fost cotați, preferința totală acordată fiecăreia din cele șase valori este reprezentată grafic într-un profil. O trăsătură importantă a acestui profil este natura sa idiografică. Profilul dă numai importanța *relativă* a celor șase valori în cadrul unei vieți individuale. Nu poate fi dedus nici un nivel absolut. De fapt, valoarea cea mai joasă a unei persoane care are o „energie a valorii" înaltă ar putea în termeni absoluți să fie mai dinamică în viața sa decît valoarea cea mai înaltă a unei persoane care e în general apatică și lipsită de interese. Construcția scalei prin metoda alegerii forțate exclude măsurarea mărimilor absolute.

În același timp, testul oferă norme pentru o populație standardizată (8 369 cazuri) împărțită după sex, colegiul frecventat, ocupație. Există astfel o orientare în funcție de norme generale pentru compararea seriilor și a scorurilor relative din profilurile individuale. În acest mod testul combină avantajele metodei idiografice cu ale celei nomotetice.

Atitudinea de răspuns. Testul nu e transparent : subiectul nu poate vedea clar care este scopul său, nici care poate fi semnificația diagnostică a răspunsului său în cotarea finală. Astfel, scala nu este ușor falsificabilă. Mai important este faptul că itemii au fost selecționați prin revizuiri variate astfel încît într-o populație mare ei au o popularitate egală, în felul acesta excluzînd atitudinea de răspuns legată de dezirabilitatea socială.

Fidelitatea. Stabilitatea (fidelitatea test-retest) variază pentru cele șase valori de la 0,84 la 0,93. Fidelitatea itemilor e foarte

mare : preferinţa pentru fiecare item concordă în medie cu scorul preferinţei totale într-un grad accentuat.

Deşi s-au făcut cîteva încercări de a analiza factorial bateria, autorii consideră că intercorelarea valorilor nu e suficient de mare pentru a garanta reducerea la un număr mai mic, „bazal", de factori. Mai mult, analiza factorială nu poate decît să distrugă logica iniţială pe care se bazează scala şi care pare să fie susţinută de independenţa relativă a celor şase scoruri.

Validarea. „Validarea de construcţie" a scalei provine din faptul că ocupaţiile selectate sînt clar diferenţiate de test. De exemplu, inginerii au valori teoretice şi economice relativ înalte, cum e de aşteptat, ţinînd seama de rolul lor în structura socială. Clericii au valori religioase şi sociale relativ înalte ; cercetătorii din administraţia economică, valori politice şi economice relativ înalte ; artiştii, valori estetice relativ înalte ; şi aşa mai departe. Testul prevede, de asemenea, cu succes comportamentul subiecţilor la diferite teste proceptive şi cognitive, demonstrînd astfel că el captează un stil fundamental de operare proceptivă.[59]

Utilizări şi limite. S-a constatat că testul este util în predare, întrucît arată studenţilor de colegiu ierarhia propriilor lor valori — o chestiune la care probabil că nu s-au gîndit înainte. Este util în consiliere şi uneori în orientarea profesională. Eventualii parteneri de căsătorie cîştigă cunoscînd înaintea căsătoriei profilul celuilalt. Pe scurt, testul este în primul rînd un ajutor pentru cunoaşterea de sine.

Aşa cum am spus, el nu măsoară forţa absolută a valorilor, numai dominanţa lor relativă într-o viaţă dată. Din acest motiv comparaţii convenţionale ale „forţei trăsăturii", aşa cum se fac în psihologia diferenţială, nu sînt posibile. Testul e, de asemenea, limitat la domeniul celor şase valori postulate de Spranger, avînd toate, aşa cum am spus, ceva măgulitor deoarece evită valorile „mai joase" ale senzualităţii şi oportunismului.

Acest test a beneficiat de o revizuire după o perioadă de peste treizeci de ani. Din acest motiv meritele şi limitele sale sînt mai clar evidente decît la scalele noi. Poate că principala apreciere ce se poate face este aceea că întrucît a rezistat probei timpului, meritul său este stabilit, dar limitele sale ne ajută să înţelegem de ce numeroase metode sînt totuşi cerute în evaluare. Chiar un instrument foarte cuprinzător captează numai un domeniu anume al personalităţii.

59 Vezi examinarea utilizărilor scalei în cercetare, în *Manualul* care însoţeşte testul.

Concluzii la capitolele 17 şi 18

Aristotel e cel care a spus : „Caracteristica unui om educat este aceea de a căuta precizia în fiecare clasă de obiecte, în măsura în care natura subiectului o permite“. În etapa actuală a progresului ştiinţific, personalitatea nu pare să fie un subiect „precis“ ; totuşi, ea trebuie să constituie un subiect „minuţios“. În ultimele decenii s-a făcut un progres marcat în abordarea acestui domeniu cu atenţie şi speranţa unei eventuale precizii. Mulţi umanişti, fără îndoială, ar spune că progresele sînt o demonstraţie vană şi că domeniul trebuie lăsat în seama preocupărilor tradiţionale ale artei şi literaturii. Nu sînt de acord. Deşi metodele revăzute aici sînt totuşi vulnerabile, cred că ele aprind o lumină. Şi să citām un alt înţelept (Confucius) : „E mai bine să aprinzi o luminiţă decît să ocărăşti întunericul“.

Psihologii sînt foarte inventivi în crearea unor tehnici noi pentru analiza şi evaluarea personalităţii. Sarcina clasificării acestor tehnici este dificilă pentru că se pot utiliza multe principii de clasificare. Mai jos prezentăm metoda practică de a le ordona în unsprezece categorii :

1. diagnoza constituţională şi fiziologică
2. mediul cultural, apartenenţa la grup, rolul
3. documentele personale şi studiul de caz
4. autoevaluarea
5. analiza conduitei
6. aprecierile
7. teste şi scale
8. tehnici proiective
9. analiza de profunzime
10. comportamentul expresiv
11. procedee sinoptice

Fiecare din aceste metode majore se împarte în subdiviziuni specializate. Din panorama noastră globală reiese o concluzie principală : Nu există „o singură şi unică“ metodă pentru diagnostica-rea personalităţii. Fiecare metodă are suporterii săi entuziaşti ; totuşi, e absurd să pretindem că o metodă e mai adecvată decît alta, fie că e vorba de asociaţia verbală, analiza endocrină, testul Rorschach, MMPI, studiul de caz sau orice alt procedeu izolat. Adevărul este că pentru unele probleme o metodă de studiu e cea mai bună ; pentru altele, metode diferite. Un cercetător înţelept nu crede în nici una exclusiv.

Unele procedee, observăm, sînt idiografice în accent : de exemplu, biografia, metoda analizei pe grupuri referitoare la documentele personale, scala de autoreperare în autoevaluare, dife-

rite procedee sinoptice şi (în parte) *A Study of Vaues*. Dar nu e posibil să se clasifice procedeele ca exclusiv idiografice sau nomotetice ca tip, deoarece acelaşi procedeu poate fi adesea utilizat în ambele moduri. Majoritatea tehnicilor, putem spune cu siguranţă, sînt extensiuni ale tradiţiei psihologiei diferenţiale şi duc mai curînd la o comparare a persoanelor între ele decît la configurarea (structurarea) trăsăturilor unui singur individ. Ultima cale mai necesită încă o muncă de pionierat.

Majoritatea procedeelor duc la o formă de cuantificare — cele idiografice nu mai puţin decît cele nomotetice. Metodele fundamentale de cuantificare sînt indispensabile pentru determinarea fidelităţii şi validităţii metodelor. Şi în toate formele de scale şi de analiză a conţinutului trebuie numărate *unităţi*. Criticăm cuantificarea atunci cînd din ea se face mai curînd obiectivul principal în cercetare şi teorie decît un instrument şi un accesoriu al succesiunii logice totale. Critica noastră legată de scalele excesiv de empirice şi de analiza factorială se bazează pe acest considerent. Am argumentat că probabil rezultă confuzie dacă metodele nu rămîn strîns legate de punctul lor teoretic de origine, adică, dacă ele nu încep şi nu sfîrşesc cu o concepţie raţională a structurii personalităţii. Cuantificarea ajută la clarificarea şi corectarea ipotezelor, dar nu e un substitut pentru ele. Statistica e un auxiliar util, dar domeniul personalităţii nu trebuie transformat într-un teren de joc pentru cei dotaţi din punct de vedere matematic.

Cei care doresc ca psihologia să fie o ştiinţă pur obiectivă, repetabilă şi pozitivă, fără îndoială vor critica unele din metodele prezentate aici ca fiind „neştiinţifice", ca făcînd evaluarea într-un mod subiectiv, impresionist. Apărătorul acestor „metode vagi" răspunde: „Metodele voastre practice aduc în special informaţii banale şi evidente. Personalitatea e un lucru prea complex pentru metodele voastre mecanice. Înainte de toate, personalitatea e o problemă de configuraţie şi metodele mai puţin exacte tratează mai bine unităţile molare şi structurarea". Într-adevăr, e o luptă pentru a realiza un echilibru între standardele rigide, perfecţioniste, care riscă să sterilizeze cercetarea oferind fragmente artificiale de comportament lipsite de o legătură esenţială cu personalitatea, şi standardele mai libere care permit enunţarea unor afirmaţii libere fără verificare sau dovezi. Tocmai pentru acest echilibru pledează Aristotel cînd ne sfătuieşte să pretindem gradul cel mai înalt de exactitate compatibil cu pertinenţa concepţiei şi cu o perspectivă clară asupra problemei studiate.

Aceste capitole au dezvăluit sarcina complexă a analizei, măsurării şi înţelegerii personalităţii. Capitolele 20 şi 21 continuă discuţia. Dar mai întîi vom examina o cale importantă şi relativ neglijată de evaluare, *comportamentul expresiv*.

CAPITOLUL 19

Comportamentul expresiv

DEFINIREA EXPRESIEI • COMPORTAMENT EXPRESIV ȘI COMPORTAMENT DE ÎNFRUNTARE • TEORIA EXPRESIEI • DETERMINANȚI SUPLIMENTARI • GENEZA COMPORTAMENTULUI EXPRESIV • SÎNT CONSTANTE MIȘCĂRILE EXPRESIVE ? • PSIHODIAGNOZA • CARACTERISTICI EXPRESIVE • STILUL • REZUMAT

Presupuneți că mergeți la o conferință ținută de un străin. Conferința poate avea orice subiect — să zicem că e despre „comportamentul expresiv". Vă duceți în primul rînd să auziți *ce* va spune conferențiarul și numai în al doilea rînd, dacă nu deloc, pentru a observa *cum* o va spune. Vă interesează conținutul părerilor sale, felul în care va aborda subiectul. De asemenea, el va fi concentrat asupra subiectului. Și el, și dumneavoastră sînteți concentrați pe acest proces de nivel superior al comunicării.

Dar în timp ce conferențiarul vorbește, se desfășoară un proces de comunicare de nivel inferior. Chiar dacă nu vă interesează în mod special, observați — mai ales la începutul conferinței — multe lucruri legate de vorbitor. Este înalt, destul de tînăr, îngrijit îmbrăcat, zvelt, mereu activ ; vorbește repede dar cu o voce înaltă și aspră. Repetă cuvintele, zîmbește frecvent, își șterge fruntea deși nu e cald și mîzgălește necitet pe tablă.

Aproape imediat — cu sau fără voie — faceți unele deducții despre el ca persoană. Deducțiile sînt fugare, imprecise și de obicei lipsite de importanță. Gîndiți în sinea dumneavoastră : „E nesigur, în formare, centrat pe sine, dar învățat, are umor, deși e puțin cinic ; în ansamblu nu-mi place și mi-e milă de nevastă-sa". Aprecie-

rile dumneavoastră sînt sumbre și poate total greșite. Dar nu puteți evita să le formulați, iar el, prin *mișcările* sale *expresive*, nu poate evita să vi le inspire.

Înainte de sfîrșitul conferinței și mai ales dacă ascultați multe conferințe ținute de aceeași persoană, vă obișnuiți atît de mult cu ea încît nu mai acordați atenție felului său de a fi. Tindeți să faceți abstracție de stilul său de expresie și să acordați atenție aproape exclusiv nivelului superior de comunicare, la ceea ce spune, cît de competent este și la ceea ce acestea semnifică pentru dumneavoastră.

Desigur că uneori devenim direct interesați de maniere, de stil, de aspectul expresiv al comportamentului. Lăsăm de-o parte preocuparea obișnuită pentru conținut, pentru aspectul intelectual, intențional, de abordare a vieții. Ne întrebăm ce semnifică vocea, vorbirea, expresia facială, stilul de îmbrăcăminte, scrisul, postura, mersul și configurația gesturilor acestei persoane. Uneori gîndim — în mod corect — că acel *cum* al comportamentului poate fi mai revelator decît *ce*-ul. Modul *adverbial* al unui act ne spune multe lucruri despre persoane cu care avem de-a face.

Definirea expresiei

Termenul *expresie* este utilizat în psihologie în cel puțin trei sensuri diferite. Primul sens aparține bunului simț. Spuneam că un om exprimă o părere, o preferință sau un punct de vedere. Adică ne spune direct și deliberat ceva despre ideile sale sau despre sine însuși. Spunem, de asemenea, că un artist, un muzician sau un dansator își exprimă în producția sa sentimentele precum și un înțeles simbolizat. Fie că e intelectual sau artistic, acest tip de expresie este deliberat și conștient. În mod normal este canalul nostru principal pentru înțelegerea altor personalități.

Termenul are un sens mai limitat cînd se referă la asemenea schimbări corporale ca roșire, rîs, dilatarea pupilei, tremuratul genunchilor. *The Expression of Emotions in Men and Animals* (*Expresia emoțiilor la oameni și animale*) de Darwin, publicată pentru prima dată în 1872, stabilea acest sens în mod ferm. În acest sens, expresia semnifică un răspuns involuntar la stimuli emoționali.

A treia utilizare a termenului e mai subtilă, dar mai adecvată pentru capitolul de față. Ea se referă la modul sau stilul de comportament al cuiva. Spre deosebire de primul sens, nu are nimic de-a face cu *ce*-ul unui act, ci numai cu *cum*. Spre deosebire de al doilea sens nu are nimic de-a face cu eliberarea de tensiunea emoțională; în schimb, se referă la oglindirea indirectă a trăsăturilor

personale. Desigur, toate cele trei tipuri de expresie ne spun ceva despre o persoană, dar pentru claritatea analitică distincția e importantă.[1]

Putem defini mișcarea expresivă simplu drept *modul cuiva de a îndeplini acte adaptative*[2]. Din punctul nostru de vedere, orice act pe care o persoană îl îndeplinește are aspecte atît expresive, cît și adaptative (de înfruntare), uneori mai mult dintr-unul, alteori mai mult din celălalt. Să examinăm această afirmație mai de aproape.

Comportament expresiv și comportament de înfruntare

Orice act pe care îl realizăm înfruntă mediul nostru. Chiar odihna, somnul și jocul nu fac excepție. Actele implică o *sarcină* (*ce*-ul comportamentului). Trebuie să reparăm o broască de ușă, să căutăm relaxare, să chemăm doctorul, să răspundem la o întrebare sau să clipim din ochi din cauza unui fir de praf. Pentru a face față sarcinii ne utilizăm reflexele sau deprinderile, sau apelăm la abilitățile, judecata și cunoștințele noastre. Dar în acest flux de activitate intră tendințe mai adînci din natura noastră. Există *stiluri* de a repara broaște de ușă, de a chema doctorul, de a se relaxa, de a răspunde la o întrebare, de a curăța ochiul. Fiecare acțiune trădează atît un aspect adaptativ, cît și unul expresiv. Înfruntarea poate fi considerată ca *predicatul* acțiunii (ce facem); expresia drept *adverbul* acțiunii (cum facem).

Să luăm cazul simplu al clipitului ochilor. Clipitul e provocat de iritarea corneei. Înfruntăm iritarea închizînd momentan pleoapa. Dar chiar această activitate reflexă simplă arată influența altor centri nervoși integrați. Unii oameni clipesc cu regularitate, alții într-un ritm neregulat, unii închid ochii complet, alții nu.[3] Cei care au văzut filme cu Mussolini poate că au observat că clipea rar din ochi, dar uluitor de deliberat în aparență, ca și cum „voința sa în-

[1] Puțini autori fac distincție între aceste trei sensuri ale termenului *expresie*. Chiar și aceia care au elaborat teorii ale expresiei le iau în considerare împreună cu rezultatul că teoriile devin largi și obscure. O trecere în revistă a unor astfel de teorii este făcută de P. Kirchhoff, *Allgemeine Ausdruckslehre: Prinzipien und Probleme der allgemeinen Ausdruckstheorie*, Göttingen, Hofgrefe, 1957.

[2] O variantă existențială a acestei definiții e dată de Straus: „Mișcările expresive sînt variații ale funcțiilor fundamentale prin care o persoană realizează existența sa în lume într-un mod specific ei". E. W. Straus, *The Sigh: an introduction to a theory of expressions*, în „Tijdschrift voor Philosophie", 1952, 14, 1—22.

[3] E. Ponder, W. P. Kennedy, *On the act of blinking*, în „Quart. exper. Physiol.", 1927, 18, 89—110,

„căpățînată“ automodelată s-ar fi exercitat chiar și în acest colț îndepărtat al conduitei sale de înfruntare. În mod similar, oftatul, tusea, strănutul, tremurul genunchilor sînt marcate de diferențe individuale.

Unele din diferențele dintre comportamentul de înfruntare și cel expresiv pot fi rezumate precum urmează[4] :

a. Înfruntarea este intențională și motivată în mod specific ; comportamentul expresiv nu.

b. Înfruntarea e determinată de trebuințele de moment și de situație ; mișcarea expresivă reflectă o structură personală mai profundă.

c. Înfruntarea este declanșată formal ; comportamentul expresiv e „emis“ spontan.

d. Înfruntarea poate fi mai rapid controlată (inhibată, modificată, convenționalizată) ; comportamentul expresiv este mai dificil de modificat și adesea e incontrolabil. (Schimbarea stilului scrisului, de exemplu, poate fi menținută numai pentru scurt timp.)

e. Înfruntarea are de obicei scopul de a schimba mediul ; comportamentul expresiv nu are un scop, deși poate avea efecte incidentale (ca atunci cînd modul nostru de a răspunde la întrebări într-un interviu creează o impresie bună și duce la angajarea noastră).

f. În mod tipic înfruntarea e conștientă, chiar dacă poate utiliza abilități automate ; comportamentul expresiv se află de obicei sub pragul conștiinței noastre.

Figura 37 reprezintă situația esențială în mod schematic. (Vom examina în curînd rolul determinanților culturali și situaționali.)

Deși atît înfruntarea, cît și expresia sînt prezente în fiecare act (chiar în clipitul ochilor) proporția lor variază foarte mult. Omul aflat la linia de asamblare e legat în mod rigid de sarcină. El trebuie să răsucească cheia fixă cu precizie un număr de milimetri, de un număr de ori pe minut. Un asemenea comportament este frustrant pentru el, căci îi reprimă și îi ține în șah toate impulsurile care apar din temperament și personalitate. Nu e de mirare că insatisfacția lucrului este mai mare cînd prescrierea mecanică a mișcării e foarte mare. Într-o societate tehnologică, tot mai multe ocupații reclamă precizie în înfruntare și o reprimare a stilurilor individuale. Altădată exista o mîndrie de autor mai mare printre meșteșugari, ebeniști, decoratorii de manuscrise și fabricanții de covrigi.

[4] O enumerare similară dar nu identică e dată de A. H. Maslow, The expressive component of behavior, în „Psychol. Rev.“, 1949, 56, 261—

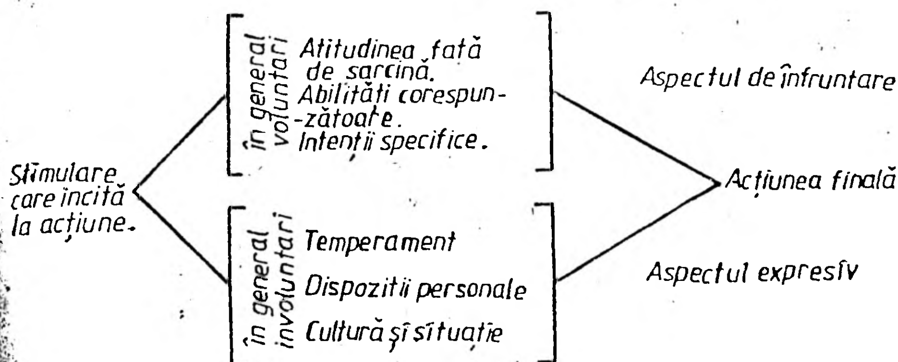

Figura 37. Comportamentul ca o convergenţă între înfruntare şi expresie

Efortul de a îndeplini o sarcină într-un mod prescris distruge impulsul de a o îndeplini cu stil. Există mai puţină individualitate în scrisul unui contabil sau bibliotecar decît în scrierea majorităţii oamenilor. Un prezentator de la radio trebuie să-şi utilizeze vocea ca instrument de înfruntare ; rezultatul este o individualitate expresivă mai mică. Un actor care joacă multe roluri trebuie să-şi constrîngă pe cît posibil orice particularităţi personale.

Figura 38 reprezintă proporţiile diferite ale înfruntării şi expresiei în diverse activităţi.

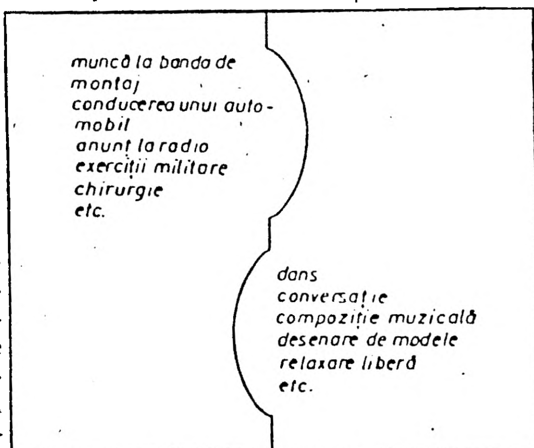

Figura 38. Proporţii variate ale componentelor de înfruntare şi expresive în anumite situaţii

Teoria expresiei

În capitolul 7 am vorbit despre „teoriile stratificării". Acestea sînt moduri metaforice de a concepe organizarea personalităţii în termeni de straturi. Metoda e preferată de mulţi psihologi germani. Un exemplu relativ timpuriu provine din opera lui Ludwig Klages, care a făcut o distincţie

netă între stratul superior *Geist* (spirit, intelect, performanță adaptativă) și *Seele* (suflet, undă elementară difuză a vieții). Activitatea de înfruntare este un produs al spiritului *(Geist)*; activitatea expresivă, un produs al sufletului *(Seele)*. Primul acționează ca un frenator, uneori, chiar ca distrugător al ritmurilor fundamentale care sînt purtătoarele expresiei vitale. Dacă trebuie să percepem individualitatea comportamentului expresiv trebuie să privim dincolo de intenția specifică a actului, dincolo de controlul conștient și dincolo de convențiile și abilitățile utilizate în înfruntare.

Să luăm scrisul, care l-a interesat în mod special pe Klages. El este clar un produs atît al înfruntării *(Geist)*, cît și al expresiei *(Seele)*. Pe de o parte, persoana își comunică în mod deliberat gîndurile; ea se adaptează hîrtiei și tocului pe care trebuie să le utilizeze. Toate acestea reflectă înfruntarea. În același timp întreaga sa natură se revoltă împotriva convenției prescrise. Se abate de la modelul școlar în modalități care sînt individuale pentru ea; trădează energia, agresivitatea, ostilitatea, teama, ambiția sau rigiditatea prin modul său de a se abate. Propriul ei stil vital de viață (temperamentul și caracteristicile sale personale) irump în actul său. Nu e necesară o pricepere mare pentru a înțelege aspectul de înfruntare al actului; e nevoie de o mare pricepere pentru a citi unda de expresie care se află la bază.

Psihologia americană nu a elaborat o asemenea teorie cuprinzătoare a expresiei. Motivul este interesant. Psihologia americană este, în general, o psihologie a „reacției". Un stimul specific reclamă un răspuns specific. Sîntem puși în mișcare numai cînd e nevoie de o acțiune de înfruntare. Omitem unda vitală a vieții cu contribuțiile ei spontane în fiecare act.[6]

Este drept să menționăm deosebirile de opinii. John Dewey a criticat adesea concepția stimul-răspuns considerînd-o ca o „presupunere monstruoasă" a psihologiei americane. Oamenii, insista el, nu acționează numai cînd sînt obligați să acționeze de către un stimul extern sau de către o trebuință internă. Ei acționează oricum; ei nu pot să nu acționeze. O concepție similară este susținută de Woodworth, a cărui „teorie a priorității comportamentului" a fost discutată la pagina 212. Teoria lui Maslow e, de asemenea, dizidentă

[5] L. Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele*, 3 vol., Leipzig, Barth, 1929—1932. Klages nu era un psiholog academic, dar influența sa profundă asupra gîndirii psihologice germane este prezentată într-un volum de eseuri în onoarea sa. H. Prinzhorn (Ed.). *Die Wissenschaft am Scheidewege von Leben und Geist*, Leipzig, Barth, 1932.

[6] Chiar vocabularul psihologic american reflectă această tendință. G. W. Allport, *The open system in personality theory*, în *Personality and social encounter*, Boston, Beacon 1960, cap. 3.

[7] A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper,

Aceia care sînt de acord cu această poziție deosebită își vor îndrepta mai ușor atenția asupra stilului penetrant al mișcării care intră spontan în fluxul conduitei. Imediat ce ne interesează *activitatea* totală, nu numai *reactivitatea*, apreciem importanța expresiei ca un complement al înfruntării.

Totuși, e bine să nu ajungem la extrema opusă. Orice activitate, chiar dacă e încărcată din plin cu expresivitate, are undeva o origine. Adică, un stimul se află în spatele scenei. Chiar un act „spontan" urmează o secvență de provocare. Jocul unui copil, pictarea unui tablou, dansul, rîsul sînt saturate de expresivitate, dar ceva de undeva a declanșat joaca, pictura, dansul, rîsul. Așa cum arăta figura 37, înfruntarea și expresia sînt ambele prezente în fiecare act, oricît de inegală ar fi proporția lor. Nu facem „presupunerea monstruoasă" că stimulul apasă pe declanșator și actul este un răspuns specific. Spunem că spontaneitatea există, deși ea trebuie definită numai drept contribuția pe care organismul total o aduce la un act de înfruntare. Se pare că nu există un act pe care să-l numim pur și simplu expresiv, așa cum nu există un act pur și simplu de înfruntare.

În acest punct avem nevoie de ajutorul teoriei neurologice, dar pînă acum el lipsește. Totuși, e compatibil, cu ceea ce se știe, să concepem orice act ca o „cale comună finală", reprezentînd integrarea multor straturi și niveluri ale urmelor și impulsurilor cu intenția momentului. Dacă aș începe să pictez un tablou vor exista în mod necesar mișcări dominante de înfruntare (mînuirea pînzei și a vopselelor), dar în produsul final se vor revărsa simultan impulsuri, urme, stiluri de expresie — tot ceea ce Klages ar denumi sufletul meu *(Seele)*.

În sfîrșit, problema expresiei ridică întrebări privind valoarea socială. Se spune că tragedia culturii noastre constă în faptul că înfruntarea este în creștere iar expresia creatoare este reprimată. ...civilizație tehnologică aduce în mod necesar acest dezechilibru. ...ncitorilor li se pretinde în mod rigid precizia înfruntării ; eforturile lor de a reprima individualitatea expresiei provoacă frustrare și insatisfacție în muncă. E adevărat, au mai mult timp liber, ...r acesta înseamnă pentru mulți consumarea unor emisiuni „prefabricate" T.V. — sporturi, spectacole, dineuri. Ne amenință ...epocă a conformității mecanice. Cînd expresia moare, personalitatea noastră se veștejește căzînd mult sub potențialitatea ...mană.[8]

[8] Mulți critici ai epocii moderne au subliniat acest lucru și au prescris ...me și remedii. De exemplu, E. Fromm, *The sane society*, New York, ...Rinehart and Winston, 1955 ; și D. McGregor, *The human side of ...rprise*, New York, McGraw-Hill, 1960.

Determinanţi suplimentari [9]

Analiza noastră bilaterală a determinanţilor comportamentului este valabilă în general, dar este suprasimplificatoare. Ce vom spune despre următorii factori suplimentari convergenţi care adesea ajută la modelarea calităţii unui act ?

a. tradiţia culturală
b. convenţia regională
c. dispoziţii emoţionale trecătoare
d. condiţii de tensiune şi oboseală
e. vîrstă
f. sex
g. structura musculară nativă şi constituţia corporală
h. condiţii de sănătate şi boală
i. deformaţii accidentale ale corpului
j. formare specială (de exemplu, exerciţii de artă dramati exerciţii militare)
k. condiţii de mediu fizic (de exemplu, stiloul, cerneala şi hîrtia — pentru scris ; terenul şi factorii climatici — pentru mers).

Toţi aceşti determinanţi sînt importanţi şi deşi complică analiza noastră bilaterală ei nu o distrug.

Primii doi factori, tradiţia culturală şi convenţia regională, produc un fel de teren de bază pentru componenta expresivă. Un copil înmagazinează în sine deprinderile culturale predominante de gesticulaţie, regula generală de scris, sau intonaţiile comune ale vocii. Pe măsură ce este socializat (sau aculturat) aceste reguli de bază devin o parte din propria natură. (În consecinţă aceşti factori sînt incluşi în figura ca factori expresivi reali.) Desigur că persoana va varia lul individual în jurul acestor norme tradiţionale, dar asimilîndu-le, el va etala, dacă e chinez, modul de viaţă chin Schopenhauer scria : „Englezii au un dispreţ special pen gesticulaţie şi o consideră ceva lipsit de valoare şi comun În contrast, majoritatea evreilor din Europa estică gesticulează dramatic şi chiar ţinuta lor are un specific cultural

Factorii c şi *d*, care se referă la condiţii trecătoare dispoziţie şi oboseală, sînt adesea decisivi. De asemenea trebuie clasificaţi ca determinanţi expresivi, deşi în acest expresia este a stărilor personale tranzitorii şi nu a dispo

[9] Cf. W. La Barre, *The cultural basis of emotion and gesture*, „J. Pers.", 1947, 16, 49—68. Vezi şi D. Efron, *Gesture and environ*, New York, Kings Crown, 1941.

ţiilor durabile. Cît de importantă este dispoziţia emoţională vom vedea la paginile 469—471.

Factorii de la *e* la *i* reprezintă influenţe structurale certe. O femeie, cu greutate mică, nu poate avea mersul la fel de apăsat sau stringerea de mînă la fel de puternică ca ale unui bărbat mediu. O mînă paralizată de artrită va afecta gesturile şi scrisul. O constituţie grea nu se poate menţine în echilibru cu uşurinţă pe marginea unui scaun. Vîrstnicii fac tremurînd ceea ce tinerii fac cu energie. Este dificil de clasificat asemenea influenţe ca aplicîndu-se numai la determinanţi de înfruntare sau expresivi. În parte ei afectează mişcarea prin intermediul abilităţii, în parte sînt legaţi de modificarea personalităţii şi de aceea sînt expresivi.

Ultimii factori, *j* şi *k*, sînt consideraţi corect drept cazuri speciale de determinanţi de înfruntare. Acest lucru este adevărat mai ales pentru condiţiile din mediul fizic. Într-o zi călduroasă sau pe un teren neregulat oricine probabil încetineşte pasul sau îl scurtează ; cu un toc care scîrţîie, probabil că oricine va scrie cu o presiune inegală. Cît despre unele deprinderi speciale (vocea cultivată, manierele militare), într-o măsură educarea lor modelează direct personalitatea şi de aceea devine încorporată în faza expresivă. Adesea, totuşi, asemenea convenţii de mişcare sînt ca o mască şi tind să camufleze calităţile personale.

Geneza comportamentului expresiv

Dacă un copil este iritabil el se manifestă deschis în aproape orice mişcare pe care o face : plînge, se agită, scînceşte, dă din mîini. Expresivitatea sa este difuză şi bogată (cf. capitolul 5). Un adult, dimpotrivă, îşi poate manifesta natura iritabilă numai prin degetele sale neliniştite sau prin mobilitatea ochilor. Diferenţierea crescîndă şi localizarea mişcării pe măsură ce persoana se maturizează este adevărată nu numai pentru înfruntarea abilă, ci şi pentru expresie.

Faptul că expresia tinde ca o dată cu avansul în maturitate să devină limitată la anumite regiuni ale corpului are consecinţe importante pentru evaluarea personalităţii. În primul rînd, înseamnă că trăsături variate ale expresiei au o semnificaţie inegală la diferiţi oameni. Unele feţe sînt cărţi deschise ; altele sînt „feţe de poker". Pentru unii oameni gesturile sînt numai convenţionale ; pentru alţii, extrem de individuale. Uneori stilul îmbrăcămintii sau al scrisului par „exact ca" persoana ; în alte cazuri, ele sînt

complet inexpresive. O persoană se dezvăluie pe sine mai ales prin vorbirea sa; o alta prin ţinută şi mers; o a treia prin stilul îmbrăcăminţii sau al gătelii. Ca o ipoteză promiţătoare, sugerăm că orice persoană are una sau două trăsături expresive importante care îi dezvăluie natura sa adevărată. Dacă este aşa, atunci e întrucîtva inutil să studiezi toţi oamenii după aceiaşi indici, de exemplu, voce, ochi sau scris.[10] Indiciul care e revelator pentru o persoană nu este în mod necesar revelator pentru o alta.

Orice copil e expus la forme standard de expresie care tind să-i limiteze impulsurile individuale din mişcare. El învaţă să scrie după un model standard, să cînte la pian sau să danseze conform unor reguli. Cum spunea Klages, el tinde să se elibereze în parte (dar numai în parte) de modele. Scrisul său dobîndeşte o „maturitate grafică", interpretarea sa muzicală şi paşii săi de dans sînt ai lui. Chiar şi o strenografă cu timpul îşi modifică sistemul de stenografiere, iar medicul, cînd nu mai e intern, ajunge să-şi practice arta într-un mod propriu. Dar toţi oamenii rămîn convenţionali într-un anumit grad. Ceea ce este important este măsura în care ei trec peste prescripţiile educaţiei şi convenţiei şi dezvoltă pecetea propriei lor individualităţi. Şi, aşa cum am spus, această pecete poate fi mai evidentă în unele trăsături expresive decît în altele.

Copilul, şi mai ales adolescentul, probabil că adoptă stiluri expresive prin imitaţie. Copilul mic care invidiază vulgaritatea bandei de copii de la colţul străzii imită manierele lor nepăsătoare de a-şi apleca şapca şi de a scuipa. Adolescenta poartă părul aranjat ca actriţa favorită. Studentul de colegiu imită poza vreunui antrenor sau profesor. O asemenea imitaţie superficială prezintă interes psihologic. De fapt tînărul doreşte să asimileze abilităţile de bază sau atributele modelului său. El este prea tînăr pentru a le atinge şi astfel se limitează la expresia externă a acestor atribute — la tipul de cravată sau tăietura părului purtate de şeful său, la fanfaronada sau ţinuta eroului sportiv.

O dată cu maturitatea multe din aceste poze imitative dispar. Băiatul de serviciu, după ce a asimilat experienţa lumii, poate purta orice cravată îi place; nu mai are nevoie să-şi imite şeful. Şi, totuşi, ocazional, în cursul maturităţii pozele pot fi reziduale, indicînd mai mult istoria trecută a dezvoltării cuiva decît starea sa actuală. Poate o deprindere expresivă s-a fixat printr-un fel de autonomie funcţională perseverativă (paginile 234—239). Într-un

[10] Tocmai acest considerent l-a dus pe W. Stern să repudieze ceea ce numeşte metode „monosimptomatice" de psihodiagnostic. De exemplu, grafologia n-ar trebui utilizată niciodată singură, căci poate într-un caz dat să dea greş. E mai sigur să se studieze mai multe canale ale expresiei înainte de a face deducţii referitoare la personalitate. Vezi W. Stern, *Ausdruck und Leistung*, în Prinzhorn, *op. cit.*, pp. 219—223. Nota 5 supra.

asemenea caz avem de-a face cu un reziduu din viața timpurie și trebuie evaluat ca atare. Astfel, dacă un adult are o deprindere anumită de a întoarce ochii, de a-și roade unghiile sau de a se scobi în nas, el *poate* manifesta un conflict prezent și tendințe prezente sau poate *trage* după sine o poză perseverativă disociată din copilărie. Numai un studiu minuțios o poate spune.

Gesturi autiste. Să privim mai atent la rolul jucat de conflictul intern în crearea unor anumite maniere expresive.

> Un zugrav pretențios, care simte că ocupația prestată îi este inferioară, își trădează conflictul prin îngrijirea scrupuloasă a unghiilor, pe care le lustruiește în timpul lucrului și le inspectează la intervale dese.
>
> Un tînăr are o deprindere specială de a-și zmuci brațele cînd se gîndește la lucruri jenante. Această deprindere își are obîrșia în perioada în care a avut gînduri coercitive neplăcute de a lovi oameni de pe stradă. În asemenea momente își zmucește brațele pentru a îndepărta impulsul. Dar el utilizează maniera ori de cîte ori dorește eliberarea de gînduri neplăcute.

Krout numește asemenea mișcări *gesturi autiste*. Ele au numai un sens inconștient pentru subiect și nici un sens (dacă nu sînt atent studiate) pentru observator. Teoria susține că dacă un răspuns direct e inhibat sau tabu va fi redus la o stare mai reziduală — la un gest autist.

> Krout a supus în mod ingenios teoria unei probe experimentale.[11] El provoacă în subiect un conflict. De exemplu, el obține acordul subiectului la afirmația că oamenii își păstrează pasiunile în secret; dar apoi cere subiectului să se gîndească în tăcere jumătate de minut și să dezvăluie experimentatorului propriile pasiuni. Sau, experimentatorul spune: „Nici o persoană într-adevăr normală nu dorește vreodată ca prietenii săi, mai ales rudele sale, să moară. Nu-i așa?" După ce subiectul aprobă, experimentatorul spune: „Vreau ca să te gîndești acum. *Ai* dorit vreodată ca una din rudele tale să moară? Vreau să te gîndești". În timpul momentului de conflict astfel indus — înainte ca subiectul să dea răspun-

[11] M. H. Krout, *Autistic gesture: an experimental study in symbolic movement*, în „Psychol. Monogr.", 1935, no. 208. De asemenea, *An experimental attempt to produce unconscious manual symbolic movements*, în „J. gen. Psychol.", 1954, 51, 93—152.

sul — se înregistrează mişcările mîinilor sale. După experiment subiectul e întrebat ce stare atitudinală de spirit a simţit în timpul conflictului.

Prin acest procedeu Krout ajunge la concluzia că există echivalenţe semnificative statistic între anumite gesturi şi anumite atitudini. Mîna deschisă legănîndu-se între picioare, spune el, însoţeşte în mod caracteristic frustrarea; degetele îndoite la extremităţi, suspiciune şi resemnare; mîna la nas, teamă; degetele la buze, ruşine; gesturile pumnului, agresivitate; un deget acoperit de cealaltă mînă, trufie sau încurajare.

Krout constată că aceste semne expresive sînt destul de generale. Experimentul e ingenios şi ne poate conduce în cele din urmă spre un limbaj general al gesturilor. Pe de altă parte, indivizii îşi elaborează de asemenea propriile modele personale şi nu putem întotdeauna să le citim din vocabularul standard al gesturilor. De asemenea, normele culturale pot diferi iar cele două sexe, cum arată Krout, par să favorizeze structuri gestuale diferite. Ne putem aştepta ca unele temperamente extrem de tensionate să facă multe mişcări lipsite de o semnificaţie mai adîncă şi ca unii, care suferă din cauza unui conflict, să rămînă calmi în afară. Dacă ţinem seama de asemenea precauţii putem totuşi învăţa multe din această cercetare iniţiatoare.

Nu implicăm faptul că toate mişcările expresive îşi au originea într-un conflict, deşi unele o au, fără nici o îndoială. Din punctul nostru de vedere expresia dezvăluie atît aspectele personalităţii lipsite de conflict, cît şi pe cele conflictuale.

Sînt constante mişcările expresive?

Să încercăm un experiment scurt şi uşor.

Pe o foaie de hîrtie marcaţi patru rînduri cu *a*, *b*, *c*, *d*. Scrieţi pe rîndul *a*, *b*, *c* numele dumneavoastră aşa cum semnaţi de obicei. Dar pe rîndul *d* faceţi în mod deliberat o copie exactă a ceea ce aţi scris pe rîndul *c*.

Acum comparaţi rîndurile *a* şi *b*; de asemenea *c* şi *d*. Veţi constata desigur că primele două sînt mult mai asemănătoare decît ultimele două.

Figura 39 prezintă un rezultat tipic al acestui mic experiment. De ce sînt rîndurile *a* şi *b* atît de asemănătoare? Motivul e că instrucţiunile pentru copiere („scrieţi numele dumneavoastră") erau identice şi era lăsată o libertate maximă pentru constanţa

Figura 39. Semnături : trei „expresive“, una „de înfruntare“

expresivă. Linia *d*, pe de altă parte, a fost scrisă în condiţii foarte diferite. Aspectul de copiere a fost bine accentuat. El a devenit o sarcină conştientă, de „a face o copie exactă“. Fiecare mişcare era deliberată. Constanţa expresivă era reprimată. În termenii lui Klages, spiritul *(Geist)* a luat conducerea şi a înăbuşit fluxul armonios al sufletului individual *(Seele)*.

Aceasta constituie o demonstrare a constanţei expresive. Oamenii dezvoltă stiluri foarte caracteristice de scris, vorbire, mers, stat jos, gestică, rîs şi strîns mîna. Recunoaştem de la distanţă un prieten după mersul său. La telefon ştim cine ne felicită, nu atît din ceea ce ni se spune cît din vocea şi modul de a vorbi. Expresia este poate partea cea mai tenace a naturii noastre. Înfruntarea noastră e variabilă, depinzînd de ce anume avem de făcut. Dar *cum* o facem poartă o semnătură aproape fără greş.

Pentru o persoană dată structurile expresiei sînt foarte constante de-a lungul timpului. Starea de spirit, desigur, provoacă unele diferenţe. Dacă o persoană se simte deprimată mişcările ei sînt relativ restrînse ; dacă se simte bine dispusă, ele sînt mai expansive. Fluxul vorbirii este mai liber la bucurie decît la deprimare.[12] Dar diferenţele din cadrul stării emoţionale par să modifice în principal energia care animă expresia. Structura (de exemplu, scrisul) rămîne aproape aceeaşi ca formă.

[12] Winifred B. Johnson, *Euphoric and depressed moods in normal subjects*, în „Charact. and Pers.“, 1937—1938, 6, 79—98 şi 188—202. Vezi şi E. Wessman, D. F. Ricks, M. McI. Tyl, *Characteristics and concommitants of mood fluctuations in college women*, în „J. abnorm. soc. Psychol.“, 1960, 60, 117—126.

În ce măsură aceste variate trăsături expresive ale corpului concordă între ele? Este adevărat, așa cum o afirma Lavater demult, că „unul și același spirit se manifestă în toate"? Dacă X are o voce autoritară, atunci și gesturile, pașii, strîngerea de mînă, apăsarea la scris sînt autoritare?

Într-un anumit grad, măsurătorile de laborator ne ajută să răspundem la această întrebare. Într-un studiu, s-a cerut subiecților să îndeplinească multe sarcini: să scrie pe hîrtie, pe tablă, cu piciorul (pe nisip); să citească cu voce tare, să meargă, să deseneze, să aprecieze distanțe și altele. A reieșit că subiecții erau deosebit de constanți. De exemplu, au manifestat în cursul experimentului un nivel caracteristic de energie, de asemenea de mișcări expansive sau restrînse, de mișcări exteriorizate (centrifuge) sau interiorizate (centripete).[13]

În afară de măsurătorile de laborator există o altă metodă de a demonstra constanța: metoda *asocierii* (paginile 389, 445). Aș putea să vă arăt fotografia unui om străin și o dată cu ea trei eșantioane de scris. Apoi vă cer să spuneți care eșantion de scris aparține străinului din fotografie. Desigur, la noroc ați fi corect o dată din trei. Dar dacă succesul dumneavoastră este în mod constant mai mare avem dovada că există o compatibilitate perceptibilă între expresia facială și cea grafică. Metoda poate fi elaborată în multe feluri. Astfel, înregistrări ale vocii pot fi asociate cu ocupații; teme scrise, cu desene; sau toate acestea, cu toate celelalte.[14]

Figura 29 din capitolul 16 vă invită să asociați trei notații muzicale cu numele a trei compozitori. Din acest experiment constatăm că asocierea corectă se produce în 80% din cazuri. Procentul de 20 de greșeli apare mai ales referitor la exemplele cu Mozart și Bach. Echilibrul și naturalețea lui Mozart sînt confundate uneori cu calitatea arhitectonică a lui Bach. Puțini oameni nu sesizează caracterul exploziv al scrisului lui Beethoven.[15]

Metoda asocierii ne ajută să demonstrăm în ce măsură putem *percepe* aceeași calitate expresivă în documente expresive diferite. Nu ne spune totuși pe ce bază ajungem la decizia noastră. Indicatorii sînt adesea atît de subtili încît ei ne scapă și nu știm

[13] Aceste experimente sînt descrise mai pe larg de G. W. Allport, P. E. Vernon, *Studies in expressive movement*, New York, Macmillan, 1933.

[14] O examinare a metodei asocierii este oferită de P. E. Vernon, *The matching method applied to investigations of personality*, în „Psychol. Bull.", 1936, 33, 149—177. De același autor, *Personality tests and assessments*, London, Methuen, 1953, *passim*.

[15] W. Wolff, *The expression of personality*, New York, Harper, 1943, pp. 21—22.

de ce facem asocierea aşa cum o facem. Asocierea demonstrează că există concordanţa, dar nu ne spune mai mult.

Dovezile pe care le-am trecut în revistă justifică trei concluzii :

1. Trăsăturile expresive ale corpului nu sînt în mod independent activate. Oricare din ele poate fi afectată în mare in acelaşi fel ca celelalte.
2. Concordanţa, totuşi, nu e niciodată perfectă. O trăsătură nu este replica exactă a celeilalte. Dacă ar fi, atunci am fi justificaţi în diagnosticarea personalităţii din orice trăsătură — din scris, sau din ochi, mîini sau membre. Aşa cum stau lucrurile, totuşi, nu putem să facem astfel în mod sigur.
3. Aşa cum ne aşteptăm, rezultă că unitatea expresiei e o chestiune de grad, după cum şi unitatea personalităţii este o chestiune de grad (capitolul 16).

Psihodiagnoza

Oricine „citeşte caracterul" din mişcarea expresivă. Nu putem evita acest lucru. Scriitorii o utilizează ca procedeu major, cum arată cîteva exemple :

Mîinile calme reflectă bună creştere, sensibilitate şi consideraţie pentru ceilalţi.

Democrit ştia că Protagoras era savant văzîndu-l cum leagă un mănunchi de nuiele şi introducînd, aşa cum făcea, nuiele mici înăuntru.

Un om nu-şi scoate pălăria cînd intră în cameră şi nu şi-o pune cînd iese fără ca să nu scape ceva revelator despre natura sa.

Afirmaţii de acest ordin sînt adesea încîntătoare şi plauzibile dar ne lasă miraţi în ceea ce priveşte exactitatea lor. Pe scurt, comportamentul expresiv este fără îndoială un ghid potenţial pentru evaluarea personalităţii ; dar din nefericire psihologii l-au studiat foarte puţin. Experimentul scrupulos al lui Krout (menţionat la pagina 467) poate să ducă în cele din urmă la o citire corectă a semnificaţiei anumitor gesturi. Curînd ne vom întoarce la alte cîteva fapte care au ieşit la lumină din studiul altor trăsături expresive. Dar, în ansamblu, domeniul expresiei nu a fost adînc studiat ca un ajutor pentru diagnoză.

Pînă acum psihologii au acordat atenţie aproape exclusiv aspectului de „înfruntare" al personalităţii. Majoritatea testelor de personalitate (inclusiv aşa-numitele teste proiective) sînt teste de înfruntare. Ele impun subiectului să realizeze o sarcină. Experimentatorul măsoară apoi *ce* este produsul şi nu *cum* a fost realizat.

Subiectul completează un chestionar, inventează o povestire „proiectivă“ sau spune ce vede pe o planşă Rorschach. Ceea ce se măsoară este conţinutul răspunsului. Conţinutul este desigur revelator, dar la fel sînt şi mişcările expresive care se pierd. Punînd accentul pe *Geist*, psihologii sînt orbi în ce priveşte *Seele*, aşa cum se reflectă în posturi, scris, mişcările ochiului, voce şi chiar mîzgăleli.

Nu va fi uşor să se controleze ştiinţific domeniul expresiei pînă acolo încît să putem fi siguri ce anume semnifică aspectul expresiv al unui act. Aşa cum am văzut, sînt mulţi determinanţi care converg spre „calea finală comună“. Există puţine corespondenţe simple de tipul punct cu punct. Putem spune, de exemplu că o persoană „introvertită social“ va face „în mod logic“ mîzgăleli mici şi îndesate. Să vedem ce ne spune un experiment :

> Cercetătorii au cerut subiecţilor să facă mîzgălituri şi au măsurat suprafaţa acestora (restrînse sau expansive). Este adevărat că în medie subiecţii introverţi social tindeau să facă mîzgăleli mici şi îndesate, dar existau şi excepţii clare. Unii desenau mîzgăleli foarte mari. La fel, extravertiţii social tindeau să facă mîzgălituri mari, dar din nou unii din ei le făceau într-un mod accentuat îndesate şi mici. Cum se explică acest rezultat deconcertant ? Pe baza altor măsurători a reieşit că devianţii erau oameni foarte *anxioşi*. Introvertitul social anxios şi-a *compensat* anxietatea printr-un desen expansiv, extrovertitul social anxios şi-a *compensat-o* în modul opus.[16] Figura 40 dă exemple.

Această constatare nu trebuie să ne surprindă. Cu toţii cunoaştem cazurile în care un adolescent nesigur dezvoltă o strîngere de mînă puternică şi exagerată sau alte poze expansive cu care speră să-şi ascundă sentimentele de inferioritate. Actul său de disimulare poate fi deliberat sau poate să fi devenit obişnuit. În orice caz, conchidem că pentru a citi corect orice act expresiv trebuie să ştim dacă el conţine o disimulare compensatorie. Cu alte cuvinte, nu e suficient să te bazezi pe interpretarea evidentă (validitatea aparentă) a unei mişcări expresive. Apărarea egoului şi alţi contracurenţi pot afecta produsul.

Judecarea expresiei proprii. Poate că aţi făcut următoarea experienţă. Aţi scris odată o temă, aţi desenat un tablou, sau aţi dat un dar unui prieten, dar aţi uitat. După ani de zile, întîlniţi obiectul respectiv dar totuşi nu-l recunoaşteţi ca produsul dumneavoastră.

[16] M. A. Wallach, Ruthellen C. Gahm. *Personality functions of graphic construction and expansiveness*, în „J. Person.“, 1960, 28, 73–88.

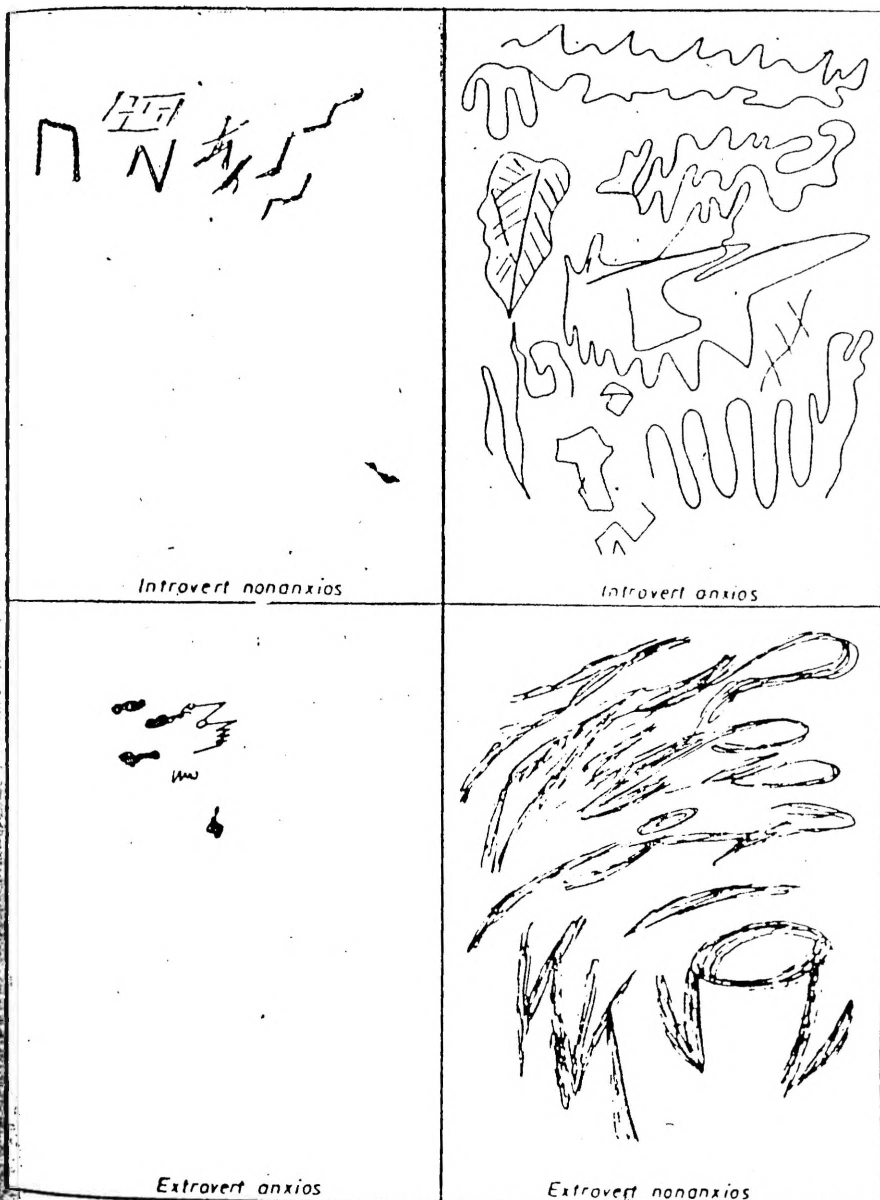

Figura 40. Exemple de mîzgăleli expresive (prin amabilitatea lui M. A. Wallach şi R. C. Gahm)

Totuși *simțiți* bunăvoință față de el; vi se pare *bun*. Credeți că este elegant, inteligent, de bun gust.

Această experiență cam rară, dar semnificativă, a fost făcută în laborator cu rezultate importante. Tehnica a fost elaborată de Wolff și perfecționată de Huntley.[17]

Al doilea cercetător a reușit să înregistreze comportamentul expresiv fără ca subiecții săi să știe: fotografii ale mîinilor și profilului, înregistrări ale vocii, eșantioane de scris și de stil de redare a unei povestiri.

Șase luni mai tîrziu s-a cerut fiecărui subiect să aprecieze și să caracterizeze asemenea documente expresive, cele proprii fiind amestecate cu multe altele.

Într-un sfert din cazuri subiectul a recunoscut documentul expresiv propriu. (Vocea e rareori recunoscută; scrisul a fost prezentat printr-o imagine reflectată în oglindă și acest procedeu reduce șansele de recunoaștere). Cînd subiectul și-a recunoscut expresia, a reieșit că aprecierile sale erau rezervate, adică atît moderate cît și modeste.

Totuși, constatarea importantă este aceea că pentru trei pătrimi din judecăți (nerecunoscute) evaluările erau de obicei foarte binevoitoare, sau ocazional extrem de nefavorabile. Judecătorii nu erau neutri sau moderați față de produsele lor proprii nerecunoscute.

Un alt experiment arată că atunci cînd oamenii privesc la două fotografii într-un stereoscop — una a feței proprii și una a unei persoane străine — există tendința de a judeca combinația dintre propriu și străin ca fiind mai atrăgătoare decît orice combinație străin-străin. În aproximativ o treime din cazuri subiectul s-a recunoscut și atunci relatarea sa... exclusă.[18]

Avem aici o demonstrație izbitoare a operației de autoimplicare de respect de sine, sub pragul conștiinței. Dragostea de sine (sau ocazional, ura de sine) este trezită de stimulul nerecunoscut și totuși legat de ego. Subiectul se lansează într-o descriere verbală a „acestei persoane" — utilizînd mai multe cuvinte decît în caracterizarea altor subiecți — și descrierea este de obicei favorabilă: „Acesta e un băiat bun — deștept, puternic... Mi-ar plăcea să-l cunosc...". În cazul unor judecăți de sine nefavorabile se aplică

[17] W. Wolff, *Selbstbeurteilung und Fremdbeurteilung im wissentlichen und unwissentlichen Versuch*, în „Psychol. Forsch.", 1932, 16, 251—322; C. W. Huntley, *Judgments of self based upon records of expressive behavior*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1940, 35, 398—427.

[18] H. Beloff, J. Beloff, *Unconscious self-evaluation using a stereoscope*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1959, 59, 275—278.

același tip de explicație. Cînd barierele normale de control sînt îndepărtate, nemulțumirea și sentimentul insuficienței personale pot ieși la suprafață la fel de repede ca și respectul de sine.

Experimentul lui Huntley oferă o confirmare ingenioasă a argumentelor din capitolele 6 și 7. O considerație înaltă continuă (sau, uneori, o considerație scăzută) pentru sine poate fi reținută la niveluri inconștiente, gata să răzbată ori de cîte ori reținerea socializată (sau modestia) este îndepărtată. Ca să punem problema în mod tehnic, putem spune că acest experiment arată că pragul proprium-ului este mai scăzut decît pragul recunoașterii. Sau, cu alte cuvinte, autoimplicarea intră în joc înainte de a putea fi controlată prin recunoaștere și prin deprinderile de socializare.

Caracteristici expresive

Orice regiune mobilă a corpului în odihnă sau în mișcare este expresivă — ochii, gura, capul, trunchiul, umerii, mîinile, degetele, picioarele. Și orice mișcare a lor poate fi analizată prin semnificația lor expresivă : modul de a sări, a sta în picioare, a merge, a alerga, a dansa, a hoinări, a sta jos, a se întinde, pozițiile în timpul somnului, gesticulația, modul de a vorbi, de a rîde, de a plînge, de a strînge mîna, de a fuma, de a scrie, de a picta, interpretarea muzicală, munca științifică, modul de a se juca, de a se îmbrăca, de a se împodobi. Toate aceste activități și multe altele pot fi studiate separat sau împreună.

Ar fi imposibil să luăm în considerare toate aceste canale de expresivitate sau chiar unul singur în mod complet. Totuși, pentru a arăta cum poate fi făcută o cercetare constructivă, cîteva vor fi selectate.

Fața. De departe, fața este cea mai expresivă parte a corpului. Natura a înzestrat-o în modul cel mai generos cu nervi și mușchi subtili ; nu e acoperită și de aceea e partea cea mai vizibilă ; locul receptorilor de distanță este partea în care persoana întîlnește lumea frontal. Așa cum am văzut, majoritatea oamenilor localizează „eul“ în strînsă legătură cu fața. Vocea noastră izvorăște din față. Și astfel, în toate privințele, este partea căreia îi acordăm o atenție principală cînd îi observăm pe ceilalți.

Psihologii au studiat mult expresia facială a *emoției*, dar acest subiect nu ne interesează în prezent. În capitolul 3 am văzut că din antichitate arta fiziognomiei a persistat, dar intuițiile lui Aristotel, Lavater și ale celorlalte figuri istorice nu au fost niciodată probate științific.

Cercetări din cele mai moderne au fost destinate să studieze nu ceea ce dezvăluie fața, ci ceea ce oamenii *cred* că ea dezvăluie.

E înțelept să pornim cu această problemă mai modestă. Unele din generalizările ce provin din studii experimentale le prezentăm mai jos.[19] În general (cel puțin printre judecătorii americani) există o tendință :

1. de a atribui oamenilor cu pielea oacheșă trăsături de ostilitate, dușmănie, lipsă de umor ;
2. de a atribui blonzilor diverse calități. Un studiu arată că literatura de ficțiune tinde să-și facă eroii pozitivi blonzi, personajele negative oacheșe și brune[20] ;
3. de a vedea fețele cu riduri la colțul ochilor ca prietenoase, pline de umor, agreabile ;
4. de a vedea bărbații mai în vîrstă ca mai distinși, mai responsabili și mai cultivați decît bărbații tineri ;
5. de a vedea femeile mai în vîrstă ca materne ;
6. de a percepe oamenii care poartă ochelari sau cu frunți înalte ca mai inteligenți, de încredere, harnici ;
7. de a percepe fețele zîmbitoare ca mai inteligente. (Aici morala este că dacă înaintați o cerere pentru un post adăugați o fotografie zîmbitoare; dacă sînteți patron nu-i acordați atenție !) ;
8. de a percepe femeile cu buzele mai cărnoase decît media drept senzuale, iar pe cele cu buze subțiri ca asexuate ;
9. de a considera buzele arcuite ca indicînd îngîmfare, exigență și chiar imoralitate ;
10. de a atribui oricărei fețe de negru stereotipuri de superstiție, religiozitate, nepăsare ;
11. de a vedea fețele care sînt medii în ceea ce privește lungimea nasului, culoarea părului, poziția maxilarului și altele, ca avînd trăsături mai favorabile decît fețele care deviază, de exemplu, care au trăsături proeminente sau retrase. În aparență ne simțim mai siguri cu cineva care nu se îndepărtează mult de norma culturală.

Deși asemenea tendințe de apreciere par a fi destul de uniforme, sînt ele exacte ? Probabil numai într-o mică măsură, dacă nu deloc. În cea mai mare parte ele par să fie produsul unei asociații facile de idei. Majoritatea femeilor mai vîrstnice sînt mame; o persoană care poartă ochelari poate să-și fi obosit ochii datorită studiului ; oamenii cu frunți înalte pot avea mai mult spațiu pentru creier — și așa mai departe. Pare că metodele noastre experimentale de pînă acum reușesc în principal să descopere ceea ce este stereotipic în aprecierile noastre referitoare la fețe, nu ceea ce este adevărat.

O privire mai apropiată asupra relației dintre trăsăturile faciale individuale și impresiile pe care acestea le produc este realizată în

[19] Unele din aceste constatări sînt extrase din P. F. Secord, *Facial features and inference processes in interpersonal perception*, în R. Tagiuri, L. Petrullo (Eds.), *Person perception and interpersonal behavior*, Stanford, Calif., Stanford Univ. Press, 1951, cap. 20. Vezi, de asemenea, F. Lange, *Die Sprache des menschlichen Antlitzes*, Munich, Lehmann, 1952.

[20] B. Berelson, P. J. Sulter, *Majority and minority Americans: an analysis of magazine fiction*, în „Publ. Opin. Quart.", 1946, 10, 168—190.

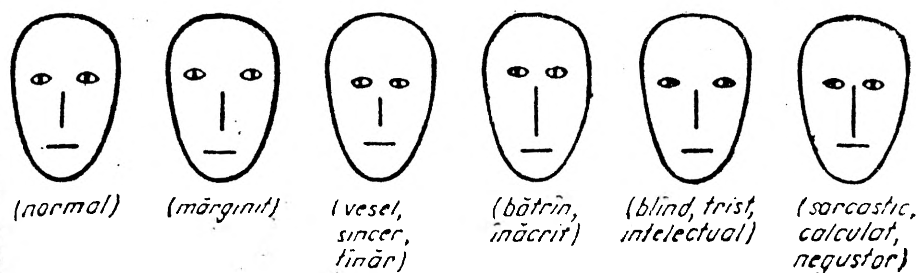

Figura 41. Fețele schematice de Brunswik-Reiter. Utilizat pentru determinarea cantitativă a influenței diferitelor trăsături, separat și în combinație, asupra aprecierilor fiziognomice (prin amabilitatea lui Franz Deuticke, Viena)

tr-o metodă elaborată de Brunswik și Reiter[21]. Cele șase figuri schematice din figura 41 sînt alese dintr-o serie mai mare de desene similare. Există diferențe cantitative referitoare la 1. distanța dintre ochi, 2. înălțimea frunții deasupra ochilor, 3. poziția nasului, 4. lungimea nasului, 5. poziția gurii. Subiecților li se cere să aprecieze fiecare față după caracteristici ca inteligență, dispoziție sufletească, vîrstă, ocupație, energie. Figura 41 indică aprecierile modale pentru cele șase fețe.

Această metodă ne permite să ne apropiem de o analiză precisă a structurilor faciale de bază în raport cu aprecierile asupra personalității, dar pare îndoielnic dacă rezultatele obținute pe fețe schematizate se transferă la fețe reale.[22]

Una din constatările acestui experiment, ca și a altora, este aceea că în general gura dă trăsătura facială cea mai hotărîtoare în formarea aprecierilor noastre.[23] Gura este partea cea mai mobilă. Și totuși majoritatea oamenilor consideră ochii drept cea mai expresivă trăsătură. Dar în realitate ochiul este relativ inexpresiv; el nu poate „face" atîtea cît face gura. S-ar putea oare ca noi să credem că aflăm cel mai mult din ochii celuilalt pentru că ne obținem impresia prin *proprii* noștri ochi? Dacă este așa, e vorba în fond de un tip curios de proiecție.

[21] E. Brunswik, Lotte Reiter, *Eindruckscharaktere schematisierter Gesichter*, în „Z. f. Psychol.", 1937, 142, 67—134.

[22] Cf. Myra R. Samuels, *Judgments of faces*, în „Charac. and Pers.", 1939, 8, 18—27.

[23] Vezi, de asemenea, K. Dunlap, *The role of eye-muscles and mouth-muscles in the expression of emotions*, în „Genet. Psychol. Monogr.", 1927, no. 3; *H. Rohracher's report of Winkler's research in the Psychological Institute of the University of Vienna*, în „Acta psychologica", 1951—1952, 8, 201—223. N. G. Hanawalt, totuși, sugerează că regiunea gurii este superioară numai pentru emoțiile fericite și nu pentru surpriză și teamă, în „J. gen. Psychol.", 1955, 31, 23—36.

Se întîmplă adesea ca fețele să fie asimetrice. Partea dreaptă nu se suprapune exact peste stînga. Există indicii că atunci cînd asimetria e accentuată, e mai probabil că noi avem de-a face cu o personalitate nevrotică.[24] Iar un cercetător sugerează că partea dreaptă a feței indică de obicei partea mai publică și mai conștientă a personalității, în timp ce partea stîngă trădează viața inconștientă.[25] Acestea sînt anticipări sugestive dar reclamă confirmare.

Un alt studiu asupra asimetriei este, de asemenea, îndrăzneț. J.G. și D.R. Lynn[26] constată că o persoană care are lateralitate manuală și facială dreaptă (așa cum indică ridicarea în sus a colțurilor gurii în zîmbet) este mai bine integrată și mai expansivă ca individ decît una la care dominanța e încrucișată. Similar, o dominanță stînga-stînga (a mîinii și a feței) denotă o personalitate integrată. Teoria neurologică în cazul de față e interesantă. Dominanța homolaterală, fie pe emisfera dreaptă fie pe cea stîngă a creierului este coerentă în control, duce la o personalitate fără conflicte și de aceea pozitivă. Dimpotrivă, dominanta contralaterală provoacă individului un ușor conflict motor, îi întîrzie activitatea, făcîndu-l ezitant și nesigur.

Acestea sînt numai exemple de cercetări referitoare la față ca agent expresiv. Sîntem încă departe de a ajunge la generalizări și legi valide, dar diferitele direcții de cercetare sînt promițătoare.

Vocea și vorbirea. Vocea este numai în parte un instrument de înfruntare. Desigur, pronunția unei persoane trebuie să aibă un minimum de claritate; iar pentru un cîntăreț profesionist, prezentator la radio sau TV utilizarea adaptativă corectă a vocii are o mare importanță. Dar vocile neantrenate variază foarte mult în ton, timbru și conduită. De aceea, vocea, mai ales dacă e neantrenată este un instrument extrem de expresiv. *Vorbirea,* dimpotrivă, e implicată în mare măsură în înfruntare (deși, cum vom vedea, ea are, de asemenea, componente expresive accentuate). Vorbirea noastră e compusă din cuvinte convenționale, puse alături conform regulilor sintaxei și orientate spre o comunicare intenționată.

Deși vocea e foarte expresivă, psihologii au ținut să o neglijeze în favoarea vorbirii. Trăsăturile vocale sînt efemere și greu de analizat. Ele includ dinamica intonației, ritmului, întreruperii sau continuității, accentul, tonul, bogăția, asprimea, muzicalitatea. Trebuie incluse și caracteristicile individuale ale pronunției.

[24] G. Lindzey, Blanche Prince, H. K. Wright, *A study of facial asymmetry,* în „J. Person.", 1952—1953, 21, 68—84.

[25] Wolff, *The expression of personality.* Nota 15 supra.

[26] J. G. Lynn, D. R. Lynn, *Face-hand laterality in relation to personality,* în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1938, 33, 291—322.

Prin metoda asocierii, în care o voce neanalizată e comparată cu alte produse ale expresiei sau cu fapte referitoare la vorbitor, descoperim următoarele tendințe[27] :

1. Vocile neantrenate sînt mai expresive (mai des asociate corect decît vocile antrenate).
2. De obicei, pe baza vocii poate fi spusă vîrsta în limitele a zece ani toleranță.
3. Alte trăsături fizice, ca înălțime, față sau înfățișare fizică nu sînt asociate decît prin hazard.
4. Trăsăturile mai profunde — dacă vorbitorul este dominant, extrovertit, are interese estetice sau religioase și așa mai departe, sînt apreciate destul de bine.
5. Schițe *complete* ale personalității sînt asociate cu vocea cu un succes mai mare. (Această constatare e importantă. Înseamnă că vocea-ca-structură este foarte concordantă cu personalitate-ca-întreg și de aceea sugerează că o analiză prea fină a vocii poate slăbi valoarea diagnostică a trăsăturilor expresive.)

Cercetarea vocii reclamă ca toți subiecții să citească cu voce tare același pasaj scris. Altfel, individualitatea stilurilor de vorbire ar intra în joc pentru a deconcerta judecățile bazate numai pe voce.

Vorbirea poate fi orală sau scrisă. În ambele cazuri putem număra caracteristicile individuale la un număr mare de parametri. Sanford enumeră peste o sută de asemenea parametri.[28] Printre aceștia se includ viteza vorbirii sau scrierii ; lungimea caracteristică a unei emisii sau fraze ; repetiția ; tendințele de a corecta expresia sau de a rescrie ; construcția propozițiilor ; utilizarea adverbelor ; timpul, diateza, modul verbelor ; conjuncțiile ; slang-ul ; metaforele ; greșelile gramaticale. În plus, pot fi construiți indici complecși. Care e proporția verb-adjective pentru vorbitor, raportul între adjectivele demonstrative și cele descriptive, proporția articolelor hotărîte și nehotărîte etc. ? Un indice util este numit *proporția tipurilor de simboluri* (PTS) care de fapt măsoară vocabularul unei persoane. Dacă o persoană utilizează 100 de cuvinte într-un eșantion de vorbire și dacă 50 din ele sînt cuvinte diferite atunci PTS este 0,50. Proporția poate fi stabilită

[27] Din H. Cantril, G. W. Allport, *The psychology of radio*, New York, Harper, 1935.
[28] F. H. Sanford, *Speech and personality : a comparative case study*, în „Charact. and Pers.", 1942, 10, 169—198. O analiză și mai extinsă a elementelor stilului de vorbire este oferită de R. Fährmann, *Die Deutung des Sprechausdrucks*, Bonn, Bouvier, 1960.

pentru eşantionul total de vorbire sau pentru orice parte dată de vorbire (de exemplu, substantive sau verbe).[29]

Poate că cea mai izbitoare concluzie reieşită din cercetarea analitică de acest tip este *constanța* accentuată a vorbirii unei persoane. Sigur este că fiecare cercetare relatată dovedeşte că stilul vorbirii unei persoane este remarcabil de constant de la o ocazie la alta.

Bazîndu-se pe acest fapt, Yule a aplicat principiul la determinarea autorului faimoasei lucrări *Despre Imitația lui Christos*.[30] A fost scrisă de teologul german Thomas à Kempis cum se credea de obicei, sau de un teolog francez contemporan din secolul al XV-lea, Jean de Gerson, care scria şi în latină ?

> Yule a calculat frecvența cu care anumite substantive apăreau în *Imitații* şi în *alte scrieri* ale aceluiaşi autor. Corelînd frecvența utilizării acestor substantive în ambele seturi de scrieri, el constată că *r* pentru Thomas à Kempis este 0,91; pentru Gerson, 0,81. Pe această bază Yule conchide că à Kempis este adevăratul autor. Corelația mare pentru ambii autori se datorează, desigur, faptului că ambii au scris despre acelaşi subiect religios. Amîndoi trebuie să fi utilizat, *Deus*, de un număr enorm de ori !

Există un motiv special pentru a cita acest studiu. Faptul că Yule constată o diferență, caracteristică în utilizarea *substantivelor* este surprinzător, căci din toți parametri vorbirii, substantivele ar părea că sînt cele mai puțin promițătoare. De ce ? Pentru că substantivele sînt prescrise în mod rigid de înfruntarea noastră (de ceea ce facem). Avem la dispoziție o alegere expresivă redusă. Lucrarea lui Sanford, anterior citată, sugerează că formele de vorbire cele mai individuale şi de aceea cele mai expresive sînt verbele, modificatorii adjectivali şi adverbiali şi construcțiile de propoziții. O persoană care utilizează verbe active, puține adjective şi adverbe şi propoziții simple declarative este în mod sigur diferită de una care utilizează verbe pasive, multe adjective şi adverbe, şi multe propoziții subordonate.

În ceea ce priveşte modificatorii adjectivali şi adverbiali, Doob descoperă faptul că oamenii care utilizează mulți modificatori utilizează şi verbe active. În plus, ei fac judecăți „independente de cîmp“ (pagina 270) ; de exemplu, sînt capabili să descopere figuri

29 J. W. Chotlos, *A statistical and comparative analysis of individual written language samples*, în „Psychol. Monogr.“, 1944, 56, no. 2.

30 G. U. Yule, *The statistical study of literary vocabulary*, Cambridge, England, Cambridge Univ. Press, 1944.

ascunse într-un cîmp vizual complex.[31] Acest mic studiu prezintă bine întreaga logică a expresiei. Oamenii care sînt activi, analitici și discriminatori în manevrarea mediului lor manifestă aceeași tendință în fluxul vorbirii lor. Nu sînt pasivi în acceptarea mediului extern — nici în percepție și nici în utilizarea limbii.

Vom afla treptat care aspecte de vorbire sînt cele mai utile pentru diagnoza expresiei. Chapple a inventat un aparat numit „cronograf de interacțiune", pentru a înregistra parametri importanți legați de lungimea eșantioanelor de vorbire și de tendința subiectului de a întrerupe sau monopoliza conversația.[32] Thorndike ne spune că în vorbirea scrisă punctuația e o trăsătură constantă și revelatoare.[33] Toate acestea și altele merită o explorare suplimentară.

Postură, gest, mers. Poziția și mișcările membrelor reflectă influența *înfruntării, convenției culturale* și *personalității*. Polițistul care dirijează circulația oprește fluxul de vehicule cu brațul stîng și face semn pietonilor cu dreptul. În acest caz natura sarcinii și convenția culturală sînt în mare măsură responsabile pentru structura mișcării. Dar chiar în această secvență extrem de normată putem detecta o individualitate subtilă a expresiei, uneori sugerînd bunăvoință, plictiseală sau aroganță.

Să luăm postura. Omul diferă de maimuțe prin poziția sa verticală, un fapt care are consecințe enorme pentru mobilitatea și inteligența sa.[34]. O cercetare antropologică arată că corpul uman este capabil să-și însușească aproximativ o mie de posturi stabile diferite. „Stabil" înseamnă o poziție statică pe care cineva o poate menține confortabil o perioadă de timp.[35] Într-o anumită măsură aceste poziții preferate depind de deprinderile culturale (de exemplu, de faptul dacă sînt utilizate sau nu scaunele), dar, totuși, într-o mare măsură postura pe care cineva o considera convenabilă este o chestiune de alegere proprie. Poziția în timpul somnului este, de asemenea, o caracteristică personală foarte stabilă.[36] Adler suge-

[31] L. W. Doob, *Behavior and grammatical style*, în „J. abnorm. Soc. Psychol.", 1958, 56, 398—401.

[32] E. D. Chapple, *The measurement of interpersonal behavior*, în „Trans. N.Y. Acad. Sci.", 1942, 4, 222—233. De asemenea, J. D. Matarazzo, G. Saslow, Ruth G. Matarazzo, *The interaction chronograph as the instrument for objective measurement of interaction patterns during interviews*, în „J. Psychol.", 1956, 41, 347—367.

[33] E. L. Thorndike, *Psychology of punctuation*, în „Amer. J. Psychol.", 1948, 61, 222—228.

[34] E. W. Straus, *The upright posture*, în „Psychiatric. Quart.", 1952, 26, 529—561.

[35] G. W. Hewes, *World distribution of certain postural habits*, în „Amer. Anthrop.", 1955, 57, 231—244.

[36] M. H. Johnson, T. H. Swan, G. E. Wiegard, *In what positions do healthy people sleep?* în „J. Amer. med. Assn.", 1930, 94, 2 058—2 062.

rează cu îndrăzneală că „pesimiştii“ se încolăcesc în spaţiul cel mai mic posibil şi îşi trag cuvertura peste cap.[37] Psihodiagnoza nu a testat încă această afirmaţie. Psihanaliştii ne spun că poziţiile pacienţilor pe divan sînt revelatoare şi merită să fie studiate.[38]

Membrele în acţiune sînt şi mai revelatoare, deşi şi aici trebuie să ţinem seama de înfruntare şi de componentele culturale. Ştim, cultura are o influenţă marcată asupra gesticulaţiei mîinii.[39] Unele mişcări, pe de altă parte, sînt mai libere de influenţa culturii şi de aceea sînt în mod potenţial mai revelatoare pentru personalitate ; un bun exemplu îl constituie săritul.[40]

Desigur, psihologilor le-ar plăcea să supună problema unui control experimental pentru un studiu mai atent. Două încercări sînt descrise mai jos.

Giese a dat subiecţilor săi baghete şi le-a cerut să bată măsura la diferite înregistrări muzicale. În cameră era întuneric şi un bec la capătul baghetei permitea fotografierea mişcărilor pe peliculă cinematografică. Din aceste înregistrări a fost posibil să se identifice efectele convenţiei pure (bătaia măsurii în stilul obişnuit al dirijorilor de orchestră), de asemenea un stil de mişcare care se acorda cu compoziţia (Beethoven şi jazz) şi în sfîrşit o individualitate certă în mişcare (expresivă numai pentru subiectul însuşi).[41]

Mira a elaborat o metodă importantă denumită *diagnostic miokinetic*. Subiectul începe să copieze un desen simplu, de exemplu, o scară. Imediat după ce începe i se pune în faţa ochilor un ecran în aşa fel încît nu mai poate vedea ce face, dar continuă desenul. În acest mod [illegible] reduşi şi componenta [illegible]

[illegible]

[illegible] mai completă a semnificaţiei componentului expresiv prin practica psihiatrică vezi W. Malamud, [illegible] of general psychopathology, New York, Norton, 1935.

[39] Cf. Efron, *op. cit.* Nota 9 supra.

[40] P. Halsman, *Jump. book*, New York, Simon and Schuster, [illegible]

[41] F. Giese, *Individuum und Epoche in Taktierbewegung bei verschiedenen Komponisten*, în „Arch. f. d. Ges. Psychol.“, 1934, 90, 380—426.

stiluri de deviere se pot deduce în mod valid anumite trăsături personale.[42]

Asemenea metode sînt, după cum se ştie, artificiale, îndepărtate de gesturile trecătoare ale vieţii cotidiene, dar ele pot constitui cel mai bun mijloc de a controla problema.

Mersul este în mod special un domeniu de studiu fascinant. În Apocrife citim : „Gătelile corpului şi rîsul dinţilor şi mersul omului arată ce este el“.[43] Dar din nou aici analiza controlată e numai la început. Wilsmann sugerează că există şapte atribute măsurabile ale mersului : regularitatea, viteza, presiunea, lungimea pasului, elasticitatea, precizia direcţiei şi variabilitatea.[44] La această listă el adaugă un atribut referitor la mişcarea totală, pe care îl denumeşte ritm.

În toate canalele expresiei revine mereu problema ritmului. Este un concept prost definit. Uneori se referă la periodicitatea unui aspect al structurii mişcării. Dar, de obicei, termenul se referă la un efect neanalizat (şi poate neanalizabil) creat de structura totală a mişcării. „Ritm“, ca şi „stil“, este totuşi un concept vag şi neoperaţional.

Deoarece mersul este un subiect important pentru practica medicală, s-a făcut un progres considerabil în inventarea unor instrumente pentru studiul precis al mişcării picioarelor în timpul mersului şi în stabilirea unor norme pentru cadenţă, lungimea pasului şi viteză.[45] O asemenea cercetare fundamentală va sluji drept trambulină pentru psihologii care, sperăm, se vor interesa curînd de semnificaţia caracterologică a mersului.

O descoperire deosebit de interesantă a fost făcută de [illegible] care constată că subiecţii îşi recunosc totdeauna [illegible]

[illegible]

[illegible] New York, [illegible] adaptată, [illegible] măsurarea temperamentului [illegible] Expressive graphic movements and their relationship to temperament factors, în „Psychol. Monogr.“, 1938, no. 469.

[43] Ecclesiasticus, 19 : 27.

[44] A. C. Wilsmann, *Charakterologische Bedeutung von Einzelmerkmalen*, în H. Bogen, O. Lipmann (Eds.), *Gang und Charakter*, în „Beihefte zur Z.f. angew. Psychol.“, 1931, no. 6.

[45] R. Drillis, *Objective recording* [illegible] în „Ann. N.Y. Acad. Sci.“ [illegible]

mentari de identificare. Se fac înregistrări cinematografice și li se cere subiecților să identifice cine merge.[46]

Ne amintim din discuția noastră anterioară (pagina 474) că autorecunoașterea pe baza trăsăturilor expresive nu e precisă. O persoană își recunoaște rareori vocea, mîinile sau scrisul reflectat în oglindă. Dar mersul este altceva. S-ar părea că identificăm cu precizie mișcarea trunchiului și membrelor noastre printr-un fel de *empatie* (capitolul 21). Percepția mișcării totale se trezește imediat la fel ca impulsurile musculare pe care le recunoaștem prompt ca fiind ale noastre.

În ceea ce privește toate celelalte canale ale mișcării expresive, munca preliminară în analiza mersului a mers mai departe decît studiul semnificației sale diagnostice. Există, totuși, un studiu care sugerează că trăsătura de dominanță în personalitate poate fi descifrată pe baza mersului „ceva mai bine decît la întîmplare".[47]

Scrisul este, dintre toate formele de expresie, de departe cel popular. Grafologii își pot construi o existență „citind caracterul din scris". Psihologii își îndreaptă atenția tot mai mult, deși cam fără tragere de inimă, spre acest domeniu de cercetare. Pentru început, au inventat instrumente inteligente pentru măsurarea a trei dimensiuni ale scrisului — lungimea verticală, lățimea și presiunea.[48]

Trebuie acordată o mare importanță analizei scrisului. Nu e vorba, susțin adepții, numai de o simplă scriere de mînă, ci și de o „scriere prin creier" influențată în toate felurile de impulsuri nervoase expresive care dau o nuanță individuală mișcărilor adaptative ale mîinii. Ca „gest cristalizat", el constituie categoria de mișcare expresivă cea mai accesibilă studiului ; toate celelalte mișcări sînt trecătoare și mai greu de măsurat. Parțial, popularitatea studierii scrisului se datorează disponibilității sale mari.

Criticii care spun categoric că „nu există nimic în grafologie" greșesc. Multe studii arată că grafologii sînt de fapt capabili de

[46] W. Wolff, *Zuordnung individueller Gangmerkmale zur Individualcharakteristik*, în H. Bogen, O. Lipmann, *op. cit.*, nota 44 supra.

[47] P. Eisenberg, P. B. Reichline, *Judging expressive movement: II. Judgements of dominance — feeling from motion pictures of gait*, „J. soc. Psychol.", 1939, 10, 345—357.

[48] Vezi, de exemplu, W. Luthe, *An apparatus for the analytical study of handwriting movements*, în „Canadian J. Psychol.", 1953, 7, 133—139; asemenea, C. A. Tripp, F. A. Fluckiger, G. H. Weinberg, *Measurement of handwriting variables*, în „Percept. and Motor Skills", 1957, 279—294 ; și K. U. Smith, R. Bloom, *The electronic handwriting analyzer and motion study of writing*, în „J. appl. Psychol.", 1956, 40, 302—306.

diagnostica unele caracteristici mai exact decît la întîmplare.[49] Şi nu numai profesioniştii au această aptitudine: probabil toţi o avem într-o anumită măsură. De exemplu, în mod obişnuit se constată că un eşantion întîmplător de oameni poate spune corect sexul indivizilor numai din scris, în aproximativ 70% din cazuri. Deşi departe de a fi perfect, acest grad de succes este deasupra hazardului.[50]

Dacă unii critici pretind prea puţin de la grafologie, entuziaştii desigur pretind prea mult. Uneori şarlatania intră în joc, ca atunci cînd un grafolog ne dă „un portret" al unei figuri politice sau actriţe binecunoscute. Caracteristicile relatate probabil că nu sînt descoperite din scris, ci doar repetă informaţiile obişnuite despre personajul respectiv.

Lăsînd la o parte şarlatanii, mulţi cercetători din domeniu fac încercări serioase de a descoperi dimensiunile scrisului cele mai adecvate pentru studiu.[51] În general vorbind, există un dezacord între cei care preferă semnele grafice specifice şi cei care iau în considerare numai caracteristicile morale ale scrisului. Primul grup ar putea pretinde, de exemplu, că o înclinare înainte indică „simpatie" sau că scrisul îndreptat în sus semnifică „optimism" sau că o persoană care scrie pe „o" deschis la partea superioară este „deschisă" şi „generoasă". Aceasta e abordarea prin semne grafice şi probabil e mai puţin validă.

Alţii preferă să studieze trăsăturile globale. Am văzut că teoria lui Klages (pagina 462) pretinde ca cineva să înceapă analiza estimînd îndepărtarea unui scris de la copia şcolară, pentru a se determina nivelul general de expresivitate pe care o persoană îl manifestă. Klages ar studia, de asemenea, astfel de sindromuri mari cum ar fi „constrîngerile şi relaxarea", adică restrîngerea sau expansiunea scrisului. O persoană copleşită de lumea externă tinde să scrie într-un mod comprimat, cum indică asemenea legături gra-

[49] Studiile despre această problemă sînt numeroase. Exemple sînt H. J. Eysenck, *Graphological analysis and psychiatry: an experimental study*, în „Brit. J. Psychol.", 1945, 35, 70—81; H. Cantril, G. W. Allport, H. A. Rand. *The determination of personal interests by psychological and graphological methods*, în „Charact. and Pers.", 1933, 2, 134—151; G. R. Pascal, *The analysis of handwriting: a test of significance*, în „Charact. and Pers.", 1943, 12, 123—144.

[50] Cf. P. Eisenberg, *Judging expressive movement: I. Judgements of sex and dominance-feeling from handwriting samples of dominant and non-dominant men and women*, în „J. appl. Psychol.", 1938, 22, 480—486.

[51] Cf. Thea Stein-Lewinson, *Graphische Darstellung der handschriftlichen Dynamik*, în „Ausdruckskunde", 1956, 3, 145—180; H. de Gobineau, R. Perron, *Génétique de l'Écriture et étude de la personalité*, Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1954; J. Kašpárek, *A factor analysis of some quantitative and qualitative signs in handwriting*, în „Československá Psychologie", 1957, 1, 338—352.

fice ca micimea scrisului, presiune mare, verticalitate, regularitate, îngustime, linii inferioare lungi și linii superioare scurte, descreș-terea marginilor din stînga și altele. O persoană care își stăpînește lumea ar prezenta sindromul grafic opus.[52]

Unii cercetători pretind că scrisul are nu numai o semnificație expresivă, ci și una „proiectivă“ (cf. pagina 441). Ca și gesturile autiste, scrisul poate spune multe despre conflictele inconștiente specifice din personalitate.[53]

O problemă care trebuie urgent explorată este aceasta : Care aspecte ale personalității pot fi determinate în mod valid din scris și care nu ? Un studiu, de exemplu, arată că valorile remarcabile ale unei persoane pot fi destul de bine identificate (de exemplu dacă e o persoană accentuat religioasă), dar nu putem decide în mod sigur numai din scris dacă ea este catolică, baptistă sau iudaică.[54] Și, de asemenea, conform cu argumentul nostru de la pagina 462, trebuie să ne așteptăm ca unii oameni să-și dezvăluie mai multe trăsături personale în scris decît alții. Un bibliotecar, de exemplu, ar putea avea un scris inexpresiv, dar o voce sau un mers semnificativ.

Aceste limite ne conduc la principala noastră concluzie : toate căile de expresie necesită studiu. Nu îndrăznim să ne bazăm practica psihodiagnozei pe nici o trăsătură „monosimptomatică“. Pentru a studia expresia în mod adecvat trebuie să explorăm toate canalele expresivității.

Stilul

Inițial *stil* însemna un toc sau un instrument de gravare (*stilus*). Mai tîrziu a ajuns să semnifice scriere și apoi întreaga savoare a unei lucrări scrise considerată în totalitatea sa. Deoarece, într-un sens, omul este o fuziune a tuturor lucrărilor sale, francezii au obiceiul să spună *Le style est l'homme même.*

Pentru psiholog termenul înseamnă structura complexă și completă a comportamentului expresiv. El se referă la ansamblul activității, nu numai la abilități speciale sau regiuni singulare, desigur

[52] O expunere bună în limba engleză a sistemului lui Klages este Thea Stein-Lewinson, *An introduction to the graphology of Ludwig Klages*, în „Charact. and Pers.“, 1938, 6, 163—176. Vezi, de asemenea, J. E. Bell, *Projective techniques*, New York, Longmans, Green, 1948.

[53] W. Wolff, *Diagrams of the unconscious*, New York, Grune and Stratton, 1948. De asemenea, E. B. McNeil, G. S. Blum, *Handwriting and psychosexual dimensions of personality*, în „J. proj. Techniques“, 1952, 16, 476—480.

[54] Vezi Cantril, Allport, Land, *op. cit.*, nota 49 supra.

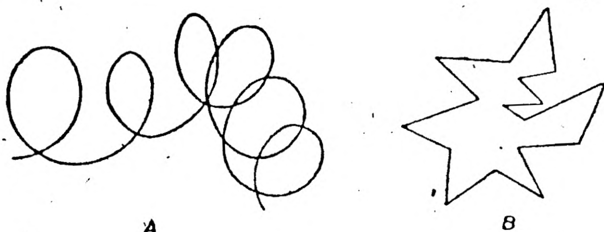

Figura 42. Waleula şi Quidikaka

dacă nu limităm termenul vorbind de un *stil de scris* sau un *stil de vorbire.*

Fiecare pictor are un stil propriu ; la fel, fiecare compozitor, muzician, jucător cu mingea, romancier, soţie şi mecanic. Numai după stil recunoaştem compoziţiile lui Chopin, picturile lui Dali şi plăcintele mătuşii Sally. În toate aceste cazuri vorbim de legătura strînsă dintre straturile expresive ale personalităţii şi formele extrem de integrate ale înfruntării. Stilul se aplică la *maniera personală* de expresie care caracterizează activitatea de înfruntare.

Stilul prezintă interes pentru estetică, ca şi pentru psihologie. În literatură, am spus, stilul pare să fie un produs al particularităţilor structurii frazei, vocabularului, imaginilor preferate, utilizării metaforei şi a altor procedee. Am atras atenţia asupra numărului mare de dimensiuni după care deprinderile de vorbire şi scriere pot fi comparate.

Dar este stilul numai o sumă a unor elemente separate ? Sau este neanalizabil ? Un mic experiment va clarifica subiectul. În figura 42, sînteţi întrebat care desen e denumit corect *quidikaka* şi care *waleula ?*

Desenele sînt în esenţă fără sens, dar vă lasă un „sentiment" distinct. *Ştiţi* care trebuie denumit quidikaka şi care waleula. Dacă sînteţi întrebat de ce, puteţi spune că există ceva rotund şi blînd legat de cuvîntul waleula şi de desenul A, şi ceva pătrat şi ascuţit legat de quidikaka şi desenul B. Totuşi, rotunjimea vizuală din A nu e identică cu rotunjimea auditivă a cuvîntului waleula. Nu există un „element identic" care le leagă. Da, există o similaritate undeva, dar este foarte insesizabilă. Tot ceea ce putem spune este că stilul auditiv total al lui waleula corespunde cu stilul vizual total al desenului A. Este cazul unei corespondenţe „fiziognomice" neanalizate.[55]

Şi acelaşi lucru se pare că se întîmplă cu stilul. În figura 29 am arătat că e uşor să se asocieze scrieri muzicale complexe cu

[55] Cf. M. Scheerer, J. Lyons, *Line drawings and matching responses to words,* în „J. Pers.", 1957, 25, 251—273.

calitățile personale complexe ale compozitorilor. E numai impresia noastră generală că ele corespund. Judecata este un proces de nivel superior ; oarecum structura totală a trăsăturilor pare să fie transferată în structura totală a stilului.

Faptul că facem deducții nu numai din trăsături expresive detaliate, ci și din stil ca întreg e arătat într-un experiment.

Au fost adunate nouă teme de la șaptezeci de studenți, trei în octombrie, trei în ianuarie și trei în mai. Subiectele temelor erau uniforme pentru toți studenții.

După ce temele au fost dactilografiate și s-a îndepărtat numele, s-au cerut unor evaluatori să grupeze temele scrise de diferiți studenți. În ansamblu această sortare a fost reușită.

De ce ? În unele cazuri trăsăturile expresive individuale erau ca un ghid. Utilizarea excesivă a punctelor și virgulelor putea caracteriza scrisul unui student, sau o altă ciudățenie a punctuației sau ortografiei. Dar majoritatea identificărilor erau făcute după integralitatea „calității formei" (stilul) de prezentare a temei.

Evaluatorii s-au trezit căutînd trăsături care corespundeau trăsăturilor personale ale autorului. Astfel, temele unui student păreau totdeauna să reflecte „un simț bine echilibrat al umorului, o toleranță liniștită, amuzată a relațiilor și situațiilor sociale". Un altul manifesta în toate temele „o siguranță de sine pozitivă, dar nici pornită, nici încăpățînată". Un al treilea era „în mod constant plictisit. Privește viața ca o experiență monotonă în care se adoptă cursul cel mai scăzut al acțiunii". Și așa mai departe.[56]

Atunci există o estetică a felului de a fi tu însuți. O persoană este unitatea fundamentală și unică a întregii activități. Un artist, se spune, nu e un tip special de om ; dar fiecare om este un tip special de artist.

Poate că într-un mod limitat putem stabili o tipologie a stilurilor. Gough și Woodworth arată, de exemplu, că sînt posibile opt stiluri diferite reflectate în activitatea cercetătorilor științifici. Anumite sindromuri de deprinderi de muncă și de calități personale par să meargă împreună. Un om este predominant „adept fanatic", altul „inițiator", al treilea „metodolog" și așa mai departe.[57]

Totuși, părerea mea este că așa cum personalitatea este unică, la fel este și pecetea stilului. Ca în toate cercetările asupra per-

[56] F. H. Allport, L. Walker, E. Lathers, *Written composition and characteristics of personality*, în „Arch. Psychol.", 1934, no. 173.
[57] H. G. Gough, D. G. Woodworth, *Stylistic variations among professional research scientists*, în „J. Psychol.", 1960, 49, 87—98.

sonalităţii, putem, dacă dorim, să căutăm caractere comune, tipuri şi categorii. Dar în ultimă analiză toate aceste grupuri vor fi grosiere şi aproximative. Situaţia este aceeaşi ca şi în cazul structurii personalităţii. Putem căuta trăsături comune sau putem căuta dispoziţii personale. La fel putem căuta legi generale ale expresiei sau ale stilurilor individuale. Există o justificare pentru ambele căi ştiinţifice.

Rezumat

În capitolul 17 s-a afirmat că studiul mişcării expresive este numai unul din cele unsprezece metode fundamentale de evaluare a personalităţii. Şi totuşi a fost necesar să dedicăm un capitol întreg acestui subiect. Am făcut-o pentru că simt că subiectul este important şi prea adesea neglijat.[58] Majoritatea teoriilor despre personalitate sînt lipsite de o definiţie clară a expresiei şi adesea o confundă cu proiecţia. Am încercat să explic că tehnicile proiective sînt procedee speciale pentru captarea *conţinutului* inconştient al unei vieţi, în timp ce comportamentul expresiv constituie fluxul conştient al *manierei* şi al *stilului* care îşi pun pecetea asupra fiecărui act al comportamentului adaptativ.

Putem afirma în mod corect că fiecare act pe care o persoană îl săvîrşeşte are în mod invariabil două aspecte : cel de înfruntare şi cel expresiv. Ceea ce o persoană încearcă să facă este extrem de revelator, dar la fel de revelatoare este şi maniera sau modul de a face. Am întîlnit această distincţie în capitolul 11, cînd ne-am referit la conţinutul cogniţiei (ce gîndeşte o persoană) şi la stilul cognitiv (modul său de a gîndi).

În viaţa obişnuită acordăm mai multă atenţie comportamentului de înfruntare decît celui expresiv. Înfruntarea este prim planul, expresia este numai fundalul personalităţii. Ne obişnuim repede cu maniera unei persoane şi acordăm atenţie numai la ceea ce face. Psihologii, de asemenea, sînt gata să ia maniera drept bună şi să-şi concentreze studiul mai curînd asupra *ce*-ului realizării decît asupra lui *cum*.

Acest capitol s-a ocupat de cîteva probleme teoretice — originea, coerenţa şi variabilitatea comportamentului expresiv. De asemenea, s-au prezentat cercetări reprezentative asupra unor trăsături expresive separate (faţa, vocea şi vorbirea, postura şi gestul, mersul şi scrisul). Deşi s-a realizat o mare cantitate de muncă preliminară solidă, nu am ajuns încă la punctul în care

[58] Un text recent recunoaşte în mod clar importanţa subiectului : H. Bonner, *Psychology of personality*, New York, Ronald, 1961, cap. 13.

avem un ghid pentru psihodiagnostic. Nu e sigur să pretindem că o expresie facială dată, un gest dat sau un anumit scris semnifică întotdeauna cutare sau cutare trăsătură. Probabil nu vom atinge acest stadiu, căci comportamentul expresiv reflectă convergenţa multor tendinţe determinate şi va trebui să învăţăm să schiţăm reţeaua de la bază cu mai multă subtilitate decît în prezent.

Totuşi, cu toată imprecizia sa, maniera şi stilul expresiv ale celuilalt sînt un factor important (poate cel mai important) pentru înţelegerea personalităţii — pentru ceea ce a ajuns să fie denumit „percepţia persoanei". Şi acum ne vom îndrepta atenţia asupra acestui subiect.

PARTEA A V-A

ÎNȚELEGEREA Personalității

CAPITOLUL 20

Percepția persoanei

ACCESIBILITATEA CELUILALT ● PRIMELE IMPRESII ● APTITUDINEA DE A JUDECA ● CALITĂȚILE UNUI BUN JUDECĂTOR ● DIFERENȚELE DE SEX ● UNELE PROCESE ALE PERCEPȚIEI PERSOANEI ● PE CINE CUNOAȘTEM CEL MAI BINE ? ● SURSE OBIȘNUITE DE EROARE ● FOCARUL ÎNȚELEGERII ● REZUMAT

Nici o persoană nu poate înțelege complet altă persoană pentru că nici un om nu împărtășește direct motivele, gîndurile și sentimentele celuilalt. Singurul eu la care avem acces imediat este eul propriu. Cunoașterea celorlalți oameni ne vine indirect și fragmentar. În cel mai bun caz întrezărim cîte ceva în treacăt din celălalt.

Totuși, încercăm cu pasiune să umplem abisul dintre o minte și alta, căci fericirea și supraviețuirea noastră depind de judecățile corecte ale persoanelor. De multe ori pe zi ne surprindem zîmbind, dînd din cap, spunînd „da, da" — pentru a ne asigura însoțitorul și pe noi înșine că înțelegem ce spune și ce este. Deși înțelegerea noastră este în cel mai bun caz parțială, o prezentăm așa cum este.

Rareori zîmbim cînd sîntem singuri. Aproape întotdeauna un zîmbet este produsul special al unei întîlniri sociale — un gest pentru a semnifica faptul că înțelegem pe tovarășul nostru, că avem o „apartenență comună", că avem o bază stabilită de comun acord pentru coexistență.

Zîmbetul copilului mic nu are o asemenea semnificație. La sugar, zîmbetul este un răspuns instinctual, provocat după

primele săptămîni de viață de o față (sau mască) în mișcare. Pentru ca acest răspuns perceptual să se producă copilul trebuie să fie într-o stare de bună dispoziție și de securitate totală. Abia mai tîrziu, după ce s-a format simțul eului-și-al-celuilalt zîmbetul capătă sensul de „înțelegere“.[1]

În acest capitol și în următorul vom vedea că psihologii (și filozofii) și-au bătut mult capul cu procesul indirect și misterios prin care obținem *la connaissance d'autrui.** În cel mai bun caz, imaginea noastră despre o altă persoană este numai un *fenomen* — o imagine în mintea noastră —, o replică grosieră și expeditivă a realității obiective. Așa cum am văzut în capitolul 11, percepția nu e o cameră fotografică, ca să nu mai vorbim de razele X. Este un mecanism care *ordonează* indicii externi care vin la simțurile noastre. Deși nu cunoaștem direct realitatea externă, știm că conținutul percepției corespunde într-o anumită măsură cu ceea ce se află „acolo afară“.

Această dilemă obsedează toate științele. Chiar fizicianul poate cunoaște numai fenomenele (ceea ce el percepe) și nu adevărul absolut. Efortul său, ca și al psihologului, este să facă lumea sa fenomenală să corespundă cît mai apropiat posibil cu *Ding an Sich* (lucrul în sine) necognoscibil[2]. Dar, cum vom vedea, această dilemă kantiană este accentuată în special cînd se aplică la problema înțelegerii oamenilor. În percepția persoanei există multe surse de eroare care nu-l tulbură pe specialistul în științele naturii. În primul rînd, sentimentele personale sînt rapid declanșate în toate relațiile noastre sociale, chiar atunci cînd încercăm să fim obiectivi. O persoană îndrăgostită nu este în mod sigur judecătorul cel mai bun al personalității persoanei iubite. Climatul situației afectează puternic judecățile noastre referitoare la oameni. Cercetarea arată, de exemplu, că atunci cînd ne aflăm într-o situație amenințătoare sau umilitoare apreciem oamenii ca mult „mai puțin atrăgători“ decît în situații care flatează respectul nostru de sine[3].

Dar parțialitatea emoțională este numai un factor care complică „percepția persoanei“. (Utilizez această expresie oarecum stîngace pentru că devine curentă în psihologie. Cititorul își va da seama că nu *percepem* literalmente pe ceilalți. Cum am spus în ca-

[1] R. Spitz, *The smiling response,* în „Genet. Psychol. Monogr.“, 1946, 34, 57—125; și K. Goldstein, *The smiling of the infant and the problem of understanding the „other“*, în „J. Psychol.“, 1957, 44, 175—191.

* În franceză în original. (Nota trad.).

[2] O examinare utilă a acestui subiect se află în B. B. Wolman, *Contemporary theories and systems in psychology,* New York, Harper, 1960, cap. 10.

[3] R. J. Keliner, *The effects of threat reduction upon interpersonal attractiveness,* în „J. Pers.“, 1960, 28, 145—155.

..pitolul 11, ar fi mai corect să spunem că îi *procepem*. În vorbirea obișnuită spunem că îi „judecăm". Pentru comoditate vom vorbi despre întregul domeniu al problemei cu care avem de-a face ca *percepție a persoanei*. Vom numi *judecător* pe „percepător", iar persoana „percepută" — *celălalt*).

Vom acorda atenție la opt aspecte ale problemei complexe cu care ne confruntăm :

Accesibilitatea celuilalt
Primele impresii
Aptitudinea de a judeca
Calitățile unui bun judecător
Diferențele de sex.
Unele procese ale percepției persoanei
Pe cine cunoaștem cel mai bine ?
Unele surse obișnuite de erori.

Accesibilitatea celuilalt

Mark Twain scria : „Fiecare e o lună și are o parte întunecată pe care nu o arată niciodată nimănui". Admițînd că toți încercăm să ținem ascunse de ochi indiscreți anumite străfunduri ale naturii noastre, ne deosebim totuși foarte mult în funcție de măsura în care ne ascundem. În unele vieți partea întunecată a lunii acoperă o suprafață mică ; în alte vieți, una mare.

Autodezvăluirea. Cercetări recente dovedesc acest fapt. Oamenii diferă mult prin cantitatea de informație pe care o dezvăluie de bună voie despre ei înșiși și prin numărul de persoane cărora li se destăinuie.[4]

> Procedeul unui asemenea studiu este simplu. Subiecții pot fi întrebați dacă au discutat recent cu mama, cu tatăl, cu soția lor, cu străini, cu prieteni de același sex, de sex opus (sau alte „persoane țintă") despre o diversitate de subiecte, de exemplu, părerile lor politice, chestiuni financiare, îmbrăcămintea personală, sănătate, sentimente de inferioritate socială, subiecte sexuale impersonale, subiecte sexuale personale și așa mai departe.

Ar reieși că unii oameni se lasă cunoscuți total de o mare varietate de semeni muritori ; alții „amuțesc" în ce privește majori-

[4] S. M. Jourard, *Healthy personality and self-disclosure*, în „Ment. Hyg.", 1959, 43, 499—507 ; S. M. Jourard, P. Lasakow, *Some factors in self-disclosure*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1958, 56, 91—98 ; și M. A. Rickers-Ovsiankina, A. A. Kusmin, *Individual differences in social accesibility*, în „Psychol. Rep.", 1958, 4, 391—406.

tatea subiectelor, față de majoritatea oamenilor. Unii, putem spune, sînt în mod voluntar „deschiși“ și alții deliberat „enigmatici“. În general, se pare că femeile (al căror rol în societate este, în general „expresiv“ și personal) se dezvăluie mai mult decît bărbații (al căror rol este „instrumental“ și personal). Studenții albi din colegiu se dezvăluie mai mult decît studenții negri. Mamele se destăinuie mai mult decît tații. Și, așa cum ar fi de așteptat, înclinația pentru „persoana țintă“, similaritatea valorilor, gradul de reciprocitate și durata relației constituie factori importanți. Desigur că există și diferențe culturale. Lewin pretinde că americanii ca grup se dezvăluie mult mai mult față de cunoștințe și de străini decît o fac germanii.[5] Mead subliniază faptul că în Samoa toate *activitățile* unei persoane sînt cunoscute de grup, dar rămîn tăinuite *motivele*.[6]

Este evident că dorința de autodezvăluire constituie un factor major în facilitarea percepției persoanei. Și totuși și accesibilitatea nu e numai o problemă de destăinuire deliberată. Unii oameni par relativ transparenți în activitățile lor cotidiene spontane, în timp ce alții, în comparație, sînt opaci. Un studiu constată că oamenii care sînt extrovertiți, adaptabili, dominanți sînt persoane ce pot fi evaluate în mod sigur în ceea ce privește aceste trăsături și altele.[7] De asemenea, pare să fie o regulă că indivizii cei mai tipici pentru cultura lor sînt mai deschiși (mai corect judecați).

Primele impresii

Pare evident (deși nu e întotdeauna adevărat) că cu cît vedem și auzim mai mult despre comportamentul unei persoane cu atît mai exactă este judecata noastră referitoare la el. Totuși, este surprinzător caracterul extensiv al judecăților nostre bazate chiar pe indiciile cele mai sărace.

Rapiditatea uimitoare cu care sînt făcute primele judecăți poate fi ușor demonstrată. În timp ce călătoriți cu un vehicul public, închideți ochii și întoarceți capul spre un pasager pe care nu l-ați observat anterior, poate cineva care stă în partea opusă și oblic. Deschideți ochii pentru două sau trei secunde și apoi cu ochii închiși reflectați asupra impresiilor pe măsură ce apar. Iată o persoană nemaivăzută înainte și complet necunoscută. O dată cu privirea cea mai scurtă apare un proces mental complex, care are

[5] K. Lewin, *Some social-psychological differences between the United States and Germany*, în „Charact. and Pers.“, 1935—1936, 4, 265—293.

[6] Margaret Mead, *Coming of age in Samoa*, New York, Morrow, 1928, cap. 9.

[7] Cf. G. W. Allport, *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, pp. 443, 508 f.

ca rezultat, într-un scurt timp, poate treizeci de secunde, judecăţi privitoare la sexul, vîrsta, statura, naţionalitatea, clasa socială şi ocupaţia străinului, odată cu unele aprecieri vagi referitoare la temperamentul său, suferinţele trecute, „rigiditatea“, dominanţa, bunăvoinţa, curăţenia şi chiar cinstea sa. La o cunoaştere ulterioară multe din aceste impresii s-ar dovedi fără îndoială greşite, dar exerciţiul serveşte pentru a atrage atenţia asupra caracterului rapid structural al judecăţilor noastre. Faptul că cineva percepe o personalitate la primul contact, nu prin fragmente puse împreună cu o încetineală penibilă, ci ca o structură unitară (în care o schemă complexă de indici interrelaţionaţi este organizată imediat) este, aşa cum vom arăta în capitolul următor, o chestiune de o importanţă teoretică considerabilă.

Într-un experiment nepublicat, făcut într-o clasă, un instructor a invitat un prieten al său (total străin de clasă) să vină în clasă şi să i se alăture pe podium. El a întrebat străinul „Ce crezi despre vreme?“ Celălalt a făcut cîteva comentarii neutre şi după un minut a părăsit clasa.

Apoi studenţii au scris timp de trei minute răspunsul la indicaţia „Vă rog să scrieţi impresia dumneavoastră despre dl. X. Orice v-a venit în minte în legătură cu el. Enunţaţi doar primele dumneavoastră impresii“.

În medie studenţii au relatat 5, 6 impresii separate în cele trei minute permise. În total, au fost enumeraţi 259 itemi, distribuiţi astfel :

	Procentaj din răspunsurile totale
Trăsături personale : liniştit, plin de umor, cultivat, modest şi altele	56
Caracteristici fizice : brunet, slab, bine îmbrăcat	14
Judecăţi situaţionale : încearcă să placă, neobişnuit cu grupul, se bucură de ocazie	12
Caracteristici etnice : născut în străinătate, evreu, european	7
Status şi rol : predă ştiinţe, poate fi fotograf, aparţine clasei bogate	7
Efectul asupra sentimentelor judecătorului : simpatic, deconcertant, tip drăguţ	4

Experimentele de acest gen sînt desigur afectate de indicaţiile date şi de condiţiile de moment care predomină. Totuşi, două rezultate sînt probabil tipice pentru experimentele legate de primele impresii : 1. În timp ce trăsăturile personale sînt căutate şi percepute, judecătorul încearcă adesea în plus să-l pună pe celălalt într-o categorie ; el îl clasifică din punct de vedere fizic, etnic şi după ocupaţie ; de asemenea, îl judecă în termenii adaptării sale la situaţia prezentă. Într-o măsură mai mică judecătorul reacţionează subiectiv (în termeni de simpatie sau antipatie faţă de

celălalt). 2. Există un acord considerabil între judecători (deocamdată nu ne interesează dacă judecățile sînt exacte). În acest experiment, toți judecătorii au fost de acord în mod virtual că dl. X era inteligent, prietenos, cald, dar timid, sensibil, manierat și fără prejudecăți. Sporadic au fost și dezacorduri accentuate, X fiind judecat în același timp ca stingherit și calm, un gînditor atît superficial, cît și profund. În general, se pare că vocea și manierele unui străin provoacă impresii destul de uniforme la ceilalți. Aceasta înseamnă că într-o cultură dată toți judecătorii tind să „grupeze" indicii în același mod. Chiar dacă gruparea se poate dovedi eronată. Adesea auzim că se spune : „Știu că dă tuturor acea impresie la început, dar odată ce ajungi să-l cunoști...".

Cu procedee experimentale moderne este posibil să se studieze cum schimbă judecățile unității de informație adăugate. De exemplu, cineva poate urmări un film care arată comportamentul unei persoane pentru un minut și să emită judecata care rezultă, apoi se adaugă trei, cinci sau zece minute la timpul de rulare a filmului. Sau se poate prezenta un subiect numai prin vocea sa și apoi să se adauge gesturile mîinii, fața și în final o întîlnire și o discuție personală.

Ce se întîmplă cînd se adaugă noi informații ? În primul rînd, judecătorii devin în general mai elogioși și mai favorabili. De asemenea, ei au o mai mare încredere în judecățile lor. Și totuși informația adăugată nu duce în mod necesar la judecăți mai bune. De fapt, unii judecători pot fi mai corecți dacă fac simple judecăți stereotipe despre oameni (după apartenența lor socială, națională, de clasă) decît dacă sînt siliți să individualizeze și să utilizeze indici subtili care depășesc capacitatea lor de interpretare. Chiar psihologii clinicieni, se pare, pot să se încurce și să devină mai puțin eficienți ca judecători dacă ei încearcă să absoarbă prea multă informație despre celălalt.[8]

Dar judecătorii diferă. Se pare că dacă primele impresii sînt numeroase, bogate și variate, judecătorii sînt flexibili, adică cu ajutorul informației suplimentare corectează și lărgesc rapid prima judecată ; în timp ce aceia care văd puțin la început probabil că păstrează o impresie stereotipă și săracă chiar dacă li se dă mai multă informație.[9]

[8] E. G. Beier, J. Stumpf, *Cues influencing judgment of personality characteristics*, în „J. consult. Psychol.", 1959, 23, 219—225 ; W. J. Crow, *The effect of training upon accuracy and variability in interpersonal perception*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1957, 55, 355—359 ; și E. L. Kelly, D. W. Fiske, *The prediction of performance in clinical psychology*, Ann Arbor. Univ. of Michigan Press, 1951.

[9] Elise S. Bartholomew, *Changing impressions of personality: a study in cognitive restructuring*, Unpublished doctoral dissertation, Radcliffe College Library, 1958.

Aptitudinea de a judeca

Majoritatea aptitudinilor mentale nu sînt nici total generale, nici total specifice. De exemplu, o persoană cu o aptitudine artistică nu e de regulă în egală măsură expertă în desen, pictură, dans și compoziție muzicală. Aptitudinile funcționează pe canale oarecum mai înguste. Pe de altă parte, aptitudinea artistică nu e total specifică. E fără precedent ca un om să poată să schițeze o barcă bună dar un far de nerecunoscut sau să fie capabil să compună o melodie și nu și altele. Nu trebuie să ne așteptăm ca un judecător să aibă un succes constant în aprecierea fiecărei calități a tuturor persoanelor, dar în același timp nu trebuie să ne așteptăm să reușească numai în judecarea *unei singure* calități la toți oamenii, sau poate a tuturor calităților la *o singură* persoană. Adevărul se află undeva între aceste extreme.

Au fost inventate experimente pentru a investiga această problemă.

De exemplu Bronfenbrenner, Harding și Gallwey au studiat două tipuri de aptitudini la judecătorii lor[10] : 1. *Sensibilitatea față de un celălalt generalizat* (adică, cunoașterea modului în care oamenii se comportă în general). Metoda cerea judecătorilor să prevadă fenomene ca : rezultatul sondajelor de opinie publică, atitudinile medii dintr-o comunitate sau „răspunsul tipic" al studenților de colegiu la itemii unui test de personalitate. 2. *Sensibilitatea interpersonală* se referă la aptitudinea de a percepe cum se simte o persoană *anumită* dintr-un grup față de o problemă sau față de liderul grupului, total separat de o opinie medie. Desigur că această aptitudine reprezintă ceea ce de obicei avem în minte cînd vorbim despre „un bun judecător de oameni".

Investigațiile subliniază faptul că cele două aptitudini sînt în general independente. Aceia care sînt judecători buni ai „publicului" nu sînt în mod necesar judecători buni ai „persoanei". Un director comercial al unui mare magazin, de exemplu, poate să prevadă „ce va cumpăra publicul" dar să nu fie capabil să aprecieze dispoziția unui client anumit de a face cumpărături.

Mai mult, în măsura în care sensibilitatea interpersonală e implicată, reiese că unii judecători sînt mai corecți în înțelegerea (predicția) bărbaților decît a femeilor ; alții, mai corecți în ceea ce privește femeile. De asemenea, există

[10] U. Bronfenbrenner, J. Harding, M. O. Gallwey, *The measurement of skill in social perception*, în A. L. Baldwin et al. (Eds.), *Talent and society*, Princeton, N.J., Van Nostrand, 1958.

unele dovezi că oamenii judecă cei mai bine pe aceia care sînt asemănători cu ei și pentru care au simpatie.

Totuși, în ciuda descoperirii factorilor care micșorează calitatea judecății, există de asemenea o dovadă importantă că sensibilitatea interpersonală este (cel puțin la mulți oameni) o aptitudine generală.

La pagina 24 s-a subliniat că trei grupe de norme sînt utile în studiul personalității : 1. norme universale, care ne spun cum se comportă în general ființele umane ; 2. norme de grup, care ne spun ce practici sînt comune într-o anumită națiune, cultură, grup ocupațional sau clasă socială ; 3. norme individuale, care privesc formele de comportament caracteristice pentru o persoană dată. Din studiul pe care tocmai l-am citat am aflat că abilitatea de mînuire a normelor universale și de grup nu este asociată în mod necesar cu abilitatea de a mînui norme individuale. (Așa cum arată multe cercetări, psihologi care pot fi experți în tendințe universale sau de grup, sînt adesea slabi în aprecierea personalităților individuale). Prima formă de abilitate, *sensibilitatea față de un celălalt generalizat* (sau uneori numită *judecată stereotipă)* este, desigur, extrem de utilă. Este utilă nu numai cînd e vorba de oameni în masă, ci și cînd e vorba de un celălalt individualizat. Cealaltă abilitate *(sensibilitatea interpersonală)* o depășește pe prima prin aceea că se bazează pe un simț al structurării personale, un sentiment estetic sau structurat pentru particular. Ne hazardăm să emitem opinia că cei mai buni judecători au ambele tipuri de abilități.[11]

Cum se poate descoperi dacă capacitatea de a judeca oamenii este generală sau specifică ? Următorul experiment oferă un procedeu ilustrativ.[12]

Cline și Richards au selecționat la întîmplare zece cumpărători de la un magazin universal suburban. După ce au

[11] Deși descoperirea celor două tipuri de aptitudini (sensibilitatea față de un celălalt generalizat și sensibilitatea interpersonală) este utilă, nu trebuie să admitem că nici o altă „abilitate primară" nu e inclusă. De exemplu, P. E. Vernon sugerează trei serii de abilități : unii oameni se înțeleg *pe sine* bine ; unii își înțeleg deosebit de bine *prietenii* ; alții excelează în judecata *străinilor*. Vernon găsește unele dovezi în sprijinul acestei distincții triple. Judecătorii buni ai eului propriu se caracterizează prin inteligență mare și mult umor. Cei care își judecă bine prietenii și asociații au înclinații sociale mai reduse și sînt mai puțin inteligenți decît primii, dar mai artiști. Cei care judecă bine pe străini au inteligență mare și daruri artistice mari dar tind să fie nesociali în multe privințe : *Some characteristics of a good judge of personality*, în „J. soc. Psychol.", 1933, 4, 42—58.

[12] V. B. Cline, J. M. Richards, *Accuracy of interpersonal perception — a general trait ?*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1960, 60, 1—7.

filmat acești străini, au obținut în cursul unui interviu cooperarea lor ulterioară în administrarea unor teste de personalitate variate. Apoi au adunat de la prietenii și cunoștințele acestor străini date suplimentare despre ei.

După acestea, cincizeci de judecători au vizionat filmul și apoi au completat testele de personalitate așa cum au considerat că a făcut fiecare cumpărător. De asemenea, au încercat să aprecieze cumpărătorii după cum au crezut că au făcut prietenii acestora.

Reiese că dacă judecătorul face o treabă bună cu unul dintre instrumente, tinde să facă același lucru și cu celelalte și dacă face o treabă bună în ce privește un străin, tinde să facă același lucru cu toți. Dacă e slab referitor la unul, tinde să fie slab în raport cu toți.

Deși această metodă e ingenioasă, trebuie să subliniem faptul că sarcina validării judecăților emise asupra personalității nu este ușoară. Ce criteriu avem pentru ceea ce celălalt „este realmente“ ? Pentru noi a completa un test de personalitate exact așa cum ne imaginăm că altul l-a completat este o metodă cuantificabilă dar nu total adecvată. În primul rînd, testele de personalitate (și aprecierile făcute de prieteni) au rareori o validitate ridicată. Ele nu reprezintă în mod necesar ceea ce celălalt „este realmente“. Mai mult, a prevedea cuvintele precise pe care o persoană le va utiliza la un test depășește cu mult ceea ce înțelegem printr-o judecată reușită a oamenilor. Va răspunde „Da“ sau numai „Uneori“ la întrebarea dacă e tulburat de insomnie ? Chestiunea e mult prea fină. Preferă baia sau dușul ? Cui îi pasă ? Mulți itemi dintr-un test de personalitate sînt neînsemnați și irelevanți, cînd trebuie să stabilim cine este un judecător bun de oameni. Ei invită judecătorul să dea un răspuns prudent și stereotip sau să răspundă presupunînd că celălalt trebuie să semene cu el sau să utilizeze un mijloc la fel de artificial pentru sarcina fixată.[13]

[13] Unii autori susțin că aceste artificii aruncă o îndoială asupra existenței vreunei aptitudini generalizate. Astfel, Cronbach subliniază faptul că o anumită atitudine mentală ar putea fi responsabilă de superioritatea unei persoane asupra alteia. De exemplu, dacă un profesor adoptă o gamă îngustă de predicție — estimînd că C. I. dintr-o clasă de elevi va fi între 90 și 110, va exista o posibilitate mai mică de eroare decît dacă utilizează o gamă largă, să zicem între 70 și 130. Succesul este numai un artefact al gamei, pe care o alege. L. J. Cronbach, *Processes affecting scores on „understanding of others“ and „assumed similarity“*, în „Psychol. Bull.“, 1955, 52, 177—193. Vezi, de asemenea, N. L. Gage, L. J. Cronbach, *Conceptual and methodological problems in interpersonal perception*, în „Psychol. Rev.“, 1955, 62, 411—422. Alții susțin că o persoană care face predicții stereotipe (bazate pe tendințele umane comune) va realiza mai mult decît o persoană care încearcă să-și individualizeze predicțiile. Vezi W. J. Crow, K. R. Hammond, *The*

În ciuda lipsurilor ei, metoda predicției răspunsurilor la un test de personalitate sau a ceea ce vor spune cunoștințele despre persoana cealaltă, reprezintă una din puținele metode de a controla validitatea unei judecăți reușite. În unele cazuri se utilizează validarea cu rază mare de acțiune. A prevăzut cu succes judecătorul că X va deveni delincvent, că Y va fi un conducător bun în grupul său, că Z va suferi o epuizare mentală? Asemenea predicții largi sînt greu de verificat și totuși ele ar părea mai aproape de ceea ce credem în mod obișnuit că este aptitudinea de a judeca personalitatea.

Pentru a rezuma, deși nu cunoaștem exact ce subtipuri pot fi implicate în aptitudinea de a judeca pe ceilalți și deși avem greutăți considerabile în a dovedi că judecățile sînt bune sau slabe, totuși majoritatea dovezilor favorizează opinia că aptitudinea este într-o mare măsură generalizată.[14] E desigur mai greșit a spune că aptitudinea este total specifică decît că este total generală. De aceea, în general vorbind, conchidem că bunul simț nu greșește prea mult cînd vorbește despre un om ca „un cunoscător excelent al caracterului“ și despre altul că e „dus mereu de nas de către oameni“.

Calitățile unui bun judecător

Admițînd, deci, că există un judecător bun al personalității (în același timp admițînd că aptitudinea nu e complet „infailibilă“) ne putem întreba care sînt atributele unui judecător bun pe care le indică cercetarea.[15]

Experiență. Un judecător bun are nevoie înainte de toate de maturitate, care înseamnă nu numai atingerea vîrstei adulte, ci și un stoc bogat de experiență referitoare la natura umană. Un adolescent, de regulă, vede oamenii din perspectiva îngustă a experienței sale limitate și recurge adesea la clișee neîndemînatice în judecarea oa-

generality of accuracy and response sets in interpersonal perception, în „J. abnorm. soc. Psychol.“, 1957, 54, 384—390.

Asemenea obiecții metodologice, deși importante pentru perfecționarea procedeului și pentru înțelegerea procesului predicției, nu afectează concluzia noastră fundamentală că unii oameni sînt judecători mai buni decît alții.

[14] În plus față de studiile citate, două analize asupra dovezilor sprijină această concluzie: J. S. Bruner, R. Tagiuri, *The perception of people*, în G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, II, 634—654; R. Taft, *The ability to judge people*, în „Psychol. Bull.“, 1955, 52, 1—21.

[15] Următoarele paragrafe reprezintă un rezumat al dovezilor din diferite surse: Allport, *op. cit.*, pp. 513—516 (nota 7 supra); R. Taft, *op. cit.*, pp. 6—19 (nota 14 supra); V. B. Cline, *Ability to judge personality assessed*

menilor. Această cunoștință este „cap pătrat", cealaltă „băiat bun". Ce poate ști tînărul despre conflictele specifice vîrstei mijlocii și celei următoare? În ciuda protestului tinerei generații că cei mai în vîrstă nu reușesc s-o înțeleagă, posibilitățile ca tineretul să nu înțeleagă pe cei mai în vîrstă sînt mari.

Așa cum vom vedea în capitolul următor, deducția este un factor important în înțelegerea personalității. Fiecare judecată ține de judecățile anterioare și este corectată de ele. Fără o familiarizare largă și de lungă durată cu toate felurile de oameni baza elementară pentru o deducție logică lipsește.

Similaritate. Un caz special al „experienței" este similaritatea. Cu cît celălalt se aseamănă mai mult cu mine, cu atît mai multă experiență, ca să zicem așa, am avut cu *el*. Tocmai din acest motiv membrii aceluiași sex, rasă, vîrstă, cultură sînt de obicei cei mai buni judecători între ei. De regulă, studenții sînt judecători mai buni ai altor studenți decît ai profesorilor — și invers. Discriminările noastre perceptuale sînt mai fine în domeniul contactelor noastre obișnuite. Occidentalii au obiceiul să se plîngă de faptul că orientalii sînt toți asemănători, că arată chiar la fel; iar orientalii le întorc complimentul. În cadrul grupului nostru rasial sîntem capabili să facem judecăți mai fine și mai corecte.

E important să facem distincție între „similaritate reală" și „similaritate presupusă". În timp ce similaritatea reală constituie un ajutor sigur pentru judecată, similaritatea presupusă poate fi un handicap dăunător. Foarte adesea prevedem că celălalt se va comporta așa cum ne-am comporta noi. Studiile arată că aceasta reprezintă o sursă obișnuită de eroare (dacă nu e prezentă și similaritatea reală).[16]

Inteligență. Majoritatea studiilor descoperă faptul că există anumite relații între o inteligență superioară și aptitudinea de a judeca pe ceilalți. Corelația pozitivă se menține chiar în cadrul seriei restrînse de inteligență înaltă care caracterizează judecătorii selectați utilizați în majoritatea experimentelor. Corelația nu trebuie să ne surprindă, căci procesul judecării oamenilor este, ca și inteligența însăși, o problemă de discernămînt a semnificației indicilor, a relațiilor dintre activitățile trecute și prezente, între cauză și efect. Poate că,

with a stress interview and soundfilm technique, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1955, 50, 183—187; J. E. Chance, W. Meaders, *Needs and interpersonal perception*, în „J. Pers.", 1960, 28, 200—209; N. L. Gage, *Judging interests from expressive behavior*, în „Psychol. Monogr.", 1952, no. 350; J. S. Bruner, R. Tagiuri, *op. cit.*, (nota 14 supra); J. Bieri, *Cognitive complexity-simplicity and predictive behavior*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1955, 51, 263—268.

16 Cf. L. J. Cronbach, *op. cit.*, (nota 13 supra); I. E. Bender, A. H. Hastorf, *On measuring generalized emphatic ability (social sensitivity)*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1953, 48, 503—506.

așa cum sugerează Vernon, inteligența este mai puțin importantă ca factor în judecarea prietenilor decît în judecarea propriei persoane și a străinilor (vezi nota 11).

Complexitate cognitivă. De regulă, oamenii nu pot să înțeleagă pe alți oameni care sînt mai complecși și mai subtili decît ei. Gîndirea rigidă are o sensibilitate redusă pentru conflictele unei gîndiri elastice. Oamenii care preferă simplitatea desenului și nu au predilecție pentru complex în judecățile lor estetice nu sînt judecători la fel de buni ca aceia care au un stil cognitiv și gusturi mai complexe.

N-ar rezulta de aici ca psihiatrul însuși, întrucît se ocupă de dezordini mentale complicate, să beneficieze de structura unei personalități complexe ? Dacă are dificultăți nevrotice proprii și le stăpînește bine, ar putea ele să nu se adauge calităților sale ? Da, ar părea avantajos pentru psihiatru să aibă o natură complexă ca și un stil cognitiv complex. Dar aceasta nu înseamnă a spune că nu e loc pentru psihiatrul optimist, necomplicat al cărui rol nu este atît înțelegerea, cît încurajarea pacienților prinși în capcanele deprimării. Din punct de vedere terapeutic adesea e mai de preț să radieze sănătate și bună dispoziție decît să pătrundă simpatetic în confuziile vieții pacientului. Poate că există două tipuri de psihiatri cu succes : aceia care vindecă printr-o reconstruire sinuoasă și aceia care vindecă printr-o sugestie radiantă.

Autointuiție. Deși dovezile nu sînt total evidente, pare aproape sigur că oameni care au o cunoaștere de sine corectă să tindă să aprecieze pe celălalt corect — mai ales în relație cu trăsăturile care sînt comune pentru amîndoi. Evident că aici factorii experienței și ai similarității își joacă din nou rolul lor.

Putem îndrăzni presupunerea că autointuiția împiedică o persoană să emită numai judecăți convenționale sau stereotipe despre ceilalți. În termenii pe care i-am utilizat nu e probabil ca ea să confunde norma pentru individ cu normele universale sau culturale. Pare rezonabil să presupunem că dacă ne cunoaștem propriile noastre motive complexe, incompatibilitățile noastre, unicitatea modelului nostru de viață, e mai probabil să ținem seama de complexitatea altora. Printr-un fel de „reciprocitate“ (pagina 130) ne dăm seama că ceilalți pot fi la fel de individuali și la fel de structurați ca și noi, și în același timp să fie foarte diferiți în structura lor.

Abilitate și adaptare socială. Majoritatea studiilor arată că judecătorii buni sînt abili din punct de vedere social și stabili emoțional. În general, sînt lipsiți de tulburări nevrotice. Sînt evaluați superior în conducere și în popularitate. Sînt expansivi și le place să influențeze, să supravegheze sau să aibă grijă de ceilalți. Judecătorul slab, dimpotrivă, pare stîngaci în raporturile sociale ; este probabil ca el să obțină scoruri mari la testele de agresivitate, probabil rela-

tează că în mod frecvent nu se înțelege cu oamenii, îi pune la punct, îi ia peste picior sau se răzbună. În același timp, totuși, manifestă adesea o dependență excesivă față de ceilalți.

Detașare. Deși judecătorul bun reușește în relațiile sociale și este în mod rezonabil cald și prietenos, el este de asemenea detașat într-o măsură considerabilă. Foarte adesea el se dovedește a fi o persoană introvertită care este enigmatică și greu de judecat, chiar dacă se adaptează cu succes la ceilalți. Este implicată aici o anumită distanță față de ceilalți care permite o viziune și o perspectivă imparțială. Judecătorii slabi sînt adesea excesiv de sociali, excesiv de afiliativi, dependenți sau învăluitori. Cunoaștem cu toții sufletul generos care simte atît de multă simpatie, compasiune, dragoste, admirație pentru ceilalți încît el sau ea) nu poate avea o opinie imparțială despre eșecurile lor. Și de asemenea cunoaștem judecători buni — unii romancieri se află în această categorie — care participă destul de generos uneori, dar, de asemenea, se retrag și examinează evenimentele și oamenii cu o obiectivitate aproape nemiloasă.

Atitudine estetică. Legată de capacitatea de detașare este atitudinea estetică. Ca o calitate, poate să stea mai presus de toate celelalte, mai ales în cazul judecătorilor celor mai dotați. Prin atitudinea estetică se caută totdeauna să se înțeleagă armonia intrinsecă a oricărui obiect care este în centrul atenției (cf. paginile 300—301). Obiectul poate fi banal ca o podoabă, sau esențial ca o ființă umană. În ambele cazuri, unitatea și simetria structurii sînt ceea ce interesează persoana estetică. Această atitudine este desigur, indispensabilă pentru romancier și biograf. Chiar printre oamenii simpli, cercetările arată că aptitudinea de a judeca pe ceilalți este mai mare la persoanele care au interese dramatice și artistice. Pare probabil ca, atunci cînd este destul de bine dezvoltată, această atitudine să poată, într-o anumită măsură, să compenseze limitele experienței, intuiției, similarității și complexității.

Intraceptivitate. La lunga noastră enumerare de atribute ar fi bine să adăugăm o calitate suplimentară, deși se suprapune într-un anumit grad cu celelalte. Intraceptivitatea este o trăsătură (sau un sindrom de trăsături) care trădează un anumit tip de „dispoziție psihologică".[17] Unii oameni par să fie din fire preocupați de semnificația stărilor subiective — de sentimente, fantezii, dorințe, sensuri interioare. Sînt deosebit de sensibili la nuanțele motivației, conflictului, suferinței celorlalți. Ca și animiștii primitivi, tind chiar să vadă natura cu termeni „umani". Aproape prin definiție, s-ar pă-

[17] Cf. H. A. Murray et al., *Explorations in personality*, New York, Oxford, 1938. Murray scrie: „Modul intraceptiv de apercepție pare să fie fundamental pentru înțelegerea intuitivă a altor oameni" (p. 213).

rea că o asemenea persoană ar trebui să fie un judecător bun al personalității. Există o „pasiune pentru subiectiv“ în firea acesteia ; este „psiholog înnăscut“, în sensul în care aplicăm acest termen lui Shakespeare sau Dostoievski. Intraceptivitatea este mai mult decît o atitudine ; este o valoare motivațională.

Lipsa de intraceptivitate apare la structura de caracter autoritară (pagina 431). Un experiment dezvăluie acest fapt.[18]

Scodel și Mussen au testat studenți de colegiu cu o scală desemnată să măsoare autoritatea. Apoi au asociat fiecare student cu scor înalt pentru autoritate cu un alt student de aceeași vîrstă și sex care avea scor scăzut pe aceeași scală.

Timp de douăzeci de minute acești studenți au stat de vorbă informal despre radio, televiziune sau filme. Prin această conversație ocazională fiecare și-a format o impresie despre celălalt. Nici unul nu a știut scopul real al experimentului.

După ce au stat de vorbă, fiecare student a trecut într-o cameră separată și i s-a dat să completeze un chestionar așa cum ar crede că l-ar completa partenerul său.

Rezultatele arată că cei puternic autoritari „proiectau“ propriile atitudini ; adică ei credeau că interlocutorul lor ar fi răspuns la întrebări într-un mod autoritar (deși, desigur, partenerii lor aveau toți un scor mic pe scală). Dimpotrivă, studenții neautoritari au apreciat atitudinile partenerilor lor mai corect. Nu numai că i-au perceput ca autoritari, ceea ce și erau, dar au și apreciat mai corect alte trăsături din firea lor.

Din acest studiu vedem că nonautoritarul este mai flexibil și mai puțin „proiectiv“ în judecarea altora. Dimpotrivă, autoritarul crede că propriul său tip mental este universal. El presupune că ceilalți sînt asemănători cu el și își proiectează în mod rigid convingerile asupra lor.

În postularea intraceptivității ca o calitate a unui judecător bun de oameni, s-ar putea să par că cer să fiu crezut pe cuvînt. Nu spun oare că un judecător bun de oameni este astfel pentru că are flerul pentru a fi un judecător sensibil ? Poate că logica mea este circulară, dar prefer să formulez problema în acest fel : sîntem în căutarea cauzei celei mai adînci pentru care unii oameni sînt în general judecători mai buni decît alții. Am enumerat multe condiții diferen-

[18] A. Scodel, P. Mussen, *Social perceptions of authoritarians and nonauthoritarians*, în „J. abnorm. soc. Psychol.“, 1953, 48, 181—184.

țiatoare, descoperite experimental, incluzînd experiența, similaritatea, inteligența, complexitatea cognitivă, autointuiția, abilitatea socială și adaptarea, detașarea, atitudinea estetică. Ajung aceste atribute, separat sau în combinație în miezul problemei? Conceptul de intraceptivitate se suprapune parțial cu unele din aceste condiții, dar trădează în plus o trăsătură de bază care poate rezida în miezul sensibilității sociale. Sînt necesare mai multe cercetări pentru a clarifica această problemă.

Diferențele de sex

„Intuiția“ proverbială a femeilor se presupune că se manifestă mai ales în judecățile lor despre oameni. Întorcîndu-se acasă de la un dineu un soț va relata, probabil, în funcție de intensitatea observației sale, că gazda arăta destul de drăguță în noua ei rochie verde. La care soția sa poate adăuga că rochia nu era nouă, ci a fost albă mai înainte; că a fost modificată pentru a fi adusă la moda zilei; mai mult, că gazda era îngrijorată din cauza problemelor bănești și de faptul că soțul ei bea, că are necazuri cu copiii și că există un fel de flirt — și toate aceste lucruri luate în considerare, nu ar fi o surpriză dacă ar fi un divorț în familie peste un an.

Totuși, chestiunea superiorității femeii poate fi ușor exagerată. Studii experimentale au stabilit numai o ușoară (dar persistentă) deosebire în favoarea lor.[19]

O explicație simplă pentru o astfel de superioritate, cît există, poate rezida în importanța remarcabilă a relațiilor personale în viața femeii. Rolul femeii în societate pretinde ca și o fată tînără să învețe să fie sensibilă la nevoile și atitudinile celorlalți. O femeie care se apucă de afaceri sau de o carieră profesională, de exemplu, trebuie să știe dacă asociații ei masculini au o atitudine cu prejudecăți, glumeață, ocrotitoare sau imparțială față de prezența ei. Succesul ei depinde de citirea corectă a unor asemenea indici. Mai mult, într-o societate în care există reguli duble de moralitate, este înțelept pentru o femeie să fie atentă și circumspectă față de calitățile prietenilor ei. În sfîrșit, conform principiului autonomiei, ea poate dezvolta un interes autentic pentru înțelegerea oamenilor, care să devină un stimul pentru a-i studia și o sursă de satisfacție. Un asemenea in-

[19] Cîteva studii nu au reușit să găsească diferențe de sex, dar majoritatea par să descopere o ușoară superioritate la femei. Vezi, de exemplu, Taft, *op. cit.*, (nota 14 supra); Cline, *op. cit.* (nota 15 supra); W. Toman, *Das Lernen in der Ausdrucksdeutung*, în „Wiener Z. f. prakt. Psychol.“, 1950, 2, 2—6; D. A. Trumbo, H. C. Smith, *A test of the ability to predict behavior and its correlates*, în „Amer. Psychologist“, 1957, 12, 412.

teres se integrează ușor cu valoarea estetică despre care se știe în cultura noastră că este mai mare la femei decît la bărbați, și care, așa cum am văzut, constituie un factor important în judecarea corectă a celorlalți.

Există în toate privințele o mulțime de motive pentru a ține seama de judecata superioară a femeilor asupra personalității. E de mirare că superioritatea lor față de bărbați nu e mai accentuată decît este.

Unele procese ale percepției persoanei

Unii psihologi argumentează că această discuție despre corectitudinea judecării altora, ca și despre calitățile unui bun judecător este prematură. Ei apreciază că procesul judecării este atît de complex încît trebuie atent analizat înainte de a ne ocupa de corectitudinea sa.[20] Unii adaugă că, întrucît nu putem ști niciodată ce anume „este într-adevăr" o persoană, studierea corectitudinii nu poate fi decît inutilă și de aceea ar trebui să ne limităm curiozitatea științifică la condițiile în care unii oameni fac un tip de judecată și alți oameni un tip diferit.

Nu pot fi de acord cu această linie de gîndire. Deși este cu siguranță adevărat că procesul judecății este complex și că e greu de găsit criterii pentru măsurarea succesului judecăților, rămîne faptul că corectitudinea judecății constituie un scop major în relațiile noastre sociale, și că unii oameni fac judecăți mai corecte decît ceilalți. Nu există nici un motiv pentru care psihologic să nu se studieze atît *corectitudinea*, cît și *procesul* perceperii celuilalt.

În unele privințe procesul de percepere a unei persoane este mult asemănător cu acela al perceperii oricărui obiect. O persoană

[20] Această temă predomină în simpozionul editat de R. Tagiuri, L. Petrullo, *Person perception and interpersonal behavior*, Calif., Stanford Univ. Press, 1958.

Este desigur un lucru bun să analizăm procesul percepției persoanei cu atenție. Dar este cu totul altceva să facem afirmații nihiliste. Unii autori neagă că există o personalitate „acolo afară". Ei neagă chiar, în consecință, că există un judecător „aici" care percepe și interpretează acest obiect. Pe scurt, ei tind să definească personalitatea ca o relație între doi oameni (cf. pagina 35). Pentru ei o judecată nu poate fi nici adevărată, nici falsă; este numai un proces. Ceea ce judecătorul înțelege este un rezultat al asemănării sale presupuse cu celălalt, al gradului simpatiei sale pentru celălalt sau al stereotipului său privind clasa socială, rasa sau rolul celuilalt. Admițînd că asemenea relații joacă un rol în procesul judecății, prefer să le consider ca niște factori de complicare, care au un efect util sau frenator asupra corectitudinii judecății. În fond, problema eu-te-cunosc-ca-persoană și tu-mă-cunoști-ca-persoană rămîne. Oricît de complex e procesul, aceasta e problema de bază. *Eu* sînt o persoană; *tu* ești o persoană. Cum ajungem să ne înțelegem unul pe altul în măsura în care o facem?

ca și un obiect, poate fi atinsă, văzută, auzită și uneori mirosită ; ea poate fi recunoscută drept familiară sau ca ceva nou ; ea poate fi considerată atrăgătoare, interesantă, periculoasă. Dar, în același timp, în percepția persoanei se adaugă multe lucruri care sînt noi și complexe. Celălalt, o știu, este mai mult sau mai puțin „ca mine" ; el este un „eu" ; are scopuri (cu mult mai complicate decît tipul simplu de cauzalitate pe care o atribui obiectelor). El este de obicei mult mai puțin previzibil decît obiectele ; și are o relație subtilă și dezvoltată cu mine, care depășește cu mult legătura mea cu lucrurile neînsuflețite. Pe scurt, nu percepem niciodată o persoană fără ca în același timp să percepem că ea *este* o persoană. Nu ne interesează niciodată intențiile obiectelor, dar sîntem în mod constant interesați de intențiile persoanelor.

În continuare prezentăm unele procese care ies la iveală în mod evident în perceperea persoanelor.

Atitudini comune de judecată. Cînd „măsurăm" o persoană aproape întotdeauna avem un motiv special în vedere. Motivul nostru va limita ceea ce vedem la celălalt. Uneori ne interesează dacă celălalt se potrivește cu un anumit post (asociindu-l cu o situație). Ne întrebăm dacă ar avea abilitățile necesare postului ? Cum se va înțelege cu personalul din birou ? Va fi un pastor bun pentru biserica mea ? În alte ocazii interesul nostru se îndreaptă spre simpatiile personale. Va fi el de partea *mea* ? Va fi un coleg bun de cameră ? Pot să-i încredințez banii mei ? Din nou, atitudinea noastră mentală poate fi „științifică" ; putem judeca dintr-un punct de vedere „cauzal-genetic". Care sînt motivele sale adevărate ? Manifestă un comportament defensiv ? Cum a ajuns să fie așa cum e ? Astfel, în funcție de scopurile noastre particulare probabil că percepem o persoană într-un mod special și nu cu adevărat cuprinzător.[21]

Tendința spre categorizare. Unul din primele lucruri pe care le facem în perceperea unui obiect este să-l plasăm într-o categorie familiară. Oamenii nu fac excepție. Să presupunem că întîlnim un străin și ni se spune numai că e francez. Imediat îi atribuim toate trăsăturile propriului nostru stereotip despre francezi. Facem același lucru cînd întîlnim pentru prima oară un profesor, un portar, un om de afaceri. Cu alte cuvinte, prima noastră tendință este să așezăm o persoană în categoria *celuilalt generalizat*. De la această linie de bază începem să individualizăm. Dacă avem o experiență mare cu această categorie (astfel, dacă cunoaștem mulți francezi) foarte curînd putem să despuiem persoana de trăsăturile stereotipe și să

[21] E. E. Jones, J. W. Thibaut, *Interaction goals as bases of inference in interpersonal perception*, în Tagiuri, Petrullo, *op. cit.*, cap. 11. Nota 20 supra.

începem procesul de individualizare. Dar rămîne faptul că primele noastre judecăţi tind să fie stereotipe.[22]

Aşa cum am văzut, un stereotip nu este în mod necesar o sursă de eroare. Cunoaşterea celuilalt generalizat este adesea utilă. A cunoaşte normele universale sau de grup constituie un bun punct de plecare — şi este aşa mai ales dacă celălalt este tipic pentru cultura sau clasa sa, adică, dacă această structură de calităţi se apropie de „personalitatea de bază" a grupului său (pagina 178). Unele studii arată că judecătorii care sînt familiarizaţi cu o anumită subcultură (de exemplu cu studenţi dintr-un anumit colegiu) realizează adesea un lucru excelent în predicţia comportamentului membrilor ei fără să individualizeze.[23]

Şi totuşi o asemenea categorizare e adesea lipsită de abilitate apreciativă. Toţi oamenii, chiar cei mai „tipici", deviază în anumite privinţe de la normele stereotipe. Deşi stereotipia ne ajută în cunoaşterea apartenenţei de grup a unei persoane, a statusului şi rolurilor ei, a ne opri la aceste informaţii înseamnă a lipsi individualitatea de structură. Sarbin relatează că în judecarea altora, femeile tind să menţioneze mai puţine trăsături ale statusului sau rolului (de exemplu „doctor", „conducător") decît bărbaţii. E mult mai probabil ca ele să caute trăsături „interne" („agresivitate", „modestie").[24] Poate că prin evitarea variabilelor externe şi stereotipe femeile ating, aşa cum s-a notat mai sus, un grad ceva mai mare de precizie decît bărbaţii.

Combinarea indicilor. În judecarea oamenilor, de obicei trebuie să punem alături multe unităţi de informaţie. Întîlnindu-l pe dl. X, de exemplu, percep salutul său politicos, dar observ încruntarea sprîncenelor şi aud zvonul că este „un interlocutor spiritual". Utilizînd aceşti indici şi mulţi alţii, nu numai că îi adun, dar formez şi o combinaţie din toate aceste informaţii şi, de asemenea, fac un salt dincolo de informaţia dată ajungînd la o judecată foarte generală despre dl. X. Cum se face o asemenea judecată?

> Bruner, Shapiro şi Tagiuri arată că, dată fiind o unitate de informaţie, de exemplu, că Sam este *inteligent*, majoritatea oamenilor deduc (dacă li se cere) că Sam este totodată *activ, deştept, chibzuit, eficient, energic, imaginativ, independent* şi că el este probabil şi *modest, politicos, vesel, echilibrat, cald, curat, spiritual* şi aşa mai departe. În mod clar depăşim infor-

[22] J. S. Bruner, H. V. Perlmutter, *Compatriot and foreigner: a study of impression formation in three countries*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1957, 55, 253—260.

[23] Gage, *op. cit.* Nota 15 supra.

[24] T. Sarbin, *Role theory*, în Lindzey, *op. cit.* Vol. I, cap. 6, Nota 14 supra.

mația dată. Experimentul arată că oamenii au o puternică tendință generalizatoare în utilizarea maximă a indicilor de care dispun.[25]

Acum să presupunem că avem două unități „contradictorii" de informație despre Bruce. Aflăm că el este pe cît de *inteligent* pe atît de *nechibzuit*. În general, valoarea asociativă a *nechibzuinței* este opusă asociațiilor enumerate mai sus pentru inteligență. De exemplu, deși majoritatea oamenilor prevăd că o persoană inteligentă va fi *modestă*, ei prevăd și că o persoană nechibzuită va fi *lipsită de modestie*. Atunci, ce prevăd ei pentru Bruce care este și inteligent și nechibzuit ? Răspunsul pare să fie acela că se adoptă asociația cu pondere mai mare. Se pare că perechea asociativă *nechibzuit-lipsit de modestie* este mai puternică în gîndirea majorității oamenilor decît perechea *inteligent-modest*. De aceea, trăsătura *lipsei de modestie* este atribuită lui Bruce.

Acest experiment deosebit pare să sugereze că se produce o pondere rapidă și inconștientă cînd combinăm indici mulți în percepția oamenilor. Facem deducții conform forței asociațiilor noastre obișnuite. Cu o rapiditate fulgerătoare observăm, cîntărim și evaluăm în medie indicii și ajungem la o judecată despre ceilalți care topește împreună nenumărate experiențe și sensuri trecute.

Dar nu trebuie să presupunem că procesul este în întregime mecanic și matematic. Foarte adesea configurația externă a celeilalte persoane este atît de remarcabilă încît „uităm" să utilizăm această evaluare medie a deducțiilor și trecem direct la construirea unei imagini unice despre ea. În mod obișnuit, așa cum vom vedea în capitolul următor, procesul înțelegerii se bazează atît pe deducția obișnuită („probabilism"), cît și pe unicitatea structurii.

Asch a subliniat faptul că nu toți itemii informației au o greutate egală.[26] Astfel, a spune despre o persoană că are o fire „caldă" înseamnă a colora imaginea noastră despre majoritatea trăsăturilor sale. A spune că e „rece" va avea același efect. A spune despre o persoană că este „caldă" va transmite impresia că este de asemenea înțeleaptă, fericită, imaginativă, plină de umor. A spune că e rece implică faptul că e

[25] J. S. Bruner, D. Shapiro, R. Tagiuri, *The meaning of traits in insolation and in combination*, în Tagiuri, Petrullo, *op. cit.*, cap. 18. Nota 20 supra.

[26] S. E. Asch, *Social psychology*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1952, cap. 8.

serioasă de încredere, dar şi lipsită de umor şi nefericită. Aceste două denumiri de trăsături par, de aceea, să aibă o *centralitate* neobişnuită în descrierea personalităţii. Ele sînt pivoţi pe care par să se bazeze aproape toate celelalte trăsături.

Există şi alte „concepte monopoliste" de acest tip. A spune despre X că este un om orb, un străin, un muncitor, un negru va avea o importanţă decisivă (prea mare) pentru imaginea rezultantă.

Pe cine cunoaştem cel mai bine?

Anterior s-a subliniat faptul că similaritatea dintre personalitatea judecătorului şi a celuilalt este una din condiţiile unei percepţii corecte. De asemenea, s-a subliniat că cunoaşterea unei subculturi ajută la judecarea membrilor ei.

Pentru a preciza, pare să fie adevărat, în general, că bărbaţii înţeleg personalitatea bărbaţilor mai bine decît pe cea a femeilor; în mod corespunzător, femeile sînt cel mai bine înţelese de femei. Dacă citim studii de caz şi romane constatăm că această generalizare are o bază. În opera lui Dickens femeile sînt de obicei caricaturi neputincioase, la Trollope femeile sînt idealizări; Jane Austen şi Charlotte Brönte n-au creat bărbaţi, ci păpuşi. Există cîteva excepţii, poate Tolstoi şi Flaubert; dar succesul lor este adeseori limitat la portrete ale unui tip din sexul opus. Opiniile pot să difere în legătură cu aceste exemple, dar cititorul probabil nu va fi în dezacord cu regula.

Bărbatul mediu poate fi incapabil să se elibereze de conştiinţa eului său în relaţie cu sexul opus; el poate avea înclinaţii idealiste sau cinice care împiedică o percepţie obiectivă; poate fi incapabil să scape de „imaginea mamei" sale; poate avea idei preconcepute despre rolul caracteristic al femeilor în societate. Invers, femeie poate avea o concepţie unilaterală despre bărbaţi pentru că îi displace propriul rol într-o societate în care bărbaţii sînt preferaţi pentru majoritatea posturilor şi se bucură de o libertate mai mare; ea poate considera agresivitatea sexuală masculină atît de neplăcută (sau de plăcută) încît să judece bărbaţii numai după acestă trăsătură. Şi totuşi, desigur, există excepţii. Ne gîndim la profesoara care, pe baza lungii sale experienţe, înţelege foarte bine băieţii adolescenţi din clasa ei; sau la psihiatrul care se specializează în tulburările nervoase ale femeilor.

Regula cea mai generală pare să fie aceea că înţelegem cel mai bine acele personalităţi care sînt asemănătoare cu ale noastre; similaritatea de rasă, sex, vîrstă, ca şi de trăsături şi valori personale este de mare ajutor.

Totuşi, situaţia nu e simplă. De exemplu, părem adesea capabili să înţelegem cu succes firile direct opuse nouă. Înţelegem înşelăciunea prin prisma propriei noastre onestităţi. Dacă ne cunoaştem impulsurile proprii sîntem capabili să cunoaştem inhibiţia care îi determină pe alţii să-şi stăpînească acele impulsuri. A avea un şir de idei în propria noastră gîndire implică înţelegerea unui şir antitetic de idei. Contrariile implică asemănările. Dostoievski credea că fiecare om posedă un „dublu" care reprezintă inconştient calităţile opuse acelora pe care le manifestă. Teoria lui Jung despre rolul inconştientului este similară. Un introvertit, datorită permanentei raportări la sine şi meditaţiei asupra eului său poate înţelege destul de bine starea de spirit necugetată a extrovertitului pe care nu o poate atinge. Se spune adesea că „extremele se atrag". În măsura în care este aşa, acest lucru se datorează simpatiei noastre inconştiente pentru ceea ce este reprimat şi ca atare latent în noi.

Pentru o înţelegere corectă, similaritatea este importantă, iar opoziţia este un tip obscur de similaritate. Totuşi, trebuie să admitem, de asemenea, că o practică îndelungată, o experienţă specială şi talentul pot ajuta un judecător să înţeleagă personalităţi total diferite de a sa.

Surse obişnuite de eroare

Aproape toate mijloacele imaginabile de comitere a unei erori în gîndire reprezintă în acelaşi timp un mod de a judeca greşit oamenii. Observaţia superficială, memoria defectuoasă, premisele eronate, deducţiile greşite, superstiţiile, prejudecata, raţionalizarea, proiecţia — numărul paşilor greşiţi posibili este prea mare pentru a-i clasifica. Totuşi, există unele erori speciale care sînt atît de obişnuite în percepţia persoanei încît ele trebuie avute în vedere în mod constant.

Suprasimplificarea. Nici cel mai lung roman, nici cea mai elaborată istorie a unui caz nu pot da un portret şi o explicaţie completă asupra caracterului. Rapoartele mai scurte — inclusiv un psihograf — sînt aproape inevitabil caricaturi. De obicei, sîntem pe deplin satisfăcuţi să caracterizăm concis pe ceilalţi oameni, dar protestăm energic dacă sîntem lichidaţi printr-o analiză scurtă. Ne împotrivim foarte mult să fim categorisiţi şi aproape orice apreciere scurtă despre noi o considerăm ca „o formă ieftină de

cunoaştere"[27]. Ştim că sîntem mai complecşi decît cred alţii şi ni se pare că nici măcar o biografie epică în trei volume nu ne-ar face dreptate.

Suprasimplificarea constituie o limită inerentă a intelectului uman. Este imposibil a reţine tot atîtea variabile cîte aspecte are o personalitate unică. Procesele noastre cognitive sînt disproporţionate în raport cu sarcina. Dar acest eşec nu e specific percepţiei persoanei ; el e frecvent în raporturile noastre cu cunoaşterea de orice tip.

Totuşi, se pare că avem o tendinţă specială de a supraestima unitatea personalităţii, de a vedea o formă, de a impune o structură cînd predomină ceea ce e nestructurat.[28] Facem abstracţie de inconsecvenţe, considerîndu-le „excepţii care confirmă regula". Sîntem înclinaţi să facem astfel, în parte datorită atitudinii noastre predominante de aprobare sau dezaprobare faţă de o persoană. „Halo"-ul (constanta judecată) acoperă întreaga scenă (cf. pagina 418). Să ne gîndim cît de simplificate şi legendare sînt imaginile noastre despre personaje istorice : Lincoln, Napoleon, Casanova, Hitler. Prietenii şi rudele noastre moarte devin mai simple şi mai respectabile pe măsură ce urmele memoriei noastre se sting. Şi aceeaşi atribuire a unităţii şi constanţei marchează judecăţile noastre referitoare la partenerii noştri în viaţă.

În ajutorul suprasimplificării vine utilizarea frecventă a unui „concept monopolist". Am observat că a spune că o persoană este „caldă" înseamnă a modifica aproape toate celelalte judecăţi pentru a se potrivi acestei idei proeminente. Haire şi Grunes au arătat că faptul de a şti că o persoană este „muncitor" face aproape imposibilă obţinerea unei judecăţi nestereotipe despre personalitatea sa.[29] Cînd vedem că celălalt e negru sau francez adesea nu mergem mai departe de stereotipul nostru propriu. Imaginea noastră despre o persoană ca „avînd succes" sau „neavînd succes" se întinde ca o pată de ulei asupra judecăţilor noastre despre trăsăturile sale.[30] Şi unele studii arată că oamenii adesea au cîteva categorii preferate în termenii cărora îi judecă pe ceilalţi. O persoană caută semne de căldură, maniere, cultură ; o a doua — inteligenţă şi competenţă ; o a treia, tendinţe nevrotice sau patologice. Ceea ce văd ele este re-

[27] A. H. Maslow, *Resistance to being rubricized,* în B. Kaplan, S. Wapner, (Eds.), *Perspectives in psychological theory : essays in honor of Heinz Werner*, New York, Int. Univ. Press, 1960.

[28] G. Ichheiser, *Misinterpretation of personality in everyday life and the psychologist's frame of reference*, în „Charact. and Pers.", 1943, 11, 145—160.

[29] M. Haire, W. F. Grunes, *Perceptual defenses : processes protecting an organized perception of another personality*, în „Human Relations", 1950, 3, 403—412.

[30] G. Ichheiser, *op. cit.* Nota 28 supra.

levant mai curînd pentru propriile lor interese decît pentru structura personalității celuilalt.[31]

Tentația de a suprasimplifica pare să fie puternică în special cînd există mari diferențe de vîrstă — o tendință la care deja ne-am referit. Pentru un copil majoritatea adulților sînt doar „oameni bătrîni". Și chiar la vîrsta mijlocie tindem să vedem cetățenii de optzeci de ani mai curînd drept o speță geriatrică decît indivizi. Un student de colegiu își poate privi colegii de clasă și instructorii mai tineri ca persoane distincte, dar poate considera membrii mai în vîrstă din facultate drept „profesori bătrîni", lipsiți de individualitate. Invers, pentru profesorii mai în vîrstă toți studenții de colegiu pot apărea asemănători — și să-i trateze ca atare. Puțini adulți observă diferențele individuale izbitoare dintre copii (dacă nu sînt ai lor). Dacă consultăm un medic de vîrsta noastră probabil că vom observa ce fel de persoană este, dar dacă doctorul este mult mai în vîrstă, este văzut doar ca un oracol impersonal. Ca să generalizăm, cînd există diferențe accentuate, judecătorul tinde să perceapă pe celălalt mai curînd în funcție de statusul sau rolul său decît ca o personalitate unică.

O altă sursă specifică de eroare este proiecția (pagina 168)[32]. Judecătorul observă la cealaltă persoană trăsături care îi sînt caracteristice numai lui, sau exagerează o calitate la o altă persoană doar pentru că el însuși o posedă într-un grad înalt (mecanismul pai-bîrnă). Acest tip de eroare izvorăște din „similaritatea presupusă", deși presupunerea poate fi complet inconștientă. Mare parte din înțelegerea noastră greșită este colorată de un asemenea egocentrism; presupunem că celălalt individ trebuie să simtă și să gîndească ca noi, și că e doar pervers, nearătînd acest lucru mai clar.

În discutarea evaluării personalității am indicat cîteva atitudini de răspuns nejuste. Un judecător poate încerca să fie *politicos* și astfel să evite o ofensare. El poate fi *prudent* și astfel să evite să emită judecăți extreme, chiar atunci cînd acestea ar putea fi mai corecte. El poate avea tendința de a atribui sensuri speciale unor termeni și astfel să nu reușească să-și comunice judecățile celorlalți. Toate tipurile de tendințe de răspuns constituie surse potențiale de eroare în judecarea oamenilor.

Și totuși, repet concluzia mea principală: oricît de complex ar fi procesul de cunoaștere a celorlalți și oricîte surse de eroare

[31] A. H. Hastorf, S. A. Richardson, S. M. Dornbusch, *The Problem of relevance in the study of person perception*, în Tagiuri, Petrullo, *op. cit.*, cap. 5. Nota 20 supra.

[32] A. H. Hastorf, I. E. Bender, *A caution respecting the measurement of empathic ability*, în „J. abnorm. soc. Psychol.", 1952, 47, 574—576.

ar contamina judecata noastră, totuşi, în viaţa dumneavoastră şi în a mea, există un efort major de a birui prin înţelegere prăpastia care ne separă.

Focarul înţelegerii

Acest efort major se aşază pe încercarea noastră de a înţelege *intenţiile* celuilalt. Aşa cum subliniază Heider, trăsătura caracteristică unică percepţiei persoanei este preocuparea sa pentru „cauzalitatea personală", iar cauzalitatea personală izvorăşte din intenţie. Intenţia unei persoane „aduce ordine în marea varietate de secvenţe posibile de acţiune coordonîndu-le într-un rezultat final"[33]. Pe scurt, cheia percepţiei persoanei rezidă în atenţia noastră faţă de ceea ce celălalt *încearcă să facă*. Scopurile sale, valorile sale — împreună cu abilităţile sale şi cu energia disponibilă — reprezintă ceea ce ne fascinează.

Astfel, a cunoaşte bine cealaltă persoană înseamnă a-i cunoaşte intenţiile, adică ce fel de viitor încearcă să realizeze. Este adevărat că totodată percepem toate felurile de trăsături incidentale legate de ea, dar efortul nostru principal este îndreptat spre sesizarea direcţiilor strădaniei sale, căci acestea (în primul rînd) cimentează personalitatea sa (aşa cum ele o cimentează pe a noastră).

Să punem problema în alt mod : propria noastră personalitate se concentrează subiectiv în jurul propriului nostru concept de eu. Elementul dinamic din acest concept îl constituie efortul nostru central (propriile noastre intenţii). Atunci e firesc, inevitabil într-adevăr, ca atunci cînd ne interesăm de ceilalţi, să căutăm în primul rînd aceeaşi temă unificatoare.

Rezumat

Cheltuim mult din viaţa noastră încercînd să-i înţelegem pe ceilalţi (şi dorind ca ceilalţi să ne înţeleagă mai bine decît o fac). Efortul nostru principal este să sesizăm corect motivele şi intenţiile celuilalt, căci atunci am cunoaşte liniile directoare ale vieţii sale. Dar sarcina nu este uşoară. Un mare număr de factori influenţează succesul sau eşecul nostru.

[33] F. Heider, *The psychology of interpersonal relations*, New York, Wiley, 1958, p. 112. Vezi, de asemenea, A. R. Gilbert, *The other person: how we „intend", it*, în „J. Psychol.", 1961, 51, 247—262.

Oamenii diferă mult în ceea ce privește accesibilitatea lor; unii sînt înclinați spre autodezvăluire, alții spre rezervă și diferă în legătură cu confidentul „țintă" pe care îl aleg. Și total separat de autodezvăluirea deliberată constatăm că unele personalități sînt relativ deschise, altele enigmatice în structura lor proprie.

Complexitatea procesului este evidentă chiar și în studiul primelor impresii. Doar o privire fugară aruncată asupra unei persoane va declanșa un lanț rapid și complicat de deducții și structurări care va produce judecăți ce depășesc cu mult informația dată. Primul nostru impuls pare acela de a insera oamenii în categorii familiare de vîrstă, sex, naționalitate, rol, și astfel de a-i înzestra cu stereotipurile pe care le păstrăm pentru aceste categorii; dar, de asemenea, formăm rapid judecăți referitoare la dispozițiile lor personale. Cînd la primele noastre impresii se adaugă mai multă informație devenim mai siguri de judecata noastră, deși nu în mod necesar și mai corecți. Depinde de cît de buni judecători sîntem și cît de flexibili.

Aptitudinea de a-i judeca pe ceilalți nu e nici complet generală, nici complet restrînsă și specifică. Se pare că unii sînt dotați cu „sensibilitate pentru celălalt generalizat", cu cunoașterea normelor universale și de grup; ei pot prevedea cum se vor comporta membrii tipici ai unei structuri. Alții sînt dotați cu „sensibilitate interpersonală" — cu recunoașterea individualității structurii.

Darul sensibilității interpersonale pare să fie corelat cu experiența și maturitatea, cu inteligența, cu complexitatea cognitivă și cu autointuiția. În plus, un bun judecător e probabil bine adaptat și eficient în grupuri, dar și detașat, posedă valori estetice superioare și e înzestrat cu un fel special de înclinație psihologică denumită „intraceptivitate". Persoanele autoritare, lipsite fiind de această trăsătură, sînt proști judecători de oameni. În general, femeile sînt judecători ceva mai buni decît bărbații, probabil nu datorită unei capacități înnăscute de intuiție, ci datorită faptului că rolul lor în societate reclamă cultivarea acestui dar.

Procesul perceperii persoanei este în aceeași măsură asemănător și diferit de toate celelalte procese perceptive. Diferența principală este aceea că obiectele umane, spre deosebire de alte obiecte, ne impresionează prin scopurile lor, prin vivacitatea lor, intențiile lor față de noi și prin relativa lor imprevizibilitate. Un interes special e atașat de percepția persoanei. Chiar mai mult decît în percepția obișnuită, constatăm că tendința spre judecăți comune joacă un rol: efectele de halo, stereotipizarea, presupunerea similarității și toate felurile de implicații emoționale. Combinăm într-un mod complicat informațiile pe care le primim; una din caracteristicile acestei combinații complicate ...

rapidă în funcţie de experienţa noastră cu indicii pe care îi obţinem. O altă caracteristică este selecţia atributelor centrale, ca *rece* sau *cald*, în calitate de accent. În mod frecvent, un stereotip monopolist (ca rasă, ocupaţie, clasă socială) ne împiedică să facem judecăţi corecte şi discriminatorii. Rareori ne străduim să evaluăm o persoană ca întreg ; ne interesează numai un canal al relaţiei. Se va înţelege cu personalul din birou ? Va fi o parteneră corespunzătoare ?

În general, cunoaştem cel mai bine oamenii care sînt asemănători cu noi — membrii sexului nostru, ai culturii noastre, ai generaţiei noastre şi care sînt asemănători cu noi în ceea ce priveşte trăsăturile şi gusturile. Dar oamenii opuşi nouă în diferite trăsături pot fi de asemenea înţeleşi pentru că opoziţia este un tip de similaritate. De asemenea, o experienţă îndelungată cu grupuri anumite poate compensa lipsa de similaritate, ca şi un talent mare — sensibilitatea interpersonală.

Obstacolul principal în calea unei judecăţi corecte rezidă în tendinţa noastră de a suprasimplifica, de a categorisi percepţiile noastre legate de persoane. Nici un om nu are întreaga unitate şi fermitate de structură pe care de obicei i-o atribuim. Şi, desigur, sîntem supuşi altor surse comune de eroare : stereotipizarea, proiecţia, indulgenţa, judecăţile de halo şi prudenţa excesivă.

În ciuda complexităţii procesului susţinem că psihologii nu sînt îndreptăţiţi să ocolească problema cunoaşterii *corecte*, aşa cum sînt unii înclinaţi s-o facă. Personalitatea mea se află „aici înăuntru", a dumneavoastră „acolo afară". Deşi este important să cunoaştem procesul prin care eu încerc să înving această prăpastie, nu e mai puţin vital să cunoaştem cît de bine reuşesc. *O sarcină majoră în viaţă este aceea de a realiza cu succes crescînd percepţia noastră reciprocă.*

CAPITOLUL 21

Natura înțelegerii

DEDUCȚIA ESTE IMPORTANTĂ • DEDUCȚIA NU ESTE SUFICIENTĂ • EMPATIA • CARACTERUL PROVOCANT AL FIINȚEI UMANE • TEORII DESPRE ÎNȚELEGEREA CONFIGURATIVĂ • TEORIA ÎN REZUMAT : PERCEPȚIA STRUCTURATĂ

Ajungem acum la un subiect viu disputat. Se referă la variate teorii ale cogniției care sînt implicate în toate direcțiile referitoare la percepția persoanei. În capitolul anterior am luat în considerare multe din *condițiile* care afectează percepția persoanelor. Dar acum se ridică întrebarea : *Cum e posibil să cunoaștem cît de cît personalitatea celorlalți ?* Întrucît nu avem acces direct la experiența lor, cum se face totuși că înțelegerea noastră este atît de bună cît este ? Că niciodată nu poate fi perfectă, toate teoriile sînt de acord.

Spectrul teoriilor disponibile este larg, mergînd de la *deducție*, la o extremă, pînă la *caracterul nemijlocit*, la cealaltă. Vom susține că o teorie corectă se află între aceste extreme, combinînd trăsăturile convingătoare ale amîndurora.

Este un fapt curios că nu numai filozofii care se interesează de teoria cunoașterii (epistemologie), dar și psihologii interesați de teoria cogniției [illegible] derabilă problemele implicate. [illegible] probabil o legătură cu loialitatea culturală. În general vorbind, ansamblul tradiției anglo-americane în ceea ce privește teoria cognitivă (epistemologică) derivă din empiriștii și asociatio-

niştii britanici (Hume, Locke, Hamilton, Mill şi alţii). Similar, tradiţia de pe continent (în special din ţările de limbă germană) derivă din fenomenologie şi din doctrina „intelectului activ“ (susţinută, în diverse forme, de Leibniz, Kant, Dilthey, Köhler, Bergson, pentru a numi doar cîţiva). Acest din urmă grup de gînditori ajung la concluzia că asociaţionismul anglo-american şi doctrinele deducţiei nu reuşesc să explice procesul de cunoaştere de către noi a celorlalţi. Fiecare din aceşti autori continentali oferă cîteva postulate suplimentare referitoare la procesul cunoaşterii.[1]

Pentru a ilustra disputa putem să-i luăm pe Locke şi Leibniz, contemporani la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Primul poate fi considerat părintele empirismului anglo-american. Doctrina sa că intelectul nostru este la început ca o foaie albă de hîrtie *(tabula rasa)* duce la doctrina că senzaţiile (impresiile pe care le primim de la ceilalţi oameni) sînt singura bază a cunoaşterii ; aceste senzaţii lasă urme în memoria noastră — un stoc de experienţă care se organizează conform legilor asociaţiei. Făcînd apel la acest stoc sîntem capabili să dăm un sens indicilor senzoriali care vin de la o personalitate nouă. Locke îşi rezumă concepţia spunînd : „Nu există nimic în intelect care să nu fi fost mai întîi în simţuri“.

La această afirmaţie Leibniz a făcut o completare critică: „Da, spunea el, nu există nimic în intelect care să nu fi fost mai întîi în simţuri — *cu excepţia intelectului însuşi*“. Ca şi Leibniz, marea majoritate a teoreticienilor cunoaşterii de pe continentul european susţineau că eşafodajul lui Locke este prea fragil, că în cunoaştere este implicat „ceva mai mult“ decît simpla formulă :

$$\text{Indice senzorial} + \text{asociaţie}_1 + \text{asociaţie}_2 + \text{asociaţie}_3 = \text{Înţelegere}$$

Aşa cum vom vedea, disputa Locke-Leibniz mai este încă activă azi.[2]

[1] O examinare accesibilă a acestor tradiţii se va găsi în B. B. Wolman, *Contemporary theories and systems in psychology*, New York, Harper, 1960, mai ales cap. 10.

[2] Pentru o examinare mai completă a teoriilor anglo-americane şi continentale, vezi G. W. Allport, *Becoming: basic considerations for a psychology of personality*, New Haven, Conn., Yale, Univ. Press, 1955, p. 7—17. De asemenea, *European and American theories of personality*, în H. P. David, H. von Bracken (Eds.), *Perspectives in personality theory*, New York, Basic books, 1957, cap. 1.

Deducţia este importantă

Cînd spunem că cîinele nostru este „gelos", cum ştim că este gelos sau, mai precis, de ce *credem* că este ? Singurul răspuns posibil pare să fie acela că într-un mod îndepărtat comportamentul cîinelui este asemănător cu comportamentul unui copil gelos cu care am avut o oarecare experienţă. Judecăm prin analogie. Şi cum ştim că un copil este gelos ? Din nou judecăm prin analogie. Comportamentul său este asemănător cu al nostru, sau cu amintirea geloziei noastre din copilărie. Cuvintele pe care le utilizează (sau cererile sale expresive de atenţie) reintegrează toate genurile de experienţe trecute pe care le-am avut cu gelozia (cf. paginile 103—105). Un autor enunţă problema precum urmează :

> Orice experienţă sau proces mental din alt organism poate fi dedus din structură, situaţie, istorie şi comportament numai cînd o experienţă similară sau un proces mental similar este sau a fost asociat cu o structură, situaţie, istorie şi comportament similar din cineva, iar probabilitatea deducţiei va fi proporţională cu gradul similarităţii[3].

Nimeni nu neagă existenţa acestui proces de raţionament prin analogie sau inferenţă. Acest lucru a fost acceptat încă de cînd Aristotel a formulat primul condiţiile silogismului. Dacă un eveniment nou este un caz al unei clase de experienţe, va fi înţeles ca avînd aceeaşi semnificaţie. De exemplu, dacă experienţa noastră este că toţi oamenii sînt muritori şi dacă Socrate aparţine clasei „oameni", atunci şi el trebuie să fie muritor. Sau, dacă experienţa mea este că oamenii înalţi şi slabi au în majoritate un temperament cerebroton, urmează în raţionamentul meu că această nouă cunoştinţă, care de asemenea este înaltă şi slabă, va avea acelaşi temperament.

Atunci, deducţia poate fi definită ca un „proces cognitiv în care caracteristicile unei clase generale sînt atribuite unui individ luat ca un caz al acelei clase".[4]

Este adevărat că rareori sîntem conştienţi de acest gen de cunoaştere. Logica silogismului este rareori conştientă. Majoritatea inferenţelor pe care le facem în viaţa de zi cu zi sînt uimitor de rapide, subtile şi în general inconştiente. Următorul experiment arată clar că putem fi complet inconştienţi de factorii care modelează judecata noastră.

> Subiecţii priveau fotografia unei feţe umane de 20 de ori într-o expunere de un minut. Cuvîntul *fericit* sau *furios*

[3] D. K. Adams, *The inference, of mind*, în „Psychol. Rev.", 1928, 35, 235—252.

[4] T. R. Sarbin, R. Taft, D. E. Bailey, *Clinical inference and cognitive theory*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1960, p. 5.

era suprapus pe figură sub intensitatea de prag (adică, subiecţii nu ştiau în mod conştient că era prezent un cuvînt). În majoritatea cazurilor faţa prezentată cu eticheta *fericit* a ajuns treptat să fie văzută ca „mai plăcută". De asemenea, faţa asociată cu *furios* a devenit „mai neplăcută". În realitate fotografiile utilizate erau alese pentru neutralitatea lor, neavînd o expresie nici plăcută, nici neplăcută.[5]

Deşi acest experiment pare artificial din punctul de vedere al vieţii cotidiene, totuşi aduce o dovadă : inferenţele pot fi afectate de indici şi aceşti indici pot fi potriviţi în clase de experienţe (în acest caz cu ajutorul etichetei lingvistice) fără a intra în conştiinţa noastră.

Multe inferenţe, de aceea, sînt inconştiente. De asemenea ele sînt extraordinar de rapide. Într-un capitol anterior, într-o discuţie despre primele impresii (pagina 496) s-a sugerat că cititorul priveşte numai pentru o clipă la o figură străină într-un mijloc de transport public. Acest exerciţiu este uimitor datorită fluxului de judecăţi care apare imediat. O aruncătură de ochi scurtă trezeşte un număr mare de clase de experienţe (privind sexul, ocupaţia, suferinţa şi altele) şi declanşează într-o secundă un mare număr de judecăţi.

Viteza procesului deductiv devine şi mai derutantă cînd ne gîndim că trebuie, de asemenea, să cîntărim indiciile pentru a determina validitatea lor *probabilistică*. Unele din judecăţile noastre par sigure, altele nesigure. Că tovarăşul nostru pasager este femeie sîntem absolut siguri căci indiciile vizuale pe care le primim sînt totdeauna asociate cu clasa (categoria) „femeie". Dar dacă este gospodină, tînără sau o funcţionară sîntem mai puţin siguri; „în general" judecăm că ea este gospodină pentru că indiciile pe care le recepţionăm par să se potrivească cu o probabilitate mai mare în această clasă de experienţe.

Precum o maşină mare de sortat, mintea, care percepe pare să perforeze o cartelă (cu indiciile vizuale), o trimite creierului, unde toate celelalte cartele cu perforaţii similare sînt instantaneu asamblate, iar atributele asociate cu perforaţii (în exemplul nostru, atributele unei gospodine) sînt emise cu valori de frecvenţă adecvate în forma unei judecăţi probabilistice. Percepătorul este asemenea unei maşini de codificare infinit de complexă.[6]

[5] S. Bach, G. S. Klein, *Conscious effects of prolonged subliminal exposures of words*, în „Amer. Psychologist", 1957, 12, 397.

[6] Subtilităţile procesului de deducţie sînt prea complexe pentru a fi analizate aici. Expuneri valoroase sînt oferite de Sarbin, Taft, Bailey, *op. cit.* (Nota 4 supra). De asemenea, J. S. Bruner, J. J. Goodnow, G. A. Austin, *A study of thinking*, New York, Wiley, 1956.

Astfel, deducţia poate fi considerată ca un proces mecanic pe liniile modelelor oferite de moderna „teorie a informaţiei". Aşa cum am spus, ea poate fi considerată şi în termenii raţionamentului silogistic inconştient. Mai mult, relaţia sa cu asociaţionismul, cu doctrina reintegrării este, de asemenea, clară. Trebuie adăugat că teoria deducţiei poate fi de asemenea uşor potrivită cu modelul stimul-răspuns.

De exemplu, un copil, care a suferit din cauza unui tată crud şi arogant, poate, în viaţa sa ulterioară, să reacţioneze cu teamă şi ură faţă de oricine care posedă trăsături fizice asemănătoare cu cele ale tatălui său, sau chiar faţă de oricine care se află într-o poziţie de autoritate faţă de el. Adică, trăsăturile fizice şi rolul autorităţii sînt „stimuli condiţionali" care reactivează răspunsul primar de teamă.

Reiese că multe şcoli contemporane de gîndire subscriu într-un fel sau altul la teoria deducţiei.[7]

Calităţile teoriei deducţiei sînt indiscutabile. Ţine seama în mod admirabil de multe din concluziile la care s-a ajuns în capitolul anterior. Explică de ce oamenii cunosc cel mai bine pe aceia care sînt asemănători lor, de ce o experienţă mare în viaţă este esenţială pentru un bun judecător al personalităţii, de ce personalităţile care au o structură delicată nu sînt bine înţelese de judecători care sînt necomplicaţi. Ea ţine seama de abisul neînţelegerii dintre cele două sexe, dintre rase şi dintre tipuri de persoane care au valori incompatibile. Poate manevra bine erorile obişnuite ale judecăţii care provin din păstrarea unor stereotipuri rigide, din presupunerea similarităţii între ceilalţi şi noi, cînd de fapt similaritatea nu există. Nici o teorie despre cunoaşterea celorlalţi nu poate nega importanţa deducţiei.

Deducţia nu este suficientă

Cu toate meritele sale indiscutabile, teoria deducţiei e departe de a corespunde. Printre limitele sale sînt următoarele :

1. *Deşi există o bază pentru introspecţie, totuşi există, de asemenea, şi multe dovezi contrarii.* Numai rareori ne spunem „Ce înseamnă oare acea structură facială ? Ei bine, îmi aminteşte de X, care arăta adesea ca aceea. X era o persoană care îmi plăcea şi

[7] Deducţia reprezintă pivotul logicii tradiţionale, al asociaţionismului, psihologiei stimul-răspuns, teoriei informaţiei, ciberneticii, funcţionalismului probabilist şi al supoziţiilor epistemologice făcute de ceea ce azi este numită „teoria cognitivă".

în care aveam încredere. Şi astfel, deşi eu sînt doar probabil sigur, voi avea încredere în general în acest om". Asemenea deducţii conştiente se produc desigur cîteodată şi, în măsura în care sînt valabile, ele sprijină teoria deducţiei. Totuşi cînd deducţia nu e conştientă, pentru o codificare rapidă, subtilă, probabilistă, trebuie să ţinem seama foarte mult de deducţia inconştientă. Nu ne putem aştepta ca introspecţia să urmeze pas cu pas procesul clar.

Introspecţia ridică totuşi în mod fatal o problemă stînjenitoare. De ce percep totdeauna cealaltă persoană ca o structură care există „acolo afară" şi niciodată „aici înăuntru" (unde are loc întregul proces de deducţie)? Introspecţia este incapabilă să adiţioneze trăsăturile figurii celuilalt cu propria mea experienţă. În percepţia mea, faţa sa şi suferinţa sa sînt părţi ale unui singur sistem. Nu percep o figură acolo şi apoi adaug o semnificaţie aici (aşa cum pretinde teoria deducţiei). Procesul are o referinţă exclusiv obiectivă.

Köhler a subliniat că atunci cînd spunem că un om este *melancolic, stînjenit* sau *generos* este clar că *el*, şi nu noi, are aceste calităţi.[8] Un cercetător olandez, studiind judecăţi referitoare la expresia facială, constată că în ciuda cadrului analitic (deductiv) al gîndirii indus de experiment, rezultatul cel mai impresionant este acela că judecătorii sînt total convinşi că ceea ce văd este „acolo afară" şi nu „aici înăuntru". Cercetătorul conchide că „nici o teorie care explică înţelegerea numai prin intermediul experienţei sau al raţionamentului prin analogie nu ar putea fi corectă; impresia primită este clar localizată în figura percepută".[9] Întreaga înţelegere este orientată spre exterior; vîntul, cîinele, persoana sînt cele ce par furioase sau blînde, şi nu noi.

2. *Deducţia reclamă un control extern.* Cînd o cunoştinţă face un anumit gest, ce anume limitează deducţiile noastre potenţiale la semnificaţia acestui gest în viaţa *sa?* De ce nu ar merge şirul nostru de asociaţii precum urmează: *gest* — balet — Baletul Rus — Moscova [...] şi aşa mai departe?

Asociaţionistul ar putea răspunde: avem o *atitudine mentală* pentru a restrînge deducţiile noastre la sarcina în curs, respectiv judecarea celuilalt. Adevărat, dar ce anume produce această atitudine mentală restrictivă? Deducţia nu operează astfel. Trebuie să existe un factor suplimentar — cel puţin un „caracter de interpretare" în celălalt care ne menţine în sarcina noastră. Persoana-stimul reprezintă factorul continuu şi de control în lanţul nostru de deducţii.

[8] W. Köhler, *Gestalt psychology*, New York, Liveright, 1929, pp. 234—268.

[9] N. H. Frijda, *The understanding of facial expression of emotion*, in „Acta psychologica", 1953, 9, 354.

Viteza fulgerătoare de codificare și evaluare, precum și marea complexitate a întregului proces fac necesar ca noi să descoperim factorii de organizare care sînt capabili să prevină un haos în deducții. Într-o anumită măsură studiul mecanismelor nervoase ne poate ajuta. De exemplu, pare să existe o tendință naturală a creierului de a funcționa cu blocuri generale de informație (ansambluri de celule, categorii, generalizări de nivel superior, moduluri — numiți-le cum doriți). Indiciul care provine din apariția unui obiect sau din vorbirea altei persoane va activa acest bloc general. „Instantaneitatea“ indiciului într-o categorie oferă „semnificația“ ei.[10] Dar oricare ar fi mecanismele nervoase — și ele nu sînt încă înțelese —, avem încă nevoie de o orientare puternică spre celălalt pentru a păstra lanțul nostru de deducții ancorat în *el*.

3. *Înțelegerea nu e proporțională cu cantitatea de experiență relevantă disponibilă.* Strict vorbind, teoria deducției vrea să spună că nu înțelegem nimic dacă nu avem o experiență anterioară ; și, mai mult, că perfecțiunea unei deducții (și probabilitatea de a o face) va fi proporțională cu cantitatea de experiență relevantă pe care o avem. Citatul dintr-un adept serios al teoriei deducției (pagina 521) face aceste afirmații. Dar sînt ele strict adevărate ?

Un băiat, să zicem de zece ani, vede un film în care un cavaler cu panaș își ridică în șa doamna sa medievală și galopează de-a lungul unui pod mobil, fluturînd provocator lancea împotriva unui balaur furios și frustrat. Băiatul nu a călărit niciodată un cal sau nu a purtat vreo lance și e familiarizat foarte puțin cu doamnele medievale și cu balaurii frustrați. Dar este „înțelegerea“ sa mai mică decît în cazul unui film bazat pe un teren de joc familiar sau o scenă domestică ? Poate, puțin mai redusă — dar nu mult

Tot referitor la această problemă să luăm copiii mici. La vîrsta de un an sau mai puțin ei prezintă adesea un răspuns adecvat față de expresiile cu care nu au avut o experiență inteligibilă. Copilul care nu a suferit nici o pedeapsă efectivă poate răspunde cu o justețe uimitoare față de o figură certăreață sau încruntată. Am discutat deja originile zîmbetului de răspuns (paginile 493—494), care în mod clar nu se bazează pe o experiență anterioară. Etologii ne spun că, contrar lui Locke, există multe asemenea percepții înnăscute. Deși este cu siguranță adevărat (cum s-a

[10] Categoriile preferate de semnificații în care codificăm indiciile senzoriale sînt denumite „moduli“ de către Sarbin, Taft, Bailey, *op. cit.*, cap. 5 (nota 4 supra). De asemenea, acești autori propun termenul „instantaneitate“ pentru codificarea procesului. O discuție speculativă despre o posibilă bază nervoasă pentru deducție este oferită de D. O. Hebb, *The organization of behavior*, New York, Wiley, 1949. De asemenea, de J. S. Bruner, *Neural mechanisms in perception*, în „Psychol. Rev.“, 1957, 64, 340—358.

subliniat în ultimul capitol) că copiii sînt judecători mai puţin buni ai celorlalţi decît sînt adulţii, totuşi nu putem spune că judecăţile lor sînt direct proporţionale cu experienţa lor.

Să presupunem că un prieten ne spune că se simte bine, că nu are griji şi că e fericit şi să presupunem că comportamentul său oferă un sprijin indirect pentru afirmaţia sa. Pe baza tuturor legilor asociaţiei şi deducţiei, trebuie să-i acceptăm afirmaţia şi să facem o judecată corespunzătoare că se bucură de o stare bună. Teoria probabilităţii ne-ar da cel puţin 90% siguranţă. Dar să presupunem că un indiciu banal, poate absenţa unui ton familiar în vocea sa, sau o linie încordată pe frunte, dezminte evidenţa. Nu mai ţinem seama de ceea ce el ne spune şi de cea mai mare parte din ceea ce vedem, ca şi de toate deprinderile noastre de deducţie. Tocmai ceea ce este *nefamiliar* (nu familiar) transmite un sens şi formează judecata noastră. Ceva despre omul însuşi — oricît de nefamiliar este — duce la o schimbare completă a judecăţii aşteptate. De ce se întîmplă astfel ? Deducţia probabilistă nu poate da o explicaţie.

A înţelege pe celălalt seamănă adesea cu a înţelege o metaforă necunoscută. În expresia lui Walt Whitman *„vastul peisaj inconştient al ţării mele"*, pentru fiecare cuvînt în parte avem desigur asociaţii trecute — dar nu şi pentru această combinaţie nouă. N-am auzit niciodată de expresia „peisaj inconştient". Dar brusc ea transmite un sentiment al diversităţii neplanificate a peisajului american. Nu adunăm cuvintele cunoscute din acest citat şi dăm fiecăruia sensul său obişnuit. A face astfel ar fi probabilism. Nu, noutatea obţinută prin juxtapunerea cuvintelor *inconştient* şi *peisaj* creează o înţelegere în ciuda unei *nefamiliarităţi* de o viaţă cu această combinaţie particulară de cuvinte.

Fiecare persoană este asemănătoare unei metafore noi. Experienţe trecute separate intră într-adevăr în înţelegerea noastră, dar coliziunea lor nu e în nici un caz aditivă. Nu deprinderile noastre în mod exclusiv sînt cele care determină înţelegerea noastră ; structura externă este de asemenea determinantă.

4. *Înţelegerea comportamentului emoţional nu trezeşte în mod normal, aşa cum ar pretinde teoria deducţiei, sentimente similare în observator.* Conform doctrinei deducţiei, indiciul ar tinde în mod normal să refacă experienţa completă originară cu care a fost asociat. Perceperea de către noi a unei feţe furioase trebuie să declanşeze o dispoziţie furioasă în noi ; gesturile senzuale trebuie să declanşeze sentimente senzuale. Dar în loc de a se întîmpla astfel, constatăm că asemenea expresii de obicei nu provoacă nici un sentiment, sau dimpotrivă sentimente contrare, poate de amuzament sau dezgust.

Asociaționistul poate replica că orice parte a unui lanț deductiv poate fi inhibată de o stare simultană concurentă din cel ce percepe. Dar aceasta este o presupunere extravagantă. N-ar fi mai simplu să spunem că subiectul-stimul (celălalt) determină ceea ce vom vedea? Sarcina prezentă este de a-l înțelege și nu de a retrăi toată istoria noastră emoțională și apoi de a îndepărta o parte din ea. Deducția explică prea mult.

5. *Deducția accentuează ceea ce celălalt are comun cu toți oamenii, nu structura care îi aparține numai lui.* Adepții teoriei deducției ne spun că „condițiile pentru cunoașterea oricărui particular sînt îndeplinite numai cînd «universala» sa sau apartenența la o clasă este recunoscută".[11] Aceasta este o afirmație extremă. Inseamnă de fapt că nu putem cunoaște pe Peter sau pe Paul dacă nu-i introducem în haine gata confecționate aflate în stoc. Înseamnă că îl putem cunoaște pe Peter numai în măsura în care îl putem codifica. El este, să zicem, protestant, alb, student de colegiu, cu constituție mezomorfică, are o sută de scoruri la o sută de teste de personalitate și poate fi etichetat cu denumiri conceptuale generale, ca *cordial, pasionat, emotiv, extrovertit.* Toate aceste clase, după cum ne spun teoriile deducției, constituie pe Peter. Dar oare așa este? Unitatea care este Peter s-a dezintegrat într-o pulbere de concepte. Continuitatea lui Peter a fost transformată în categorii discontinue și statice. Viața sa de „acolo afară" este redusă la echipamentul meu conceptual de „aici înăuntru". Nu există o cale de a reconstrui adevărata mobilitate și structură a lui Peter din aceste fragmente de concepte.

Cititorul își va reaminti că în capitolele 14 și 15, unde a fost discutată presupunerea convenabilă a „trăsăturilor comune", am insistat asupra faptului că în natură vom găsi numai „dispoziții personale". În același timp trăsăturile comune au fost apărate ca fiind utile în compararea oamenilor — iar deducția este acum apărată ca un mod de comparație. Dar așa cum am argumentat anterior că trăsăturile comune nu ne vor da organizarea structurală a unei vieți individuale, tot așa argumentăm acum că deducția pune prea mult accent pe aspectele comune și un accent insuficient pe unitatea celeilalte persoane.

Însuși procesul deducției începe prin neglijarea coloraturii speciale a individului și prin substituirea ei cu o mulțime de categorii comune aplicabile la toate tipurile de indivizi, la care se potrivește în schimb individul. Un asemenea proces abate atenția de la modul în care trăsăturile celuilalt funcționează împreună în interesul general al organismului *său.*

[11] Sarbin, Taft, Bailey, *op. cit.*, p. 255. Nota 4 supra. În citatul dat cuvîntul „recunoscut" este desigur, nefericit pentru că autorii înșiși subliniază natura inconștientă a procesului deductiv.

Doctrina deducției, ca și cea a trăsăturilor comune pune accentul pe ceea ce este comun, pe ceea ce este mediu. Aproape toate cercetările asupra personalității, am observat, sînt făcute în funcție de grupuri de oameni. De aceea este inevitabil faptul că media este o ancoră în cadrul cercetării. Dar o medie este ceva intermediar între oameni. Nu privește pe toți indivizii ca atare. Într-adevăr, scopul unei medii în statistică este de a menține reunit un grup ca întreg.[12]

Este adevărat că prin cunoașterea mediei putem deduce că Peter deviază de la grupul său — dar putem proceda astfel numai pentru clasa de calități supuse investigației. Într-adevăr, putem face subclase mai mici și să spunem cum deviază de la medie în ceea ce privește multe calități măsurabile mai restrînse. Da, dar totuși nu avem de-a face cu Peter în primul rînd, ci numai cu clase. Dacă Peter deviază cu atîtea puncte la extroversiune față de alți studenți de colegiu, facem o comparație utilă. Dar miezul problemei este *cum se raportează extroversiunea lui Peter la inteligența, dominanța, valorile și sănătatea sa? Ce semnifică ea* în viața sa ? Nici o scamatorie cu subclase nu ne va spune.

Desigur, trebuie să admitem că pentru unele scopuri o cunoaștere a mediei duce la predicții bune în general. Statistica ne poate spune aproape exact cîți bărbați de o anumită vîrstă sau dintr-un anumit grup ocupațional vor muri anul viitor. Și aceasta este tot ceea ce ea vrea să știe. Ea nu ne poate spune dacă Peter va muri (și tocmai acest lucru vrea Peter să-l știe). Similar, s-a spus că psihologii pot face predicțiile cele mai bune luînd statistici de grup (adică, codificîndu-l pe Peter conform apartenenței sale de clasă).[13] Și fără îndoială pot s-o facă în anumite scopuri. Dar cînd în viitor, psihologia își va dezvolta metodele morfogenetice și le va utiliza corect, predicțiile (care acum în cazul cel mai bun sînt slabe) se vor îmbunătăți.[14]

[12] Cf. A. L. Bowley, *The average and the individual*, în „Barn House Papers", nr. 22, London, Oxford, 1939. Vezi de asemenea, A. Welle *Der Stand der psychologischen Diagnostik im Überblick*, în „Stud. gen.", 195 8, 464—472.

[13] P. E. Meehl, *Clinical versus statistical prediction, Minneapolis*, Un of Minnesota Press, 1954.

[14] Am vorbit despre deducție ca și cum ar fi fost întotdeauna o che tiune de a apela la cunoașterea oamenilor în general sau a unei clase de oameni. Desigur, este adevărat că chiar și într-o predicție idiografică ne fo măm o concepție generală despre o persoană dată și deducem semnificația actelor sale din această concepție. Dar întrucît nici un scriitor, după știin mea, nu are în minte acest tip de deducție idiografică, pare corect să îndreptăm critica asupra deducției statistice avută în vedere de autorii cita De exemplu, Sarbin, Taft, Bailey, *op. cit.* (nota 4 supra) argumentează că unicitatea unei personalități se reduce întotdeauna la variații în clase universale și astfel deducțiile sînt întotdeauna deducții din clase.

Empatia

Lacunele teoriei deducţiei au determinat mulţi autori (mai ales europeni) să inventeze explicaţii mai largi şi pentru ei mai adecvate ale procesului de înţelegere.

Conceptul de *Einfühlung* (a se simţi pe sine în ceva) a fost introdus de Lipps la începutul acestui secol; traducerea termenului ca *empatie* a fost propusă de Titchener. Lipps l-a aplicat în domeniul esteticii şi mai ales la înţelegerea persoanelor.[15]

Aşa cum a fost iniţial utilizat, conceptul se referea în primul rînd la procesul imitaţiei motorii. Contemplarea unei opere de artă, de exemplu, implică multe mişcări uşoare ale sprîncenelor, ochilor, trunchiului şi membrelor care imită într-un fel obiectul-stimul. Cînd cineva spune că o săgeată gotică se *înaltă în zbor*, că arcul navei este *exaltat*, că o cascadă *saltă* sau că un nor de furtună *cîntăreşte greu*, în realitate sînt raportate răspunsurile musculare proprii ale persoanei. În artă emitem judecăţi de plăcere dacă mişcările noastre empatetice sînt graţioase, continue, dar nu prea simple. Considerăm că ceva e urît sau plictisitor dacă mişcările noastre imitative sînt smucite, neechilibrate sau prea simple.

În percepţia persoanei o imitaţie motorie uşoară este de asemenea importantă. Observaţi expresiile faciale ale unui auditoriu plin de înţelegere — există şanse ca el să manifeste încruntare, zîmbete şi schimbări ca cele ale vorbitorului. Actorii şi mimii sînt adesea buni judecători ai personalităţii. Oamenii care imită activ o expresie facială par să fie judecători mai buni ai semnificaţiei ei decît aceia care nu o fac.[16] Grafologii, cînd sînt confruntaţi cu o formă nouă şi ciudată de scris, uneori urmăresc scrisul cu o peniţă uscată pentru a obţine kinestezia care le va permite să reconstruiască într-un oarecare grad impulsurile afective şi motorii ale celui care a scris.

De obicei nu cunoaştem gradul în care această imitaţie motorie intră în procesul înţelegerii. Figura 43 oferă o ilustrare a acestui fapt. Dacă aparatul de fotografiat nu ar fi înregistrat în-

[15] Pentru baza istorică a acestui concept şi a acestei critici, sînt utile următoarele referinţe: T. Lipps, *Das Wissen von fremden Ichen*, în „Psychol. Untersuch.“, 1907, 1, 694—722; G. Murphy, *Historical introduction to modern psychology*, rev. ed., New York, Harcourt, Brace, 1949, p. 167; G. W. Allport, *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1937, pp. 530—533. G. W. Allport, *Historical background of modern social psychology*, în G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*, Cambridge, Mass., Addison-Wesley, 1954, cap. 1; M. Scheler, *The nature of sympathy* (originalul german, 1913, transl. by P. Heath), New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1954.

[16] F. H. Allport, *Social psychology*, Boston, Houghton Mifflin, 1924, p. 229.

Figura 43. Empatie. Campionatul național de popice al Irlandei (Derek Bayes pentru „Sports Illustrated")

cordările și tensiunile spectatorilor ar fi fost, greu de crezut că cei ce observă imită atît de bine mimica fizică a jucătorului.

Goethe pretindea odată că ar putea imita un om timp de o oră după ce l-a observat cincisprezece minute. Această remarcă atrage atenția asupra fixării profunde a procesului empatetic. Odată declanșat, ne permite să „vibrăm" cu viața mentală a celuilalt.

Psihiatrul Sullivan a simțit că empatia reprezintă o bază importantă pentru relația mamă—copil mic. Cînd mama simte neliniște, expresiile acestei stări induc o tensiune similară la copil.[17] Este important de subliniat că în general (deși nu și în cazul copilului mic) răspunsul empatetic se potrivește bine cu teoria deducției. Imitîndu-l pe celălalt ajungem să știm cum simte și cum gîndește pur și simplu pentru că știm cum am gîndit și am simțit noi înșine cînd am făcut mișcări similare sau am avut poziții similare în trecut. Empatia ar părea să fie doar un caz de „deducție kinestetică".[18]

Dar Lipps a evitat această capcană. El a insistat asupra faptului că deși utilizăm propria noastră experiență trecută în empatie, procesul însuși are exclusiv o referință obiectivă. Nu ne percepem propriul corp în acțiune, ci corpul celuilalt. Nu există nici o breșă între încruntarea, mîndria, tristețea sau veselia pe care o simt empatetic și personalitatea celui pe care caut să-l înțeleg. „Un obiect unitar pretinde o percepție unitară". Unitatea celuilalt nu este o lipire împreună a unor fragmente din deducțiile mele, ci este ceva determinat de unitatea obiectului însuși. „Calitatea de a fi celălalt" este o trăsătură inerentă în empatie, delimitînd-o de procesul obișnuit al deducției.[19]

În ciuda dorinței lui Lipps de a separa empatia de simplul domeniu al deducției, rămîne faptul că empatia este o teorie care

[17] Sullivan nu știa cum se produce un asemenea transfer postural. Cu un umor caracteristic, el remarcă : „Deși empatie poate suna misterios, amintiți-vă că există multe lucruri care sună misterios în acest univers, dar a trebuit să vă obișnuiți cu ele, și poate vă veți obișnui și cu empatia". H. S. Sullivan, *The interpersonal theory of psychiatry*, New York, Norton, 1953, pp. 417 f.

[18] Freud a simțit că empatia este procesul prin care încercăm să percepem ceea ce este esențial străin de ego-ul nostru. Este un efort intelectual de a înțelege prin imitație și deducție acele activități care nu sînt imediat inteligibile. O adevărată înțelegere se face pe calea *identificării* și nu pretinde o imitație forțată. Empatia este în cel mai bun caz o „identificare de probă" : ne dă ipoteze privitoare la natura celuilalt, care trebuie verificate. S. Freud, *Group psychology and the analysis of the ego*, transl., 1921, New York, Liveright, 1949.

[19] Teoria lui Mead privind asumarea rolului (vezi capitolul 8) subliniază rolul subtil jucat de imitația musculară în înțelegerea celorlalți. Ca și Lipps, Mead e de acord cu faptul că actul empatetic presupune conștiința existenței celuilalt eu și că acest alt eu *dat* devine în mod intenționat obiectul cunoașterii.

rămîne „la jumătatea drumului". Ea este încărcată cu deducție kinestezică, dar încearcă de asemenea să stabilească *tu*-ul ca avînd un precedent în procesul percepției. Din punctul de vedere al teoriei deducției, Lipps e vinovat de a fi adăugat un element intuitiv ; din punctul de vedere al multor fenomenologii, el rămîne prea aproape de psihologia asociației.

Este regretabil că odată cu trecerea anilor sensul originar al empatiei „ca imitație motorie obiectivă" a devenit iremediabil confuz și pierdut din vedere. Termenul s-a lărgit pentru a semnifica orice proces de înțelegere reușită. O definiție curentă tipică este „transpunerea imaginativă a cuiva în gîndirea, simțirea și acțiunea altcuiva".[20] O asemenea definiție e lipsită de valoare teoretică întrucît „transpunerea imaginativă" se poate realiza prin deducție, empatie sau oricare din procesele configurative pe care le vom examina în curînd. Azi, auzim multe lucruri referitoare la „măsurarea empatiei", dar ceea ce se măsoară este judecata reușită, nu procesul particular al judecății pe care l-a avut Lipps în minte. Moneda teoretică s-a depreciat, fără speranță de îndreptare.

Caracterul provocant al ființei umane

Înainte de a descrie și alte teorii ale înțelegerii este bine să examinăm în continuare atitudinea mentală persistentă care domină perceperea de către noi a celorlalți.

Să începem cu o experiență care nu e neobișnuită. Dumneavoastră credeți că sînteți singur într-o cameră, dar deodată descoperiți că mai e prezent și altcineva. Tresăriți — nu pentru că există un pericol fizic, ci pentru că trebuie să vă readaptați de la o orientare nonpersonală la una care este personală. Ceea ce se întîmplă este că un „vîrtej" cognitiv începe să se formeze în jurul celeilalte persoane. Cine e, ce face aici, ce legătură are cu mine ? Lumea mea nu mai e a mea. Nu pot. Nu mai pot să-mi văd de treburi pînă cînd nu îl localizez pe celălalt în mediul meu înconjurător.

Să presupunem că o familie stă într-o seară în salon. De-a lungul anilor membrii s-au „localizat" unii pe alții și trăiesc la un nivel de pace rutinieră. Sună soneria și o cunoștință intră. Imediat apare un nou nivel de conduită. Picioarele goale sînt acoperite, părul e aranjat, sînt adoptate manierele de societate, expresia de sînt-atît-de-încîntat-să-vă-văd apare pe toate fețele.

[20] R. F. Dymond, *A scale for the measurement of empathic ability*, în „J. consult. Psychol.", 1949, 13, 127—133. Vezi, de asemenea, F. Massarik, I. R. Wechsler, *Empathy revisited : the process of understanding people*, în „Calif. Mgmt. Rev.", 1959, 1, 36—46.

Nu este evident că persoanele au în mod normal cel mai pronunțat caracter „provocant" din tot ceea ce există în mediul nostru înconjurător? Ele sînt foarte diferite de obiecte. Dacă văd un om așezat pe un scaun, omul este ceea ce mă interesează și nu scaunul. O persoană este văzută ca o entitate inteligentă, cauzală, mișcătoare, semnificativă. Un obiect material, ca un scaun, va aștepta pe loc pînă cînd doresc să-l mișc. O persoană, pe de altă parte, este mobilă, spontană, bogată în consecințe pentru mine. Trebuie s-o localizez în lumea mea, trebuie să-i cunosc intențiile, trebuie să mă adaptez la ea. Mai presus de toate, ea are *scopuri*, ceea ce obiectele neînsuflețite nu au. Cum ar spune Buber, între mine și scaun există o relație eu—el, între mine și o persoană există o relație eu—tu. Orice relație eu—tu constituie mai mult decît o experiență, decît o percepție: este o *intîlnire*, o *ciocnire*.[21]

Heider subliniază faptul că prioritatea ființei umane este atît de mare în percepția noastră încît tindem chiar să umanizăm obiecte nonumane. Precum animiștii, vedem mare parte din mediul nostru înconjurător prin prisma unei atitudini mentale umanizante. Pisoii sînt ca niște copii; un stejar puternic seamănă cu un om voinic; panselele au „fețe micuțe"; sălciile suspină. Heider arată că chiar și un film de două minute alcătuit numai din cercuri, pătrate și linii în mișcare cu greu pot fi văzute drept ceea ce sînt. Aproape invariabil spectatorii văd aceste linii în mișcare drept ființe umane suferind o serie de sentimente și acțiuni specifice. Desigur, o persoană *știe* că obiectele sînt simple linii, dar nu se poate stăpîni să nu sesizeze sensuri umane în mișcările lor.[22]

Cînd întîlnim o ființă umană ne simțim constrînși să o privim ca pe o structură. Nu ne uităm la ea ca la o aglomerare de acte tipice pentru umanitate în general, ci ca la un sistem personal unic. Numai prin referință la acest sistem ca întreg, actele sale au un sens. Dacă *sistemul* nu ar avea precădere pentru interesul nostru, am percepe numai fragmente de activități a căror semnificație personală nu ar putea fi înțeleasă. Un gest, de exemplu, nu e niciodată perceput în sine. Și nici nu e reportat exclusiv la rezerva noastră de deducții disponibile. Mai curînd, spunem că acest gest, așa cum a fost făcut de acest om în această situație, are

[21] M. Buber, *I and thou*, transl. by R. G. Smith, Edinburgh, Clark, 1937.

[22] F. Heider, *The psychology of interpersonal relations*, New York, Wiley, 1958, cap. 2. Tendința noastră de a antropomorfiza obiectele în mișcare este subliniată de A. Michotte, *La perception de la causalité*, Louvain, Institut supérieur de Philosophie, 1946. De asemenea, de R. Tagiuri, *Movement as a cue in person perception*, în H. P. David, J. C. Brengelmann (Eds.), *Perspectives in personality research*, New York, Springer, 1960, cap. 9.

cutare și cutare semnificație. Actele sale nu sînt raportate la legi universale, ci la sistemul activ al naturii sale care are o prioritate irezistibilă pentru noi.

Dacă nu am avea acest scop irezistibil de a percepe persoanele ca sisteme individuale nu am putea utiliza conștient rezervele de informație care sînt disponibile în mod potențial pentru procesul deductiv.

Și astfel vedem mai clar de ce teoria deducției trebuie să fie modificată pentru a include prioritatea atitudinii mentale personificatoare care, singură, garantează faptul că selecția și canalizarea necesare deducției vor avea loc.

Teorii despre înțelegerea configurativă

Cîteva teorii susțin că structura obiectivă de „acolo afară" are o influență mai directă asupra cunoașterii noastre decît poate fi justificată prin deducție, empatie sau chiar printr-o atitudine mentală umanizantă.

1. *Izomorfism.* Termenul *izomorfism* poate fi ilustrat prin metoda folosită de un artist japonez tipic. Cînd dorește să reprezinte un obiect care să sugereze forță — o stîncă, ciocul unei păsări, ghearele tigrului — el invocă în sine un sentiment de forță pe care îl simte în întregul său sistem în momentul aplicării pensulei. Teoria izomorfismului susține că prin mișcarea artistului, prin deplasările pensulei sale, prin produsul pictat sentimentul interior de forță va fi transmis la retină și de acolo în creierul privitorului, astfel încît experiența estetică finală a celui ce percepe va avea „aceeași formă" ca și experiența originară a artistului.[23]

Izomorfismul susține că un percepător nu creează doar sensuri din fragmente de deducție, ci mai curînd (și mai important) el *primește* sensuri. O persoană care este îngrijorată, melancolică, neliniștită sau binevoitoare nu emite unde nestructurate de indici luminoși și sonori pe care cel ce percepe le asamblează și le potrivește cu propria experiență. Mai curînd, indicii sînt structurați de-a lungul unei serii de evenimente. Chiar atunci cînd indicii trec de la nivel „mental" la nivel „fizic", rețin o structură esențială. Sînt implicate cîteva stadii, dar aceeași structură persistă în focare. Un tabel simplu rezumă stadiile.[24]

[23] Exemplul e citat de R. Arnheim în expunerea sa autorizată asupra izomorfismului : *The Gestalt theory of expression*, în „Psychol. Rev.", 1949, 56, 156—171.

[24] Adaptat din Arnheim, *op. cit.*, p. 161.

A.	Persoana percepută		
	Stadiul 1	Dispoziția sa sufletească	psihologic
	Stadiul 2	Sistemul nervos corelat cu stadiul 1	electrochimic
	Stadiul 3	Mișcările corpului (în vorbire și gest)	neuromuscular
B.	Mijloace de comunicare		
	Stadiul 4	Unde luminoase, unde sonore, pipăit·	mecanic
C.	Persoana care percepe		
	Stadiul 5	Excitare structurată a organelor de simț	fizicochimic
	Stadiul 6	Proiecția pe cortex	electrochimic
	Stadiul 7	Judecata perceptivă a dispoziției celuilalt.	psihologic

Ceea ce este important este faptul că de la primul stadiu pînă la ultimul există un caracter configurativ al comunicării. Structura persistă — blocînd unele eventuale întreruperi. Întreruperea structurii se poate produce, de exemplu, atunci cînd celălalt decide să nu-și trădeze dispoziția sufletească și reușește să introducă o structură înșelătoare în stadiul 3. Ori persoana care percepe nu poate vedea sau auzi comunicarea pentru că lumina e slabă sau sunetul inaudibil (stadiul 4). Sau, stereotipuri puternice pot împiedica o înregistrare corectă a structurii (stadiul 7).

Această teorie, puternic apărată de psihologii gestaltiști, nu neagă în bloc contribuția adusă de asociație și deducție.[25] Ne oferă totuși o imagine a ceea ce pot fi limitele restrictive care mențin deducția în cadrul unor granițe relevante. De asemenea, are meritul de a explica faptul (notat mai sus) că copiii mici par să aibă o înțelegere directă a unor sensuri care depășesc cu mult rezerva lor inadecvată de experiență de viață.

O limită a acestei teorii poate fi menționată. Se va observa că exemplele noastre se referă la stări sau dispoziții emoționale tranzitorii și nu la domeniul unor trăsături profunde și perma-

[25] Vezi K. Koffka, *Principles of Gestalt psychology*, New York, Harcourt, Brace, 1933, mai ales pp. 655—661; Köhler, *op. cit.*, cap. 8 (nota 8 supra); S. Asch, *Social Psychology*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1952, cap. 7 și 8.

nente. Percepţia izomorfică ne poate spune că artistul încearcă o stare sufletească de forţă, dar nu şi ce fel de om este. Putem percepe în mod izomorfic faptul că Peter se simte acum jenat, dar că Peter este din fire un timid introvertit putem spune numai printr-o cunoaştere prelungită.

Legat de izomorfism este conceptul de „percepţie fiziognomică". Figura 42 de la pagina 487 prezintă două diagrame. Cititorul simte că una se potriveşte cu numele „waleula", iar cealaltă cu „quidikaka". Dar de ce ? Pur şi simplu pentru că un nume corespunde cu (are „aceeaşi formă") una din diagrame. Un copil poate merge mai departe ; el poate spune că quidikaka este *crud*, că un baston e *mîndru*, că măştile sînt *îngrozitoare* şi că bomboanele tari sînt *mînioase*. Nu e vorba de faptul că copilul are asociaţii specifice pentru a justifica aceste judecăţi, dar pentru el stimulii sînt saturaţi cu trăsături emoţionale şi umane, în funcţie de forma pe care o iau. În societatea occidentală percepţia fiziognomică trece pe planul al doilea în mod normal odată cu vîrsta. Atunci devine relativ mai dominantă deducţia analitică.[26]

2. *Identificare şi simpatie*. Unii autori simt că e posibil să intre mai adînc în vieţile altor oameni decît o permit oricare din teoriile discutate atît de mult. Există, spune Bergson, o atitudine simpatetică faţă de realitatea exterioară nouă care ne face să intrăm în ea, să fim una cu ea şi să o trăim.[27] Această participare directă este opusă analizei intelectuale şi deducţiei. Bergson susţine că este străin cursului normal al înţelegerii noastre să judecăm în termeni de concepte universale, categorii şi deducţii. Efortul nostru normal este să înţelegem unitatea unei structuri despre care ştim că e originală şi proaspătă. Pot vedea culoarea unei portocale, să-i simt forma, să o gust, să-i cunosc istoria şi clasa, dar nu e posibil să văd, să simt, să ating sau să-i gîndesc *unitatea*. Unitatea ei ca portocală este ceva ce conştiinţa mea pare să o ia direct în posesie. Conceptele se formează prin asociaţii şi acestea nu produc unitate. „Dilema, spune Croce, este inexorabilă : sau păstrăm asociaţionismul şi renunţăm la unitate, sau păstrăm unitatea şi renunţăm la asociaţionism. Nu există o a treia cale de a depăşi dificultatea".[28]

În măsura în care e vorba de percepţia persoanei, unitatea particularului este chiar mai accentuată. Nu percepem niciodată o persoană fără să percepem că ea *este* o persoană — un sistem

26 Pentru o examinare a percepţiei fiziognomice vezi H. Werner, *Comparative psychology of mental development*, rev. ed. Chicago, Follet, 1948.

27 H. Bergson, *An introduction to metaphysics*, transl. by T. E. Hulme, New York, Putnam, 1912.

28 B. Croce, *Aesthetic*, transl. by D. Ainslie, New York, Macmillan, 1909, p. 171.

de scopuri, valori, conştiinţă şi chiar contradicţii. Tocmai în sistemul ei unic de scopuri pătrundem şi o înţelegem.

Dacă legăturile emoţionale strînse îmbunătăţesc înţelegerea noastră e o întrebare empirică la care încă nu putem răspunde. Poate că supraimplicarea (dragostea, de exemplu) duce la o anumită orbire. Dar un grad minim de simpatie pare necesar pentru înţelegere. Ne amintim că Freud argumenta că *identificarea* este procesul fundamental al înţelegerii. Recurgem la empatie, spunea el, numai cînd nu ne putem identifica complet cu celălalt.

Chiar unii autori care par satisfăcuţi cu teoria deducţiei uneori adaugă că trebuie făcută o presupunere esenţială — că „în definitiv, toţi sîntem destul de mult asemănători".[29] Cel puţin acest grad de simpatie faţă de soarta noastră comună ar părea necesar. Nu e o problemă de trăsături intelectuale comune, cît de compasiune.

3. *Cunoaştere înnăscută şi identitate.* Ajungem la o concepţie mai extremă care argumentează că fiecare persoană nu este decît o încarnare singulară a unei vieţi mentale comune. De aceea fiecare dintre noi trebuie să aibă aceeaşi structură esenţială şi aceleaşi atribute ale psihicului tuturor semenilor noştri muritori. Înţelegerea reciprocă se bazează în ultimă instanţă pe participarea oamenilor la o gîndire obiectivă comună. Pentru Hegel şi pentru alţii „ideea însăşi se înţelege pe sine în individualizările sale separate".

Insulele sînt legate între ele prin intermediul fundului mării şi cine ştie, cînd depăşim nivelul insulei conştiinţei noastre. ce intuiţii putem avea în legătură cu viaţa mentală a celorlalţi ? Punctul de vedere se găseşte în concepţia lui Jung despre inconştientul colectiv şi arhetipuri, de asemenea în expunerea lui William James despre experienţa religioasă. Teoriile de acest tip nu mai sînt azi la modă printre psihologii occidentali căci prin admiterea unor idei înnăscute şi a existenţei unor spirite supraindividuale, ele par să nege tezele fundamentale ale empirismului.

4. *Familiarizare versus cunoaştere.* Doi pescari din statul Maine stăteau de vorbă. Ei discutau despre un profesor de colegiu care locuia vara acolo. Unul a spus celuilalt : „El *ştie* totul". Celălalt şi-a tărăgănat răspunsul : „Mda, dar nu *înţelege* nimic". Al doilea pescar voia să spună de fapt că profesorul avea o mulţime de cunoştinţe despre lume, dar nu prea reuşea să le asimileze.

William James, ca şi pescarii, a atras atenţia asupra distincţiei dintre cele două tipuri de cogniţie : *cunoaştere* şi *familiari-*

[29] Cf. D. Bakan, *Clinical psychology and logic*, în „Amer. Psychologist", 1956, 11, 655—662.

zare.[30]* Cineva poate şti o mulţime de lucruri despre Peter şi totuşi să nu „înţeleagă" structura vieţii sale.

A fi cu adevărat familiarizat în ceea ce priveşte o persoană înseamnă a fi capabil să-i înţelegi punctul de vedere, să gîndeşti în cadrul ei de referinţă, să raţionezi pornind de la premisele sale. Familiarizarea ne duce la înţelegerea faptului că existenţa celuilalt este în mod raţional coerentă din punctul său de vedere, oricît de dezarticulată ar părea dintr-al nostru.

Nu vrem să spunem că „familiarizare" reprezintă o teorie a cunoaşterii separată de alte teorii ale înţelegerii configurative. Este doar un mod suplimentar de a atrage atenţia asupra faptului că teoria deducţiei este insuficientă pentru a acoperi complet procesul cunoaşterii celorlalţi.

Trebuie să menţionăm aici o stare jenantă de lucruri. Psihologii, ca grup profesional, nu sînt deosebit de buni ca judecători de oameni. După ce a trecut în revistă mărturiile disponibile, Taft conchide că „savanţii fizicieni şi, probabil, alţi nepsihologi, de exemplu şefii de personal, par să fie capabili să-i judece pe ceilalţi mai exact decît studenţii în psihologie sau psihologii clinicieni".[31] Cum putem explica această incapacitate profesională ? Răspunsul nostru este că actuala pregătire a psihologilor îi duce mai curînd spre o *cunoaştere despre*, decît spre o *familiarizare* cu natura umană în manifestările ei concrete.

5. *Verstehen.* În capitolul 1 am menţionat o şcoală germană de gîndire care face o deosebire puternică între ştiinţele spiritului *(Geisteswissenschaften)* şi ştiinţele naturii *(Naturwissenschaften)*. De fapt ea spune că în timp ce anumite secvenţe din viaţa unui om pot fi *explicate* în termeni ai ştiinţelor naturii, viaţa sa ca întreg poate fi *înţeleasă* numai prin metoda ştiinţelor mentale şi culturale. Numai atunci cînd viaţa şi acţiunile altuia sînt relaţionate ca o unitate putem să-l înţelegem. Observarea unor fragmente ale comportamentului său şi apoi raţionarea prin analogie (ceea ce înseamnă a lega aceste fragmente de vieţile altor oameni) nu va produce niciodată o înţelegere a individualităţii. Atunci *Verstehau*- este un proces mental ghidat de conştiinţa unei *structuri*. Spranger îl defineşte ca activitatea mentală care *„sesizează evenimentele ca bogate în semnificaţie în raport cu o totalitate."*[32]

[30] W. James, *Principles of psychology*, 2 vols., New York, Holt, Rinehart and Winston, 1980, I, 221.

* În original *Knowledge about* şi *acquaintance with*. (Nota trad.)

[31] R. Taft, *The ability to judge people*, în „Psychol. Bul.", 1955, 52, 12.

[32] E. Spranger, în „Proc. 8th int. Congr. Psychol." (Groningen), 1927, p. 148. Literatura despre *Verstehen* şi procesele înrudite este bogată. Literatura de început poate fi urmărită în Allport, *Personality : a psychological interpretation*, cap. 19. Realizări mai noi în E. Meyer, *Zur Neuorientierung im Bereich der verstehenden Psychologie*, în „Psychol. Beitr.", 1954, 1, 426—434.

Este imposibil de a sesiza evenimente „în relație cu o totalitate“ dacă nu există un focar în personalitate care să ofere un punct fix pentru atenția observatorului. Ce ar trebui să sesizeze observatorul în primul rînd pentru a prinde structura pe care o percepe? Răspunsul este: Identificați intenția celuilalt (pagina 520), adică, constelația sa de valori. Valorile personale constituie forța dominantă în viață și întreaga activitate a persoanei este îndreptată spre realizarea valorilor sale. Și astfel focarul pentru înțelegere îl constituie orientarea valorilor celuilalt — sau, am putea spune, filozofia sa de viață.

Care sînt structurile centrale de valori pe care putem să le căutăm? Un răspuns îl reprezintă tipologia lui Spranger cu șase structuri majore după care putem ordona actele celuilalt (valorile teoretice, economice, estetice, sociale, politice și religioase, descrise la paginile 299—301). Pentru a înțelege o viață care corespunde uneia sau mai multor „scheme de comprehensibilitate“ trebuie să înțelegem tipul pur (ideal) însuși. Trebuie să știm ce este „omul teoretic“ esențial pentru a înțelege oamenii concreți care pot corespunde aproximativ acestei direcții valorice. În consecință, *Verstehen* pretinde o sofisticare culturală și multe cunoștințe de istorie și despre societate. Pentru a înțelege o persoană anumită trebuie să înțelegem și contextul gîndirii și dezvoltării sale. Unii autori merg pînă acolo încît spun că o asemenea înțelegere este un proces complet diferit de cel utilizat în deducție. Deducția implică analiza pe elemente și asociația pe clase. Înțelegerea, dimpotrivă, este descriptivă, globală, completă, contextuală. Nu putem sesiza un eveniment istoric ca traversarea Alpilor de către Hanibal numai prin intermediul cunoștințelor noastre despre legiunile romane, elefanți și Alpi, ci numai cu ajutorul sentimentului nostru față de contextul specific al evenimentului.

Criticii atrag atenția asupra faptului că dacă înțelegerea este definită în acest mod nu se poate verifica exactitatea ei. Interpretarea unui judecător este la fel de bună ca a altuia. O înțelegere necontrolată poate produce o simplă convingere dogmatică și poate suferi de greșelile obișnuite ale proiecției și prejudecății.

De asemenea, se poate obiecta că o opoziție accentuată între cunoașterea analitică (deductivă) și înțelegere nu poate fi apărată. Deși există un adevăr indiscutabil în cerința că structura externă este importantă, nu se poate nega faptul că asociațiile amănunțite și deducția sînt ingrediente ale procesului total. Stern enunță clar obiecția:

Este eronat să plasăm psihologia *înțelegerii** ca o disciplină independentă în opoziție cu psihologia ca știință a naturii. Există o singură psihologie unitară.

* În original *Verstehende*. (Nota trad.)

tară care caută să-și cunoască obiectele în esența lor elementară și în funcție de legile conceptuale cărora ele pot fi subsumate, ca și în totalitatea lor ca structuri ale valorii concrete posedînd o semnificație unică.[33]

Pe scurt, teoria noastră despre cunoașterea celorlalți trebuie să țină seama atît de cunoașterea nomotetică, cît și de cea idiografică, atît de înțelegerea deductivă, cît și de cea configurală.

Teoria în rezumat : percepția structurată

Atît, despre divergența dintre teorii.[34] Există unii care cred pînă în pînzele albe în suficiența analogiei și deducției ; există alții care sînt convinși că procesele asociative nu au de fapt nici o legătură cu înțelegerea persoanelor și că înțelegerea noastră este imediată și directă ; în sfîrșit există conciliatorii care cred că ceea ce au spus adepții și adversarii fiecărei teorii e destul de acceptabil și că e necesară o opinie combinată. Ne asociem cu conciliatorii.

N-are sens să afirmăm că întreaga dispută constituie o luptă cu bulgări de zăpadă epistemologici și că psihologii trebuie s-o uite și să revină la testele și măsurătorile lor pentru a aduna *fapte*. Tristul adevăr este că faptele singure spun puțin. Fiecare fapt privind o persoană umană reclamă o interpretare, iar interpretarea poate fi analogică sau structurată, sau și una și alta. Proporția fiecăruia este o chestiune de importanță metodologică considerabilă. Cel care e devotat deducției probabil că va acorda încredere aproape în întregime acelor metode care-i vor spune mai mult despre *populațiile* de oameni decît despre personalitățile concrete. Cel care e devotat structurii poate fi în pericol de a acorda o prea mare încredere unor impresii neverificate și incomunicabile.

Noi căutăm un echilibru, o metodă care va combina cunoașterea *despre* oameni cu o înțelegere *a* lor.

Teoriile moderne despre percepție merg de fapt în direcția dorită. Nu mai considerăm că senzațiile plus asociațiile spun totul. Teoria deducției luată în sine spune că undele luminoase reflectate de fața și hainele dumneavoastră, undele sonore din laringele

[33] W. Stern, *Wertphilosophie*, Leipzig, Barth, 1924, p. 380.

[34] Cititorul a remarcat poate, cu surprindere, că nu m-am referit la *intuiție* ca mod de cunoaștere a altora. Evitarea acelui termen este intenționată. O lungă experiență arată că acest cuvînt este o flamură roșie pentru taurul psihologic. Scopul meu este de a invita la o examinare calmă a problemei înțelegerii. Din acest motiv, e bine să se evite o terminologie care poartă o încărcătură emoțională în exces. Totuși, paginile precedente au descris poziția esențială a diverselor școli „intuiționiste“ de gîndire.

dumneavoastră impun creierului meu o mulţime de senzaţii elementare. Acestea declanşează categorii sau clase ale unei experienţe asociative anterioare care indirect oferă o „semnificaţie" pentru personalitatea dumneavoastră. Rezultatul este că vă asamblez ca atare, cu o rapiditate fulgerătoare din vibraţii de lumină, sunet, pipăit, miros. Dumneavoastră nu sînteţi *dumneavoastră*. Sînteţi doar o sursă de energie fizică. Eu vă asamblez ; eu vă construiesc ; eu vă unific. Acestea sînt presupunerile unei teorii pure a deducţiei.

Avem nevoie de o modificare hotărîtă a acestei concepţii, care va ţine seama de trei adevăruri indiscutabile : 1. Personalitatea este o structură „afară acolo", capabilă de a fi înţeleasă cu o exactitate mai mare sau mai mică. *Dumneavoastră* şi nu eu, sînteţi timid, sensibil, violent sau tiranic. Percep calităţile dumneavoastră şi nu pe ale mele — exceptînd cazul cînd fac eroarea proiecţiei. 2. Sursele de energie fizică prin care calităţile dumneavoastră îmi sînt comunicate acţionează într-un mod structurat, nu fărîmiţat. Că putem admite un izomorfism exact este îndoielnic, dar că se produce o transmitere structurată şi nu una haotică pare sigur. 3. Sensibilitatea mea faţă de structura percepută este extrem de accentuată de atitudinea mea umanizantă, adică de puternicul caracter provocant pe care persoanele ca persoane îl exercită asupra atenţiei şi preferinţei mele perceptive. Dacă dorim să procedăm astfel, putem nega această atitudine structurată în favoarea unei analize conceptuale (ca atunci cînd ne uităm numai la scorurile obţinute de o persoană la teste), dar în măsura în care procedăm astfel pierdem înţelegerea individualităţii structurii.

Pe scurt, percepţia structurală a personalităţii reprezintă *înţelegerea organizării, cu ajutorul deducţiei, dar cu un interes susţinut pentru structura celeilalte personalităţi.*

Structurarea există chiar la începutul efortului nostru de a-l înţelege pe celălalt. Prima noastră impresie este aceea a unui individ complet. Nu cunoaştem încă amănuntele, dar nu putem începe un lanţ de deducţii dacă nu sîntem ghidaţi de un simţ al întregului. Astfel, un psihiatru, un consilier sau un intervievator, nu are nici o idee cum să elaboreze întrebările pe care le va pune, pînă cînd nu înţelege, oricît de vag, tipul de structură cu care are de-a face. Acest lucru este important, căci se pierde mult efort în studierea personalităţii prin intermediul unor variabile nesemnificative şi a unor conceptualizări care nu sînt la subiect. Patul lui Procust este un cadru nesatisfăcător pentru a studia o persoană. Prea adesea, serii de procente sau scoruri de la testul Rorschach sînt solemn oferite drept portret psihologic al unei per-

soane. Această eroare grosolană nu s-ar produce dacă psihologul ar percepe de la început esenţa structurii personale pe care încearcă s-o analizeze.

Rolul deducţiei este evident în special atunci cînd există un obstacol în cursul înţelegerii. Cînd Peter mă intrigă prin comportamentul său, probabil că voi întreba : „Ce l-a determinat să facă aceasta ?" A fost un act incompatibil cu percepţia mea anterioară a structurii. Doresc să refac structura. Caut o conduită similară din rezerva mea de experienţe anterioare. Dar chiar cînd încerc o analogie după alta şi fac cu titlu de încercare o inferenţă sau alta, interesul meu este mereu canalizat spre o înţelegere structurată a lui Peter ca individ singular.

Experienţa cunoaşterii celuilalt pare să semene mai mult cu o experienţă estetică (deşi nu în mod necesar însoţită de plăcere, aşa cum este sesizarea frumuseţii). O experienţă estetică este imediată şi unică. Nu s-a mai produs înainte. Nu este o repetare sau o sumare a unor percepţii sau sentimente anterioare. Desigur, dacă vorbim despre ea, sîntem siliţi să utilizăm convenţiile limbajului — să utilizăm cuvinte pe care le utilizam şi înainte. „Ce culoare splendidă" putem spune ; sau „Soarele care apune este ca o lanternă japoneză". De asemenea, fragmente de asociere joacă un rol : amintiri inconştiente ale unui apus similar sau alte clipe de frumuseţe din trecutul nostru. Pot intra în joc elemente de cunoştinţe ştiinţifice — informaţii privind refracţia, efectul Purkinje sau altele. Dar structura momentului este totală, unică, niciodată repetată. Şi ceea ce este cel mai important, ceea ce percepem urmează îndeaproape structura care este prezentată obiectiv simţurilor noastre. Plăcerea poate fi „aici înăuntru" dar structura este „acolo afară".

Poate fi învăţată percepţia structurată ? Copilul nu învaţă curiozitatea pentru obiectele din lumea externă, şi nici nu învaţă să perceapă configuraţiile ; capacitatea sa perceptivă înnăscută este deja reglată. Nimeni nu învaţă să *audă* structura tonală a unei simfonii, dar poate fi învăţat să o *asculte* şi să caute trăsături semnificative. Cea mai mare parte a instruirii în viaţă este dedicată analizei, transmiterii de cunoştinţe şi construirii unei rezerve de deducţii disponibile. Nu putem învăţa pe altul să perceapă unitatea unui obiect (ea pur şi simplu există), dar îl putem învăţa astfel încît echipamentul său asociativ să se îmbogăţească. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu personalitatea : nu putem preda înţelegerea structurii, dar putem atrage atenţia asupra amănuntului ca şi a legilor, principiilor, generalizărilor care pot rafina înţelegerea prin comparaţie şi deducţie. Pericolul, aşa cum am subliniat, constă în a supraaccentua generalul, astfel încît cercetătorul pierde contactul primar cu particularul.

Din toate cîte s-au spus aici trebuie să fim de acord cu faptul că procesul înțelegerii personalității se bazează atît pe deducție, cît și pe cunoaștere configurală nemijlocită. Există într-adevăr indici senzoriali, răspunsuri empatetice, codare instantanee — toate afirmate de teoria deducției. Dar aceste activități sînt în mod normal utile procesului structurat al gîndirii care are loc sub ghidajul structurii externe, susținut de caracterul provocant al ființei umane. Astfel, înțelegerea noastră provine parțial din interior și parțial din exterior. În orice moment al înțelegerii nu e posibil să separăm contribuția deducției de cea a percepției configurale obiective. Ambele sînt prezente.

Personalitatea este într-adevăr o operă de artă. Dacă nu o privim în detaliu și în comparație cu alții, impresia noastră rămîne naivă. Dar dacă nu ținem seama de structura obiectivă, începem cu analiza și sfîrșim cu incoerența. *Numai păstrînd structura obiectivă ca centru al interesului și atenției noastre putem utiliza în mod adecvat cunoașterea analitică sau deductivă.*

CAPITOLUL 22

Persoana în psihologie

CONCEPŢII POZITIVISTE ● CONCEPŢII PSIHANALITICE ● CONCEPŢII PERSONALISTE ● CONCEPŢII EXISTENŢIALISTE ● O CONCEPŢIE HINDUSĂ ● STIL DE VIAŢĂ ● RELAŢII CU FILOZOFIA ● PERSONALITATEA CA SISTEM ● PERSPECTIVE

Oamenii se întreabă astăzi, mai insistent ca oricînd: *Ce fel de ființă este omul?* Posedă el oare potențialul necesar unei evoluții și dezvoltări continue care să-i permită să rezolve problemele grave cu care se confruntă — schisma ideologică, suprapopularea, dezastrul atomic și lipsa generală de respect a națiunilor față de națiuni și a raselor față de rase?

Cu toate că această întrebare este adesea adresată filozofilor și teologilor, istoricilor și poeților, cei care o formulează se îndreaptă cu o speranță deosebită spre științele biologice, psihologice și sociale. Căci, într-o eră a științei ei vor să audă ce au de spus aceste discipline importante.

În ceea ce privește psihologia, acordul este mai mic decît am fi putut spera. Ca și ceilalți oameni de știință, ca și filozofii, psihologii oferă diferite răspunsuri — adesea doar simple sugestii de răspunsuri, pe jumătate ascunse într-o rețea de ipoteze neexprimate. Datoria noastră este să facem mai explicite cîteva dintre răspunsurile principale ale psihologiei.

Concepții pozitiviste

Folosim termenul de *pozitivism* pentru a desemna principalul curent tradițional din știința psihologiei așa cum a existat în țările occidentale, de la Locke și Comte încoace. Este vorba de tradiția empirică, experimentală, în primul rînd asociaționistă, și din ce în ce mai cantitativă, cunoscută de toți.

Poate că modul cel mai simplu de a caracteriza concepția pozitivistă despre om este să spunem că ea îl consideră ca o ființă *reactivă*. Ceea ce face el este determinat de forțe externe sau de impulsuri interne. Ca și științele tradiționale ale naturii, psihologia pozitivistă concepe mișcarea ca fiind cauzată și determinată de presiuni. Omul este asemenea obiectelor neînsuflețite (inclusiv mașinile) și organismelor elementare.

Concepția pozitivistă despre om este rareori enunțată explicit. Psihologii sînt prea ocupați cu studierea uneia sau alteia din reacțiile oamenilor sau șobolanilor, pentru a trage concluzii finale din munca lor. Ei doar presupun, în acord cu procedeele lor, că persoana umană este o ființă pur reactivă. Așa cum am subliniat în capitolul 9, chiar o trecere rapidă în revistă a vocabularului psihologiei arată că termeni ca *reflex, reacție, reținere* sînt mult mai obișnuiți — poate de o sută de ori mai obișnuiți — decît termenii cuprinzînd prefixul *pro-*, ca *proactiv, programare, proprium, procedeu, promisiune*. Termenii începînd cu *re* implică ideea de reîncepere, de pasivitate, de a fi împins sau manevrat. Termenii cu *pro* sugerează viitor, intenție, împingere înainte. În cea mai mare parte a sa psihologia concepe omul nu în termeni de *pro*acțiune, ci de *re*acție.[1]

Pozitivismul nu pretinde că are o concepție sinoptică despre om. Ceea ce își propune, este să constate mici fapte în condiții controlate. „Faptul" este în mod obligatoriu mic, căci fidelitatea poate fi obținută, de regulă, numai atunci cînd se ia în considerare un fragment limitat de comportament. Totalitățile comportamentului sînt atît de inexacte, încît pozitivistul le ocolește. Fragmentarea dă rezultate mai ferme. De aceea, atenția se îndreaptă spre aspectele parțiale, fizice, cvasimecanice, regulate, logice, pentru că ele pot fi controlate. În mod corespunzător, atenția ocolește ceea ce este simbolic, ilogic, necodificat, configurativ, pentru că aceste aspecte nu pot fi controlate cu fidelitate.

Așadar pozitivismul ne învață cum să fim prudenți și conservatori, cum să verificăm și să validăm, cum să fim corecți și pre-

[1] Vezi, de asemenea, G. W. Allport, *The open system in personality theory*, în *Personality and social encounter: selected essays*, Boston, Beacon, 1960, cap. 3.

cişi. Multe din informaţiile generale detaliate care intră în psihologia personalităţii, aşa cum am văzut în cuprinsul acestui volum, sînt culese urmînd canoanele cercetării experimentale. Acest procedeu ne atrage pentru că oferă cele mai bune mijloace de verificare a descoperirilor noastre. Preţul pe care-l plătim ne limitează curiozitatea numai la un domeniu al fiinţei umane. Ne reprimăm interesul pentru structura sa totală.

Întrucît pozitivismul urmăreşte generalizări nomotetice privind comportamentul, el este înclinat să considere interesul pentru ordinea internă a psihicului-în-particular drept subiectiv şi „neştiinţific". I se pare mai ştiinţific să dea drumul unui pluton de şobolani albi într-un labirint decît să se ocupe de organizarea complexă a unei personalităţi concrete. Este mai respectabil să cauţi medii şi probabilităţi pentru populaţii, decît să studiezi stilul de viaţă al unei persoane. Nu e greu de explicat o asemenea preferinţă într-o cultură tehnologică, centrată pe maşină.

Este interesant de amintit că fondatorii psihologiei experimentale moderne — Wundt, James şi Titchener — au recunoscut în definiţiile lor despre psihologie locul central al persoanei individuale. Primul a scris : *Ea (psihologia) studiază conţinutul total al experienţei în relaţiile sale cu subiectul.* Al doilea : *Psihologia este ştiinţa spiritelor individuale finite.* Al treilea : *Psihologia este studiul experienţei considerate ca depinzînd de o anumită persoană.* Totuşi nici unul din aceşti autori eminenţi nu şi-au dezvoltat expunerea asupra vieţii mentale în conformitate cu definiţia dată. Toţi au fost preocupaţi de aspectele uniforme ale spiritului. Tradiţia în care au lucrat îi împiedica să-şi urmeze propriile definiţii în mod consecvent pînă la capăt. Întocmai ca succesorii lor, ei au despuiat persoana de toate particularităţile sale tulburătoare şi cei mai mulţi au urmărit o ştiinţă a mediilor statistice.

Singura dificultate reală pe care o prezintă concepţia pozitivistă este că nu ştie (sau rareori ştie) că este prizoniera unei perspective filozofice specifice, ca şi a unei epoci specifice de cultură şi a unei definiţii înguste a „ştiinţei". Pozitivismul îşi apără rareori concepţia sa deterministă, cvasimecanicistă despre persoana umană ; o admite ca de la sine înţeleasă. Metafizica ei nu e examinată şi, cum spunea odată filozoful Whitehead : „Nici o ştiinţă nu poate fi mai sigură decît metafizica inconştientă pe care o presupune în mod tacit".

În mod sigur este nedrept să fie acuzată perspectiva pozitivistă din psihologie şi sociologie pentru actuala situaţie grea a omenirii, deşi mulţi critici sînt de această părere. Pozitivismul

este mai mult un reflex decît o cauză a fragmentării personalității în lumea modernă. Cel mai grav reproș care i s-ar putea aduce este acela că menținîndu-se mai curînd „centrat pe metodă" decît „centrat pe problemă", pozitivismul a adus la lumină o mulțime de fapte mărunte în detrimentul unei concepții coerente despre persoana umană ca totalitate.[2] Totuși, pentru a fi drepți, trebuie să fim recunoscători pozitivismului pentru precauțiile sănătoase pe care le-a luat împotriva speculației nedisciplinate și pentru multe constatări utile, deși fără legătură între ele.

Concepții psihanalitice

S-a scris mult despre imaginea psihanalitică a omului. Într-adevăr, această imagine este atît de bine cunoscută încît aici nu e necesar decît un comentariu foarte scurt pentru a contempla discuția noastră din capitolele 7 și 9.

În anumite privințe, tabloul este asemănător celui prezentat de pozitivism. Omul este un reactor cvasimecanicist, îmboldit de trei forțe tiranice : mediul, id-ul și superego-ul. Omul se adaptează cum poate la acest triunghi de forțe. Rațiunea lui atît de lăudată nu-l prea ajută. Întrucît e plin de mijloace de apărare și înclinat să raționalizeze, căutările sale îndreptate spre un adevăr ultim sînt sortite eșecului. Dacă, din întîmplare, pretinde că a găsit adevărul în religie, această descoperire este botezată iluzie și e pusă pe seama nevrozei sale.

Doctrina psihanalitică ortodoxă (stil freudian) este străbătută de un pesimism adînc. Omul este atît de mult dominat de forțele inconștiente ale id-ului încît nu scapă niciodată complet de ferocitatea și pasiunea caracteristice naturii sale. Sublimarea este cel mai bun lucru la care se poate spera. Nu există o transformare autentică a motivelor sale (vezi capitolul 10).

Oricît de lugubru ar fi tabloul, nici o teorie despre omul modern nu poate, fără riscuri, trece cu vederea elementele sale de adevăr. Cum am putea spera să vedem omul în totalitate dacă nu am include și partea întunecată a firii sale ? Mulți psihanaliști actuali consideră, totuși, că această imagine pune un accent prea mare pe rolul forțelor inconștiente și libidinale din personalitate. „Psihologia ego-ului", neofreudiană, a lărgit perspectiva și înclină să fie de acord în multe privințe cu școlile de gîndire pe care le vom lua în considerare în continuare.

[2] Cf. A. H. Maslow, *Motivation and personality*, New York, Harper, 1954, cap. 2.

Concepții personaliste

Există cîteva variante ale concepției personaliste.[3] Toate concordă asupra faptului că persoana individuală ca entitate structurată trebuie să servească drept centru de gravitate pentru psihologie. Scopul personalismului este să rescrie știința vieții mentale în jurul acestui focar.

De ce reclamă personaliștii o reconstrucție atît de radicală? Motivele pe care le invocă sînt prea numeroase pentru a le enumera pe toate. O indicare scurtă a cîtorva din argumente va fi suficientă.

Fără conceptul coordonator de *persoană* (sau un echivalent, ca *eu* sau *ego*) este imposibil a explica interacțiunea proceselor psihologice. Memoria influențează percepția, dorința influențează semnificația, semnificația determină acțiunea, iar acțiunea modelează memoria; și așa la infinit. Această interpenetrare constantă se produce în interiorul unor *granițe* și aceste granițe sînt constituite de persoană. Fluxul se îndreaptă spre o anumită țintă și aceasta poate fi enunțată numai în funcție de utilitatea ei pentru persoană.

Organizarea gîndirii sau a comportamentului nu poate avea o semnificație dacă nu e concepută ca producîndu-se într-un cadru definit. Stările psihologice nu se organizează singure și nu duc o existență independentă. Organizarea lor constituie numai o parte a unei organizări mai largi — viața personală.

Asemenea concepte ca *funcție, adaptare, utilitate,* nu au nici o semnificație fără referire la persoană. Dacă se produce o adaptare, ea trebuie să fie adaptarea *a* ceva, *la* ceva, *pentru* ceva. Din nou, persoana este centrală.

Toate dovezile — introspective sau de alt tip — care silesc psihologia să țină seama de *eu* (capitolul 6) sînt aici importante. Însuși caracterul insesizabil al eului — James spune că a încerca să-l sesizezi total în conștiință este ca și cum ai

[3] Sistemul cel mai detaliat se găsește în lucrările psihologului german William Stern. Vezi *General psychology from the personalistic standpoint*, transl. by H. D. Spoerl, New York, Macmillan, 1938; de asemenea G. W. Allport, *The personalistic psychology of William Stern*, în „Charact. and Pers.", 1937, 5, 231—246. Școala filozofică americană a personalismului este exemplificată în E. S. Brightman, *Introduction to philosophy*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1925; de asemenea, în P. A. Bertocci, *Psychological self, ego and personality*, în „Psychol. Rev.", 1945, 52, 91—99. Pentru o examinare critică a problemei, vezi G. W. Allport, *The psychological nature of personality*, în *Personality and social encounter*, cap. 2. O variantă tomistă a personalismului este M. B. Arnold, J. A. Gasson (Eds.), *The human person*, New York, Ronald, 1954. O abordare eclectică este cea a lui G. Murphy, *Introduction to psychology*, New York, Harper, 1951.

încerca să calci pe propria umbră — dovedeşte că acesta constituie baza întregii experienţe. Deşi e rareori evident în sine, el furnizează platforma pentru toate celelalte experienţe.

Nu putem vorbi de straturile personalităţii (capitolul 7) sau despre stările centrale ca stări distincte de cele periferice, fără a implica faptul că o totalitate superioară le include pe ambele.

O persoană creatoare este presupusă în crezul pe care îl creează. Chiar un savant cu convingeri pozitiviste îşi limitează interesele, îşi proiectează experienţele, interpretează rezultatele în mod intenţional. Această secvenţă n-ar avea nici un sens dacă nu am admite că savantul însuşi este o unitate creatoare primă.

Acestea sînt cîteva din argumentele filozofice prin care psihologii personalişti (şi psihologii eului) îşi enunţă dorinţa pentru reconstrucţia psihologiei. Ei atribuie bucuroşi ştiinţelor impersonale (naturale sau biologice) sarcina de a explora o anumită serie de probleme. Dar ei insistă asupra faptului că psihologia, a cărei sarcină este să trateze totalitatea comportamentului, nu-şi poate îndeplini datoria fără a raporta stările şi procesele pe care le studiază la persoană, care este generatorul, purtătorul şi reglatorul lor. Nu poate exista adaptare fără cineva care să se adapteze, organizare fără un organizator, percepţie fără cineva care să perceapă, memorie fără autocontinuitate, învăţare fără o modificare în persoană, evaluare fără cineva care să posede dorinţă şi capacitate de a evalua. Psihologia trebuie să ia în serios formula imperativă a lui James că orice operaţie mentală rezultă într-o „formă personală" şi trebuie s-o ia în serios mai mult chiar decît a făcut-o James însuşi.

Nu e ceva neobişnuit în manualele de psihologie generală să găseşti inserat în ultimul capitol o tratare separată şi destul de grăbită a personalităţii ca şi cum ar fi o recompensă pentru cititorul care a trecut cu greu prin mormane de abstracţii referitoare la psihicul uman în general. Psihologia personalistă ar vrea să răstoarne procedeul. Persoana constituie *punctul de plecare.*

Stern, tratînd despre percepţia spaţiului, ilustrează problema. Psihologia tradiţională vorbeşte despre „spaţiul vizual" sau „spaţiul auditiv" şi le tratează complet separat. Stern argumentează că un asemenea procedeu induce în eroare şi este o simplă abstracţie de laborator. Există un singur spaţiu : spaţiul *meu.* Sunetele, obiectele şi contactul sînt toate în relaţie cu *mine.*

O psihologie impersonală nu ar putea sub nici o formă să explice faptul că cel care stă alături de mine într-un avion

este departe de mine, pe cînd prietenul la care mă duc (deși se află încă la mii de kilometri) îmi este deja aproape. Esența spațiului, din punct de vedere psihologic, este semnificația sa personală. Evenimentele care nu au această semnificație sînt îndepărtate ; cînd o au, sînt apropiate.

Timpul este, de asemenea, o problemă personală și nu cronologică. Un segment de viață vechi de zece ani poate să fie mult mai aproape de mine din punct de vedere subiectiv decît o perioadă care datează de doi ani ; sau un act pe care l-am îndeplinit ieri poate să mi se pară astăzi de neînțeles, ca un element cu totul străin din trecutul meu.

Subiectiv, spațiul și timpul se amalgamează. Ne ancorăm experiențele aici și acum, sau acolo și atunci. Această combinație personală este foarte diferită de abstracțiile normale pe care le face psihologul cînd clasifică separat percepția spațiului (pentru modalități separate) și percepția timpului.

În rezumat, punctul de vedere personalist se bazează în parte pe un argument filozofic și în parte pe recurgerea la experiența imediată (fenomenologie). El este, în esență, o revoltă împotriva științei pozitiviste care tinde să considere individul drept un incident supărător. Diferitele variante ale personalismului răspund oarecum diferit la întrebarea : Ce fel de ființă este omul ? Dar toate sînt de acord asupra faptului că răspunsul final va dezvălui o unitate creatoare, un individ înzestrat cu scopuri și în dezvoltare — și nu un reactor dezmembrat așa cum e descris de pozitivism. Secretul omului nu va fi descoperit printr-o analiză reductivă a *ființei* sale, ci numai urmărind în mod coerent cursul *devenirii* sale.

Concepții existențialiste

Existențialismul, ca și personalismul, nu dă un răspuns unic întrebării noastre privind natura persoanei umane. Într-adevăr, putem găsi în această mișcare răspunsuri care în anumite privințe sînt diametral opuse între ele. Un existențialist ne spune că „omul este o pasiune inutilă“, un altul că „omul este o ființă care există prin relația sa cu Dumnezeu“. Existențialismul este teist și ateist, disperat și plin de speranță, empiric și mistic — în funcție de adepții săi.

Totuși, există unele trăsături comune. Una din ele este convingerea că știința pozitivă singură nu poate descoperi esența omului ca ființă-în-lume. Fiecare știință particulară este prea îngustă. Nici una nu este sinoptică. Iar metodele științei pozitive tind să înlăture instrumentul cel mai adecvat pentru cercetare

fenomenologia. Nu este suficient să știm cum reacționează omul: trebuie să știm cum simte, cum își vede lumea sa, ce sînt timpul și spațiul pentru *el* (și nu pentru fizician), de ce trăiește, de ce se teme, pentru ce anume ar fi gata să moară. Asemenea întrebări asupra *existenței* trebuie puse direct omului și nu unui observator din afară.

Comună este, de asemenea, și pasiunea de a nu se amăgi în ceea ce privește natura omului. Dacă imaginea victoriană despre om a fost poate prea înfrumusețată, imaginea freudiană este poate prea sumbră. Dar sumbre sau frumoase, toate cunoștințele despre om trebuie privite în față. Rezultatele biologiei, psihologiei, antropologiei sînt importante, dar și cele ale istoriei, artei, filozofiei. Noi căutăm să cunoaștem omul în totalitatea sa. Viața ne pretinde să cunoaștem ceea ce este cel mai rău și să-i facem față cu curaj.

Este probabil exact să se spună că toate formele de existențialism speră să întemeieze un nou tip de psihologie — o psihologie a speciei umane. Pivotul unei asemenea psihologii l-ar constitui temele și crizele perpetue ale vieții umane. Simplele secvențe de tip stimul-răspuns, impulsurile, deprinderile, repetările, tind să mascheze tonalitatea dramatică a vieții. Psihologia trebuie să fie mult mai umană decît este.

Care sînt unele din aceste teme și crize veșnice? Omul se naște într-o situație de dependență; el este de obicei înconjurat cu dragoste și își elaborează un anumit grad de încredere fundamentală (paginile 88—90). Treptat se dezvoltă în el un simț al eului, precum și un sentiment de singurătate dureros de care nu se poate elibera niciodată; el se raportează la viață prin interesele sale și caută întotdeauna să sporească experiențele de valoare pe care le dobîndește în drumul său; iubește, se împerechează, își crește odraslele; suferă de anxietăți fundamentale (teamă de moarte, sentiment de culpabilitate și oroare de absurd); caută mereu „de ce-ul" existenței; moare singur. Întrucît psihologia ca știință nu s-a orientat spre aceste teme centrale, nu s-a ocupat încă pe deplin cu existența omului.

Existențialismul are prea multe variante pentru a lua în considerare autor cu autor. Mulți autori — Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Sartre, Berdiaev, Marcel, Binswanger, Frankl, Tillich și alții — au adus contribuții importante.[4] Dar ne vom limita atenția la cîteva probleme care aparțin mișcării în ansamblu.

[4] Analize istorice valoroase se vor găsi în F. H. Heinemann, *Existentialism and the modern predicament*, Torchbook ed., New York, Harper, 1958; de asemenea, în R. May, E. Angel, H. F. Ellenberger (Eds.), *Existence*, New York, Basic Books, 1958, cap. 1 și 2. Cercetătorul va fi atras în mod deosebit de volumele lui V. Frankl, *From death camp to existentialism*, Boston, Beacon, 1959 și P. Tillich, *The courage to be*, New Haven, Conn., Yale Univ. Press, 1953.

Existenţialismul este idiografic sau nomotetic? Fiecare persoană se ocupă cu construirea propriei constelaţii particulare de relaţii între ego şi lume. Motivele sale sînt propriile sale motive şi iau întotdeauna forma unor „proiecte personale".[5] Ereditatea sa este unică; mediul său înconjurător pe care l-a experimentat este unic; toate relaţiile între ego-ul său şi lume sînt unice. În ultimă instanţă, existenţa nu rezidă în altă parte decît în punctul de vedere al individului. Desigur, nici un sfătuitor, nici un terapeut nu poate reuşi dacă nu poate înţelege dilema pacientului din punctul de vedere al pacientului. Un milion de muritori vor face experienţa dificultăţii relaţiei dintre ego şi lume într-un milion de feluri.

Astfel, în fond, abordarea existenţialistă a omului este, înainte de toate, ideografică. Pînă acum, totuşi, ea nu oferă metode specifice pentru reprezentarea structurii unice a persoanelor. Fenomenologia este, desigur, metoda folosită, dar este greu de precizat exact cum poate fi utilizată în vederea unei înţelegeri configurative adecvate. Existenţialismul utilizează ficţiunea şi drama (Camus, Sartre) şi studiile de caz (Minkowski, Binswanger). Dar mişcarea aceasta nu a elaborat încă metode cu adevărat noi pentru reprezentarea individualităţii.[6]

Care este scopul principal al omului? Toţi existenţialiştii sînt de acord că existenţa este în esenţă o *nelinişte*. Dar este oare vorba de o nelinişte oarbă, incoerentă şi inutilă? Numai cîţiva „beatnici" existenţialişti afirmă acest lucru. Majoritatea existenţialiştilor descoperă în centrul vieţii un plan mai stabil. Formulările diferă, dar toţi sînt de acord că în existenţă se află o aspiraţie anxioasă, o foame nepotolită care depăşeşte impulsurile animalice şi reactivitatea pură. Ne amintim că neurologul Goldstein insistă asupra faptului că numai bolnavii din spitalele

[5] J. Nuttin, *Personality dynamics*, în H. P. David, H. von Bracken (Eds.), *Perspectives in personality theory*, New York, Basic Books, 1957, cap. 10.

[6] Autorii existenţialişti vor discuta poate această critică implicită. Ei ar putea spune că analiza existenţialistă nu are drept scop să fie obiectivă şi ştiinţifică. A introduce cu forţa existenţa într-un sistem teoretic înseamnă a o distruge: „Eu sînt un moment al individualităţii, dar refuz să fiu un paragraf într-un sistem". J. Wahl, *A short history of existentialism*, New York, Philosophical Lib., 1949, p. 32. Dacă vrem să studiem un torent năvalnic de apă nu putem cufunda în el un căuş şi să scoatem o mostră, cel puţin nu fără a pierde torentul neodihnit — care este viaţa. Existenţa altcuiva nu poate fi fixată şi studiată cu ajutorul unor instrumente; tot ceea ce putem spera este să avem o înţelegere extraştiinţifică a ei. Psihanalistul Otto Rank ne oferă o enunţare extremă a acestui punct de vedere: „Prin urmare, nu poate exista nici o psihologie naturală ştiinţifică, nici o psihologie intelectuală ştiinţifică, ci numai o psihologie a voinţei şi sentimentului..." *Will therapy and truth and reality*, New York, Knopf, 1950, p. 92.

psihiatrice sînt total reduşi la presiunile biologice ale sexului setei, foamei de hrană şi oxigen, somnului şi altele. Restul omenirii, observă el, se angajează în activităţi care depăşesc aceste impulsuri de bază. Aceste activităţi constituie un efort spre autorealizare.[7] Alţi autori formulează în mod diferit motivul central, dar toţi concordă asupra faptului că concepţia cvasimecanicistă asupra motivaţiei (capitolele 5 şi 9) este insuficientă pentru a explica dinamica vieţii umane.

Poate că termenii cei mai comuni utilizaţi de existenţialişti sînt *angoasă, teroare, alienare*. Omul se trezeşte „aruncat" într-o vîltoare de instabilitate, singurătate, suferinţă şi este obsedat de spectrul suprem al morţii şi neantului. Ar vrea să scape de povara angoasei, dar ar vrea şi să-şi cunoască propria raţiune de a fi. Absurdul e o tortură mai mare decît angoasa, pentru că dacă există un scop clar în viaţă, atunci angoasa şi teroarea pot fi îndurate. Nietzsche a fost cel care a spus că acela care are un *De ce* pentru a trăi învinge aproape orice *Cum*.

Prin urmare, omul nu e o fiinţă homeostatică. El nu caută echilibrul în sine însuşi şi în mediul înconjurător. Neliniştea sa este sistematică şi prea adînc înrădăcinată pentru a fi alinată de satisfacţii temporare. El caută o formulă de viaţă mai solidă, ceva care l-ar face în stare să treacă peste alienare şi suferinţă. Homeostazia are ceva lipsit de vlagă ; ea favorizează lenea şi anihilează capacitatea noastră specific umană de a ne depăşi pe noi înşine.

Din fericire, sîntem capabili să ne angajăm şi să ne asumăm riscuri. Putem, dacă dorim, să ne punem viaţa în joc pentru vreun „proiect personal", chiar dacă nu putem dovedi că merită sau că sîntem siguri de succes. Putem să nu credem decît pe jumătate într-un proiect, dar acest lucru nu înseamnă că trebuie să fim lipsiţi de entuziasm. Capacitatea de a paria pe propria viaţă constituie abilitatea supremă a omului. Membrii mişcării de rezistenţă franceze sau norvegiene în Europa lui Hitler ştiau că nu aveau decît puţine şanse de reuşită. Dar scopul lor era un lucru pentru care merita să trăieşti sau să mori. Suferinţa şi teroarea sînt învinse dacă avem un ideal de o asemenea amploare.

Cînd oamenii sînt întrebaţi dacă au proiecte pentru care ar muri bucuroşi, majoritatea răspund afirmativ. Ei pot cita, bunăstarea copiilor lor, obligaţiile lor faţă de cauza păcii sau credinţa lor religioasă. Motivele pot să difere, dar ele sînt prezente la majoritatea oamenilor.

[7] K. Goldstein, *Human nature in the light of psychopathology*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1940. Vezi, de asemenea, distincţia clară dintre „motive de deficit" şi „motive de creştere" în Maslow, *op. cit.* Nota 2 supra.

Chiar oamenii care sînt descurajați și deprimați pot fi adesea făcuți să-și împrospăteze scopurile, punîndu-li-se întrebarea dură : „De ce nu vă sinucideți ?“ Răspunzînd la această întrebare pacientul își dezvăluie valorile și angajamentele pe jumătate uitate. În ei zace o bază fermă pentru terapie și însănătoșire.

Și astfel, unul din răspunsurile la întrebarea noastră referitoare la natura persoanei umane este acela că ea este o ființă predispusă la sporirea trăsăturilor de valoare ale experienței sale.[8] În fiecare zi, fiecare dintre noi își construiește numeroase relații între eul său și lume. Unele dintre ele capătă un sens din ce în ce mai precis, mai central, mai urgent. Ele sînt cele care fac ca viața să fie demnă să fie trăită.

Unii autori, printre ei și Freud, consideră că neliniștea omului îl împinge să dorească pacea ultimă prin anihilare. Religiile orientale înclină spre această concepție, așa cum o exprimă un poet japonez anonim :

Silă mi-e de mările vieții și morții
Cît de adînc tînjesc
După locurile înalte ale Nirvanei
Neatinsă de valurile schimbării.

Religiile occidentale se fac ecoul, în termeni teiști, ai acestei cugetări. Sf. Augustin scria : „Inima-mi este fără odihnă pînă ce nu-și găsește pacea în Tine, O, Dumnezeule“.

Departe de acest scop ultim și concentrîndu-se asupra cursului prezent al vieții, mulți autori, ca Buber de exemplu, pun accentul pe creativitatea inalterabilă a omului :

Fiecare persoană născută în această lume reprezintă ceva nou, ceva ce n-a mai existat niciodată înainte, ceva original și unic. Este de datoria fiecărei persoane să știe... că n-a mai fost niciodată pe lume cineva asemănător cu ea, căci dacă ar fi existat cineva asemănător, n-ar mai fi fost nevoie ca ea să vină pe lume. Fiecare om este un lucru nou pe lume și este chemat să-și îndeplinească particularitatea sa în această lume.[9]

Accentul se pune aici pe personalitatea omului. Nu e suficient pentru om să întrebe viața în legătură cu sensul și scopul său. Mai importante sînt întrebările pe care le pune viața fiecărui

[8] H. Cantril, *The „why“ of man's experience*. New York, Macmillan, 1950.

[9] M. Buber, *Hasidism and modern man, transl.* and ed. by M. Friedman, New York, Horizon Press, 1958, p. 139.

om: Ce act creator vei realiza? Ce responsabilitate îți vei asuma în existența ta, acum că ai primit-o? Ce nevoi ale lumii (și nu ale tale) vei satisface?

Acest aspect al gîndirii existențialiste trece dincolo de scopul „autorealizării". Căci de fapt întreabă pe care din multele tale potențialități o vei alege pentru a o realiza? A voi să le realizezi pe toate ar fi o dovadă de prea mare încredere în tine. Trebuie să te transcenzi pe tine însuți, să-ți privești din afară capacitățile și dorințele, într-un context de semnificații obiective și chiar cosmice. Din acest punct de vedere capacitatea de autotrascendere și responsabilitate devine miezul cu adevărat semnificativ al naturii umane.[10]

În rezumat, printre existențialiști există o tendință de a căuta o temă intențională în viața umană. Rezultă o gamă destul de largă de propuneri — și totuși diversele propuneri par în majoritatea lor să fie complementare și concordante și nu în opoziție reală. Neliniștea și anxietatea sînt inerente omului, care dorește, în același timp, atît securitatea cît și libertatea. El se străduiește să contracareze situația sa de alienare căutînd un sens pentru existența sa, sens care va compensa trioul tragic al suferinței, culpabilității și morții. Angajîndu-se, el descoperă că viața poate deveni demnă de a fi trăită. În drumul său, el își sporește experiențele de valoare. Dacă este necesar, își va sacrifica viața pentru ca unele valori fundamentale să supraviețuiască. El este capabil să-și asume o responsabilitate, să răspundă prin faptele sale întrebărilor pe care i le pune viața. În acest fel, el se înalță dincolo de nevoile sale imediate, organice și spirituale, și realizează adevărata transcendere de sine. Cu toate că diverși autori pun accentul pe părți diferite ale acestei formulări, tabloul este coerent.

Este omul liber? Toți existențialiștii ne spun că omul este liber. Și dînd acest răspuns, existențialismul contrazice net punctul de vedere tradițional al psihologiei.

Contradicția se datorează diferenței radicale de „altitudine" de la care se pune întrebarea. Existențialismul se plasează întotdeauna pe punctul de vedere al persoanei care acționează. Persoana însăși știe că va avea de luat decizii de-a lungul întregii zile. Va face o plimbare acum sau mai tîrziu? Va studia sau va

[10] V. Frankl scrie: „...acele teorii despre om care sînt circumscrise de individul însuși, fie că se bazează pe reducerea tensiunii sale, ca în teoria homeostaziei, fie pe realizarea celui mai mare număr de posibilități imediate, ca în autorealizare, odată cîntărite, se dovedesc insuficiente. Autorul luptă pentru ideea că o concepție adecvată despre om nu poate fi formulată corect decît dacă depășește homeostazia și autorealizarea — și chiar omul însuși! — pînă la acea sferă transcendentă a existenței umane în care omul alege ceea ce va face și ceea ce va fi în sînul unei lumi obiective de sensuri și valori". *Beyond self-actualization and self-expression*, în „J. existential. Psychiatr.", 1960, 1, 17.

privi la TV ? Dacă suferă, se va duce la doctor sau se va văita şi va suporta durerea ? Dacă îi curge nasul — ca să împrumutăm un exemplu de la Epictet — se va plînge sau se va socoti fericită că are o mînecă pentru a se şterge ? Nici unul dintre noi nu poate împiedica nenorocirea să lovească, dar putem să ne determinăm atitudinile faţă de săgeţile crude ale sorţii. Este ceea ce pretinde existenţialismul. Poate că un Dumnezeu atotînţelept ar şti dinainte deciziile noastre, dar persoana, din propriul ei punct de vedere, este liberă. Ea simte că actele şi atitudinile sale sînt o chestiune de alegere şi nu de destin. Ea nu poate adopta nici punctul de vedere al unui Dumnezeu atotînţelept, nici pe acela al zeilor mai puţin înţelepţi ai ştiinţei.

Psihologia abordează problema la nivelul semizeilor. Ea nu pretinde că prevede fiecare act sau gînd al persoanei, cum ar putea s-o facă un Dumnezeu atotînţelept, dar ea cunoaşte atît de multe limite ale libertăţii, încît înclină să admită că în ultimă analiză, orice conduită este determinată şi că nici un act nu e liber. Ea ştie că personalitatea depinde de numeroase „date", de capacităţile şi limitele inerente speciei umane, de constituţia nativă (constituţia fizică, temperament, inteligenţă), de mediul social în care se formează personalitatea şi din care îşi trage hrana ; ea depinde şi de situaţia imediată care declanşează un mod potenţial sau altul de conduită disponibil în aparatul nervos. Asemenea dependenţe ţes o reţea de determinisme a cărei forţă este mai mare decît o ştie persoana.

Determinismul strict ar trebui să spună că nimeni nu *face* niciodată nimic. Persoana nu-şi trăieşte viaţa ; este trăită pentru ea. Ea nu este mai liberă ca o minge de biliard supusă unui triunghi de forţe. Cele două forţe majore sînt impulsurile interne şi presiunea mediului înconjurător. La acestea, Freud a adăugat o a treia, şi anume superego-ul omului. Această forţă, totuşi, nu este decît un derivat al învăţării părinteşti şi sociale (forţele mediului înconjurător). Ego-ul, neavînd o energie proprie, este victima acestor tirani.

Un determinism de acest fel consideră persoana ca fiind în mod esenţial un produs pasiv, constrîns, reactiv şi determinat. Există indicii care sprijină această concepţie. În timpul ultimelor două generaţii, am aflat multe lucruri în ceea ce priveşte efectele coercitive ale constituţiei fizice, ale impulsurilor, ale complexelor inconştiente, ale învăţării timpurii şi presiunii situaţionale. Determinismul poate părea insultător la adresa persoanei care „ştie" că ea este liberă şi presupune că toţi ceilalţi oameni sînt liberi ; dar psihologia preferă să creadă că în principiu natura umană este tot atît de previzibilă ca orbita unui satelit din spaţiu.

Destul în ce priveşte determinismul radical. Atracţia sa logică este evidentă şi este necesară pentru a contracara apelurile exce-

sive și uneori sentimentale la libertate care marchează anumite tipuri de scrieri existențialiste și teologice. Dar există unele dificultăți. Cauza determinismului rigid nu este mai bună decît aceea a concepției pozitiviste despre natura omului, care, așa cum am văzut, este vulnerabilă.

În primul rînd se pune problema conștiinței. Sîntem conștienți în special atunci cînd sîntem în conflict, adică, atunci cînd există probleme care trebuie rezolvate. Or, în cazul în care conștiința nu joacă nici un rol, dacă nu-și are nicăieri locul în relația cauzei cu efectul, de ce s-a dezvoltat ? Dacă conștiința nu este decît „scîrțîitul mașinii", de ce avem în natura noastră aceste frecări inutile ? Pare mai rațional să presupunem că conștiința există cu un scop ; cel puțin poate atîrna la cîntar în momentul alegerii. Spunem : „Să acționăm mai bine în felul acesta decît în acela".

Dar conștiința, se pare, face mai mult decît să aleagă butonul care trebuie apăsat. Ea are capacitatea de a reflecta. Cînd avem de luat o hotărîre importantă facem apel la bagajul nostru de experiențe trecute, în măsura în care acestea sînt semnificative pentru cazul respectiv. Cugetăm asupra lor, le cîntărim și „în general" decidem care este cea mai bună conduită de urmat. Și aici ne găsim în fața unui paradox clar. O persoană al cărei bagaj de experiență și cunoștințe conține numeroase „tendințe determinante" este mai liberă decît una care nu are decît un bagaj mai redus. Dacă nu am decît o singură abilitate semnificativă, sau dacă nu cunosc decît o singură soluție, nu am decît un grad de libertate. Nu acționez decît în singurul mod pe care-l știu. Dar dacă am numeroase cunoștințe semnificative, o educație vastă și am multă experiență cu tipul de problemă pe care trebuie s-o înfrunt, atunci pot alege „în general" soluția cea mai adecvată sau să creez una nouă. O minte cu orizont larg este mai liberă decît o minte cu orizont îngust.

Toate curentele de terapie, chiar cele bazate pe pozitivism, admit că scopul tratamentului este să-l conducă pe pacient la o libertate de decizie relativ mai mare decît îi permitea să [illegible] inițial boala sa. Un pacient care suferă de o constrîngere, de [illegible] fobie, o idee obsesivă nu are nici un fel de libertate. El [illegible] dus de nevroza de care suferă. După terapie el trebuie să [illegible] berat *de sub* o asemenea dominare și, de asemenea, [illegible] *pentru* o viață care va fi mai potrivită cu idealul [illegible] soana sănătoasă, cu o experiență bogată și cu o [illegible] tură este capabilă să-și organizeze propria [illegible] zează posibilitățile și declară : „Aceasta [illegible] construiesc stilul de existență" sau „Aceea [illegible] spune : „Această cale se potrivește cu stilul [illegible] „Acea cale este nepotrivită și pentru mine ea [illegible]

În această direcţie de gîndire rezidă o posibilă reconciliere între libertatea pe care o afirmă existenţialiştii şi determinismul pe care îl afirmă pozitivismul. Există, repetăm, *grade*. Ce vrem să spunem exact atunci cînd spunem că personalitatea sănătoasă este relativ liberă de a-şi organiza propria identitate ? Nu că este eliberată de toate impulsurile sale (ea trebuie totuşi să doarmă, să mănînce, să obţină oxigen şi este puternic îmboldită de nevoile sale sexuale, de impulsurile de agresivitate, de mecanismele de apărare ale ego-ului). Nici că este complet eliberată de învăţarea sa precoce — multe dispoziţii şi atitudini dobîndite în copilărie o vor întovărăşi pînă la sfîrşitul vieţii. Nici că ea este independentă de fluxul continuu de „hrană" pe care i-l furnizează mediul înconjurător pentru a recompensa şi a susţine atitudinile sale culturale şi pentru a-i asigura conformarea cu rolurile pe care trebuie să le joace în familie, în profesie şi în societate.

Toate aceste presiuni există. Dar *devenirea* este procesul prin care toate aceste forţe sînt utilizate de un impuls creator pentru a programa un stil de viaţă. Impulsul existenţialist fundamental de a se dezvolta, de a urmări un sens, de a căuta unitatea este, de asemenea, un „dat". Este un fapt major — poate chiar mai important în natura omului decît înclinaţia sa de a ceda presiunilor din mediul înconjurător. Este această dorinţă de autonomie, de individualizare, de a fi tu însuţi, dorinţa de unicitate existenţială care contribuie la modelarea produsului. Dezvoltarea în direcţia acestui scop este o lege căreia cele mai multe din personalităţi par să i se supună. *Promisiunea* pe care o întrevăd pentru mine constituie esenţa libertăţii mele. Cînd trebuie să înfrunt o situaţie critică, recurg la această promisiune — şi ea devine un factor prim în soluţionarea problemei în faţa căreia mă găsesc.

Din acest punct de vedere, libertatea rezidă în atitudinea noastră generală faţă de viaţă, în trăirea speranţei noastre într-o continuă devenire. În termenii utilizaţi de William James, libertatea rezidă în „aptitudinea noastră de a păstra la nivelul cel mai înalt idealul ales". Datorită reflecţiei şi deliberării păstrezi imaginea a ceea ce vrei să devii cel mai mult şi din acest sistem supraordonat, vor decurge faptele şi deciziile. Slăbiciunea teoriei deprinderii constă în ipoteza că toate actele, dacă sînt în egală măsură de des repetate şi recompensate, vor fi egal de puternice. Dar, de fapt, ştim că deprinderile apar şi dispar nu numai după legile recompensei şi frecvenţei, ci şi în funcţie de controlul central al structurii personale. Astfel, „motorul" vieţii normale depăşeşte cu mult dependenţa sa specifică de deprindere sau împrejurare.

Este adevărat că în procesul devenirii depunem adesea mult *efort* — pentru a inhiba un impuls sau pentru a menţine la înălţime idealul ales. Dar este regretabil că discuţiile despre libertate

au fost atît de des restrînse la subiectul „puterii voinței". Trosnind din articulații sau scrîșnind din dinți riscăm să obținem contrariul efectului dorit. Uneori facem exact lucrul împotriva căruia luptăm. Centrarea atenției asupra unui impuls duce adesea la dorința irezistibilă de a face actul respectiv. „Răul pe care nu-l voiam, îl fac". Această „lege a efectului contrar" ne este tuturor familiară. Și sub forma aceasta, ea face din libertate o iluzie crudă. Numai datorită imaginii pe care omul și-o face despre propria dezvoltare, putem defini cel mai clar libertatea, și nu datorită facultății de a voi.

Deterministii au dreptate cînd spun că materia din care e făcută lumea este structurată și ordonată. Dar ei greșesc crezînd că materia unei vieți date și-a atins forma sa finală și legitimă. Libertatea relativă a omului rezidă în căutarea și în utilizarea cunoștințelor care îl vor face capabil să descopere forma ultimă a vieții sale. Forma ultimă va încorpora toate dependențele, dar se va îndrepta spre imaginea directoare, spre promisiunea neîndeplinită.

O concepție hindusă

Curiozitatea în ceea ce privește natura omului nu este apanajul exclusiv al Occidentului. Savanții occidentali manifestă un provincialism de neiertat, neglijînd înțelepciunea Orientului. Deși nu pot spera să redresez echilibrul în acest volum, pot, dintr-o simplă grijă pentru echitate, să atrag atenția asupra unei concepții adecvate din psihologia hindusă.

Majoritatea oamenilor, susține această teorie, au patru dorințe centrale. Într-o anumită măsură, deși numai în general, ele corespund primei și ultimei perioade din viață. *Plăcerea* este prima dorință. Ea predomină în copilărie, dar dăinuiește și în etapele următoare. Dorința de plăcere este curînd suplimentată de nevoia de *succes*. Tinerețea și vîrsta mijlocie trec în căutarea realizărilor profesionale și sociale. Unele persoane nu depășesc niciodată aceste două stadii ale dorinței. Dar cînd se instalează maturitatea, apare în mod normal o orientare puternică spre *datorie*. Omul trebuie să satisfacă nevoile copiilor săi și ale părinților în vîrstă, iar etica vieții sociale predomină față de valorile personale. În sfîrșit, și mai ales spre sfîrșitul vieții, se ivește o dorință de înțelegere — a sensului filozofic sau religios — și odată cu ea o aspirație spre *eliberarea* de stadiile plăcerii-succesului-datoriei.[11].

[11] Vezi, de exemplu, H. Smith, *The religions of man*, New York, Harper, 1958.

Este interesant de notat că nici un curent occidental important din psihologie nu include această secvenţă completă de patru stadii în concepţia sa despre natura umană. Psihologia pozitivistă acordă o atenţie deplină şi excesivă primelor două stadii — plăcerii, în teoriile sale despre reducerea tensiunii, întărire, libido şi trebuinţe; şi succesului, în studiile sale asupra puterii, statusului, conducerii, realizării, masculinităţii. Dar psihologia pozitivistă are puţine lucruri de spus despre motivul datoriei (cu excepţia faptului că e o reacţie faţă de imaginea interiorizată a pacienţilor) şi are şi mai puţin de spus despre aspiraţia spre sensul filozofic şi religios, cu excepţia faptului că sugerează că o asemenea dorinţă constituie un mecanism de apărare, un procedeu de a evada, cu nimic diferit de sinucidere, alcoolism şi nevroză. Dimpotrivă, existenţialismul recunoaşte pe deplin datoria (responsabilitatea) şi dorinţa de sens. Totuşi, lucru curios, existenţialismul nu vorbeşte decît foarte puţin despre plăcere şi succes în calitate de motive.

De aceea se pare că această concepţie hindusă despre natura esenţială a omului este mai sinoptică şi mai completă decît aceea a oricărui curent occidental de gîndire.

Stil de viaţă

Multe din ideile pe care le-am analizat în acest capitol pot fi subsumate conceptului cuprinzător de *stil de viaţă*. Individul, spune Adler, adoptă anumite moduri de a se acorda cu viaţa. În copilărie există doar un „stil de pornire“, compus dintr-un echipament şi un temperament înnăscut precum şi din cerinţele societăţii faţă de copil. Utilizînd aceste elemente diverse, copilul începe un proces de formare şi reformare a unui stil personal pentru a putea face faţă într-un mod cît mai reuşit cu putinţă marilor probleme ale vieţii, inclusiv naturii problematice a vieţii însăşi.[12]

Nu orice stil este matur. Individul care caută să pareze ceea ce ameninţă propriul respect faţă de sine alunecă cu uşurinţă spre

[12] Psihologia adleriană care se centrează pe conceptul de stil de viaţă este analizată cu competenţă de H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher (Eds.), *The individual psychology of Alfred Adler*, New York, Basic Books, 1956. Valabilă, de asemenea, este şi analiza lui A. R. Gilbert, *The concept of life-style: its background and its psychological significance*, în „Jahrb. f. Psychol. Psychotherapie u. med. Anthrop.“, 1960, 7, 97—107. Recunosc aici, cum am făcut şi în capitolul 19, că „stilul“ este un concept dificil de definit. Şi totuşi este de mare importanţă pentru morfogeneza personalităţii, şi, ca atare, psihologia va trebui să-l ia în considerare în viitor.

un stil de autoapărare. Prejudecățile, mecanismele de apărare nevrotică și religia egocentrică pot constitui trăsături ale unui astfel de stil. Dimpotrivă, un stil de viață matur permite eforturilor omului să înfrunte toate asprimile vieții într-un mod realist — să cunoască tot ce e mai rău în viață și să tragă din el cel mai mare folos — prin intermediul unor mecanisme mai mult integrative decît defensive (pagina 162).

Conceperea personalității ca proces de formare a unui stil are meritul de a admite o individualitate fără limite (deși desigur, cu titlu de comparație, putem grupa stilurile similare în tipuri). Are, de asemenea, meritul de a uni dinamismul efortului cu formele de acțiune, incluzînd stilurile comportamentului expresiv discutate în capitolul 19. Ea admite principiile pozitiviste, în măsura în care sînt semnificative, ca și formulările de bază ale existențialismului. Astfel, ea are valoare în calitate de concepție sinoptică. Totuși, pentru a aplica în detaliu conceptul de stil de viață, e nevoie să se împrumute multe elemente de la celelalte curente de gîndire.

Legături cu filozofia

Criticii vor spune că o concepție exclusiv psihologică asupra persoanei umane este un vis zadarnic. Trebuie să-i cunoaștem, de asemenea, natura metafizică și locul în sistemul cosmic. Trebuie să consultăm, să încorporăm înțelepciunea antică atît a filozofiei, cît și a teologiei, de teama să nu ne trezim tratînd despre banalități complicate. Psihologia și-a făcut de curînd apariția pe scenă și noile ei intuiții sînt, în cel mai bun caz, parțiale. Nici o știință care pretinde să fie cu adevărat nouă nu poate fi într-adevăr autentică.

Punctul acesta este bine stabilit. De fapt toate concepțiile pe care le-am cercetat au legături implicite cu ipoteze filozofice fundamentale. Concepția pozitivistă și cea psihanalitică se bazează pe fizicalism sau pe un naturalism ceva mai larg. Poziția personalistă, în diferitele sale variante, are legături cu idealismul german, cu teologia protestantă sau cu gîndirea tomistă. Existențialismul este el însuși un sistem larg de epistemologie și teoria valorii. Același lucru se întîmplă cu toate concepțiile pe care le-am cercetat sau pe care am fi putut să le cercetăm. Analiza noastră decurge numai din suprafața psihologică a acestor doctrine. Pentru a cunoaște persoana umană ca întreg trebuie s-o așezăm în contextul ei cosmic, conform principiilor teoriei filozofice. Filozofia persoanei este inseparabilă de psihologia persoanei. Cercetătorul ar trebui să țină minte acest avertisment important.

Şi totuşi, psihologul trebuie să-şi aducă contribuţia proprie. El speră că cercetînd minuţios faptele va înlătura un raţionament filozofic eronat. Căci, la urma urmei, nici o filozofie a persoanei nu poate fi corectă dacă contrazice categoric faptele cunoscute despre motivaţia umană, învăţare, cogniţie, stadiile dezvoltării, patologie — cu condiţia, desigur, ca asemenea fapte să fie ferm stabilite şi în mod rezonabil complete. Totuşi, psihologia nu poate oferi încă cunoştinţe destul de complete pentru a garanta alegerea finală a unei interpretări a naturii omului şi respingerea tuturor celorlalte. Lucrul cel mai bun pe care-l putem face în prezent este să căutăm concepţia filozofică care în ansamblu pare să fie cea mai coerentă cu dovezile psihologice disponibile.

Personalitatea ca sistem

S-ar părea că cea mai bună speranţă pentru a descoperi coerenţa rezidă în abordarea personalităţii ca o structură funcţională totală, deci ca *sistem*. Desigur, ea este un sistem incomplet, care manifestă diferite grade de ordine şi dezordine. Are o structură dar şi o lipsă de structură, o funcţie dar şi o disfuncţie. Cum spune Murphy, „toţi oamenii normali au multe scopuri nedefinite".[13] Şi totuşi personalitatea este destul de bine sudată pentru a o califica drept sistem — care este definit pur şi simplu ca *un complex de elemente în interacţiune reciprocă.*

Sistemele pot fi clasificate în *deschise* sau *închise.*[14] Un sistem închis e definit ca un sistem care nu admite materie din afara lui şi de aceea „se descarcă" (este supus entropiei, conform celei de-a doua legi a termodinamicii). Deşi unele energii din exterior, ca modificări de temperatură şi vînt, pot influenţa un sistem închis, acesta nu are proprietăţi de restabilire şi nici schimburi cu mediul său înconjurător, şi astfel, ca un hambar în ruină, decade în „echilibrul termodinamic". Nici o teorie a personalităţii nu aderă la această viziune. Sistemele închise aparţin fizicii. Toate sistemele vii aparţin categoriei de sisteme deschise.

Putem spune că sistemele deschise sînt caracterizate prin patru criterii : 1. Există intrări şi ieşiri atît ale materiei, cît şi ale energiei. 2. Există o realizare şi o menţinere a unor stări constante (homeostatice), astfel încît intruziunea energiei externe nu

[13] G. Murphy, *Personality : a biosocial approach to origins and structure*, New York, Harper, 1947, p. 661. Acelaşi autor îşi formulează părerile sale despre personalitate ca un sistem emergent în *Human potentialities*, New York, Basic Books, 1958.

[14] Analiza oferită aici este condensată în articolul meu intitulat *The open system in personality theory*, în *Personality and social encounter, op. cit.* [illegible]

va perturba serios forma şi ordinea internă. 3. Există în general o creştere a ordinii cu timpul, datorită unei creşteri a complexităţii şi diferenţierii părţilor. 4. În sfîrşit, cel puţin la nivel uman, există o relaţie de schimb extensiv cu mediul înconjurător.[15]

Deşi toate teoriile consideră personalitatea un sistem deschis, ele nu concordă în ce priveşte accentul care trebuie pus pe fiecare din criterii, nici asupra numărului de criterii care trebuie admise.

1. *Schimbul reciproc de materie şi energie.* Teoria stimulului şi răspunsului în forma sa cea mai pură se concentrează asupra acestui criteriu cu excluderea virtuală a tuturor celorlalte. Ea spune, de fapt, că un stimul intră şi un răspuns este emis. Între aceşti poli există desigur un mecanism pentru adunare, stocare şi păstrare. Dar e necesar să studiem numai cei doi poli majori pentru a descrie funcţionarea personalităţii. Unele forme de pozitivism metodologic merg un pas mai departe şi afirmă că ne putem lipsi cu totul de conceptul de personalitate dacă ne concentrăm atenţia asupra măsurării stimulului la intrare şi a comportamentului la ieşire.

2. *Homeostazia.* Aşa cum am văzut în capitolele precedente, multe teorii importante despre motivaţie şi învăţare au la bază ipoteza că personalitatea este un proces de satisfacere a nevoilor, de reducere a tensiunii şi, prin urmare, de menţinere a unui echilibru homeostatic. Astfel, întregul curs al dezvoltării omului poate fi considerat pur şi simplu drept o extensiune a principiului implicat în reglarea temperaturii, echilibrului volumului sangvin sau a conţinutului de zahăr, din corpul fizic. Personalitatea este un efort de a echilibra presiunile interne şi externe pentru a realiza o stare de odihnă sau de echilibru. Toate teoriile despre trebuinţe şi explicaţiile cvasimecaniciste asupra învăţării recunosc acest criteriu.

Majoritatea teoriilor curente asupra personalităţii ţin din plin seama de aceste prime două cerinţe ale unui sistem deschis. Ele ţin seama de schimbul de materie şi energie şi de tendinţa organismelor de a menţine o organizare ordonată a elementelor într-o stare constantă. Astfel, ele pun accentul mai mult pe stabilitate decît pe creştere, mai mult pe „reducerea incertitudinii" (teoria informaţiei) decît pe creativitate. Pe scurt, ele pun accentul mai mult pe *a fi* decît pe *a deveni*. Aceste teorii sînt biologizante în

[15] Aceste criterii sînt extrase din diverse lucrări despre teoria sistemelor. Cele patru criterii corespund cu ceea ce Charlotte Bühler a denumit „tendinţele de bază ale vieţii": *Basic tendencies of human life: theoretical and clinical considerations*, în F. Wisser (Ed.), *Sinn und Sein: ein philosophischer Symposion*, Tübingen, Niemeyer, 1960, pp. 475—494. De acelaşi autor, *Theoretical observations about life's basic tendencies*, în „Amer. J. Psychother.", 1959, 13, 561—581.

sensul că atribuie personalităţii numai două trăsături ale unui sistem deschis, care sînt în mod clar prezente la toate organismele vii.

Există, totuşi, două criterii suplimentare, care nu sînt subliniate de concepţiile pozitiviste despre persoana umană.

3. *Creşterea ordinii odată cu timpul.* Unele teorii subliniază în mod corect tendinţa personalităţii umane de a merge mai departe de stările constante şi de a-şi elabora ordinea lor internă, chiar cu preţul dezechilibrului. Teoriile despre energiile variabile (capitolul 9) şi despre autonomia funcţională (capitolul 10) procedează astfel. Aceste concepţii ţin seama de o creştere continuă a scopurilor oamenilor şi de efectul lor morfogenetic asupra sistemului ca întreg. Deşi homeostazia este un concept util pentru o „orientare spre ţintă" pe termen scurt, este total inadecvată pentru a explica nuanţa integratoare implicată în „orientarea spre scop".[16]

Multe din teoriile pe care le-am analizat în acest capitol şi cele anterioare pun accentul pe acest criteriu. Principiul lui Woodworth privitor la prioritatea comportamentului, ca opusă priorităţii trebuinţei, intră în această categorie. De asemenea şi doctrina lui Goldstein despre autorealizare şi concepţia lui Jung despre individualizare. Să ne gîndim şi la motivele de creştere enunţate de Maslow ca opuse celor de deficit. Psihologia ego-ului, care ia în considerare motivaţia autonomă şi fără conflicte aparţine tot acestei categorii. Accentul lui White pe competenţă, al lui Lecky pe coerenţa eului, aspiraţia spre identitate formulată de Erikson, stilul de viaţă la Adler, sentimentul de respect pentru sine la McDougall — toate sînt orientate spre acest criteriu. Deşi aceste formulări diferă între ele, toate consideră că „motorul" personalităţii se află într-un impuls dinamic care depăşeşte palida funcţie a echilibrului homeostatic. Ele recunosc creşterea ordinii în timp şi consideră schimbarea în cadrul personalităţii drept o recentrare a tensiunii şi nu ca o reducere. Nu e necesar să adăugăm că gîndirea existenţialistă merge în aceeaşi direcţie.

4. *Schimbul cu mediul.* Primele trei criterii consideră personalitatea ca un sistem autonom — cum desigur şi este. Toţi autorii recunosc desigur că intrările şi ieşirile energiilor produc o anumită interacţiune cu mediul înconjurător, dar, cei mai mulţi pun accentul pe sistemul „intern".

Alţi autori subliniază că sistemul personalităţii, mai mult decît oricare alt sistem viu, este larg deschis lumii înconjurătoare. Nenumărate obiecte constituie probleme de interes şi provocare. Nici

[16] Cf. H. Bull, *An introduction to attitude psychology*; în „J. clin. exp. Psychopath. and Quart. Rev. Psychiat. Neurol.", 1960, 21, 147—150.

o altă ființă în afară de om nu încearcă să modeleze lumea și chiar spațiul cosmic după pofta inimii sale.

Atît de mari sînt posibilitățile persoanei umane încît unele teorii refuză să separe personalitatea de contextul ei. La pagina 122 am văzut cum chiar și o „deprivare senzorială" temporară, care izolează o persoană de mediul înconjurător, va produce tulburări serioase ale personalității. Unele culturi, ca cea budistă de exemplu, consideră individul, societatea și natura ca formînd un triunghi unic al existenței, un sistem unic. De ce a făcut gîndirea occidentală, se întreabă Murphy, o distincție extrem de incisivă între persoană și toate celelalte elemente? Poate că religia iudeo-creștină este un factor esențial, întărit de rolul crescînd al individului în revoluția industrială.[17] Oricare ar fi cauza, unii autori insistă asupra faptului că personalitatea este un *sistem interpersonal*; ea există *numai* prin interacțiunile sale sociale cu alți oameni (cf. pagina 198).

Concepția noastră se oprește în acest punct, căci dacă nu sîntem precauți, ne vom trezi studiind numai sisteme sociale și culturale care includ persoana. Există, de asemenea, în mod absolut un sistem neuropsihic „în interior", care constituie obiectul studiului nostru. Este sistemul adevărat al personalității. Putem susține această poziție fără cel puțin să negăm că un semn important al acestui sistem îl constituie relația continuă cu sisteme mai largi de interacțiune și dependența de acestea. Cu toate aceste tranzacții complicate cu lumea, individul rămîne o unitate separată. Este bine să considerăm sistemul personalității drept atribuția specială a psihologiei, iar sistemul social și cultural, în care e plasat individul, drept sarcina de studiu a sociologiei și antropologiei.[18]

Considerarea personalității drept un sistem viu are marele merit de a ne atrage atenția asupra structurării faptelor detaliate extrase din orice sursă. Astfel, cunoștințele de biologie și genetică pot fi inserate aici; de asemenea și principiile nomotetice ale creșterii; toate elementele valide ale legilor cvasimecaniciste ale învățării; gama de diferențe individuale; homeostazia; principiile mecanismelor de apărare a ego-ului; comportamentul expresiv — tot ceea ce este în mod valid stabilit de psihologia pozitivistă. Dar întrucît *sistemul* constituie centrul nostru de interes trebuie să introducem odată cu aceste date toate cunoștințele noastre suplimentare despre individualitate. Asemenea cunoștințe provin din

[17] G. Murphy, *Human potentialities, op. cit.*, p. 297. Nota 13 supra.

[18] Pentru o tratare mai completă a acestei probleme vezi analiza lui T. Parsons referitoare la cele două tipuri de sisteme în *The social system*, Glencoe, III., Free Press, 1951. De asemenea, distincția dintre structurile „interne" și „externe" făcută de F. H. Allport, *Theories of perception and the concept of structure*, New York, Wiley, 1955.

studii referitoare la funcțiile personale, la imaginea de sine, din înțelegerea configurală, din analiza existențialistă și din multe alte surse.

În cadrul „sistemului" o abordare ajută la corectarea celeilalte. Dacă pozitivismul înclină spre fragmentare și impersonalitate, această tendință poate fi temperată de accentul pe dispozițiile personale și unitate. Tot ceea ce este valid în fiecare abordare trebuie inserat aici. Ceea ce este bun în existențialism aparține studiului nostru despre sistem, deși nu putem fi de acord cu respingerea nechibzuită a tuturor metodelor, în afara fenomenologiei.

Nu e util să susții o abordare a personalității în detrimentul celorlalte. Personalitatea este multilaterală și sînt necesare multe căi de abordare. Nu va fi dificil să le împăcăm dacă considerăm toate datele, indiferent de sursă, ca suplimentînd cunoștințele noastre despre un sistem organic unic.*

Și bănuim că tocmai aici se poate produce reconcilierea dintre psihologie și filozofie. *Sistem* este un concept apropiat celor mai multe filozofii, căci ordinea din natură a fost dintotdeauna datul filozofiei. Pe măsură ce psihologia ne spune tot mai mult cum se structurează sistemul personalității, putem face apel la filozofie și teologie pentru a raporta constatările, în măsura în care e posibil, la ordinea cosmică.

Perspective

Acest volum a trecut în revistă cercetările și teoriile privind natura psihologică a personalității umane. În cursul analizei noastre am insistat asupra necesității unei flexibilități a cadrului științei psihologice astfel încît să nu mai excludă studiul direct al individualității.

În prima pagină l-am prevenit pe cititor asupra faptului că va trebui să penduleze între punctul de vedere nomotetic și cel idiografic. Am procedat în acest fel, pentru a încerca să descoperim nu numai de ce personalitatea (în general) este un obiect interesant de studiu, dar și de ce Walter (în particular) exercită o fascinație proprie.

Nu negăm afirmația că psihologia caută legi generale, dar am atras atenția în mod special asupra acelor legi și principii care ne spun cum se produce unicitatea. Afirmăm, de asemenea, că orice viață individuală are legi, căci ea dezvăluie propriul ei proces

* Este ușor de remarcat că teoria personalității construită de G. W. Allport are o notă de eclectism. (Nota trad.)

ordonat și necesar de dezvoltare. Supunerea față de o lege nu depinde de frecvență sau de uniformitate, ci de necesitatea internă.

Personalitatea este pentru noi o structură care există „acolo afară". Ne întrebăm, fără ocol, cu ce seamănă o persoană în structura sa esențială (nu numai cum produce ea un efect asupra altor oameni sau cum se comportă în diferite situații). Desigur, comportamentul său este variabil, dar totdeauna în limitele și posibilitățile fixate de structura însăși.

Analiza personalității ar trebui să se desfășoare la niveluri semnificative; elementele pe care le cercetăm trebuie să fie *părți* reale ale personalității, nu abstracții îndepărtate. Elementele nu trebuie să fie prea microscopice, căci personalitatea nu există decît la un grad înalt de complexitate. Dispozițiile personale concepute ca subsisteme în cadrul sistemului organic total sînt elementele cele mai semnificative. Printre aceste dispoziții, interesele și valorile esențiale sînt cele mai importante. În motivele funcțional autonome ale maturității se găsesc resorturile principale ale personalității adulte.

Psihologia, așa cum am văzut, dispune de numeroase metode și scheme de orientare. Această bogăție e remarcabilă la o știință atît de tînără. Este inevitabil ca să existe discordanțe. Cînd am criticat o teorie sau o metodă, rareori i-am pus la îndoială validitatea, mai curînd am criticat faptul că un punct de vedere limitat pretinde în mod eronat să acopere totalitatea subiectului.

Sistemul personalității este un produs complex al dotării biologice, modelării culturale, stilului cognitiv și căutărilor spirituale. Numai dacă o concepem în acest mod, diferitele metode de cercetare pot fi concentrate asupra unui punct principal. Contribuțiile lor separate pot fi mai bine amalgamate dacă considerăm personalitatea un sistem incomplet, dar care tinde să se dezvolte și să devină mai mult decît este. Orice altă ipoteză nu reușește să măsoare omul.

Majoritatea studiilor despre personalitate sînt comparative; ele utilizează instrumentele psihologiei diferențiale și aceste instrumente sînt valoroase. Pericolul este că ele pot duce la dezmembrarea personalității într-un asemenea mod încît fiecare fragment să fie pus în relație cu fragmentele corespunzătoare de la alți oameni și nu cu sistemul personal în care ele sînt inserate. Studiile comparative sînt utile, dar studiile organice sînt mai la obiect.

Psihologia este cu adevărat ea însăși numai atunci cînd se poate ocupa cu individualitatea. E inutil să se invoce faptul că celelalte științe nu fac astfel și că ele sînt autorizate să dea la o parte problema tulburătoare a unicității. Adevărul este că psiho-

logiei i s-a *atribuit* sarcina de a fi curioasă în ceea ce privește persoanele umane iar persoanele există numai în structuri concrete și unice.

Deoarece psihologia are această misiune specială, ea nu se poate mulțumi cu dogma că înțelegerea oamenilor se realizează numai prin ordonarea indivizilor într-o clasă. Cunoașterea deductivă de acest gen este importantă, nimeni nu neagă. Dar, pe lîngă ea, trebuie cercetate cunoașterea prin percepție directă, înțelegerea configurată, „familiarizarea cu". Toate resursele echipamentului nostru cognitiv trebuie folosite ca instrumente de cercetare.

Studiem persoana umană în modul cel mai complet cînd o considerăm ca individ. Ea este mai mult decît un ghem de deprinderi, mai mult decît un punct de intersecție a unor dimensiuni abstracte. Ea este mai mult decît un reprezentant al speciei sale, mai mult decît un cetățean al unui stat, mai mult decît un incident în mișcările omenirii. Ea transcende toate acestea. Individul, care se străduiește să atingă integralitatea și desăvîrșirea, a existat în toate formele vieții sociale — nomade, feudale, capitaliste și comuniste. Nu există societate care să dureze mult timp fără respectul omului față de om. Individul de azi luptă chiar sub oprimare, sperînd mereu și făcînd planuri pentru o democrație cît de cît perfectă în care demnitatea și dezvoltarea fiecărei personalități să fie prețuite mai presus de orice.

Indice de nume

32. R. M. Gegné, Principii de design al instruirii, 1977.
33. P. I. Galperin și colectiv, Studii de psihologie a învățării (Teorie și metodă în elaborarea acțiunilor mintale), 1975.
34. E. Geissler, Mijloace de educație, 1977.
35. G. Gostini, Instruirea euristică prin unități didactice, 1975.
36. B. M. Grant, D. Grant-Hennings, Mișcările, gestica și mimica profesorului. O analiză a activității neverbale, 1975.
37. D. Gusti, Scrieri pedagogice, 1973.
38. L. D'Hainaut și colectiv, Programe de învățămînt și educația permanentă, 1981.
39. H. Hannoun, Ivan Ilich sau școala fără societate, 1977.
40. Y. Hassendorfer, Inovația în învățămînt, 1976.
41. A. M. Huberman (U.N.E.S.C.O.), Cum se produc schimbările în educație. Contribuție la studiul inovației, 1978.
42. B. Inhelder și colectiv, Învățarea și structurile cunoașterii, 1977.
43. J. R. Kidd, Cum învață adulții, 1981.
44. Kiss Arpad, Învățare și programare, 1977.
45. G. F. Kneller, Logica și limbajul educației, 1973.
46. T. V. Kudreavțev, Psihologia gîndirii tehnice, 1981.
47. I. N. Kuliutkin, Metode euristice în structura rezolvării de probleme, 1974.
48. E. Landau, Psihologia creativității, 1977.
49. P. Langrand, Introducere în educația permanentă, 1973.
50. G. D. Landscheer, Evaluarea continuă a elevilor și examenele. Manual de docimologie, 1975.
51. W. D. Landscheer, G. D. Landscheer, Definirea obiectivelor educației, 1971.
52. G. Leroy, Dialogul în educație, 1974.
53. J. Lowe, Introducere în pedagogia învățării la adulți, 1978.
54. A. V. Lunacearski, Despre educație și învățămînt, 1978.
55. N. Mackenzie și colectiv, Arta de a preda și arta de a învăța. Introducere la metodele și materialele noi folosite în învățămîntul superior, 1975.
56. G. Mialaret, Introducere în pedagogie, 1981.
57. C. Narly, Texte pedagogice (Antologie), 1980.
58. E. Ockel, Cît poate fi solicitat copilul în procesul pedagogic, 1976.
59. W. Okoń, Învățămîntul problematizat în școala contemporană, 1978.
60. P. A. Osterrieth, Introducere în psihologia copilului, 1976.
61. N. Padellaro, Școala medie și problemele ei didactice, 1972.
62. V. Pavelcu, Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității, 1981.
63. I. C. Petrescu, Școala activă, 1973.
64. J. Piaget, Psihologie și pedagogie, 1972.
65. J. Piaget, Nașterea inteligenței la copii, 1973.
66. J. Piaget, Construirea realului la copil, 1976.
67. E. Planchard, Cercetarea în pedagogie, 1972.

68. E. Planchard, *Introducere în pedagogie*, 1976.
69. W. M. Rievers, *Formarea deprinderilor de limba străină*, 1977.
70. H. Salvat, *Inteligență, mituri și realități*, 1972.
71. W. Schramm și colectiv (U.N.E.S.C.O.), *Noile mass-media. Un studiu în sprijinul planificării educației*, 1979.
72. B. Schwartz, *Educația mîinii*, 1976.
73. B. V. Skinner, *Revoluția științifică a învățămîntului*, 1971.
74. G. Snyders, *Încotro merg pedagogiile nondirective? Autoritatea profesorilor și libertatea elevilor*, 1978.
75. I. G. Stanciu, V. Nicolescu, N. Sacaliș, *Antologia pedagogiei americane contemporane*, 1971.
76. I. Štefanovič, *Psihologia tactului pedagogic al profesorului*, 1979.
77. Stanciu Stoian, *Educație și tehnologie*, 1972.
78. D. Todoran, *Individualitate și educație*, 1974.
79. L. Vlăsceanu, *Decizie și inovație în învățămînt. Explorări teoretice și empirice privind integrarea învățămîntului cu cercetarea și producția*, 1979.
80. Z. Wlodarski, *Legitățile psihologice ale învățării și predării*, 1980.
81. L. W. Zanko, *Convorbiri cu învățătorii (Probleme ale predării la clasele elementare)*, 1972.
82. * * * *Probleme ale televiziunii școlare* (coordonatori: B. A. Boborîkin și A. A. Stepanov), 1972.
83. * * * UNESCO, *Formarea profesorilor pentru învățămîntul tehnic și profesional*, 1977.
84. * * * UNESCO, *A învăța și a munci*, 1984.

ÎN COLECȚIA „PEDAGOGIA SECOLULUI XX" AU APĂRUT:

1. H. Aebli, *Didactica psihologică*, 1973.
2. J. de Ajuriaquerra, M. Auzias, A. Denner, *Scrisul copilului.* I. Evoluția scrisului și dificultățile sale;
3. J. de Ajuriaquerra, ș.a., *Scrisul copilului.* II. Reeducarea scrisului, 1980.
4. G. W. Allport, *Structura și dezvoltarea personalității*, 1981.
5. G. C. Antonescu, *Educație și cultură*, 1971.
6. D. P. Ausubel, F. G. Robinson, *Învățarea în școală. O introducere în psihologia pedagogică*, 1981.
7. I. K. Babanski, *Optimizarea procesului de învățămînt sub aspect didactic general*, 1979.
8. F. Bartolomeis, *Introducere în didactica școlii active*, 1981.
9. Șt. Bârsănescu, *Unitatea pedagogiei contemporane ca știință*, 1976.
10. G. Berger, *Omul modern și educația sa. Psihologie și educație*, 1973.
11. B. Bernstein, *Studii de sociologie a educației*, 1978.
12. A. Binet, *Ideile moderne despre copii*, 1975.
13. Em. M. Brandza, *Antologie de texte pedagogice* (1932—1943), *Contribuții la dezvoltarea pedagogiei românești*, 1973.
14. Buzsás, László, *Activitatea didactică pe grupe*, 1976.
15. J. Cambon și colectiv, *Antologia pedagogilor francezi contemporani*, 1977.
16. J. B. Barroll, *Limbaj și gîndire*, 1979.
17. I. Cerghit, *Metode de învățămînt*, 1976, 1980.
18. Ed. Claparède, *Educația funcțională*, 1973.
19. C. B. Clément, *Pentru o critică marxistă a teoriei psihanalitice*, 1975.
20. R. Cousinet, *Educația nouă*, 1978.
21. J. R. Davitz, S. Ball, *Psihologia procesului educațional*, 1978.
22. M. Debesse, *Etapele educației*, 1981.
23. Z. P. Dienes, *Un studiu experimental asupra învățării matematicii*, 1973.
24. J. Drévillon, *Orientarea școlară și profesională*, 1973.
25. D. B. Elkonin, *Psihologia jocului*, 1980.
26. G. Ferry, *Practica muncii în grupuri. Un experiment de formare a profesorilor*, 1975.
27. A. Ferrière, *Școala activă*, 1973.
28. E. Fries, R. Rosenberger, *Învățămîntul prin cercetare. Contribuții la didactica și metodica învățămîntului matematic și al științelor naturii în școlile de cultură generală, cu privire specială la învățămîntul secundar*, 1973.
29. I. Furlan, *Învățămîntul modern și instruirea intensivă*, 1975.
30. I. I. Gabrea, *Texte pedagogice*. Antologie, 1980.
31. R. M. Gagné, *Condițiile învățării*, 1975.